

”Kyllä se on yhtä taistelua”

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti OSA II,
kuulemiset

”Kyllä se on yhtä taistelua”

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti OSA II, kuulemiset

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

Valtioneuvoston julkaisuarkisto Valto

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Sámiid duohtavuohhta- ja soabadankomišuvdna
Sámmilij tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio
Sámmilaj tuottvuott- da suâvâdvuottkomissio
Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio
Sannings- och försoningskommission för samer
Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland

Valtioneuvosto

Valtioneuvoston kanslia

This publication is copyrighted. You may download, display and print it for Your own personal use.
Commercial use is prohibited.

ISBN pdf: 978-952-383-984-7

ISSN pdf: 2490-0966

ISBN painettu: 978-952-383-999-1

ISSN painettu: 2490-0613

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2025

Paino: Grano Oy, 2025

”Kyllä se on yhtä taistelua”

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti OSA II, kuulemiset

Valtioneuvoston julkaisu 2025:98

Julkaisija Valtioneuvosto

Yhteisötekijä Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio
Kieli suomi

Sivumäärä 418

Tiivistelmä

Valtioneuvosto asetti saamelaisten totuus- ja sovintokomission yhdessä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen kanssa vuonna 2021. Sen tuli tunnistaa ja arvioida historiallista ja nykyistä syrjintää, mukaan lukien sulauttamispolitiikkaa, sekä oikeuksien loukkauksia, ja selvittää, miten nämä vaikuttavat edelleen. Komission tuli ehdottaa, miten yhteyttä saamelaisten ja valtion välillä sekä saamelaisten kesken voidaan edistää. Tehtäväksi tuli myös lisätä tietoisuutta saamelaisista Suomen alkuperäiskansana. Tämä raportti on koottu komission kuulemisiin osallistuneiden suullisista ja kirjallisista kertomuksista. Kuulemisia järjestettiin sekä saamelaisalueella että muualla maassa. Komissio järjesti vuosina 2023–2024 yhteensä noin 370 yksilö- ja ryhmäkuulemista. Lisäksi se kuuli asiantuntijoita sekä vastaanotti kirjallisia kertomuksia ajalla 2022–2025. Kuulemisista neljäsosa oli saamenkielisiä, noin 70 prosenttia tehtiin saamelaisten kotiseutualueella ja 30 prosenttia muualla Suomessa. Kaikki halukkaat saivat osallistua kuulemisiin. Kuulemisissa esiin nousseet teemat jäsenetään raportissa viiteen kokonaisuuteen: 1) Kieli, identiteetti ja valta; 2) Kulttuuriperintö ja nykykulttuuri; 3) Moniääninen Saamenmaa; 4) Perinteiset elinkeinot ja kulttuurit murroksessa sekä 5) Saamelainen yhteiskunta ja saamelaisten hyvinvointi. Raportin kertomuksissa kuuluu saamelaisten oma ääni.

Klausuuli

Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston asettaman saamelaisten totuus- ja sovintokomission työtä. Julkaisun sisällöstä vastaa saamelaisten totuus- ja sovintokomissio, eikä tekstisisältö välttämättä edusta valtioneuvoston näkemystä.

Asiasanat

saamelaiset, alkuperäiskansa, totuus, sovinto, valtio, oikeus, syrjintä, saamen kieli, valta, kulttuuri

ISBN PDF 978-952-383-984-7

ISBN painettu 978-952-383-999-1

ISSN PDF 2490-0966

ISSN painettu 2490-0613

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

”Nog är det en strid”

Sannings- och försoningskommission för samers slutrapport, DEL II, samråd

---

Statsrådets publikationer 2025:98

Utgivare Statsrådet

Utarbetad av Sannings- och försoningskommission för samer
Språk finska

Sidantal 418

Referat

Statsrådet tillsatte en sannings- och försoningskommission för samer 2021 tillsammans med sametinget och skoltarnas bystämma. Kommissionen skulle fastställa och bedöma historisk och modern diskriminering av samer, inklusive assimilationspolitik, och kränkningar av deras rättigheter samt utreda hur dessa fortfarande påverkar. Kommissionen skulle föreslå hur man kan främja kontakten mellan samerna och finska staten samt emellan samerna. Uppgiften var också att öka medvetenheten om samerna som Finlands urfolk. Denna rapport har sammanställts av muntliga och skriftliga berättelser från deltagarna i kommissionens samråd. Dessa ordnades samråd både i sameområdet och annanstans i Finland. Kommissionen ordnade 2023–2024 sammanlagt cirka 370 individuella samråd och gruppsamråd. Dessutom hörde kommissionen sakkunniga och tog emot skriftliga berättelser under 2022–2025. Av samråden var en fjärdedel på samiska, cirka 70 procent utfördes i samernas hembygdsområde och 30 procent annanstans i Finland. Alla intresserade fick delta i samråden. Teman som behandlades vid samråden indelas i fem helheter i rapporten: 1) Språk, identitet och makt; 2) Kulturarv och modern kultur; 3) Sameland med många röster; 4) Traditionella näringar och kulturer i omvälvning samt 5) Samiskt samhälle och samernas välfärd. I rapportens berättelser hörs samernas egen röst.

Klausul

Denna publikation har utarbetats som en del av arbetet i den sannings- och försoningskommission för samer som tillsatts av statsrådet. Sannings- och försoningskommission för samer ansvarar för innehållet i publikationen. Textinnehållet återspeglar inte nödvändigtvis statsrådets ståndpunkt.

Nyckelord

samer, urfolk, sanning, försoning, stat, rätt, diskriminering, samiska, makt, kultur

---

ISBN PDF 978-952-383-984-7

ISSN PDF 2490-0966

ISBN tryckt 978-952-383-999-1

ISSN tryckt 2490-0613

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

“It’s a constant battle”

The final report of The Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland, Part II, hearings

---

Publications of the Finnish Government 2025:98

Publisher Finnish Government

Group author The Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland

Language Finnish

Pages 418

Abstract

The Government appointed the Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People in cooperation with the Sámi Parliament and the Skolt Sámi Siida Council in 2021. The purpose of the Commission was to identify and assess historical and current discrimination, including the assimilation policy, and violations of rights, and to find out how their impact still continues. The Commission was given the task of proposing ways to promote links between the Sámi and the state of Finland and among the Sámi people, and to raise awareness about the Sámi as the indigenous people of Finland. This report has been compiled from the oral and written reports of the participants in the Commission hearings. Hearings were held both in the Sámi Homeland and elsewhere in Finland. Between 2023 and 2024, the Commission organised a total of approximately 370 individual and group hearings. Between 2022 and 2025, it also heard experts and received written reports. One quarter of the hearings were held in the Sámi language, and approximately 70 per cent were organised in the Sámi homeland and 30 per cent elsewhere in Finland. Everyone interested could participate in the hearings. In the report, the themes brought up in the hearings are divided into five groups: 1) Language, identity and power: 2) Cultural heritage and current culture, 3) Multivoiced Sámi Homeland, 4) Transforming traditional livelihoods and 5) Sámi society and wellbeing of the Sámi. The voice of the Sámi can be heard in the stories of the report.

Provision

This publication was produced as part of the work of the Government-appointed Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People. Its content is the responsibility of the Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland and does not necessarily represent the views of the Government.

Keywords

the Sámi, indigenous people, truth, reconciliation, state, right, discrimination, Sámi language, power, culture

---

ISBN PDF 978-952-383-984-7

ISBN printed 978-952-383-999-1

ISSN PDF 2490-0966

ISSN printed 2490-0613

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

"Gal dat lea okta dáistaleapmi"

Sámiid duohtavuohta- ja soabadankomišuvnna loahpparaporta OASSI II, gullamat

Stáhtaráđi almmustahttimat 2025:98

Almmustahtti

Stáhtaráđđi

Searvvušdahkki

Sámiid duohtavuohta- ja soabadankomišuvdna

Giella

suomagiella

Siidomearri

418

Čoahkkáigeassu

Stáhtaráđđi ášahii sámiid duohtavuohta- ja soabadankomišuvnna ovttas sámedikkiin ja nuortalaččaid siidačoahkkimiin jagis 2021. Dan bargun lei dovdát ja ja árvvoštallat historjjálaš ja dáláš vealaheami, maiddá assimilašuvdnapolitiikka, ja rivttiid loavkašuhhtima, ja čielggadit, mo dat váikkuhit ain. Komišuvdna galggai evttohit, mo oktavuoda stáhta ja sámiid gaskkas sáhtášii ovddidit. Bargun lei maiddá lasihit diđolašvuođa sámiin Suoma eamiálbmogin. Dát raporta lea čohkkejuvvon komišuvnna gullamiidda oassálastán njálmmálaš ja čálalaš mitalusain. Gullamat lágiduvvojedje sihke sámevuovllus ja eará sajiin riikkas. Komišuvdna lágidii jagiin 2023-2024 oktiibuot sullii 370 gullama ovttaskas olbmui ja joavkkuin. Lassin dat gulai áššedovdiid ja vuostáiválddii čálalaš mitalusaid jagiid 2022-2025. Gullamiin njealjátoassi lei sámegillii, sullii 70 proseantta sámiid ruovttuguovllus ja 30 proseantta eará sajiin Suomas. Buohkat geat háliidedje, ožžo oassálastit gullamiidda. Gullamiin albmanan temát juhkkovuojojit raporttas viđa ollislašvuohtii: 1) Giella, identitehta ja váldi; 2) Kulturárbi ja dálákultuvra; 3) Mánngajienat Sámeeanan; 4) Árbevirolaš ealáhusat ja kultuvrrat doajáhagas ja 5) Sámiid servodat ja sámiid buresveadjin. Raportta mitalusain gullo sámiid iežas jietna.

Klausula

Dát almmustahttin lea ollašuhhton oassin barggus sámiid duohtavuođa- ja soabadankomišuvnna, man stáhtaráđđi lea ášahan. Almmustahttima sisdoalus vástida sámiid duohtavuohta ja soabadankomišuvdna, iige deakstasisdoallu vealttakahtá ovddas stáhtaráđi oainnu.

Áššesánit

sámit, eamiálbmot, duohtavuohta, soabadeapmi, stáhta, riekti, vealaheapmi, sámegiella, váldi, kultuvra

ISBN PDF

978-952-383-984-7

ISSN PDF

2490-0966

ISBN čad.

978-952-383-999-1

ISSN prent.

2490-0613

Almmustahttima čujuhús

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

"Kale tot lii nuvähännää taistâlem"

Sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio loppâraapoort Uási II, kulâmeh

Staatâräädi almostitme 2025:98

Almostittee

Staatâräädi

Siärvusrähtee

Sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio

Kielä

suomâkielä

Sijðomeeri

418

Čuákankiäsu

Staatâräädi asättij sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio oovtâst sämitiggijn já nuorttäljij sijðäčuákkimáin ive 2021. Tot koolgâi aiccâđ já árvuštállâđ historjäljii já tááláá olgoštem, fáárun luhâmáin assimilaatiopolitik, sehe vuoigâdvuotâi luávkkáámijđ, já čielgiđ, et maht toh vaigutteh ain-uv. Komissio koolgâi iävtuttiđ, et maht ohtâvuotâ sämmilij já staatâ kooskâst sehe sämmilij kooskâst puáhtá ovdediđ. Pargon šoodâi meid lasettiđ tiäđulášvuotâ sämmilij Suomâ algâaalmugin. Taat raapoort lii čuákkejum uárnejuvvojii sehe sämikuávlust já eres kuávuin enámist. Komissio ornij iivij 2023–2024 ohtsis suullân 370 ohtâgâs- já juávkkukulâmid. Ton lasseen tot kuulâi äššitobdeid sehe vaaldij vuástá kirjäljij muštâlusâid iivij 2022–2025 äägi. Kulâmijn niäljädäs lijjii sämikielâliih, suullân 70 prosentid olášuttojii sämmilij päikkikuávlust já 30 prosentid eres saajeest Suomâst. Puohah, kiäh halijdii, ožžuu uásálistiđ kulâmáid. Kulâmijn oovdân pajanâm teemah juáháseh raportist viiđâ olesvuotân: 1) Kielä, identitet já vâldi; 2) Kulttuurârbi já tááláš kulttuur; 3) Maangâjienäsâš Sämieennâm; 4) Ärbivuáváliih iälättäsah já kulttuureh nubástusâi oovdâst sehe 5) Sämmilâš ohtsâškodde já sämmilij pyereestvajeem. Raapoort muštâlusâin kulloo sämmilij jieijäs jienâ.

Klausuul

Taat almostittem lii olášuttum uassin staatâräädi asättâm sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio pargo. Almostittem sistuálust västid sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio, ijge tekstâsistuálu veltidhännää oovdâst staatâräädi uáinu.

Äššisäänih

sämmiliih, algâaalmug, tuotâvuotâ, sovâdättâm, staatâ, vuoigâdvuotâ, olgoštem, sämikielä, vâldi, kulttuur

ISBN PDF

978-952-383-984-7

ISSN PDF

2490-0966

ISBN njađ.

978-952-383-999-1

ISSN teddilum

2490-0613

Almostittem čujottâs

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

"Ká'l töt lij öhtt tuärram"

Sä'mmlai tuöttvuött- da suävâdvuöttkomissio loppaportt, vue'ss II, kuullmööžž

Riikksuávtööžž čöödttöžž 2025:98

Čöödteei

Riikksuávtös

Öutstösraajji

Sä'mmlai tuöttvuött- da suävâdvuöttkomissio

Ķiöll

lää'ddĶiöll

Seiddmie'rr

418

Vuänös

Riikksuávtös piiji sä'mmlai tuöttvuött- da suävâdvuöttkomissio öötâst Sää'mtii'ggin da Saa'mi siidsábrin ee'jj 2021. Töt öölgi aiccâd da ärvvtööllâd historiallaš da änn'jöž čârstummuž, mie'ldd looggee'l suddeempoliitikk, di vuöiggâdvuödi neu'rnumšid, da čiolgted, mä'htt ták öinn vaaike. Komissio öölgi e'tkkeeđ, mä'htt öhttvueđ sä'mmlai da riikk kööskâst di sä'mmlai köösk vuei'tet oou'deed. Tuájjan öölgi še lää'zzted tie'temvueđ sä'mmlain Lää'ddjânnam alggmeeran. Tât raportt lij norrum komissio kuullmööžžid vuässööttâm njäälmlaž da ķeerjlaž mušttlöžžin. Kuullmööžžid rie'sšeš nu'tt sää'mvue'dest ko še jee'resä'rnn jânnmest. Komissio riâžži ii'jji 2023–2024 öhttsi'žže nu'tt 370 öhtjös- da joukk-kuullmööžž. Lää'ssen töt kuuli ä'sštobddjid di vuästavaa'ldi ķeerjlaž mušttlöžžid äi'gk kööskâst 2022–2025. Kuullmööžžin neelljös le'jje sää'mkiö'lle, nu'tt 70 prose'ntted tuejješ sä'mmlai dommvuu'dest da 30 prose'ntted jee'resä'rnn Lää'ddjânnmest. Puk oummu, kook haa'lee, vuâžžu vuässööttâd kuullmööžžid. Kuullmööžžin ou'dde puättam tee'mid löđstet rapoortâst viid obbvuo'tte: 1) Ķiöll, identite'tt da vä'ldd; 2) Kulttuurá'rbba da änn'jöžkulttuur; 3) Määngjiönnsaž Sää'mjânnam; 4) Ä'rbvuöđla jie'llemvue'jj da kulttuur morddsest di 5) Sää'möhttsažká'dd da sä'mmlai pue'rrvââjimmöš. Rapoort mušttlöžžin kollai sä'mmlai jiižâž jionn.

Klausuul

Tât čöödttöš lij vikkum čööd pie'kķen riikksuávtööžž šio'tteem sä'mmlai tuöttvuött- da suävâdvuöttkomissio tuâj. Čöödttöžž siisköžžâst va'sttad sä'mmlai tuöttvuött- da suävâdvuöttkomissio, ij-ga te'kstsiiskös vie'ltkâni eettkástt riikksuávtööžž vuäinnmööžž.

Ä'sš-sää'n

sä'mmla, alggmeer, tuöttvuött, suävâdvuött, riikk, vuöiggâdvuött, čârstummuš, sää'mkiöll, vä'ldd, kulttuur

ISBN PDF

978-952-383-984-7

ISSN PDF

2490-0966

ISBN nid.

978-952-383-999-1

ISSN teäddum

2490-0613

Čöödttöžž addrös

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

Sisältö

1	Kuulemisista	11
	I Kieli, identiteetti ja valta	14
2	”Se ikävä kotiin, miten sen myöhemmin korjaa” – Saamelaisten koulukokemuksia 1940–2020-luvuilla	14
3	”Tämmönen Lapin nukke” – Saamelaistieto ja valtaväestön asenteet	84
4	”Kipeä asia on se puuttuva palanen” – Saamen kielten elvytys ja elinvoima	114
	II Kulttuuriperintö ja nykykulttuuri	137
5	”Kristillisyys on kuin leimannut tai värjännyt meidän ihmisten ajattelua” – Saamelaisten hengellisyys ja kirkot	137
6	”Siihen liittyy niin paljon” – Saamelaisten kulttuuri-ilmaisut	159
	III Moniääninen Saamenmaa	178
7	”Se on valtiovalta varmaan unohtanu ne paikalliset” – Inarinsaamelaiset väliinputoajina	178
8	”Taakkaa on siirtynyt sukupolvelta toiselle” – Kolttasaamelaisten kokemukset	201
9	”Kuin turistit omalla maalla” – Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset	236
10	”Aika ahtaalla alkaa saamelainen olla” – Vuotson alueen saamelaiset	255
11	”Ouniksen vaiettu terrori” – Historian jäljet Enontekiöllä	272
	IV Perinteiset elinkeinot ja kulttuurit murroksessa	287
12	”Poroilla on ottajia” – Poroahoito saamelaisten kuulemiskertomuksissa	287
13	”Se kulttuuri, mikä siinä joessa elää, on kuolemassa” – Tenon jokisaamelainen kulttuuri	325
	V Saamelainen yhteiskunta ja saamelaisten hyvinvointi	352
14	”Pakkoaktivismia” – Saamelaisten kokemuksia vaikuttamisesta	352

15	”Se on tosi vaikeeta olla ihan kokonaan itse” – Sateenkaarisaamelaiset	370
16	”Onko sinulle parempi puhua näistä asioista saamen kielellä?” – Saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset sosiaali- ja terveyspalvelut.....	379
	Liitteet	418
	Liite 1 Saamelaisten totuus- ja sovintoprosessi ja komission toiminta	418
	Liite 2 (a–d) Tietosuojaseloste	418
	Liite 3 (a–d) Suostumuslomake	418
	Liite 4 Kuulemistilastot	418

1 Kuulemisista

Valtioneuvosto asetti saamelaisten totuus- ja sovintokomission yhdessä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen kanssa lokakuun 28. päivänä vuonna 2021. Komission tehtäväksi annettiin tunnistaa ja arvioida sekä historiallista että nykyistä syrjintää, mukaan lukien valtion sulauttamispolitiikkaa sekä oikeuksien loukkauksia, ja selvittää miten nämä vaikuttavat saamelaisiin ja heidän yhteisönsä nykyään. Komission tuli koota saamelaisten kokemukset Suomen valtion ja eri viranomaisten toimista ja tehdä tämä tieto näkyväksi.

Tämä raportti on koottu niistä kertomuksista ja kokemuksista, joita totuus- ja sovintokomission järjestämiin kuulemisiin osallistuneet saamelaiset ovat jakanee komissiolle. Komission kuulemisia järjestettiin sekä saamelaisalueella että sen ulkopuolella.

Saamelaisväestön kuulemiset aloitettiin kesäkuun 2023 alussa Utsjoelta, josta niitä jatkettiin eri puolille saamelaisten kotiseutualuetta ja muuta Suomea. Kuulemiset lopetettiin 15. lokakuuta 2024. Komissio kuuli yhteensä lähes 400 henkilöä suullisesti ja/tai kirjallisesti. Komissio kuuli kaikkia henkilöitä ja ryhmiä, jotka halusivat tulla kuulluiksi ja ilmoittivat siitä komissiolle. Komission työn päätyttyä aineisto arkistoidaan Kansallisarkistoon.

Noin neljäsosa kuulemisista toteutettiin jollakin Suomen kolmesta saamen kielestä. Kaikkiaan 70 prosenttia kuulemisista tehtiin saamelaisten kotiseutualueella. Kuulemisvaiheen jälkeen äänitallenteet litteroitiin, ja ne teemoiteltiin yhdessä kirjallisten kertomusten kanssa NVivo-ohjelmaa käyttäen raportin laatimista varten. Komission loppuraportti on kaksiosainen. Osa I sisältää komission toimenpide-ehdotukset. Käsillä oleva raportin osa II on laadittu kuulemisaineiston analyysin pohjalta.

Noin puolet kuultavista antoi suostumuksensa siihen, että heidän kokemuksistaan voitaisiin kertoa raportissa heidän nimillään. Päädyimme kuitenkin esittämään kaikki kertomukset nimettöminä. Ratkaisun taustalla oli halu korostaa saamelaisten yhteisöllisyyttä ja kollektiivista ääntä sekä tuoda esiin näkemyksiä ja muistitietoa tavalla, joka ei keskity yksittäisiin henkilöihin, vaan yhteisön ja sukupolvien jakamiin kokemuksiin. Näin pyrimme vahvistamaan kertomusten yhteistä merkitystä ja kunnioittamaan saamelaista perinnettä, jossa tieto ja muisti elävät yhteisössä.

Yleisin teema, josta kuultavat kertovat, liittyvät koulu- ja asuntolakokemuksiin. Lähes puolet haastatelluista tuo esiin näihin aiheisiin liittyviä muistoja ja kokemuksia. Myös saamen kieleen ja saamenkieliseen opetukseen liittyvät kysymykset nousevat vahvasti esille, erityisesti nykyhetken näkökulmasta. Monille saamelaisille kouluaikoihin liittyy kipeitä muistoja, jotka heijastuvat yhä tämän päivän kokemuksiin.

Kuultavat kertovat lisäksi laajasti saamelaisiin liittyvästä tietovajeesta suomalaisessa yhteiskunnassa ja sen seurauksista. Esille nousevat myös perinteiset elinkeinot sekä koltan- ja inarinsaamelaisten asema ja kokemukset. Useat kertojat käsittelevät lisäksi saamen kielen menettämistä sekä sitä seurannutta kielen elvytystyötä, joka on monille saamelaisille tärkeä osa oman identiteetin ja kulttuurin vahvistamista.

Raportin käsillä oleva osa on jaettu viiteen kokonaisuuteen: kieli, identiteetti ja valta, kulttuuriperintö ja nykykulttuuri, moniääninen Saamenmaa, perinteiset elinkeinot ja kulttuurit murroksessa sekä saamelainen yhteiskunta ja saamelaisten hyvinvointi. Olemme pyrkineet kuvaamaan saamelaisten kokemuksia ja näkemyksiä monipuolisesti sekä tuomaan esiin sekä menneisyyden että nykypäivän yhteyksiä saamelaiseen elämään ja yhteisöön.

Näissä kertomuksissa kuuluu saamelaisten ääni – heidän kokemustensa totuus. Kuultavat ovat itse saaneet valita, millaisia kokemuksia tuovat esille. Eräs kuultavista kuvaa komission kuulemisprosessin merkitystä näin:

Meillä on yhteisiä haavoja ja kipukohtia. Tämä totuus- ja sovintokomissio on tarjonnut turvallisen tilan keskustella näistä asioista ja puhua omista kokemuksista, ja luonut ajatusta, että vaikka minä olen ihan tavallinen saamelainen, niin minunkin tarinani on tärkeä, ja ansaitsee tulla kuulluksi. Nämä [kuulemiset] luo tiloja, missä ihminen saa ehkä ensimmäistä kertaa elämässään kokemuksen, että häntä kuullaan ja hänet nähdään. Kun ihminen saa sen kokemuksen, niin hän oppii tunnistamaan sen. Mahdollisuuksien mukaan hän pystyy sitten omalta osaltaan myöhemmin tarjoamaan sen muillekin ja luomaan niitä tiloja. Näen, että totuus- ja sovintokomission kuulemisten ja muun yleisen keskustelun laineet jäivät väreilemään pitkäksi aikaa. Yhteinen kokoontuminen ja asioista puhuminen tällä tasolla ei ole tyyppistä vieläkään, eikä sen tarvitsekaan olla. Me löydetään niitä tiloja ja paikkoja, missä voidaan luoda yhteyksiä keskenämme saamelaisina ja löytää se, mikä meille on yhteistä.

Kuultavat ovat kertoneet meille kokemuksistaan valitsemallaan kielellä: koltansaa-
meksi, inarinsaameksi, pohjoissaameksi tai suomeksi. Kuulemiset tallennettiin, jotta kertomukset voitiin säilyttää mahdollisimman totuudenmukaisena. Saamenkieliset

tallenteet tulkit käänsovät suomeksi, minkä jälkeen ne litteroitiin. Näin tehtiin, koska saamenkielisiä litterointipalveluja ei tässä laajuudessa ollut saatavilla. Tämän vuoksi raportissa ei siteerata saamenkielisiä kertojia saameksi vaan suomeksi. Tallenteiden kääntäminen on syynä myös siihen, että osa raporteissa kuultavista sitaateista on muodoltaan vähemmän puhekielisiä kuin toiset.

Komissio on laatinut toimintaansa koskevan tietosuojaselosteen ja noudattanut työssään tietoturva- ja tietosuojakäytäntöjä. Komissio on toiminut kuulemisissa kertyvien henkilötietojen rekisterinpitäjänä, ja valtioneuvoston kanslia on vastannut järjestelmien tietoturvasta ja toiminnasta. Henkilötietojen keräämisen perusteina ovat olleet henkilön antama suostumus ja yleinen arkistointivelvoite. Jokaisella kuultavalla on ollut halutessaan saatavilla komission oma tietosuojaseloste, ja komission tai sen sihteeristön jäsen kävi läpi tietosuoja-asiat jokaisen kuulemisen alussa. Komission työstä voi lukea lisää liitteistä 1–4.

Komissio ilmaisee syvän kiitollisuutensa niille noin lähes 400 saamelaiselle, jotka ovat rohkeasti ja avoimesti jakaneet kertomuksensa siitä, millaista on ja on ollut elää saamelaisena Suomessa. Näiden kertomusten kautta avautuu mahdollisuus laajaan ja rakentavaan yhteiskunnalliseen keskusteluun sekä konkreettisten muutosten aikaansaamiseen. Samalla kertomukset voivat vahvistaa tulevien saamelais-sukupolvien voimaa ja luottamusta oman kulttuurinsa ja kielensä säilyttämiseen ja kehittämiseen. Lisäksi ne rikastuttavat koko suomalaista yhteiskuntaa lisäämällä ymmärrystä, syventämällä vuorovaikutusta sekä lujittamalla yhteistä vastuuta.

Komission loppuraportti on vasta keskustelun avaus. Se tuo esiin saamelaisten, Suomen alkuperäiskansan kokemukset ja näkemykset, jotka kutsuvat koko yhteiskuntaa kuuntelemaan, oppimaan ja toimimaan.

Komissio on kiitollinen sen rinnalla koko työnsä ajan toimineelle saamelaiselle psykososiaalisen tuen yksikölle (Uvjj – Uvjä – Uvja), jonka tuki on ollut korvaamatonta. Yksikkö perustettiin tukemaan totuus- ja sovintoprosessia, ja on ensimmäinen saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia matalan kynnyksen mielenterveyspalveluita ja psykososiaalista tukea tarjoava yksikkö Suomessa. Palvelut ovat olleet saatavilla kaikilla kolmella saamen kielellä. Ilman kulttuurinmukaista psykososiaalista tukea kuulemisissa käyneiden henkisten haavojen ja traumojen avaaminen olisi ollut vastuutonta ja epäeettistä. Kuulemisten synnyttämän tuen tarve ei myöskään päätty komission työn päättämiseen, koska totuus- ja sovintoprosessi vaatii esiin nousseiden kokemusten käsittelyä jatkossakin.

I KIELI, IDENTITEETTI JA VALTA

2 ”Se ikävä kotiin, miten sen myöhemmin korjaa” – Saamelaisten koulukokemuksia 1940–2020-luvuilla

Koulumuistot muodostavat yhden laajimmista osa-alueista, joista kuultavat ovat kertoneet totuus- ja sovintokomissiolle. Yli puolet, lähes 200 kuultavaa, halusi kertoa kokemuksistaan suomenkielisessä koulussa eri vuosikymmenillä ja eri kouluasteilla 1940–2020-luvuilla. Varhaisimmat kertomukset liittyvät 1940–1960-lukujen kansakouluaikeihin, jolloin suuret ikäluokat täyttivät uudet koulut ja oppilasasuntolat.

1 Saamelaislapset 1940–1960-lukujen kansakoulussa

Pohjoissaamenkielisten kokemuksia

Ennen kuin oppivelvollisuuslain muutos vuonna 1947 laajensi yleisen oppivelvollisuuden myös saamelaisalueiden syrjäkyliin, saamelaislasten opetuksesta vastasi luterilaisen kirkon ylläpitämä katekeettalaitos. Sen kiertävät opettajat, katekeetit, järjestivät opetusta vielä 1950-luvulle asti. Katekeetit kiersivät säännöllisesti kylästä toiseen ja opettivat lapsille lukemista, kirjoittamista ja laskentaa. Muutamat vanhimmista kuultavista ovat aloittaneet opintiansä katekeettojen kiertokoulussa, kuten seuraava kuultava, joka on käynyt kiertokoulua 1950-luvun vaihteessa Utsjoen Nuvvuksen kylässä:

Koulumatkan kuljimme syksyllä ja keväällä kävellen ja talvella hiihtäen. Kävimme Nuvvuksessa koulua, ensin pienessä rukoushuonemökissä ja sitten Laitin talossa. Rukoushuoneessa opettajana toimi karismaattinen Albert Keskitalo, joka oli innokas kettujen metsästäjä. Laitin hirsinen talo sijaitsi kylän keskustassa. Opettajamme Agneta Valle oli luonteeltaan säyseä ihminen, osaava opettaja, jonka kanssa tulimme hyvin toimeen. Opetus tapahtui pääasiassa suomeksi, sillä vähäiset koulukirjamme olivat sillä kielellä. Välillä opetus tapahtui suomen ja saamen kieltä käyttäen, jotta kaikki pysyisimme opetuksessa mukana.

Katekeetat hallitsivat yleensä pohjoissaamea, mutta käyttivät opetuskielenä enimmäkseen suomea. Tenon varrella vaikuttanut katekeetta Albert Keskitalo käytti kuultavien mukaan myös saamea opetuskielenä ja sai aikaan hyviä oppimistuloksia. Eräs kuultava kertoo, kertoo Keskitalon silti ajatelleen, että saamen kieli ei sovi kouluun.

Kiertokoulussa saamelaislapset saattoivat saada opetusta myös omalla äidinkielellään, mutta kansakoulussa opetuskieli suomi. Ensimmäisissä oppivelvollisuuslaeissa (1921 ja 1947) koulun opetuskieliksi mainittiin vain suomi ja ruotsi.

Saamelaisalueelle perustettiin kansakouluja jo 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. 1940–1960-luvuilla Utsjoella oli neljä kansakoulua ja Inarissa yli kymmenen. Sodankylässä saamelaislapset kävivät koulua pääasiassa Vuotsossa ja Enontekiöllä eri kylissä. Monet kuultavat, erityisesti Utsjoelta mutta myös muilta alueilta, kertovat aloittaneensa koulunsa täysin ummikkoina suomen kielessä eli ilman minkäänlaista kielen osaamista. Heidän kotonaan puhuttiin pohjoissaamea ja joissakin perheissä sen lisäksi myös inarinsaamea.

Opettajat olivat lähes poikkeuksetta suomenkielisiä, ja ne harvat, jotka osasivat saamea, opettivat hekin ainoastaan suomeksi. Kansakoulussa luokat 1–3 opiskelivat samassa luokassa ja luokat 4–6 vastaavasti toisessa. Pienissä kouluissa kaksi opettajaa vastasi kaikista luokista. Oppiaineisiin kuuluivat muun muassa lukeminen, laskeminen, luonnontieto, maantieto, uskonto, käsityöt, piirustus, liikunta ja laulu. Joissain kouluissa tarjottiin 1950- ja 1960-luvuilla pohjoissaamen opetusta, mutta koltan- ja inarinsaamea ei opetettu lainkaan.

Useat kuultavat kertovat, etteivät juuri muista ensimmäisiä kouluvuotiaan: opetusta ei saanut omalla äidinkielellä, ja lapset joutuivat oppimaan suomea pakon edessä. Oppitunneilla istuttiin kuuntelemassa kieltä, jota ei ymmärretty, ja väärinymmärryksistä saatettiin saada rangaistus. Eräs Utsjoelta kotoisin oleva kuultava kuvaa seuraavassa otteessa, millaista oli aloittaa koulutie suomeksi, vaikka oma kieli oli saame:

Asuimme Tenon varrella, ja meidän kotikielemme oli saamen kieli. Emme osanneet suomea ollenkaan. Menin kouluun vuonna 1952, jos oikein muistan. Meille tuli opettaja, joka oli täysin ummikko, siis kielelön. Hän puhui vain suomea, ja me lapset osasimme vain saamea. Meni syyslukukausi joulun saakka, ja minä vain istuin ja kuuntelin. Kaikki ei mennyt tuonne kalloon. Piti monta kertaa lukea ja kysyä muilta, että miten sinä sanot tämän, mikä tämä on. Ja siitä sitten muodostin lauseen tai ajatuksen, ja kyllä se oli vaikeaa. Jos joku sanoo, että ei ollut vaikeaa, kun opetus oli suomeksi, niin kyllä valehtelee varmasti.

Myös Inarin kunnassa monen saamelaislapsen kotikieli oli 1950-luvulla pohjoissaame. Inarijokivarren porosaamelaisperheessä kasvanut kuultava aloitti koulunkäynnin Riutulän kansakoulussa, kymmenisen kilometrin päässä Inarin kirkonkylästä. Hän muistaa vielä hyvin, kuinka suomalaisen opettajan karttakeppi viuhui, kun hänen suomen kielen taitonsa ei riittänyt opetuksen seuraamiseen:

Aloitin koulun Inarin Riutulassa 1950-luvun alussa. En osannut yhtään sanaa suomea. En ymmärtänyt opetusta. Minä sain karttakepistä, kunnes opin suomea. Aina ne löivät sormille. Laskin ja kirjoitin, mutta en osannut lukea tekstiä, koska en ymmärtänyt, mitä luin. Numerot ymmärsin, miinus ja niin edelleen, ne osasin. Kolmannella luokalla aloin vähitellen ymmärtää, mitä luen. Kyllä ihmettelen: olimme saamenkielisiä ja meidän piti oppia suomea.

Suomea osaamattomat saamelaislapset joutuivat usein jäämään koulupäivän jälkeen harjoittelemaan asioita, joita eivät olleet tunnilla ymmärtäneet. Eräs Utsjoelta kotoisin oleva kuultava muistaa, kuinka hänen piti istua luokassa koko ilta, koska hän ei osannut viikonpäivien nimiä suomeksi. Kirjoittamistakin opetettiin yksinomaan suomeksi, vaikka lapsi ei vielä ymmärtänyt kieltä:

Jäin koulun jälkeen istumaan luokkaan, kun en osannut kirjoittaa suomeksi, ja saamen kielellä ei edes opetettu kirjoittamaan. Minun piti istua luokassa koko illan. Taulussa luki keskiviikko, ja minun piti yksin katsoa sitä sanaa, katsoa ja ihmetellä, että miksi minä olen siellä vankilassa, kun en opi sitä sanaa. Tunsin itseni tyhmäksi, en osaa mitään.

Ei ole yllättävää, että lapsi koki itsensä tyhmäksi, kun hänet jätettiin yksin opettelemaan vierasta kieltä. Useat kuultavat kertovat, että olisi ollut paljon luontevampaa opetella lukemaan ja kirjoittamaan omalla äidinkielellä ja vasta sen jälkeen siirtyä opettelemaan suomen kieltä. Heikkoihin oppimiskokemuksiin liittyi myös se, että lapsen käsitys itsestään oppijana vääristyi vieraassa kieliympäristössä. Kotona rohkea ja omatoiminen lapsi saattoi koulussa muuttua ujoksi ja epävarmaksi.

Enontekiön Kaaresuvannon koulussa saamelaislapset kohtasivat samanlaisia vaikeuksia kuin Inarissa ja Utsjoella. Ekaluokkalaisen suomen kielen taito ei useinkaan riittänyt koulutehtävistä selviytymiseen, kuten eräs kuultava kertoo:

Opetus oli suomen kielellä, ja opettaja yrittikin opettaa minulle suomen kieltä. Minulla oli aika kankea suomen kieli. Jos et kuusi-, seitsemänvuotiaana osaa kieltä, et ymmärrä, niin siinä tulee pelko: osaanko minä noita läksyjä. Ja kun aamulla herään, niin mieltii, miten minä tänään pärjään. Ja ujous tulee, vaikka olisi rohkeakin, kun et osaa kieltä. Silloin ei ollut minkäänlaista saamen kielen opetusta.

Kaaresuvannon koulun ilmapiiri oli kuitenkin erään kuultavan mukaan kohtuullisen salliva saamen kieltä kohtaan ja saamenkielisiä lapsia oli koulussa paljon. Monissa muissa Enontekiön kunnan kouluissa kieli vaihtui nopeasti suomen kieleen.

Mie oon käynyt kansakoulun Kaaresuvannossa. Asunut kuusi vuotta siellä asuntolassa. Ne lapset ovat säilyttäneet saamen kielen, jotka siellä on käynyt. Sen sijaan esimerkiksi Hetassa ja Palojoensuussa asuntolassa asuneet ja koulua käyneet saamelaisnuoret lopetti saamen kielen puhumisen. Meitä oli niin suuri joukko siellä Kaaresuvannon koulussa, että mie luulen, että se on yksi tekijä. Ilmeisesti se ilmapiiri oli toisenlainen.

Koulunkäyntiä helpotti se, että muut olivat samassa tilanteessa. Saamenkieliset lapset pitivät yhtä suomenkielisessä ympäristössä ja löysivät turvaa siitä, etteivät joutuineet kokemaan vaikeuksiaan yksin.

Monet saamenkieliset lapset joutuivat jäämään ensimmäiselle luokalle, koska he eivät lukuvuoden aikana ehtineet oppia suomea eivätkä sen vuoksi oppineet lukemaan. Osa jäi luokalle useammankin kerran, sillä suomenkielinen opetus alkoi avautua heille kunnolla vasta kolmannella tai jopa neljännellä luokalla. Eräs kuultava kuvaa kokemuksiaan näin:

Silloin oli vaatimuksena, että seuraavalle luokalle pääsi, jos oli ennen joulua oppinut tavaamaan suomeksi. Tai lukemaan. Ja meitä oli toistakymmentä ekaluokkalaista, jotka aloitimme Utsjoella koulun 1940-luvun lopulla. Ja meitä oli kaksi, jotka opittiin ennen joulua lukemaan. Tämähän on näitä vanhoja tilastoja, joiden mukaan on todettu, että saamelaiset ovat erittäin tyhmiä. Mutta koulu oli yksikielinen, suomenkielinen, siellä ei kyllä saamea käytetty.

Eteläisin kansakoulu, johon pohjoissaamenkielisiä lapsia tuli kansakouluun, sijaitsi Vuotson kylässä Sodankylässä. 1950- ja 1960-luvuilla alueen saamelaisperheissä puhuttiin yhä saamea. Kun Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat rakennettiin 1960-luvulla, monet saamelaiset joutuivat jättämään kotinsa, kun kokonaisia kyliä peittyi veden alle. Kurujärven kylästä kotoisin ollut kuultava kuvaa, että tekoaltaiden mukana katosi myös heidän kielensä ja vanha perinteensä:

Jouduimme Kurujärveltä muuttamaan pois tekojärvien alta. Kurujärvellä puhuttiin vielä saamea. Kieli jäi Kurujärvelle, kun sieltä jouduttiin lähtemään. Minun saamelaisuuteni jäi Lokan tekoaltaan alle. Koko kylä hajosi, vanha elämä ja rakenne hajosivat. Minähän en osannut suomen kieltä vielä, kun menin Vuotson kouluun, mie olen koulussa oppinut kielen. Muistan sen 60-luvun kansankoulunkin, siellähän oli 100 oppilasta, kun allasevakkujen lapset tulivat Vuotson kansakouluun. Isot luokat, mutta siitä ne hajosi sitten vähitellen.

Allasevakkojen lapset sijoitettiin aluksi Vuotson kouluun, mutta oppilasmäärä väheni sitä mukaa, kun perheet muuttivat muualle. Saamenkieliset perheet kuitenkin jäivät Vuotsoon asumaan. Edellä esiintynyt Kurujärveltä kotoisin oleva kuultava, joka oli lapsena puhunut vain saamea, kertoo, että suuressa suomenkielisessä koulussa oma kieli jäi vähitellen pois käytöstä.

Toinen vuotsolainen kuvaa kokemustaan kaksinkertaiseksi häpeäksi: lapsuudessa saamen kielen puhumista piti hävetä, ja aikuisena on puolestaan täytynyt kantaa syyllisyyttä siitä, että kieli hylättiin.

Olen kokenut syvää tuskaa ja surua siitä, että olen pakkosuomalaistamisen uhri. Olen käynyt Vuotson koulussa alakoulun. Isä ja äiti teki tietoisien päätösten aikoinaan siitä, että he haluavat, että me lapset opimme suomen kielen ensimmäisenä kielenä. He halusivat tällä valinnalla turvata meille sen, että me pärjäämme suomalaisessa yhteiskunnassa.

Lain mukaan saamen kieltä olisi kansakoulussa voitu opettaa, mutta opetusta ei juurikaan annettu, koska saamen kieltä taitavia opettajia oli vain vähän. Myös oppimateriaaleista oli pulaa. Poikkeuksen muodosti Outakosken koulu, jossa saamelainen opettaja Hans A. Guttorm opetti kaksikielisesti muitakin oppiaineita. Hänen oppilaidensa mukaan tällä oli heidän elämänsä merkittäviä ja pitkäaikaisia myönteisiä vaikutuksia:

Opetus tapahtui etupäässä suomeksi, mutta onneksi opettajamme H. A. Guttorm oli saamenkielinen. Siitä oli suunnaton apu, sillä hänen ansiostaan opin ajattelemaan asiat sekä suomeksi että saameksi. Ollessani varusmiehenä Kajaanissa ajattelin asiat ensin saameksi, ja vasta sitten kerroin asiani suomen kielellä.

Useimmat kansakoulujen opettajat tulivat saamelaisalueen ulkopuolelta, eivätkä he tunteneet saamelaislasten kieltä, kulttuuria tai kotitaustoja. Sen vuoksi kuultavien mieleen jäivät erityisen tärkeinä ja turvallisina ne opettajat, jotka itse olivat saamelaisia ja puhuivat saamea. Yksi haastateltava muistelee, että Inarin kirkonkylän kansakoulussa opettajana 1950-luvulla toiminut Pekka Lukkari oli saamelaislapsille kuin isähahmo. Myös joissakin muissa kansakouluissa oli saamenkielisiä opettajia, jotka myös mahdollisuuksien mukaan opettivat saamen kieltä.

Karigasniemellä 1960-luvulla opettanutta Kaarina Laitia muistetaan kuulemisissa lämpimästi. Hän opetti luokkaa suomeksi, mutta auttoi saamenkielisiä lapsia myös heidän omalla kielellään ja piti lisäksi saamenkielistä kerhoa. Eräs kuultava kertoo näin:

Kansakoulussa Kaarina Laiti piti saamen kielen kerhoa. Siellä oli saamenkielinen aapinen. Margareta Wiik oli tehnyt aapisen, ja siinä on erittäin hienot, värikkäät kuvat. Se oli mukavaa. Ahkerasti kävin siellä kerhossa, kerran viikossa oli se kerho. Ja Kaarina aina palkitsi meitä, jotka olimme ahkeria siellä kerhossa. Hän teki hyvää työtä meidän kanssamme.

Vaikka kansakouluajoista on kulunut vuosikymmeniä, kuultavat liikuttuvat niitä muistellessaan. Koulunkäynti vaati kovettumista, sillä tunteita ei voinut näyttää, oli vain pärjättävä. Vasta aikuisena on ollut mahdollista antaa tunteille tilaa ja kertoa avoimesti, millaisia kokemuksia ja tuntemuksia ensimmäisiin kouluvuosiin liittyi:

Minua alkoi jo itkettää, vaikka en aikunut itkeä... Olin seitsemänvuotias, kun aloitin koulun 1960-luvun lopulla. Olin saamenkielinen lapsi. Osasin vain muuttaman sanan suomea. En ymmärtänyt opetusta. Ne puhuivat ja puhuivat, ja jotakin pitäisi tehdä, mutta mitä teet, kun et ymmärrä. Hyvin heikosti meni se ensimmäinen luokka, aika meni kielen oppimiseen ja siihen kovuuteen oppimiseen, kaiken tämän systeemin opettelemiseen.

Kuultavien mukaan 1950- ja 1960-luvuilla osa pohjoissaamenkielisistä lapsista hallitsi suomea jo kansakoulun aloittaessaan, mikä teki koulun aloittamisesta käynnistämisestä heille helpompaa kuin niille, jotka eivät osanneet suomea lainkaan. Oppilaiden kielitaito saattoi kuitenkin olla vajavainen: kaikki koulukirjojen tekstit eivät auenneet heille ja puheessa saatettiin sekoittaa saamea ja suomea. Koska kouluissa edellytettiin suomen kielen käyttöä, oppilaat eivät aina tienneet toistensa kielitaustoista tai ymmärtäneet, kuinka paljon toiset kamppailivat suomenkielisen opetuksen kanssa. Ulospäin saattoi vaikuttaa, että kaikki osaavat suomea, vaikka syvällinen kielitaito puuttui.

Parin vuosikymmenen aikana pohjoissaamenkielisten lasten kieli vaihtui koulu maailmassa saamesta suomeen. Vaikka osa aloitti koulun täysin saamenkielisinä, he omaksuivat suomen kielen muutamassa vuodessa. Kuultavien mukaan vielä 1950-luvulla suurin osa ensimmäisen luokan oppilaista ei osannut suomea, mutta 1960-luvun loppuun mennessä ainoastaan saamea puhuvat olivat jo harvemmassa kuin kaksikieliset lapset. Samalla ainoastaan suomea osaavien saamelaislasten määrä kasvoi jatkuvasti.

Koltansaamenkielisten kokemuksia

Suurin osa koltansaamelaisista asettui 1940-luvulla evakkoajan ja väli aikaisten asuusten kautta heille Inarin kunnassa osoitettuihin kyliin. Suonikylän väestö asutettiin Sevettijärvelle, jossa koltansaame pysyi suomalaisesta koulujärjestelmästä ja

asuntolaelämästä huolimatta yhteisössä kaikenikäisten kielenä pitkälle 1970-luvulle saakka. Etelä-Inariin, Nellimin ja Keväjärven alueille asutettujen Paatsjoen ja Petsamon kolttasaamelaisen kieli alkoi uusilla asuinpaikoilla vaihtua suomeen nopeammin.

Sevettijärvelle rakennettiin koulu vuonna 1949 ja asuntola vuonna 1950. Vain pieni osa Sevettijärven seudun lapsista asui alle viiden kilometrin päässä koulusta ja pystyi käymään koulussa kotoa käsin. Loput lapsista joutuivat asumaan asuntolassa lukuvuoden ajan. Sevettijärven koulussa kaikki opetus oli suomeksi, ja lasten odotettiin puhuvan suomea koulussa ja asuntolassa, sillä opettajat sekä suurin osa muista työntekijöistä ei osannut koltansaamea.

Vanhimmat kolttasaamelaiset kuultavat ovat aloittaneet kansakoulun jo ennen toista maailmansotaa. Eräs kuultava kertoo, että hän aloitti koulunsa Petsamossa, Parkkinan koulussa juuri talvisodan alla. Parkkina oli vuosina 1920–1944 Suomelle kuuluneen Petsamon kunnan kirkonkylä. Kuultavan kotikieli oli koltansaamen lisäksi venäjä, mutta koulun kieli oli suomi.

Mehän justiin kerkesimme mennä Parkkinaan ensimmäiselle luokalle kouluun, vaikka meistä ei kukaan osannut suomen kieltä, me olimme kaikki ummikoita. Meillä kotikieli oli koltta, toinen oli venäjän kieli, että me ei suomea tiedetty ollenkaan. No Parkkinassa olimme koulussa, vaikka emme sanaakaan ymmärtänyt. Kolme kuukautta kesti meillä se koulu, niin sittenhän se syttyi talvisota.

Kuultava ei ehtinyt käydä koulua pitkään, sillä sota katkaisi koulutien. Hän joutui lähtemään Petsamosta ensin evakkoon Pohjanmaalle ja myöhemmin Ruotsiin sotalapseksi. Näiden vaiheiden vuoksi hänen elämänsä on mahtunut useita kielen oppimisen jaksoja. Lapsena Petsamon Parkkinan koulussa hänen oli omaksuttava suomen kieli, Ruotsissa koulunkäynti edellytti ruotsin kielen hallintaa, ja Suomeen palattuaan hänen oli jälleen opeteltava suomea sekä samalla elvytettävä koltansaame, joka oli osittain unohtunut vuosien aikana.

Kolttasaamelaisillakin koulun alkua oli vaikeaa, koska opettajat puhuivat suomea, jota lapset eivät osanneet. Sevettijärven kolttasaamelaisista useimmat eivät hallinneet suomea 1950- ja 1960-luvuilla kouluun tullessaan. Näin ollen koulunkäynti merkitsi paitsi uuden tiedon omaksumista, myös kokonaan vieraan kielen halluutta heti opintien alussa:

Silloin mentiin vielä ummikkona sinne, ei osattu suomea. Mehän koltankieliset istuimme paripulpeteissa vierekkäin ja aina kysyimme, että mitähän se opettaja sanoi meille. Joku aina ymmärsi vähän enemmän. Autoimme toisiamme.

*Menihän siinä aikaa ennen kuin jotain oppi, sanoja. Kyllähän siinä se kielen tajua-
minen ensin oli tärkeää. Kotona puhuttiin kuitenkin aina kolttaa. Alkuaikoja en
muista, että miten me selvisimme, olemme me selvinneet jotenkin.*

Lapset pyrkivät tukemaan toisiaan ja selittämään, mitä opettaja tarkoitti, mutta uuden kielen omaksuminen oli hidasta eikä tapahtunut hetkessä. Kesti kauan ennen kuin edes yksittäisten sanojen merkitykset alkoivat selvitä. Erityisen raskaana muistona on monelle kuultavalle jäänyt mieleen se, että koulussa ei saanut käyttää omaa äidinkieltään. Myös seuraava kuultava, joka kävi Sevettijärven kansakoulua 1950-luvulla, muistaa tämän kokemuksen:

*Eihän me suomea osattu. Äiti ei puhunut meille ollenkaan suomea, vaan kolt-
taa. Menin ummikkona kouluun, ei siellä saanut kolttaa puhua. Opettaja puhui
suomea, en kyllä ymmärtänyt ja oli meitä muitakin, kukaan ei ymmärtänyt suo-
mea yhtään. Oli se vaikeaa. Kyllä se oli raskasta eka luokka, se ensimmäinen vuosi
meni jotenkuten.*

Koulujen käytännöt erosivat toisistaan: jotkut opettajat sallivat koltansaamen puhu-
misen, kun taas toiset kielsivät sen tiukasti. Sekä Sevettijärven että Partakon kou-
lussa saattoi 1950-luvun puolivälissä joutua rangaistukseksi nurkkaan seisomaan,
jos käytti koltan kieltä:

*Ei siellä silloin saanut puhua koltan kieltä, koska opettajat ei osanneet eikä asun-
tolan henkilökunta. Puhukaa suomea, kun ei me teitä ymmärretä. Mehän kyllä
kolttaa keskenään puhuimme, kun me olimme oppineet puhumaan kolttaa
kotona, varsinkin jos emme halunneet, että he meitä ymmärtävät. Sitten jou-
duimme nurkkaan seisomaan, kun emme totelleet. Jos oli oikein vastahakoinen,
tuli lisäksi tukkapöllyä.*

Koltansaamenkieliset lapset kohtasivat koulussa haasteita kahdesta suunnasta. Ensinnäkin heidän piti opetella suomen kieli, joka oli opetuskieli ja samalla enem-
mistön kieli. Toiseksi koulussa saattoi syntyä vaikeuksia myös sen vuoksi, että eri
murteita puhuvat koltansaamenkieliset lapset erottuivat toisistaan puheensa perus-
teella. Tämä johti siihen, että jotkut oppilaat saattoivat joutua kiusaamisen koh-
teeksi vain siksi, että heidän käyttämänsä koltansaamen murre kuulosti toisten
mielestä oudolta tai erilaiselta.

Osa lapsista oli ehtinyt oppia suomea jo ennen kouluikää, sillä vanhemmat sisarukset, jotka kävivät koulua, opettivat sitä nuoremmilleen lomien aikana. Suurissa perheissä nuorimmat lapset hallitsivatkin usein suomea koulun alkaessa, ja vanhemmatkin rohkaisivat tähän, jotta kaikki lapset eivät joutuisi kärsimään heikosta kielitaidosta koulussa.

Jälleenrakennusaikana kouluja jouduttiin rakentamaan paljon, koska suuret ikäluokat täyttivät koulut. Sevettijärven ympäristön kolttasaamelaisista lapsista osa meni 1950-luvulla kouluun Partakon kylään, missä oppilaat tulivat monenlaisista kieli- ja kulttuuritaustoista. Kotona saatettiin puhua inarin-, koltan- tai pohjoissaamea tai suomea, ja joissakin perheissä käytettiin useampaa kieltä rinnakkain. Vaikka välimatka ei ollut pitkä, vain viisikymmentä kilometriä, oli kylien välillä selvä kulttuurinen ja kielellinen ero. Sitä kuitenkin lievensi molemmille yhteisöille tärkeä elinkeino – poronhoito. Kuultava kertoo:

Partakossa asuttiin inarinsaamelaisessa yhteisössä ja siellä oli pikkasen erilaista elämänmeno. Kyllähän meilläkin nuotattiin ja kalastettiin, mutta Inarijärvellä se oli oikein oma maailmansa. Tuskin muuta syötiin kuin kalaa. Joka toinen päivä oli kalapottua ja joka toinen päivä pottukalaa. Mutta poronhoito oli siinäkin yhteisössä hyvin tärkeä.

Puutteellinen suomen kielen taito on tuonut saamelaislasten koulutielle monia nöyryyttäviä kokemuksia. Koltansaamenkieliset lapset, jotka muodostivat Partakon koulussa vähemmistön, joutuivat pilkan kohteiksi esimerkiksi silloin, kun sanat menivät sekaisin eikä ääneen lukeminen suomeksi sujunut. Eräs kuultava kertoo, kuinka tuli nauraneeksi koulutoverille muiden mukana, vaikka oma suomen osaminen oli yhtä lailla heikkoa:

Emme osanneet puhua kuin kolttaa. Kukaan ei meitä ymmärtänyt. Meidän piti oppia suomea puhumaan. Kun suomen kieltä piti alkaa opetella tavaamaan, ei sanatkaan olleet tuttuja. Kun kirjasta piti lukea suomea, kaikkea ei tajunnut. Muistan sanan muurain, hilla. Yksi koltankielinen oppilas luki kirjasta, piti nousta seisomaan ja ääneen lukea, niin hän sanoi 'ja siellä se muurahaisen keltainen kylki loisti', vaikka siinä luki 'muuraimen keltainen kylki loisti'. Kaikki aloimme nauraa. Eihän olisi pitänyt nauraa, kun toinen lukee. Poika meni aivan punaseksi, kun kaikki nauroivat.

Saamelaisyhteisöissä saamen kielet ja suomi elivät usein rinnakkain. Tämä elävä monikielisyys ei saanut sijaa koulussa, jossa kaikkien oli omaksuttava suomen kieli. Eräs kolttasaamelainen haastateltava muistaa, kuinka hän lopetti koltansaamen puhumisen, koska häntä kehoitettiin käyttämään oikeaa kieltä:

Siellä oli vaikea muitten kanssa kommunikoida, kun puhuin pelkästään koltansaamea ja sanottiin, että ala puhua oikeita kieliä. No minähän lakkasin puhumasta sitä hassua kieltä sitten, ihan vaan sitten suomea puhuin. Toki sitten opin ymmärtämään inarinsaamea. Koulunkäynnistä muistan traumaattisena asiana, että ne koulujen rajat menivät sillä tavalla, että jouduin vaihtamaan koulua.

Paatsjoen ja Petsamon alueilta siirtyneiden perheiden kolttasaamelaislapset kävivät koulua Inarin kunnan Nellimissä ja Ivalon ympäristössä. Komission kuulemat kolttasaamelaiset kertovat hallinneensa suomea jo kouluun mennessään. Nellimin koulussa jotkut opettajat saattoivat suhtautua saamen kielen käyttöön koulussa kielteisesti ja kehottivat oppilaita puhumaan suomea. Kolttasaamelaiset, jotka kävivät kansakoulun Ivalossa ja sen ympäristön suomenkielissä kylissä, eivät puhuneet koulussa koltansaamea, koska kaikki eivät edes olleet oppineet koltansaamea kotona:

Olen kolttasaamelainen, mutta en osaa kieltä enkä puhu saamea kuin muutamia valittuja sanoja, joita lapsena opetettiin. Serkkujen ja naapurin lasten kanssa ei sisäistetty sitä, että meidän olisi pitänyt alkaa koltan kieltä puhua. Vaikka vanhemmat olivat kolttia, niin eivät hekään puhuneet kolttaa. Varmasti se osittain johtuu siitä, kun käytiin koulua, jossa puhuttiin vain suomea. Se koltana oleminen ei ollut mitenkään hääviä, tai että sitä mieluummin peiteltiin kuin että olisi tuotu esille, niin se oli. Koulussa ei ollut mahdollisuutta opiskella saamea. Koulu oli ihan suomenkielinen.

Kuultavien kertomuksista käy ilmi, että 1950- ja 1960-luvuilla koulunsa aloittaneiden kolttasaamelaislasten kielitaustat vaihtelivat. Oppilaiden joukossa oli sekä täysin koltansaamenkielisiä että lapsia, jotka osasivat vain muutamia sanoja tai eivät lainkaan koltansaamea. Koulunkäynnin alkuvaikeudet liittyivät suoraan koulun opetuskielen, kun ensimmäiset vuodet kuluivat pitkälti suomen opetteluun. Tämä heikensi mahdollisuuksia omaksua opetettavia asioita, ja luokalle jääminen oli yleistä, kuten myös pohjoissaamelaisilla lapsilla. Kansakoulun huonot oppimistulokset kertauivat ylempillä luokilla.

Koltansaamenkielisten lasten koulumuistot 1950- ja 1960-luvuilta piirtyvät usein vaikeiden kokemusten ja ristiriitaisten tunteiden kautta. Kun koulu alkoi, monet lapset eivät osanneet sanaakaan suomea. Heti ensimmäisestä päivästä lähtien he joutuivat kuuntelemaan opettajaa kielellä, jota eivät ymmärtäneet. Oman kielen puhuminen ei ollut aina sallittua, ja siitä voitiin rangaista. Vähitellen moni oppi olemaan hiljaa ja vaihtoi suomen kieleen. Tämä jätti syvän jäljen, ja merkitsi monelle sitä, että omaa kieltä ja identiteettiä alkoi hävetä jo varhain.

Inarinsaamenkielisten kokemuksia

Inarinsaame säilyi Inarin seudun valtakielenä 1900-luvun alkuvuosiin saakka. Perheiden kielivalinnoissa alkoi kuitenkin vähitellen tapahtua muutoksia, jotka vahvistivat suomen kielen asemaa kotikielenä. Erään kuultavan mukaan hänen 1900-luvun alkupuolella syntynyt äitinsä ei käyttänyt inarinsaamea lasten kanssa, ja toinen, 1940-luvulla syntynyt henkilö kertoo, että hänen isänsä ei halunnut puhua hänelle saamea. Osassa perheistä päätös käyttää kotikielenä suomea sai vahvistusta kansakoulunopettajilta, jotka vierailivat saamelaiskodeissa. Opettajat painottivat suomen kielen merkitystä ja vakuuttivat vanhemmille, että sen hallinta turvaisi lapsille paremman tulevaisuuden. Kyläyhteisöissä opettajan sanaa pidettiin erittäin arvovaltaisena:

Opettajalla oli hyvin suuri auktoriteetti kyläläisten keskuudessa. Niinpä äiti ei puhunut meille lapsille koskaan saamea, vaikka kyllä osasi. Olihan hän ensimmäisenä oppinut saamen kielen. Dementoituneena vanhuksena hän käytti saamen kieltä.

Lähes kaikki inarinsaamelaiset kuultavat kertovat osanneensa suomea ainakin jonkin verran tai melko hyvin aloittaessaan kansakoulun 1940–1960-luvuilla. Eräs kuultava kertoo:

Koulun olen aloittanut 1950-luvun alussa Nellimin asuntolakoulussa. Osasin suomea, kun menin kouluun. Mummo puhui saamea minun kanssani. Kyllä minä opin jopa kolttaa siellä, kun minulla oli koltansaamea puhuva kaveri. Keskenämme me saimme puhua kyllä saamea, ei meitä kielletty. Meillä oli asuntolan apulaisinakin kaksi saamen kielen taitoista naista.

Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, ettei täysin inarinsaamenkielisiä oppilaita olisi tuolloin ollut. Yksi harvoista kuulluista, joka kertoo aloittaneensa koulun ummikkona, kertoo koulun aloittamisesta näin:

Menin kouluun syksyllä 1940-luvun lopulla. Ensimmäisestä luokasta en muista mitään. Olen varmaan itseäni suojellakseni unohtanut. Ennen kouluun menoa osasin vain muutaman sanan suomea, kotona sitä ei puhuttu. Paras muisto on se, että asuntolanhoitaja piti joskus sylissä. Vaikeinta taas oli se, että aamulla oli usein sänky märkä, ja toiset piikittelivät, että voi, voi sitä hajua! Koulussa pärjäsinkin alussa niin, että kun opettaja sanoi jotain, katsoin mitä muut tekevät, ja tein perässä. Opin kirjaimet ja miten ne pitää lausua. Opin myös tekemään sanoista lauseita, mutta en ymmärtänyt sisältöä. Samoin opin ulkoa pieniä runoja ja lauluja, kun kuulin niitä tarpeeksi usein. Ymmärsin niistä vain muutaman sanan.

Isäni oli sitä mieltä, että koulu pilaa lapset: eivät osaa enää metsässä kulkea ja edes tulta sytyttää. Isä ehdotti opettajalle, että lapsille pitää opettaa saamelaiden töitä, kuten poronhoitoa, metsästystä ja metsässä pärjäämistä. Mutta opettaja sanoi, että hän ei voi tehdä mitään muutoksia, koulun opetuksesta päätetään Helsingissä.

Monissa perheissä vanhemmat ja isovanhemmat jatkoivat edelleen inarinsaamen käyttöä keskenään, vaikka kielen siirtäminen lapsille oli monin paikoin katkennut. Kuultavat kertovat, että erityisesti Inarijärven länsi- ja pohjoisrannan inarinsaamelaiset säilyttivät kielen pisimpään ja hallitsivat usein myös muita saamen kieliä.

Inarin kunnassa erityisesti Partakon, Inarin kirkonkylän, Kaamasen ja Nellimin kouluissa oli runsaasti lapsia, joiden perheissä puhuttiin inarinsaamea. Kuultavien mukaan kieli kuitenkin vaihtui nopeasti suomeksi koulun ja asuntolaelämän vaikutuksesta. Saamea puhuttiin lähinnä enää kotona. Eräs kuultava kertoo:

Eihän Inarissa puhuttu. Kaamasessa oli saamelaisia, mutta heillä oli samalla lailla se kieli jäänyt kotiin kuin meilläkin. Mutta täällä [Partakossa] oli sillä lailla, että talonmies ja hänen vaimo oli saamelaisia. Siellä sai sitä kieltä käyttää. Mutta kun asuntolanhoitaja oli suomalainen ja opettajat oli suomalaiset, niin eihän sitä kieltä sitten tietenkään käyttänyt. Kyllä se jäi kotiin, se kieli.

Vaikka koulun henkilökunnassa saattoi olla inarinsaamea osaavia työntekijöitä, opetuksen ja arjen kielen määrittivät suomenkieliset opettajat ja asuntolanhoitajat, joilla oli kouluyhteisössä auktoriteettiasema. Heidän kanssaan oli puhuttava suomea, ja myös opetuskieli oli suomi. Tämän vuoksi erillisiä kieltoja saamen kielen käytölle ei aina tarvittu, vaikka osa kuultavista muistaa kokeneensa myös suoranaisia puhekieltoja.

Inarinsaamelaisten kertomusten mukaan suomen kielen taito auttoi kyllä pärjäämään koulussa, mutta siitä huolimatta moni tunsi itsensä alempiarvoiseksi verrattuna esimerkiksi kylän suomalaisten virkamiesten ja kauppiaiden lapsiin. Suomen kieli nähtiin sivistyksen kielenä, ja sen myötä suomalaiset tavat ja kulttuuri näyttivät parempina ja hienompina. Suomalaiset virkamiehet ja opettajat edustivat modernia rahataloutta, kun taas suuri osa paikallisista eli yhä lähes täysin luontaistaloudessa:

En muista sillä lailla, että olisi koskaan suoraan sanottu, että me emme ole yhtä hyviä ja salonkikelpoisia kuin he. Että kyllä se tietynlainen toiseuden tunne on tullut hirveän helposti, vaikka on enemmistö ollut saamelaisia. Aina siinä on myös varallisuus ollut selkeästi semmonen tekijä.

Myös eri saamen kieliryhmiin kuuluvien oppilaiden välillä saattoi esiintyä erimielisyyksiä. Inarinsaamea ja pohjoissaamea puhuvat lapset pystyivät kommunikoimaan keskenään kumpikin omalla äidinkielellään. Sen sijaan oppilaille, jotka eivät osanneet saamea lainkaan, tämä saattoi aiheuttaa ulkopuolisuuden tunnetta ja altistaa kiusaamiselle, erityisesti välituntien aikana. Eräs vain suomea puhunut inarinsaamelainen kuultava muistelee, että pohjoissaamenkieliset oppilaat muodostivat omia porukoitaan, joihin oli vaikea päästä mukaan kielimuurin vuoksi:

Sitten myös se, että kyllä aina välillä sai kokea sen, että kun ei osannut sitä saamen kieltä, niin tuli vähän niin kuin kiusatuksi. Ei pahasti eikä systemaattisesti, mutta välitunnilla kyllä koki sen, että siellä vähän ilkeiltiin. Oli eri seurallisuutta ja puhuttiin sitä pohjoissaamen kieltä, mikä oli heidän kieli. Sillä lailla ilkeiltiin, oli parempi karttaa.

Inarinsaamenkielisten kertomuksissa kansakouluaajan huonot kokemukset eivät useinkaan liity suomen kielen käyttöön opetuskielenä, koska useimmat heistä osasivat suomen kieltä. Suomenkielinen koulu kuitenkin vahvasti kokemusta hierarkiasta, jossa suomenkielisyys oli ainoa hyväksytty normi. Kuten eräs kuultava kertoo:

Siinä oli selvä tavoite, että saamelaisten pitää jättää oma elämäntapansa ja elää suomalaisen yhteiskunnan sääntöjen mukaan. Eikä saamelaisuutta pidetty missään arvossa.

Saamelaisille syntyi näin tunne, että oma kieli ja kulttuuri olivat alempiarvoisia. Tämä aiheutti häpeää ja vaikutti lasten identiteettiin pitkälle aikuisikään. Sittenmin ääneen lausuttu ajatus Suomen valtion tavoitteellisesta saamelaisten suomalaistamisesta kumpuaa näistä kokemuksista.

Kurinpitomenetelmät kansakouluissa

Kuultavat ovat kertoneet totuus- ja sovintokomissiolle myös nöyryyttävistä kurinpitomenetelmistä, joiden kohteeksi he joutuivat kansakoulussa, vaikka ruumiillinen kurittaminen rangaistuksen keinona kiellettiin valtion tukemissa kouluissa jo vuonna 1914. Kansakoulujen kurinpitomenetelmät olivat silti usein ankaria, ja niiden taustalla oli ajatus siitä, että kuri, järjestys ja tottelevaisuus olivat välttämättömiä oppimisen ja kasvatuksen edellytyksiä. Lapsen omia tunteita tai yksilöllisiä tarpeita ei juuri huomioitu.

Kuultavat kertovat, että 1950- ja 1960-luvuilla keskeisiä kurinpitomenetelmiä olivat nurkassa seisottaminen, jälki-istunto, ylimääräiset tehtävät ja ruumiilliset rangaistukset, kuten karttakepillä kämmenille tai sormille lyöminen, tukasta tai korvasta

repiminen, avokämmenellä lyönti selkään tai takapuolelle. Lapsi voitiin myös jättää yksin luokkaan tai käytävälle istumaan kurinpidollisen eristämisen nimissä, ja häntä voitiin nöyryyttää muiden edessä.

Nyky-Suomessa tällainen ei olisi mahdollista: lainsäädäntö ja kansainväliset sopimukset kieltävät fyysiset rangaistukset myös kotona.

Monet kuultavat kantavat edelleen mukanaan muistoja opettajien ruumiillisista rangaistuksista, ja he ovat kuvanneet niistä kertomisen helpottavaksi. Puhuminen auttaa käsittelemään tunteita ja kokemuksia, jotka ovat jääneet sisälle painamaan. Seuraavassa katkelmassa ääneen pääsee kuultava, joka kävi 1960-luvulla kansakoulua, jonka lähes kaikki oppilaat olivat saamelaisia ja opettajat suomalaisia:

Haluan puhua asiasta, joka minua on vaivannut, ja joka oli vaikea asia. Olisinkohan ollut viidennellä luokalla. Leikimme illalla ulkona, pojat juoksuttivat meitä. Ja yksi tuli perässä. Ja opettaja näki sen ja huusi. Ja sitten toisena päivänä opettaja otti sen pojan, ja vei veistosaliin. Ja huusi siellä kauheasti, ja löi nyrkillä, ja tuntui, että heitteli seinästä seinään. Kyllä varmasti se poika oli mustelmilla, koska se oli niin rajua. Ja minulle tuli hirveän huono olo, ikävä olo. Kyllä koko luokka tiesi ja kuuli sen. Emme puhuneet. Istuimme siellä. Neljäs, viides, kuudes luokka. Opettaja oli tällainen väkivaltaan taipuvainen.

Kuultava kertoo kantaneensa pitkään syyllisyyttä siitä, että opettaja pahoinpiteli toista oppilasta hänen kertomansa vuoksi. Hän oli uskoutunut opettajalle, että poika oli ahdistellut häntä, ja tämän seurauksena opettaja rankaisi poikaa hyvin kovalla kädellä. Tilanne oli ahdistava, sillä koko luokka kuuli tapahtuneen, mutta kukaan ei uskaltanut puuttua siihen tai vastustaa opettajaa.

Samalla henkilöllä on myös muistoja toisesta koulusta, jossa hän itse joutui opettajan rankaisemaksi. Syynä oli se, ettei hän ymmärtänyt, mitä suomenkielinen opettaja häneltä vaati:

Minähän en osannut suomea. Opettaja kysyi minulta jotakin. Minä sanoin 'joo'. Hän käski tehdä jotakin, ja minä en ymmärtänyt. Ja hän tuli, heitti kaikki minun tavarat lattialle ja vei minut nurkkaan. Minä häpesin sitä.

Opettajan toiminta on saanut lapsen tuntemaan syvää häpeää siitä, ettei hän osannut suomea. Julkinen rangaistus muiden oppilaiden edessä vain vahvisti tätä häpeän kokemusta. Tällaiset kertomukset eivät ole harvinaisia 1950–1960-luvuilla kansakoulua käyneiden kuultavien joukossa.

Joidenkin opettajien kovasta kurinpidosta on jäänyt elämään kertomuksia, jotka ovat siirtyneet saamelaisen yhteisön muistitiedossa sukupolvelta toiselle. Yksi tällainen tapahtuma, joka aikanaan järkytti saamelaista yhteisöä laajalla alueella, liittyi suomalaiseen opettajaan, joka oli tunnettu kovakouraisuudestaan. Hän tukisti ensimmäisellä luokalla ollutta lasta niin rajusti, että hiusten mukana irtosi myös osa päänahkaa:

Opettaja suuttui, koska hän ei puhunut suomea. Se oli silloin, kun tuli ensimmäiselle luokalle. Ehkä siinä oli jotain muutakin taustalla, että ei ihan osannut jotakin, teki väärin, ja opettaja suuttui siitä. Hän otti tukasta kiinni keskeltä päätä ja siihen tuli pieni kalju, johon ei koskaan enää kasvanut tukka takaisin.

Kyseisen, karua kuritusväkivaltaa kokeneen lapsen jälkipolvet arvelevat, että kansakoulun alaluokilla koettu väkivalta vaikutti siihen, ettei hän aikuisena arvostanut saamen kieltä eikä siirtänyt sitä omille lapsilleen. Suomen kieltä hän oppi hitaasti, ja vielä rippikoulussa hän saattoi lukea suomenkielisiä rukouksia väärin, mikä teki hänestä muiden nuorten pilkan kohteen.

Kuultavien kertomuksissa toistuvat samankaltaiset tapahtumat samasta koulusta, eikä väkivalta aina kohdistunut oppilaisiin. Erään kuultavan mukaan myös hänen isänsä joutui saman opettajan fyysisen ja pitkäaikaisen henkisen väkivallan kohteeksi.

Muissakin saamelaisalueen kouluissa saman aikakauden saamelaiset oppilaat joutuivat kokemaan kovia. Opettajien väkivaltaiset reaktiot eivät aina liittyneet siihen, ettei lapsi osannut suomea tai oli käyttäytynyt huonosti. Joskus riitti pelkästään se, että oppilas oli saamelainen, ja erityisesti kolttasaamelainen:

Minä koin, että hän vihasi meitä. Väkivaltaa saimme kokea. Semmoinen kauhea kokemus mulla on, että kun asuntolassa oli ruvennut täit leviämään, niin opettaja sanoi, että nyt katotaan kaikkien tukka. Yhdellä oppilaalla oli täitä, niin se rupesi pahoinpitelemään sitä: otti tukasta kiinni ja pyöritti, heitti niin, että kaikki pulpetitkin lensi. Ihan voi melkein silmillä nähdä nyt sen. Se oli aivan kauhea kokemus. Se oli niin raju kohtaaminen, se on mulla jäänyt mieleen. Se tuntui todella pahalta. Sitten isä sitten päätti sen opettajan takia, että hän ei laita lapsia tämän opettajan kouluun, vaan laittaa ne toiseen kouluun. Tietenkin ne opettajat oli ystäviä ja poikien kouluelämä oli yhtä helvettiä siinä toisessakin koulussa. Se oli jotakin niin kauheeta, että he ei halua edes puhua siitä. Ne on niin traumaattisia kokemuksia, kiroilevat vieläkin, että oli yhtä helvettiä. Onneksi itse siltä vältyin.

Joskus väkivalta riistäytyi käsistä. Erään kertomuksen mukaan opettajan kurinpalautuksessa murtui tytöltä luu, ja joidenkin koulujen opettajien kerrotaan pieksäneen myös aivan pieniä tyttöjä. Joissain tapauksissa väkivallasta on jäänyt jopa pysyviä vammoja, kuten aivovaurio.

Opettajat saattoivat käyttää fyysisen kurituksen lisäksi myös henkistä väkivaltaa. Esimerkiksi saamenkieliselle lapselle, joka oppi suomenkielisiä oppiaineita hitaammin, opettaja saattoi ivallisesti sanoa, pitäisikö tälle vaihtaa sahajauhot päähän. Tällaiset sanat antoivat samalla muille oppilaille luvan pilkata lasta.

Saamelaisten opettajien kurinpito on jäänyt mieleen vielä katkerampana kuin suomalaisten opettajien vastaava toiminta. Saamelaisopettajien rangaistuksissa nähtiin joskus suvun perusteella tehtyä erottelua: lapset saatettiin jaotella parempiin ja huonompiin sukuihin. Joidenkin kertomusten mukaan rangaistuksia annettiin siksi, että opettajan ja oppilaan suvut olivat riidoissa, ei siksi että lapsi olisi rikkonut koulun sääntöjä.

Kokemuksia kansakoulujen asuntoloista

Saamelaislapsille kansakouluun lähtö merkitsi usein pitkää eroa kodista ja vanhemmista. Harvaan asutuilla alueilla, joissa koulumatkat olivat yli viisi kilometriä tai muuten hankalat kulkea, kunnat rakensivat koulujen yhteyteen oppilasasuntoita. Kouluviikko oli kuusipäiväinen, ja oli tavallista, että lapset asuivat asuntolassa yhtäjaksoisesti useita kuukausia ennen kuin pääsivät kotiin. Asuntolat olivat kunnan ylläpitämiä laitoksia, joiden toimintaa valvoi johtokunta. Käytännön arjesta vastasi asuntolanhoitaja, kun taas koulun johtajaopettaja oli mukana hallinnollisessa vastuussa. Koulukuljetusten puuttuessa lapset joutuivat asumaan asuntolassa, vaikka koti olisi ollut lyhyenkin matkan päässä koulusta.

Asuntolaelämää

Kouluun lähdettiin syyskuussa usein pitkien matkojen takaa eri kulkuneuvoilla: kävellen, veneellä, hevosen kyydissä, traktorilla, polkupyörällä tai talvella porolla. Autoja oli harvalla, eikä ollut aina maanteitäkään. Joululomalle ja kesälomalle lapset kulkivat samoja reittejä pitkin kuin kouluun tullessa.

Koulumatkat saattoivat olla yli sadan kilometrin pituisiakin. Lappilaisessa sanomalehdessä uutisoitiin vuonna 1952 tapauksesta, jossa inarilainen 7-vuotias saamelaislapsi teki 105 kilometrin koulumatkan poron selässä. Monet muutkin lapset kulkivat kymmeniä kilometrejä jalan, mikä kertoo koulumatkojen raskaudesta:

Kun me lähdimme Raittijärveltä, niin mehän kävelimme 30, melkein 40 kilometriä. Meillä oli härkä, ja minä istuin sen porohärän päällä joskus, kun en jaksanut kävellä. Tulimme Saarikoskelle. Siitä postiautolla tänne Karesuvantoon.

Kun maantieverkko laajeni, koulumatkoja helpotettiin linja-autokyydeillä. Syrjäkylissä asuvien lasten täytyi silti vielä 1960-luvulla usein kävellä pitkiä matkoja tai talvisin kulkea porolla päästäkseen linja-auton kyytiin. Myöhemmin kulkuvälineeksi tuli myös moottorikelkka, joka nopeutti ja helpotti matkoja, mutta koulumatkat pysyivät silti monille raskaina ja aikaa vievinä.

Vanhemmat, jotka saattoivat lapset pitkien matkojen takaa kouluun ja asuntolaan, saattoivat lähteä lapsilta salaa kotimatkalta, etteivät nämä pyrkisi heidän mukanaan takaisin kotiin. Monet kuultavat muistavat hyvin sen hetken, kun he tajusivat vanhempien lähteneen ja jättäneen heidät:

Ensimmäinen koulupäivä tuli, menimme äitini kanssa postiautossa. Kun tulimme välitunnille, luulin, että äitini on odottamassa siellä. Kun ymmärsin, että hän on lähtenyt, olin niin pettynyt: hän oli jättänyt minut. Meitä huijattiin päästämään äidistä irti. Tällä tavalla tunteet nousevat pintaan, kun alkaa miettiä näitä asioita. Jos alkaisin avata kaikkia, jos menisin syvemmälle ja syvemmälle ja rupeaisin muistelemaan niitä, niin varmaan niitä tulisi. Mutta minun oma mieleni varmaan suojelee minua muistamasta niitä asioita.

Isäni saattoi meidät. Muistan, että itkin, kun hän joutui salaa lähtemään. Veljeni kanssa molemmat itkimme siellä, kyynelehdimme. Kukaan ei lohduttanut, eihän siellä saanut puhua muuta kuin suomea.

Lapsille oli raskasta jäädä outoon paikkaan ilman vanhempia, usein ilman yhteistä kieltä koulun ja asuntolan työntekijöiden kanssa.

Asuntolan tavat ja rytmi

Asuntoloissa oli majoitustilojen lisäksi keittiö ja ruokasali, ja joissakin myös lukuhuone tai kerhuhuone, jossa lapset saattoivat viettää vapaa-aikaansa. Henkilökuntaan kuului vähintään asuntolanhoitaja, keittäjä sekä asuntola- ja keittiöapulainen, ja talonmies oli koulun kanssa yhteinen. Asuntolat toivat paikkakunnille vakituisia työpaikkoja, erityisesti naisille, ja työn mukana sai asunto- ja ruokaedun. Asuntoloissa asui usein useita kymmeniä lapsia, ja erityisesti suurissa, yli 60 oppilaan asuntoloissa, henkilökunnan työmäärä oli hyvin suuri, kuten eräs asuntolakoulussa työskennellyt saamelainen kuultava kertoo:

Kun koululaiset lähti silloin toukokuun viimeinen päivä, niin meillähän alkoi suur-siivoukset. Niitä oli 60 lasta asuntolassa. Se oli vuonna 1962. Kaikista perheistä oli kahta kolmia asuntolassa. Ja sitten kun aattelee sitä henkilökuntaa suhteessa lasten määrään: oli asuntolanhoitaja ja asuntolan apulainen. Ja sitten keittäjä ja keittiöapulainen, ja sitten oli pyykkäri. Kyllähän se meni, kun vuoroissa oltiin töissä. Pyhäaikana yksi oli aamutuurissa, ja toinen tuli iltatuuriin. Kyllä siinä melko paljon oli [työtä], ja piti tehdä ruoat ja kattoa ne lapsetkin.

Asuntoloissa riitti sekä lapsia että työtä, joten henkilökuntaa tarvittiin ympäri viikon, myös öisin. Asuntolassa työskennelleet saamelaiset naiset kertovat, että lasten kanssa seurusteluun jäi vain vähän aikaa, sillä päivät kuluivat pääasiassa arjen pyörittämisessä, ruoanlaitossa ja siivoamisessa.

Tavallisesti asuntoloissa oli vähintään kaksi huonetta: yksi pojille ja toinen tytöille. 1950-luvulla yhdessä huoneessa saattoi vielä nukkua yli kymmenen lasta, mutta myöhemmin rakennetuissa asuntoloissa oli jo useampia huoneita. Vanhimmat asuntolat olivat hyvin vaatimattomia – niissä ei ollut sähköä, lämmitys hoidettiin puilla, valaistuksena toimivat öljylamput ja vesi kannettiin kaivosta. Lisäksi lasten riesana saattoivat olla lutikat ja täit.

Asuntolassa lapset joutuivat jakamaan huoneen monien muiden, usein täysin vieraiden lasten kanssa. Ujolle tai kodista erossa olemiseen tottumattomalle lapselle muutto asuntolaan oli erityisen vaikea. Kodinomaisuus puuttui täysin, sillä arkea ohjasivat kaikille samanlaiset säännöt ja tarkkaan määritelty aikataulu. Vaikka lapset saivat ruokaa ja katon päänsä päälle, he jäivät vaille rakkautta, lämpöä ja läheisyyttä. Äidin ikävä oli valtava, kertoo inarilainen kuultava:

Menin vuotta aikaisemmin kouluun ja asuntolaan, ja se oli kova paikka pienelle ja herkälle ihmiselle. Samaan huoneeseen laitettiin neljä tyttöä, joista suurin osa oli ennestään tuntemattomia minulle. Asuntolassa kaikki oli järjestelmällistä, eikä yksilöllisyyttä huomioitu ollenkaan. Ruoka oli erilaista kuin mihin kotona oli tottunut. Ei ollut leikkejä, mutta oli kielikerho ja kirjastossa pääsi käymään. Jouduimme laulamaan virsiä. Oli ihan mukaviakin virsiä, mutta sitten oli niitä vaikeita virsiä, joita ei oltu koskaan kuultu.

Äidin ikävähän mulla oli ihan valtava. Ihmisen läheisyys puuttui kokonaan. Me oltiin niin kuin jotain pelinappuloita, joita käsiteltiin. Tietenkin kun kasvoin, niin jollain tapaa sopeuduin asuntolaelämään, mutta sieltä puuttui lämpö ja rakkaus, yksilöllisyys ja omakohtaisuus omaan elämään. Mentiin niin kuin karjalauma. Se on kamalaa, aivan järkyttävää ja näin vanhanakin vielä itkettää.

Asuntolan lapsille jaettiin keittiövuorot ja siivoamisvuorot ja monenlaista muuta puuhaa. Työnteon määrä vaihteli asuntolasta toiseen. Ennen sähköjen ja keskuslämmityksen tuloa töitä teetettiin lapsille käytännönkin syistä, sillä lasten työpanos mahdollisti osaltaan arjen sujumisen. Osa kuultavista koki työvuorot mukavina ja vaihtelua tuovina, osa raskaina.

Kun asuntoloihin saatiin keskuslämmitys ja sähköt, toi se mukanaan ongelmia lasten pukeutumiseen. Talvipakkasilla lämpimimmät ja käytännöllisimmät jalkineet olivat poron koipinahasta valmistetut nutukkaat eli karvakengät. Niissä käytettiin sukkiensa lisäksi – tai niiden sijasta – kenkäheinää, joka tehtiin eri saralajeista ja jota pidettiin paljon villasukkaa parempana eristeenä. Kuivassa asuntolan sisäilmassa heinät kuitenkin murenivat nopeasti ja levisivät pitkin käytäviä. Tämän vuoksi monet asuntolanhoitajat päätyivät kieltämään kenkäheinien ja joskus jopa karvakengien käytön kokonaan.

Myös ruoka oli lapsille outoa. He olivat tottuneet kalaan, poronlihaan ja marjoihin, mutta asuntoloissa tarjottiin esimerkiksi maitoon tehtyjä ruokia, herne- ja pinaattikeittoa, kaaliruokia, makaronivelliä, naudanlihasta tehtyä kastiketta ja uuniomenoita. Monissa paikoissa lapsille annettiin myös kalanmaksajä. Tämä tehtiin joskus samalla lusikalla, mikä johti siihen, että sairaudet levisivät nopeasti.

Ajan myötä lapset oppivat kuitenkin pitämään monista uusista ruoista. Totuttelu vaati silti monia maistelukertoja ja omaa halua. Asuntolassa syöminen ei silti ollut valinnanvaraista, vaan lautanen oli tyhjennettävä. Jos lapsi ei pystynyt syömään ruokaa, häntä saatettiin pakkosyöttää tai rangaista esimerkiksi nurkassa seisottamisella tai ylimääräisillä työvuoroilla. Näitä tilanteita monet muistelevat ahdistavina ja pelottavina kokemuksina:

Ja minutkin pakotettiin syömään uuniomenaa, jota en ollut koskaan elämässäni syönyt, ja se pyöri suussani. Siellä oli joku, joka vahti minua ja pakotti minut syömään. Hän pani suuhun ja minä oksensin.

Kuultavat kertovat, että ruokailusta ei saanut myöhästyä, ja myöhästymisistä rangaistiin. Asuntolanhoitaja oli antanut seuraavan kuultavan veljelle voimakkaan korvatillikan, kun tämä ei ollut saapunut ajoissa ruokailuun. Kertoja muistaa tapahtuman edelleen hyvin tarkasti, mutta siitä ei ole lasten kesken puhuttu ääneen

Minä olin ensimmäisellä luokalla vuonna 1961. Olin asuntolassa ja isoveljeni oli siellä, ja hän myöhästyi ruokailusta. Lopulta hän tuli, ja lautanen oli laitettu helian päälle. Hän otti sen ja tuli pöytään. Asuntolanhoitaja tuli ja löi korvan alle niin kovasti, että se oli ihan kauheaa. Veljeni alkoi itkemään, ja minä aloin itkemään.

Aloin sen jälkeen pelkäämään sitä riukua. Veli on viisi vuotta minua vanhempi. Siksihän se tietysti löi, jotta sai tottelemaan. Kyllä se on ollut sellainen asia, että lapsi ei halunnut muistaa sitä. Ei meillä ollut ikinä tapana puhua niistä. Saamelaiset olivat sellaisia, että kaikesta ei saanut puhua. Piti vain kantaa näitä asioita, parempi, kun ei puhu mitään.

Jotkut kuultavista kertovat muistavansa, että asuntolassa vallitsi jatkuva nälkä. Vaikka päivittäin tarjottiin kaksi lämmintä ateriaa sekä aamu- ja iltapala, ei ruoka aina riittänyt tyydyttämään kasvavien ja paljon ulkona liikkuvien lasten tarpeita. Eräs kuultava kertoo, että hänellä todettiin anemia. Toisaalta osa kuultavista kiitteli nimenomaan sitä, että asuntolassa sai ruokaa säännöllisesti.

Ruokailua seurasi asuntolassa usein lukutunti, jolloin lapset kokoontuivat ruokasaliin tekemään läksyjään asuntolanhoitajan valvonnassa. Joidenkin asuntoloiden lukutunnit ovat jääneet kuultavien mieleen mukavina hetkinä:

Partakon koulussa hyvä opiskella, kun siellä sai tulla keittiöön opiskelemaan, vaikka siinä oli se ruokasali. Siellä se hoitaja, kenen vuoro oli töissä, opetti eka-luokkalaisia, tokaluokkalaisia, aapista lukivat, ja me saimme olla keittiössä. Sunnuntaipäivänä sai kahvit keittää ja viedä omaan huoneeseen.

Monille lapsille suomen kielen puutteellinen taito teki lukemisesta ja läksyjen tekemisestä vaikeaa, mutta apua läksyjen tekemiseen ei aina tarjottu. Sen sijaan oppilas saatettiin laittaa nurkkaan seisomaan, jos lukeminen ei onnistunut. Eräs kuultava kertoo, että heikon kielitaitonsa vuoksi hän oppi vaikenemaan, jottei tulisi rangaistuksi.

Toinen kuultava muistaa, kuinka hänet määrättiin kerta toisensa jälkeen arestiin lukemaan läksyjä. Lopulta rangaistukset koventuivat, ja asuntolanhoitaja työnsi hänet seisomaan seinän ja tulikuuman uunin väliin. Näistä kokemuksista on kannettu hiljaista taakkaa vuosikymmenten ajan:

Mie ruukasin olla usiasti aretissa, koska en osannu lukea, enkä mie osannut olla kiltti. Mie muistan, että jouduin arestiin lukemaan, ja eihän minua se hyödyttänyt. Kun kuulusteltiin, en osannut. Joo, ja sitten nurkkaan. Asuntolanhoitaja työnsi minut muurin ja seinän väliseen nurkkaan, mihin minä justiinsa sovin. Se muuri oli lämmitetty just sinä aamuna, se oli tulikuuma. Ja juoksin sitten, aina kun oli hiljaista, ulos siitä ja puistelin vähän. Jos natinaa kuului – lattia natisi, kun asuntolanhoitaja käveli – niin tiesin, et nyt sieltä tullaan, ja pakko on mennä taas sinne nurkkaan. Ja sitten ne meni syömään, eikä minua haettu. Mie vaan menin porukan kanssa, ja menin istumaan pöytään syömään. Asuntolanhoitaja ei puhunut

mitään. Ei se vissiin muistanutkaan, et hän on joskus pannut minut nurkkaan. Ja ihmiset vasta, kun olivat yli viidenkymmenen, niin saattoivat puhua näistä kouluoloista myös. Ei ne ole olleet, ei ne ole olleet oikein hyviä.

Lukutuntien jälkeen leikittiin joko sisällä tai ulkona. Kansakoulujen asuntoloissa oli kuultavien mukaan harvoin ohjattua vapaa-ajan toimintaa, ja lapset leikkivät pääasiassa keskenään, joko ulkona tai sisällä. Aika kävi pitkäksi varsinkin viikonloppuisin:

Oli erittäin ikävä, kun ei ollut mitään. Ei yksikään sano, että lähdemme vaikka marjoja poimimaan, kävelemään tai jotain leikkimään tai lukemaan kirjoja, lastenkirjoja kuitenkin olisi ollut. Joku olisi voinut jotain hauskaakin keksiä.

Ikävien ja pitkien iltojen lisäksi komission kuulemisten kouluaikaisissa muisteluissa käsiteltiin myös sitä, kuinka sosiaalinen piiri laajeni asuntolaan pääsyn myötä ja kuinka mukavaa oli saada paljon uusia leikkikavereita. Ulkoleikeissä hypättiin lautaa ja hyppynarua sekä pelattiin polttopalloa, pesäpalloa ja monia muita pelejä. Hyvä kaveripiiri toimi tukena ja auttoi selviämään asuntolamaailmassa. Nämä muistot kuuluvat aikaan, kun asuntolaelämään oli jo totuttu ja ikää oli karttunut lisää:

Meidän kotimme oli syrjäkylillä. Kun pääsimme saman ikäisten lasten luokse, niin meillähän oli markkinat. Ystäviä, kavereita oli enemmän kuin pystyimme edes hyväksymään.

Kuulemisista nousee esiin myös se, kuinka asuntolakouluissa lapset joutuivat ensimmäiseltä luokalta lähtien tulemaan päivittäisissä askareissaan toimeen itsenäisesti. Jos vaatteet menivät rikki, kastuivat ja likaantuivat, lapsen piti itse päättää, miten toimia. Aikuisilla ei ollut aikaa opastaa heitä. Eräs kuultava muistelee seuraavasti:

Piti itsenäisesti tehdä kaikki. Jos vaikka loppuu rahat, repeää housut, takista lähtee nappi ja asuntolanhoitaja ei huomaa, niin itse pitää hoitaa. Muistan, että minulla oli vain yhdet ulkovaatteet. Syksyllä, kun kaaduin vesilammikkoon ja housut kastuivat, olin huolissani, mitä laitan päälle, kun koulu alkaa tunnin päästä ja housut ovat märät. Ja niin lainasin toiselta tytöltä housut. Ne oli vähän isot minulle ja minua nolotti, mutta kukaan ei sanonut, että mitä minun olisi pitänyt tehdä. Minusta tuli jotenkin sellainen, että en halunnut halata, kun mummo vaikkapa tuli halaamaan, koska asuntolassa ja koulussa oli tottunut siihen, että piti pärjätä itse ja yksin.

Kuulemisista välittyä, miten lapset ja nuoret olisivat tarvinneet aikuisen, joka olisi osoittanut kiinnostusta heidän kuulumisiinsa ja jolle olisi voinut puhua huolista. Kuultavien mukaan kukaan ei kuitenkaan kysynyt, miten he pärjäävät tai mitä heille kuuluu. Lapset jäivät ongelmineen yksin, ja varsinkin suomenkielisten asuntolanhoitajien kanssa oli vaikea kommunikoida, jos oma suomen taito oli heikko. Yhteydenpito vanhempiin oli niin ikään usein hankalaa, sillä kaikissa kodeissa ei ollut puhelinta.

Jos asuntolassa sattui olemaan sisaruksia tai muita läheisiä sukulaisia, he tarjosivat turvaa pienemmille ja auttoivat käytännön asioissa, ja myös kielimuurin ylittämässä. Tämä ei kuitenkaan ollut yksinkertaista, sillä poikien ja tyttöjen osastot pidettiin erillään, joten kuulumisten vaihtamiset ja asioiden hoitamiset oli tehtävä yhteisissä tiloissa.

Vaikka sisarukset olisivat asuneet samassakin huoneessa, ei auttaminen ollut aina helppoa. Yksi kuultava muistaa, että hänen sisaruksensa epilepsia-kohtaukset jäivät asuntolan henkilökunnalta huomaamatta, koska lapsi ei uskaltanut kertoa niistä. Aikuisena hän on pohtinut, saattoivatko kohtaukset puhjeta vieraan ympäristön, koti-ikävä ja jatkuvan stressin seurauksena.

Kaikilla lapsilla ei ollut sisaruksia asuntolassa, mikä lisäsi koti-ikävää ja painetta selviytyä asioista yksin. Tällaiset henkilöt muistelevat, että jos toiset oppilaat asuntolassa kiusasivat, kukaan ei tullut apuun. Tämä on pakottanut lapset pärjäämään omillaan. Moni koki, että toisiin ihmisiin ei ole voinut luottaa, ei edes saamenkielisiin työntekijöihin, koska heidänkin oli noudatettava suomenkielisen asuntolan sääntöjä:

Koin yksinäisyyttä, ei ollut muita perheenjäseniä asuntolassa ja minua kiusattiin. Kiusattiin äärettömän paljon ja vieläkin syke nousee, kun otan asian puheeksi. Kiusaajat olivat toisia oppilaita, henkilökunta kuuli ja näki, mutta eivät puuttuneet asiaan. Se oli aika raakaa, ja ikäviä kokemuksia oli paljon. Henkilökunnassa oli koltankielisiäkin työntekijöitä, mutta he puhuivat suomea. Siellä täytyi olla asuntolan sääntöjen mukaan ja niistä ei poikettu. Asuntola-aika oli rankka. Nyt yli 60-vuotiaana en vielääkään tykkää olla hotellissa yötä. Koen siellä jotain samaa.

On vaikea määritellä suomeksi tai millään kielellä, mutta sellainen tietynlainen sielun tyhjyys, se on ikävä kyllä jollain tasolla kulkenut koko matkan elämässä siinä vierellä. Kouluaikana se oli kaikista vahvin. Piti oppia pärjäämään yksin ja ei voinut luottaa keneenkään.

Asuntolanhoitaja ja muu henkilökunta

Suomessa kansakoulujen asuntolanhoitajien pätevyysvaatimukset määriteltiin laissa. Kansakouluasetuksen¹ mukaan asuntolanhoitajalla tuli olla joko kansakoulun kotitalousopettajan kelpoisuus tai kansakoulunopettajan tai keskikoulusivistykseen perustuvan, kouluhallituksen hyväksymän asuntolanhoitajakurssin päästötodistus. Tehtävään saattoi hakeutua vain nainen.

Asuntolanhoitajan työhön kuului monipuolisia vastuita: oppilaiden koulutehtävien valvonta, taloudellisten taitojen ja säästäväisyyden opastaminen, leikkien ja käsitöiden ohjaaminen sekä arjen hallinnan opettaminen. Hoitajalta odotettiin äidillistä otetta, vastuullisuutta, säästäväisyyttä, kirjanpitoaitoa sekä hyvää järjestyksenpitoa. Hänellä oli sama palkka- ja eläketurva kuin alakansakoulun opettajalla.

Asuntolanhoitaja johti asuntolan arkea, ja hän vaikutti suuresti siihen, millaiseksi lasten olosuhteet asuntolassa muodostuivat. Hoitajien lisäksi asuntoloissa työskenteli apulaisia, siivoojia ja keittäjiä, jotka saattoivat olla saamenkielisiä. Yksikään kuultava ei muista kansakoulun asuntolanhoitajan osanneen saamen kieltä, ja siksi asuntolan saamenkieliset työntekijät olivat lapsille tärkeä turva. Seuraavissa kahdessa muistossa kerrotaan saamenkielistä työntekijöistä, joihin lapset ensimmäisenä asuntolavuotenaan tukeutuivat:

Ei ollut kovin montaa suomen kielen sanaa, joita olisin ymmärtänyt. Siellä oli siivoojana minun kummitäti, joka puhui saamea. Ja hän tuli aina illalla, ja me lapset menimme hänen kanssaan siivoamaan. Nyt vasta ymmärrän, että hän on ollut hirveän hyvä turva siellä. Siellä oli muitakin lämpimiä ihmisiä.

Minähän en osannut suomen kieltä ollenkaan, kun menin kouluun. En aina ymmärtänyt, mitä muut puhuvat. Asuntolassa oli Kalinka, niin minä roikuin sen helmassa ja huusin aina häntä tulkaamaan minulle. Aina kun Kalinka katosi, niin itkin sen perään, että missä hän nyt on. Kyllähän minä vieläkin näen unia, että olen menossa porolla tai kävelen tunturin yli ja olen menossa kotiin, milloin milläkin konstilla. Aina vain kotiin. En pääse aina perille, mutta kyllä minä vain joskus pääsen.

Kuultavien kertomuksissa toistuu kuvaus siitä, että monet asuntolanhoitajat olivat väsyneitä ja ankaria ihmisiä, ja se näkyi heidän tavassaan puhua lapsille. Joidenkin asuntolanhoitajien kerrotaan jatkuvasti sättineen ja moittineen lapsia, jotka

---

1 AsK 635/47:321/1958

puolestaan ajan mittaan tottuivat tällaiseen käytökseen. Myös hellämielisempiä asuntolanhoitajia muistetaan olleen. He leikkivät lapsia, kulkivat lasten kanssa retkillä ja marjoja poimimassa, veivät sienestämään ja opettivat tunnistamaan sieniä.

Kansakoulujen asuntoloissa ehti kahden vuosikymmenen aikana työskennellä monia asuntolanhoitajia, joista jokaisella oli omanlaisensa suhtautuminen saamen kielen käyttöön. Joissakin paikoissa saamen kielen puhuminen saattoi johtaa anka-raankin rangaistukseen. Eräs kuultava kertoo, kuinka asuntolanhoitaja löi lasta paksulla kumiputkella, koska lapset eivät olleet noudattaneet hiljaisuussääntöjä ja menneet nukkumaan, vaan olivat puhuneet inarinsaamea huoneessaan.

Se oli hiljasuus huudettu, ja oli justiin tullut uusi asuntolanhoitaja, semmonen pikkunen akka. Me olimme nurkahuoneessa ja me tiettenki inarinsaamea puhuimme, kun kaikki olimme inarinsaamelaisia. Me hiljaa puhuimme niin, että sen ei pitäis kuulua mihinkään. Se oli kuunnellut oven takana ja tuli ovesta tuli sisälle paksu musta kumiletku matkassa ja sanoi: 'Jaa, täällä sitä hiljaisuutta ei noudatetakaan.' Yksi poika nukkui oven suussa, asuntolanhoitaja löi sitä sillä kumiputkella. Se on semmonen tapaus, joka jäi minulle kyllä niin mieleen, että mie olen untakin siitä nähny aikanaan.

Kuultavien kertomuksissa toistuvat lukuisat tapaukset, joissa sekä asuntolanhoitajat että muut työntekijät kielsivät puhumasta saamen kieltä joko suoraan sanomalla tai epäsuorilla keinoilla, joilla pyrittiin vähentämään ja rajoittamaan saamen käyttöä asuntola-arjessa. Oman kielen käytön kieltä oli erityisen raskasta niille pienille koululaisille, jotka eivät osanneet lainkaan suomea tullessaan asuntolaan. Vanhemmilla oppilailla oli jo aikaisempien kouluvuosien kautta jonkinlainen suomen kielen taito, ja he kykenivät vaihtamaan kieltä tilanteen mukaan. Eräs kuultava kertoo kokemuksestaan näin:

Me ei saatu puhua saamen kieltä. Muistan monta kertaa, kun se yksi siivooja lämpäs luutulla pitkin päätä, että pitäkää turpanne kiinni ja puhukaa suomea. Niin meidän piti alkaa sitä varomaan puhumasta. Kyllähän meillä huoneessa oli tiettenkin se oma piiri, ja isojen tyttöjen huone oli yläkerrassa, sinnehän me aina pui-kahdimme juttelemaan. Mutta ennen pitkää se kävi niin, että myöskin he alkoivat puhumaan suomea.

Kun vanhemmat oppilaat siirtyivät käyttämään keskenään suomea, myös nuoremmat alkoivat seurata heidän esimerkkiään.

Asuntolanhoitajista puhuttaessa muistetaan myös heidän tapansa rangaista oppilaita. Jotkut asuntolanhoitajat olivat hyvin kovakouraisia. Nykyisin jo yli kahdeksankymmenvuotias kuultava kuvailee asuntolanhoitajan – sekä opettajan – kovia otteita häntä kohtaan.

Asuntolanhoitaja vei sinne ullakolle. Sieltä ei se huuto kuulunu. Siellä oli risut ja kepit valmiina. Ei muuta kuin vaatteet pois päältä, ja alkoi takominen. Ensin se hakkasi kepillä, sitten risulla. Koulupuolella taas opettaja veti tukasta monet kerat mut nurkkaan, vaikka ei olis ollut tarvetta enkä ollut syyllinenkään. Ja kyllä täytyy sanoa, että meikäläinen oli niin alistettu kuin olla voi. Mä olin aika hento. Enhän mä painanutkaan paljon mitään.

Fyysisen väkivallan lisäksi nurkassa seisottaminen, ylimääräisen työn teettäminen tai muiden edessä nolaaminen olivat aikakaudelle tyypillisiä tapoja ja kuuluivat näin monien asuntolanhoitajien kasvatus- ja kurinpitomenetelmiin. Erittäin omaperäinen oli erään kuultavan kertoma kurinpidon muoto, jossa lapsi pantiin sänkyyn makaamaan tunneiksi ilman vaatteita.

Asuntolanhoitajat saattoivat myös turvautua terveydenhuollon ammattilaisiin, jos eivät saaneet oppilaita rauhoittumaan. Eräässä kansakoulun asuntolassa asuntolanhoitaja oli pyytänyt juuri virassaan aloittanutta terveydenhoitajaa antamaan alakoululaisille lapsille rauhoittavaa lääkettä, kun nämä olivat itkeneet päiväkausia, riehuneet tai olleet rauhattomia. Uusi työntekijä ei suostunut hänen pyyntöönsä, vaikka asuntolanhoitajan mukaan rauhoittavien lääkkeiden antaminen oli aiemmin ollut tavallinen käytäntö. Terveydenhoitaja oli lääkkeiden antamisen sijasta pitänyt lapsia sylissä, ja nämä olivat rauhoituttuaan kertoneet, että itkun ja riehumisen syy on koti-ikävä:

Lapsihan aikansa itki ja sanoi, että eihän mulla ole kuin kauhea koti-ikävä, kun ei kotona ole ollut. Nehän oli ekaluokkalaisia, monta kuukautta kotoa pois. Sitten pitäisi tyrmäyspiikki laittaa.

Asuntolan kurinpitokeinot heijastavat aikakauden kasvatuskäsitystä: auktoriteetin kunnioittaminen ja kurin ylläpito olivat tärkeämpiä kuin lapsen hyvinvointi. Vasta 1980-luvulta lähtien alkoi muutos, kun lapsen oikeudet nousivat esiin. Kuultavat kertovat, että asuntoloissa vallinnut kova kuri on tehnyt saamelaisista epäluuloisia suomalaisia ja suomalaista yhteiskuntaa kohtaan:

Minut ainakin teki araksi se asuntolamaailma ja ne riukut ja lantalaiset ja se suomen kieli. Eikä mielestäni saamelaiset olleet sellaisia, joita joutuu pelätä, muuta kuin suomalaiset, lantalaiset. Kyllä se on se asuntola tehnyt sen, että se vaikutti niin.

Joskus asuntolassa koetun väkivallan ja pitkään jatkuneen huonon kohtelun arvelleen vaikuttaneen myös myöhemmin tapahtuneeseen elämän lopettamiseen oman käden kautta:

Siellä asuntolassa missä olin, niin se asuntolanhoitaja oli semmoinen kauhea ihminen. Mun ystävä ikävoi kotiin kovasti. Ja hän oli hyvin herkkä. Muistan, kun asuntolanhoitaja hänet kellariin pisti. Hän kakkasi housuun, sen takia. Hän kyllä pisti vastaan, että en lähde, pisti niin paljo vastaan. Siinä me seisottiin ja katottiin, vaan mitä me siihen ois voitu tehäkkään. Hän oli ekaluokalla silloin. Sillä oli aina hankaluuksia asuntolanhoitajan kanssa. Aikuisena tämä sitten teki itsarin. En tiä, mikä sille tuli. Kai se johtui kouluajoista. Luulen, että siitä jäi kyllä kauheita muistoja. Mutta ei oo kukaan kertonut mistään mitään, niin ei me tiedetä sitten. Hänellä oli kyllä aina niitä itsetuhoisia ajatuksia. Ei silloin ollut mitään näitä terapeutteja, ei mitään ollut.

Mua ei kyllä kaltoin kohdeltu sillain, mutta näki paljon semmosta.

Kovan kurinpidon jäljet voivat näkyä myös vielä vuosikymmenienkin jälkeen ihmisen viimeisinä vuosina, kun hauraan ihmisen mieleen tulvivat vanhat kuvat ja tunteet. Eräs kuultava kertoo, että hänen miehensä viimeisinä hetkinään pelkäsi, että hänet viedään kasvatuslaitokseen.

Asuntolanhoitajat eivät puuttuneet oppilaiden keskinäiseen kiusaamiseen

Asuntolanhoitajien vastuulla oli pitää yllä järjestystä ja valvoa, etteivät lapset kiusanneet toisiaan. Kansakoulujen asuntoloissa asui pääosin 7–13-vuotiaita, mutta luokalle jäämisten vuoksi joukossa saattoi olla myös vanhempia oppilaita. Asuntolat oli jaettu tyttöjen ja poikien osastoihin, eikä valvova aikuinen pystynyt olemaan yhtä aikaa molemmissa. Tämä jätti tilaa tilanteille, joissa pienemmät lapset pelkäsivät isompiaan eivätkä uskaltaneet kertoa kokemastaan kiusaamisesta aikuisille. Usein kiusaamisesta ei kerrottu myöskään kotona vanhemmille.

Moni muistelee, että asuntolan arjessa aikuiset valvoivat lähinnä järjestystä ja käytännön asioita, mutta eivät puuttuneet lasten keskinäiseen kiusaamiseen, vaikka olisivat siitä kuulleet tai olisivat sitä itse todistaneet. Tämä johti siihen, että osa oppilasta jäi yksin puolustamaan itseään.

Monet kuultavat kertovat siitä, että kiusaaminen oli läsnä lähes kaikissa asuntoloissa. Se ei rajoittunut pelkkään nimittelyyn, vaan saattoi tarkoittaa hyvin erilaisia tekoja – fyysistä, henkistä tai jopa seksuaalista väkivaltaa, mutta myös tavaroiden

varastelua, katseita, uhkailua ja ulkopuolelle jättämistä. Erityisesti poikien keskuudessa oli suoraa fyysistä väkivaltaa, joka aiheutti niin syvää pelkoa, että se on jäänyt elämään vielä aikuisuuteenkin:

Minun serkkuani roikotettiin kolmannesta kerroksesta pää alaspäin ikkunasta. Vuosiluku oli 1962. Silloin eivät aikuiset eivätkä asuntolanhoitajat puuttuneet asiaan. Serkulle tuli sellaisia pelkotiloja, ja ne on vaikuttaneet koko hänen elämäänsä.

Koska asuntolan henkilökunta puuttui harvemmin kiusaamiseen, syntyi lasten keskuuteen oma maailma hierarkioineen. Jotkut olivat johtajia, jotka pompottivat muita. Kukaan ei uskaltanut kieliä, koska sen olisi vain saanut tuntea nahoissaan. Toisaalta lapset ottivat myös oikeuden omiin käsiin, jos aikuiset eivät puuttuneet kiusaamiseen. Kuultavien mukaan asuntolanhoitajat myös joskus tarkoituksellisesti sulkivat silmänsä kiusaamiselta ja jopa asettuivat tiettyjen kiusaamista harjoittaneiden oppilaiden puolelle.

Asuntolassa kiusaamisen syy saattoi olla mikä tahansa. Kiusaamista tapahtui sekä saamelaislasten että suomalaisten ja saamelaisten lasten välillä. Saamelaisten keskuudessa suku oli määräävä tekijä erilaisten hierarkioiden ja niiden aiheuttamien ristiriitojen syntyisessä. Aikuiset eivät pystyneet tai osanneet puuttua tällaisiin tilanteisiin, kuten eräs kuultava kertoo:

Suvut olivat kaikista kamalimpia, kovimpia. Kun kuulut siihen ja siihen sukuun, niin et ole mitään. Oli sukuja, joiden lapset tunsivat itsensä paremmiksi kuin toiset, ja niiden vanhemmatkin ajattelivat niin. Se oli erittäin huono systeemi. Ne aikuiset ihmiset olivat niin kädettömiä, eikä ne voineet tehdä mitään sen asian kanssa.

Sen lisäksi, että hierarkioita syntyi sukujen mukaan, myös väärän saamen kielen puhuminen tai se, ettei osaa saamea, saattoi johtaa kiusaamiseen. Jos lapsi lisäksi kuului köyhempään perheeseen, häntä kiusattiin ja väheksyttiin asuntolassa:

Koulussa oli saamelaisia lapsia, mutta kyllä siellä oli sitä koulukiusaamista. Asuntolassa ja koulussa. Se erottelu oli selvä, pohjoissaamea puhuvat kiusasi inarinsaamelaisia. Siinä oli vähän kastijako siellä. Jos oli vähän köyhemmästä perheestä, niin aliarvioivat. Se oli väheksyntää ja fyysistä kiusaamista.

Isommat lapset myös varastivat pienempien lasten kotoa saamia tavaroita ja rahaa. Eräs kuultava kertoo näin:

Se oli joka sunnuntai, kun tulin, postiautosta koulun kautta piti jäädä pois. Ne muut olivat jo vastassa siellä. Isällä oli tapana antaa markan tai 50 penniä rahaa mukaan siksi, kun siellä oli Takalappi, josta sai ostaa tikkarin. Se maksoi viisi penniä. Niin he ottivat ne rahat, etsivät reppuni, ottivat kaiken, mitä minulla oli. Isä laittoi kuivalihaa. He ottivat kuivalihan. Ottivat kaiken, mitä oli. Heille kelpasi kaikki.

Kuultavat kertovat, että toiset oppilaat tai joku henkilökunnasta saattoi harjoittaa seksuaalista häirintää tai väkivaltaa oppilaita kohtaan. Myös asuntolan ulkopuolisia henkilöitä pelättiin. Kansakoulun asuntolassa nuorimmat olivat ensimmäisen luokan oppilaita ja vanhimmat murrosikäisiä. Pienet tytöt saattoivat joutua isompien poikien ahdistelun ja vakavan seksuaalisen väkivallan kohteiksi:

Yhden esimerkin haluan kertoa. Olimme viidennellä, kuudennella luokalla. Kerran yksi tyttö kuiskasi minulle, lähdetään joen törmälle. Näimme, että pojat tulivat perässä. Ja nappasivat sen tytön, joka talutti minua. Tämä tyttö oli pojille kuiskanut, että 'minulla oli jo karvoja'. Ja sitten ne pojat työnsivät käden sinne sen tytön housujen sisään, ja sanoivat: 'Ei tällä ole karvoja'. Minä lähdin siitä juoksemaan, ja yksi poika sai minut kiinni. Minä löin nyrkillä. Ihme kun ei siltä nenä murtunut. Minä pääsin siitä irti ja ihmettelin, että miten minä olen niin pystynyt tekemään, lyönyt. Kun on hätä, niin keksii.

Ja sitten olen kuullut, että on seksuaalista väkivaltaa joillekin pienemmille tytöille ollut, että on tungettu, isot pojat, risu vaginaan.

Myös poikiin kohdistui seksuaalista häirintää ja ahdistelua. Kuultavat kertovat, että asuntoloissa isommat pojat saattoivat laittaa pienemmät pojat tyydyttämään itseään. Vessat, kylpyhuoneet ja saunat olivat paikkoja, joissa voitiin kajota toisiin lapsiin kenenkään näkemättä. Pienet lapset eivät uskaltaneet kertoa näistä häpeälliseksi kokemistaan asioista kenellekään. Vielä aikuisenakin asiasta puhuminen on vaikeaa eikä kaltoinkohtelijoiden kanssa haluta olla missään tekemisessä:

Kyllä minä muistan vieläkin ne ihmiset, joiden kanssa en halua nykypäivänäkään olla yhteyksissä, enkä ole ollut. Asuntolassa oli lapsia seitsemästä vuodesta sinne kolmeentoista vuoteen. Oli joitakin isompia poikia, joilla oli huonoja tapoja. Piti kosketella sillä tavalla isompia poikia ja niin edelleen. Kyllä minä olen sellaisiakin kokenut, mutta ei minulla siitä ole jäänyt mitään. Olen puhunut omille ihmisilleni ja muille, että on sellaisia kokemuksia kouluajalta, ja että on ihmisiä, joiden kanssa en halua paljon olla tekemisissä.

Asuntolan ongelma on se, että siellähän kyllä sai tapahtua melkein mitä tahansa. Siellä oli valvojat tietyn ajan, mutta neidän opittiin heti, milloin he eivät ole. Olen monesti miettinyt, että miksi ne, joita on kiusattu, eivät kerro. Mutta ei tarvitse mennä kuin omaan lapsuuteen, enhän minäkään kertonut.

Kuultava yhtäältä ihmettelee ja toisaalta myös ymmärtää, miksi näistä kokemuksista on vaiettu. Seksuaalisesta häirinnästä ja väkivallasta ei ole helppo puhua, ja hän on itsekin kertonut niistä omassa perhepiirissään vasta aikuisena.

Kuultavien lapsuudessa asuntoloiden ympärillä on ollut myös aikuisia miehiä, jotka ovat ahdistelleet pieniä tyttöjä. Työille oli jo pienestä pitäen opetettu, miten pitää puolustautua, jos aikuinen mies yrittää lähennellä. Seuraavassa kertomuksessa kansakoulun kolmasluokkalainen tyttölapsi on onnistunut välttämään koulun talonmiehen seksuaalisen kajoamisen häntä kohtaan, mutta pelko miehiä kohtaan on varjostanut asuntola- ja kouluaikaa:

Voi että minä pelkäsin miehiä. Koko ajan yrittivät kimppuun. Ja minun veljeni neuvoivat minua, että sinun pitää antaa sen tulla ihan lähelle ja sitten nostat polven haaroihin, että aivan varmasti päästävät irti. Olin varmaan kolmannella luokalla. Veimme puita asuntolan kellariin, olin tulossa ylös. Se talonmies sieltä tuli ja nappasi minut, aikoi suudella ja minähän annoin hänen tulla ihan lähelle. Silloin kun ne haarat tulivat minun kohdalle, niin nostin polven, että hän pyöri siinä alas ja huusi täyttä kurkkua, se äijä. Itse minä kyllä lähdin pakoon. Mietin vielä, että minä varmaan tapoin sen, koska se huusi niin rumasti. Menin aina muiden ihmisten luokse sillä tavalla, etten ollut koskaan kahdestaan hänen kanssaan, etten vain jää kahdestaan.

Kuultavat muistuttavat siitä, että kaikenlainen väkivalta ja jopa vuosikausia kestävä kiusaaminen mahdollistui siksi, että asuntolan henkilökunta ei puuttunut kiusaamiseen pontevasti eikä valvonut lasten toimia tarpeeksi hyvin. Yhtenä syynä kuultavat mainitsevat myös sen, että saamenkieliset lapset eivät uskaltaneet kertoa huolistaan suomenkieliselle asuntolanhoitajalle. Asuntoloissa oli myös saamenkielisiä työntekijöitä, mutta viimekätinen vastuu oli asuntolanhoitajalla. Vanhemmille kerrottiin kiusaamisesta ja muusta väkivallasta hyvin harvoin.

Asuntola-ajan seurauksia

Asuntola- ja kansakouluaika vaikutti siihen, että saamen kieli vaihtui suomen kieleen. Monet lapset alkoivat puhua arjessaan suomen kieltä viimeistään neljännen ja viidennen kouluvuoden jälkeen. Tämä ei tarkoittanut sitä, että saamen kieli olisi täysin unohtunut, mutta sitä ei enää käytetty keskinäisessä kanssakäymisessä, eikä

saamen kieli päässyt kehittymään samaa tahtia suomen kielen kanssa. Kun lapset menivät lomillaan kotiin, myös vanhempien kanssa alettiin puhua suomea. Jotkut vanhemmat vastustivat kielenvaihtoa, ja silloin perhe palasi puhumaan saamea.

Saamelaisalueen kansakouluissa lapsi vieraantui jo alaluokilla vanhemmistaan pitkän asuntolassa asumisen aikana. Huonoimpien kulkuyhteyksien päässä asuneet lapset joutuivat olemaan kuukausia asuntolassa pääsemättä kotiin. Jotkut oppilaista karkailivat asuntolasta koti-ikävänsä takia. Tunteita ei ollut tapana näyttää, eikä koti-ikävästä voinut kertoa edes omille sisaruksilleenkaan.

Kun lapsi viimein pääsi kotiin, tuntuivat isä ja äiti vierailta, eikä lyhyen loman aikana ehditty kunnolla päivittää kuulumisia ja vahvistaa sidettä vanhempiin ja vielä kotona asuviin sisaruksiin.

On suuri vahinko ollut minulle, että olen joutunut kotoa lähteä, on side katkennut äitiin ja isään silloin, olen kuin orpona joutunut sinne lähteä. Kun tulen kotiin, äiti ja isä jollain tavalla ovat kuin vieraita, kun olen puoli vuotta ollut pois, vaikka ovat tuttuja ihmisiä. Sen halusin kertoa.

Isä ja äiti eivät tienneet, mitä täällä koulussa tapahtui ja minkälainen koulukulttuuri meillä oli. Vaikka kerroin jotakin, niin he eivät voineet auttaa, vaikka olisivat halunneetkin auttaa. Ja sitten kun minusta tuli aikuinen, niin en luottanut kehenkään. Minulla ei ollut ketään, kenen puoleen kääntyä. En luottanut siihen, että ihmiset ymmärtäisivät.

Jotkut kuultavat myös pohtivat, millaista heidän vanhemmistaan on mahtanut tuntua lähettää lapset kuukausiksi ja vuosiksi pois:

Olin aivan yksin. Kaikki oli outoa. Ja minun piti jäädä sinne, elämään sinne kilttinä tyttönä, jotta minulla on yksikään, joka huolehtii minusta. Se oli pahinta, että minä olin yksin. Ei saanut soittaa kotiin. Ajattelin, että minun täytyy vain pärjätä. Toivottavasti äiti ja isä elävät, että minä vielä näen heidät. Joka ilta yksin rukoilin ja itkin sängyssä. Muuten olin hyvällä mielellä, kiltti. Ja minä olin toisella luokalla, kun pikkusiskoni syntyi. Kun olin 20, ajattelin, että minä en tunne omaa äitiäni, isääni, isoveljeäni, isosiskoani, en pikkusiskoani. Ei koskaan ole tullut oikeaa perhettä, kun emme ole yhdessä asuneet. Ja kysyin, kun äiti eli viimeisiä vuosia, että miltä se sinusta tuntui, kun me lähdimme kouluun? Hän sanoi, että oli pakko antaa jokainen lapsi kerrallaan pois. Ei ollut muuta vaihtoehtoa. Ja sitten minä kysyin äidiltä, että koska minä olen lopettanut puhumasta saamen kieltä. Äiti sanoi, että kun menit kouluun. Ja sitten, kun tulit kotiin, niin et puhunut saamen kieltä, et koskaan vastannut saamen kielellä.

Asuntoloissa lapset joutuivat käsittelemään vaikeita tunteita yksin ilman aikuisen tukea. Ne saattavat ponnahtaa esille pitkänkin ajan päästä, esimerkiksi vaikean sairauden yhteydessä tai kun kouluaikoja muistellaan.

Valmistautuessaan komission kuulemiseen eräs yli 70-vuotias kuultava muisti yhtäkkiä, miten asuntolanhoitaja luki iltasatuna sadun lappalaisista, jotka syövät lapsiaan. Pelkästään satu itsessään olisi ollut tarpeeksi pelottava seitsemänvuotiaalle, mutta asuntolanhoitaja oli vielä lisännyt sadun luettuaan, että *tuommoisia ne on ne lappalaiset*. Kuultava haluaisi unohtaa tapahtuman, koska se tuo mieleen asuntolassa koetun väheksynnän.

Terveystieteiden ammattilaiset eivät useinkaan tunne saamelaisten asuntolahistoriaa, ja potilas saattaa joutua opastamaan heitä asiaa käsittelevien lähteiden äärelle, kuten eräs kuultava kertoo tehneensä. Hän on psykologin vastaanotolla löytänyt sisältänsä yhdeksänvuotiaan, hätäntyneen, pelkästään saamea puhuneen pikkutyttö, joka on aikoinaan jätetty yksin huolehtimaan asioistaan täysin suomenkielisessä kouluympäristössä. Tyttö karkaili asuntolasta ja käveli yksin metsien läpi kotiin, koska hänellä oli niin kova koti-ikävä. Tämän pienen tytön asiaa hän haluaa ajaa tänä päivänä.

Sairastuin hyvin vakavasti keski-ikässä. Sairaalassa tarjottiin psykologin palveluita. Ajattelin, että ei minulla ole mitään mielen päällä. Mutta kun rupesimme puhumaan, niin tulivat nämä asuntola-ajat hyvin voimakkaasti päälle. Psykologi ei tuntenut asiaa, ja neuvoinkin linkkejä, joista tutustua asiaan. Ja hän kysyi minulta, että jaksanko tehdä tätä työtä. Sanoin hänelle, että totta kai, mutta joku muu voisi ajaa tämän yhdeksänvuotiaan pikkutyttöä asiaa. Sillä pienellä tytöllä ei ollut ketään auttamassa, mutta minulla on kokonainen järjestelmä taustalla. Olen erittäin järkyttynyt, että nämä asiat ovat nousseet takaisin pinnalle. Olen kiitollinen siitä, että tällainen totuus- ja sovintokomissio on saatu aikaseksi. Että näin syvälle päästään.

Asuntolanhoitajan ja muun henkilökunnan rooli lasten kehityksen ja asuntolassa viihtymisen ja pärjäämisen kannalta oli keskeinen. Asuntolan työntekijät ja opettajat olivat kansakoululasten ainoita arkea jakavia aikuisia syys- ja kevätlukukausien aikana, jolloin lapset joutuivat olemaan kuukausia erossa vanhemmistaan, sisaruksistaan ja muista sukulaisista. Vaikka positiivisiakin muistoja on, monet kuultavat kertovat asuntolamuistoinaan koti-ikävän, yksinäisyyden, kiusaamisen ja kovan kurinpidon kokemuksista sekä oman onnensa nojaan jättämisestä. He kertovat myös, millaista oli tulla ummikkona suomenkieliseen ympäristöön. Asuntoloissa koetusta seksuaalisesta häirinnästä ja väkivallasta kuultavien on vieläkin vaikea puhua.

Kansakouluaika asuntoloineen repi lapset pois kotoa vieraskieliseen ympäristöön

Saamelaislasten kansakoulukokemukset 1900-luvun puolivälin Suomessa olivat monella tavalla raskaita ja usein traumaattisia, sillä kouluympäristö ei tukenut heidän äidinkieltään eikä kulttuuriaan. Monet saamelaiset lapset menivät kouluun täysin ilman suomen kielen taitoa. Suomen kieltä osaaville lapsille koulun aloittaminen oli helpompaa. Ensimmäiset kouluvuodet kuuluivat monilla lapsilla pitkälti kielen opetteluun, eikä varsinaisesta opetussisällöstä juuri jäänyt mitään mieleen. Luokalle jääminen oli tavallista. Koulunkäynti helpottui suomen kielen oppimisen myötä, mutta ensimmäisten luokkien hatarat oppimistulokset hankaloittivat oppimista ylemmillä luokilla.

Nykyisen oppimiskäsityksen mukaan koulun tehtävä on vahvistaa lapsen myönteistä kuvaa itsestään oppijana sekä luoda perusta myöhemmälle opiskelulle ja oppimiselle. Suomenkielisessä kansakoulussa saamenkieliset oppilaat eivät kuitenkaan saaneet tällaista kokemusta. Päinvastoin: monet kokivat itsensä huonomiksi ja tyhmiksi, koska eivät ymmärtäneet suomeksi annettavaa opetusta eivätkä oppineet lukemaan ja kirjoittamaan suomen kieltä samalla aikataululla kuin muut. Asuntolakoulujärjestelmän raskaimmat seuraukset ovat koituneet siitä, että suomenkielinen koulu ei tukenut lasten oppimista, vaan heidät jätettiin yksin häpeämään ja miettimään, mikä heissä on vikana, kun oppiminen on vaikeaa. Eräs kuultava kertoo asiasta näin:

Uskon, että se oli kaikista vaikeinta, että jäimme sinne omaan yksinäisyyteemme. Lapsen mieli on sillä tavalla julma, että lapsi alkaa itse syyttää itseään monista asioista. Jos ei aikuinen tule ja ohjaa ja neuvo, ja lapsi joutuu kantamaan kaikki virheet yksin, se on tullut häpeäksi, ja siitä häpeästä ei voi puhua. Se häpeä on hyvin raskas kumppani.

Oppilasasuntolassa asuminen on yhteinen kokemus kaikille saamelaisten eri kieliryhmille ja koko kansakouluikäluokalle huolimatta siitä, osasiko suomen kieltä kouluun mennessään vai ei. Monet kokevat, että kansakoulun ja asuntolakoulujen vaikutukset näkyvät yhä sukupolvien yli esimerkiksi häpeänä, kielen katkeamisena ja epäluottamuksena suomalaista yhteiskuntaa kohtaan. Yksi kuultava tiivistää asuntola-ajan merkityksen ja seuraukset saamelaisyhteisöille ja yksilöille seuraavasti:

Eihän se ole normaalia, että vanhemmat joutuvat lähettämään lapsensa pois, luopumaan heistä seitsemänvuotiaana, etkä sitten saa heitä koskaan takaisin jollakin tasolla. Se on se yhteenkuuluvuus, joka siinä menee. Ja kun sitä ei enää ole, et saa sitä enää takaisin. Sitä on vaikea korjata. Melkein mahdotonta.

Asuntoloihin, erityisesti niiden suomalaistavaan vaikutukseen, on julkisessa keskustelussa kiinnitetty paljon huomiota. Muutamat kuultavat muistuttavat siitä, että kansakoulujen oppilasasuntolat tarjosivat saamelaisperheille mahdollisuuden sijoittaa lapsensa valvottuun ympäristöön koko lukuvuoden ajaksi – paikkaan, jossa he saivat lämpimän ruoan, sängyn nukkua ja aikuisen huolenpitoa vuorokauden ympäri. Jotkut vanhemmat suorastaan kielsivät asuntolan lähellä asuvia lapsia tule-masta kouluviikon aikana kotiin, koska asuntolassa oli ilmainen ruokailu.

Kansakoulu asuntoloineen merkitsi saamelaislapsille mahdollisuutta käydä kou-lua, ja siksi asuntoloita kohtaan suunnattu kritiikki tuntuu joistakin kuultavista yksipuoliselta:

Minun korvaani on vähän kuulostanut hankalalta, kun ne puhuvat tästä kama-lasta asuntola-ajasta. Minä olen taas ajatellut näin, että se on ollut meidän onnemme, että yhteiskunta rakensi näitä kouluja metsiin, ja asuntoloita sinne, ja lapset pääsivät sinne kouluihin. Miten se on ollut iso apu ja hyöty lapsille, kun Suomessa oli koulupakko. Kansakoulu tuli, ja oppivat lukemaan ja kirjoittamaan. Jotkut ainakin välttävästi, jotkut oppivat paremmin ja taitavimmat täysin.

Vaikka kansakoulu ja asuntolapaikka olivat ilmaisia, ne tulivat kalliiksi saamelaislas-ten omalle kielelle, kulttuurille ja hyvinvoinnille. Suomalainen koulutusjärjestelmä ei ollut valmistautunut saamelaislasten opetukseen. Koulut ja asuntolat suunniteltiin valtakulttuurin tarpeista käsin, eikä lainsäädäntö turvannut saamen kielen käyttöä opetuksessa. Suurin osa opettajista ja asuntolanhoitajista tuli muualta Suomesta, eivätkä he puhuneet saamea.

Saamelaiset oppilaat kyllä oppivat suomea ja saivat koulutusta, mutta samalla hei-dän omaa kulttuuriaan ja elämäntapaansa väheksyttiin. Seurauksena oli iden-titeettiristiriita, jonka moni kuultava kertoi jatkuneen aikuisuuteen asti. Lisäksi koulunkäynti merkitsi eroa perheestä, suvusta ja saamelaisesta kulttuuriympäris-töstä koko kansakoulun ajaksi. Jo seitsemänvuotiaana kodista eroon joutuminen merkitsi monille turvattomuutta, ikävää ja hätää.

Pitkät jaksot asuntolassa heikensivät yhteyttä omaan kulttuuriin ja äidinkieleen. Saamelaislasten osallistuminen perheen poronhoitoon sekä perinteisen tiedon siir-tyminen jäivät koulujen loma-aikojen varaan. Merkittävä osa porosaamelaisien lap-sista vieraantui poronhoidosta, ja tästä johtui monen porosaamelaisvanhemman nuiva suhtautuminen koululaitosta kohtaan.

2 Kansalaiskoulu- ja keskikoulukokemuksia 1950–1970-luvuilla

Saamelaisten kuultavien koulutie 1950–1970-luvuilla oli samanlainen kuin muuallakin Suomessa: kansakoulun jälkeen oli mahdollista jatkaa joko kansalaiskouluun tai oppikouluun. Oppikouluun pääsy edellytti pääsykoetta jo kansakoulun neljännen luokan jälkeen, kun taas kansalaiskouluun riitti kansakoulun suorittaminen.

Kansalaiskoulu oli käytännönläheinen jatko-opintopaikka, joka kesti kahdesta kolmeen vuotta. Siellä opetettiin hieman yleissivistäviä aineita, mutta pääpaino oli käytännön kurseissa ja ammatillisiin valmiuksiin valmistavassa opetuksessa. Oppikoulu puolestaan oli akateemisesti painottunut, ja sen suoritettuaan oppilas saattoi jatkaa lukioon ja edelleen yliopistoon. Oppikoulu jakautui viisivuotiseen keskikouluun ja kolmivuotiseen lukioon, mutta monet päättivät koulunkäyntinsä jo keskikouluun.

Sekä kansalais- että oppikoulujen yhteydessä oli asuntoloita, ja koulutus sekä majoitus olivat maksuttomia. Saamelaisalueella koulujen tarjonta vaihteli: lähes kaikissa kunnissa oli kansalaiskoulu tai keskikoulu, mutta Utsjoella ei ollut kumpaakaan. Utsjoen nuoret jatkoivatkin opintojaan Inarin kunnassa, jossa sijaitti sekä kansalaiskoulu että Inarin ja Utsjoen kuntien yhteinen keskikoulu. Lukioverkosto laajeni 1960-luvulla Sodankylään ja Inariin, mutta Utsjoelle ja Enontekiölle lukio perustettiin vasta 1970-luvun lopulla peruskoulujärjestelmän jo korvatussa vanhan koulujärjestelmän.

Eniten muistoja ja kokemuksia kuultavilla liittyy Inarin kirkonkylän kansalaiskouluun sekä Ivalossa toimineeseen Inarin–Utsjoen keskikouluun. Sodankylästä ja Enontekiöltä kertomuksia on vähän, ja siksi ne tässä yhdistetään Inarin kouluja koskevaan aineistoon.

Kansalaiskoulukokemuksia

Inarin kansalaiskoulu oli oppilaitos, jossa kulttuurien ja kielten kirjo oli suuri. Suomen kieltä sekä pohjois-, inarin- ja koltansaamea kotikielenään käyttävät oppilaat tapasivat ehkä ensimmäistä kertaa elämässään jotain toista saamen kieltä puhuvia nuoria. Kansalaiskouluun kerääntyi oppilaita laajoilta alueilta Inarin ja Utsjoen kunnista.

Kansalaiskouluissa painottui käytännön taitojen opetus, koska oppilaat jatkoivat tavallisesti ammattikouluihin tai suoraan työelämään. Opetusohjelma oli hyvin väljä ja paikallisesti muovailtava. Luokat olivat suuria ja oppilaat levottomia, muistelee 1970-luvun alussa Inarin kirkonkylän kansalaiskoulun aloittanut kuultava:

Me metsälapset ja Utsjoen ja Karigasniemen lapset olimme A-luokassa. Meitä oli varmaan yli 30 ja olimme suurin osa saamenkielisiä. Karigasniemen ja Utsjoen lapset ainakin. Ja koltansaamelaisia oli. Sitten oli Inarin kylän lapsia, ne B-luokan lapset. Ne lapset eivät puhuneet saamea. Oli niin raskas se vuosi. Puolet oppilaista kuunteli, kun opettaja puhuu, ja puolet tappeli takana. Muistan, kun pää oli niin kipeä, kun pääsi koulusta, kun oli ne kurittomat pojat, ei niiden kanssa pärjännyt. Mutta matematiikassa jotkut olivat niin taitavia, että olisi pitänyt olla lisää opettajia, jotka antaa enemmän tehtäviä. Eihän sielläkään saamea ollut.

Monet kansalaiskoulun oppilaat olivat menneet aikoinaan kansakouluun osamatta lainkaan suomen kieltä, ja he kertoivat pystyneensä seuraamaan suomenkielistä opetusta kunnolla vasta kolmannella tai neljännellä luokalla. Kielivaikeuksien takia oppimistulokset jäivät joillakin huonoiksi ja hankaloittivat jatko-opintoja. Erään kuultavan englannin opinnot keskeytettiin, koska kansalaiskoulun opettaja ei halunnut opettaa englantia ryhmälle, jonka pohjatiedot eivät riittäneet vieraan kielien opiskeluun:

Meillä englannin tunti alkoi ja opettaja kysyi joltain syrjäkyläläiseltä englanniksi. Sitten se suomeksi kysyi, että onko teillä ollut oppitunti siellä koulussa? Joku viittasi, että ei ole ollut englantia, hyvä kun on päästy opiskelemaan, että tiedämme vähän kirjoittaa ja lukea. No, mitä te olette tehneet yleensä koulussa? Kyllähän se yritti sitä englantia opettaa, mutta ei se tarttunut meidän päähän. Sitten se luopui kokonaan pois siitä meidän oppitunnista. Ei tarvinnut osallistua englantiin. Olisihan se hyvä ollut.

Kuultava kertoo pettyneensä siihen, että englannin opetus päättyi, vaikka monet kansalaiskoulun oppilaat olivatkin kiinnostuneempia käytännön töistä kuin teoreettisista aineista. Nuoret ansaitsivat jo kouluaikaanaan omia taskurahoja. Tytöt saattoivat kerätä puolukoita ja pojat pyysivät riekkoja ja jäniksiä, ja he myivät niitä paikalliseen osuuskauppaan. Näillä rahoilla ostettiin tarvittavia varusteita itselle, ja jotkut ostivat kotiinkin viemisiä:

Minullahan oli riekonansoja ympäri siellä niitä kuruja, ja jäniksiä pyysin. Siinä oli se osuuskauppa. Mie aamulla vein jäniksen sinne aina kauppaan ja se maksoi. Kengät minä ensimmäisenä niillä rahoilla ostin. Ja sitten toinen oli kiikari jonka minä hommasin. Ei mulla se lukeminen kiinnostanut yhtään. Eikä se kyllä kiinnostosta vieläkään, en ole vielä eläessäni lukenut yhtään kirjaa.

Koulu kannusti oppilaita opiskelemaan ja käyttäytymään hyvin jakamalla vuosittain ryhtisormuksen. Kuultava, joka sai ryhtisormuksen, on säilyttänyt sen muistona hyvistä kouluvuosistaan Inarissa. Vaikka kansakoulu meni huonosti opettajan ankaran kurinpidon ja vaillinaisen suomen kielen takia, kansalaiskoulussa koulunkäynti sujui hyvin:

Keväällä opettaja sanoo minulle, että sinun pitää tulla hänen luo. Hänellä on selainen, millä sormi mitataan. Minä mietin, miksi sormi pitää mitata. Sitten muistin, että he joka toinen vuosi antoivat tytölle ja pojalle ryhtisormuksen. Se on taitavimmalle oppilaalle, miten käyttäytyy, miten käy koulua. Minulla on vieläkin tallessa se. En paljon raaski käyttää sitä.

Vaikka suuri osa Inarin kansalaiskoulun A-luokkien oppilaista tuli saamenkielisistä perheistä, koulun kieli oli suomi. Koltansaamea ja pohjoissaamea puhuvat eivät ymmärtäneet toistensa kieliä, mutta molemmat ymmärsivät jonkin verran inarinsaamea. Yhtä yhteistä saamen kieltä ei siis ollut, siksi Suomesta tuli väistämättä oppilaiden yhteinen kieli.

Utsjoen kunnasta tulleet oppilaat ja Länsi-Inarin porosaamelaiset puhuivat eri pohjoissaamen murteita. Tästä tuli joidenkin mukaan keskinäistä irvailua, joka johti lopulta siihen, että saamea ei jatkossa keskenään eikä julkisesti puhuttu:

Minä muistan, kun aloin puhua saamen kieltä, niin sanottiin: 'Sinä olet hoammá' [enontekiöläinen] Se oli aina se, että murre, mitä puhuin, niin se ei ollut oikein. Ja minä mietin, että en puhu mitään.

Inarin kansalaiskoulussa opetettiin saamen kieltä, mutta vain pohjoissaamea. Opetusta annettiin kuultavien mukaan muutama tunti viikossa kahdessa eri ryhmässä, alkeisryhmässä ja äidinkielen ryhmässä. Olavi Kallion pitämille saamen alkeistunneille osallistuivat myös suomalaiset oppilaat, ainakin joinakin vuosina. Äidinkieliä oppilaita opettivat Pekka Lukkari, Uula Musta ja Juhani Nuorgam. Koltansaamea ei opetettu, vaan koltansaamenkielisten oppilaiden piti osallistua saamelaisien opetusryhmään. Myös inarinsaamenkielisistä perheistä tulevat oppilaat osallistuivat pohjoissaamen kielen tunneille. Kuultavat kertovat kokemuksistaan näin:

Koltansaamea ei opetettu. Meidän piti osallistua saamen kielen tunneille. Vain saamelaiset olivat niillä tunneilla. Elikkä meidätkin laskettiin saamelaisiksi, vaikka olimmekin koltansaamelaisia. Kyllä meitä silloin jo sanottiin saamelaisiksi, vaikka ryssiteltiin aika lailla.

Inarinsaame jäi lapsuuskotia, mutta minulla oli kymppi pohjoissaamen kielestä, jota viimeisellä luokalla Lukkarin Pekka opetti. Myöhemmin tuli se koltan kieli, niin minulla on kaikki kolme saamen kieltä ollut elämässä mukana.

Pekka Lukkari eli Biehtar Ánde, joka mainitaan usean kuultavan puheissa, oli pohjoissaamenkielinen opettaja, jonka teki pitkän uran opettajana ja kansakoulun johtajana Inarissa. Lukkari valmistui opettajaksi Kajaanin seminaarista vuonna 1947. Hän oli paitsi opettaja, myös kirjailija ja kääntäjä, joka julkaisi muun muassa runoja, sanakirjoja sekä pohjoissaamenkielisen lukemiston koululaisille.

Vaikka Inarin kirkonkylän kansalaiskoulussa opetettiin vain yhtä Suomessa puhutuista saamenkielistä ja vain muutama tunti viikossa, on saamen kieli kuitenkin ollut mukana koulun opetusohjelmassa. Kuultavat kertovat myös, että he ovat vapaa-ajallaan poimineet marjoja ja metsästäneet. Käytännön töihin painottuvana oppilaitoksena kansalaiskoulu otti ainakin joitakin elementtejä saamelaiskulttuurista muutoin täysin suomenkielisen koulun toimintaan.

Väkivalta Inarin kansalaiskoulussa ja koulun asuntolassa

Kansalaiskoulun aloittaminen tarkoitti useimmille 12–13-vuotiaille saamelaislapsille muuttoa uudelle paikkakunnalle, jossa pitkämatkalaisten oppilaiden oli asuttava oppilasasuntoloissa. Moni kuultava kertoo kiusaamisesta sekä kansalaiskoulun asuntolassa että koulun puolella. Ristiriitoja oli niin eri kieli- ja ikäryhmien kuin eri paikkakunnilta olevien oppilaiden välillä, ja jatkuvasta kiusaamisesta ja suoranaista väkivallasta kertovat useimmiten kolttsaamelaiset.

Siellähän oli semmonen kauhia sodankäynti utsjokilaisten ja inarilaisten kanssa, ja kaamaslaiset perinteisesti keskenään kahinoi. Ja sitten kun me oltiin kolttavähemmistö, niin mehän oltiin kaikista heikommilla, kun niitä muita oli hirveen paljon. Ja utsjokilaiset oli jo kaikki aikaihmissiä, kun kaksi, kolme kertaa olivat luokalle jääneet. Nehän oli raavaita miehiä siellä. Siellähän se sitten alkoi tämä ryssittely, ja kaikenlaista haukkumista ja koltittelua ja molotohovia, ja mitä kaikkea oli.

Opettajat ja asuntolanhoitajat eivät puuttuneet, kun eihän sitä uskaltanut puhua kenellekään. Se oli häpeä meille, että eihän sitä uskaltanut puhua omalla äidinkiellään siellä.

Vaikka kertomuksissa toistuu useimmiten nimittely, pilkkaaminen, tavaroiden ja vaatteiden heittäminen, kuulemisissa nousi esiin myös tarinoita siitä, kuinka oppilas joutui joskus keskeyttämään koulunkäynnin rankan väkivallan takia. Eräs kuultava kertoo toisen kokemuksesta näin:

Mentiin kansalaiskouluun yhtä aikaa, se poika oli jäänyt monesti luokalle. Sitten me, se oli vissiin toinen viikko menossa, näille [paikannimi] pojille sanottiin, että tämä se kiusasi meitä kouluaikana koko ajan. Potki, ei antanut ei läksyjä tehdä ja vei rahat meiltä. Ne meni sitten sen huoneeseen ja sanoi, että sinäkö se olet näiltä kaikilta rahat vienyt. Nehän pieksi sen pihalla, siellä ulkona. Olisiko se ollut kolme päivää koulussa, niin sitten se lähti pois, kun täytti sen 16 vuotta. Se oli niin monta kertaa jäänyt luokalle. Ei osannut tehdä kotitehtäviä eikä mitään. Se oli kurjaa aikaa. Ei ollut mukavaa.

Oppivelvollisuusiän täytyminen antoi kaltoin kohdellulle nuorelle mahdollisuuden jäädä pois koulusta. Se, mitä hänelle sen jälkeen elämässä tapahtui ja oliko tarjolla tukitoimia, ei kertomuksesta selviä.

Nuoret saattoivat pahoinpidellä koulutoverinsa vain siitä syystä, että tämä oli kotoisin tietyltä alueelta ja kuului toiseen kieliryhmään. Inarin kansalaiskoulun suuressa kaksikerroksisessa asuntolarakennuksessa oli paljon paikkoja, jossa väkivaltaa saattoi harjoittaa katseilta piilossa. Seuraavassa katkelmassa puhuu kolttasaamelainen kuultava, joka muistaa, kuinka naapurikylän isommat, eri kieliryhmään kuuluvat oppilaat käyttivät valtaa pienempiään, heille vierasta kieltä puhuvia oppilaita kohtaan asuntolan kylpy- ja suihkutilassa. Aseena on käytetty jopa rautatankoa:

Nämä käytti valtaa, nämä isommat. Se naapurikylän poika rautatangolla hakasi meikäläisiä sinne suihkuun. Minua ei pieksetty, vaikka minä en kovin iso ollut. Suuta ne käytti: haistapa kolttia, mille se raha haisee, ja nimitteli ryssäksi, mutta ei ne käsiksi käynyt. Kun minä yhtä pätkäsin turpaan, niin opettaja sen kyllä huomioi, kun oli siinä selän takana. Minä kolme vai neljä tuntia arestissa seisoin. No, eihän siinä mitään, minä kun arestista pääsin, niin sitten kun kämpille tulin, niin uudelleenhan sille piti selkään antaa.

Joskus opettaja tai asuntolan henkilökuntaan kuuluva sattui näkemään tappelun, mistä seurasi rangaistus. Tämä kuitenkin vain lisäsi kostohaluja, kuultavat kertovat.

Yleensä koulun ja asuntolan työntekijät eivät kuultavien mukaan kuitenkaan puutuneet kiusaamiseen ja väkivaltaan. Eräs kuultava kertoo, että *pohjoisen pojat* olivat heittäneet kolttasaamelaispojan alusvaatteisillaan toisen kerroksen ikkunasta ulos pakkaseen. Koska tässäkin tapauksessa aikuiset eivät reagoineet, nuoret vastasivat sukulaisensa kaltoinkohteluun samalla mitalla kuin kiusaajat. Murrosikäiset nuoret tekivät omia ratkaisujaan ja rupesivat kolistelemaan kiusaajiaan:

Ne asui siellä toisessa kerroksessa, siinä Juutuan rannalla, niin toisesta kerroksesta ne pohjoisen pojat sen heittivät alas, yöllä alusvaatteilla kauhiaan pakkaseen.

Ja sitten asuntolanhoitaja sanoi, että kolttapoika unissaan käveli, ja nyt se on jo hypännyt. Ne asuntolanhoitajat ja opettajat ei halunnut puuttua mitenkään siihen tilanteeseen. Sukulaispoika sano, että ei siinä mennyt kuin pari päivää, niin hän otti oman vallan siinä. Sano, että hän alkoi niitä kolistelemaan, niin pikkuhiljaa koltillakin oli tilaa kylälläkin kulkia.

Vastaamalla väkivaltaan väkivallalla nuoret pyrkivät saamaan turvallista tilaa omalle olemiselleen, vaikka se ei lopullisesti kiusaamista lopettanutkaan. Joskus kolistelijajoutui siirtymään toiseen kouluun, kun väkivalta ja kiusaaminen ei ottanut loppuakseen.

Kansalaiskouluajan kiusaajat ja kiusatut ovat aikuisena asuneet samoissa yhteisöissä, samoilla paikkakunnilla. Kovin usein nuoruudessa tapahtuneeseen väkivaltaan ei ole palattu, mutta joskus kiusaaja on pyytänyt anteeksi. Yllättävässä tilanteessa esitettyyn anteeksipyyntöön ei silti aina ole helppo vastata tai jäädä asiasta syvemmin keskustelemaan.

Yks kiusaajista on anteeksi pyytänyt. Siitä on vuosia, ku minä Ivalon apteekkiin menen, niin se yks pääpukari sannoo, että oletko sinä [nimi]. Sano, että hänen kyllä pittää anteeksi pyytää, miten ilikiä hän sulle oli. Minäki pöljijä, ko sen verran ylpiä, sanoin vaan, että en mie ole hoksannut. Se sano, että hän on niin rumasti sinua kohtaan käyttäytynyt. Kukaan muu ei oo pyytänyt anteeksi.

Pahinta väkivaltaa kohdanneet nuoret jäivät asuntola-aikanaan yksin ja ovat vasta aikuisena kertoneet läheisilleen kokemistaan vaikeista asioista. Joskus koulukiusaaminen on jättänyt sellaisia jälkiä, ettei niistä selvitty. Kuulemisissa nousi esiin, miten muutama entinen Inarin kansalaiskoulun oppilas on vuosien mittaan riistänyt henkensä:

Ei ne siitä toipuneet, niillä oli rajut ne kokemukset. Ei ne ole näitä enää meille kertomassa, ja minä monesti kysyin. Ne vaan sanoi, että ko se on niin vaikeaa ollut siellä asuntolassa. Inarin asuntola oli kaikista pahin. Tässähän se oli justiin, kun ei kukaan näitä puolustanut. Ne isommat kerkesi juoruta aikasemmin, niin hoitajat oli mieluummin sen puolella, joka ensin kerkesi tarinansa kertoa.

Moni on lähteny oman käden kautta sen takia, että oli liikaa haavoja kannettavana.

Myös Sodankylän kansalaiskoulun asuntolassa olleiden Vuotson saamelaislasten kohtelu saattoi olla julmaa. Sodankylä sijaitsee lähes sadan kilometrin päässä Vuotsonista, ja lapset joutuivat sielläkin asumaan asuntolassa, kun siirtyivät kirkonkylälle kansalaiskouluun ja oppikouluun.

Sitten oli vuotsolaisia pikkupoikia Sodankylän asuntolassa, niin ne kaatoi vettä lattialle ja Vuotson pojat nuolemaan sitä lattiaa. Se oli tämmöistä alistamista. Niillä on lapsena ollut niin rankkaa siellä koulussa. Ei se varmaan Vuotson koulussa, siinä oli kuitenkin niitä omia kyläläisiä, mutta sitten siellä kirkonkylän koulussa.

Nuoret olivat asuntoloissa alttiita myös seksuaaliselle ahdistelulle. Jotkut tytöt tulivat raskaaksikin. Kuultavat kertovat myös, miten eräs teinityttö painostettiin keskeyttämään alkanut raskaus, eikä toimenpiteen jälkeen tarjottu minkäänlaista tukea:

Tyttö tuli takaisin asuntolaan tämän hoidon jälkeen. Hän oli hyvin masentunut ja yksin. He eivät olleet hoitaneet tätä ihmistä millään tavalla.

Kaukana kotoa asuvia saamelaisnuoria ei kansalaiskoulun asuntolassa tai koulussa kukaan puolustanut eikä juuri puuttunut vakavaan koulukiusaamiseen ja suoranaiseen väkivaltaan. Sekä rehtori että asuntolanhoitaja jättivät kuultavien mukaan apua tarvitsevat ja erityisesti nuoret kolttasaamelaiset nuoret luvattoman usein oman onnensa nojaan. Kuultavat muistavat kuitenkin joidenkin rehtorien ja asuntolanhoitajien puuttuneen kiusaamiseen, jos se tuli heidän tietoonsa.

Inarin–Utsjoen kunnallinen keskikoulu ja oppilasasuntola

Kansakoulun opettajat rohkaisivat erityisesti hyvin menestyviä ja lahjakkaita oppilaita jatkamaan keskikouluun. 1960-luvulla suuri osa ikäluokasta pyrki sinne ja myös onnistui pääsemään. Toisaalta luokalle jääminen oli vielä melko tavallista, ja koulunkäynnin keskeyttäminen heikon menestyksen tai muiden syiden vuoksi ei ollut harvinaista.

Keskikoulujenkin yhteydessä oli oppilasasuntola, jossa 10–18-vuotiaat lapset ja nuoret asuivat pitkiä aikoja pääsemättä kotiin. Pisimmät koulumatkat olivat jopa 200 kilometriä. Inarin ja Utsjoen kuntien lapset kävivät keskikoulua Ivalossa, Enontekiön kunnan lapset ensin Muoniossa ja myöhemmin Hetan kirkonkylässä, ja Vuotson alueen saamelaiset kävivät keskikoulunsa Sodankylän kirkonkylällä.

Inarin–Utsjoen kunnallinen keskikoulu Ivalossa oli iso koulu, jossa oppilaita oli monta sataa. Jotkut kuultavat kertovat, että kansakouluaikana oppilasasuntolassa vietetty aika oli karaissut heitä niin paljon, että keskikoulun aloittaminen oli suhteellisen helppoa. Osalle kuultavista keskikouluun siirtyminen oli kuitenkin suuri muutos. Oman kotikylän kansakoulussa olivat tutut opettajat ja koulutoverit, ja siellä saattoi olla saamelaisiakin työntekijöitä. Keskikoulussa omalla luokalla oli outoja lapsia, opettajat olivat suomalaisia ja vaihtuivat oppiaineesta toiseen ja opetuksen sisällöt tulivat suomalaisesta maailmasta.

Eräs utsjokelaisesta porosaamelaisesta perheestä tuleva saamenkielinen kuultava kertoo, että keskikoulun ensimmäisellä luokalla Ivalossa hänen arvosanansa laskivat ja masennus valtasi mielen. Hän oli oppinut suomen kieltä vasta kansakoulussa, mutta tätä ei keskikoulussa otettu huomioon eikä muutenkaan arvostettu lasten saamelaista kulttuuritaustaa:

Keskikoulu oli julma maailma. Se oli iso koulu. Se oli iso luokka, opettajat vaihtuivat ja olin ihan kadoksissa. Muistan, että minun numeroni laskivat paljon enkä ymmärtänyt ja osannut enää mitään. Ja se opetushan oli heidän maailmastaan, sillä ei ollut mitään tekemistä meidän kanssamme. Se teki tunteen, että en kuulu tänne, että minua ei arvosteta, ei ole hyvä olla saamelainen. Olin eri maailmasta. Tunsin, että olimme jotakin muuta kuin ne [Ivalon]kylän lapset, ne olivat meidän yläpuolellamme. Oli semmoinen tunne, että he ovat enemmän kuin me. Jos voi lapsesta sanoa, että on masentunut, niin minä olin. Minä uskon, että se on ollut kaikista raskain kokemus.

Kuultavan onneksi hän sai kavereita koulussa eikä häntä kiusattu. Monet kerrat hän silti kadehtien katsoi Ivalon kylällä asuvia luokkatovereitaan, koska he saivat mennä koulun jälkeen kotiin ja tehdä läksyt vanhempiensa kanssa. Hänen itsensä täytyi asua asuntolassa, eikä siellä ollut saamenkielisiä työntekijöitä, jotka olisivat voineet auttaa suomenkielisten koulutehtävien syvällisemmässä ymmärtämisessä.

Toisen kuultavan keskikouluaika Muoniossa muistuu mieleen samankaltaisena kuin Ivalossakin. Koska koulussa oli vain muutama saamelainen, saamelaislapset tunsivat itsensä erilaisiksi ja ulkopuolisiksi. Enontekiöllä ei ollut 1950-luvulla keskikoulua, siksi Enontekiön lasten täytyi lähteä Muonioon asti:

Mie olin ensimmäinen meidän perheestä, joka pääsin keskikouluun ja Muoniossa oli lähin. Siihen aikaan oppikouluki oli maksullinen, piti vuokrata asunto. Siellä piti pärjätä, kun lähti 11-vuotiaana, Mie olin erilainen, mulla oli erilaiset vaatteet, kun äiti neulo kaikki alusvaatteista lähtien. Mie seisoin yksin välitunnit. Minun piti maksaa siitä, että sain olla toisten kanssa. Piti ostaa karkkia niille toisille lapsille

tai makkaraa, että sai kävellä heidän kanssa välitunnilla. Ei silloin uskaltanut kertoa kotona, että miksi meni rahaa. Vieläkin harmittaa. Se, että minä en ollut hyväksytty, on jättänyt syvät jäljet minuun. Mie olin lopettamassa monta kertaa, mutta veli oli, että et lopeta. No minä sen kävin urhoollisesti loppuun asti.

Se, ettei tullut hyväksytyksi saamelaisena, on jättänyt kuultavaan syvät jäljet. Kotona koulussa kohdatuista vaikeuksista vaiettiin. Myös Sodankylässä keskikoulun käyneillä on muistoja siitä, kuinka jo lapsena tuli repäistyksi vieraaseen ympäristöön:

Se koulu-aika täällä [Vuotsossa] on oikein onnellista aikaa. Mutta sitten kun piti lähteä Sodankylään, niin se oli iso asia. Mie muistan, että mie koko sen kesän ajattelin sitä, että pitää lähteä sinne asuntolaan. Toki minun isosisko oli siellä, joka oli minun turva. Se eläminen asuntolaympäristössä oli tarkoin määriteltyä ja säännösteltyä. Olihan se repäisy siitä omasta kulttuuriympäristöstä. Se varmasti on myöskin vaikuttanut niihin tuntemuksiin, mitä mulla on sitten ollu nyt aikuisena. Eihän se ole voinut mennä niin, että se ei jätä mitään jälkiä.

Keskikoulun opettajat tulivat usein eteläisemmästä Suomesta. Saamenkielisiä opettajia ei ollut, eikä saamen kieltä opetettu keskikoulussa. Ivalossa keskikoulua ja lukiota käynyt kuultava kertoo, ettei hän ole saanut koskaan opiskella saamen kieltä koulussa, vaikka hänen äidinkieltensä on saame:

Koulu-aikana ei ollut koskaan saamen kieli oppiaineena. Ei kansakoulussa. Eikä Ivalossa. Ei lukiossa.

Kuultavien mukaan opettajat olivat pääsääntöisesti asiallisia ja mukavia, vaikka eivät osanneet saamen kieltä eivätkä tunteneet saamelaiskulttuuria. Jotkut opettajat jopa kehuivat kaksi- ja monikielisiä saamelaislapsia siitä, että he oppivat uusia asioita nopeasti. Kaikilla kuultavilla ei kuitenkaan ole keskikoulun opettajista sellainen kuva, että oppilaita olisi kohdeltu tasapuolisesti. Tiettyjen opettajien saamelaisiin oppilaisiin kohdistunut aliarvioiva ja halventava suhtautuminen saattoi oikeuttaa kiusaamisen myös koulukavereiden puolelta:

Ivalon aika oli erittäin paha. Keskikoulussa oli opettaja, joka ei viiden vuoden aikana halunnut oppia nimeäni. Olin hänelle Heinäkenkä. Silloin kun tiesin, että seuraavana päivänä on sen opettajan tunti, joka sanoi Heinäkengäksi, en voinut nukkua. Valvoin yön, eikä ollut turvaa, kelle mennä sanomaan mitään. Hän antoi muille lapsille oikeuden kiusata ja pilkata minua siksi, kun olen saamelainen. Hän käytti valtaa. Muut näkivät: minua kohtaan voi käyttäytyä noin.

Ja koulun pihalla minä olin kisura ja harvahammas ja peikko. Kisura on huonokuntoinen poro. Ja minulla oli huonot hampaat, niin siksi kiusasivat. Kukaan ei koskaan tullut turvaksi koulun pihalla. Minä olin arka, minulla oli kahvikuppineuroosi. Minä tärisin, kun menin syömään. Ne huomasivat sen ja alkoivat pilkkaamaan. En käynyt enää syömässä. Eikä siellä ollut, kelle kertoa. Ei voinut soittaa kotiin. Ei ollut puhelinta. Eivätkä äiti ja isä olisi voineet lähteä. Mitä se olisi auttanut? Ei mitään. He kunnioittivat, opettajat olivat niin kuin herroja, kuin jumalia. Ei heille voinut mitään sanoa.

Saamelaislapset olivat turvattomia, koska koti oli kaukana. Ei ollut ketään, kenelle kertoa opettajan käytöksestä ja kavereiden kiusaamisesta. Vaikka vanhemmat olisivat asuneet lähempänä kouluakin, he eivät olisi ehkä uskaltaneet puolustaa lastaan opettajia vastaan. Suomalainen keskkoulu opettajineen oli suuri auktoriteetti saamelaisille vanhemmille.

Ivalon kylä on suomalainen kylä, ja saamelaiset nuoret alkoivat siellä herkästi peitellä saamelaisuuttaan ja jopa hävetä sitä. Edes kavereiden kesken saamea ei puhuttu. Nuoret saattoivat hävetä sukunimeään eivätkä halunneet kertoa taustastaan, koska se paljasti muille henkilön saamelaisuuden. Myös vanhempien vierailut asuntolassa hävettivät, koska heidät tunnisti saamelaisiksi vaatteista.

Vuosikausia jatkunut poissaolo kotikylästä, omasta perheestä ja suvusta vieraannutti nuoret saamelaiskulttuurista ja aiheutti identiteettikriisejä. Moni vieraantui saamen kielestä ja kulttuurista:

Kun minä olin Ivalossa koulussa, tai noin 15–18-vuotias, niin ajattelin, että minulla ei ole äidinkieltä. Minä en ole mikään: en ole suomalainen, enkä ole enää saamelainenkaan. Häpesin sukunimeäni. Häpesin kertoa, mistä olen kotoisin. Se oli minulle rakkain paikka, ja siellä olivat minun rakas perhe ja läheiset ihmiseni, ja sitä minun piti hävetä ja hylkiä ja kiertää. Ja se on varmaan se raskain: kieltää se, mikä on rakkain.

Ja kun olin Ivalossa, häpesin, kun vanhempani tulivat Ivaloon, kun oli saamen lakki päässä. Ja häpesin omaa sukunimeäni vielä kaksikymppisenäkin, koska sukunimestä tietää, että olen saamelainen. Sitten yksi henkilö sanoi, että kyllä sinulla on kaunis sukunimi. Jos menet naimisiin, niin älä vaihda sukunimeä. Ja minä ensin ajattelin, että se pilkkaa minua, mutta sitten minä ymmärsin, että se on tosissaan.

Saamenkielisten nuorten tarvetta käyttää ja opiskella omaa äidinkieltään ei keskikoulussa huomioitu eikä tuettu millään tavalla. Suomen kieltä paremmin osaavat oppilaat pääsivät koulussa paremmin ääneen kuin saamea äidinkielenään puhuvat:

Kun menin Ivaloon keskikouluun, piti aina antaa sijaa suomenkielisille, koska he osasivat selittää suomeksi. Ja tietysti kutsuttiin lappalaiseksi. En ole ajatellut silloin nuorempana tätä asiaa niin paljon. Nyt kun olen tullut vanhemmaksi, olen alkanut ajatella, että meitä sorrettiin kielellisesti lapsena. Tunne on voimakas. Tämä sama sortaminen jatkuu vieläkin: jos on yksikin suomenkielinen, niin hänen mukaansa pitää mennä. Ja aina ajatellaan, että me osaamme suomea. Kyllähän minä osaan suomea, mutta se ei ole minun tunnekieleni.

Keskikouluaikana koettu saamen kielen ohittaminen ymmärretään tänä päivänä kielelliseksi sortamiseksi. Muistot näistä ajoista aiheuttavat vahvoja tunteita edelleenkin tilanteissa, joissa saamenkielisten pitää puhua suomea suomenkielisten ihmisten takia.

Kuultavat muistuttavat, että vahvan saamenkielisen taustan omaavilla oppilailta ei saamen kielen suullinen taito silti katkennut missään vaiheessa. Nuoret puhuivat lomien aikana saamen kieltä kotiväen ja sukulaisten kanssa.

Saamen kielen kirjallinen taito sen sijaan jäi puuttumaan, ja monet tähän sukupolveen kuuluvista eivät vielääkään osaa kirjoittaa ja lukea saamen kieltä.

Muutamit saamen kielen säilyttäneet kuultavat muistavat, kuinka valtakunnalliseen julkisuuteen noussut saamelaislaulaja Nils Aslak Valkeapää nosti keskikouluaikana saamelaisnuorten itsetuntoa ja sai heidät kuuntelemaan pohjoissaamenkielisten saamelaisten perinnemusiikkia, joikua, ja itsekin sitä tapailemaan:

Silloin alkoi se saamelaisten nousu. Ailuhan se alkoi joikaamaan ja se saamelaishenki alkoi nousta. Ivalossa minä olen oppinut joikaamaan. Eihän meillä kotona joikattu, se oli kielletty. Se oli pirun töitä, kuten sanotaan. Mutta asuntolassa me joikasimme. Sehän oli saamelaislapsille luonnollista, se joikaamisen tapa. Virsiä-hän laulettiin joikaamalla, ja vieläkin lauletaan, vanhemmat ihmiset.

Keskikoulun asuntola

Inarin–Utsjoen keskikoulun oppilasasuntolassa asui enimmillään yli 200 lasta ja nuorta. Oppilasmäärät olivat suurimmillaan 1960-luvulla. Työntekijöitä oli vähän suhteessa lapsimäärään, ja kukaan työntekijöistä ei puhunut saamen kieltä.

Asuntolanhoitaja johti asuntolan työtä, ja hänen persoonallaan ja työotteella oli keskikoulun asuntolassakin suuri merkitys sille, miten lapset ja nuoret viihtyivät asuntolassa. Asuntolanhoitaja asui asuntolan yhteydessä ja oli läsnä asuntolan arjessa päivittäin. Jotkut asuntolanhoitajat käyttäytyivät nuorten mielestä arvaamattomasti ja epäloogisesti, mikä aiheutti pelkoa ja epävarmuutta:

Me pelkäsimme asuntolanhoitajaa. Hän oli niin arvaamaton. Yhtäkkiä suuttui ja alkoi huutaa kuin leijona. Ei käynyt käsiksi, mutta huusi. Oli aina meidän oppilaiden syy, jos emme jotain ymmärtäneet. Häneen ei voinut turvautua, piti niin kaukaa kiertää kuin mahdollista.

Keskikoulussa oltiin viisi vuotta, ja näinä vuosina asuntolassa asuneista lapsista kasvoi yksinään pärjäämään oppineita ja aikaisin itsenäistyneitä nuoria. Työntekijöillä ei ollut aikaa kohdata murrosikäisiä kipuilevia nuoria, kuten eräs kuultava muistelee:

Ei heillä ollut aikaa meille. Yksi ainoa asuntolanjohtaja ja 220 lasta oli enimmäkseen. Ohjaajilla kummallakin 100 lasta ja sitten oli pelkästään siivoojat ja keittiötyöntekijät. Kyllä se toisaalta teki meistä erittäin itsenäisiä ihmisiä.

Asuntola oli kaksikerroksinen rakennus: sen toisessa päässä oli tyttöjen puoli ja toisessa poikien puoli. Molemmista puolista vastasi yksi asuntolan ohjaaja asuntolanhoitajan lisäksi. Ohjaajien tehtävänä oli järjestää oppilaille vapaa-ajan tekemistä. Aktiivisimmat nuoret hyötyivät aktiviteeteista, mutta kaikki oppilaat eivät järjestettyyn toimintaan halunneet osallistua:

Mulla oli vaan aina maanantaisin ikävä, kun tulin kouluun, mutta sen jälkeen oli ihan mukavaa. Kyllä minulla on hyviä muistoja sieltä asuntolasta. Siinä oli kirjasto vieressä, sieltä sai lainata kirjoja. Siellä oli harrastusmahdollisuuksia. Iltaihin oli lentopalloa ja koripalloa. Voimistelukerho, se oli kanssa kauhean mukava. Ja sitten oli askartelua. Ihmeesti ne kerkesivät järjestää, vaikka oli vaan se yksi valvoja molemmilla puolilla. Mutta kaikkihan ei osallistunut. Ehkä ne tekivät jotain muuta sitten.

Asuntolassa asuvien ja Ivalon kylällä asuvien lasten välillä ei ollut juurikaan kontakteja koulun jälkeen. Tähän vaikutti myös se, että asuntolalapset olivat koulussa omissa luokissaan ja kyläläiset omissaan. Mitään yhteistä toimintaa ei järjestetty koulun ulkopuolella. Monet kuultavat kertovat, etteivät he koskaan käyneet yhdenkään luokkatoverin kotona. Näin asuntolasta muodostui siellä asuville koululaisille oma maailmansa, joka oli irrallaan Ivalon kylän sosiaalisesta elämästä.

Kun nuoret viettävät paljon aikaa keskenään, voivat keskinäiset ristiriidat päästä valloilleen. Ivalon keskikoulun oppilasasuntola ei ollut tästä poikkeus. Asuntolan käytävillä ja huoneissa pienemmät pojat ja tytöt joutuivat pelkäämään ylemmillä luokilla olevia koulutovereitaan, ja erilaisia klikkejä ja ryhmittymiä syntyi. Ulkopuolelle jättäminen, pilkkaaminen ja syrjimine oli monen kuultavan mukaan tavallista. Pahimmillaan kiusaaminen oli suoraa fyysistä väkivaltaa. Kolttasaamelaiset kertovat, että saamelaisuus ylipäättään oli huono asia, ja jos kaverit saivat tietää jonkun olevan kolttasaamelainen, ei hänen kanssaan välttämättä haluttu olla tekemisissä:

Tunsin itteni hyvin yksinäiseksi, en suoraan kiusatuksi, mutta jollakin tapaa tunsin olevani syrjitty. Se ei ollut siinä mielessä oikein mukavaa aikaa. Saamelaisia pidettiin vähempiarvoisina ja aivan pahnanpohjimmaisina oli kolttasaamelaiset. Niin kauan meni hyvin, kunnes minun serkkuni meni kaikille kertomaan, että minun äitini on kolttia. Siitä alkoi se, että jätettiin aivan kaikesta pois. Aika kamalaa se oli kyllä.

Silloin kun sekä kiusaaja että kiusattu asuivat asuntolassa, ei kiusaamista päässyt pakoon missään. Oma huonekaan ei ollut turvallinen paikka, koska ovia ei saanut lukkoon. Asuntolassa asui sekä saamelaisia että suomalaisia oppilaita, ja kiusaamista tapahtui monelta suunnalta. Seuraavassa kertomuksessa molemmat henkilöt ovat saamelaispoikia, joiden äidinkieli on pohjoissaame:

Mie jouduin heti ensimmäisenä päivänä koulukiusauksen kohteeksi. Se oli armo-tonta kiusaamista koko ajan. Yleensä on kouluissa sukua, joihin voi kiusat-tukin turvautua, mutta mulla puuttui se. Kiusaaminen oli ihan totaalista. Välillä se poika sai kaks muutakin vanhempaa mukaan, kolmestaan ne minua ritsalla ampuivat, nipistelivät, takoivat. Asuntolan ovissa ei ollut lukkoja, niin se kaks vuotta vanhempi poika kävi siellä huoneessakin kiusaamassa.

Opettajakin kiusasi. Alko voimistelutunti, niin mie riisuiin päällihousut, ja oli likai-set alushousut. Opettaja pani minut koko rivin eteen, ja nyt koko oppilaskunta yhtyi siihen kiusaamiseen. Se oli 14-vuotiaalle pojalle kova järkytys. Seuraava missä opettaja taas kiusaamiseen yhtyi oli, kun mie olin Paavo Nurmesta teh-nyt suullisen esityksen. Alko tunti ja se kiusaaja sano mulle, että et esitä. Sehän oli saanut minusta henkisen otteen. No opettaja pani nurkkaan, ja kun se [poika] tuli siinä kiusaamaan, niin päätin, että nyt kiusaaminen loppuu. Ostin veitten, joku morapuukko, ja katoin kirjasta, mistä se henki lähtee. Päätin, että mie kurkun aukasen. Onneksi se kaveri oli niin paljon tehnyt myymälävarkauksia, että se pan-tiin asuntolasta pois.

Mutta mie sitten sen kiusaajan pikkuveljeä kiusasin kaksi tuntia kaikilla niillä samoilla konsteilla, mitä oli se vanhempi veli minua kiusannut. Ja lopulta nakasin ikkunasta ulos, ja sanoin syyn, että mie maksatin vanhemman veljen kiusaamisen.

Joskus fyysinen väkivalta asuntolassa oli niin rajua, ettei kaltoin kohdellulla oppilaalla ollut muuta mahdollisuutta kuin jättää keskikoulu kesken ja siirtyä takaisin kansakouluun ja sieltä kansalaiskouluun. Tällainen kokemus on vaikuttanut vahvasti myöhempiin mahdollisuuksiin jatkaa opintoja, koska keskikoulu on väylä lukioon ja korkeakouluopintoihin:

Ivalossa se kiusaaminen vasta alkoi sitten. Ja se oli tosi paha. Kiusaajat oli suomalaisia. Saamelaisuus riitti syyksi. Ja nehen pieksi minut monta kertaa siellä. Ne meinas aivan tappaakin, partakoneenterällä meinasivat viiltää. Mutta joku pääsi väliin. Mie olen tavannut yhden kiusaajan Ivalossa, ja se pyysi minulta anteeksi, oisko viisi vuotta aikaa. Tietysti mie annoin anteeksi, mutta se oli kyllä ainutkertainen tapahtuma, että joku pyytää anteeksi.

Minun eno sano minun isälle, että sie pidät antaa poliisille tämän asian. Mutta isähän oli tietysti arka, ei se halunnut virkavaltaa siihen. Jätti sen tekemättä. Ja mie sitte jäin sieltä keskikoulusta pois, ja menin takaisin kansakouluun. Sitte tulín kansalaiskouluun Inariin, niin ne kiusasi kolttia. Ja me inarinsaamelaiset ja koltat olimme alemmaa kastia.

Edellisissä kertomuksissa tulee selvästi esille se, että väkivalta asuntolassa saattoi pahimmillaan olla niin vakavaa, että se olisi voinut johtaa jonkun osapuolen kuolemaan. Kiusaaminen on aiheuttanut asuntolan lapsille ja nuorille suurta henkistä kärsimystä. Asia on jäänyt vaivaamaan heitäkin, jotka ovat olleet väkivaltaisista koulutovereistaan kohtaan ja jotkut ovat pyytäneet anteeksi vuosikymmenen takaisia tekojaan.

Huomionarvoista asuntolamuistoissa on se, että kuultavien mukaan asuntolan henkilökunta ei ole puuttunut kiusaamiseen, vaan se on saanut jatkua jopa vuosikausia. Vaikka lapset ovat kotona kertoneet asiasta, eivät vanhemmatkaan ole auktoriteettien pelossa uskaltaneet ottaa yhteyttä kouluun tai tehdä rikosilmoitusta.

Monet muistavat, että asuntolassa piti olla varuillaan koko ajan, vaikka kukaan ei olisi kiusannutkaan. Asuntolanhoitajaa piti pelätä, isompia oppilaita piti varoa, eikä saanut olla erilainen tai herättää huomiota:

Se oli jotakin sellaista, mitä lapsi ei voinut ymmärtää, se turvattomuus Ivallossa. Se on juuri se, kun lapsi joutuu käyttämään voimansa siihen, että pärjää. Kun pitää katsoa ympäristöstä, että mikä minä olen, mikä minä saan olla. Se vie paljon voimia eikä voi ihmisenä kehittyä. Sehän jää hiertämään. Sinun täytyy ne ikävät tunteet sitoa itsesi sisään, eikä voi niitä jakaa kenenkään kanssa. Ei meillä kotonakaan puhuttu. Uskon, että äitini on sen saman ikävän kanssa kärsinyt ja taistellut, eikä hänkään ole voinut puhua siitä, eikä lohduttaa meitä. Minä itse olen joutunut tekemään töitä itseni kanssa paljon, että pärjään tässä maailmassa. Minulle on ollut parantava kokemus, että minun lapseni ovat saaneet käydä koulua kotoa käsin.

Jatkuvan stressin alaisena elämisellä on ollut monenlaisia seurauksia sekä itsetunnon kehittymisen että terveyden kannalta, kertoo kuultava, joka on asunut asuntoiloissa kansakoulun alaluokilta lähtien. Ivalon keskikoulun asuntola-aika oli hänen koulupolkunsa ahdistavinta aikaa:

Viisi vuotta asuntolassa, siellä itsetunnon kehittyminen pysähtyi. Tai se meni väärään suuntaan. Jos minä olisin ollut enemmän turvallisemmalla mielellä sen viisi vuotta kuin mitä olin, niin uskon, että minulla olisi enemmän itseluottamusta.

Selvästi muistan sen, että siellä Ivalossa joutui olla varpaillaan. Se ei ollut suorastaan pelkoa, mutta aina siellä oli epävarma tunne. Eikä ollut turvallinen olo, kuten kotona on ollut aina. Kun pääsimme kesälomalle, niin helpotti. Kun meillä alkoi syyskuun ensimmäinen päivä koulut, niin oli raskas taakka rinnassa, kun pitää lähteä sinne. Olen miettinyt myöhemmin, että onkohan se vaikuttanut se keskikoulun aika mitenkään siihen, että minulla 18-vuotiaana tuli ensimmäinen paniikkihäiriökohtaus.

Tämä tilaisuus [komission kuultavana oleminen], minä ajattelin kun tulini, että miksi on sellainen tunne, että vähän niin kuin jännittää. Mutta se on tietysti ne muistot, joita joutuu käydä läpi.

Isossa koulussa tärkeä tukiverkko olivat samoista kansakouluista tulleet oppilaat. Ystävät ja liikuntaharrastus estivät kiusaamisen kohteeksi joutumista. Parhaiten asuntolassa pärjäisivät sosiaaliset ja urheilulliset nuoret, hiljaisemmat ja ujommat olivat vaarassa tulla kiusatuiksi tai ulossuljetuksi ryhmistä. Turvaa toi myös se, jos asuntolassa oli sisaruksia tai läheisiä sukulaisia.

Asuntola-ajan varjot: turvattomuus, irrallisuus ja ulkopuolisuus

Kansalaiskoulu- ja keskikouluaika asuntoloineen on jättänyt saamelaisille monenlaisia muistoja. Koulussa on yhtäältä voitu pärjätä hyvin, ja sieltä on saatu ystäviä, jotka ovat kulkeneet rinnalla koko elämän ajan. Toisaalta monet itsetuntoa lamaanuttavat tapahtumat ovat jättäneet haavoja, jotka oireilevat vieläkin ja aktivoituvat elämän taitekohdissa. Kiusaamisen ja väkivallan kokemusten lisäksi kuultavat ovat kertoneet irrallisuuden ja ulkopuolisuuden tunteista, joita vuosikausia kestänyt asuminen eri kouluasteiden asuntoloissa erossa omasta perheestä ja yhteisöstä on aiheuttanut.

Pahinta on seuraavan kuultavan mielestä ollut se, että yhteys vanhempiin katkesi kouluaikana, ja vanhemmat jäivät vieraiksi. Heihin piti tutustua uudelleen aikuisena. Vanhemmat eivät myöskään nähneet, miten lapsi varttui nuoreksi, eivätkä pystyneet tukemaan tätä prosessia:

60-luvun puolivälissä menin keskikouluun Ivaloon. Olin 10- tai 11-vuotias. Kun syksyllä menimme kouluun, niin sitten pääsimme jouluna kotiin. Ja pääsiäisenä ja kesällä. Se oli niin totaalista. Ja Ivalossa olin sitten sinne vuoteen 1975 saakka.

Jotkut ihmiset sanovat, että se keskikouluaika ei ollut ollenkaan vaikeaa, hankalaa. Mutta minä sanon, että minulle se kyllä oli vaikeaa aikaa. Ei vain saamelaisuuden takia, mutta myös sen takia, että olit koko ajan poissa kotoa. Ei koskaan ollut ketään ihmistä, jolle olisit voinut puhua asioista. Ei ollut ketään ihmistä, jonka luokse saatoit mennä, kun tarvitsit tukea ja lohdutusta. Ja se on tietysti vaikuttanut siihen, minkälainen minä olen ihmisenä. Enkä tiedä, kumpi on ollut isompi, negatiivinen vai positiivinen vaikutus. On myös muita, jotka ovat olleet samassa tilanteessa.

Minä en oppinut tuntemaan omia vanhempiani, eivätkä minun vanhempani oppineet tuntemaan minua. Sitten kun olin jo aikuinen ihminen, olin enemmän tekemisissä vanhempieni kanssa. Olin koko kouluajan poissa kotoa. Olin vain sen pienen ajan, pari kuukautta kesällä kotona. Ja uskon, että se on yksi syy, miksi minä tunsin itseni koko ajan ulkopuoliseksi joka paikassa. Minä en ollut sisällä missään paikassa. Tietysti siinä on ollut myöhemmin myöskin hyviä puolia, kun tuntee itsensä ulkopuoliseksi.

En ole puhunut omien ystävien kanssa näistä asuntola-ajoista kovin paljon. Se on enemmänkin ollut sellaista, että muistatko sitä ja muistatko tätä. En niin paljon tunteiden tasolla, syvällisemmin. Se voi olla, että me emme halua muistaa niitä tunteita. En tiedä pitääkö se tehdä vai ei. Jokaisella ihmisellä se on varmaan eri tavalla. Toinen ihminen tarvitsee sitä ja toinen taas ei. Mutta on hyvä tietää

ja tiedostaa, haluanko minä, tarvitsenko minä. Se olisi varmaan tärkeä kaikkien mieltä. En tiedä, haluanko enempää niitä ikäviä aikoja mieltä. Tai puhua. Mutta sanon vain, että olin hyvin ahdistunut nuori ihminen. Ja pääsin siitä ahdistuksesta vasta kun olin aikuistunut.

Asuntolakoulun käyneistä lapsista on vuosien varrella tullut vanhempia, ja osa pohdii, millä tavoin asuntola-aika on muovannut heidän kykyään olla vanhempia:

Tarkoitus oli varmaan hyvä, kun me jouduimme kouluun ja asuntolaan, mutta kun olen seitsemänvuotiaana kotoa lähtenyt ja mennyt asuntolaan ja 18-vuotiaana olen päässyt sieltä pois, niin enhän minä tiedä perhe- ja kotielämästä mitään. Olen ajatellut, että en ole osannut elää, kuten perheessä pitäisi elää.

Asuntolasukupolvien lapset puolestaan kokevat, että asuntola-ajan vaikutukset jatkuvat yhä:

Mä olen miettinyt paljon sitä, että miten tämä asuntolassa oleminen on sitä vanhemmuutta ja läsnäoloa pilannut todella monilta saamelaisilta, monesta saamelaisesta perheestä. Ei se asuntola ole varmaan kaikkeen syyllinen, mutta yksi mun elämän isoimmista tragedioista, tai mitä mä olen surrut on, että isä ei ole ollut läsnä mun elämässä. Se on koko ajan liihotellut paikasta toiseen. Ja vissiin etsinyt jotain turvaa hänkin, ei ole pystynyt olemaan isä. Mä olen jäänyt miettimään sitä, että miten paljon tällaista perintöä muillakin perheillä on. Että se vanhemmuus on joko tuollaista tai muuten etäistä. Tai on jopa väkivaltaa tai muuta kylmyyttä, kun ei ole saanut itse lapsena sitä kodin ja perheen turvaa asuntolassa.

Huonot kokemukset ovat voineet estää tasapainoista elämää, ja myös sairauksia on saattanut puhjeta. Usean kuultavan puheessa kaikuu suru siitä, että kansakouluajan lisäksi sekä kansalaiskoulu- että keskikouluaika vieroitti vanhemmista ja koti-seudusta. Vanhemmat eivät olleet tukemassa vaikeina hetkinä, ja vanhempiin ja sisaruksiin on ehkä tutustuttu kunnolla vasta aikuisena. Monella koti-ikävä ja irrallisuuden tunne on seurannut mukana kouluajoista lähtien. *Se ikävä kotiin, miten sen myöhemmin korjaa, kuten eräs kuultava sanoo.*

3 Peruskoululaisten kokemuksia 1970- ja 1980-luvuilla: Joka paikassa puhuttiin pelkästään suomen kieltä

Peruskoulu-uudistuksen myötä Suomessa luovuttiin erillisistä kouluasteista, kuten kansakoulusta, kansalaiskoulusta ja keskikoulusta, ja ne yhdistettiin yhdeksänvuotiseksi yhtenäiskouluksi, joka jakautui ala- ja yläasteeseen. Lapin lääni siirtyi ensimmäisenä Suomessa yhtenäiseen peruskouluun vuonna 1972.

Saamelaisalueella peruskoulu-uudistus merkitsi sitä, että esimerkiksi Utsjoen lapset saattoivat käydä koulua kotikunnassaan, ja Sevettijärvelle sekä Vuotson kylään Sodankylässä perustettiin myöhemmin omat yläasteet. Myös Inarin ja Enontekiön lapset saivat mahdollisuuden käydä koulua lähempänä kotiaan. Silti monien oli edelleen asuttava viikolla oppilasasuntoloissa.

Peruskouluasetuksessa (443/1970) määrättiin, että lapinkielisille oppilaille tuli mahdollisuuksien mukaan järjestää opetusta myös heidän äidinkielellään. Saamenkielinen opetus lähti liikkeelle Utsjoelta ja Inarista 1970-luvun puolivälissä. Silti 1970-luvulla saamen kieliä opetettiin usein vain valinnaisena aineena.

1980-luvulla vahvistettiin saamen kielen asema ala-asteen opetusaineena ja -kielenä, jonka huoltaja saa valita oppilaalle saamelaisten kotiseutualueella. Saamelaisopetuksen tilanne kehittyi myönteisesti 1980-luvulla, mutta saamen kielen asema opetuksessa oli edelleen tulkinnanvarainen ja epävarma.

1970- ja 1980-luvut olivat saamelaisten kannalta monella tapaa ristiriitaista aikakautta. Monet saamelaiset – erityisesti vanhemmat sukupolvet – olivat oppineet häpeämään omaa kieltään ja taustaansa. Lapsia saatettiin kasvattaa ”suomalaisiksi, ja osa saamelaisista halusi kieltää tai salata saamelaistaustansa.

Samaan aikaan nousi uusi, ylpeä saamelaissukupolvi, joka loi pohjan nykyiselle vahvalle saamelaisten itseymmärrykselle ja poliittisille oikeuksille. Alta-kiista (1979–81), jossa saamelaiset ja ympäristöaktivistit vastustivat Altajoen patoamista, yhdisti saamelaiset poliittiseksi liikkeeksi. Tämä ristiriitaisuus kuuluu myös kuultavien kertomuksissa.

Suomen kieli vallitsi, mutta saamen kielten ja saamenkielinen opetus nosti päätään

Saamelaisopetuksen opetussuunnitelmaa kehitti 1970-luvun alussa kaksi perättäistä opetussuunnitelmatoimikuntaa, joiden kokoamien tietojen mukaan saamenkieliset oppilaat olivat enemmistönä kaikissa Utsjoen kunnan neljässä kansakoulussa, Utsjoen Outakosken koulun kaikki oppilaat olivat saamenkielisiä ja Sevettijärven koulu Inarissa miltei täysin koltansaamenkielinen.

Monien tutkimusten ja selvitysten mukaan saamen kielen siirtyminen vanhemmilta lapsille kuitenkin vähentyi 1970–1980-luvuilla jopa Suomen ainoassa saamelaisemmistöisessä kunnassa Utsjoella. 1970–1980-luvulla syntyneille lapsille puhuttiin yleisesti suomea myös saamenkielisten vanhempien perheissä.

Pohjoissaamen kieltä opetettiin peruskoulun ensimmäisellä vuosikymmenellä usein vieraana kielenä myös saamenkielisille lapsille. Tämän seurauksena oppilaiden kirjallinen saamen kielen taito ei päässyt kehittymään ja nykyaikainen sanasto jäi oppimatta. Saamelaislapset tottuivat heidän tarpeidensa ohittamiseen, ja se vain lisäsi halua siirtyä käyttämään pelkästään suomen kieltä. Vasta aikuisena on havahduttu siihen, että asiat olisivat voineet mennä toisinkin:

Ala-asteella oli saamen kieltä kaksi tuntia viikossa vieraana kielenä. Yläasteella saamen kielen tunneilla osasin kaiken, enkä viitsinyt osallistua. Samoilla tunneilla oli suomalaisiakin, joille se oli vieras kieli, mutta minulle se oli kodin kieli. Opettajat ymmärsivät sen ja antoivat minun olla rauhassa. Tuona aikana olen menettänyt osia saamen kielestä niin, että sanoja puuttuu ja on vaikea alkaa selittää asioita. En osaa puhua saamen kielellä esimerkiksi tunteista ja nykyajan sanasto puuttuu. Sitä itse manipuloituu siihen uskoon, että asiat kuuluvat olla näin. En ole ymmärtänyt, että on tullut poljetuksi.

Pohjoissaamen kielen ortografia eli kirjoitustapa muuttui yhteispohjoismaiseksi vuonna 1980, ja kaikki oppikirjat muutettiin vastaamaan uutta ortografiaa. Oppilaille, ja myös opettajalle, tämä merkitsi haastavaa tilannetta. Muutaman viikkotunnin aikana uutta kirjoitustapaa ei ehditty oppia.

Pohjoissaamen kielen opetus äidinkielenä ja myös saamenkielinen opetus lähti käyntiin 1980-luvulla. Monet huoltajat eivät kuitenkaan olleet vielä tuolloin valmiita vaihtamaan opetuskieltä suomesta saameksi, koska suomen kieli oli voittanut alaa saamelaisperheissä. Samalla oli kuitenkin myös vanhempia, jotka halusivat laittaa lapsensa saamenkieliseen opetukseen heti, kun siihen tuli mahdollisuus.

Inarinsaamea alettiin opettaa peruskoulussa 1970-luvun puolivälissä hyvin pienimuotoisesti muutaman viikkotunnin verran. Tuolloin ilmestyivät myös ensimmäiset oppikirjat. Silti inarinsaamelainen kulttuuri pysyi koulussa lähes näkymättömänä. Kieltä ei juuri kuultu käytävillä eikä myöskään koulun ulkopuolisessa arjessa, kuten eräs kuultava kuvaa:

Inarissa yläasteella ei inarinsaamelaisuudesta puhuttu yhtään mitään. En kuullut yhtään sanaa inarinsaamen kielellä.

Sevettijärven koulussa aloitettiin vuodesta 1972 alkaen kokeiluonteinen koltansaamen äidinkielen opetus, joka sittemmin vakiintui ja sai rinnalleen koltansaamen opetuksen vieraana kielenä vuosikymmen myöhemmin. Koltansaamea käytettiin myös joidenkin muiden aineiden opetuksessa. Kuultavat kertovat, että sekä opettaja- että oppimateriaalipula vaivasivat koltansaamen kielen opetusta:

Kyllä koltansaamea oli ala-asteella, mutta se on ollut hyvin minimaalista se, mitä on Inarin kunta siihen panostanut. Se on ollut ihan alkeita. Ei ole ollut oppimateriaaleja siihen aikaan juurikaan saatavilla, että se on tullut sekin paljon eteenpäin, onneksi.

Vaikka opetusta järjestettiin, kaikki kolttasaamelaiset lapset eivät päässeet mukaan. Erään kuultavan perheessä lapsia ei valittu opetukseen, vaikka molemmat vanhemmat olivat kolttasaamelaisia ja kotona oli puhuttu koltansaamea. Lasten jääminen ilman kielenopetusta aiheuttaa katkeruutta edelleenkin:

Lasten piti hakea koltankielen opetukseen peruskoulussa, meidän lapset eivät päässeet. Olemme kolttasaamelaisia ja puolisoikin ovat kolttasaamelaisia ja kotona on puhuttu kolttaa. Heillä ei ollut myöhemminkään mahdollisuutta osallistua koltankieliseen opetukseen.

Joissakin kouluissa koltansaamea alettiin opettaa 1980-luvulla ainoastaan vieraana kielenä, koska äidinkielenä oppilaita ei ollut. Koltansaamen opetus Inarin kunnan kouluissa kärsi katkoksisista ja epävakaudesta, eikä koulu pystynyt jatkuvuuden puuttuessa tarjoamaan kunnollista kielenoppimispolkua lapsille.

Piilotettu saamelaisuus

Kansalais- ja keskikoulun 1960-luvulla käynyt sukupolvi kertoo, etteivät he halunneet paljastaa olevansa saamelaisia. Tämä sama saamelaisuuden piilottaminen jatkui peruskoulusukupolven keskuudessa 1970- ja 1980-luvuilla. Jopa saamelaisemmistöisessä Utsjoen kunnassa suomenkieliseksi muuttunut ympäristö sai monet murrosikäiset nuoret hylkimään saamelaisuutta:

Häpesin saamelaisuuttani, enkä halunnut sitä millään tavalla näyttää. Minä osasin saamea, mutta en puhunut. Meitä oli kaveruksina kolme tyttöä, ja kaikki osasimme hyvin saamen kieltä, mutta me silti aivan koko ajan suomen kieltä puhuimme. Minulla oli sellainen usko, että ei kannata näyttää olevansa saamelainen, vaikka sen kaikki tiesivätkin. Saamelaiset koulukaveritkin puhuivat suomea, silloin oli sellainen tapa. Heidän vanhempansa olivat kaikki saamelaisia, mutta he olivat puhuneet suomen kieltä lapsilleen.

Erään kuultavan mukaan Nuorgamin kylä oli Utsjoen kunnan suomalaistunein kylä 1970-luvulla. Nuoret eivät puhuneet saamea, vaikka olisivat sitä osanneetkin. Koulussa suomen kieli oli itsestäänselvyys, ja Nuorgamin kylässä saamen kieltä ei juuri kuullut muutenkaan:

Siihen aikaan vain yhden koulukaverin perheessä puhuttiin saamen kieltä, ja ne olivat poromiesperhe.

Täysin saamenkielisisessä perheessä kasvanut 1980-luvun nuori kertoo, että hän ei suostunut murrosiässä puhumaan kotona saamen kieltä, vaan vastasi vanhemmilleen aina suomeksi. Aikuistuttuaan hän palasi puhumaan vanhemmilleen saamea, vaikka muualla halusikin kieltää saamelaisuutensa.

Myös Inarin kirkonkylän peruskoulun yläastetta samaan aikaan käynyt kuultava kertoo, ettei halunnut paljastaa toisille oppilaille olevansa saamelainen:

En puhunut silloin saamea. Ymmärsin kyllä hyvin mutta en puhunut. Tiesin, että olen saamelainen, mutta en kuitenkaan sitä halunnut tunnustaa. Se oli hyvin ristiiriitaista. On vaikea selittää sitä. Se alkoi jo yläasteella Inarissa 1980-luvulla. Siellä oli sellainen kuva, että saamelaiset ovat syrjäkylien 'mettäläisiä'. Suvussakin oli sellainen ajatus, että suomalaisuus syrjäyttää saamelaisuuden tulevaisuudessa.

Ivalossa ei monikaan saamelaisnuori halunnut julkisesti puhua saamen kieltä, koska vallitsevan ilmapiirin takia se ei olisi ollut järkevää, kuten eräs kuultava luonnehtii. Peruskoulun yläastelaiset saattoivat kiusata toisiaan ja haukkua lappalaisiksi, vaikka olivat itsekkin saamelaisia. Tällä tavoin pyrittiin viemään huomio pois omasta saamelaisuudesta. Kolttasaamelaiset nuoret saattoivat tuntea, että muut saamelaiset oppilaat ylenkatsoivat heitä, ja siksi valittiin tarkasti, keiden kanssa ollaan tekemisissä. Saamen kieltä puhuttiin vain omassa piirissä.

Kaikki eivät silti hävenneet saamelaisuutta eivätkä lopettaneet saamen kielen puhumista kotona eivätkä koulussa. 1980-luvulla Suomessa tehtiin monia saamen kielen asemaa edistäviä toimia ja moderni saamelaisuus sai näkyvyyttä myös julkisuudessa. Tämä myönteinen kehitys vaikutti myös niiden nuorten asenteisiin, joiden perheet halusivat säilyttää saamelaiskulttuuria ja kieltä:

Minun ei ole koskaan tarvinnut miettiä, että kuka minä olen. Minä olen kotona käyttänyt saamen kieltä vanhempien, siskojen, isovanhempien, kaikkien kanssa, ja koulussa olen kavereiden kanssa käyttänyt saamen kieltä. Sitten oli sellaisia saamelaisia ihmisiä täällä Utsjoella, sellaisia äitejä ja isiä, jotka ajattelivat, että he ovat hienompia, kun he eivät opeta lapsilleen saamen kieltä. He käyttävät suomen kieltä kotona ja me taas saamen kieltä. Että siinä on ollut vähän sellaista, että me olemme huonompia kuin he.

Myös toisten nuorten tuki vahvisti saamelaisuutta. Jos samoilla vuosiluokilla oli paljon vahvalla saamelaisidentiteetillä varustettuja nuoria, ei saamelaisuutta tarvinnut peitellä. Enontekiöllä 1980-luvulla saamelaisnuoret kokivat itsensä vahvoiksi, eikä heitä ollut helppo saamelaisuuden takia vähätellä, kertoo kuultava:

Meitä oli aika monta saamelaista samalla luokalla, meitä ei yksikään opettaja ylenkatsonut.

Peruskoulun asuntolat

Saamelaisalueella myös osa peruskoulun oppilaista asui oppilasasuntoloissa kouluviikon ajan 1970- ja 1980-luvuilla, jotkut jopa 1990-luvulle saakka. Toisaalta osa lapsista pääsi koulukuljetuksella kotiin joka päivä.

Asuntolalapset eivät omaa saamelaisuuttaan tuoneet esille, kertoo Sodankylässä asuntolassa ollut kuultava:

Kun menin sinne asuntolaan, niin siellä oli pääsääntöisesti ihan hyvä olla, mutta eihän se koti ollut. Ei siellä niin hirveästi sitä omaa saamelaisuutta tuonut esille. Ei halunnut tuoda, ei halunnut erottua joukosta. Ja varsinkin sitten se, kun minäkään en varmaan ollut käynyt Sodankylässä kuin yhden tai kaksi kertaa, jos sitäkään pienenä, niin sitten kun menee sinne, niin onhan se ollut hirveän iso asia yläasteikäiselle. Kyllähän se on vaikuttanut siihen kulttuurisen itsetunnon kehittymiseenkin. Että en mie sitä muista, että oisin ikinä kieltänyt omaa saamelaisuuttani. Että jos joku on kysynyt, niin olen kyllä sanonut, että olen saamelainen, mutta en mie ole hirveästi tuonut sitä esille.

Turvattomuus, irrallisuus ja koti-ikävä sekä toisaalta mukavat muistot kavereiden kanssa olosta ovat kertomuksen keskeisiä teemoja, jotka toistuivat jo aikaisempien vuosikymmenten asuntolasukupolvien kertomuksissakin. Seuraava kuultava kuvaa asuntolakokemustaan hylkäämistraumaksi: vaikka häntä eivät vanhemmat oikeasti hylänneet, ovat asuntolaan vuosikausiksi joutuneen nuoren tunteet olleet samat kuin hylätyllä lapsella.

1980-luvulla ei ollut enää sitä, että kiusasivat sen takia, että on saamelainen. Mutta asuntola oli sellainen, että se oli meille säilöntäpaikka. Ei kukaan meistä välittänyt. Ajattele, täynnä nuoria ihmisiä, eikä yksikään välittänyt meistä. Oli sääntöjä pelkästään, noin ja näin pitää tehdä.

Ei ollut ketään kenen kanssa puhua. Me teinit olimme keskenämme siellä. Osa asuntolan työntekijöistä oli erittäin mukavia ihmisiä, mutta eivät ne meistä huolehtineet.

Minä olin kaksitoista vasta kun menin asuntolaan. Minulla oli barbit vielä mukana, ajattele. Salaa leikimme barbeilla.

Vapaa-ajan toimintoja oli vähän. Saatoin mennä joskus urheilusaliin pelaamaan, mutta en tykännyt siitä. Joskus kävelimme kauppaan ja takaisin. Sitten oli lukuaika, piti olla omassa huoneessaan, mikä on tietysti hyvä. Sitten yhdeksältä sisälle, vaikka minä olin lukioaikana jo 17-vuotias. 18-vuotiaana ei tarvinnut enää. Minä olin kuusi vuotta siellä, yläasteen ja lukion ajan.

Kyllähän se oli myöskin hauskaa. Oli paljon kavereita. Mutta jos oli vaikeaa tai riitoja, niin silloin oli hyvin yksinäinen ja yksin jäi murehtimaan. Kyllä minä tiedän, että siellä oli ihmisiä, joilla ei ollut kavereita ollenkaan. Heitä kiusattiin paljon, heille se oli helvetti.

Pääsin viikonloppuisin kotiin ja myös viikolla oli mahdollista soittaa kotiin, mutta eihän se ole sama kuin tavata kasvokkain. Kyllähän se asuntola-aika on tietyllä tapaa sellainen hylkäämistrauma, vaikka ei kukaan hylkäisikään. Olen äidin kanssa puhunut ja hän sanoi, että se oli heillekin ikävää.

Olen kuullut, että jotkut opettajat ottivat yhteyttä oppilaisiin ja tapasivat heitä illalla. Vähän turvattomia lapsia, heihin ottivat yhteyttä. He olivat vapaata riistaa. Ja yhtä tyttöä kadehdittiin, kun se aina pääsi rekan mukaan. Vasta myöhemmin ymmärsivät, että miksiköhän se oli rekan mukana.

Minä olen myöhemmin vasta ymmärtänyt, että kukaan ei meistä huolehtinut. En minä silloin ymmärtänyt sitä, ei lapsi sitä ymmärrä. Eihän se aina ollut helppoa asua kahdessa paikassa. Aina lähteä ja tulla, eikä kuulu minnekään. Tuntui, ettei kuulu enää kotiin eikä kuulu minnekään, eikä opi tiettyjä asioita kotona.

Olisi tärkeä tutkia näitä meidän sukupolven kokemuksia. Tällaista oli niinkin myöhään kuin 80-luvulla.

Kuultavan mukaan asuntolassa asuvien lasten hyvinvointiin ei aina kiinnitetty riittävästi huomiota. Nuoret joutuivat usein selviytymään arjestaan keskenään, ja myös mahdollisiin kiusaamistilanteisiin puututtiin puutteellisesti. Toisaalta asuntola

tarjosi myös seuraa ja mahdollisuuden yhteiseen tekemiseen. Harrastusmahdollisuudet olivat kuitenkin rajallisia, eikä tarjonta useinkaan vastannut nuorten kiinnostuksia.

Kuultava painottaa, että hän kuvaa omia kokemuksiaan. Hänen mukaansa olisi tutkimisen arvoinen asia selvittää, millaisia muita kokemuksia hänen sukupolvellaan on aiheesta.

4 Koulukokemukset 1990- ja 2020-luvuilla: saamenkielinen opetus laajenee

Perusopetuslain uudistus vuonna 1998 vahvisti saamenkielisen opetuksen asemaa. Lain mukaan saamen kieltä osaavien oppilaiden opetus tuli antaa pääosin saameksi saamelaiden kotiseutualueella.

Vuodesta 1990 alkaen koltansaamea on opetettu säännöllisesti Sevettijärvellä sekä ala- että yläasteen puolella, aluksi vieraana kielenä ja kielipesätoiminnan myötä myös äidinkielenä. Koltansaamea on käytetty myös joidenkin aineiden opetuskielenä, mutta opettaja- ja oppimateriaalitalanteen takia huomattavasti vähemmän kuin pohjois- ja inarinsaamea. Etäopetusmahdollisuuksien vakiintuessa koltansaamen kielen opetus on lisääntynyt myös Inarin ulkopuolella.

Inarinsaame on ollut Inarissa perusopetuksen pääkielenä 2000-luvun alusta lähtien. Yläkoulun puolella inarinsaamenkielinen aineenopetus alkoi vuonna 2010 parantuneiden opettajaresurssien myötä.

Suomessa saamenkielistä varhaiskasvatusta toteutetaan lakisääteisenä äidinkielenä varhaiskasvatuksena ja sen lisäksi saamen kieliä elvyttävänä toimintana kulttuuri- ja kielipesissä.

Kielipesätoiminta on elvyttänyt merkittävästi sekä inarin- että koltansaamen kieltä ja luonut vahvan perustan erityisesti inarinsaamenkieliselle kouluopetukselle. Vuonna 1997 perustettiin Inarin kirkonkylään ja Ivaloön Anaráškielâ servi ry:n ylläpitämä inarinsaamenkielinen kielipesä. Samana vuonna perustettiin myös koltansaamen kielipesä Sevettijärvelle. Ensimmäinen pohjoissaamenkielinenkielipesä aloitti toimintansa Vuotson kylässä vuonna 2007.

Kuultavat eivät ole kertoneet 1990- ja 2020-lukujen koulukokemuksista yhtä runsaasti kuin aiemmilla vuosikymmenillä kouluja käyneet saamelaiset. Tämän ajanjakson kertomuksista nousee esille erityisesti kaksi teemaa: saamen kielen opetus ja saamenkielinen opetus.

Koltansaamen ja inarinsaamen kielen opetus

Kolttasaamelaiset toivat kuulemisissa esiin runsaasti kielteisiä kokemuksia saamen kielen opetuksesta, kun taas inarin- ja pohjoissaamelaiset ovat sanoittaneet omia muistojaan vähemmän kriittisesti.

Koltansaamea Inarin kunnan peruskouluissa 1990-luvulla opiskelleet kertovat, että erityisesti Etelä-Inarin kouluissa koltansaamen kielen opetusta on jatkuvasti vaivannut pätevien opettajien ja oppimateriaalien puute. Sevettijärvellä annettu koltansaamen opetus hoidettiin kuultavien mukaan paremmin.

Ivalon ja sen ympäristön koulujen rehtorit ovat kuultavien mukaan suhtautuneet koltansaamen opetukseen ensisijaisesti veloitteena, eikä kehittämisen kohteena. Oppimateriaaleja on ollut niukasti, ja ne ovat olleet vanhentuneita. Kaikki tämä on vaikeuttanut oppimista ja tehnyt koulutyöstä raskasta ja turhauttavaa eikä ole innostanut osallistumaan koltansaamen tunneille. Joskus oppilaat ovat olleet yksin koltansaamen ryhmässä. Näistä syistä johtuen monet oppilaat keskeyttivät koltansaamen opinnot.

Koltansaamen kielen opetus oli junnaavaa. Kävimme samaa oppikirjaa kuusi, seitsemän vuotta. Oppikirja oli tehty 1970–1980-luvulla. Opimme tunneilla yksittäisiä sanoja ja sanontoja ja miten kirjaimia luetaan. Opettajalla ei ollut opettajan pätevyyttä ja hän joutui varmasti aika yksin huolehtimaan opetuksesta ilman ohjausta. Opettaja sai materiaaleja Sevettijärven yläasteelta, oli muistipelejä ja askartelumateriaaleja. Ei hirveästi kiinnitetty huomiota edes siihen, mitä siellä tunneilla tehtiin. Se oli vähän villiä, se opetus. Mutta oli vähän surullistakin, että se tavallaan oli koulun puolesta semmonen pakko, että nyt tässä järjestetään tunteja, että menkää sinne tekemään mitä haluatte.

Kuultava toteaa kriittisen puheenvuoronsa lopuksi, että vaikka kielenopetuksessa ilmeni merkittäviä puutteita, tarjosi se kuitenkin perustan koltansaamen kielen opiskelulle myöhemmällä iällä.

Sen lisäksi, että saamen kielen opetuksen tila oli heikko, ei koltansaamenkielisille oppilaille tarjottu kuultavien mukaan kulttuurinmukaista opetusta käsitöissä eikä uskonnon tai musiikin tunneilla. Poikkeuksena oli Nellimin koulu, jossa toimi kolttien katrillitanssiryhmä. Koulussa opeteltiin myös kolttasaamelaisten perinteisiä runolauluja eli leuddejä (koltansaameksi le'udd). Yläasteella Ivalossa kolttakulttuuria ei erään kuultavan mukaan mainittu minkään oppiaineen yhteydessä. Lukiossa saamelaisten vaiheita käsiteltiin ohuesti historian tunneilla.

Kolttasaamelaiset ovat uskonnoltaan pääosin ortodokseja. Ortodoksisuus on yhä keskeinen osa kolttasaamelaisten kulttuuria ja identiteettiä. Inarin alueella on kolme ortodoksista kirkkoa: Ivalossa, Sevettijärvellä ja Nellimissä. Kolttasaamelaiset saivat valita koulussa ortodoksisuskonnon. Seuraavan kuultavan mukaan uskonnon oppitunnit oli kuitenkin valmisteltu puutteellisesti, ja tunneilla keskityttiin usein pelien pelaamiseen varsinaisen opetuksen sijaan.

Ortodoksisuskonnon tunnitkin olivat huonosti suunniteltuja sekä ala- että yläasteella. Uskonnon opetus oli tosi heikkoa, me kulutettiin se tunnin aika jotenkin, me lähinnä pelattiin lautapeliä ja käytiin niitä ortodoksisuskonnon kirjoja jonkin verran.

Kuultavan mielestä rehtoreiden olisi tullut kiinnittää huomiota opetuksen laatuun. Hänen mukaansa Sevettijärvellä kolttasaamen kielen opetus on aina järjestetty paremmin, koska pienet ryhmät mahdollistavat yksilöllisemmän ohjauksen ja koululla ollaan sitoutuneita kielen opetukseen.

Inarinsaamenkielisten kokemukset 2000-luvun alun saamen kielen opetuksesta sekä saamenkielisestä opetuksesta ovat myönteisempiä kuin kolttasaamelaisten. Ennen kuin eri aineiden saamenkielinen opetus alkoi alakoulussa vuonna 2000, inarinsaamen kielen opetusta järjestettiin vain pari tuntia viikossa. Yläasteella opetusta tarjottiin vain Inarin kirkonkylän koulussa ja esimerkiksi Ivalossa ei lainkaan, kertoo seuraava kuultava.

Inarinsaamen kieli on kieli, minkä mie olen oppinu koulussa. Puhun sitä nykyisin äidinkielen tapaan. Silloin ei ollut inarinsaamenkielistä opetusta ollenkaan, muuta kuin se kaks viikkotuntia. Kakkosluokalta yläasteen ysiluokkaan. Minusta meillä oli Inarin koulussa hyvät saamen kielen opettajat, vaikka olikin myös epäpäteviä opettajia. Osasin hyvin kirjoittaa, että kyllä hattu-a:t oli aina paikallaan, ja ä:n pisteet oikeat ja näin.

Yläasteella oli myös hyvä opettaja, ja siihenkin oli tosi tyytyväinen. Silloin opin tosi paljon. Yläasteella olin aika yksin inarinsaamenkielisenä oppilaana. Jos tuli vaikka jotaki saamenkielisiä tapahtumia, niin minua ei otettu mukaan. Oli pohjoissaamenkielinen luokka, mutta mulla ei ollu omakielistä opettajaa siellä puolustamassa ja viemässä minua niihin kaikkiin yhteisöllisiin tapahtumiin. Sitten yks suomenkielinen opo vei minut niihin kädestä pitäen. Olen kiitollinen, että sitä kautta pääsin kaikkiin saamenkielisiin tapahtumiinkin mukaan.

Ivalossa samaan aikaan peruskoulua käyneellä ikätoverilla on myös hyviä kokemuksia inarinsaamen opetuksesta alakoulussa. Neljä ensimmäistä luokkaa meni hyvin, ja hänellä oli jopa inarinsaamenkielistä opetusta joissakin aineissa. Ivalon yläasteella inarinsaamen opetusta ei kuitenkaan järjestetty, ja vasta lukiossa oli mahdollisuus taas opiskella saamen kieltä, mutta vain vieraana kielenä.

*Minä oon käynyt Ivalossa koulut. 1990-luvun lopulla on perustettu Ivaloon kieli-
pesä. Mähän en kerennyt olla siellä täysipäiväisesti kovin kauaa, mutta muistan,
että opin sen kielen tosi nopeaa. Ekasta nelosluokkaan oli inarinsaamenkielistä-
kin opetusta, ja nelosella oli jopa ympäristötiedon tunnit saameksi, ja osa äikän
tunneista.*

*Mutta yläasteella ei ollut saamen opetusta Ivalossa. Vitosella ja kutosella pää-
sin vielä käymään just jossain taidetapahtumissa. Meille kyllä tarjottiin mahdol-
lisuutta mennä Inariin kouluun, ja yksi perhe sen käytti. Meidän vanhemmat ei
siihen tarttuneet, ja ymmärrän sen kyllä hyvin.*

*Se harmitti, koska kyllä mä silloin lapsena osasin kieltä tosi hyvin. Mutta kun
sitä oli monta vuotta käyttämättä kokonaan, ja koska meidän sukulaisten kieli
oli suomi, kielitaito heikentyi. Lukiossa pystyi opiskelemaan saamea vieraana
kielenä.*

*Oon oikeastaan ehkä vasta jälkikäteen tajunnut, miten väärin se on ollut, että
meille ei järjestetty Ivalossa yläasteella inarinsaamen kielen opetusta. Mutta ehkä
silloin vanhemmat ei ole tienny, että niillä olisi ollut oikeus vaatia enempiä. Se on
vaan ollu semmonen, että no, ei ole opettajaa, sori siitä.*

Pohjoissaamenkielinen opetus

Pohjoissaamenkielinen opetus käynnistyi Suomessa 1970-luvun puolessa välissä, ja jotkut kuultavat ovat käyneet pohjoissaamenkielisen ala-asteen. Kokemukset saamenkielisestä luokasta ovat moninaisia. Joillekin se on ollut elämän kulta-aikaa, toisille taas tavallista koulunkäyntiä. Osa muistaa ajan myös yksinäisenä, jos omalla luokka-asteella ei ollut muita oppilaita. Yhteistä kuitenkin on, että opettajia muistellaan lämmöllä ja heidän antamastaan opetuksesta ollaan kiitollisia.

Seuraavissa otteissa kuultavat kertovat kokemuksiaan saamenkielisestä luokasta. Kaksi oppilasta on ollut pohjoissaamenkielisessä opetuksessa ja yksi osittain koltan-kielisessä opetuksessa.

Olin hyvin yksinäinen, mutta tykkäsin opettajistani

Muut menivät suomenkieliseen luokkaan ekaluokalle ja minä menin saamenkieliseen. Minun piti olla kuitenkin suomen luokkalaisten kanssa liikuntatunneilla ja käsityötunneilla, mutta en tuntenut kuuluvani mihinkään. En kuulunut näiden enkä noiden joukkoon.

Muistan, että minä olen joskus äidilleni itkenyt sitä, että haluan pois saamen luokasta, kun minulla ei ollut ikätovereita. Sitten sain kyllä muutamia hyviä kavereita vähän myöhemmin. Siihen saakka olin aika paljon yksin. Se oli niin ikävää, kun jäi ulkopuolelle. Minä olin hyvin ujo, varovainen. Ja äskettäin katsoin joitakin vanhoja kuvia: olin hyvin yksinäinen ja sen näki minusta. Uskon, että minua vähän vanhemmilla lapsilla olisi vielä enemmän kerrottavaa.

Minä kuitenkin aina tykkäsin minun opettajista. He olivat vahvoja saamelaisnaisia ja heidän kanssaan oli aina hyvä yhteys. Ja se oli varmaan se syy, joka kantoi, että siellä olivat nämä vahvat saamelaisnaiset opettajina.

Saamen luokka siirrettiin vanhalle puolelle. Ajatuksena kai oli, että siellä on rauhallista. Mutta muistan kyllä, että oli vähän epämukavaa olla erityksissä. Aikaisemmin, kun saamen luokka oli suomen luokan vieressä, niin pukeutuessa saattoi mennä toisten lasten kanssa yhtä matkaa ulos.

Minun ikäisiäni saamelaisia tyttöjä oli kyllä, mutta he lukivat saamen kieltä vieraana kielenä. Mutta taidetapahtumassa ja sellaisissa pääsin heidän kanssaan käymään ja Skábmagovat-tapahtumassa. Ajan kanssa sain muutamia oikein läheisiä ystäviä ja pääsin saamen luokan ympäristöstä pois. Yhä tähänkin päivään kantavat, nämä ystävydet.

Minulla oli koulussa sukulaisia, mutta he olivat suomenkielisessä luokassa, koska olivat menettäneet kielensä. Joskus tuntui siltä, että oli ikään kuin rangaistus olla saamenkielisessä luokassa. Ja muistan, että olin hyvin iloinen, kun yläaste alkoi, ja sain olla samassa luokassa muiden kanssa.

Ivalon peruskoulussa kiusattiin saamelaisuuden takia. Jos Ivalossa oli vaikkapa saamelaisnuorten taidetapahtuma, niin minä pelkäsin, että miten ne muut saamelaisnuoret pärjäävät, kun tulevat tänne. Ne Ivalon oppilaat pilkkaavat niitä gákteja (saamenpuku). Jos oli gákti päällä, niin pilkattiin. Ja jos puhui saamea, pilkattiin ja poronhoitoa pilkattiin.

Kun lukio alkoi, oli ihmeellistä, että Inarista tuli paljon muita saamenkielisiä oppilaita: olin äidinkielen tunnilla eikä tarvinnut olla yksin.

Nyt aikuisena olen kuitenkin iloinen ja tyytyväinen, että sain olla saamenkielissä luokassa.

Se tuntui kultaiselta ajalta

Meillä oli saamenkieliset luokat kuudenteen luokkaan saakka ja Hetassa oli yläaste, ja siellä oli myöskin saamenkieliset luokat. Jotkut oppiaineet olivat suomeksi. Se tuntui kultaiselta ajalta. Meillä oli erittäin taitavat saamenkieliset opettajat ja otimme osaa kaikkiin taidetapahtumiin.

Hetassa ei kukaan koskaan haukkunut minua, olimme vain ihmisiä. Ja kaikki tunsivat jokaisen perheen ja suvun. Olen myöhemmin keskustellut ihmisten kanssa, jotka ovat yhtä vanhoja kuin minä, että ovatko ne vain minun muistoja. Yksi samanikäinen koulukaveri sanoi, että Hettaan yläasteelle lähteminen oli vaikeaa.

Meillä oli erittäin taitavat opettajat, he opettivat meitä. Menimme läpi suvut ja sukujen maat, ja piirsimme karttoja siitä, missä meidän poromme ovat. Se oli hyvin paljon sellaista voimaantumisen aikaa. Oikea kultainen ryhmä.

Kiusaamista ei ollut saamelaisuuden takia. En tiedä, minkälaista se on ollut niille opettajille. Hehän ovat meitä suojelleet joka tasolla. Sellaiset vahvat ihmiset, jotka ovat ottaneet myöskin vastuuta siitä, että meistä on tullut saamelaisia. Ei vaan saamenkielisiä, vaan myös saamelaisia. Se oli sitä aikaa, kun perustuslakiin tuli maininta saamelaisista.

Muistan, kun olimme yläasteella, niin meillä oli mahdollisuus luopua suomen kieli äidinkielenä -opetuksesta. Se oli varmaan joku kokeilu. Minä en luopunut, mutta yksi oppilas luopui. Hänellä ei ollut enää suomen kieli äidinkielenä.

Ei taida Hetassakaan olla enää samanlaista, se oli todellakin sellainen kultainen aika. Kun olen puhunut minua nuorempien ihmisten kanssa, niin he ovat kertooneet, että Inarissa on ollut ihan erilainen tilanne.

Se oli silloin, kun me olimme pienempiä, Hetassa oli saamelaisilla jotain hankaluuksia. Henki oli epämurkkaava, kun kulki gákti päällä. Mutta ei minun aikana ollut sellaista, en ainakaan muista.

Tunsin itseni yksinäiseksi, koska me olimme ainoita lapsia, joille vaadittiin koltan saamen opetusta.

Sevettijärvelle rakennettiin yläaste ja nämä Inarissa olevat sevettiläiset yläkoululaiset tuli sinne kanssa. Silloin alkoi myös ykkösluokalta koltansaamen opetus, vuoden 1990 syksyllä. Sain koko peruskoulun ajan koltansaamen opetusta koulussa ja Seija Sivertsen oli opettajana. Suurin osa meistä oli kolttasaamelaisia, mutta suurin osa lapsista ei halunnut opiskella sitä kieltä syystä tai toisesta. Koltansaame oli pakollista kaikille. Varsinkin ne suomalaiset kapinoivat sitä vastaan, ja jossain vaiheessa koltansaame muutettiin vapaaehtoiseksi. Ne luki, joitten vanhemmat halusivat tai jotka itse halusivat lukea sitä kieltä.

Oli mullakin jonkin sortin teini-iän kausi, että minä laitoin välillä siellä koltansaamen tunneilla kanssa vähän ranttaliksi. Sitten ne otti minut puhutteluun, ja äitikin tuli sinne. Se oli jotenkin niin nolo kokemus ja sittenpä ei ranttaliksi enää pistetty sen jälkeen. Ja sitten otin tosissaan myös sen opiskelun. Tein tosi paljon sen kielen eteen.

Tunsin itseni kyllä aika yksinäiseksi myös samaan aikaan siellä. Tietenkin, kun me oltiin hyvin usein ainoita lapsia, joille vaadittiin koltansaamenkielistä aineen opetusta. Meillä oli uskontoa ja käsityötä. Minä tein käsitöissä saamenkäsitöitä ja toiset väänsi jotakin meikkipusseja. Sevetissä ei ole koskaan ollut saamenkielistä luokkaa, mutta siellä on ollut saamenkielistä opetusta.

Minä kuljin tosi paljon erotuksissa, koska meillä oli poroja. Kolmosluokkalaisesta asti ainakin muistan, että olen kaikki erotukset käynyt, jos en ollut sairaana tai muuta. Sain koulusta aina mennä sinne töihin, koska tein läksyt ja olin hyvä koulussa. Minusta siellä oli ihan mukavaa. Tykkäsin niistä poroista. Ja sitten kolmosluokkalaisesta lähtien alkoi pärjätä niille poroille ja oli suuremmaksi avuksi, ja sitä mitä enemmän kasvoi, niin sitä enemmän sitten siellä oli apuna.

Yhteistä saamenkielisessä opetuksessa olleiden tarinoille on kiitollisuus opettajien työstä ja heidän panoksestaan kielen ja kulttuurin välittäjinä. Opettajat eivät kasvattaneet lapsia vain saamenkielisiksi, vaan myös saamelaisiksi, ja lapset ovat saaneet osallistua muun muassa poroerotuksiin aina perheiden tarpeen mukaan. Samalla kertomuksissa nousee esiin myös haasteita, kuten yksinäisyyden kokemuksia. Yhdysluokassa saattoi olla vain yksi tietyn luokka-asteen oppilas, ja jos saamenluokka sijoitettiin erilleen suomenkielisistä luokista, jäi lapsi helposti ulkopuoliseksi sekä omasta yhdysluokasta että suomenkielisten luokkien ryhmistä.

Kolmen saamenkielistä opetusta saaneen oppilaan kertomukset havainnollistavat, että opetuksella on ollut suuri merkitys saamen kielen säilymiselle, saamelaisen identiteetin kehittymiselle sekä kieliyhteisön jatkuvuudelle.

Saamenkielisessä opetuksessa koko peruskoulun ajan opiskelu voi joidenkin kuultavien mukaan asettaa haasteita jatko-opintoihin, mikäli suomen kielen taitoa ei vahvisteta riittävästi peruskoulun aikana. Tämä haaste korostuu erityisesti lukio- ja korkeakouluopintoihin siirryttäessä, joissa opetuskieli on lähes poikkeuksetta suomi. Kuultavat mainitsevat tapauksia, joissa vanhemmat ovat siirtäneet lapsensa pois saamenkielisestä opetuksesta, jotta näiden olisi helpompi pärjätä suomenkielisessä lukiossa:

[Nimi] meni lukioon. Lukio on ihan suomenkielinen. Se [matematiikanopetus] oli ollut saameksi peruskoulussa, nii siinä oli sitten omat vaikeutensa, kun lukiossa oli suomeksi. Kovasti ne joutuu tekemään töitä suomenkielisillä luokilla. [Nimi] sitten sano, että ei nämä nuoremmat pärjää lukiossa, jos ne ei mene suomen luokalle. Ne on sitten vaihdettu nuoremmat lapset [suomenkieliseen opetukseen] sen takia, että ne pärjäisi lukiossa. Kaverit on sitten siinä saamen luokalla.

Tällaiset ratkaisut ilmentävät kaksikielisen koulutuksen keskeistä jännitettä: yhtäältä saamenkielinen opetus tukee vähemmistökielen elvyttämistä, kulttuurista jatkuvuutta ja oppilaiden identiteettiä. Toisaalta valtakielen, tässä tapauksessa suomen, hallinta nähdään välttämättömänä, jotta nuoret voivat jatkaa opintojaan ilman kohtuutonta kielimuuria. Vanhempien päätös siirtää lapsia saamenkielisestä opetuksesta suomenkieliseen voi pitkällä aikavälillä heikentää saamen kielten elvytyspyrkimyksiä, mikäli perheet kokevat, ettei saamenkielinen opetus tarjoa riittävää perustaa jatkokoulutukselle.

5 Kokemuksia saamen kielen opetuksesta saamelaisalueen ulkopuolella

Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella saamen kielen opetus on edelleen vähäistä, mutta sen tarjonta on vähitellen laajenemassa. Pohjoissaamen kielen opetusta on järjestetty Rovaniemellä ja pääkaupunkiseudulla 1990-luvulta lähtien perusopetusta ja lukiokoulutusta täydentävänä saamen kielten opetuksena. Oulussa opetus aloitettiin 2000-luvun alussa, ja opetusta on ollut satunnaisesti myös muualla sekä etäopetuksena.

Saamen kieli on alkanut saada jalansijaa myös opetuskielenä, ei pelkästään oppiaineena. Syksyllä 2018 Helsingissä Pasilan peruskoulussa käynnistyi pohjoissaame–suomi-kaksikielinen luokkaopetus, ja Oulussa vastaava opetus aloitettiin syksyllä 2023. Lisäksi saamenkielisen opetuksen laajentamista on suunniteltu Rovaniemelle ja Sodankylän kirkonkylään.

Myös saamenkielistä varhaiskasvatusta on tarjolla suurimmissa saamelaiskeskuksissa saamelaisalueen ulkopuolella eli Rovaniemellä, Oulussa ja Helsingissä sekä Sodankylässä.

Perusopetuslaki velvoittaa kuntia järjestämään opetusta suomeksi, ruotsiksi ja saameksi, mutta saamen kielen osalta tämä velvoite koskee vain saamelaisten kotiseutualuetta. Kotiseutualueen ulkopuolella annettavaa saamelaisopetusta koskevia säännöksiä ei ole perusopetuslaissa eikä –asetuksessa.

Vuonna 2018 Saamelaiskäräjät ja Utsjoen kunta käynnistivät opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittaman hankkeen, jonka avulla kaikkien kolmen Suomessa puhutun saamen kielen opetusta on alettu tarjota etäyhteyksin myös kotiseutualueen ulkopuolelle. Etäopetuksen oppilasmäärä oli lukuvuonna 2022–2023 noin 150 oppilasta, ja määrä on senkin jälkeen kasvanut.

Etäyhteyksin järjestetty opetus on parantanut kaikkien kolmen saamen kielen opetustilannetta ja saavutettavuutta, erityisesti koltan- ja inarinsaamen. Silti valtaosa kotiseutualueen kuntien ulkopuolella koulua käyvistä saamelaislapsista ja -nuorista jää oman kielensä opetuksen ulkopuolelle ja saamenkieliset lapset ja nuoret usein luku- ja kirjoitustaidottomiksi omassa kielissään.

Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi) suosittelee saamen kielten etäopetushanketta koskevassa raportissaan (2023), että saamen kielen opetusta koskevaa osaa perusopetuslaista tulee muuttaa siten, että se koskettaa koko Suomen aluetta eikä ainoastaan saamelaisten kotiseutualuetta. Tämä toisi saamelaisoppilaille eri puolilla maata yhtäläiset kielelliset oikeudet saada opetusta omassa kielellään. Kunnat ja kaupungit odottavat saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen rahoitukseen ratkaisuja, jotka lisäisivät valtakunnallisesti yhdenvertaisuutta myös koulutuksen järjestäjien välillä.

Myös Opetus- ja kulttuuriministeriön *Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportissa* (2021) todetaan, että ”alkuperäiskansaan kuuluvien lasten ja nuorten omien kielten opetus ei saisi olla epäselvässä lainsäädännöllisessä asemassa eikä rahoituksellisesti epävarmalla pohjalla.”

Seuraavissa katkelmissa saamelaiset nuoret kertovat saamen kielen opiskelun haasteista ja merkityksestä heidän kielitaidolleen ja identiteetilleen saamelaisalueen ulkopuolella ennen kuin saamen kielen etäopetus aloitettiin vuonna 2018.

Löytyi opettaja, mutta minulle tehtiin selväksi, että oli hirveän vaivan takana saada opettaja, sopii olla kiitollinen. Ja kyllä olinkin!

Olen kasvanut pääkaupunkiseudulla hyvin monikulttuurisessa lähiössä. Meidän koulussa ja lastentarhassa oli jo 90-luvulla paljon eri kulttuureista tulevia lapsia. Oli ihan tavallista, että meille järjestettiin monen eri uskonnon opetusta ja monen eri äidinkielen opetusta.

Oman äidinkielen eli saamen opetusta haettiin minulle joka vuosi, mutta sitä ei koskaan onnistuttu järjestämään. Syy oli aina se, että ei ole tarpeeksi lapsia tai ettei ole opettajaa. Kun jälkikäteen olen katsonut tilastoja, niin kyllä 90-luvulla esimerkiksi Helsingissä on järjestetty saamen kielen opetusta.

Minulle haettiin oman äidinkielen opetusta koko ala-asteen ajan, vaikka osasin saamea vain jotain pieniä fraaseja, yksittäisiä sanoja. Minun isänikään ei puhu kuin ihan yksittäisiä sanoja. Yläasteella sain pohjoissaamen kielen opetusta yhdeksi vuodeksi. Löytyi opettaja, mutta minulle tehtiin selväksi, että oli hirveän vaivan takana saada opettaja, sopii olla kiitollinen. Ja kyllä olinkin!

Kuljin Helsingin puolelle opiskelemaan yhtenä iltana viikossa. Minulla meni matkaan 45–60 minuuttia, ja sitten takaisin kotiin. Opetus kesti puoltoista tuntia. Olin tyytyväinen opetukseen. Sen yhden vuoden aikana en tietenkään kieltä paljoo oppinut, vähän perusteita vain.

Mutta opin kulttuurista, historiasta tai vaikka saamelaiskäräjistä: asioista, joista ei muutoin koskaan koulussa opetettu. Olen oppilaana ja ihmisenä ollut aina tiedonjanoinen ja halunnut opiskella kieliä. Saamen kieli ja omat juuret ovat kiinnostaneet minua ihan lapsesta alkaen. Opettelin kirjoittamaan saamen kielen fraaseja isän vanhasta aapisesta. Jos omassa koulussa olisi jotain saamelaisista opetettu, se olisi jäänyt minulle mieleen ja olisin tarttunut siihen.

Olen hankala, kun sitä saamea pitää opiskella. Voisin tehdä asian muille ihmisille helpommaksi ja luopua omasta oikeudestani

Ei ollut helppoa saada saamen kielen opetusta äidinkielenä silloin, kun muutin pääkaupunkiseudulle yläasteikäisenä. Piti itse hommata opetus jostakin, ja koulun rehtori ei auttanut siinä mitenkään. Hän sanoi vaan, että toivotaan nyt,

että se onnistuu. Tuntui tosi yksinäiseltä ja piti kohdata nuorena se, että oikeutta puhua omaa äidinkieltäni ei nähdä arvokkaana. Oli hankalaa, se kouluressurssien käyttö oli tärkeämpää, kuin se minun oikeus omaan kieleen.

Kävin saamenkielistä koulua siihen asti, kunnes muutin etelään. Sen jälkeen oli kerran viikossa saamen kielen opetusta äidinkielenä siihen asti, kun valmistuin lukiosta. Se oli tosi itsenäistä opiskelua varsinkin lukioaikana. Kun kirjoitin äidinkielenä saamen kielen ylioppilaskirjoituksissa, hyvä, että en itse joutunut maksamaan sitä valvojaa, jonka piti olla siellä tilassa.

Asenne oli se, että voi ei, nyt menee rahaa siihen, että jonkun pitää istua siellä salissa. Se loi asetelmaa, että mä olen erilainen, mä olen hankala. Olen hankala, kun sitä saamea pitää opiskella, ja miksei voi olla samanlainen kuin ne muut. Voisin tehdä asian muille ihmisille helpommaksi ja luopua omasta oikeudestani, jotta ei tarvitse tehdä sitä työtä, mikä niiden pitäisi tehdä. On tavattoman iso paino nuorelle, että täytyisi luopua jostain siitä, mikä on syvällä minussa sen takia, ettei muilla olisi hankalaa.

Jos ei olisi ollut opetusta koulussa, niin saamen kielen osaaminen olisi paljon huonompi nyt.

Olen oppinut pohjoissaamen kieltä. Meillä oli yhtenä päivänä viikossa saamen kielellä päiväkotia, siellä oli mukavaa olla.

Kun menin kouluun, meillä oli kaksi tuntia viikossa saamen kielen opetusta. Ala-asteella meillä oli hyvät saamen kielen oppikirjat. Niiden pohjalta aika paljon opin. Mutta opettajat tekivät muitakin oppimateriaaleja, samalla tavalla kuin muissakin aineissa.

Yläasteella aloin myös miettimään, mitä hyötyä saamen lukemisesta on. Ei ollut hyviä oppikirjoja ja aika paljon sai aina monisteita lukea. En tehnyt läksyjä niin hyvin kuin muissa aineissa. Mutta tiesin, että saamen opiskelu on tärkeää ja halusin oppia kieltä. Ylioppilaskokeessa kirjoitin saamen kielen vieraana kielenä. Jos ei olisi ollut opetusta koulussa, niin saamen kielen osaamiseni olisi paljon huonompi nyt.

Poikani on lukenut saamen kieltä vieraana kielenä ensimmäiseltä luokalta kuudenteen luokkaan.

Maahanmuuttajakieliä, joihin saamekin luetaan, koskevan säädösten mukaan opetusryhmässä tulisi olla kolme lasta. Kaupunki teki aikoinaan onneksi periaatepäätöksen, että kaksi lasta riittää opetusryhmän perustamiseen. Täältä löytyi saamen kielen opettaja. Poikani meni saamenkielisille tunneille seitsemänvuotiaana, ja on lukenut saamen kieltä vieraana kielenä ensimmäiseltä luokalta kuudenteen luokkaan. Hän olisi varmaan pärjännyt äidinkielisessä ryhmässä myöskin, mutta silloin ei ollut mahdollista saada äidinkielen opetusta.

Saamen kielen tunnit olivat aina iltapäivällä tai jopa illalla kuudesta kahdeksaan. Poikani kyseli, että miksi silloin kun muut lapset menevät pelaamaan sählyä tai jalkapalloa tai jotain muuta, niin miksi minun harrastus on saamen kieli.

Kun poika meni seitsemännelle luokalle, saamen kielen lähiopetus olisi jatkunut tai olisi voitu siirtyä etäopetukseen. Kaupungin linja oli, että ei voi olla pois koulusta sen takia, että menee lukemaan etäopetuksena saamen kieltä. Niin sitten ei tullut etäopetusta ja poikani lopetti saamen kielen lukemisen.

Poikani ymmärtää vähän saamea, mutta ei halua puhua. Se johtuu siitä, että kun muutimme saamelaisalueelta tänne, niin poikaa kiusattiin päiväkodissa saamen kielen takia ja hän ei enää halunnut kotonakaan puhua saamea. Kyllä hän nyt, jos minä puhun saamen kieltä, antaa minun puhua. Toivon, että hän joskus alkaa lukea saamen kieltä.

Saamen kielten etäopetushankkeen myötä kielenopetuksen saavutettavuus on parantunut merkittävästi. Kuultavat kertovat, että ennen etäopetuksen alkamista opetuksen järjestämisessä on ollut suuria haasteita. Usein huoltajien ja jopa oppilaan itsensä vastuulle on jäänyt selvittää, mitkä mahdollisuudet koululla on järjestää saamen kielen opetusta. Saamen kielen opiskelu on ollut pääosin itsenäistä, ja käytettävissä olleet oppimateriaalit olivat rajallisia. Ennen verkon välityksellä annettua opetusta saattoivat matkat opetukseen olla pitkiä ja tunnit järjestettiin jopa iltaisin. Kuultavat kertovat, että vaikeuksista huolimatta he ovat tyytyväisiä siihen, että heidän on ollut mahdollista oppia saamen kieltä sekä kulttuurisia sisältöjä, joita ei olisi muussa koulutyössä tullut vastaan. Sen sijaan kuultavat suhtautuvat kriittisesti siihen, että koulujen resurssikysymykset saattavat mennä oppilaan oman äidinkielen opiskeluoikeuden edelle, mikä tekee tilanteesta oppilaan näkökulmasta kuormittavan.

6 Lopuksi

Saamelaisten koulutuspolun kehitys heijastaa laajempaa siirtymää pakkosulauttamisesta kohti kielellistä ja kulttuurista elpymistä. Vuosikymmenten aikana koulutuksen kieli- ja arvoperusta on muuttunut merkittävästi: aiemmin saamen kieli ja identiteetti pyrittiin tukahduttamaan, kun taas nykyisin niitä pyritään vahvistamaan. Suomalainen koulutusjärjestelmä on vähitellen kehittynyt sellaiseksi, että se tukee saamen kielten opetusta ja arvostaa oppilaiden kulttuuritaustaa. Samalla kuitenkin näkyvät menneisyyden jäljet: asuntolakoulujen aiheuttama katkos kielen ja kulttuurin siirtymisessä vaatii yhä korjaamista. Nykyinen koulutus tarjoaa enemmän mahdollisuuksia kuin koskaan aiemmin, mutta kielellinen yhdenvertaisuus ja riittävät resurssit ovat edelleen ratkaisemattomia kysymyksiä saamelaisopetuksen tulevaisuuden kannalta.

LÄHTEET

- Härmälä, Marita, Sarivaara, Erika, Laihonen, Petteri & Huhtanen, Mari 2023. *Paljon on tehty, mutta paljon on vielä kehitettävää – Saamen kielten etäyhteyksiä hyödyntävän opetuspilotin arviointi 2022*. Julkaisut 3:2023. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.
- Keskitalo, Pigga, Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) 2014. *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Nikula, Kaisu 2024. *Inarinsaamelaiset ja inarinsaamelaisen kulttuurin elinvoima: Selvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:50. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Pasanen, Annika 2025. *Saamelaisten kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistumisen prosesseja Suomessa. Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:55. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25. Helsinki.
- Valtonen, Taarna & Juutinen, Markus 2024. *Kolttsaamelaisten yhteisöjen kieli- ja koulutustilanne 1850-luvulta 2020-luvulle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:57. Helsinki: Valtioneuvosto.

3 ”Tämmönen Lapin nukke” – Saamelaistieto ja valtaväestön asenteet

Useissa tutkimuksissa ja selvityksissä on todettu, että Suomessa on tietovaje saamelaisesta kulttuurista. Saamelaisten asemaa alkuperäiskansana ei myöskään ymmärretä, vaikka Suomen perustuslaki sen tunnustaa. Alkuperäiskansan asemaan kuuluu olennaisesti kieltä ja kulttuuria koskeva itsehallinto, joka Suomessa konkretisoituu saamelaiskäräjien, saamelaisten edustuksellisen hallintoelimen, kautta. Suomessa enemmistö kansalaisista ei useinkaan tiedä edes näitä perustietoja.

Suomalaisessa koulutusjärjestelmässä ei opeteta saamelaisista juuri lainkaan. Tuuli Miettusen opetus- ja kulttuuriministeriölle tekemän selvityksen mukaan koulun oppimateriaaleissa on hyvin vähän saamelaistietoa, ja myös oppimateriaaleissa oleva vähäinen tieto on laadultaan vaihtelevaa ja sisältää useita ongelmia. Saamelaisaiheiden käsittely keskittyy oppimateriaaleissa nyky-yhteiskunnan sijaan menneisyyteen. Saamelaistietoa ei liitetä osaksi Suomen historiaa tai nykypäivän yhteiskuntaa. Oppikirjojen kuvitus toistaa vanhoja, jopa rassistisiakin stereotyyppioita saamelaisista. Saamen kielet ja kulttuurit esitellään usein yhtenä kokonaisuutena, mikä vähättelee niiden monimuotoisuutta. Lisäksi saamelaisaiheita käsitellään usein ei-saamelaisen oppilaan näkökulmasta, jolloin saamelaisoppilaiden tarpeet oman kielensä ja kulttuurinsa ymmärtämiseen jäävät huomiotta.

Saamelaistietouden puute, valtaväestön asenteet, arkipäivän rasismi ja syrjintä sekä niiden seuraukset ovat toiseksi suurin teema totuus- ja sovintokomission kuulemissa kertomuksissa. Monet ovat väsyneitä suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevaan tietämättömyyteen saamelaisuudesta ja siitä johtuvaan asenteellisuuteen, mutta muistuttavat itseään ja muita saamelaisia siitä, ettei periksi tule antaa:

Toivottomuus valtaa alaa, mutta meillä ei ole varaa siihen. Olen ajattelut, että saamelaiset ovat niin sitkeä kansa, että eihän me mihinkään täältä kadota. Mehän olemme täällä, olemme olleet ja tulemme olemaan. Mutta tietenkin olisi helpompaa meidän olla yhteisöissä, jotka ovat syrjinnästä vapaita, ja jos arvostettaisiin kieltä ja meidän kieliä ja kulttuureita.

Tässä luvussa käsitellään ensin kuultavien käsityksiä ja mielipiteitä siitä, mitä suomalaiset tietävät saamelaisista ja millaisia ennakkoluuloja ja asenteita valtaväestöllä on saamelaisia kohtaan. Sen jälkeen luku kuvaa arkipäivän rasismia ja syrjintäkokemuksia ja niiden vaikutuksia saamelaisten elämään sekä yksilö- että yhteisötasolla.

1 Mitä suomalaiset tietävät saamelaisista?

Kuulemisista välittyä, kuinka saamelaiset joutuvat kohtaamaan arjessaan sen, etteivät suomalaiset tiedä kovin paljon saamelaisista:

Tietoa on niin vähän, että tavallinen suomalainen ihminen ei ymmärrä ollenkaan saamelaisuutta. Tiedon jakaminen olisi tärkeää, että ihmiset voisivat saada oikeaa tietoa jo ihan lapsuudesta asti, ettei se olisi ihmeellinen asia, jos joku on saamelainen. Nyt se menee niin, että jos kerrot jollekin, että olet saamelainen, niin pitää olla tiedon jakaja, tietopankki.

Kuultavat eivät kuitenkaan syytä yksittäisiä suomalaisia tietämättömyydestä, vaan kritiikki osoitetaan suomalaista koululaitosta kohtaan. Kuultavien mukaan saamelaisuutta ei huomioida perusopetuksen opetussuunnitelmissa tarpeeksi, eikä myöskään opettajankoulutuksessa anneta opettajille riittäviä valmiuksia integroida saamelaisaiheita eri oppiaineiden opetukseen:

Tietämättömyys lähtee siitä, kun perusopetuksen opetussuunnitelmissa ei ole yhtään mitään saamelaisista. Kaikissa opetussuunnitelmien ja opettajankoulutuksen eri osa-alueissa pitäisi ottaa huomioon saamelaiset: äidinkielessä, uskonossa, yhteiskuntatieteissä, historiassa. Suomen valtion velvollisuus on opettaa saamelaisista, ja me myöskin tarvitsemme kirjoitetun historian. Nythän se on niin, että me olemme 'tietotoimisto' ja tiedotamme suomalaisille. Me opetamme heille, koska Suomen valtio ei halua laittaa saamelaisia opetussuunnitelmaan. Yksittäisinä henkilöinä se ei voi olla meidän vastuullamme.

Kuultavat toivovat, että koululaitos sekä muut viralliset tahot tuottaisivat ja jakaisivat kansalaisille perustietoa saamelaisista ja saamelaisten historiasta. Monet kuultavat muistuttavat siitä, että mediassa, erityisesti sosiaalisessa mediassa, saamelaisten asiat nostetaan usein esiin ristiriitojen ja ongelmien kontekstissa. Tällainen näkökulma on hyvin rajoittunut, ja se luo mielikuvia eripuraisista saamelaisista.

Tietämättömyys saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta, saamelaisesta kulttuurista ja erityisesti saamelaisten historiasta ei ole vain valtaväestön ongelma. Monet saamelaisnuoretkaan, varsinkin saamelaisalueen ulkopuolella asuvat, eivät tunne oman kansansa nykypäivää ja historiaa oman perheensä ulkopuolelta. Kuulemisiin

osallistunut lukio-ikäinen saamelaisnuori Oulusta kertoo, että häntä hävetti yhteiskuntaopin ja historian tunneilla, kun hän ymmärsi, kuinka vähäiset hänen tietonsa saamelaisesta yhteiskunnasta ovat.

Ei ole lainkaan harvinaista, että saamelaisten historiaan ja kulttuuriin liittyvä tieto tulee tutuksi vasta korkeakouluopinnoissa – ja silloinkin yleensä vain niille, jotka suuntautuvat saamelaiskulttuuriin tai -kieliin liittyviin koulutusohjelmiin:

Koulussa ei ole saamen kielistä, saamelaisista opetettu käytännössä mitään. Se vähäinen opetus on ollut hyvin stereotyyppistä. Ja sitten kun en ole itse mahtunut niihin stereotypioihin, en ole osannut sitä kieltä, en ole asunut Lapissa, meillä ei ole ollut poroja. Mulla on jäänyt sieltä kouluajoilta tunne, että mä en ole oikeanlainen saamelainen.

Olen joskus ajatellut, että jotta voi äänestää saamelaiskäräjävaaleissa, niin pitää itse puhua saamea äidinkielenä tai yhden vanhemmista tai isovanhemmista on pitänyt oppia kieltä kotona. No, minä en ole oppinut, minun isä ei ole oppinut, että mun lapset eivät enää ole saamelaisia. Että mikä järki mun on olla saamelainen, jos mun lapset ei voi olla. Vaikka sehän ei ole niin, eikä saamelaiskäräjävaaleissa äänestäminen tai äänioikeus ole sama asia, kuin se, että on saamelainen. Mutta tämmösiä käsityksiä mulle on päässyt syntymään, eikä mulla ole ollut mitään paikkoja tai tapoja puhua niistä.

Olen oppinut vasta 30-vuotiaana yliopistossa saamelaisten historiasta ja vaikka siitä, miten rajasulut ja rajojen muodostumiset on vaikuttanut saamelaisten muuttoliikkeisiin. Olen verrannut sitä siihen, että äitini isä on Karjalan evakko, ja kuinka hyvin olen koulussa oppinut ne muuttoliikkeet ja tarinat siitä, miten se on vaikuttanut. Ja mä en ole oppinut koulussa mitään saamelaisten historiasta. Musta tuntuu, että semmonen tiedon puuttuminen on kaikista paras kasvualusta kaikelle rasismille ja syrjinnälle.

Edeltävä katkelma osoittaa, että saamelaisiin liittyvä tieto ei vielä ole luonteva osa yleistä opetusta, vaikka se on keskeinen osa Suomen historiaa ja monikulttuurista nykyisyyttä. On ongelmallista, ettei kouluissa opeteta saamelaisesta yhteiskunnasta ja saamelaisten itsehallinnosta ja perusoikeuksista. Voikin kysyä, saavatko saamelaiset oppilaat tietoa omasta kulttuuristaan ja demokratiakasvatuksen kannalta olennaista tietoa, esimerkiksi saamelaiskäräjistä, jotta he osaavat toimia yhteiskunnassa. Samalla herää kysymys siitä, millaista tietoa suomalaiset oppilaat saavat saamelaisuudesta.

Myös saamelaisten historia jää tuntemattomaksi. Kuultavat kertovat kyllä oppineensa suomalaisten historiasta koulussa, mutta saamelaisten historiaa ei ole opetettu. Saamelaisten historia ei ole vain Suomen historiaa, vaan myös osa Norjan, Ruotsin ja Venäjän historiaa. Näiden valtioiden välisten rajojen veto on vaikuttanut voimakkaasti saamen kansan elämään näihin päiviin saakka, mutta näitä prosesseja eivät oppikirjat ja kouluopetus kuultavien mukaan käsittele eikä näitä asioita opeteta kouluissa.

Saamelaisia koskevan tiedon puute vaikuttaa myös päätöksentekoon. Valtionhallinnossa toiminut kuultava kertoo, että suomalaisen yhteiskunnan päättäjät tietävät hyvin vähän saamelaiskulttuurista, vaikka heidän toimistoissaan laaditaan poliittisia linjauksia, jotka koskevat saamelaisalueita. Hänen mielestään ongelmia syntyy silloin, kun päättäjät ja viranhaltijat tekevät päätöksiä puutteellisen tiedon pohjalta eivätkä edes ymmärrä oman tietämättömyytensä olemassaoloa:

Tiedän, miten vähän eri ministeriöissä ja virastoissa johtotasolla ymmärretään ja tiedetään saamelaiskulttuurista, ylipäätään koko pohjoisen Suomen asioista. Ja kuitenkin ne viranhaltijat pitävät kynää kädessä, kun tehdään lakitekstejä, strategioita ja kulttuuripoliittisia selontekoja, mitä tahansa. Totta kai hallitus ja eduskunta ne lopulliset päätökset tekevät, mutta ne viranhaltijathan kirjoittavat tekstit ja isoimmat linjaukset tehdään niillä työpöydillä, missä nämä virkamiehet istuvat.

Kun valtakunnan lainsäädäntöä ja strategioita tehdään, niin kyllä me ollaan niin takamatkalla täällä pohjoisessa. Ei pelkästään saamelaisasioiden näkökulmasta, mutta ylipäätään näitten pohjoisten arktisten asioiden näkökulmasta. Minusta pitäisi säännönmukaisesti kouluttaa eri sektorien virkamiehiä, kuten puolustushallinto tekee maanpuolustuskursseillaan. Joka ministeriössä tehdään jotain päätöksiä ja lainsäädäntöä, jotka jollain tavalla kytkeytyvät saamelaiskulttuuriin.

Koko suomalaisen yhteiskunnan tasolla ilmenevä tietovaje saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta ja saamelaisesta kulttuurista saa aikaan sen, että asiat voidaan julkisuudessa kääntää pääläelleen. Kuultavan mukaan usein se, mikä on päättäjien päätösten tai päättämättä jättämisen tulosta, saadaan näyttämään saamelaisten keskinäiseltä riitelyltä:

Sekoitetaan asiat, ikään kuin jotkut Suomen valtion aikaansaamat sotkut olisivatkin saamelaisten aiheuttamia sotkuja. Ja sitten on helppo sanoa, että ne on näitä saamelaisten sisäisiä riitoja. Mutta eihän jotkut maankäytölliset ongelmat ole saamelaisten sisäisiä riitoja, kun ne on valtion aiheuttama jäätynyt konflikti, joka on synnytetty saamelaisyhteisön ulkopuolella. Sen vaikutukset tulevat meidän

perheisiin, meidän jälkipolviin. Siitä tulee paha mieli, kun se kaava toistuu vuosikymmenestä toiseen. Ja just tämä, että tätä tietoa saamelaisista ja oikeuksista ei saada eteenpäin kulkemaan mitenkään.

Valtaväestön saamelaistiedon puutteen lisäksi monia kuultavia hiertää se, ettei saamelaisten omaan tietoon uskota eikä sitä haluta hyödyntää. Oli kyse sitten paliskuntien laidunoloista, Tenon kalastuksesta tai muusta saamelaiseen perinnetietoon ja yhteiskuntaan liittyvästä asiasta, aina tarvitaan ulkopuolinen asiantuntija kertomaan, miten asiat ovat:

Saamelaisten omaan tietoon ei uskota tässä yhteiskunnassa. Aina pitää olla tutkittua tietoa, sitten vasta uskotaan. Varsinkin porotaloudessa on niin, että pitää tulla tutkija käymään, ennen kuin valtiovalta voi ryhtyä mihinkään toimenpiteisiin. Eikä välttämättä ryhdy sittenkään.

Norjalaiset sanelevat mitä täällä tehdään. Kun oli tämä pato laitettu, ei paikkakunnan ihmisiltä kysytty, miten lohi käyttäytyy tässä joessa. Sitten tuodaan jostakin Oslostasi asiantuntijoita, jotka pistävät sen padon ja se aukko pannaan matalikolle, ei lohi ui matalikolle. Eikä ikinä kysytty paikkakuntalaisilta, jotka todella tietävät.

Paliskuntain yhdistys painotti omassa lausunnossaan KHO:lle, että he ovat ne asiantuntijat poromerkkien suhteen. Paliskuntain yhdistyksen hallituksen jäsenet päättävät, mikä merkki kelpaa ja mikä on liian samankaltainen olemassa oleviin merkkeihin nähden. Ja kuitenkin paliskunnan jäsenet, jotka ovat asiantuntijoita omien sukujensa ja alueidensa merkkien suhteen, eivät ole ammatti-ihmisiä, eivät ole neutraaleja eivätkä kelpaa päättämään.

Myös saamelaiskäräjillä toimivat virkahenkilöt ovat huolissaan siitä, ettei saamelaisten organisaatioiden asiantuntemusta oteta ministeriöissä ja päättäjien parissa vakavasti. Heidän mukaansa saamelaiskäräjien rooli asiantuntijaorganisaationa saamelaiskysymyksissä tulisi tunnistaa ja tunnustaa:

Me näemme täällä saamelaiskäräjien työntekijöinä, minkälaisia ennakkoluuloja valtion viranomaisilla on saamelaisia kohtaan. Ensimmäisenä on tietämättömyys, eivät he tiedä saamelaisten asioista. Ja toinen ongelma on se, että kun he ovat oman alansa asiantuntijoita, he eivät usko sitä, mitä me kerromme heille. Ne ehdotukset, mitä tuomme, niin usein niihin sanotaan, että ei missään nimessä ole mahdollista. Mutta jos me olemme onnistuneet jatkamaan neuvotteluja ja selittäneet, miksi jokin asia pitää ratkaista tietyllä tavalla, ja jos he sitten pääsevät asian itse ehdottamaan meille, niin silloin se menee läpi. Pitää olla kauhean strateginen. Olisi erittäin tärkeää, että saamelaiskäräjien rooli nähtäisiin niin, että me

olemme korkeimmat asiantuntijat meidän alan asioissa: saamelaisessa opetuksessa, miten päivähoido pitää järjestää ja niin edelleen. Meillä on se osaaminen, miten se saamelaisen tavan mukaan pitäisi tehdä.

Vaikka kuultavat suhtautuvat Suomessa vallitsevaan tietämättömyyteen saamelaisista erittäin kriittisesti ja tietovaje aiheuttaa huolta, esitettiin kuulemisissa myös toisenlaisia näkökantoja. Monet ovat huomanneet, että yleinen tietotaso saamelaisista on alkanut vähitellen nousta ja saamelaisten omaa ääntä halutaan kuulla, vaikka valtaväestön edustajat vieläkin mielellään asettuvat saamelaisten yläpuolelle.

Silloin, kun aloitin perustutkinto-opiskelijana, jotain 15 vuotta sitten, oli vielä normaalia se, että suomalaiset professorit kertoivat, mitä saamelaiset ajattelevat, tuntevat ja kokevat, ja saamelaiset istuvat kuuntelemassa. Se oli tavallaan sen ajan normi. Onneksi nyt asiat ovat muuttuneet parempaan suuntaan ja halutaan kuulla vähemmistöiltä itseltään, miten he asiat kokevat.

Kun puhutaan tämmöisistä selkeästi alle nelikymppisistä ihmisistä, niin tuntuu, että siellä on paljon enemmän ymmärrystä ja hyväksyntää kulttuurien moninaisuudelle, ja myös toisten kulttuurinen kunnioittamiselle. Siinä mielessä olen toiveikas, että ehkä nyt korkeakoulutasolla on enemmän opetusta, joka liittyy kulttuurien moninaisuuteen. Tämä antaa musta hirveästi toivoa siihen, että maailma on muuttumassa ja täällä Pohjoismaissa ja Euroopassa lisääntyy ymmärrys ja arvostus erilaisia kulttuureja kohtaan.

Erityisesti taide on tuonut saamelaiskulttuuria ja saamelaisten historiaa näkyväksi muun muassa elokuvien, musiikin ja kirjallisuuden kautta, mutta myös kuvataiteen, teatterin ja käsityöperinteen välityksellä. Taiteen avulla on voitu kertoa saamelaisten omia tarinoita, nostaa esiin kolonialismin ja kulttuurisen sulauttamisen kokemuksia sekä vahvistaa saamelaisten identiteettiä ja kieltä. Samalla taide toimii väylänä, jonka kautta saamelainen näkökulma välittyy laajemmalle yleisölle ja lisää ymmärrystä alkuperäiskansan oikeuksista ja kulttuurisesta rikkaudesta. Erään kuultavan mukaan taidepiireissä viime vuosikymmeninä vaikuttanut, ei-valkoiisiin ihmisiin kohdistuvan syrjinnän vastainen liike on tuonut saamelaisille uusia liittolaisia ja helpottanut arkipäivän elämää, kun saamelaisesta ei aina tarvitse olla selittämässä perustietoja:

No, kyllä se on muuttunut jollakin tasolla ja niinku positiivisemmaksi. Käytiin katsomassa täällä Oulussa Je'vida-elokuva, ja mie olin tosi positiivisesti yllättyneenä, että se sali oli aivan täynnä. Ja sen elokuvan aikana kaikki oli hiljaa ja keskittyi katsomiseen. Ja ihmiset jäi katsomaan lopputekstit, ja mie en kuullut mitään kommenttia, niinku semmosta ikävää. Siinä vaiheessa mie aattelin, että asioita on mennyt eteenpäin, että tää on hyvä merkki.

Tiedon lisääntyminen ei silti aina tuo saamelaisten kannalta toivottua tulosta. Kuultavat tuovat esiin, että saamelaisten kokemasta rasismista ei Suomessa vielä haluta tai uskalleta puhua. Tämä on sinänsä ymmärrettävää: jos saamelaisista ja heidän asemastaan tiedetään vähän, on argumentointi puolesta tai vastaan hankalaa.

2 Valtaväestön asenteet ja ennakkoluulot saamelaisia kohtaan

Kuultavat kertovat, että tietämättömyys aiheuttaa ennakkoluuloja saamelaisia kohtaan. Ennakkoluulot ja asenteet ovat ihmisten pysyviä tai muuttuvia mielipiteitä, tunteita ja suhtautumistapoja erilaisia asioita, ihmisiä, ilmiöitä tai tilanteita kohtaan. Ne vaikuttavat siihen, miten ihminen reagoi ja käyttäytyy eri tilanteissa. Kuulemiset kuvaavat, kuinka asenteet saamelaisia kohtaan ovat Etelä-Suomessa pääosin myönteisiä tai neutraaleja asenteita. Ennakkoluuloja sekä kielteisiä asenteita kohdataan sitä enemmän, mitä pohjoisemmaksi mennään:

Kyllähän se varmaan on vähän semmoinen pohjoissuomalainen asennoituminen suhtautua ivallisesti tähän lappalaisuuteen. Helsingissä ne ei tiedä näistä asioista mitään, niin ne ei osaa niin paljon pilkata. Täällä tietysti tiedetään ihmiset ja osataan olla alentuvia.

Myönteiset asenteet näkyvät esimerkiksi suvaitsevaisuutena sekä kiinnostuksena ja haluna oppia lisää saamelaiskulttuurista ja ymmärtää sitä paremmin. Vaikka kuultavat kertovat, että ihmiset ovat myönteisen kiinnostuneita saamelaiskulttuurista, moni silti kokee, että valtaväestö suhtautuu saamelaisiin vieläkin hieman alentuvasti ja saamelaisuus nähdään usein yleistettyjen käsitysten eli stereotyyppien kautta:

Kun Turussa asuin, niin huomasin, että kukaan ei tiedä mitään saamelaisista, jatkuvasti saat olla perusasioita kertomassa. Tiettyyn rajaan asti oli vähän alentuva stereotyyppinen suhtautuminen, mutta pääsääntöisesti hyväntahtoinen. Ja saamelaisuus oli semmonen asia, mistä ihmiset oli vilpittömästi kiinnostuneita.

Ulkopuoliset ovat jo vuosisatoja kuvanneet saamelaisia menneeseen aikaan kuuluvaksi luonnonkansaksi, jota on vuoroin idealisoitu ja vuoroin kuvattu likaiseksi ja alempiarvoiseksi. Stereotypiat voivat olla myös vahvasti sukupuolittuneita. Saamelaisia naisia on kuvattu eroottisina ja villeinä hahmoina, siinä missä saamelaiset miehet esitetään juoppoina alkuasukkaina. Seuraavan kuultavan mukaan vanhat kuvaukset saamelaisista elävät yhä arkipäivässä ja vaikuttavat myös tämän päivän uskomuksiin:

Sitä ei edes tajunnutkaan, miten seksualisoitu saamelainen nainen on. Esimerkiksi on kysytty entisiltä poikaystäviltä, että onko se totta, että kolttasaamelaisella naisella on pillu väärinpäin. Niille suomalaisille miehille on annettu nimi, jotka on kolttasaamelaisen naisen kanssa. Kun on vähän niin kuin 'alemman' kanssa, niin sitten se mieskin saa tietyn nimen. Näitä asioita on kysytty viimeisimmältä poikaystävältäkin. Hän on etelästä, ja hän oli ihan ihmeissään, että hän joutui kummalliseen asemaan, kun hänellä oli parisuhde kolttasaamelaisen naisen kanssa. Ei ole mikään ihme, että pelottaa olla kolttasaamelainen, koska pääsee kuulemaan tällaista. Miten jaksaisi, koska tällaista on koko ajan?

Stereotypiat ja saamelaisten eksotisointi ovat myös vaikeuttaneet saamelaisten oman äänen, tiedon ja asiantuntijuuden tunnustamista. Tämä on kaventanut saamelaisten asemaa todellisina, nykyaikaisina ihmisinä, jotka elävät ja toimivat osana suomalaista yhteiskuntaa.

Tällaisessa ilmapiirissä esimerkiksi saamelainen taiteilija voi kohdata tilanteen, jossa hänen taidettaan katsotaan lähinnä eksoottisuuden kautta, eikä sen syvempää sanomaa tai kulttuurista merkitystä haluta nähdä, kertoo suomalaisen taiteen kenttää tunteva kuultava. Viime vuosina asenteet ovat komission kuulemisiin osallistuneen taiteilijan mukaan kuitenkin vähitellen muuttuneet, ja saamelaistaidetta arvostetaan yhä enemmän omista lähtökohdistaan käsin, mikä luo toivoa aidomasta dialogista ja yhdenvertaisemmasta taidekentästä:

Aikaisemmin olen kokenut paljon väheksyntää sitä omaa taidetta kohtaa tai semmoista eksotisointia, että siitä nähdään vaan se pinta ja sen takia sitä pidetään naurettavana, tai ei puhuttelevana. Sitä on vaikea sanallistaa, että mistä siinä on kyse. Jotain sellaista kateutta, vähättelyä, että no mikä tässä nyt on erityistä, että miten se nyt eroaa siitä, mitä suomalaiset taiteilijat tekevät. En osaa löytää sen parempia sanoja. Mutta tämä suomalainen tai pohjoismainen kulttuuriympäristö on kyllä tosi paljon muuttunut viime vuosina, ettei ole niin yhdestä suunnasta katsovaa.

Stereotypioihin liittyy vahvasti myös saamenpuku eli gákti. Se on perinteinen asu, joka kantaa mukanaan vahvaa kulttuurista merkitystä ja identiteettiä. Samalla se herättää henkiin eksoottisia stereotypioita saamelaisista, mikä voi vaikuttaa siihen, miten gáktiin pukeutuvia ihmisiä kohdataan ja katsotaan, kuten eräs kuultava kertoo:

Saamelaisuus on, jos on gákti päällä, tosi näkyvä asia. Musta tuntuu, että silloin se rasismi ja ennakkoluulot tulee eniten esiin. Ja musta on maailman stressaavinta käyttää gáktiä Helsingissä tai muualla kuin Saamenmaalla. Tulee aina

toiseutetuksi, tulee aina eksotisoiduksi, tulee aina turisteja kuvaamaan tai ihan kuka vaan. Tai: oi ihanaa, voin kysyä kysymyksen, ja sitten ajatellaan, et mä oon joku avoin tietokirja ja mua saa tulla koskemaan. Mä haluisin varmaan käyttää gáktia enemmänkin, mutta kun ei jaksa sitä, että siitä tulee niin iso haloo.

Kuulemisista välittyvä uusin stereotypia on niin sanottu riitelevä ja vihainen saamelainen. Tämä mielikuva on vahvistunut erityisesti perinteisen median ja sosiaalisen median kautta, joissa saamelaisten asioita käsitellään usein kärjekkäästi ja konfliktien kautta. Stereotypian taustalla on myös jo useita vuosikymmeniä jatkunut, jännitteinen keskustelu saamelaiskärjäläistä, joka hyväksyttiin vuonna 2025 useille hallituskausille venyneiden neuvotteluiden jälkeen.

Tällainen yksipuolinen kuva vaikuttaa siihen, miten valtaväestö suhtautuu saamelaisten esittämiin, täysin oikeutettuihin vaatimuksiin kielellisistä ja kulttuurisista oikeuksista. Kuultavat kertovat, miten arkipäivän tilanteissa, kuten kunnanvaltuustossa tai virastoissa, saamen kieltä käyttävä ihminen saatetaan leimata hankalaksi, vaikka hän vain puolustaisi perusoikeuksiaan. Näin stereotypia ”riitelevästä saamelaisesta ylläpitää epätasa-arvoisia valtasuhteita ja heikentää saamelaisten mahdollisuuksia tulla kuulluksi vakavasti otettavina toimijoina omissa asioissaan:

Joissain yhteyksissä saamen kieli on punainen vaate. Kun on ollut politiikassa mukana, niin huomaa sen, että heti kun avaa suunsa ja alkaa käyttämään puheenvuoroa saamen kielellä, niin joillain ihmisillä on jo semmoinen lähtöoletus, että nyt se alkaa vaatia jotain. Sen lisäksi, että saa hankalan ihmisen maineen, on myös ollut semmoisia kokemuksia, että sivutetaan se kaikki muu osaaminen tai asiantuntemus tai joku näkemys, joka on.

Ennakkoluuloihin törmätään toistuvasti niin perhe- ja ystäväpiirissä kuin vapaaajalla, kouluissa ja työpaikoillakin. Usein kielteiset asenteet tulevat esiin arjen pie-nissä, mutta toistuvissa tilanteissa, joissa saamelaisuus kyseenalaistetaan tai sitä vähätellään.

Oman perheen ja suvun asenteetkaan eivät aina ole myönteisiä ja kannustavia. Kuulemisissa tästä tuli esiin useita erilaisia esimerkkejä: Valtaväestöön kuuluvat sukulaiset voivat ihmetellä, miksi lapselle puhutaan saamen kieltä. Poikaystävä voi kysymyksillään paljastaa, ettei tosiasiaa tiedä saamelaisista juuri mitään. Suomalaisessa mummolassa voidaan ojentaa riehuvia lapsia, että mitä te lappalaiset siellä riehutte. Nykyiset appivanhemmat ovat muutama vuosikymmen sitten voineet pyytää saamelaista miniää jättämään heidän poikansa rauhaan ja toista on käsketty painumaan takaisin kotiseudulle. Seuraava kuultava kertoo kokemuksistaan tästä:

Nämä minun appivanhemmat, nehän ei pitänyt minua minään. Appiukko suoraan sanoi, että joo, sinä olet kolttasaamelainen, mene sinne, mistä olet tullut. Tuntui ihan pahalta, kun minä olen itse lähtenyt lvalosta ja minua on haukuttu siellä, ja tehty vaikka mitä. Ja sitten, kun mä tulen Rovaniemelle, niin on sama homma. Ihan niin kuin mä olisin jollekin tehnyt jotain. Sitten jopa oman tyttären aikana, on tullut sama vastaan. Ja tyttö kertoi justiin, että kun kysyttiin missä te olette käynyt kesälomalla, niin hän ei uskaltanut sanoa, että kolttaluonon alueella on meillä vanha paikka. Se oli vaan sanonut, että Inarin mökillä.

Kielteisten asenteiden takia saamelaisuus voi aiheuttaa kitkaa myös ydinperheen sisällä. Eräs kuultava kertoo, että hänen suomalainen isänsä kielsi häntä puhumasta kotona saamea erottuaan saamelaisesta vaimostaan eli kuultavan äidistä. Toisessa perheessä suomalainen äiti ei ymmärrä tyttärensä saamelaispoliittisia argumentteja, vaan pyrkii vähättelemään niitä ja kieltäytyy keskustelemasta asiasta.

Suomalaiset kaverit ja harrastusporukatkin voivat pahoittaa saamelaistoverinsa mielen hankalilla kommentteillaan tai ymmärtämättömyydellään. Esimerkiksi asialliset selitykset saamelaiskulttuurista voidaan kuitata yritykseksi esittää kaikkien saamelaisten äänitorvea.

Kuulemisista välittyä edelleen, kuinka koulu- ja opiskeluympäristöissä saamelaiset ovat aiempina vuosikymmeninä tunteneet olevansa erilaisia ja huonompia kuin valtaväestöön kuuluvat oppilaat, ja jotkut opettajatkin ovat voineet ruokkia näitä käsitelyksiä. Auktoriteettiasemassa olleiden opettajien kielteiset asenteet muistetaan edelleen, koska ne ovat vaikuttaneet saamelaisten oppilaiden kuvaan itsestään ja kyvyistään.

Nuorempi polvi ei enää kohtaa kielteisiä asenteita niinkään opettajilta ja muilta oppilailta tai opiskelijakavereilta, vaan ensisijaisesti sosiaalisen median kautta. Saamelainen koululainen tai opiskelija voi silti joutua oppilaitoksessaan kiusallisiin tilanteisiin vielä nykyäänkin:

Ammattikouluajoilta on jäänyt se mieleen, että puin kansallispäivänä kouluun saamenpuvun eli gáktin päälle. Muuan oppilas tuli hipelöimään minun huppua, että no, mites tämä on ommeltu? Ja sitten se ihasteli siinä, että itekkö sie olit tämän tehnyt? Sitten hän tuumasi, että onpa ihanaa, kun meillä on täällä tämmönen oma maskotti. Mä mietin, että maskotti justiin, tämmönen Lapin nukke suoraan tuolta matkamuistomyymälän hyllyltä.

Tässä esimerkissä näkyvät selvästi valtaväestön ja saamelaisten erilaiset maailmat. Saamelaiselle kansallispäivä on juhlapäivä, jonka yhteiskunnallinen merkitys ja historia liittyvät heidän oikeuteensa määrittää itse itsensä ja kulttuurinsa. Valtaväestö puolestaan ei välttämättä ymmärrä päivän todellista merkitystä saamelaisten näkökulmasta. Tämän vuoksi saamenpukuun pukeutuneiden saamelaisten nimittäminen maskotiksi, erityisesti kansallispäivänä, voi loukata heitä syvästi.

Saamelaisiin liitetyt stereotyyppit valuvat helposti arkiajatteluun ja -puheisiin, varsinkin jos tietopohja saamelaisista on vaillinaisen. Niiden tunnistaminen ja kriittinen arviointi olisi tärkeää, koska stereotyyppit voivat vaikuttaa ihmisten kohteluun ja asenteisiin sekä ylläpitää ennakkoluuloja ja syrjintää.

Saamelaiset ovat tietoisia siitä, että myös he itse rakentavat stereotyyppisiä kuvia itsestään. Saamelaisuutta romantisoidaan herkästi ja heistä puhutaan luonnonkansana ja kestävän kehityksen ideaalimallina, vaikka saamelaisetkin elävät arkeaan kulutusyhteiskunnassa:

Alkuperäiskansoista ja saamelaisista ei saa rakentaa liian romantisoitua kuvaa. Totta kai me puhutaan paljon kestävästä elämäntavasta, alkuperäiskansojen oikeuksista ja elämäntavasta, jossa on vahva luonto- ja maayhteys. Kuitenkaan me ei voida kertoa semmosta kuvaa, että me ollaan luonnonkansa, joka vaan hoitaa poroja ja kalastelee. Täytyy olla rehellinen siinä, että kyllä mekin eletään tässä modernissa yhteiskunnassa tosi tiukasti. Me ollaan itekin oltu siihen syylisiä, että me rakennetaan kuvaa, minkälainen pitää olla ideaalisaamelaisen tai supersaamelaisen, joka on täydellinen joka alalla: elvyttää saamen kieltä, tekee saamenkäsityötä, on mukana perinteisissä elinkeinoissa, perustaa perhettä, kirjottaa runokirjoja ja tekee väitöskirjaa.

Kuultavan mukaan saamelaisten tulee pyrkiä luomaan mahdollisimman realistista saamelaiskuvaa paitsi uskottavuuden takia, mutta myös siksi, etteivät vaatimukset idealisoidun saamelaisuuden suorittamisesta uuvuta ihmisiä turhan takia.

Vaikka saamelaisiin suhtaudutaan nykyään myös myönteisesti tai neutraalisti, eikä mielipideilmasto ole kokonaisuudessaan kielteinen, negatiiviset kokemukset ja ennakkoluulot muistetaan paremmin. Kuultavat kertovat myönteisistä kohtaamisista huomattavasti harvemmin kuin kielteisistä.

Seuraava kuultava kuvaa turhautumistaan suomalaisen yhteiskunnan saamelaisasioita koskevaan asennemaailmaan ja rakenteelliseen tietovajeeseen saamelaisista:

Se on sellaista jatkuvaa ohittamista. Tuntuu, että se asenne on se, että onpa kiva, kun meillä on saamelaisia täällä, mutta eihän niitä vakavasti tarvitse ottaa. Suomessa on rakenteellinen tietovaje. Päätöksenteossa saamelaiset voidaan ohittaa, samoin opetuksessa.

Asennemuutoksessa on kyllä aika paljon työstämistä. Mulla on semmoinen tunne, että asiat saamelaisten kannalta vaan vaikeutuvat entisestään, ihan tässä lähitulevaisuudessa. Saamelaisten oikeuksien kehittyminen on ottanut takapakia Suomessa viimeisten 15 vuoden aikana aina. Se näkyy asenteissa ja yleisessä kulttuurissa.

En mä aina jaksa, tai haluakaan sanoa, että mä olen saamelainen. Mä pystyn jo ennakoida ne tulevat kysymykset, jotka on pääsääntöisesti hyväntahtoisia, mutta tietämättömiä. Ei ole voimavaroja jatkuvaan tietoisuuden levittämiseen. Ja kun sitä yhteistä tietopohjaa ei ole, niin se keskustelu on hirveän tahmeaa. Siinä ei ne tietotasot kohtaa. Sehän vaikuttaa ihan kaikkeen, sehän vaikeuttaa ihan kaikkea, mutta sitä myös hyväksikäytetään.

Kuultava ei usko, että suomalainen asenneilmapiiri saamelaisia kohtaan muuttuu kovin nopeasti paremmaksi, koska tietopohja on kovin hatara ja resursseja tiedon levittämiseen ei ole tarpeeksi.

Monet muut kuultavat tunnistavat kuitenkin hiljalleen etenevän muutoksen suomalaisessa asenneilmapiirissä. Nykyään suomalaiset tietävät saamelaisista ja saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta enemmän kuin vielä muutama vuosikymmen sitten ja monet osoittavat aitoa kiinnostusta ja tiedonhalua saamelaiskulttuuria kohtaan. Paljon on kuitenkin vielä tehtävää tietämättömyyteen perustuvien kielteisten asenteiden korjaamiseksi.

3 Arkipäivän rasismi ja kohdattu syrjintä

Kokemuksia arkipäivän rasismista

Tietämättömyys ja ennakkoluulot voivat johtaa arkipäivän rasismiin ja syrjintään. Arkipäivän rasismi voi olla piilossa tai vähäpätöisen tuntuista, mutta se vaikuttaa ihmisten kokemuksiin ja yhteiskunnan tasa-arvoon. Arkipäivän rasismia esiintyy totuus- ja sovintokomission kuulemien saamelaisten mukaan erityisesti pohjoisimmassa Lapissa, missä saamelaiset ja suomalaiset asuvat rinnakkain. Seuraava kuultava ilmaisee tyytyväisyytensä siihen, että erilaisia kokemuksia arkipäivän rasismista tuodaan esille:

*Minusta on ihan hyvä, että dokumentoidaan erilaisia kokemuksia ihmisiltä. Sillä tavallahan niitä tulee tietoisuuteen, että mitä kaikkia kokemuksia meillä on. Sen tunnistaminen, että meillä on nämä isot kertomukset, nämä asuntolaker-
tomukset ja tämmönen saamelaisten ja valtaväestön suhteet. Mut sitten siellä on valtava määrä semmosia pienempiä kertomuksia, jotka liittyy aina johon-
kin paikallisiin tilanteisiin tai asioihin. Ja ne voi jäädä tosi pitkäksi aikaa ihmisiä
vaivaamaan.*

Kuultavien mukaan Lapin suomalaisen väestön keskuudessa on melko yleinen vir-
heellinen mielikuva siitä, että saamelaiset saivat valtiolta suuria summia erilaisten
avustusten ja tukien muodossa. Nämä käsitykset voivat johtaa esimerkiksi työpai-
koilla saamelaisiin kohdistuvaan panetteluun ja arvosteluun:

*Kun minä ammattiin valmistuin ja lähin työelämään, Saariselälle, siellähän oli
aivan suomalaiset työkaverit. Niin siellä kyllä vasten kasvoja iski se, että vähek-
sytettiin saamelaisuutta: he ei oo ikinä koskaan mitään tukiaisia saaneet, että ovat
ihan omalla rahalla sitä ja tätä ja tuota ostanu. Ja minä ihmettelin sitä, että mitä
tukiaisia me sitten saadaan, että mitähän ne mahtaa tarkoittaa. Äiti ja isä sanoj,
että semmonen luulohan oikeasti on, että saamelaiset saa kaiken ilmaiseksi. Niin,
saamelaisten moittimista kyllä riitti, ja riittää tänä päivänäkin vielä.*

Porotila-, luontaiselinkeinotila- ja kolttalakien mukaisten omakotitalojen ja metsä-
palstojen hankintaan saadut avustukset ja lainat aiheuttivat muutama vuosikym-
men sitten – ja vielä nykyäänkin – kateutta saamelaisia kohtaan, vaikka lainsäädäntö
on koskenut myös valtaväestöön kuuluvia kansalaisia. Taloudelliset tuet, joita voi
hakea erilaisten lakien perusteella esimerkiksi porotalouden harjoittamiseen, ovat
toinen yleinen kommentoinnin aihe:

*Kun olin syömässä huoltamolla, siellä istuu 4–5 miestä. Siihen pihalle ajoi paku
ja toinenkin vielä, ne olivat poromiehiä ne miehet. Silloin yksi niistä huoltamossa
istuneista miehistä sanoo, että katso, nuo perkeleet ovat matkalla ilmaisilla
autoilla, valtio ostaa heille autot ja kaikki antaa.*

Poromiesten lisäksi erityisesti kolttasaamelaiset joutuvat kuultavien mukaan paikal-
lisen väestön piikikkään puheen kohteeksi kolttalain mukaisten taloudellisten etu-
jen ja oikeuksien takia. Kolttalakia ei kuitenkaan tunneta kovin hyvin.

*Minun hyvä ystävä kerran sanoj, että onko se totta, että teille tuodaan puutkin
pihalle. Minä siihen, että höpö höpö. Kyllä kaikki tekee itse ne, että meillä on vain
kolttalain mukainen puunotto-oikeus. Tuttavapiirissä tämä kolttalaki on aiheut-
tanut sen, että ollaan kateellisia. Kun mekin ostettiin vanha talo, niin kyllä mä oon*

joutunut aika monelle sanomaan sitten, että ei me oo tähän saatu mitään avustuksia, vaan me on ostettu lainalla tämä talo. Ne on luullut, että tähän on saatu satoja tuhansia ilmaista rahaa.

Tietyllä äänenpainolla sanotaan, että ne koltat saa [avustuksia], ja rakennetaan semmoisia miljöitä. Facessa haukutaan, että koltat saa avustukset. Sanotaan, että ne koltat, nehän on niitä sotasaaliita, koltat on tulleet Venäjältä.

Saamelaiden ajatellaan saavan huomattavia taloudellisia etuja myös julkisen sektorin kautta, ei pelkästään yksityishenkilöinä tai elinkeinonharjoittajina. Valtion väitetään kohdentavan saamelaisille laitoksille rahaa, jota ei haluta jakaa muiden paikallisten ihmisten kanssa:

Saamelaisiin liittyy tosi paljon antipatioita ja sitten tällaisia harhakuvitelmia just joistaki eduista. Ne toistuu tosi usein keskusteluissa. Että 'ne edut, mitä teillä on ja mitä te tavoittelette, te halutte jakaa rahat pienemmän porukan kesken! Ikään kuin ei maksettasi veroja tai että me saadaan rahaa valtiolta kun vaan pyydetään. On surullista, että tommosiin valheisiin perustuu se viha, mitä me joudutaan kohtaamaan.

Kuultavat pitävät valitettavana sitä, että saamelaisia kohtaan tunnettu antipatia ja jopa viha perustuu vaillinaisiin tietoihin siitä, miten valtio tukee taloudellisesti saamelaisista kulttuuria ja elinkeinoja.

Valtaväestön ja saamelaiden välinen kitka ei rajoitu pelkästään taloudellisiin kysymyksiin. Saamelaisalueella on neljä kuntaa: Sodankylä, Inari, Utsjoki ja Enontekiö. Saamelaiset ovat vähemmistönä näissä kunnissa Utsjokea lukuun ottamatta. Kuultavat kertovat monenlaisia esimerkkejä paikallisen valtaväestön ja saamelaiden välisistä ristiriidoista näillä alueilla.

Totuus- ja sovintokomission kuulemisissa Utsjoelta tuli vähiten kertomuksia suomalaisten ja saamelaiden välisistä ennakkoluuloista ja arkipäivän rasismista. Useimmiten tällaiset kertomukset kytkeytyvät Utsjoen koulumaailmaan, ja niissä ihmetellään suomalaisen koululaitoksen ja suomalaisten opettajien suhtautumista saamelaisiin ja saamelaiskulttuuriin menneinä vuosikymmeninä:

Minä olen kasvanut saamelaisessa perheessä. Suomen kielen opin vasta, kun aloin kouluun. Olin ala-asteella saamenkielisessä luokassa, ja menin Utsjoelle yläasteelle 1990-luvulla. Siellä välitunneilla piti puhua vain suomen kieltä ja koulu oli melkein kokonaan suomenkielinen. Siellä ei ollut montaa saamelaisista opettajaa. Kokemukseni Utsjoelta suomalaisista opettajista on, että ne eivät tykänneet

saamelaisista. Minulla on saamelainen nimi ja minua painettiin alas omalla nimelläkin, jotkut opettajat sanoivat aina nimeni väärin. Ja kun tiesivät, että me olemme porosaamelaisten lapsia, opettaja saattoi tunnilla selittää, että on niin suuri vahinko, kun kotkat loppuvat. Hän olisi valmis ampumaan poroja metsässä. Ja me sanomme, että nehän ovat meidän porojamme, ne ovat meidän elinkeino. Ne eivät edes ymmärrä meidän perheen elintapaa! Kun menimme lukioon, niin siellä oli riitoja paljon. Ja myöhemmin saamelainen rehtori laitettiin luvatta pois. Nyt aikuisena mietin, että miten se on mahdollista vielä 1990-luvulla, Suomen eniten saamelaisessa kunnassa. Ei ole tullut milloinkaan julkisesti esille tämä suomalaistaminen.

Erityisen paljon kertomuksia saamelaisten kokemasta arkipäivän rasismista on Inarin ja Enontekiön kunnista. Inarin kunnan kuntakeskus Ivalo on monen kuultavan mukaan ollut huono paikka asua ja kasvaa saamelaisena, koska saamelaisiin on siellä suhtauduttu vihamielisesti. Kuultavat kertovat, miten vanhemmat eivät nykyäänkään puhu siellä mielellään saamea lapsilleen, koska omat ja vanhempien huonot kokemukset ovat vielä muistissa:

Ivalossa saamelaisista aina vitsailtiin, että saamelaiset ovat juoppoja eivätkä välitä asioista, eivät ole niin tarkkoja ja ovat muutenkin laiskoja.

Olen aikuisiällä tajunnut, kuinka saamelaisvastainen kylä Ivalo on, ja näin oman lapsuuden ja nuoruusajan Ivalossa uudesta näkökulmasta. Mieleen alkoi tulla kaikkea, mitä on kuullut.. Esimerkiksi kommentteja siitä, kun johonkin virkaan oli haettu ihmistä, ja oli sanottu, että arvostetaan saamen taitoa: 'No ei kai sitä työtä nyt puvulla tehdä', tai että: Ei saa ketään arvottaa saamen taidon takia. Sitten iski se ahdistus siitä, että tajusi, kuinka vihamielisesti meihin suhtauduttiin. Sitä on vaan totuttu olemaan puhumatta asiasta.

Huonoista kokemuksista harvoin kerrotaan laajasti, eivätkä saamelaiset tästä syystä tunne kovin hyvin toistensa kokemuksia arkipäivän rasismin kohteena olemisesta. Seuraavassa katkelmassa keski-ikäinen saamelainen kertoo, että hän on vasta aivan viime aikoina kuullut Ivalossa syntyneeltä ja kasvaneelta saamelaiselta tuttavaltaan, kuinka saamelaisia on siellä kiusattu saamelaisuuden takia:

Hänen kautta on mulle avautunu uus maailma, kun en mie oo siinä todellisuudessa elänyt kun hän. Hänen äitin suku tulee Utsjoen puolelta, mut on mennyt tuonne Ivalon suunnalle naimisiin. Ja hän on kertonut, mimmosta hällä on ollut siellä Ivalossa kasvaa saamelaisena. Hän on joutunut tosi paljon kiusatuksi koulussa ja koulumatkoilla, ja saanut tosi rumaakin haukkumista kuulla. On saanut semmosta arjen rasismia kohdata. Ja sitten toisaalta hänelläkin on tosi vahva

ylpeys saamelaisuudesta ja tosi vahva tietoisuus niistä Utsjoen juurista. Mutta sitten on myös se kiusatuksi tulemisen kokemus siellä arjessa suomalaisten lasten ja ehkä saamelaistenkin lasten kanssa, jotka häpesi tai ei tiennyt, että he on saamelaisia. Ja mie en tiedä, että kuinka paljon tämmösistä asioista ymmärretään saamelaisyhteisössä.

Saamelaisyhteisössä on ihmisiä, jotka ovat neljännessä polvessa saamelaisia. Monet heistä ovat kasvaneet ympäristössä, jossa suomalaistuminen ja pilkka ovat vaikuttaneet heidän identiteettiinsä, ja he ovat alkaneet elää enemmän suomalaisittain, vaikka sisimmässään kokevat olevansa saamelaisia. Vaikka he eivät ole aktiivisesti mukana yhteisössä, he saattavat silti tukea saamelaispolitiikkaa, mutta eivät uskalla tuoda sitä julki. Näiden ihmisten tunnistaminen ja heidän palauttamisensa yhteisöön nähdään tärkeänä, koska valtakulttuurin paine ja disinformaatio voivat heikentää heidän yhteyttä saamelaisuuteensa ja vähentää yhteisön voimaa. Toiveena on löytää ja tavoittaa nämä ihmiset, jotta heidän kokemuksensa ja identiteettinsä vahvistuisivat, ja he löytäisivät paikkansa osana saamelaisyhteisöä uudelleen.

Vaikka Ivalo on Inarin kunnan suurin kylä, on Inarin kirkonkylä saamelaiskulttuuri-instituutioiden keskuspaikka Suomessa. Inarissa on muun muassa saamelaiskulttuurikeskus Sajos, jossa ovat myös saamelaiskäräjien toimitilat, saamelaismuseo Siida, Yle Sápmin toimitus ja saamelaisalueen koulutuskeskus. Kirkonkylän peruskoulussa on inarin- ja pohjoisaamenkielisiä luokkia, minkä lisäksi kirkonkylällä on päiväkotia ja kielipesä. Näissäkin työpaikoissa saattaa kuultavien mukaan joskus kuulla yllättävän negatiivista puhetta saamelaisista:

Se saamenkielisen opetuksen arvostus oli sitä, että ne katto, että se ei ollut yhtä korkeatasosta kuin heidän opetus. Se asenne tuli kyllä esiin aina. Se tuli niin huomaamattomasti, että siihen ei pystynyt tarttumaan. Työkaverit saatto kahvihuooneessa haukkua saamelaisnuoria, että taas ne lähtee poroerotuksiin, koulu olis paljon tärkeämpää. Puolustin saamelaislapsia ja sanoin, että ei ne oo siellä leikkimässä, että ne on ihan oikeasti töitä tekemässä. Monesti oppilaatkin saatto sanoa saamenkielisen opetuksen oppilaille, että ettehan te tee yhtään mitään siellä tunneilla. Nenän vartta pitkin katsotaan alaspäin.

Inarin kirkonkylä on kuultavien mukaan jokseenkin suvaitsevainen ja monikulttuurisuutta tukeva ympäristö, mutta etnisiin kysymyksiin liittyvät jännitteet kytevät kuitenkin pinnan alla. Seuraavan kuultavan mukaan Inarin kirkonkylässä saamelaiset ja suomalaiset pysyttelevät usein omissa sosiaalisissa ympyröissään, mikä ei auta yhteisöä vaivaavien etnisten ristiriitojen selvittämisessä:

Ennenhän se oli selkeämpää. 20 vuotta sitten kun oltiin saamelaisia nuoria täällä, niin meitähän haukuttiin ja meille huudettiin. Se oli selkeää rasismia. Sanottiin, että älkää puhuko saamea, se on ärsyttävää. Se oli näkyvämpää. Tänä päivänä asiat on ihan samoja, on vaan uusia muotoja. Inarissa isoin ongelma on se, että täällä on niin paljon suomalaisia, jotka on tullut muualta. Utsjoella ei oo tämmöstä, mutta Inari on hyvin ongelmallinen, kun täällä asuu niin paljon ja monen sukupolven suomalaisia.

Täällä kun meet kauppaan ja juttelet jonkun ihmisen kanssa, niin joku voi alkaa kritisoimaan, ettei tämäkään asia edisty, koska poromiehet aina vastustaa. Täällä suomalaiset vihaa poroaitoja, ne häiritsee harrastelijakelkkailijoiden elämää. Kerran mulle valitettiin siitä, miksi nämä Inarin järven kartatki on saamen kielellä, kun kukaan ei näitä ymmärrä. Silloin haluaa vaan äkkiä paeta paikalta ja miettii, että miksi jotkut ihmiset tulee muualta tänne asumaan ja huutamaan meille, että me vastustetaan kaikkea ja ollaan hankalia ja outoja ja typeriä.

Eihän suomenkieliset ymmärrä, miltä se tuntuu, kun koko ajan joka paikassa yritetään peittää, et sitä saamen kieltä ei olis olemassakaan. Kun on itse lapsesta asti puhunu saamen kieltä ja kasvanu siihen kulttuuriin, tietää ettei se todellakaan ole ollut helppoa. Omat vanhemmat on joutunut taistelemaan sen eteen, ja itse on joutunut aina olemaan se erilainen. Just se toiseuden kokemus, kun on pakko istua jossakin porukassa, missä kaikki muut nauraa ja pilkkaa saamelaisia. Vieläkin oon ihan hiljaa, mä en sano mitään.

Isoin on se jatkuva toiseuden kokemus, että sä oot jotenkin omituinen, vääränlainen tähän yhteiskuntaan. Nythän vielä omat lapset hirveän ylpeänä kantaa saamelaisuutta, mutta mun vanhempi tyttö sano, että hän ei kyllä halua olla missään tekemisissä kulttuurin tai aktivismin kanssa, kun se on vaan tommosta kurjuutta. Mutta hän kasvaa ja muuttaa varmasti mieltään vielä.

Ja mä tiedän, että monet saamelaiset pysyttelee sosiaalisesti vaan omissa ympyröissään, että niil on vaan muita saamelaisia tai turvallisia suomalaisia ympäristössä. Ja se ei edesauta tätä asiaa, koska musta tuntuu, että nämä ryhmät on niin erillään.

Tämmöstä arkipäivän rasismia on. Mitä kauemmaksi menee näistä (saamelaisalueen) kylistä, niin harvemmin se sillä lailla on.

Myös Enontekiön kunnan kuntakeskuksessa Hetassa ja muissakin kunnan kylissä esiintyy erimielisyyttä valtaväestön ja saamelaisten välillä. Muutama kuultava kertoo vastaavista kokemuksistaan myös Sodankylän ja Kittilän kuntien alueelta.

Kuultavien mukaan Enontekiöllä valtaväestön ja saamelaisten juopa näkyy arjen vuorovaikutuksessa, paikallisissa yhteisöissä sekä suhtautumisessa saamelaiskulttuuriin ja -oikeuksiin:

Enontekiöllä valtaväestö on enemmistönä. Kuntapäätäjät haluavat heidän äänet ja meidän saamelaisten äänet ovat niin pieni osa, että ei niillä ole mitään vaikutusta poliittisessa päätöksenteossa. Kaikki poliittiset päätökset tehdään siitä näkökulmasta, että saamelaisilla ei pidä olla enemmän oikeuksia, heidän ei pidä päästä kehittymään, ei elinkeinojen tai kulttuurin ja kielen puolesta. Saamelaisten polkemista on ollut Enontekiöllä pitkään. Jollain tavalla valtaväestö on ajatellut, että saamelaisia kohtaan saa käyttäytyä miten haluaa. Edeltävä sukupolvi, niin kuin isäni, he olivat hiljaa. Tiedämme, miksi saamelaiset ovat hiljaa: he eivät ole samaa mieltä. Tämä nuorempi sukupolvi on onneksi vähän rohkeampi. Me toivomme, että seuraavan sukupolven ei tarvitse kärsiä samoja kokemuksia, me emme hyväksy sitä.

Enontekiöllä saamelaisviha näkyy poronhoidossa paliskunnan sisällä. Siellä on suomalaisen ja saamelaisen poronhoidon konflikteja paljon. Ne vaikuttavat nuorten poronhoitajien elämään ja hyvinvointiin. On epävarmaa, onko tulevaisuutta poronhoidossa, kun ei ole lain tukea tai et saa apua poliiseilta.

Tämä lappalaiskiista on ollut olemassa peräti kolme vuosikymmentä. Sehän lähti täältä Enontekiön suunnalta silloin 90-luvun alkuvuosina. Se on hirveän vaikea ymmärtää, että nämä samat ihmiset ja niitten jälkeläiset, jotka meitä on haukkunut, yhtäkkiä onkin saamelaisia, ja jopa kuulemma enemmän kuin me. Ne on niitä kaikista alkuperäisimpiä. Me olemme vaan jostakin muualta tulleita.

Monet kuultavat korostavat, että Enontekiöllä valtaväestön ja saamelaisten välisellä vastakkainasettelulla on pitkät historialliset juuret. Pitkään jatkunut keskustelu ja kiistely saamelaiskäräjälaista on osaltaan ylläpitänyt ja syventänyt kielteisiä asenteita ja rasismia saamelaisia kohtaan. Tämä ei rajoitu vain saamelaisten kotiseutualueelle, vaan heijastuu myös laajemmin suomalaisessa yhteiskunnassa ja vaikuttaa näin yleisiin käsityksiin ja mielikuviin saamelaisista sekä heidän asemastaan alkuperäiskansana.

Saamelaiset nuoret kertovat kuulemisissa, että saamelaiskäräjälain julkisen käsittelyn yhteydessä esiintyi aikuisten taholta häirintää ja vihamielistä puhetta poliittisesti aktiivisia saamelaisnuoria kohtaan:

Saamelaisnuorten täytyy aikuistua paljon aikaisemmin kuin muut valtaväestön nuoret. Pitää kuulla inhottavia puheita valtaväestön edustajilta, jotka ovat aikuisia. Jotenkin saamelaisuus pyyhkii sen faktan pois, että olet vasta nuori ihminen. Sinulle saa puhua rumasti siksi, kun edustat saamelaisia. Sen olen huomannut, että saamelaiskäräjälakikeskusteluissa on paljon syrjintää vanhemmilta ihmisiltä saamelaisnuoria kohtaan. Se tuntuu aivan uskomattomalta, koska ethän sinä valtaväestössä samalla tavalla puhu nuorille tai samalla tavalla uhkaille nuoria.

Minuakin on kansanedustaja uhkaillu rikosilmoituksella, kun olen puhunu, että suomalaisessa politiikassa on rasismia. Et haluutko vielä harkita sanojasi, että teen jonkun rikosilmoituksen näistä. Olin aikuinen ihminen, mutta kun he on tehnyt nuorille tätä samaa, niin se on vaientamista ja pelottelua ja uhkailua mun mielestä. Se kertoo siitä, että on saamelaisvihaa, että ihan aidosti saamelaisista ei pidetä.

Kuultavien mukaan saamelaisvihaa on julkisuudessa rakennettu tietoisesti. Sillä on vahingolliset vaikutukset kaikkiin saamelaisiin, mutta erityisesti siitä kärsivät nuoret:

Ja sitten, mikä on kauhean tärkeää: se suuren yleisön tällainen mielipiteen muokkaus ja se kielteisen ilmapiirin luominen, se vaikuttaa hirveän paljon. Se on niitten minuunkin kohdistuneiden hyökkäysten takana. Ja minun serkkua uhkailtiin, että mikäli lähdet näitten, meikäläisten matkaan, niin se on kyllä pysynperä sielläkin. Yleistä ilmapiiriä on muokattu saamelaisvastaiseksi, se on tuottanut kyllä hirveän paljon pahaa. En yhtään ihmettele, että on nuorilla ja lapsilla huono-osaisuutta ja mielenterveysongelmia ja itsemurhia ja niin pois päin.

Arkipäivän rasismi ilmenee tavallisessa, jokapäiväisessä elämässä usein huomattomasti tai vähäisissä tilanteissa. Se voi ilmetä esimerkiksi epäkohteliaina kommentteina, syrjivänä käytöksenä, stereotyyppinä tai epätasa-arvoisina kohtelutapoina työpaikoilla, kouluissa, julkisissa tiloissa tai sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Saamelaiset eivät useinkaan puutu epäasialliseen kohteluun suoraan, vaan mieluummin vaikenevat tai poistuvat paikalta. Saamelaiset eivät kuultavien mukaan myöskään keskustele kokemastaan arkipäivän rasismista kovin usein keskenään, eikä saamelaisten kokema rasismi ole ainakaan toistaiseksi noussut näkyvästi saamelaisten poliittisten elinten asialistoille.

Syrjinnän ja häirinnän kokemuksia

Syrjintä viittaa yhteiskunnallisiin rakenteisiin, käytäntöihin ja normeihin, jotka ylläpitävät saamelaisväestön heikompaa asemaa ja rajoittavat heidän oikeuksiaan ja mahdollisuuksiaan suhteessa enemmistöön. Syrjintä voi olla välitöntä, jolloin

henkilöä kohdellaan syrjivän syyn perusteella epäsuotuisammin kuin toista henkilöä vastaavassa tilanteessa. Syrjintä voi olla myös välillistä, jolloin tasapuoliselta näyttävä säännös, peruste tai käytäntö johtaa siihen, että henkilö joutuu syrjivän syyn perusteella epäedulliseen asemaan muihin nähden.

Syrjinnäksi luokitellaan myös häirintä, jos se liittyy johonkin kiellettyyn syrjintäperusteeseen. Tällaista on myös henkilön tai ihmisryhmän arvoa tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukkaavaa käyttäytyminen jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava tai hyökkäävä ilmapiiri. Lisäksi työnantaja toimii syrjivästi, jos se laiminlyö toimia tiedossa olevan häirinnän poistamiseksi.

Rakenteellinen syrjintä tarkoittaa käytäntöjä ja rakenteita, jotka asettavat tiettyjä ryhmiä jatkuvasti epäedulliseen asemaan yhteiskunnassa. Se on usein piilevää ja voi ilmetä näennäisesti neutraaleina sääntöinä tai käytäntöinä, jotka kuitenkin suosivat tiettyjä ryhmiä toisten kustannuksella.

Kuultavat kertovat, että monilla työpaikoilla saamelaiset ovat vuosikymmenien aikana kohdanneet ja kohtaavat edelleenkin syrjintää ja häirintää. Työpaikoilla häirintää voi esiintyä esimerkiksi loukkaavien rasististen vitsien tai nimittelyn muodossa. Seuraavassa eräs kuultava kuvaa työpaikkansa saamelaisvastaisia asenteita 1980-luvulla, ja toinen kertoo, miten hän on 1990-luvulla joutunut ojentamaan johtajaansa epäasiallisesta käytöksestä.

Olin tielaitoksella 80-luvulla töissä. Siellä työpaikoilla he kutsuivat niitä, jotka olivat julkisesti saamelaisia, bures-ukoiksi (päivää-ukoiksi) ja kunttaukoiksi. Silloin oli sellainen näkemys. Oli ihan yleistä pilkata saamelaisia, ja toiset saamelaiset olivat mukana siinä nauramassa ja pilkkaamassa.

Viimeisin johtaja ehdotti, kun olin myöhästynyt kesäjuhlille ilmoittautumisesta, että voithan sinä pistää sen lapinpuvun päälle ja tulla sinne lappalaiseksi, noitumaan nämä kanssakilpailijat, niin että me voitamme. Vastasin siihen sähköpostiin, että minä en gáktiä käytä mihinkään pellerooliin. Hän kyllä pyysi anteeksi, mutta se lähtökohta oli asiaton.

Vielä 2020-luvullakin voidaan työpaikkojen kahvipöydissä puhua saamelaisista halventavasti. Kuulemisissa kerrotaan, kuinka saamelaiset odottavat asiallista käyttäytymistä saamelaisia kohtaan:

Siskon kanssa kun on puhuttu, niin hän on kuullut työpaikalla, että koltista puhutaan rumasti kahvihuonekeskustelussa, kunnan tiloissa. Mun sisko kuuli kahdessa paikkaa, kahdessa kunnan työpaikassa. Ihan lähivuosina, viime vuonna viimeksi.

Mulle kävi kerran kanssa, oltiin yleisellä kahvipaikalla, ja tästä on aikaa varmaan 10 vuotta. Oli iso pöytäseurue, ja ne alkoi puhumaan yhtäkkiä koltista. Kaikki oli kunnan virkamiehiä. Mä aikani kuuntelin ja sanoin, että kuulkaa, minäkin oon koltta, ja mä en mielellään kuuntele tällasta, että tässähän ei oo perääkään tässä asiassa.

Kuulemisissa nousee toisaalta edelleen esiin tilanteita, joissa saamelaiset eivät uskalla tai halua lähteä oikomaan vääriä tietoja. Jos saamelainen on yksin ison saamelaisia halventavan ryhmän keskuudessa, on ymmärrettävää, ettei hän uskalla tai halua puolustaa saamelaisia ja tuoda ilmi omia mielipiteitään:

On asiattomia heittoa ja asiatonta kommentointia ja stereotyyppistä heittelyä saamelaisista. Liittyn vaikka johonkin petojen tappamiseen, alkoholismiin tai tämän tyyppiin, ihan sivistyneessä työelämässä. Olen ollut myös ministeriöiden työryhmissä töissä tai edustajana, niin näissä myös on paljon tullut sellasta hyvin rasistista ja asiatonta puhetta saamelaisista liittyen luonnonsuojeluun ja salametsästykseen tai siihen, miten porot aiheuttaa luonnolle haittaa. Ei ole ehkä tiedetty, että paikalla on joku saamelainen. On ajateltu, että täällä voi puhua ihan miten vaan. Ja sithän noissa tilanteissa aina on yksin ja ainoa saamelainen. Ei oo helppoa olla tämmösellä alalla töissä. Ja ite aina aattelee, että ei ole kauhean raflavaa, mutta se on kuitenkin lain rikkomista lähentelevää syrjintää.

Myös seuraava kuultava kertoo valtionhallinnossa kokemastaan arkipäivän rasismista:

Väistämättä niissä pöydissä tuli myös saamelaisasiat esille ja tietysti aina olin ainoa, joka olin saamelainen. Olen istunut kokouksissa ja pöydissä, missä on pilkattu saamelaisia, ennen kaikkea porotaloutta. Tai sitten kommentoitu, että aina nuo vaan valittaa. Sitten tämmöisissä tilanteissa, kun olet hyvin läheisten työkollegoiden kanssa, niin kyllä se on hyvin vaikea siinä pöydässä alkaa saamelaismyönteistä asennetta toteuttamaan, ja opastaa ja neuvoa niitä muita. Sitten sitä tavallaan hiljeni ja piti sen kritiikin sisällään. Se on raskas taakka vieläkin, koska tavallaan samaan aikaan koki, että petti oman kansansa eikä pitänyt omiensa puolta. Oikeastaan vasta niin kuin jälkepäin olen tajunnut, että miten hirveisiin tilanteisiin sitä joutui.

Välittömästi syrjinnästä on kyse silloin, kun saamelaisuus vaikuttaa henkilön rekrytointiprosessissa niin, ettei henkilöä valita hänen etnisyytensä takia hänen hakeamaansa toimeen. Seuraavan esimerkin kuultava kertoo 1980-luvun Inarista:

Hain Inariin kesätöihin, ja pomo ilmoitti, että ei ota töihin. Hän oli sanonut tälle minun silloiselle pomolle, että hän ei ottanut sen takia näitä tyttöjä töihin, kun koltat on laiskoja. Joo, aikamoinen yleistys, että koltat on laiskoja. Aivan järkyttävää, että kuulet nuorena, alle 18-vuotiaana tämmösen kommentin.

Seuraava kuultava katsoo, että syrjinnästä on kyse myös seuraavassa tapauksessa, kun työnantaja on katsonut hakijan saamelaisuuden eli etnisen taustan luovan mahdollisen lojaliteettiongelman työnantajaa kohtaan. Kuultava kertoo myös, että hänen ammattitaitoaan on saamelaisuuden takia kyseenalaistettu:

Erityisesti rekrytointiprosesseissa olen kohdannut kyseenalaistamista ja hyvin rasistista ja stereotyyppistä suhtautumista saamelaisiin. Näistä osa liittyy valtiollisiin ja osa yksityisiin toimijoihin. Toinen oli, kun hain töihin, ja multa siinä rekrytointiprosessin yhteydessä kysyttiin, että kumpi on sinulle tärkeämpää: saamelaiset vai työnantajan etu. Tulin kohdatuksi kansanryhmän edustajana enkä yksilönä.

Kun olen hakenu töihin ministeriöön, rekrytoiva henkilö on ottanut yhteyttä entisiin kollegoihini ja kysynyt, tuleeko tämän hakijan saamelaisuus olemaan ongelma, jos hänet valitaan tänne töihin. Kyseessä oli ministeriö eli valtiollinen toimija, joka on syyllistynyt syrjintään, kun edes kysyy tuon tyyppistä.

Ja useita kertoja, kun olen ollut oman alan töissä, on kyseenalaistettu, että pystynkö hoitamaan jotain asioita, jos ne liittyy saamelaisiin. Koen sillä tavalla, et mulla ei ole tasavertaiset mahdollisuudet tässä yhteiskunnassa harjottaa ammattia tai tehdä työtä tai olla ammattilainen sen takia, että olen saamelainen. Pelkästään se, että on saamelainen ja jollain tavalla aktiivinen saamelaisten oikeuksien suhteen, tekee ihmisestä jollain tavalla epäilyttävän.

Haluan tuoda näitä esille, nehän on yhdenvertaisuuslain vastaisia eli aika räikeitä minun mielestä yhteiskunnassa, jossa kuitenkin lakia yleensä pyritään noudattamaan.

Monet muutkin kuultavat ovat kertoneet tilanteista, joissa henkilön ammattitaitoa ja näkemyksiä ei ole kunnioitettu tai kuunneltu heidän etnisen taustansa takia. Yksi kertomus liittyy tilanteeseen, jossa saamelaisen opettajan ammattitaitoon ei ole luotettu, vaan hänen on syytetty hylänneen opiskelijan kurssisuorituksen saamelaispoliittisten asenteiden ja ideologian takia.

No, oli yksi opiskelija, joka oli minun saamelaisia käsittelevällä kurssilla, ja hän sitten palautti esseitä, jotka ei täytä tieteelliseen kirjoittamisen kriteereitä. Olin sitä mieltä, että hänen kurssipanos oli tosi vähästä, että tällä ei kyllä kurssia pääse läpi. Ja sitten se suuttui mulle, että mulla on poliittiset ennakkoluulot, asenteet ja ideologiat, joista johtuu se, että mie en päästä häntä läpi. Täähän yllätti minut aivan täysin. Enkä mie alkanut sitä tivaamaan, vaan neutraalisti kirjoitin ne syyt, miksi en ollu päästänyt läpi kurssista. Ja ehkä tää voi olla yksi syy, miksi vähän jännittääkin syksyllä lähteä kursseja pitämään.

Kuulemisissa nousi esiin myös niputtamiseen liittyvää syrjintää. Vähemmistöstä vähän tietävälle valtaväestölle voi olla hankalaa hahmottaa, että saamelaisen kulttuurin sisällä on monia eri saamelaiskieliä, erilaisia uskontoja sekä erilaista aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä. Tästä syystä esimerkiksi saamelaisille saamelaisalueen ulkopuolella tarjotut lasten päivähoitopaikat saatetaan niputtaa yhteen saame kuin saame -tyylisellä ajattelulla, vaikka tosiasiasa Suomessa puhutut saamen kielet ja kulttuurit eroavat toisistaan monella tapaa. Seuraava kuultava kertoo kokemuksestaan tällaisesta tilanteesta:

Lapsille haluttiin koltankielistä päivähoitoa, mutta kun Rovaniemellä ei ollut sitä tarjolla, niin heidät järjestettiin pohjoissaamenkieliseen ryhmään. Naureskelttiin sitä, että aika erikoista, kun kuitenkin kyseessä on eri kieli, eri kulttuuri. Rovaniemen päivähoitotoimisto totesi, että saame kuin saame.

Eräs kuultava puolestaan nostaa rakenteellisen syrjinnän esimerkiksi sen, että saamenkielistä päivähoitoa ei tarjota kesäaikana saamelaisille lapsille, vaan laitetaan heidät suomenkielisiin ryhmiin kesäajan palvelujen tiivistämisen nimissä. Hän kuitenkin huomauttaa, että suomenkielisten palvelujen tiivistäminen eli se, etteivät kaikki kunnan päiväkodit ole auki kesäisin, ei estä lasta pääsemästä äidinkieliseen hoitoon. Sen sijaan saamenkielisen lapsen siirtäminen kesäksi suomenkieliseen päivähoitoon on tilanteena erilainen: lapsi ei siirry kesän ajaksi vain ryhmästä toiseen, vaan myös kieliryhmästä toiseen, jolloin lapsen subjektiivinen oikeus äidinkieliseen päivähoitoon ei toteudu.

Sosiaalisen median ja median saamelaiskeskustelut

Totuus- ja sovintokomission kuulemisissa nousi myös esiin, kuinka saamelaisiin kohdistuva vihapuhe sosiaalisessa mediassa on yleinen ja tunnettu ilmiö. Saamelaisia saatetaan nimittää halventavin sanoin, saamen kielen ja kulttuurin arvoa vähätellään ja erityisesti poronhoitoon tai saamelaiskäräjiin liittyvät keskustelut keräävät runsaasti vihamielisiä kommentteja. Myös perinteisen median koettiin nostavan saamelaisasioissa esiin useimmiten konflikteja ja niin sanottuja klikkiotsikoita.

Vihapuhe ei kohdistu ainoastaan yksittäisiin henkilöihin, vaan se ulottuu koko kansaan ja sen identiteettiin, mikä tekee siitä erityisen kuormittavaa. Kuultavat kertovat aiheesta näin:

Se sosiaalisen median ympäristö oli silloin tosi hurja. Se myllytys, mihin joutu oli sitä hullua alkusomeaikaa 2000-luvun alussa. Mediat etsi niitä klikkejä ja konflikteja, ja oikein ruokki sitä sosiaalisen median hulluutta. Onkohan nykyajan nuoret enemmän valmistautuneita tämmöseen? Ehkä ne myöskin näkee somemaailmaa paremmin. Sitten tietysti on se haukkuminen, jota on ollut aina, maahanmuuttajat ja eliittisaamelaiset. Minä ajattelen, miten saamelaiset jaksavat, onko sitä tutkittu ja mitä nuoret ajattelevat, lukevatko nuoret niitä [vihapuheita]. Onhan se varmasti raskasta. Kohta se keskustelu taas leimahtaa, jos hallitus tekee jotain tämän saamelaiskäräjälain kanssa. Taas tulee se taakka.

Jos olet saamelaisena mediassa näkyvässä, ja kerrot saamelaisasioista suomeksi, niin saat aina ja paljon rasistisia kommentteja ja sinun ammattitaitoasi kyseenalaistetaan. Ja sitten myös ihan suoria kommentteja, että pitäisi tappaa koko kansa. Kun se saamelaiskäräjälaki oli paljon näkyvillä mediassa, niin se oli hyvin raskasta aikaa. En tee enää saamelaisasioiden kanssa töitä. Se oli niin raskasta, että en olisi enää jaksanut. On haastavaa julkisuudessa olla saamelaisena: olet tietolähde kaikille, ja sinun pitää aina kertoa saamelaisuudesta. Suomalaiselle sinä olet aina 'vain se saamelainen', et ole mitään muuta. Jos on joku saamelaisasia uutisissa, niin sinun pitää selittää suomalaisille. Suomalainen ei ymmärrä niitä, ja se on kyllä raskasta.

Edellinen kuultava kertoo, ettei tee enää saamelaisasioiden kanssa töitä julkisen paineen takia. Myös seuraava kuultava pohtii vihapuheen seurauksia:

Meillä oli semmonen aikakausi, että oltiin päästy siitä ajattelutavasta, että saamelaiset on jotenkin alempiarvosia, eivätkä ole samalla tasolla suomalaisten kanssa. Sen takia kannettavasta häpeästä oli päästy, ja kieltä on kannattanut opetella ja puhua, ja pukua kannattaa käyttää. Mutta nyt keskustelu saamelaiskäräjälaista on repivää, kuka saa olla saamelainen ja millä tavalla. Se keskustelu on saanut ihan valtavat mittasuhteet ja on vaikuttanut siihen, että sitä vähän pienentää itseään ja ehkä häpeäkin. Tai mä en tiedä, että onko se sitten sitä häpeää vai turvattomuutta.

Toivon, että saamelaiskäräjälaki saadaan vietyä läpi, ja sen hetken aikaa siinä kävisi jälkipuintikeskustelu, mikä varmasti käykin. Sitten se vellominen olisi ohi, ja elämä siltä osin saamelaisyhteiskunnassa ja saamelaisten ja suomalaisten välillä tasaantuisi. Mutta sitten on tulossa vielä totuus- ja sovintokomission raportti,

joka tulee herättämään suomalaisissa ja saamelaisissa itsessäänkin reaktioita. Voi olla, että joku ei tunnista ollenkaan [omiksi kokemuksikseen] ja siksi tulee puolustusmekanismit päälle: miten tällaista tarinaa kerrotaan. Siihenkin keskusteluun ja myllytykseen täytyy valmistautua, ja olla toinen toistemme tukena siinä. Haluaisin ajatella saamelaisten koko yhteisön jaksamisen puolesta, että se kaikki keskustelu ei tapahtuisi yhtä aikaa.

Sosiaalisen median avoimuus mahdollistaa sen, että vihapuhe leviää nopeasti ja tavoittaa suuren yleisön, mikä voi lisätä saamelaisten kokemaa turvattomuutta ja syrjintää myös arjessa.

Seuraava kuultava asuu pienessä kylässä, jossa Facebookissa käydyt kärkevät ja usein vihamieliset saamelaiskeskustelut voivat saada hänet tuntemaan tarvetta eristäytyä kyläläisistä, jotka esittävät hankalia tai loukkaavia kommentteja. Tällainen ilmapiiri korostaa sosiaalisen median vaikutusta arkeen ja aiheuttaa sen, että henkilökohtaiset suhteet ja yhteisöllisyys voivat kärsiä jo pelkästään netissä käytyjen keskustelujen seurauksena:

Ja Facebookissa tulee näitä [saamelais]asioita esille, ja sitten niitä vääristellään. On tosi raskasta, kun pitäisi olla ystävä ja kaveri näitten kyläläisten kanssa. Ja ollaan samassa työpaikassa. On koko ajan semmonen inhottava olo, että ei kuulu joukkoon. Ku Facebookissaki näistä saamelaisasioista valehdellaan ja vääristellään, niin tulee kiusaus aina kommentoida ja oikaista niitä. Niin on sitten monenkin kyläläisen kanssa ihan hirveää väittelyä, ja ne menevät siihen yhteen porukkaan, ja mie jään vähän yksin. Ja sitten ku yrittää oikaista, ja kun viimeinkin saa oikaistua jonkun toisen jutun, niin ne taas kääntävät sen aivan pääläelleen. Ja sitten niitten keskustelujen jälkeen tulee semmonen olo, että mie en haluaisi käydä kyläkaupassa, jos mie tapaan näitä ihmisiä. Ja sitten mie aina mietin, että miksi tuokaan ei vaikka tervehtinyt enää minua. Onko se sen takia, kun mie olen tuonut saamelaisten oikeuksia esille jossakin?

Vaikka kuultavat kertovat paljon esimerkkejä perinteisen ja sosiaalisen median saamelaisvastaisista kirjoituksista, he muistuttavat, että sosiaalinen media toimii myös tärkeänä väylänä saamelaisten omille äänille, mikä osaltaan haastaa vihapuhetta ja tarjoaa vastapuhetta. Monet valtaväestön edustajat tuovat saamelaisuutta esiin myös myönteisellä ja asiallisella tavalla sosiaalisessa ja perinteisessä mediassa. Tällainen positiivinen näkyvyys nähdään tärkeänä vastapainona saamelaisten koke-malle syrjinnälle ja stereotyyppiille.

Toisaalta kuultavien mukaan myös kriittinen journalismi, joka kohdistuu saamelaisiin instituutioihin ja politiikkaan, on täysin hyväksyttävää ja välttämätöntä demokraattisen keskustelun näkökulmasta.

4 Kielteisten asenteiden, arkipäivän rasismien ja syrjinnän seurauksia

Ennakkoluulot, kielteiset asenteet, arkipäivän rasismi ja kaikenlainen syrjintä ei voi olla jättämättä jälkiä ihmisiin. Kuultavat kertovat kokemuksistaan monen vuosikymmenen ajalta, ja kuulemisten perusteella kaikki nykyiset saamelaiskukupolvet ovat kohdanneet elämänsä varrella ennakkoluuloja ja syrjintää. Alentuva suhtautuminen ja suoranainen rasismi vaikuttavat kielteisesti erityisesti saamelaisnuorten itsetuntoon ja haluun elää saamelaisena suomalaisessa yhteiskunnassa.

Nuoret kuultavat pohtivat, uskaltaako tulevaisuudessa näyttää olevansa saamelainen ja kannattaako tuleville lapsille puhua saamea, koska on epävarmaa, millaisia saamenkielisiä palveluja heidän lapsilleen tullaan tarjoamaan:

Minä olen ajatellut, että haluan puhua saamea, jos saan lapsia, ja että lasteni äidinkieli on saame. Minun puolisonikin saamelainen. Mutta onko saamelaisilla turvallinen tulevaisuus suomalaisessa yhteiskunnassa? Sitä olen miettinyt. Sellaista ei tarvitse miettiä, jos kuuluu enemmistöyhteiskuntaan ja on enemmistöyhteiskunnan lapsi.

Ja sitten se, että onko lapsella saamelainen nimi, kuuleeko sen nimestä, että on saamelainen? Ja mitä ihmiset käyttäytyvät lastani kohtaan? Vaikka maailma on avoin ja kulttuureja on paljon, rasistinen ajattelutapa on leviämässä. Pitää olla hyvin vahva identiteetti ja hyvin rohkea ihminen, jotta voi kertoa olevansa saamelainen. Ja sitten pitää vielä miettiä, että uskallanko puhua julkisesti saamen kieltä. Se on hyvin raskasta. Sellaisia asioita ei tarvitse ajatella, jos kuuluu enemmistöön.

Tulevaisuus ei ole ainut asia, joka huolestuttaa saamelaisnuoria. Kankea ja yksipuolinen saamelaiskuva ja ennakkoluulot estävät identifioitumista saamelaiskulttuuriin luottavaisin mielin. Seuraava kaupungissa kasvanut kuultava on keskustellut saamelaisalueella kasvaneiden nuorten kanssa ja ymmärtänyt, että myös heillä on vaikeuksia solahtaa perinteisen saamelaiskuvan antamaan muottiin:

Mulla on pikkuhiljaa selkeytynyt, että on yhteiskunnan luoma alemmuuden tunne, että me ollaan niitä b-luokan kansalaisia. Ja se oirehtii meillä kaikilla vähän eri tavalla. Mulla on se kieli ja se, että olen tipahtanut sieltä kulttuurista. Mutta noilla ihmisillä, ketkä eivät ole tipahtaneet saamelaiskulttuurista samalla tavalla, niin niillä on sitten se joku oma juttu, mistä ne kokee sitä samaa fiilistä.

Ja se [alemmuuden tunne] johtuu siitä niin saakelin kankeasta saamelaiskuvasta. Se on kuva saamelaisesta, joka ei ole mitään muuta tehnytkään, kuin elänyt ja hengittänyt saamen kieltä ja kärjistystä, asunut pohjoisessa, on poroja, on käsistöitä, on kaloja, on omaa maata, on miljoonatuhatta serkkua, miljoonatuhatta ahkua ja (isoäitiä ja isoisää). Se ei ole realiteettia meille enää. Se on semmoinen kuvasto, mikä on ollut joskus, mitä me voidaan vaan kuvitella. Kukaan meistä ei tule ikinä saavuttamaan sitä. Siitä ei pääse eroon, ja se nakertaa itsetuntoa.

Jossain vaiheessa, kun ulkopuolelta leimataan erilaiseksi, voi tuntua helpommalta vaan hyväksyä se ja sanoa: katsokaa, nämä ovat ne tavat, millä minä eroan valtaväestöstä. Kyllä se tulee tietyltä tavalta myös sisältäpäin se paine, koska saamelaiskulttuurihan on hyvin vanhanaikainen, vaikka muuttuu vähitellen sallivammaksi.

Jos miettii Nils-Aslak Valkeapäätä, niin silloin kun se aloitti, joiku oli jotain semmoista, että älä tee sitä, äläkä varsinkaan laita instrumentteja sinne taustalle. Ja sitten Ailu joikasi olympialaiset ja nyt me kaikki palvotaan sitä. Se on ikoni ja legenda. Jos miettii sitä työtä, minkä sekin teki, niin onhan se ollut saamelaiskulttuurille aivan valtava edistysaskel monella tavalla.

Suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyvään rasismiin ja syrjintään eivät reagoi pelkästään nuoret saamelaiset, vaan myös vanhemmat sukupolvet. Yhteiskunnallisesti aktiivinen kuultava kertoo, että hän on tietyllä tapaa alistunut siihen, että saamelaisina ei kohdella huonosti pelkästään häntä itseään, vaan myös hänen lapsiaan:

Olen huomannut, että olen nykyään sellaisessa tilassa, että en välttämättä jaksa reagoida, kun esimerkiksi minun lapsiani sorretaan. Olen niin monta vuotta tehnyt näiden saamelaisasioiden kanssa töitä, että olen surullinen, ja samalla hyvin vihainen ja myöskin vähän alistunut. Olen ärtynyt ja masentunut. Ja jos joku tulee minulle selittämään, että tähän osaatte suomea, niin pelkään, että napsahtaa.

Eräs kuultava kertoo, että saamelaisten sanaan ei suomalaisessa yhteiskunnassa uskota:

Olen tottunut siihen, kasvaessani ja myöskin työelämässä, että on sellainen ajatus, ettei saamelaisen sanaan voi luottaa. Ja se on sellainen asia, josta olen puhunut myöskin muiden saamelaisten kanssa. Se tulee esille laajasti aina. Ja olin vähän säikähtänyt siitä, että minun sisälläni on sellainen tunne, etteivät muut usko, kun minä sanon jotain saamelaisena.

Jo yli kolme vuosikymmentä jatkunut eripuraa kylvävä yhteiskunnallinen keskustelu saamelaiskäräjälaista on vienyt tilaa saamelaisyhteisön sisäiseltä kriittiseltä keskustelulta. Muista asioista ei ole tilaa eikä aikaa puhua. Eräs kuultava kuvaa tilannetta sanomalla, että saamelaisyhteisön aika ja käsitteet on varastettu johonkin toiseen käyttöön:

Siihen media- ja somekeskusteluun liitetään usein saamelaisten sisäinen syrjintä. On totta, että saamelaisyhteisön sisällä on syrjintään liittyviä asioita, joista olisi tärkeä puhua. Mutta meillä ei ole tilaa puhua niistä, koska se syrjintä on käsitteenä varastettu semmoiseen käyttöön, jota saamelaiset itse ei tunnista ja jota ei ole olemassa. Ylipäätään, mistään muistakaan sisäisistä asioista ei ole tilaa puhua. Omalle kritiikille ei ole tilaa. Olen tosi huolissani siitä, että miten se vaikuttaa saamelaisyhteisöön, jos ei ole mahdollisuutta nostaa mitään kipeitä asioita esille. Silloin ne asiat vaan hautautuvat, ja se synnyttää uudenlaista puhumattomuuden kulttuuria, jota on jo esimerkiksi asuntolakokemukset tuoneet. Jotenkin tuntuu, että monet asiat, mitä on tapahtunut vuosikymmeniä sitten, toistuu tai jatkuu erilaisessa muodossa.

Kun kaikki aika menee puolustautumiseen ja omien kantojen esittämiseen ulkopuolisille, ei sisäisiä ristiriitoja edes uskalleta nostaa asialistoille. Ajanpuutteen lisäksi valtayhteiskunnan vaatimus saamelaisten yksimielisyydestä estää ja vaientaa tehokkaasti saamelaisyhteisön sisäistä keskustelua. Seuraavan kuultavan mukaan erilaisia mielipiteitä ei voida esittää, koska ulkopuoliset tahot tulkitsevat ne saamelaisten rivien rakoilemiseksi ja käyttävät sitä hyväkseen omien tavoitteidensa edistämiseksi:

Suomen valtion harjoittama nationalismi ja assimilointi saamelaisia kohtaan on se syy, että ei ole varaa olla eri mieltä tai varsinkaan näyttää sitä julkisesti, koska se voidaan heti kääntää meitä vastaan. Jos saamelaisten sisällä on jotain konfliktia tai kitkaa tai erimielisyyksiä, niin se nähdään heikkoutena. On paljon suomalaisia tai ei-saamelaisia, jotka asuu Saamenmaalla, jotka edistää vaikka kaivoshankkeita tai haluaa päästä saamelaiskäräjille tekemään päätöksiä, jotta saamelaiset ei voisi tehdä niitä päätöksiä. Se tuottaa saamelaisyhteisön sisälle sellaista, että ei ole varaa olla erilainen tai uskaltaa enemmän, jos siitä seuraa jotain paha. Pitää ottaa varman päälle. Olla hiljaa ja pienentyä. Taustana on pitkä historiallinen kolonialismin perintö, joka vaikuttaa arkisiin tilanteisiin.

5 Lopuksi

Kuultavat kertovat, että Suomessa vallitsee rakenteellinen tietovaje saamelaisista. Suomalaisessa koulutusjärjestelmässä ei systemaattisesti opeteta saamelaisten historiaa osana Suomen historiaa, saamelaisten perustuslakiin perustuvaa

alkuperäiskansa-asemaa eikä saamelaiskulttuuria. Tämä tietovaje heikentää demokratian toimivuutta, sillä päättäjät ja kansalaiset eivät tunne saamelaisten oikeuksia ja tarpeita, mikä puolestaan rajoittaa saamelaisten mahdollisuuksia osallistua heitä koskevaan päätöksentekoon ja heikentää palvelujärjestelmien toimivuutta.

Tietovaje aiheuttaa myös ennakkoluuloja, arkipäivän rasismia ja syrjintää. Rasistisia asenteita, ennakkoluuloja tai häirintää ja syrjintää ilmenee tavallisissa, jokapäiväisissä tilanteissa. Saamelaisia voidaan kohdella eri tavalla heidän etnisyytensä perusteella, jopa huomaamatta. Ennakkoluulot ja arkipäivän rasismi voi ilmetä esimerkiksi stereotyyppisten kommenttien tai vitsien muodossa, epäluottamuksena, väheksymisenä, ylenpalttisena idealisointina tai epätasapuolisena kohteluna.

Saamelaisyhteisön sisäistä kriittistä keskustelua vaikeuttaa usein valtayhteiskunnan saamelaisilta odottama yhtenäisyys ja yksimielisyys. Samalla se vaientaa saamelaisia osallistumasta valtaväestön julkisiin keskusteluihin ja rajoittaa vaikutusmahdollisuuksia ja osallistumista laajempiin yhteiskunnallisiin prosesseihin.

LÄHTEET

- Eriksen, Kati, Arola, Laura & Aikio, Ante 2025: *Saamebarometri 2024: Selvitys saamen kielilain piiriin kuuluvien viranomaisten näkemyksistä saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta*. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2025:9. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Lehtola Veli-Pekka 2025. *Kenen maa, kenen ääni? Saamelaisten ja suomalaisten suhteet esihistoriasta nykypäivään*. Helsinki: Gaudeamus.
- Miettunen, Tuuli 2020: *Saamelaistietoa vai puuttuvaa tietoa saamelaisista? : Selvitys saamelaistiedosta peruskoulun suomen- ja ruotsinkielisissä oppimateriaaleissa*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:29. Helsinki: Valtioneuvosto.

4 ”Kipeä asia on se puuttuva palanen” – Saamen kielten elvytys ja elinvoima

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission kuulemisiin osallistuneet saamelaiset ovat nostaneet esiin lukuisia kokemuksia saamen kielten menetyksen, elvytyksen ja ylläpitämisen ympäriltä. Kuultavat kertovat sekä omakohtaisia että vanhempien sukupolvien kokemuksia. Erityisesti nykypäivän kielitaidottomien saamelaisten kertomukset paljastavat, miten edellisten sukupolvien asuntola- ja koulukokemukset ovat estäneet kielen siirtymisen seuraaville sukupolville.

Kuultavat kertovat erityisesti ennen 1990-lukua vallinneesta kieli-ilmapiiiristä ja asenteista, jotka korostivat saamen kielen vähempiarvoisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa ja kouluissa ja rajoittivat kielen siirtymistä seuraaville sukupolville. Vaikka saamen kielten lainsäädännöllistä ja virallista asemaa on parannettu 1990-luvulta alkaen, suhtautuminen niihin on muuttunut hitaasti.

Sekä saamelaisalueella että sen ulkopuolella asuvat henkilöt kertovat kuulemisissa kokemuksiaan saamen kielen elvyttämisestä ja ylläpitämisestä. Kielen oppiminen on monille vaativa henkinen prosessi, jossa psykososiaalinen tuki, kuten Uvjj–Uvjâ–Uvja-yksikön tarjoama palvelu, olisi erityisen tärkeää.

Äidinkieliset saamelaiset puolestaan kuvaavat kuulemisissa saamen kielen ylläpitämiseen liittyviä asioita. Kuultavat tuovat esiin äidinkielen käyttämisen merkitystä erilaisissa konteksteissa kuten koulussa, viranomaisasioissa ja politiikassa. Vanhemmat sukupolvet kertovat kuulemisissa kielessä tapahtuneista muutoksista, kun taas nuoremmat kuvaavat kohtaamiaan asenteita kielen käytössä.

1 Saamen kielten siirtyminen sukupolvelta toiselle katkeaa

Inarin-, koltan- ja pohjoissaamen kielten menetykseen ja kielenvaihtoon ovat kuultavien mukaan vaikuttaneet osittain samat tekijät, vaikka kieliryhmillä on myös omia erityisiä kokemuksia. Suomalainen koululaitos ja saamen kielten puuttuminen virallisista yhteyksistä ovat rajoittaneet kaikkien kielten käyttöä. Lisäksi toinen maailmansota, evakko aika, perinteisten elinkeinojen murros sekä monikulttuuristen avioliittojen yleistyminen samoin kuin poismuutto saamelaisalueelta ovat vaikuttaneet kuultavien mukaan kielten käyttöön kielteisesti.

Inarinsaamelaiset ovat oppineet suomen kieltä jo varhaisessa vaiheessa. Kielenvaihtoon on jo 1800-luvun puolelta vaikuttanut suomalainen uudisasutus Inarijärven alueelle. Monikulttuuriset avioliitot suomen-, pohjoissaamen- ja koltansaamenkielisten kanssa ovat myös vaikuttaneet siihen, että inarinsaamelaiset ovat olleet joko kaksi- tai monikielisiä. Vuoden 1920 espanjantautiepidemia tappoi monia inarinsaamen kielen puhujia, ja orpokoteihin joutuneet lapset vieraantuivat inarinsaamen kielestä ja kulttuurista.

Koltansaamelaisten kielenvaihdokseen vaikutti erityisesti toinen maailmansota ja evakko aika. Osa Inarin kunnan kyliin asutetuista koltansaamelaisista onnistui pitämään koltansaamen kielen elinvoimaisena pitkälle 1970-luvulle saakka. Osalla koltansaamelaisista kieli sen sijaan vaihtui suomeen nopeasti asuttamisen jälkeen.

Pohjoissaamen kielen puhujien kielenvaihto on laajan puhuma-alueen vuoksi ollut melko vaihtelevaa. Eniten pohjoissaamen kielen uhanalaistumista on tutkittu ja dokumentoitu Vuotson alueella.

Asuntola- ja koulu aika

Komissio on saanut kuulla sekä asuntolakoulussa olleiden että asuntolasukupolvien jälkeläisten kertomuksia. Kuultavat kertovat, että asuntolakoulussa asuminen ja siellä annetut rangaistukset ovat vaikuttaneet siihen, että kielen siirtyminen seuraaville sukupolville on katkennut. Monet saamelaislapset, erityisesti pohjois- ja koltansaamenkieliset, oppivat suomen kieltä vasta kansakouluun mennessään, mutta opettajat ja asuntolalahenkilökunta olivat suomenkielisiä.

Saamelaislasten kokemukset asuntoloissa sotien jälkeisinä vuosikymmeninä ovat moninaisia. Joillekin asuntola-aika on ollut hyvin traumaattista aikaa, joka on jättänyt jälkensä loppuiksi. Toiset taas muistelevat asuntola-aikoja neutraalisti, jopa positiivisesti. Samassa asuntolakoulussa koetut kokemukset vaihtelevat suuresti esimerkiksi lapsen suomen kielen taidon mukaan tai sen, oliko asuntolassa vanhempia sisarusia ja läheisiä ystäviä.

Saamen kielen puhuminen koulussa ja asuntolassa on ollut monin paikoin kiellettyä. Etenkin koltansaamelaiset kertovat kielen puhumisesta annetuista rangaistuksista. Myös inarin- ja pohjoissaamenkieliset kuultavat muistavat koltansaamelaisten saaneen rangaistuksia helposti. Lapset saattoivat asuntolakouluissa kiusata toisiaan ”väärän murteen” tai ”väärän kielen” puhumisesta. Näitä kokemuksia lasten välisestä kiusaamisesta nousee esiin kaikkien kieliryhmien keskuudessa.

Monet vanhemmat kuultavat muistelevat, miten yksittäisen opettajan tai asuntolanhoitajan toistuvat kiellot puhua saamen kieltä ovat vaikuttaneet loppuelämään. Nämä yksittäiset hetket tai tapahtumat ovat olleet merkittäviä paitsi kokijalleen, myös seuraaville sukupolville, jotka joutuvat käsittelemään vanhempiensa tai isovanhempiensa kokemuksia esimerkiksi alkaessaan opiskella saamen kieltä. Moni kuultava, joka ei ole oppinut saamea kotona, kertoo kuulemisen alussa siitä, että hänen perheessään saamen kielen käyttö on katkennut siksi, että hänen vanhempansa tai isovanhempansa ovat olleet asuntolakoulussa.

Seuraavissa otteissa kolme 20–60-vuotiasta henkilöä kertoo, miten heidän vanhempiensa kokemukset ovat vaikuttaneet heidän omiin mahdollisuuksiinsa oppia saamen kieltä kotona. Kertomukset ovat kipeitä, eikä vanhempia haluta syyllistää siitä, ettei heille ole opetettu kieltä:

No, äiti joutui asuntolaan ja se loppui siihen.

***

Minä olen 90-luvulla syntynyt ja mulla on sellainen vanhempi, joka on käynyt asuntolakoulun. Häntä on siellä kielletty ja rankaistu puhumasta saamea, joten hän ei ole sitä meillekään kotona siirtänyt.

***

Minun on pakko kertoa sellainen ikävä kokemus, mikä äidillä oli siihen kieleen liittyen siihen aikaan, kun oli koulussa. Siellä oli suomalaiset opettajat ja siellä oli kielletty koltansaamen puhuminen, että siitä sai rangaistuksen, jos puhui vaikka välitunnilla saamea. Äiti kertoi, että hän oli jäänyt siitä kiinni ja hänet laitettiin sitten luokahuoneen nurkkaan seisomaan tällä tavalla, kädet levällään näin. Ja tulitikkuaski laitettiin kummankin käden päälle ja siinä piti seistä, ja jos se aski tipahti, niin se aika alkoi alusta. Minä en muista paljonko se aika oli ja kertoiko äiti sitä koskaan, mutta tällainen se rangaistus oli. Siitä on tullut sellainen asia, että minä muistan sen ikäni ja minä toivon, että tämä kokemus saa tulla julki. Olen jälkikäteen tajunnut, että se on sellainen kokemus, että jos sinä puhut omaa kieltäsi ja sinua tuolla tavalla rangaistaan, niin ei se semmoista tunnetta kasvata, että tämän hienon kielen minä välitän lapselleni. Kun ajattelee sitä, miten kieli siirtyy, niin tämä on niin tärkeä tekijä, tuollainen rankaiseminen. Semmoinen hyvin raju kokemus, ei se kannusta viemään kieltä eteenpäin ja pitämään sitä elävänä.

Monissa kuulemisissa on tullut esille, että asuntolalasten vanhemmat ovat päättäneet olla puhumatta saamen kieltä nuoremmille lapsille, kun ovat saaneet tietää, kuinka vaikeaa perheen vanhemmilla lapsilla on ollut asuntolakoulussa. Eräs kuultava kertoo enostaan, kuinka tämä oli varoittanut vanhempia jatkamasta saamen kielen opettamista perheen nuoremmille lapsille:

Hänen isoveljensä oli seitsemän vuotta vanhempi kuin hän. Hän oli saamenkielinen, se vanhin veli, ja hän meni ensimmäisenä asuntolaan ja kouluun. Hän joutui todellakin kärsimään siellä, ja on tullut sieltä kerran kotiin ja sanonut, että ette saa enää puhua muille lapsille saamen kieltä. Minä uskon, että áhkku (isoäiti) ja áddjá (isoisä) tekivät tiedostaen sen päätöksen, että lopettivat puhumasta ja suosittelivat, että pitää puhua suomen kieltä.

Vanhemmat ovat halunneet suojella lapsiaan niiltä kipeiltä kokemuksilta, joita itse ovat joutuneet kokemaan tai joita ovat nähneet omien vanhempien lastensa kokeneen. Onkin ajateltu, että lapsi saa paremman tulevaisuuden, jos hän omaksuu ainoastaan suomen kielen:

Äitihän sanoi, että kun hän oli silloin koulun asuntolaan mennyt, niin oli päättänyt, että ei opeta omille lapsilleen saamen kieltä. Minä kuulun siihen menetettyyn sukupolveen. Mummo ja äiti ajattelivat, että saan helpomman ja paremman tulevaisuuden, koulutuksen ja mahdollisuudet, kun musta tulee suoraan suomenkielinen.

Kuulemisissa nuoremmat sukupolvet, jotka eivät ole itse kokeneet asuntola-aikoja, asettavat edellisten sukupolvien kokemukset pakkosuomalaisistamisen ja suomalaisen yhteiskunnan saamelaisiin kohdistuneen vallankäytön kontekstiin:

Saamen kielen puhumisesta pahimmillaan rangaistiin, ja siitä saatettiin syrjiä, ja sitä pidettiin hyvinkin ei-toivottuna. Ja sitten se oli sellanen asia, että jos puhuu saamen kieltä keskenään, niin siitä saattoivat nämä sen aikaiset opettajat antaa jotakin rangaistuksiakin ja muuta. Se haluttiin kitkeä ihmisestä pois, ja vallalla oli se hyvin vahva kansallistunne yhdestä suomalaisesta kansasta, ja siihen suomalaiseen ajatteluun ei sopinut mitkään muut vähemmistöt. Haluttiin pakkosuomalaistaa ihmisiä, ja haluttiin tavallaan yhdistää kaikki ihmiset, ja se oli tosi huono juttu.

Kun kieli vaiennettiin, niin myös identiteetti vaiennettiin: omaa saamelaisuutta ei haluttu näyttää. Vaikenemisen kulttuuri näiden kipeiden kokemusten, saamen kielen ja saamelaisuuden ympärillä on ajoittain hyvin syvällä ja kuului yhä komission kuultavien kokemuksissa ja tuntemuksissa. Vaikka suvussa saatetaan hyvin tietää

syyt ja tietyt asuntolakokemukset, jotka ovat johtaneet kielen käytön katkeamiseen, joissakin perheissä niistä on silti vaikea puhua ja ne ovat vaiettuja asioita. Moni kertoo, että vasta jokin yksittäinen tilanne myöhemmin elämässä sai heidät tajuamaan, että heidän vanhempansa tai lähisukulaisensa puhuu saamea. Samalla on havahduttu suvun ja omaan saamelaisuuteen eri tavalla:

Isä ei puhunut koskaan siitä, ei kertonut koskaan siitä. Mulle tuli itselle yllätyksenä joskus, olisinko mie ollut joku 7–8-vuotias, kun mie ensimmäisen kerran tajusin sen, että isähän osaa saamen kieltä. Hän ei puhunut sitä ikinä lapsille, eikä sillä lailla, että lapset olivat kuulemassa. Mutta sitten yhtäkkiä jossain vaiheessa tajusin, että Norjasta kävi sukulaisia, vieraita, niin heidän keskustelivat keskenään siellä ihan täysin. Niin sitten havahtui siihen, että isähän osaa saamen kieltä, että miksei se ole koskaan puhunut. Kai se oli sitten jotain kokemuserää hänelläkin.

Joissakin perheissä saamelaisuuskin on saattanut olla vieras asia. Siitä ei olla erikseen keskusteltu, vaan sitä on ”vaan eletty”. Tässä tapauksessa kuultava on havahtunut omaan saamelaisuutensa, kun on huomannut ettei ymmärrä, mitä kieltä isoäiti puhuu:

Mulle ei ole koskaan lapsuudessa puhuttu siitä, jotenkin saamelaisuus-termikin on vähän vieras mulle. Ei ole sanottu, että no sinä olet saamelainen tai me ollaan saamelaisia. Ei ole ehkä määritelty, kun on vaan eletty. Mä olen vasta sitten joskus teini-ikäisenä tajunnut, kun kuulin mummon puhuvan siskollensa eri huoneessa ja mä yhtäkkiä havahduin, että mä en ymmärrä, mitä ne puhuu. Sitten mä olen alkanut vähän miettimään, että hetkinen, mitähän ne siis puhuu ja mitä kieltä.

Ei mitään keskustelua. Mä en muista ainakaan kysyneeni mitään. Ei tule mieleen mitään semmoisia keskusteluita, että me oltaisiin keskusteltu kielestä tai saamelaisuudesta. Nyt sitten myöhemmin, kun mummoa ja pappaa ei enää ole täällä, niin kyllähän se kaduttaa, ettei ole kysynyt mitään.

Saamelaisuus on ollut vaiettu asia erityisesti inarinsaamelaisten ja koltansaamelaisten parissa. Kuultavat kertovat, että vanhempien ja isovanhempien kokemukset asuntolakouluissa ja yhteiskunnan kielteiset asenteet näitä ryhmiä kohtaan ovat vaikuttaneet siihen, ettei saamelaista perintöä ole haluttu siirtää nuoremmille sukupolville.

Evakko aika ja yhteiskunnalliset murrokset

Totuus- ja sovintokomission kuulemien vuotsolaisten mukaan toisen maailmansodan jälkeinen evakko aika vaikutti paljon siihen, että saamen kieli vaihtui suomen kieleen Vuotson alueella. Evakossa ollessaan saamelaiset joutuivat tekemisiin suomalaisen väestön kanssa. Seuraava kuultava kertoo, että tällöin saamelaiset oppivat ajattelemaan, ettei saamen kielellä pärjää suomalaisessa yhteiskunnassa. Siksi he puhuivat lapsilleen pelkästään suomea.

Tosiaankin se evakko aika on ollut todella merkittävä aikajakso Vuotson alueen saamelaisille. Se on tosiaankin avannut oven suomalaiseen kulttuuriin, ja sitä myöten tuli sitten asioita Vuotson saamelaisille, joista ei ollut tietoa aikaisemmin. Sitä myöten alkoi itämään se siemen siellä, että suomalaistuminen ja suomen kielen omaaminen on se ainoa oikea ratkaisu omien lasten kannalta, jotta ne menestyisi suomalaisessa yhteiskunnassa. Ja mie oon tämän ajatustavan, en sano uhri, en koe kuitenkaan olevani uhri, mutta kipeä asia se on, että on se puutuva palanen. Koko ikäni olen kipuillut sen asian kanssa, että minä en ole saanut, minua on estetty saamasta äidinkieli, joka mulle olisi kuulunut. Koska miehän olen nyt sitten kuitenkin aikuisiässä ja nuorena aikuisena opetellut saamen kieltä.

Myös yhteiskunnan laajempaan teollistumiseen liittyvät toimet ovat vaikuttaneet saamen kielen käytön vähenemiseen. Lokan ja Porttipahdan tekoaltaiden valmistuminen 60-luvulla on kuultavien mukaan yksi syy kielen menettämiseen Vuotson alueella. Tekoaltaiden rakentamisen takia Kurujärven kylä jäi kokonaan veden alle, millä oli merkittäviä vaikutuksia alueen perinteisiin elinkeinoihin, saamelaisyhteisöön ja kielen ja kulttuurin siirtymiseen:

Muistan kun meille tultiin vuonna 1960 kertomaan, helikopterilla tulivat kertomaan, että tähän tehdään nämä altaat ja vesi tulee nousemaan näin portaille asti. Kurujärvellä oli silloin kolme taloa ja monta perhettä, siellä oli hyvä asua. Ennen altaita siinä oli järvi, josta sai hyvät keittokalat. Sitten kun tulimme tänne, niin se saamen kieli jäi. Minun saamelaisuus jäi Lokan alle. Kieli jäi Kurujärvelle, kun sieltä jouduttiin lähtemään. Koko kylä hajosi ja väki meni minne meni, vanha elämä ja rakenne hajosivat. Minulle saamelaisuus ja saamen kieli on yhtä.

Saamen kielen asema ja asenteet kieltä kohtaan

Suomen valtio alkoi edistää saamen kielten asemaa vasta 1990-luvun puolivälissä. Laki saamen kielen käytöstä viranomaisissa säädettiin vuonna 1992 ja saamelaiskäräjälaki tuli voimaan 1996. Uudistettu saamen kielilaki astui voimaan 2004, ja

se takaa saamelaisille oikeuden asioida viranomaisissa omalla kielellään kotiseutalueella. Käytännössä lain soveltamisessa esiintyy yhä ongelmia, eikä se turvaa muualla Suomessa asuvien saamelaisten kielellisiä oikeuksia.

Kuultavat kertovat, että ennen kuin saamen kieli sai virallisen aseman, oli itsestään selvää, että suomen kieli oli se kieli, jolla toimittiin suomalaisessa yhteiskunnassa. Saamen kielillä ei voinut opiskella eikä niitä käytetty työpaikoilla. Saamen kieli rajoittui lähinnä yksityisiin yhteyksiin ja perheen sisälle. Monet saamelaiset ajattelivat, että saamen kielestä ei ole hyötyä lapselle ja on parempi puhua heille suomea.

Kun koulutusmahdollisuksiakaan saamen kielillä ei ollut, vanhemmat ovat valinneet suomen kielen ajatellen lastensa parasta. Kuultavat kertovat, että vaikka he ymmärtävätkin vanhempiansa tekemät valinnat, voi silti tuntua siltä, että itsestä puuttuu palanen, kun ei osaa saamen kieltä.

Isä ja äiti oli hyvin koulutusmyönteisiä ja pitivät tärkeänä sitä, että lapsilla on mahdollista kouluttaa itseensä. He tajusivat sen, tai heille oli kerrottu, että ainoa oikea ratkaisu on, että suomen kieli täytyy olla vahva, jotta pärjää suomalaisessa yhteiskunnassa. Ja he tekivät tämän ratkaisun sitten meidän parasta ajatellen niissä olosuhteissa ja sen tiedon varassa. Tokihan mulla on lapsuudesta muistoja, koska isä ja äiti kumpikin osasivat saamen kieltä, niin että se oli isälle ja äidille vähän semmoinen salakieli. Että tokihan mie olen kuullu sitä kieltä, mutta mie oon koko ikäni tuntenut, että minusta puuttuu palanen.

Kuultavat kertovat, että kaksikielisyys nähtiin aikaisempina vuosikymmeninä ja yhä edelleenkin negatiivisena asiana ja haittana lapsen kehitykselle. Esimerkiksi neuvoloissa on ollut yleistä kehottaa vanhempia puhumaan lapsille vain suomea, ettei lapsista tule puolikielisiä. Kaksikielisyyttä ei ole tuettu, ja moni vanhempi on päättänytkin valita suomen kielen, jotta lapsi ”pärjäisi elämässä”. Seuraavassa sitaatissa 1960- ja 70-lukujen vaihteessa syntynyt kuultava kertoo, miten hänen vanhempiaan oli neuvolassa kehoitettu puhumaan lapselle vain yhtä kieltä:

Minä olin joskus yläasteella niin vihassa, että miksette ole puhuneet meille saamen kieltä. He kuuntelivat, antoivat minun olla vihainen, ja sitten monesti selittivät, että aika oli sellainen, kun äiti kävi neuvolassa, niin olivat siellä puhuneet, että on parempi oppia yhden kielen, että lapsi pärjää elämässä. Jos on puolikielinen, niin ei pärjää. Ja silloin käytettiin puolikielinen-termiä. Ja äiti sanoi, että kyllähän he ymmärsivät, että he olivat itse oppineet kaksi kieltä, mutta näkivät paljon koulussakin ystäviä, jotka jäivät luokalle, kun ne eivät osanneet suomen kieltä, tai oli koko elämän vaikeuksia, kun eivät osanneet.

Monet kuultavat kuvaavat erityisesti 1970- ja 80-lukujen yleistä ilmapiiriä, jossa saamelaisuutta ja saamen kieliä pidettiin alempiarvoisina verrattuna suomalaiseen identiteettiin ja suomen kieleen. Kuultavat kertovat, että saamen kieliä ei arvostettu myöskään saamen kielen vahvoilla puhuma-alueilla kuten Utsjoella ja Inarin ja Enontekiön monissa syrjäkylissä.

Tässä sitaatissa kuultava kertoo, miten saamelaisiin suhtauduttiin Inarissa 1970-luvulla. Saamelaiset nähtiin ”syrjäkyläisten metteläisinä”. Tämän asenteen omak-suivat monet saamelaiset itsekin. He ajattelivat, että suomalaisuus tulee syrjäyttämään saamelaisuuden:

Se oli juuri se 70-luku. Oli sellainen usko täällä, että saamen kielellä ei ole tulevaisuutta. Eivät ihmiset puhuneet saamen kieltä. Minä en muista, minkä takia, mistä sellainen uskomus tuli, että saamen kielellä ei pärjää. Mutta silloin olikin se aika, että saamen kieltä ei ollut missään, et kuullut missään saamen kieltä.

Kansakoulussa ei juuri tarjottu saamenkielistä opetusta, poikkeuksena satunnainen pohjoissaamenkielinen opetus. Saamen kielten opetus on peruskoulujärjestelmän tultua alkanut Inarissa ja Utsjoella 1970-luvulla. Vaikka saamen kielen opetusta on alkanut olla tarjolla, silti moni kuultava kertoo käyttäneensä saamelaisten ikätovereidensa kanssa pääosin suomea jopa Utsjoella, missä saamelaiset muodostavat enemmistön. Varsinkin 1970- ja 80-luvun Nuorgamista muistellaan, että pohjoissaamalla ei ollut kovin vahvaa sijaa, ja monet äidinkieleltäänkin saamenkieliset puhuivat pelkästään suomea:

Se täytyy sanoa, että kun alkoi tulla niitä suomen kieltä puhuvia ihmisiä, saamen kieli menetti sijaa. Ja erityisesti Nuorgam oli sellainen. Kun lähtee ylöspäin jokea, niin Vetsikko on aivan saamenkielinen. Utsjoen suu, siis kirkonkylä ja Kari-gasniemi. No se oli se, kun tästä tuli tällainen iso kauppakylä. Täällä oli toistakymmentä kauppaa, enemmän tai vähemmän. Ja ne olivat muualta tulleita ihmisiä. Toinen oli se, et suomen kielen lisäksi piti osata norjaa. Koska asiakkaat olivat enimmäkseen, tai ainakin puolittain melkein Norjasta, Norjan puolelta.

Seuraavassa sitaatissa 1980-luvulla koulua Nuorgamissa käynyt kuultava kertoo, kuinka vahvasti suomen kieli ja suomalaisuus on vaikuttanut oman kielen puhumiseen. Kuultava kertoo myös saamelaisuuteen liittyvästä häpeästä, jonka on omaksunut:

Ja itse olen jäänyt sillä tavalla puolikieliseksi. Minä häpesin. Minulle ei tullut mieleenkään, että olisin alkanut kenenkään kanssa siellä puhumaan saamen kieltä. Meni vielä niin, että minä aloin itsekin syrjimään saamelaisuutta ja kotiani ja

häpeämään sitä. Enkä minä ymmärtänyt, että se ei ole minun vikani. Se on tullut ulkopuolelta. Ja todellakin, että se on niin hieno asia, kun nämä nuoret ihmiset, he ovat päässeet oppimaan saamelaisuuteen, saamelaiseksi. Kuinka rohkeita he ovat. Minun sukupolveni ei päässyt. Minun ikäisten vanhemmat, he oppivat myös niin, he ovat kärsineet, ja ymmärrän, että he eivät halunneet omille lapsilensa sitä samaa, että eivät joutuisi kärsimään, mutta eivät ymmärtäneet, että silti kärsivät.

Jotkut kuultavat kertovat siitä, miten yleinen asenne saamen kieltä kohtaan alkoi pikkuhiljaa muuttua 1980-luvulla. Saamen kielen opetusta alkoi olla tarjolla, vaikkakin vain muutama tunti viikossa, ja se saattoi jo näkyä kotiympäristössäkin. Eräs kuultava kertoo, miten saamenkielisen opetuksen alettua hänen kotonaan alettiin tietoisesti siirtää kieltä hieman enemmän.

Tässä yli 80-vuotias kuultava kertoo, miten kielen opiskelun mahdollisuus koulussa alkoi muokata asennetta saamen kieltä kohtaan. Asennemuutokset ovat hitaita, ja tässä kuulemisessa tulee monen muun kuulemisen tavoin esiin se, että vasta asuntolasukupolven lastenlapsilla on mahdollisesti helpompi suhde saamen kieleen:

Sitä oli vaan tunti vai kaksi viikossa, ei siinä kyllä ehdi oppimaan, mutta on siinä semmoinen hyvä puoli kuitenkin, että ne sai jonkinlaisen kosketuksen siihen, että se ei ole hävettävä kieli enää. Mutta kyllähän minun lapset koki sen hävettävyyden vielä. Siis minusta se seuraava sukupolvi, mutta lastenlapset nyt sitten, niin kappas vaan, nehän puhuu.

Muutamit kuultavat tuovat esille, miten asuntolakokemusten lisäksi myös kirkko ja kirkon työntekijät ovat vaikuttaneet saamelaisten suhtautumiseen omaan kieleensä ja sen puhumiseen. Eräs kuultava muistelee, miten pappi on aikoinaanertonut hänen vanhemmalleen, että tämä ei saa puhua saamen kieltä. Eräs kuultava kertoo tapauksesta, jossa kirkkoherra oli kehottanut teini-ikäistä saamea äidinkielenään puhuvaa henkilöä vaihtamaan äidinkieltänsä kirkonkirjoissa saamen kielestä suomeksi:

Kun hän oli nuori poika, niin kirkkoherra siihen aikaan oli hänelle sanonut, että kun sie puhut noin hyvin tuota suomen kieltä, niin eikö vaihdeta sieltä kirkonkirjoista se saamen kieli... Syntymäkieli on saamen kieli, niin eikö vaihdeta se suomen kieleksi, kun sie noin hyvin tuota suomen kieltä puhut. Se oli nuori pojankloppi, niin se sanoi, että vaihdetaan vain. Ja niin se vaihdettiin suomen kieleksi.

Perheen kielen valintaan vaikuttavat muutkin tekijät, kuten paikkakunta ja ympärillä olevan yhteisön tuki. Uudelle paikkakunnalle muutettaessa perhe saattaa ottaa suomen kielen kotikielekseen. Saamelaisen vanhemman puolisoilla ja tämän suhtautumisella saamen kieleen on suuri vaikutus siihen, mitä kieltä perheessä puhutaan:

Jos oli seka-avioliitto ja se puoliso oli myötämielinen, niin niissä perheissä säilyi se kieli ja oli mahdollisuus sitä jatkaa. Mutta jossain se toinen puoliso alkoi tavallaan halveksimaan, vihaamaan, niin niissä perheissä se kieli katosi. Ja sehän, siitä seurasi se, että tulee huono itsetunto. Sen mä olen nähnyt, nimenomaan sen itsetunnon, tässä kieli asiassa aika merkittäväksi tekijäksi.

***

Näistähän on paljon puhuttu, näistä riukuvaimoista, jotka on ollu saamelaisperheissä, jossa mies on ollu saamalainen. Ne on ollut pelastus, koska miehet ei ole joko puhunut tai ei ole halunneet puhua saamea, ja riukuvaimot on sitten opiskelut kielen, alkaneet siirtää sitä lapsille ja vaatia opetusta.

Joissain kuulemisissa kerrottiin myös, miten erotilanteet voivat heikentää lapsen yhteyttä saamen kieleen. Fyysinen etäisyys saamelaisesta vanhemmasta ja vanhempien hankalat välit vaikuttavat suoraan siihen, kuinka paljon lapsi pääsee kuulemaan saamen kieltä. Pahimmassa tapauksessa valtaväestöön kuuluva vanhempi on jopa saattanut kieltää lasta ja toista vanhempaa puhumasta keskinäistä ”salakieltään”.

Saamen kielen osaamisen merkitys identiteetille

Moni haastateltava on joutunut kielettömyyden myötä pohtimaan omaa suhdettaan saamelaiskulttuuriin ja paikkaansa saamelaisyhteisössä. Saamea puhumaton on saattanut kokea esimerkiksi ulkopuolisuuden tunnetta, häpeää tai arvottomuuden tunnetta. Varsinkin nuoret nostivat esiin riittämättömyyden ja välillä myös häpeän ja kuulumattomuuden tunteita liittyen kielettömyyteen. Oma arvo yksilönä mitataan sen mukaan, osaako saamea vai ei, ja samalla siihen liittyy suuri taakka ja painetta esimerkiksi opiskella kieli ja puhua sitä täydellisesti. Oman saamelaisidentiteetin pohdiskelu ja suhde kieleen korostuu monesti varsinkin silloin, jos henkilö asuu saamelaisalueen ulkopuolella, mutta yhtä lailla tällaisia tunteita saattaa olla kuultavilla, jotka asuvat saamelaisalueella. Kielettömyys voi yhtä aikaa aiheuttaa ulkopuolisuuden tunnetta sekä saamelaisyhteisön että valtaväestön keskuudessa:

Mie vähän niin kuin sen kielitaidottomuuden takia tipuin siitä saamelaisuuden kehdestä. Tietyllä tavalla koko mun lapsuutta leimaa semmoinen häpeä ja

ulkopuolisuuden olo. Mulla on tämä suku, mulla on näin paljon näitä serkkuja ja kaikkea, ja mulla on silti semmoinen olo, että mie en kuulu tänne.

Mitä vanhemmaksi mie kasvoin, niin sitä enemmän tuli se semmoinen, että ansaitsenko mä olla täällä. Mie koin erilaisuutta ja vähän ulkopuolista suomalaisten kesellä, kun kasvoin, mutta myös saamelaisten keskuudessa, että mie en kuulunut kumpaankaan.

Kukaan ei ikinä sanonut, että se ei haittaa, vaikka sä et puhu sitä kieltä. Se oli semmoista jatkuvaa patistusta, että alappa opiskelemaan ja se olisi hyvä sulle, mutta sitten siitä kielestä tuli semmoinen mörkö mulle. Kaikki siihen kieleen liittyvä aiheutti mussa hirveästi ahdistusta. Se meni siihen, että vielä lukioikäisenä, jos mie kuulin saamen kieltä, niin mä aloin panikoimaan fyysisesti. Se aiheutti mussa tosi rajun reaktion. Se oli toisaalta mun kotikieli ja mä olen koko elämäni vähän niin kuin kuullut sitä. Mutta sitten taas se paine, joka siitä tuli, ja se häpeä, mikä siinä tuli, kun puhutaan mun kieltä, jota mä en ymmärrä, niin se oli jotenkin ihan liikaa. Niin sitten sitä vaan alkoi sulkemaan pois ja jättämään pois.

Kielettömyyteen voi liittyä surua, häpeää ja katkeruutta siitä, miksi itse ei ole saanut oppia kieltä. Tällaiset tuntemukset ja sisäiset prosessit voivat myös olla hidasteena tai vaikeuttavana tekijänä kielen opiskelussa ja takaisin ottamisessa:

Usein mietin sitä ja koen surua ja ehkä jotain katkeruutta, että ei ole saanut kasvaa siellä ja ei ole saanut samalla tavalla kasvaa kiinni siihen kulttuuriin ja kieleen. Ja sitten kun on se häpeä, niin sitten on tosi vaikea myös, tai silleen hidas prosessi ottaa sitä takasin. Koska vaikka jos on joku asia, mitä ei ymmärrä tai tiedä, nii ei jotenkin kehtaa kysyä siitä edes omilta sukulaisilta. Koska sitten hävetää, että paljastuu, että ei tiedä edes sitä, niin sitten ei myöskään opi niitä asioita, kun ei uskalla kysyä.

Kielettömyyden kipu näkyy myös siinä, miten eräs kuultava kuvaili kielettömyyttä ”vereslihahaavaksi, joka ei koskaan umpeudu”. Kielettömyys voi vaikuttaa siihen, miten yksilö kokee voivansa osallistua yhteisössä. Eräs kuultava tuo esille, miten toivo, että myös kielitaidottomuus ja kielitaidottomat voitaisiin huomioida:

Mutta myös se, että se kielitaidottomuuskin on niin iso asia. Se ei pelkästään ole käytännön vaikea asia, vaan se vaikuttaa niin paljon siihen identiteettiin ja siihen henkiseen jaksamiseen ja siihen, kuinka paljon siinä kulttuurissa uskaltaa tulla mukaan. Jotenkin se, että sen sijaan, että jollekin kielitaidottomalle puhuu pelkästään saamea, koska ajattelee, että se auttaa, niin on tärkeä miettiä myös sitä

ihmistä sen kielitaidottomuuden takana ja sitä, että se on niillekin tosi kova juttu. Se ei ole tyhmyyttä tai laiskuutta tai mitään. Tarvitaan ymmärrystä sitä kohtaan.

Kielen menettämiseen tai kielettömyyteen liittyvä häpeä on joillekin kuultaville aiheuttanut sen, että he eivät ole halunneet näyttää muillakaan tavoilla omaa saamelaisuuttaan. Monelle on vaikea käyttää saamenpukua ilman, että osaa kieltä. Samalla saamenpuvun ompelu tai sen hankkiminen ja perinteisen saamenkäsityön oppiminen on monelle matka takaisin omaan kulttuuri-identiteettiin. Useissa kuulemisissa korostuu, kuinka kieli, kulttuuri ja perinteisen käsityön taidot linkittyvät tiiviisti toisiinsa. Joillekin käsityötaitojen opettelu on vahvistanut omaa saamelaisidentiteettiä, ja moni onkin alkanut käyttää saamenpukua tai ommellut ensimmäisen saamenpukunsa opittuaan saamen kielen. Jotkut kuultavat kertovat, miten saamenkäsityön oppiminen tai osaaminen on auttanut ylläpitämään yhteyttä saamelaiskulttuuriin ja omaan saamelaisuuteen, vaikka ei osaisikaan kieltä. Kuulemisissa nousseista kielen, kulttuurin ja saamenkäsityön yhteyksistä kerrotaan tarkemmin luvussa 6: ”Siihen liittyy niin paljon” – Saamelaisten kulttuuri-ilmaisut.

2 Saamen kielten elvyttäminen

Moni kielensä menettänyt saamelainen on myöhemmin opiskellut oman sukunsa kielen takaisin. Nykypäivänä mahdollisuuksia opiskella saamen kieliä on monia. Saamelaisalueen koulutuskeskus (SOGSAKK) Inarissa on järjestänyt vuoden mittaista pohjoissaamen kielen ja kulttuurin koulutusta 1990-luvun alkupuolelta asti. Inarissa on SOGSAKK:ssa voinut opiskella vuoden koulutuksena vuodesta 2011 ja koltansaamea vuodesta 2012 alkaen. Lisäksi saamen kieliä on mahdollista opiskella Helsingin, Lapin ja Oulun yliopistoissa. Oulun yliopisto on ainoa yliopisto Suomessa, jossa voi opiskella kaikkea kolmea Suomessa puhuttua saamen kieltä pääaineena äidinkielen tasolla.

Kokemuksia kielen opiskelusta

Oman suvun kielen opiskeluun liittyy monella kuultavalla ristiriitaisia tunteita. Komission kuultavana oli useita henkilöitä, jotka olivat opiskelemassa tai opiskelleet sukunsa kielen takaisin. Monet näistä kuultavista olivat alle 30-vuotiaita saamelaisnuoria. Kielensä opiskelleissa oli sekä niitä, jotka olivat kasvaneet kotiseutualueella ja myöhemmin muuttaneet pois esimerkiksi opintojen tai työn vuoksi, että myös niitä, jotka olivat syntyneet ja kasvaneet muualla tai muuttaneet lapsena pois saamelaisalueelta.

Moni nuori kuultava kertoo saamen kielen opiskelun antaneen työmahdollisuuksia saamen kielen ja kulttuurin parissa. Työmahdollisuudet ovat vahvistaneet sidettä saamelaisyhteisöön, omaan sukuun ja saamelaiskulttuuriin. Tässä kuultava kertoo, miten on kokenut päässeensä enemmän osaksi saamelaisyhteisöä sen myötä, että on opiskellut kielen ja päässyt työskentelemään sillä:

Musta tuntui, että pääsin osaksi siihen yhteisöön, kun aloin tuntemaan eri ihmisiä ja en pelkästään omaa sukua, vaan muitakin. Mä huomaan, että mulle on tullut itsevarmuutta koko saamelaisidentiteettiin.

Monet aikuisiällä saamen kielen opiskelleet ovat myös siirtäneet kielen omille lapsilleen, jolloin kielestä tulee lapsille äidinkieli:

Kyllähän se merkitsee erittäin paljon. Sitä kuuluvaisuutta, ja identiteetti on parempi. Ja kyllähän sen tunnen, että olen tehnyt suuren kulttuurityön, kun olen palauttanut tai antanut sen omille lapsilleni. Kyllä sillä on suuri merkitys. Ja minä näen, että sillä on suuri merkitys myös lapsille.

Kuultavat kertovat, miten ovat kieltä opiskellessaan joutuneet pohtimaan omaan identiteettiin, sukuun ja historian tapahtumiin liittyviä kysymyksiä. Uuden kielen opiskelun ohella näiden asioiden pohtiminen on ollut monelle raskasta. Kuultavat kertovat, että menetetyn suvun kielen opiskelu herättää usein raskaita tunteita ja prosesseja, joihin olisi kaivattu enemmän tukea ja mahdollisuuksia keskusteluun. Moni kuultava kertoo kokeneensa katkeruutta ja surua siitä, että kieli on suvussa katkennut, ja myös vihaa siitä, mitä aiemmat sukupolvet ovat joutuneet kokemaan:

Ja sitten välillä kokee semmosta, että ei mitenkään syyllistystä tietenkään, koska siellä on aina se historiaan vaikuttava tekijä, mutta on sellaista katkeruutta joskus jopa siitä, et miksi on pitänyt mennä silleen, että nyt me ollaan tässä se osapuoli, että me kurotaan niitä traumoja, korjataan niitä.

Omat hankalat tunteet saattavat joillakin korostua myös osittain sen takia, että samassa opiskeluryhmässä on suomalaisia tai muita ei-saamelaisia, joilla ei ole samankaltaista oman suvun ja kieliyhteisön tuomaa historiaa ja taakkaa. Vaikka yksittäiset opettajat osaavatkin huomioida ryhmänsä saamelaiset opiskelijat ja heidän erilaiset lähtökohtansa kielen opiskelussa, jotkut kuultavat esittävät toiveen, että kielen oppimiseen olisi ympäristöjä, jotka on tarkoitettu vain saamelaisille:

Siitä tulee niin suuri suru, että joutuu opettelemaan omaa äidinkieltä, ja sitten tulee epätoivo, että mitä jos ei koskaan opi. Tuntui oudolta olla siellä jossain etäkurssilla, kun siellä on suomalaisia ihmisiä, ketkä opiskelee sitä vaikka työn takia,

ihan vaan oman mielenkiinnon takia tai sen takia, että haluisi muuttaa pohjoiseen. Sitten tuntuu, että itse on niin eri syystä siellä, niin siitäkin tulee jotenkin yksinäinen olo ja katkeruus niitä kohtaan, ketkä on siellä tuollaisista syistä, vaikka en mä haluaisi kokea semmostakaan.

*Ehkä mä toivoisin, että olisi joku semmonen vain saamelaisille kohdistettu kielen-
takaisinottokurssi tai -ryhmä, jossa otettaisiin huomioon se, että ihmisillä on vaikea suhde siihen kieleen, että kaikilla herää kaikenlaisia tunteita. Ja että se ei olisi vaan sellaista mekaanista kielen opiskelua, vaan että siihen kuuluis vahvemmin kulttuurinen puoli, ja se olisi vaan saamelaisille suljettu ryhmä. Jotenkin olisi kai puuta jollekin sellaiselle, että sitten siellä voisi myös jakaa sitä jotain sellaista tunteita ja epävarmuutta. Ja turvallisessa tilassa, että tietää, että kaikki kokee sitä samaa tunnetta tai ainakin jollain tavalla samankaltaisia tunteita. Olisi mukavampi opetella sellaisessa ryhmässä.*

Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj – Uvjä – Uvja on toimintakautensa aikana järjestänyt erilaista toimintaa saamen kieliä opiskeleville saamelaisopiskelijoille ja -nuorille. Lisäksi Uvjj – Uvjä – Uvja on järjestänyt 18–28-vuotiaille nuorille kielettömille saamelaisaikuisille suunnatun ”Se tunne, kun saamen kieli puuttuu” suljetun vertaisryhmän, joka kokoontui etänä 5 kertaa vuoden 2023 syksyllä. Vertaisryhmää markkinoitiin julkisesti, ja osallistujia oli 10. Vertaisryhmässä pohdittiin kielettömyyteen liittyviä asioita, esimerkiksi identiteettiä, saamelaisyhteisöön kuulumista, ulkopuolelta ja saamelaisyhteisön sisältä tulevia odotuksia, stereotyyppioita ja asenteita. Loppupalautteessa vertaisryhmä sai hyvän keskiarvon, kun osallistujilta kysyttiin, suosittelevatko he vastaavaa ryhmää läheisilleen tai ystävilleen. Uvjj – Uvjä – Uvjan pilottiprojektin saama hyvä palaute osoittaa sen, että vastaaville vertaisryhmille olisi tarvetta kielettömien saamelaisten keskuudessa. Myös komission kuulemisissa nousee esille se, että kieltä opiskellessa olisi kaivattu psykososiaalista tukea saamelaisille opiskelijoille kielen opetteluun liittyvien henkisesti raskaiden ja vaikeiden asioiden käsittelemiseen:

No, mä oisin kyllä toivonut tilanteita tai semmosia tiloja, jossa olisi ehkä voinut olla vain saamelaisten kesken tai vain jotenkin saamelaisyhteisöön kuuluvien kesken. Se olisi ehkä tuntunut turvallisemmalta. Ja ei myöskään meidän aikana vielä, siis ei meillä ollut, ei SAKK tarjonnut silloin mitään käsittelymuotoa.

Varmasti tilanne on erilainen, kun meillä on Uvja, johon voi ottaa yhteyttä. Mä uskon, et mä oisin ottanut yhteyttä silloin omana opiskeluaikana, jos olisi ollut silloin mahdollista.

Se, että lapsi tai lapsenlapsi alkaa opiskella saamen kieltä, herättää usein tunteita myös siinä vanhemmassa, joka on lakannut syystä tai toisesta puhumasta kieltä. Kielen katkeamiseen voi liittyä traumaattisia muistoja ja kokemuksia, ja kun saamen kieli tai saamelaisuus on ollut häpeän aihe, joutuvat sekä kieltä opiskelevat että sen aiemmin menettäneet sukupolvet käsittelemään häpeään ja menetykseen liittyviä tunteita. Joidenkin kuultavien mukaan heidän päätöstään opiskella suvun kieltä on kyseenalaistettu tai siihen ei ole suhtauduttu kannustavasti. Joskus kielensä menettäneellä vanhemmalla saattaa mennä hetki aikaa hyväksyä, että lapsi tai lapsenlapsi haluaa opiskella kielen, kuten eräs kuultava kertoo:

Kyllä se nyt kannustaa ja on sanonutkin, että kyllä hän uskoo, että sinä sen kielen opit, että on se kyllä hienoa, että olet niin taitava näissä asioissa. Mutta kyllä siinä meni ehkä se parisen vuotta. Mä luulen, että hän on vähän ihmetellyt, että miksi se nyt pitää alkaa penkoa näitä ja miksi pitää nostaa pintaan hänelle vaikeat asiat. On pitänyt sieltä rivien välistä arvailla, kun se kommunikointi on vähän hankalaa. Ja muutenkin tämä kieliasia on niin kummallinen, että miten paljon siihen sisältyy semmoista tunnetta ja taakkaa. Mun vahvuus on aina ollut vieraat kielet ja mä oon oppinut helposti, niin sitten kun ajattelin sillä samalla mentaliteetilla, että mä opin tämän kielen, ja se ei mennytkään niin. Se oli tosi iso yllätys, että se herättikin niin paljon sitä surua siitä menettämisestä. Ja edelleen jotenkin sitä soimaa itseänsä, että voi kun olisin jotenkin oppinut paremmin, että olisi voinut enemmän jo alusta lähtien puhua omille lapsille ja siirtää sitä. Se on tosi iso suru, että sitä ei pysty ainakaan vielä. Ehkä he oppii ainakin jonkin verran, mutta on se tosi turhauttavaa.

Nämä kertomukset osoittavat, miksi saamen kielten opiskelu vaatii kielenmenettäjiltä ja heidän jälkeläisiltään rohkeutta ja sellaisen elämäntilanteen, jossa heillä on resursseja käsitellä kielenmenetykseen liittyviä asioita. Muutamat kuultavat kertovat, että kielen opiskelu vaatii sille tarkoitettua tilaa, etenkin henkisesti.

3 Äidinkielisten saamelaisten kokemukset

Väestötietojärjestelmän mukaan vuoden 2023 lopussa 17,7 prosenttia Suomessa asuvasta noin 10 000 saamelaisesta on merkinnyt itselleen äidinkieleksi jonkun koltasta Suomessa puhutun saamen kielen. Väestötietomerkintä ei kuitenkaan anna lopullista luotettavaa tietoa siitä, kuinka paljon Suomessa on äidinkieliä saamen kielten puhujia. Moni saamen kieltä osaava on Suomessa lähtökohtaisesti kaksi- tai jopa monikielinen, ja siksi on ongelmallista, että tällainen henkilö joutuu valitsemaan yhden virallisen äidinkielen. Monella äidinkielenään saamea puhuvalla saamelaisella saattaa tästä tai muusta syystä johtuen olla merkittynä suomen kieli

äidinkieleksi virallisissa rekistereissä. Muun muassa tämän takia onkin ollut pidempään jo puhetta siitä, että useamman äidinkielen merkitseminen väestötietojärjestelmään tulisi olla mahdollista.

Kielten normitukset ja vanhemman sukupolven kieli

Saamen kieliä alettiin normittaa vasta 1990-luvulla toteutettujen oikeudellisten uudistusten ja edistysaskeleiden myötä, ja siitä lähtien kielet ovat saaneet nykyiset kirjoitusasunsa. Muutokset, jotka suomen kielessä ovat tapahtuneet useiden vuosikymmenien tai jopa vuosisatojen kuluessa, ovat saamen kielissä tiivistyneet vain muutamaan vuosikymmeneen. Tämä on merkinnyt monille vanhemmille saamen kielen äidinkielenään oppineille sitä, että heidän lapsuudessaan omaksumaansa kieltä voi olla vaikea tunnistaa nykyisestä normitetusta kielestä.

Totuus- ja sovintokomission kuultavat edustavat montaa eri saamelaista sukupolvea ja kieliryhmää. Vanhemman sukupolven edustajat eivät ole oppineet kouluaikoinaan saamen kielen kirjallista käyttöä, ja kertovat, että nykyiset vakiintuneet kirjoitus- ja puhuvat saattavat tuntua heistä vierailta. Esimerkiksi nuorten puhuman saamen kielen koetaan poikkeavan suuresti omasta tavasta puhua saamea. Nuoremmat äidinkielliset sukupolvet kertovat sekä valtaväestön että saamelaisten asenteista, joita he ovat kohdanneet alkaessaan käyttää saamen kieltä arjessaan.

1970-luvulla koltansaamalla oli käytössä kaksi rinnakkaista kirjoitusjärjestelmää, joista toinen seurasi läheisemmin puhuttua kieltä. Lopulta normitettavaksi valittiin kuitenkin toinen järjestelmä, minkä seurauksena nykyinen kirjakieli on muuttunut merkittävästi erityisesti vanhemman sukupolven puhumasta kielestä. Muutokseen ovat vaikuttaneet muun muassa uudissanat, pohjoissaamen vaikutteet sekä suomen kieli. Seuraavassa sitaatissa eräs vanhempi kielenpuhuja kuvaa, kuinka hänen oma lapsuudessa oppimansa koltansaamen puhekieli poikkeaa nykyisestä kirjoitusasusta:

Kirjottaahan me emme osaa nuilla nykyaikaisilla kirjaimilla. Sehän on hyvä kyllä näille nuoremmille, jotka opettelee sitä kieltä, mutta sen erottaa vielä justiin, että kuka on sen opetuksen kautta oppinut koltan kielen ja sitten me, jotka olemme vanhemmilta oppineet. Se ääntäminen on kokonaan erilaista. Että ei se paha asia ole, mutta se pitäisi se vanha mallikin pystyä säilyttämään.

Samanlaisia kokemuksia kielen ja sen normitusten muuttumisesta on myös pohjoissaamea äidinkielenään puhuvilla kuultavilla. Pohjoissaamen yhteispohjoismainen kirjoitustapa otettiin käyttöön vuonna 1979. Sitä ennen Suomen puolella oli käytössä oma järjestelmä, jonka pohjalta kieltä opeteltiin kirjoittamaan koulussa:

Meillä oli yläasteella saamen kielen opetusta. Ja kun lapseni menivät yläasteelle ja lukioon, tiesin, miten sanoja taivutetaan ja sanotaan, mutta silloin kun minä olin yläasteella, niin eihän meillä siellä opetettu kielioppia. Ja kirjoitustapa oli silloin erilainen, ja silloin kun kirjoitustapa vaihtui, se taannutti minun kirjoitustaitoani.

Vanhemman sukupolven inarinsaamelaiset kuultavat kertovat, miten pohjoissaame on vaikuttanut paljon inarinsaameen ja koulussa opetettu kieli eroaa kotona puhutusta kielestä. Heidän mukaansa myös enemmistökielet vaikuttavat yhä enemmän saamen kieliin. Muutama kuultava myös toivoo, että vanhemman polven tietoa hyödynnettäisiin enemmän kielen opetuksessa.

Seuraava kuultava tuo esille tärkeän kulttuuriin ja elinkeinoihin liittyvän näkökulman kielen oppimisessa ja sen ylläpitämisessä:

Tulee paljon pääkielen sanoja, enemmistökielen sanoja, jotka väännetään saamen kieleksi. Joskus tuntuu, että minä olen niin vanha, etten edes ymmärrä, mitä ne puhuvat. Se tuntuu, kuulostaa saamen kielen sanalta, mutta se ei kuitenkaan ole, siinä on norjan kieltä ja englannin kieltä. Mekään emme silloin päässeet oppimaan saamen kieltä koulussa. Vasta aikuisena opin saamen kielen kieliopin ja kaiken sen, mutta meillä oli suullinen kieli. Nykyään sitten, kun oppivat koulussa, paljon tietoa katoaa, vaikka ihmiset osaavat kielen. Jos töitä ei tehdä, niin sitten ei tule luonnollisesti sanoja, jotka kuuluvat siihen työhön. Se sana jää, mutta syvempi ymmärrys termistä puuttuu. Mietin lohennyntiä, kun ei pääse nyt pyytämään sitä lohta. Kun aktiviteetti puuttuu, niin miten voit siirtää ja opettaa kieltä, ymmärrystä ja kulttuuria seuraavalle sukupolvelle? Jotkut asiat ja termit ovat sellaisia, että sinun täytyy tuntea ne kehossa, että tiedät, mitä ne ovat ja mitä ne tarkoittavat.

Tietyt saamen kielen termit ovatkin hyvin sidoksissa perinteisiin elinkeinoihin, kuten lohennyntiin tai poronhoitoon. Jos elinkeinon harjoittamisesta tehdään mahdollonta tai sen olosuhteet muuttuvat, silloin myös elinkeinon liittyvä sanasto ja sanat jäävät käyttämättä ja saamen kieli muuttuu.

Äidinkielisten puhujien kohtaamat asenteet

Vaikka Suomessa on nykyisin runsaasti mahdollisuuksia opiskella saamen kieliä sekä etäopetuksessa että eri oppilaitoksissa paikan päällä, kuulemisissa nousi esiin huoli siitä, että opetuksen painopiste on vahvasti uusien puhujien kouluttamisessa. Sen sijaan vähemmälle huomiolle jää usein heidän tukeminen, joille saame on jo äidinkieli, ja erityisesti heidän, joiden kielitaito on passiivinen.

Joissain kuulemisissa tuotiin esille se, että suomalaisen yhteiskunnan tukema kielipolitiikka tähtää enemmän kielen elvyttämiseen kuin äidinkielisten kielitaidon tukemiseen. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää passiivisten äidinkielisten kielitaidon ylläpitämiseen ja tukemiseen, kuten seuraavassa sitaatissa kuvataan. Monille kieltä osaaville, mutta sitä eri syistä aktiivisesti käyttämättömille kielen ottaminen uudelleen käyttöön voi olla herkkä ja vaikeakin prosessi:

Tuntuu, että äidinkielliset ovat jääneet vähän reunalle, että keskiössä on kielen elvyttäminen. Joo, se on hyvä, mutta samalla ei pitäisi unohtaa niitä [äidinkiellisiä], että niille on myös tarjontaa, jos ihmiset ovat kiinnostuneita sellaisesta. Tuntuu, että kieli heikkenee ja heikkenee, ja lopulta mennään sellaiseen tilanteeseen, että se katoaa. Heille, jotka osaavat kieltä, mutta eivät puhu, onko sellaisille tarjontaa missään? Se on kipeä asia niille ihmisille. He ymmärtävät, mutta he eivät uskalla puhua.

Komissiolle kokemuksiin kertoivat myös sellaiset saamelaiset, joilla on säilynyt suvussa vahva kielellinen identiteetti ja joilla saamen kielen siirtyminen sukupolvelta toiselle ei ole katkennut. Kieli- ja kulttuuri-identiteetin säilymistä ja ylläpitämistä ovat tukeneet muun muassa tiivis yhteisö, suku ja perinteiset elinkeinot. Lisäksi kielen jatkuminen on kiinni yksilön henkilökohtaisista päätöksistä ja valinnoista sekä resursseista. Saamea äidinkielenään puhuvat ovat ajoittain kohdanneet hämmästelyä ja kritiikkiä niin yhteisön sisällä kuin sen ulkopuolellakin sen vuoksi, että he ovat valinneet käyttää omaa kieltään:

Saamen kieli oli se minun sydämen asia. Olin päättänyt jo nuorena, että puhun omille lapsilleni saamea. Siitäkin vanhemmat ihmiset meillä päin tuli sanomaan minulle siellä aidalla, että tuoko muka puhuu saamea. Ei tuo kyllä puhu saamea, mitä sinä sillä kielellä aiot tehdä. Kuulin paljon siellä, että mitä sillä kielellä aiot tehdä, puhu oikeata kieltä lapselle. Tuollaista mongerrusta. Mutta olin tottunut siihen. Se ei minua sillä tavalla hätkähdyttänyt, että olisin lopettanut. Eihän se tietenkään tuntunut mukavalta.

***

Niin, vaikka olisi vahva identiteetti, saamelainen identiteetti, sitten tulee tämä kieli-identiteetti. Minäkin olen monta kertaa ajatellut, ja tunnen myöskin muita ihmisiä, jotka sanovat, että vaikka on oppinut kotona saamea, niin siltikin kokee, että on puutteellinen kielitaito. En tiedä mistä se kova kritiikki tulee.

Jotkut kuultavat arvelevat, että syynä yhteisön sisältä tuleviin ikäviin kommentteihin ja asenteisiin voi olla monta vuosikymmentä painanut sisäistetty arvostuksen puute saamen kieltä kohtaan. Taustalla voivat heidän mukaansa olla myös suuret muutokset, jotka ovat tapahtuneet kielessä lyhyessä ajassa ja kasvattaneet kuilua vanhempien ja nuorempien kielen puhujien välille.

Saamen kieltä poliittisessa toiminnassa käyttävät eivät myöskään ole välttyneet arvostelulta. Utsjoen ja Inarin kunnanvaltuustoissa on paljon saamelaisia, ja Utsjoki on Suomen ainoa saamelaisenemmistöinen kunta. Utsjoella saame toimi pääasiallisena kokouskielenä vielä 1950-luvun alkuun asti, mutta vähitellen kunnassa siirryttiin suomen kieleen, kun pöytäkirjoja alettiin laatia suomeksi. Inarissa kunnanvaltuuston työskentelykieli on suomi. Saamen kielen asemaa on kunnanvaltuuston kokouksissa vuosien varrella pyritty muuttamaan.

Seuraavassa sitaatissa eräs kunnallispolitiikassa mukana ollut kuultava kuvaa kokemuksiaan saamen kielen käytöstä kunnanvaltuustossa 2020-luvulla sekä asenteista, joihin hän on törmännyt vaatiessaan saame–suomi–saame-tulkkausta.

Ne oli henkisesti tosi raskaita ne tilanteet, kun meni ensimmäistä kertaa sinne kokoukseen. Se oli suorastaan vihamielistä se vastaanotto, kun piti niitä saamenkielisiä puheenvuoroja. Näki silmien pyörittelyä ja tuhahtelua. Sitähän aistii silloin, kun mie pidän puhetta, semmoista, että 'mitä tuokin nyt tuossa?' Ja sitten somessa näky niitä kirjotteluita, että tuntuu niin feikiltä tuo, että ne puhuu tuossa saamea. Nehän osaa suomea. Miksi ne ei voi vaan puhua suomea.

Ne, jotka haluavat käyttää julkisissa tai virallisissa ympäristöissä saamen kieltä, saattavat saada osakseen yllä kuvattuja lannistavia ja negatiivisia reaktioita ja ”hankalan ihmisen” maineen. Eräs kuultava kuvailee saamen kielen käyttämistä tietyissä yhteyksissä ”punaisena vaatteena”. Vaikka saamen kielet ovat viime vuosikymmeninä saaneet enemmän näkyvyyttä viranomaistoiminnassa esimerkiksi saamen kielilain myötä, käytännön tasolla koetut negatiiviset asenteet ja reaktiot ovat edelleen syvälle juurtuneita. Kuultavien mukaan on kuitenkin tärkeää, että saamen kielet ovat luontevasti läsnä myös politiikassa ja niitä voidaan käyttää ilman kyseenalaistamista.

Saamelaisvanhempien kokemukset

Kuulemisissa saamelaisvanhemmat kertoivat myös kokemuksistaan siitä, kuinka he ovat joutuneet taistelemaan sekä kuntien että koulujen kanssa saadakseen lapsilleen saamenkielistä opetusta. Yksi suurimmista ongelmista on ollut se, että saamen kielen tunnit on usein sijoitettu varsinaisen koulupäivän ulkopuolelle, joko

ennen muita oppitunteja tai niiden jälkeen. Seuraavassa sitaatissa eräs kuultava kuvaa, miten epäedullinen sijoittelu lukujärjestyksessä on vähentänyt opiskelumotivaatiota:

Mutta eihän sillä lailla ole mikään muuttunut. Vielä vajaa kymmenen vuotta sitten yläasteella saamen kielen tunnit on olleet perjantain viimeinen tunti. Se on kyllä tehokkaasti karsinut heitä, jotka valitsee saamen vapaaehtoisena. Eihän ne valitse sitä. Sehän oli rangaistus.

Moni muistelee, kuinka koulupäivän jälkeen sijoitetut oppitunnit saivat opetuksen tuntumaan ”rangaistukselta”, kun he jäivät koulun jälkeen tunneille muiden jo päästessä kotiin. Lisäksi osa kouluista on suhtautunut saamen kielen opetukseen pikemminkin valinnaisena harrastuksena kuin varsinaisena oppiaineena, mikä on rajoittanut sen tukemista ja toteuttamista:

Ennen kaikkea se oli koulupuoli ja varhaiskasvatuspuoli silloin 80–90-luvulla kaikkien vaikeimmassa tilanteessa. Kyllähän mie jo omasta kouluajasta muistan, että kun saamen kieltä luki, niin sehän oli niin kuin rangaistus siitä, että sie luet saamen kieltä. Aina se oppitunti oli niin, että kun muut lähtevät kotiin, saamenkieliset jäävät kouluun. Nuoret kokevat sen semmoisena, että miksi heidän pitää jäädä koulupäivän jälkeen. Se on melkein kuin jälki-istuntoon joudut, vaikka eihän se sitä ole. Ne on niitä lukujärjestyksellisiä asioita, mitkä sitten koulumaailmassa tapahtuu.

Kuultavat kertovat, että saamelaisvanhemmat joutuvat aktiivisesti osallistumaan lastensa saamenkielisen opetuksen mahdollistamiseen. Suomenkielisille omakielinen opetus on usein itsestäänselvyys, minkä takia valtaväestöön kuuluvan voi olla vaikea hahmottaa, kuinka paljon saamelaisvanhemmat käyttävät omaa aikaansa siihen, mikä normaalisti kuuluisi koulun ja yhteiskunnan vastuulle.

Saamelaislasten varhaiskasvatukseen ja peruskouluopiskeluun liittyviä asioita on edistetty yhdistystoiminnan kautta. Kotiseutualueen ulkopuolella asuvat vanhemmat kertovat, miten ovat vuosi toisensa perään joutuneet järjestämään erillisen kyydin saamen kielen tunneille, kun koulu ei ota asiasta vastuuta.

Myös koulun ulkopuolella saamelaisvanhemmat joutuvat jatkuvasti tekemään yksittäisiä tietoisia valintoja ja tekoja, jotta saamen kielen käyttäminen olisi lapsen elämässä systemaattista. Suomessa on tällä hetkellä yksi saamenkielinen lastenohjelma, *Unna Junná*, ja lastenkirjoja jonkin verran kaikilla kielillä, eniten kuitenkin

pohjoissaameksi. Tämä tarkoittaa sitä, että halutessaan laajempaa saamenkielistä materiaalia lapselleen saamenkielinen vanhempi saattaa joutua kääntämään itse esimerkiksi kirjoja:

Niin se varmaan on, mutta siinä pitää olla hyvin vahva, että puhuu sitä kieltä, ja se on aika raskasta, kun ei ollut kirjoja. Luin ja käänsin. Ja minä olen joissakin asioissa hyvin periksiantamaton. En voi poiketa, että alkaisin sanomaan suomeksi. Oli aika raskasta kääntää näitä suomenkielisiä kirjoja. Oli mukava, kun löytyi jotakin käännöksiä ja monisteita, ja kukahan se oli tehnyt vanhoista tarinoista näitä monisteita. Olikohan se Magga? Tuomas Magga oli kirjoittanut saameksi.

Saamelaisvanhempien kokemuksia lastensa saamen kieleen ja saamenkieliseen varhaiskasvatukseen ja peruskouluun liittyen on enemmän luettavissa luvussa 14 ”Pakkoaktivismia” – Saamelaisten kokemuksia vaikuttamisesta.

4 Lopuksi

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio on kuullut kokemuksia sekä ihmisiltä, jotka ovat itse menettäneet kielensä, että niiltä, jotka ovat syntyneet ilman omaa kieltä aiempien sukupolvien kielenmenetyksen seurauksena. Kielensä menettäneet nostavat esiin evakon ja toisen maailmansodan jälkeisen ajan. Asuntola- ja kouluaikana koetut rangaistukset, äidinkielen kieltäminen, kiusaaminen ja väkivalta jättivät syvät jäljet sen ajan lapsiin, ja monista kasvoi vanhempia, jotka eivät enää arvostaneet äidinkieltään eivätkä halunneet puhua sitä seuraavalle sukupolvelle. Kuultavat painottavat kokemusten ja niiden vaikutusten ylisukupolvisuutta. Näiden kokemusten käsittelyyn on tärkeä luoda yhteisiä tiloja, kuten esimerkiksi saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön Uvjj – Uvjâ – Uvja:n ”Koulu ja asuntola saamelaisten sukupolvien yhteisenä kokemuksena” -tapahtuma, joka järjestettiin vuonna 2024.

Kielenmenetykseen ja kielettömyyteen liittyvät ylisukupolviset kokemukset, muistot ja traumat nousevat kuultavien mukaan pintaan erityisesti silloin, kun kielellön saamelainen alkaa opiskella saamen kieltä. Etenkin saamelaisalueen ulkopuolella asuvat nuoret puhuvat raskaista tunteista, jotka nousevat pintaan saamen kieltä opiskellessa. Kuulemisissa tulee vahvasti esiin se, että saamelaisilla kielensä menettäneillä kielenopiskelijoilla tulisi olla mahdollisuus hyödyntää psykososiaalista tukea kielen opiskelun aikana.

Sekä kielen menettäneet, kielettömät että äidinkielisistä kuultavat kertovat kuulemisissa, miten saamen kielten arvostuksen puutteeseen on vaikuttanut niiden heikko asema suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulujärjestelmässä aina 1990-luvulle

saakka. Vaikka laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa (516/1991) tuli voimaan vuonna 1992 ja nykyinen saamen kielilaki myöhemmin vuonna 2004, saamelaiset joutuvat edelleenkin kohtaamaan arjessaan negatiivisia ja syrjiviä asenteita halutessaan käyttää saamen kieltä. Tämän takia on tärkeää, että saamen kielten asema on lailla tuettu, ja että saamelaisia tuetaan saamen kielten käytössä myös ruohonjuuritasolla (esimerkiksi kunta- ja virkamiestasolla).

Saamea äidinkielenään puhuvat kuvaavat merkityksellisyyttä, jota saamen kielen valitseminen lapsen kanssa käytettäväksi tuo, mutta samalla he tuovat esiin, miten kuormittava tämä valinta voi olla arjen tasolla. Kuultavat kertovat joutuneensa kohtaamaan negatiivisia asenteita sekä yhteisön sisältä että sen ulkopuolelta. Saamelaisvanhemmat kertovat kuulemisissaan haasteista, joita ovat joutuneet kohtaamaan kuntien ja koulujen kanssa saamen opetukseen liittyen. Samalla opetuksen osalta on tärkeää, että myös äidinkielisiä saamen puhujia tuetaan ja heidän tarpeensa huomioidaan kielen elvyttämiseen liittyvän toiminnan rinnalla.

LÄHTEET

- Fofonoff, Leena ja Vuomajoki, Pilvi 2024. Se tunne, kun saamen kieli puuttuu -vertaisryhmän raportti. Vasa2-hanke, Lapha. www.innokyla.fi/toimintamalli/se-tunne-kun-saamen-kieli-puuttuu-vertaisryhma-lapin-hva-rrp-p4-i1, 11.8.2025.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2021. *Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Pasanen, Annika 2025. *Saamelaisten kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistamisen prosesseja Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:55. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Valtonen, Taarna ja Juutinen, Markus 2024. *Kolttsaamelaisten yhteisöjen kieli- ja koulutustilanne 1850-luvulta 2020-luvulle – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:57. Helsinki: Valtioneuvosto.

II KULTTUURIPERINTÖ JA NYKYKULTTUURI

5 ”Kristillisyyden on kuin leimannut tai värjänyt meidän ihmisten ajattelua” – Saamelaisten hengellisyys ja kirkot

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission kuulemisissa puhe hengellisyydestä kytkeytyy kristillisten kirkkojen 1500-luvulta lähtien jatkuneeseen läsnäoloon Saamenmaalla. Kirkot ovat osa valtakulttuuria, sen rakenteita, maailmankuvaa ja uskomusmaailmaa, joista on vähitellen tullut erottamaton osa myös saamelaisten todellisuutta.

Kuulemisissa erottuu, että kristillisyyden vaikutus ei rajoitu vain valtakirkkojen ja luterilaisten herätysliikkeiden toimintaan. Esimerkiksi helluntailiikkeen kokoukset ovat pieni osa saamelaisten elämänpiirin uskonnollista maisemaa. Samoin Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen (NMKY) ylläpitämä Riutulan lastenkoti on osallistunut suomalaisen kulttuurin mukaisen kristillisyyden juurruttamiseen. Tässä yhteydessä komissio keskittyy kuitenkin luterilaisen ja ortodoksisen kirkon vaikutuspiiriin. Kuulemisissa valtakirkkojen vaikutukset erottuvat toisistaan. Niiden tarinat ovat erilaiset, ja ortodoksisuus rajoittuu kolttasaamelaisten kokemusmaailmaan.

Samanaikaisesti totuus- ja sovintokomission kuulemisten kanssa toteutettiin Suomen evankelis- luterilaisessa kirkossa Saamelaiset kirkossa -hanke. Kuultavat viittasivat hankkeeseen, mutta kuulemisissa ei käsitellä hankkeen loppuraporttia eikä sen päätöstapahtumassa toukokuussa 2025 arkkipiispa Tapio Luoman johdolla esitettyä anteeksipyyntöä, koska nämä ajoittuivat vasta komission tekemien kuulemisten jälkeen.

1 Hengelliset haavat

Kristillistäminen

Luterilaisen kirkon vuosisatojen mittaista lähetystyötä saamelaisten kristillistämiseksi kuvataan kuulemisissa väkivaltaisena, kolonialistisena prosessina, joka on jättänyt raskaan jäljen saamelaisten kollektiiviseen muistiin. Käännöstyö on ollut

”tehokasta, systemaattista ja kovakouraista”, kuten eräs kuultava kuvaa. Se on tapahtunut osana valtiollisen vallan ja valtayhteiskunnan rakenteiden työntymistä Saamenmaalle.

Siinä on myös semmoinen turvallisuuspoliittinen ja teologinen tausta. 1500- ja 1600-luvulla yhteiskunnallinen ajattelu täälläpäin on ollut hyvin erilainen. Jos jollain kansalla on toinen usko, niin se voi olla turvallisuuspoliittinen uhka siinä mielessä, ettei tiedä mille kuningaskunnalle ja maalle tämä pieni kansa lopulta on uskollinen, jos syttyy sota. Ja saamelaisethan ovat sillä tavalla aina olleet vähän kontrollin alaisena siinä mielessä, kun me ollaan rajakansa. Niin sitten me on aina eletty sellaisella alueella, jossa monella suurvallalla on taloudellisia ja sotilaallisia intressejä, ja se on myös vaikuttanut hengelliseen tuhoon.

Kirkon lähetystyön ja toiminnan seurauksena kristillisyydestä on tullut osa saamelaista elämänpiiriä. Valtayhteiskunta edellytti pitkään kirkon jäsenyyttä, ja siitä muodostui itsestäänselvyys. Kuultavat kertovat osallistumisesta rippikouluun, kastetoimituksista ja hautaan siunaamisista. Vaikka kirkosta on 1920-luvulta lähtien voinut erota ja jäsenmäärä on saamelaisalueellakin laskenut, kristillisuus ja sen käytännöt ovat jatkaneet vaikutustaan. *”Kristillisuus on kuin leimannut tai värjännyt meidän ihmisten ajattelua”,* kuten eräs kuultava kuvaa tilannetta.

Kristillisen ja perinteisen saamelaisen hengellisyyden ristiriita

Kuultavat kuvaavat, että kun kristillisuus on ottanut valta-aseman, sen alle on jäänyt menneisyydessä vallinnut perinteinen saamelainen hengellisyys. Kuultavat näkevät näiden kahden maailmankuvan, uskomusmaailman ja hengellisen lähestymistavan olevan monella tavalla ristiriidassa toistensa kanssa. Kristinuskon nähdään kuultavien kertomuksissa moralistisena sekä normeihin, oppiin ja abstraktioihin kiinnittyvänä. Eräs kuultava kertoo kokemuksenaan, että kirkko on tuonut mukanaan tuomitsemisen: jos ei usko ja elä tietyllä tavalla, ei ole mitään. Toinen toteaa: *”Kirkossa ympäristö oli sellainen, että kaikki oli syntiä ja häpeää.”*

Olennainen ristiriita syntyy kuultavien mukaan siitä, että perinteinen saamelainen hengellisyys on sidottu luontoon, kun taas kristinuskoon sisältyy ajatus luonnon hallinnasta. Luonnon hallinnan mukana tulevat luonnon hyväksikäyttö ja rahatalous:

Saamelaisten hengellisyys on minun mielestäni ollut ennen vanhaan hyvin paljon sidottu luontoon. Se on ollut hyvin syvää luonnon kunnioittamista, kun taas kristillisyydessä on ihan erilainen lähtökohta. Siellähän käsketään, että ottakaa luonto omaan hallintaanne. Nyky aika vaatii tämmöistä tehokkuutta, sellaista

kovaa rahapolitiikkaa niin kuin tienaanista ja taloudellista pärjäämistä. Siitä on kyllä kadonnut se yhteys, josta minä nyt puhun ja jota olen nähnyt omankin elämän aikana. Nykyaikahan vaatii, että ihmiset elävät velaksi. Ja se tarkoittaa luonnon ryöväämistä minun tulkintani mukaan.

Kuultavat pohtivat myös perinteisen saamelaisen hengellisyyden elvyttämisen mahdollisuuksia:

Olen kulkenut viime aikoina paljon luonnossa porotöissä. Siinä tulee hyvin konkreettiseksi se, että sinä tunnet sen kuuluvaisuuden luontoon ja ympäristöön. Se hengellisyys on hyvin paljon sidottu luontoon. Ei niin, että minä uskoisin, että tämä kivi on jumala, mutta että se kivi voi olla silti pyhä paikka minulle, tärkeä paikka, missä otan yhteyttä suurempiin voimiin. Siksi se luonto ja luonnon kunnioittaminen on tärkeää. Tämä on asia, mikä meidän pitäisi ottaa takaisin. Entisajan ihmisillä ennen vanhaan luonnon kunnioittaminen oli varmasti hyvin luonnollista. Ja kun mentiin jonnekin ja otettiin jotakin, niin he myöskin kunnioittivat sitä, ja pitivät arvossa ja kiittivät. Mutta nykyään se ei ole niin, ehkä se ei ole niin luonnollista.

Minusta hengellisyyden puuttuminen näkyy kaikissa ongelmassa mitä meillä on, alkoholismi, väkivalta. Ihmiset tuntevat, että he eivät kuulu mihinkään. Jos me pystyisimme ottamaan sen takaisin, niin siitähän tulisi luonnollista. Alussa se tietysti voi olla vähän omituista, tuntua omituiselta. Kyllä se on varmaan jo vähän alkanutkin, että ihmiset ovat alkaneet ajattelemaan eri tavalla, kuin mihin meidät on opetettu ja totutettu kirkollisissa yhteyksissä. Pidän arvossa myöskin sitä, kun ihminen menee kirkkoon ja saa sieltä hengellisen kokemuksen. Mutta perinteinen hengellisyys on kuitenkin erilainen yhteys, vaatii enemmän ihmiseltä itseltään. Se velvoittaa ihmistä itseään, että et mene mihinkään istumaan ja kuuntelemaan, kun joku puhuu, se on enemmän sinun omaa työtäsi itsessäsi.

Kahden erilaisen hengellisen perinteen ristiriitaa on vaikea sovittaa. Kirkon piirissä toimiva kuultava kertoo haluavansa rakentaa siltaa näiden välillä, mutta on kohdannut kirkossa kritiikkiä. Pyrkimys on leimattu synkretistiseksi, uskontojen sekoittamiseksi.

Suru oman saamelaisen hengellisen perinnön menettämisestä

Komission kuulemisissa toistuu traumaattinen kokemus siitä, että kristillistämisen seurauksena saamelaisten yhteys perinteiseen uskomusmaailmaan, pyhiin paikkoihin ja hengellisyyteen on katkennut tai vaikeutunut. Kuultavat puhuvat hengellisestä tuhosta, ja eräs kuultava käyttää ilmausta ”hengelliset haavat”:

Sellaista käsitettä olen miettinyt, kuin spiritual injury, hengelliset haavat. Olen miettinyt sitä, että miksi me olemme tässä tilanteessa, missä olemme nykyään. Ne asiat tulevat sieltä kaukaa historiasta, kun lähetysaarnajat tulivat. Lähetystyöntekijät tulivat ja pakottivat ihmiset omaksumaan sellaisen hengellisyyden, joka ei ollut ihmisille tuttu, eikä sopinut siihen, mihin ihmiset olivat tottuneet. Ja se on teettänyt paljon ja vielä nykyäänkin teettää ihmisille haavoja.

Yhteyttä perinteiseen hengellisyyteen on kuultavien mukaan vaikea tavoittaa siksi-kin, että yhteys luontoon ja pyhiin paikkoihin on ohentunut etenkin etelän kaupunkeihin muuttaneilla. Eräs kuultava kuvaa tilannetta näin:

Hengellisyys koskee hyvin pitkälti sitä ympäristöä, sitä Saamenmaan ympäristöä, maata, vesiä, koska saamelaisten hengellisyshän kytkeytyy ihan suoraan siihen ympäristöön. Jos olen Helsingissä, niin en mä saa yhteyttä siihen hengelliseen perintöön, koska se kytkeytyy siihen tiettyyn joenmutkaan tai jänkään. Se paikallistuu se hengellisyys. Ei se ole dogmaattista ja abstraktia, vaan se on hyvinkin paikkasidonnaista. Sitä hengellistä tuhoa varsinkin olen pohtinut, ja se on ehkä yksi niitä kipeimpiä ulottuvuuksia saamelaisten pakkosulautuksessa. Minusta tuntuu niin pahalta, että se elämän ulottuvuus, joka auttaisi saamelaisia, on niin väkivalloin viety. Ja sitten siitä on jäljellä vain sirpaleita, ei niistä muodostu sitä kokonaihengellisyyttä arjen tasolla. Sehän on lopullisesti menetetty, on vaan sirpaleita jäljellä ja semmoista epämääräistä paha oloa siitä tuhosta.

Perinteisen saamelaisen hengellisyyden tila on kuultavien mukaan kapea, koska kirkko hallitsee hengellisen harjoittamisen tiloja ja rituaaleja:

Minun mielestäni on väärin, että kirkko yhä edelleen ottaa paljon tilaa tässä yhteiskunnassa. Ei rakenneta sellaisia seremoniapaikkoja, jotka olisivat avoimia kaikille. Se on sellainen asia, jota minä kaipaen meidän yhteiskunnassamme. Meillä on vain tämä kirkko. Siinä mielessä toivoisin, että olisi avoimuutta, että olisi myöskin muille arvoille sijaa.

Jotkut kuultavat kertovat, että vanhaa uskontoa ja sen pyhiä paikkoja on vielä jäljellä. Seitapaikkoja saatetaan tietää, mutta niistä ei kerrota muille. Uskontoa pitää harjoittaa salassa.

Kyllä kristinusko on sitä saamelaista kulttuuria tuhonnut. Joka on vanhaa saamelaista uskoa ruvennut harrastamaan, niin kyllä sen on täytynyt salassa se tehdä, ettei ole joutunut silmätikuksi mihinkään sitten.

Vahvimpana kuultavien kertomuksista nousee kuitenkin esiin suru perinteisen hengellisyysden kadottamisesta. Jäljelle on jäänyt tyhjyyttä:

Siitä on vaan sirpaleita jäljellä. Voi olla vaikka jotain symboleita, mutta ei niiden merkitystä tiedetä, ne merkitykset ja käytänteet niiden symboleiden ympärillä on kadonneet ikiajoiksi. Totta kai saamelainen voi olla hengellinen lukuisilla tavoin. Miten vaikka tuntee semmoista syvää yhteenkuuluvuutta sen ympäristön kanssa, mutta mä en tiedä onko se kuitenkaan ihan samaa. On vaan jäänyt se suuri kaipaus, mulle se on tosi kipeä juttu. Mä luulen, että moni kantaa sitä kipua myös sisällään tuntematta tai ymmärtämättä, mistä se oikein tulee. Mä tunnen sen selaisena suurena tyhjyytenä.

2 Lestadiolaisuuden jäljet

Kristillisyyteen saamelaisalueella on vaikuttanut 1800-luvun puolivälistä lähtien lestadiolainen herätysliike. Lestadiolaisuuden läsnäolo ja jäljet ovat paljon mukana komission kuulemiskertomuksissa.

Kuultavat yhdistävät lestadiolaisuuden seuroihin, koska seurat ovat liikkeen keskeinen kokoontumismuoto. Niihin on etenkin aikaisemmin liittynyt hurmoksellisia ilmiöitä, ns. liikutuksia. Lestadiolaisuuden vaikutus ei rajoitu seuroihin, vaan se on sävyttänyt koko saamelaista kristillisyyttä ja seurakuntaelämää. Liikkeessä raja siihen kuuluvien ja ulkopuolisten välillä on selkeä, mutta liikkeeseen kuuluvat osallistuvat myös luterilaisen kirkon seurakuntien toimintaan ja hallintoon. Useiden kuultavien kertomuksissa ei tehdä eroa kirkon ja herätysliikkeen välillä, vaan luterilainen kirkko näyttäytyy nimenomaan lestadiolaisuutena.

Lestadiolainen herätysliike on jakautunut useaan haaraan. Saamelaisten kotiseutalueella vaikuttavimpia ovat vanhoillislestadiolaisuus ja esikoislestadiolaisuus. Niiden vaikutus on ollut voimakkainta Utsjoella ja Enontekiöllä, jossain määrin myös Inarissa. Utsjoella on esiintynyt pääosin esikoislestadiolaisuutta, joka rantautui seurakuntaan toisen maailmansodan jälkeen.

Kantava pohja

Monille saamelaisille lestadiolaisuus on tarjonnut hengellisen elämän sisällön ja tuen. Muutamat kuultavat kuvaavat, miten lestadiolaisuus on antanut elämälle kantavan perustan. Se on opettanut arvoja, jotka ovat olleet tärkeitä myöhemmin elämässä eräänlaisena moraalisen pohjana. Myös sitä arvostetaan, että lestadiolaisuudessa korostetaan koulunkäynnin merkitystä.

Kuultavat näkevät lestadiolaisuuden historiallista merkittävyyttä siinä, että se on maallikkoliike. Vaikka liikkeeseen kuuluu myös pappeja, sen kuvataan lähtevän alhaalta päin, tavallisista ihmisistä. Siten lestadiolaisuus on ollut vastakkainen valta-asemasta käsin toimivalle kirkolle. Tässä katsannossa kirkko ja lähetysseurajat saattavat näyttäytyä länsimaisen maailman edustajina, joiden mukana on tullut niin alkoholismi kuin valtayhteiskunnan tapa uskoa. Lestadiolaisuus tuntuu tähän verrattuna läheisemmältä. Seurat ovat olleet paikallisten ihmisten omia, kyläkunnan yhteisiä kokoontumisia. Kylässä kaikki ovat saattaneet osallistua seuroihin. Eräs kuultava tunnistaa niissä myönteisiä, puhdistavia elementtejä:

On kristinusko tuonut myös hyvää. Meillähän ei ollut niin paljon tekemistä kirkon kanssa, kun olin lapsi. Ne olivat enemmänkin sellaisia vanhoja lestadiolaisseuroja, joissa ihmiset kävivät. Minä olen miettinyt niin, että kun ihmiset tulivat liikutuksiin, että se oli sellainen puhdas hetki ihmisen arkipäivien välissä. Silloin ymmärsit ja annoit anteeksi kaiken ihmisille, ja se oli puhdistautuminen tietyllä tavalla.

Kuultava kuvaa, kuinka sosiaalista kiinteyttä rakentavasta liikkeestä muodostuu ajan mittaan yhteisöä hajottava, ja lestadiolaisuudelle ominainen jyrkkä raja uskovien ja ei-uskovien välillä alkaa korostua:

En tiedä, pitkö kirkko tätä kummallisena, omituisena. Ja papit. Se tietysti loppuikin, ja alkoi loppua silloin, se puoli. Ja varmaan myöskin ne seurat muuttuivat erilaisiksi. Niistä tuli sellaisia pienempien ryhmien juttuja. Mutta se säilyi aika kauan täällä, ettei ollut kirkon kanssa niin paljon tekemistä.

Lapsuuden seurat

Lestadiolaisseurat ovat kuuluneet monen kuultavan lapsuuteen. Muistojen tarkempi ajoittaminen on vaikeaa. Seuroista muistetaan ennen muuta ankara ja tuomitseva julistus. Liikutukset ovat olleet lapselle pelottavia ja jättäneet jäljen:

Meillä päin se herätysliike on ollut hyvin vahva, jakanut ihmisiä paljon ja ollut hyvin tuomitseva. Se on vaikuttanut minun elämäni hyvin paljon ja jättänyt jälkensä. Ja se, mitä minä olen elänyt lapsuudessani ja nuoruudessani, niin ne elävät edelleenkin nykypäivänä, ja ne tulevat aina silloin tällöin esille. Se oli pelottavaa, kun ihmiset tulivat liikutuksiin, minun silmissäni ne vanhemmat ihmiset. Mummoni ikäiset ihmiset saattoivat yhtäkkiä ruveta pyörimään lattialla ja kinkata ulkona ja ulvoa ja itkeä. Melkein sanoisin, että he tulivat mielipuoliksi. Ja kukaan ei selittänyt lapsille, että mitä tässä tapahtuu. Ja ihminen tietysti ajattelee, että mitä, ovatko ne kuolemassa, kun ne itkeskelevät ja käyttäytyvät tuolla tavalla.

Lapsen silmin se oli ihan kauhistuttava, kun ne meni ihan oikeasti transsiin ne ihmiset. Alkoi pyytelemään toisilta anteeksi. Alkoivat itkemään, ja sitten kun siinä istui, niin ei voinut lähteä pois, ja kukaan ei selittänyt, että mitä siinä tapahtui. Ja se maallikkosaarnaaja huusi, että saatana ja kaikkea tämmöistä.

Vallankäyttö

Lestadiolaiset liikkeet ovat sisäiseltä valtarakenteeltaan auktoritatiivisia ja keskityneitä. Paikallisesti valtaa käyttävät saarnaajat. Vieraillevien saarnaajien asema on ollut erityinen, erityisesti Utsjoella, jonne vierailijat ovat tulleet esikoislestadiolaisuuden suomalaiselta keskuspaikalta Lahdesta. Eräs kuultava kertoo saarnaajista:

Ne oli lahtelaisia ja lestadiolaisuuden uusherännäisiä. Nehän vieläkin kulkee Utsjoella. Kun nämä seurapaikat on vähentyneet, niin viimeisinä vuosina seurat on pidetty niin syntisessä paikassa kuin ravintolassa Eräkievarissa Sepon hotellissa. Ja ne kun tulee kylälle, niin sen kyllä huomaa. Ei niin kalliita autoja yleensä näe meidän kylän raitilla. Ja esimerkiksi jos meidän Isokylän heimopäällikkö, joka on uskonihminen, kuolee, ja kun ne tulee hautajaisiin, sinne tulee sata hienoa asuntoautoa, joka yksin maksaa vähintään 200 000. Että ne ei ole köyhiä ihmisiä, jotka ovat kulkeneet meillä saarnamiehinä.

Kuultava puhuu uusheränneistä, joka oli yksi lestadiolaisuuden suuntauksista. Sen vaikutus Utsjoella on kuitenkin ollut vähäinen, joten todennäköisesti kyseessä olivat esikoislestadiolaiset saarnaajat, mihin Lahden mainitseminen lähtöpaikaksi viittaa.

Hengellistä valtaa on kuultavien mukaan käytetty häpeän ja syyllisyyden avulla. Tässä suhteessa kuultavat puhuvat samalla tavalla kirkon papeista ja lestadiolaisista saarnaajista. Yhtä kaikki uhkana oli joutua kadotukseen ja tulijärveen:

Kirkossa ympäristö oli sellainen, että kaikki oli syntiä ja häpeällistä. Ja sitten, jos teet niin ja näin, joudut tulijärveen. Minä pelkäsin sitä tulijärveä, minä olin ihan paniikissa. Minä rukoilin, että minä en joutuisi sinne.

Ne saarnamiehet saarnasivat sitä kristillistä uskoa, tuomitsivat ihmisiä kadotukseen. Se oli hyvin tiukkaa ja ankaraa ja tuomitsevaa.

Eräs kuultava kertoo, että ihmisiä luokiteltiin herätysliikkeeseen kuulumisen perusteella, ja tämä vaikutti myös maalliseen vallankäyttöön ja Utsjoen kunnallispolitiikkaan:

Niillä on ne omat kuppikunnat. Ja jos et kuulu näihin ryhmiin... Se vaikuttaa joka paikassa, kuten vaikka kunnallispolitiikassa myöskin. Jos et kuulu johonkin tiettyyn klaaniin, niin sitten et ole mukana missään. Täällä meillä päin on kaksi sellaista pääjoukkoa, jos tekee hyvin karkean jaon. On tämä lestadiolaisryhmä, ja sitten on ne, jotka on saamelaisia, mutta eivät pidä saamelaisuutta minään. On hyvin vaikeaa tällaisessa paikassa pitää saamelaisuutta yllä, kun lähipiirissä ei saa mitään tukea, vielä enemmistöyhteisöstä puhumattakaan.

Seksuaalinen ahdistelu

Vallankäytön karkein muoto oli seksuaalinen häirintä, ahdistelu ja hyväksikäyttö. Usea kuultava kertoo kokeneensa tai todistaneensa seurojen yhteydessä tapahtunutta epäasiallista käytöstä tai kuulleensa siitä toisilta. Eräs kuultava kertoo, että hänen äitinsä ei tästä syystä halunnut viedä tytärtään seuroihin:

En minä ole koskaan ollut seuroissa. Ei äiti koskaan vienyt, hän ei halunnut käydä siellä. Se oli varmaan melko traumaattista hänelle, kun ne vanhat miehet tulivat halailemaan. Siellä oli paljon sellaista seksuaalista hyväksikäyttöä ja ikäviä asioita, jonka takia hän ei varmaan halunnut viedäkään minua sinne. Vanhemmat miehet tulevat halailemaan nuoria naisia, niiltä pyytämään anteeksi. Niin ei hän halunnut viedä minua sinne. En ole sitä kokenut.

Kuultavat ovat aikuisia, jotka kertovat lapsuudestaan ja nuoruudestaan. Tuolloin esimerkiksi Karigasniemen seurojen yhteydessä kerrotaan tapahtuneen lasten seksuaalista hyväksikäyttöä. Kertoja itse ei ole joutunut tällaisen kohteeksi, mutta on joutunut pakenemaan:

Oli seuroja vaikka millä mitalla. Ja siellähän ne pedofiilit taas saivat tilaisuuden, kun ne kokoontuivat siellä. Minä en sinne mennyt. Minä kyllä aina juoksin pakoon. Ei ne pärjänneet minulle, minä olin kova juoksemaan, nopea juoksemaan ja kova urheilemaan. Ei ne saaneet minua kiinni, mutta niitä heikompia.

Kuultavat kertovat myös hyväksikäytöstä, jonka seurauksena nuoret tytöt ovat tulleet raskaaksi.

Toimintaan ei ole kuultavien mukaan puututtu lestadiolaisliikkeessä. Se on vaiettu tai hiljaisesti hyväksytty. Kuultavat antavat ymmärtää, että seuraavan päivän seuroissa synnit pyyhittiin pois. Liikkeen seuroihin kuuluu olennaisena osana syntien anteeksiantamisen julistaminen, joka toimi näin peittämässä väärinkäytöksiä:

Ne pedofiilit olivat näitä kristittyjä. Ne pyysivät toisena päivänä taas anteeksi, kun yrittivät näitä lapsia seksuaalisesti käyttää hyväksi.

Se, mikä oli minun mielestäni hyvin omituista, mihin jo nuorena kiinnitin huomiota, oli että seuroissa ne tuomitsivat muita, mutta seuraavana päivänä ne saattoivat tehdä itse epäilyttäviä asioita, ja sitten ne kävivät taas pyytämässä anteeksi. Se oli vähän niin kuin tietokoneessa on tämä delete-nappula ja back-space, että nyt on kaikki synnit pyyhkäisty pois. Että huomenna voin taas puhtaalta pöydältä aloittaa ja voin tehdä vaikka mitä, ja sitten sunnuntaina pyytää anteeksi, ja se oli sillä kuitattu. Se oli minun mielestäni hyvin omituinen tapa, että kaikki ne vääryydet, mitä tapahtui ja mitä tehtiin maanantain ja sunnuntain välillä, pyyhkäistiin pois sunnuntaina, kun oltiin liiketuksissa.

Liikkeen sisäisen sosiaalisen kontrollin paine oli vahva. Kuultavat kertovat, että vaikka seksuaalista ahdistelua ja hyväksikäyttöä ei olisi hyväksynyt, oli vaiettava, jotta ei joutuisi ulkopuolelle. Lestadiolaista yhteisöä nähdään ympäröivän vaikenemisen muuri:

Uskaltavatko ihmiset puhua näistä? Joutuvat pois näistä porukoista. Se on tietysti näille ryhmän jäsenille se kamalin, mitä voi tapahtua, kun muut sitten syrjivät ja laittavat pois. Ja se on se, mitä todennäköisimmin tapahtuu ensimmäisenä.

Saamelainen ei ole mitään

Siitä huolimatta, että lestadiolainen liike alkuvaiheessa käytti julistuksessa saamelaisen mytologian ja luontosuhteen aineksia ja levisi laajalti saamelaisten keskuuteen, on suhtautuinen saamelaiseen kulttuuriin ja maailmankuvaan ollut sen piirissä väheksyvä tai kielteinen. Lestadiolaisuudessa saamelaisen kulttuurin tulkittiin sisältävän pakanallisia piirteitä.

Kuultavat kertovat etenkin joikaamiseen liittyneestä jyrkästä tuomiosta. Joikaaminen oli syntiä ja joikaamalla joutui kadotukseen. Siihen ja koko omaan taustaan on liittynyt voimakas häpeän tunne. Kuultavat kertovat, miten omaa perinnettä piti ylläpitää salaa:

Meillä se on ollut se häpeä lestadiolaisuuden takia. En minä edes tiennyt lapsena, että isäkin joikaa. Kyllähän hän on aina metsässä joikannut, mutta en tiennyt sitä, kun se oli niin kiellettyä. Vasta kun olin aikuinen, hän kertoi, että kyllä hän on aina metsässä joikannut, mutta sitten hän lopetti, kun vanheni ja meni takaisin lestadiolaisuskoon.

Joikaamisen häpeä asuu syvässä. Vaikka kirkko virallisesti on ilmaissut myönteisen kantansa joikaamiseen, ristiriita vaikuttaa edelleen. Aihe nousi esiin vastikään Kari-gasniemellä, jossa käsiteltiin sitä, saavatko lapset joikata kappelissa. Tästä konfliktista kertovat myös useat kuultavat.

Saamelaisalueen lestadiolaisissa yhteisöissä on ollut kuultavien mukaan sekä suomalaisia että saamelaisia. Myös saarnaajissa on ollut saamelaisia. Saamelaisuudelle ei kuitenkaan ollut tilaa. Seurojen kieli on ollut suomi, jota myös saamelaiset saarnaajat käyttivät. Heidän saarnansa saatettiin tulkata saameksi, mutta arvoasetelma oli selkeä:

Meillä oli tapana pitää kaksi viikkoa saarnoja. Toinen saarnaa ja toinen tulkkaa – saarnaaja on yläpuolella ja tulkki on alempana. Saarnaaja on suomalainen ja tulkki on saamelainen.

Kokemus saamelaisuuden väheksymisestä ja mitätöimisestä ei koske vain joikua tai kieltä. Se koskee koko saamelaista ihmistä. Kuultava kertoo, miten esikoislestadiolaisten piirissä ei pidetty suotavana, että suomalainen menee saamelaisen kanssa naimisiin:

”Olen kasvanut vahvan uskonnollisessa yhteisössä. Mun äiti on suomalainen ja hän on jälkikäteen kertonut, että kun hän oli mennyt kihloihin mun isän kanssa, niin jotkut oli sanonut, että voi voi, että kun se on lappalainen, että etkö sä tiedä, että se on lappalainen. Ja äiti oli vielä miettinyt, että pitääkö se kihlaus purkaa, kun ei ollut tajunnut ajatella, että isän saamelaisuus pitäisi ajatella tällaisena kriittisenä asiana.

Puhuessaan jyrkimmistä asenteista kuultavat usein viittaavaan menneisyyteen, vanhempaan sukupolveen, joka on oppinut, että saamelainen ei ole mitään ja että joiku on syntiä. Niitä, joille joikaaminen kirkossa on paheksuttavaa, pidetään saamelaiskielteisen julistuksen uhreina, eikä heitä haluta syyttää vaan kunnioittaa heidän kantaansa, koska vanhempia tulee kunnioittaa.

Toiset kuultavat katsovat, että juuri lestadiolaisuus on vaikuttanut siihen, että he ovat joutuneet häpeämään saamelaisuuttaan. Niissä kylissä, joissa on eniten lestadiolaisuutta, on kuultavien mukaan jyrkimpiä asenteita saamelaisuutta kohtaan. Yhtä kylää muuan kuultava kutsuu lestadiolaisuuden takia ”kovaksi ja vaaralliseksi paikaksi”. Toinen kertoo: ”Yksi minun serkkuni sanoi, että kyllä se lestadiolaisuus on pilannut koko hänen elämänsä.”

Kuulemisissa käydään myös keskustelua luterilaisen kirkon meneillään olleesta Saamelaiset kirkossa -hankkeesta. Kuultavat nostavat puutteena esiin sen, että hanke ei koske lestadiolaisuutta, vaikka liikkeellä on ollut vahva sija saamelaisten uskonnollisuudessa.

3 Ylhäältä katsova kirkko

Totuus- ja sovintokomission kuulemisissa todetaan luterilaisen kirkon muuttuneen. Havainnon taustalla on kahdenlaista muutosta. Ensinnäkin kirkko on hitaasti etään- tynyt valtiosta. Seurakunnat hoitavat yhä vähemmän viranomaistoimintaa hau- taustointia lukuun ottamatta, ja ne ovat lähentyneet kansalaisyhteiskuntaa. Toiseksi kirkko on havahtunut saamelaisten alkuperäiskansa-asemaan, mitä ilmentää viimei- simpänä Saamelaiset kirkossa -hanke.

Väheksyntää ja ylenkatsetta

Vaikka kirkossa kerrotaan olevan yksittäisiä työntekijöitä, jotka ovat saamelaisia tai puolustavat saamelaisia, tulee kuulemisissa esiin, että kokonaiskuvaa yhä sävyttävät vähättelevät asenteet ja epäluulo. Kuultavat muistavat myös pappien saamelaisiin kohdistamia suomalaistamistoimia. Pappi on esimerkiksi vaihtanut kirkonkirjoissa äidinkielen saamesta suomeksi tai muuttanut kastettavan nimen suomalaiseksi. Konfirmaatiossa gákti on peitetty valkoisella alballa. Eräs kuultava viittaa ilmeisesti piispa Samuel Salmen vuonna 2012 saamelaisille esittämään anteeksipyyntöön ja toteaa, että anteeksipyyntöt eivät syrjintää pyhitä eivätkä muuta.

Toinen kuultava kertoo luterilaisen kirkon myös puolustaneen saamelaisia ja kirkon asenteen muuttuneen, mutta historian taakka on raskaampi:

Ei ole mikään ihme, että monet kirkon yksittäiset työntekijät tai kirkkoherrat ovat lähteneet puolustamaan saamelaisten oikeuksia kieleen ja omaan kulttuuriin. Sehän kyllä on mulle ainakin myös toiveikasta löytää näitä ääniä historiasta, että ei se niin mustavalkoista ole ollut. Mutta sitten nämä ihmiset, jotka ovat enem- pikin puhuneet saamelaisten puolesta, niin ei he kovin korkealle siinä kirkon omassa hierarkiassa ole kivunneet. Mä en pidä kirkkoa kovinkaan ongelmallisena suhteessa saamelaisiin tänä päivänä. Mulla ei ole sen suhteen ongelmia, mutta en itse voisi olla kirkon työntekijä tästä historiasta johtuen. Mä en voisi ikinä kuvi- tella, että mä voisin edustaa Suomen luterilaista kirkkoa saamelaisena.

Osana havahtumista saamelaiden alkuperäiskansa-asemaan kirkkoon on viime vuosikymmeninä palkattu saamelaisia työntekijöitä. Kuulemisissa käy ilmi, että muutos on merkinnyt tien raivaamista kirkon yksittäisten vastuunkantajien tuella. Saamelainen on saattanut kohdata kirkon organisaatiossa sekä vähättelyä että alentavaa toiseuttamista niin paikallisseurakunnassa kuin kokonaiskirkon hallinnossa:

Kun olet saamelainen, susta tulee mystinen hahmo, että sinuun ei muutenkaan suhtauduta normaalisti.

Sitten kun käännytään minuun päin, niin alkaa ikään kuin semmoinen lässyttäminen. Yhdellä henkilöllä on myös tapana sanoa, että 'ymmärräthän sinä'. Se menee se äänikin tämmöiseksi. Että ymmärräthän sinä.

Saamelaiset seurakuntalaiset puolestaan joutuvat havaitsemaan, että paikallisissa seurakunnissa voi edelleen vaikuttaa suomalaisten ja saamelaiden erottelu. Kuultavat kohtaavat sen siinä, että saamenkielinen ja suomenkielinen jumalanpalvelus pidetään erillään, tai se voi tuntua hiljaisena ylenkatseena ja ohittamisena seurakunnan tilaisuuksissa. Syy voi olla herätysliikkeeseen kuulumattomuus, saamelaisuus tai molemmat. Eräs kuultava kertoo kokemuksestaan:

Se vaikuttavin kokemus oli hänen hautajaisissa, mie en voinu istuakaan sinne, minut laitettiin pois sieltä istumasta. Niitten joukkoon minä en voinut istua. Että mie jouduin mennä sinne eri ihmisten kans istumaan.

Utsjoen seurakunnan kohtalo

Epäluottamus ja epäluulo kirkon toimintaa ja sen motiiveja kohtaan tulee kuulemisissa esiin konkreettisissa kysymyksissä. Yksi tällainen on Utsjoen seurakunnan seurakuntarakenteen muutos.

Utsjoen seurakunta muodosti Inarin seurakunnan kanssa Pohjois-Lapin seurakuntayhtymän vuonna 2018. Seurakuntayhtymässä seurakuntien talous ja hallinto ovat yhteisiä, mutta toiminnallisesti seurakunnat ovat itsenäisiä. Ratkaisua edelsi pitkä prosessi, jonka taustalla oli Karigasniemen kappelin rakennushankkeen synnyttämä Utsjoen seurakunnan talousahdinko. Seurakunnan talous oli Kirkon keskusrahaston avustusten varassa, mutta nyt seurakunnan itsenäinen olemassaolo joutui vaakalaudalle. Ratkaisuna esitettiin Utsjoen seurakunnan liittämistä Inarin seurakuntaan. Utsjoki oli Suomen ainoa virallisesti saamenkielinen seurakunta, ja tämä tilanne olisi liitoksessa muuttunut. Liitoshanke herätti vastustusta. Syntyneessä ratkaisussa

Utsjoen seurakunnan saamenkielinen status säilyi, mutta taloudellis-hallinnollinen erillisyys loppui. Prosessi jätti hiertävän jäljen. Seurakuntarakenneasiassa päätöksen tekee Kirkkohallitus, joten kritiikki kohdistui kirkkoon kokonaisuutena.

Kuulemisissa epäluottamus ilmenee Utsjoen seurakunnan kysymyksessä kahdella tapaa. Toisessa tulkitaan kirkon toimineen näin saadakseen saamelaisen seurakuntalaisten määrän vähenemään. Kirkossa ratkaisevat suomalaiset ja raha, ja rahan takia on myyty myös Utsjoen kirkkotuvat, jotka ovat olleet saamelaisille tärkeitä kokoontumispaikkoja, huomauttaa kuultava:

Kirkolta väheni rahat. Ja se talo on niin vanha kuin se on. Me tiedämme, että sitä olisi pitänyt alkaa jo korjata. Myöhemmin, kun rakennettiin se keittiö ja vessapuoli, ne elivät kahdella tasolla. Toinen vajoaa ja toinen ei. Se alkoi menemään jo maan sisälle. Ja tässä rahatilanteessa seurakunta tuli siihen tulokseen, että ei auta muuta kuin myydä se pois. Se on niin, että Utsjoen seurakunta säilytti itsensä määräämisoikeuden, mutta talous toimii Inarin seurakunnan kanssa yhdessä.

Se seurakunta, ei ole sitäkään enää. Kaikki meidän rekisteripaperit viedään Inarin kuntaan, jossa suomalaiset ovat suurimmaksi osaksi hallitsemassa. Kaikki hallitsemistavat on vähitellen otettu pois. Minä katson, että ovat uusia noituuksia, tällaista tappamisaikaa, mutta nyt rahalla tapetaan, ja näin saadaan saamelaiset vähenemään.

Toinen tulkinta seurakuntarakenteen muutoksen syihin nousee Utsjoen vahvasta lestadiolaisuudesta. Se yhdistyy yleiseen kritiikkiin kirkon uudistuksia, etenkin naisten pappeutta kohtaan. Kuultava kytkee yhteen saamelaisuuden ja lestadiolaisuuden, mikä kertoo lestadiolaisuuden vahvasta asemasta saamelaisessa hengellisyydessä edelleen. Liitosprosessin kuultava epäilee olevan kirkon yritys tukahduttaa saamelaisuus ja pakottaa Utsjoki ottamaan vastaan naispappi:

Yhtäkkiä sitä tukea ei enää tullutkaan tai sanottiin, että Utsjoen seurakunta on konkurssissa eikä tukea tule. Se oli ikään kuin sellainen, että haluttiin lakkauttaa tämä ainoa saamelainen seurakunta, jossa saamen kieli ja saamelaisuus on vahva. Kun naispappi tuli tänne, se myöskin aiheutti sen, että saamen kieli loppui seurakunnasta. Saamenkielisiä virsiä ei enää kuulu, saamelaisvirsiä, ja minäkin yritin mennä vielä joulukirkkoon, että kuulisin näitä saamenkielisiä virsiä, vaikka olinkin eronnut kirkosta koska näin, että tänne tuli se halveksiva riuku. Mutta saamenkielisiä virsiä ei kuulu.

Vuotson kappelihankkeen kariutuminen

Vuotson saamelaisenemmistöinen kylä kuuluu Sodankylän seurakuntaan. Kylään alettiin 2000-luvun alkupuolella suunnitella kappelia ja hautausmaata korvaamaan huonokuntoinen ja tarkoitukseen huonosti sopiva toimitila, jonka seurakunta sittemmin myi pois. Asiassa oli monta käännettä: ne sisälsivät maanvaihtojärjestelyä kunnan kanssa sekä Oulun tuomiokapitulin ja Kirkolliskokouksen myönteisen kannan hankkeeseen. Kirkkohallitus myönsi tarkoitusta varten lähes 400 000 euron rakennusavustuksen, mutta vuonna 2015 Sodankylän seurakunnan kirkkovaltuusto päätti luopua suunnitelmasta ja olla ottamatta avustusta vastaan.

Kuulemisissa kritiikki kohdistuu Sodankylän seurakuntaan. Päätöksen nähdään joltuneen yksiselitteisesti Vuotson kylän saamelaisuudesta ja kertovan syrjinnästä:

Ne rahat sitä rakennusta varten jäi kirkkohallitukselle. Osa oli seurakunnan tililläkin. Ne joutuivat palauttamaan ne, mutta se suuri pottihan siellä odotti vain sitä rakennushankkeen käynnistystä. Syynä muka siihen, että eivät aloittaneet sitä hanketta, oli taloudellinen tilanne. Kun tätä asiaa käsiteltiin valtuustossa, niin siellä oli sellainen yksi seurakunnan ihminen, joka sanoi suoraan, että ei tällaiset vähemmistöryhmät tarvitse mitään erityiskohtelua. Mehän sanottiin, että enempi me haetaan tasa-arvoa. Sehän oli se ajatus koko ajan ollut, että ei se ole yksistään saamelaisten vaan tämän koko alueen.

Samalla kun kuultava näkee syrjivänä tahona paikallisseurakunnan, osansa saa myös koko luterilainen kirkko, koska kirkko ei kykene puuttumaan omassa piirissään paikallisesti tapahtuvaan syrjintään. Syrjivä seurakunta ja syrjinnän mahdollistava kirkko ovat saaneet kuultavan kääntämään kirkolle selkänsä.

4 Olla kolttia on olla ortodoksi?

Kolttasaamelaisen kristillisyyden historia on ortodoksinen. Sen juuret ovat Venäjän valtion alueella ja Petsamon luostarin vaikutuspiirissä.

Totuus- ja sovintokomission tekemisissä kolttasaamelaisten kuulemisissa ei nouse samalla tavalla esiin kristillistämisen aiheuttamaa oman saamelaisen hengellisen perinnön kadottamisen surua, jota luterilaisuuden kyllästävässä ympäristössä elävien saamelaisten kuulemisissa esiintyy. Sen sijaan kuulemisissa suru kohdistuu kotiseudun ja siihen ankkuroituneen luontoyhteyden ja pyhien paikkojen menettämiseen. Perinteinen saamelainen luonnonusko on elänyt rinnan ortodoksisuuden kanssa ja tuntuu edelleen. Kuvaavaa on, että eräs kolttasaamelainen kuultava pohdii perinteisen mytologian suhdetta moderniin rationaaliseen elämäntulkintaan, ei niinkään kristilliseen perinteeseen.

Kuulemisissa pohditaan silti myös kriittisesti kolttasaamelaisen ortodoksisuuden varhaisempaa historiaa. Ortodoksikirkon ylläpitämässä historiantulkinnassa pakko-käännyttämistä ei ole tapahtunut. Kuultava kyseenalaistaa tulkinnan:

Sehän on se virallinen kanta, mitä kaikissa noissa kirkon historioissa kerrotaan, että Trifon meni ja käännnytti koltat, ja koltat mielellään vaihtoivat, että ei ole ollut mitään tällaista pakkokäännytystä niin kuin muilla saamelaisilla. Että ortodoksikirkko on ollut lempeä, semmonen ajattelu menee sekin niin kauas sinne historiaan, että miten liekään mennyt alun perin. Luostarihan otti ne lohjoet ja ilmotti, että ne on heidän, mutta sitten kun koltat valitti tsaarille, niin ne saatiin takasin.

Sukupolvien perintö

Useat kuultavat korostavat ortodoksisuuden olevan erottamaton osa kolttakulttuuria. Se kiinnittää ihmiset pitkään, sukupolvien mittaiseen jatkumoon.

Tätä historian jatkumoa kuvastaa se, että kolttasaamelainen käsityöperinne ja kolttapuku sisältävät ortodoksista symboliikkaa: *”Siel on ne ristit ja kuviot, mikä kuvastaa sitä, että mihin uskontoon.”*

Useat kuultavat korostavat ortodoksisuutta asiana, joka tukee kolttasaamelaista kulttuurista identiteettiä ja yhteisöllisyyttä:

Semmonen tietynlainen yhteisöllisyys sen kirkon kautta on säilynyt. Ja se kirkkohan on oikeastaan tällä hetkellä minusta se ainoa, joka sitä yhteisöllisyyttä sillä lailla vaalii, koska asiat riitelee keskenään, ja ihmiset on vähän niinku eksyksissä sen takia.

Ortodoksikirkon konservatiivisuus esimerkiksi naispappeuden ja seksuaalivähemmistöjen kysymyksissä ei toisen kuultavan mukaan ole tässä katsannossa merkityksellistä:

Kirkkohan on myös menettänyt paljon jäseniä juuri sen takia, että se on vähän ollut jäykkä esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen suhteen. Ortodoksikirkko on jäykkimmästä päästä, että minäkin, joka naisten asemaa hyvin paljon haluan edesauttaa, niin minä en jostain syystä ortodoksikirkon naispappeudesta vouhota, koska minä koen, että se miespappeus on kuitenkin se asia siinä vanhoillisessa kirkossa. Ehkä joskus tulee naispappeus ortodoksikirkkoonkin, mutta että minulle se ei ole kynnykskysymys ollut ikinä.

Eräs kuultava kokee olevansa ortodoksi, vaikka on eronnut kirkosta. Niin hän kiinnittyy äitinsä ortodoksisuuteen ja kolttasaamelaiseen taustaan:

Mä en tällä hetkellä kuulu kirkkoon. Mut mä uskon edelleen, mä käyn kirkossa ja mä koen olevani ortodoksi, mutta sitten mä käyn myöskin luterilaisessa kirkossa.

Asettuminen luterilaiseen Suomeen

Kun Petsamon alue siirtyi Suomen hallintaan vuonna 1920, kolttasaamelaiset tulivat suomalaisen luterilaisuuden kyllästämän kulttuurin ja suomalaistamispaineen alaisiksi. Toisen maailmansodan ja sitä seuranneen evakkovaiheen jälkeen, kun Petsamon kolttasaamelaiset asutettiin Suomen uusien rajojen sisälle, tämä paine vahvistui. Suomalaistaminen kohdistui kieleen ja kulttuuriin, ja se kohdistui myös uskontoon. Suomalaisuus nähtiin luterilaisuutena, ortodoksisuus venäläisenä. Niinpä ortodoksisten kolttalasten piti tämän mukaisesti osallistua luterilaisille uskontotunneille:

Meidän piti kuitenkin olla niillä tunneilla, vaikka me olimme ortodokseja, kun siihen aikaanhan oli oltava tunnilla. Siihen aikaan oli Räme jo sanonut, kun meitä oli siellä Partakossa, että pitäisi ainakin järjestää niille ortodoksinen uskonnon-opetus. Mutta ei se kerennyt ainakaan meidän aikana järjestyä, me käytiin kinkeissä niin kuin kaikki muutkin kävi.

Ensisijainen käytäntö Suomessa oli, että uskonnon suhteen syntynyt lapsi seuraa äitiä. Aina kolttasaamelaiset eivät seka-avioliitoissa tätä noudattaneet. Kolttataustasta piti vaieta, jotta lapsi ei joutuisi kiusatuksi. Kuultava kertoo:

Ortodoksisesta taustasta, yhtä lailla kuin kolttasaamelaisuudesta, ei puhuttu mitään. Yleensä äidin mukaan kastetaan lapset, niin sitä ei meillä ollut edes vaihtoehtona. Kyllä mä sitä aiemmin oon kysyny siltä, että miksi. Taas siinä tulee se kysymyssana, miksi. Tuntuu, että niihin ei ole saanu ikinä vastausta just näitten asioitten tiimoilta. Eihän se oo mulle selvinny, miksi on näin ja miksi siitä ei oo puhuttu, mutta se on todennäköisesti ollut siksi, että on suojeltu lapsia, että ei kiusata. Ku mä en muista sitten, koulussahan niitä oli, mutta niitä oli hyvin vähän. Jos yks ja kaks luokassa oli. Ja kyllä sitä ihmeteltiin, mihinkä ne lähtee kun on uskontotunti. Ja pidettiin ihan itekin aattelin, että onpa outoa. Eikä kukaan selittänyt.

Suomalainen luterilainen ympäristö toisaalta vahvasti kolttasaamelaisten ortodoksista identiteettiä. Se oli erottava tekijä myös suhteessa muihin saamelaisiin. Ortodoksisuudesta muodostui yhteisöllinen suoja ulkoista painetta ja sisäisiä ristiriitoja vastaan.

Oman identiteetin kannalta tärkeää oli omien rukoushuoneiden saaminen Ivaloon ja Sevettijärvelle 1950-luvulla. Nellimiin saatiin kirkko vuonna 1988 ja Keväjärvelle tsasouna vuonna 2009. Uuden ympäristön pyhät rakennukset pyhitettiin rajantaakse jääneiden menetettyjen kirkkojen mukaan. Ne kantoivat siten pitkää perinnettä. Rakentaminen toteutettiin osittain talkootyönä.

Me keräsimme sitä porukkaa, niitä vanhoja ihmisiä. Keskusteltiin tästä asiasta. Niin ne kaikki naiset sanoivat, että tänne pitää rakentaa Nellimöön kirkko, ja se pitää olla samanlainen kuin Petsamossa oli, mutta pienempi. Siihen astihan nelimiläiset olivat kulkeneet Ivalossa palveluksissa. Siihen nousi sitten kirkko ja monenlaisia talkoolaisia oli.

Kuultavat kertovat, että ortodoksisen perinteen valtakulttuurin taholta kohtaamat paineet eivät ole vain historiaa. Trifon Petsamolaisen juhla on tärkeä yhteinen ortodoksinen juhla, jonka säilyttämiseksi koulun opetusohjelmassa on jouduttu taistelemaan. Kysymykseen kiteytyy kuultavien mielestä se, miten kolttasaamelaista ortodoksista kulttuuria suomalaisessa yhteiskunnassa arvostetaan:

Hyvä esimerkki on tämä syksyllä oleva Trifon Petsamolaisen juhla, joka on koko kylän suurin juhla, ja koulu halusi olla siinä mukana, mutta sitte kun se oli tiettyinä päivinä, se oli lauantai, niin me aina jouduttiin anomaan joka kerran se syksyllä siihen koulukohtaiseen opetussuunnitelmaan työpäiväksi. Ja siitä käytiin oikein naurettavia taisteluita. Sivistyslautakunta olikin siellä näitä just näitä vastustajia, niin ne ei hyväksynyt sitä, vaikka joka koululle sai olla tietyt määrät lauantapäiviä ja muuta.

Osaksi Suomen ortodoksista kirkkoa

Kun kolttasaamelaiset valtiollisen itsenäistymisen jälkeen tulivat Suomen ortodoksisen kirkon jäseniksi, he kohtasivat myös kirkossa suomalaistamisen paineen. Kuultavat muistavat, että kirkko suomalaisti saamelaisia nimiä.

Ortodoksisen kirkon papisto ei aina ole ymmärtänyt kolttasaamelaista perinnettä. Kolttasaamelainen itkuperinne vaikutti vielä 1970-luvulla. Eräs kuultava kiteyttää itkun merkityksen seuraavasti:

Sehän on, että se sen vainajan elämä sieltä alkuajoilta jo esitetään itkemällä, sen olemisesta, tekemisestä, mitä hyvää on toisille tehnyt, ja surraan sitten tämä hänen lähtönsä aivan tähän viimeiseen päivään, kun on saanu mejän keskuudessa olla. Siinähan on koko sen elämän tarina, kun annetaan sen itkeä.

Vuonna 1974 Petsamoon jääneiden muistomerkin paljastustilaisuudessa papit keskeyttivät itkemisen ja taluttivat itkevät naiset pois muistomerkiltä, koska ”*nämä häiritsevät kirkkojuhlaa*”. Tämä on koettu loukkaavana.

Ortodoksisessa kirkossa muutettiin jumalanpalveluskieli 1920-luvun alussa kirkkoslaavista suomeksi. Kuultaville tärkeää on se, miten paljon jumalanpalveluselämässä käytetään koltan kieltä ja miten työntekijät sitä osaavat tai eivät osaa. Halu oppia ja käyttää koltansaamea on riippunut kulloisestakin papista ja piispasta. Sen perusteella työntekijöille annetaan kuulemisissa kiitosta ja moitetta.

Koltansaamen kielen periaatteellinen arvostus on kirkossa viime vuosikymmeninä noussut. Se näkyy muun muassa keskeisten tekstien kääntämisenä koltansaameksi. Kuultavat kysyvät kuitenkin, näkyykö arvostus myös käytännössä resurssien jaossa. Samalla he tuovat esiin, että kirkosta puuttuu koltankielisiä työntekijöitä.

Komission tekemisissä kuulemisissa ortodoksipapit edustavat kirkkoaan sekä hyvässä että pahassa. Pastori Yrjö Rämettä muistellaan myönteisesti kansanmiehenä, kun taas muutaman vuoden takainen toisenlainen tapahtuma hautajaisissa on usean kuultavan muistissa:

[Pappi] seisoo siellä portailla ja me muut ollaan siellä alhaalla, ja sormi pystyssä se komentaa kolttakansaa luopumaan alkoholista, ei kolttakulttuurin vaan sen pyhän lupauksen takia, mikä on ortodoksiselle kirkolle tehty. Oli se minusta kyllä niin hävytön tilanne, ihan niin kuin me ollaan jotakin semmosia vähäjärkisiä lapsia, että se käyttää semmosen pyhäkoulutilanteen toisen hautajaisissa.

Suomen ortodoksisen kirkon kirkolliskokoukseen on tullut kolttasaamelaisten edustus vuodesta 2019 lähtien. Kuulemisissa todetaan asian vaatineen taistelua, ja samalla arvostellaan tapaa, jolla päätöstä on valmisteltu. Päätös koski kolttasaamelaisia, mutta siitä ei kuultavien mukaan ole kuultu riittävästi kolttien kyläkokousta, siis kolttasaamelaisia itseään:

Nyt kun toisen kerran annetaan lausuntoa siitä ortodoksisen kirkon suuresta lakimuutospaketista, johon oli pitkien keskustelujen ja vuosien neuvottelujen jälkeen sisällytetty kolttasaamelaisten edustajan paikat eri hallinnon tasoilla, niin siltikin ne muotoilut sitten oli tehty siellä kuulematta kyläkokousta. Sitten julkisuudessa

kuitenkin on kerrottu, että nämä on tehty yhdessä kolttasaamelaisten edustajien kanssa, vaikka ei oikeasti ole tehty. Sitten varataan vaan mahdollisuus antaa siitä lausunto, kun ne on muotoilleet tosi monimutkaiset pykälät niistä, että millä tavalla kyläkokouksen pitäisi nimetä ne edustajat tai järjestää jonkinlainen vaali niitä varten. Se tuntuu siinä kontekstissa erikoiselta, että sitten samaan aikaan kirkko puhuu siitä, että kolttasaamelaiset on tosi tärkeä vähemmistö ortodoksisessa kirkossa ja laitetaan kuvia kolttasaamelaisista ja poseerataan kovasti niissä ja vielä kysytään, että onkohan mitään, mistä meidän pitäis ees pyytää anteeksi, niin siinä yhteydessä se on aika erikoista.

Sitaatista käy ilmi, että ortodoksisessa kirkossa on kolttasaamelaisia alettu nostaa esiin erityisenä ortodoksisena vähemmistönä osana Suomen ortodoksisen kirkon omaa historiaa. Lisääntynyt huomio saa kuulemisissa kiitosta, mutta myös arvostelua: kolttakulttuurin todellisen arvostuksen ja aidon kuulemisen sijasta heitä eksotisoidaan ja esitellään ulospäin kirkon, ei kolttasaamelaisten omilla ehdoilla. Heidät saatetaan rinnastaa muihin kirkon piirissä oleviin kielivähemmistöihin. Eräs kuultava kiteyttää tämän niin, että kirkko ei näe kolttasaamelaisia *"alkuperäiskansana vaan ortodoksikirkon omaisuus-kansana"*.

Tässä katsannossa kuulemisissa nousee myös esiin, että Suomen ortodoksikirkko pitää kolttasaamelaisia ominaan eikä ota huomioon muutosta, jossa ortodoksikirkon merkitys kolttasaamelaisten parissa on vähitellen ohentunut. Side perinteeseen on etäännytynyt etelään muuton myötä ja luterilaisten määrä lisääntynyt seka-avioliittojen myötä. Kuultava luonnehtii kirkon rekatiota: *"Älkää tulko meidän apajille, että koltat on ortodoksikirkon lampaita, että tästä katraasta ei saa."*

Kuultavat ovat tietoisia luterilaisessa kirkossa käynnissä olevasta kirkon ja saamelaisien välisiä suhteita koskevasta prosessista. He kertovat, että ortodoksisessa kirkossa vastaavan tarvetta on vähätelty:

Ortodoksikirkkohan on esittänyt kolttasaamelaisille sellaisen kysymyksen, että kokeeko kolttasaamelaiset, että myös ortodoksikirkon pitäisi pyytää nyt anteeksi, kun luterilainen kirkkokin pyysi anteeksi saamelaisilta. Se sävy, millä multa sitä on kysytty, oli vähän sellainen, että eihän meidän tarvitse pyytää anteeksi mitään, että meillä ei ole mitään anteeksipyydettävää.

Tätä huomiota seuraavassa keskustelussa tulee esiin, että ortodoksisen kirkon ja kolttasaamelaisten suhde ei ole niin ongelmaton kuin kirkon taholta annetaan ymmärtää. Kuultavat toteavat että luterilaisen kirkon hanketta vastaava prosessi tarvitaan myös ortodoksisessa kirkossa.

5 Lopuksi

Kun kuulemisissa käsitellään hengellisyyteen, uskontoon ja kirkkoihin liittyviä asioita, kosketetaan saamelaisten maailmankuvan ja identiteetin syvärankenteita.

Kuulemisissa kristillisyyden myönteinen arkinen vaikutus tulee esiin vähemmän kuin esimerkiksi Saamelaiset kirkossa -hankkeessa. Sen sijaan kuulemistilanteissa painopiste on koetussa ja usein vaietussa vääryydessä. Tässä suhteessa luterilaisuuden ja ortodoksisuuden vaikutuspiirissä elävien kuultavien kokemuksessa on ollut ero.

Luterilaisen kirkon harjoittama lähetyskolonialismi on saamelaisten kollektiivisessa muistissa. Se näkyy paitsi kovakouraisena myös tehokkaana. Kristillisyyden vaikutus tuntuu kaikkialla ja kaikessa. Kuultavat kysyvät, mikä on kristillisyyden alle jääneen perinteisen saamelaisen, luontoon ja pyhiin paikkoihin kiinnittyneen hengellisyyden elintila. Siitä kerrotaan olevan jäljellä lähinnä yksittäisiä fragmentteja, mikä aiheuttaa surua ja tyhjyyttä.

Lestadiolaisten herätysliikkeiden, vanhoillislestadiolaisuuden ja esikoislestadiolaisuuden, vaikutus on vahva. Niiden sävyttämä kirkon julistus muistetaan ankara ja tuomitsevana. Moni kuultava liittyy tämän lapsuuden lestadiolaisseuroihin. He tunnistavat herätysliikkeiden tiukan yhteisöllisyyden arvon, mutta myös niiden saamelaista yhteisöä rikkovan jyrkkärajaisuuden ja vallankäytön. Lestadiolaisuudessa on koettu paljon saamelaista kulttuuria torjuvaa ja saamelaisuutta mitätöivää toimintaa.

Kuultavat kertovat lestadiolaisuuden piirissä tapahtuneesta seksuaalisesta ahdistelusta ja hyväksikäytöstä. Siihen ei ole heidän mukaansa puututtu, vaan teot on peitetty vaikenemiseen. Kuulemisissa, ajallisen etäisyyden päästä, asia tuodaan esiin.

Lestadiolaiset liikkeet eivät ole olleet mukana luterilaisen kirkon Saamelaiset kirkossa -hankkeessa, jossa kirkko on pyrkinyt purkamaan menneisyyden ja nykyisyyden väärinkäytöksiä saamelaisia kohtaan. Kuultavien näkökulmasta niin olisi pitänyt olla.

Saamelaiset kirkossa -hankkeessa ovat tulleet esiin kirkon ja saamelaisten välejä 2000-luvulla hiertäneet konkreettiset asiat, joita myös kuulemisissa käsitellään. Ne koskevat muun muassa Utsjoen seurakuntarakenteen muutosta ja Vuotson kappelisuunnitelman kariutumista. Näissä tulee esiin kristillisyyden ja siihen liittyvien rakenteiden suuri merkitys saamelaisille, mutta myös luterilaiseen kirkkoon ja sen vallankäyttöön kohdistuva epäluottamus, jolle on pitkä historiallinen pohja.

Kolttasaamelaisten kuultavien puheessa ortodoksisuudesta lähetyskolonialismi ei juuri nouse esiin. Sen sijaan ortodoksinen perinne näkyy myönteisenä tekijänä, joka luo ja vahvistaa kolttasaamelaista identiteettiä. Ortodoksisuus on ollut oman kulttuurin suoja suomalaistamista ja luterilaistamista vastaan ja samalla erottanut muista saamelaisryhmistä.

Suhde Suomen ortodoksiseseen kirkkoon on ristiriitaisempi. Toisaalta kirkko on ortodoksisuuden institutionaalinen tuki luterilaisessa ympäristössä, toisaalta se on suomalainen kirkko, joka ei aina tunnista kolttasaamelaisen ortodoksisuuden kulttuuriperintöä. Kirkko on tukenut koltansaamen kieltä, mutta myös esitellyt kolttasaamelaisten ortodoksisuutta eksoottisena osana omaa historiaansa. Kuulemisissa kysytään, näkeekö ortodoksinen kirkko kolttasaamelaiset erillisenä alkuperäiskansana vai omana ortodoksisena kielivähemmistönään.

Suomen ortodoksisella kirkolla ei ole ollut vastaavaa historian ja nykyhetken tapahtumia ja tilannetta purkavaa prosessia suhteessa saamelaisiin kuin Suomen evankelis-luterilaisella kirkolla. Kuulemisten perusteella sellaiselle on tarve.

LÄHTEET

- Kylli, Ritva 2025. *Saamelaisten ja kirkon suhde Suomessa – Erillisselvitys saamelais-ten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:31. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Laitila, Teuvo 2025. *Katsaus Suomen ortodoksisen kirkon kolttasaamelaispolitiikkaan vuodesta 1920 – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:80. Helsinki.
- Lehtola, Veli-Pekka, Valjakka, Mari, Inkala, Ann-Kaisa, Kopperi, Kari, Magga-Hetta, Tuula-Maija & Niittyvuopio, Erva 2025. *Tiet – polut – risteykset*. Sämmliliih kirhoost – Sä´mmla ceerkvest – Sápmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja. Kirkko ja toiminta 163. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Valjakka, Mari 2025. *Sämmliliih kirhoost – Sä´mmla ceerkvest – Sápmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa*. Loppuraportti. <https://evl.fi/plus/paatoksenteko/piispainkous/saamelaiset-kirkossa>, 17.10.2025.

6 ”Siihen liittyy niin paljon” – Saamelaisten kulttuuri-ilmaisut

Saamelaisten kulttuuriperintö ja nykykulttuuri näkyvät monella osa-alueella saamelaisten elämässä. Keskeisellä sijalla on perinteinen saamenkäsitys, joka on vahvasti sidoksissa saamelaisten perinteisiin elinkeinoihin, erityisesti poronhoitoon.

Totuus- ja sovintokomission kuulemisissa, joissa käsiteltiin saamelaisten kulttuuriperintöä ja nykykulttuuria, nousi yleisimpänä aiheena esiin saamenkäsitys. Käsitöistä puhuttaessa erityisesti saamenpuku oli toistuvasti esillä ja herätti eniten keskustelua. Myös perinteisen käsityön opetuksesta eri alueilla kerrottiin kuulemisissa.

Kuultavat toivat esille myös muuta saamelaistaidetta. Vuonna 2023 julkaistiin kaksi merkittävää saamelaiselokuva, joilla on ollut suuri merkitys sekä yksittäisille ihmisille että koko saamelaisyhteisölle. Niiden nähtiin myös lisäävän valtaväestön tietoisuutta saamelaisista ja heidän kulttuuristaan.

Komission kuulemisissa kävi myös eri alojen saamelaistaiteilijoita, jotka kertoivat omista kokemuksistaan. He pohtivat, millaista on toimia saamelaistaiteilijana Suomessa ja millä tavoin saamelaistaidetta arvostetaan valtaväestön keskuudessa. Keskusteluissa sivuttiin myös kulttuurisen omimisen ilmiötä eri taiteenaloilla.

Lisäksi esille nousivat saamenkielinen media ja saamelaisten kulttuuritapahtumat, jotka ovat keskeisiä kanavia sekä identiteetin vahvistamisessa että kulttuurin näkyväksi tekemisessä.

1 Perinteinen saamenkäsitys

Saamenkäsitys siteenä yhteisöön ja sukuun

Pohjoissaameksi saamenkäsitöistä käytetään sanaa *duodji*, inarinsaameksi *kietâtyeji* ja koltansaameksi *ĸiõtt-tuâjj*. Pohjoissaamen sana *duodji* on vakiintunut yhteispohjoismaiseksi käsitteeksi, ja siitä on tehty runsaasti tutkimusta akateemisessa maailmassa. On hyvä kuitenkin muistaa, että jokaisessa Suomessa puhutussa saamen kielessä on oma sana saamenkäsityölle. Termeille ei ole suoraa suomennosta, sillä *duodji*, *kietâtyeji* ja *ĸiõtt-tuâjj* ovat kokonaisvaltaisia termejä, jotka kattavat käytännön käsityötaidon, estetiikan, ja materiaalien tuntemuksen.

Monet kuultavat ovat oppineet tekemään käsitöitä sukulaisiltaan, sillä perinteisesti taito on siirtynyt sukupolvelta toiselle. *Duodji, kietâtyeji ja kïött-tuâjj* ei ole ainoastaan käsityö, vaan se sitoo ihmisen yhteisönsä ja sukuunsa. Useat kuultavat kertovat muistoja lapsuudestaan ja nuoruudestaan, kun he ovat saaneet seurata ja osallistua käsitöiden tekemiseen yhdessä perheen ja sukulaisten kanssa. Näin käsityötaito on välittynyt eteenpäin, ja samalla on vahvistunut yhteenkuuluvuuden tunne ja side omaan kulttuuriin.

Duodji on ollut minulle niin kuin áhkku ja áddjá (isoäiti ja isoisä). Silloin kun minä olin pieni, olen päässyt seuraamaan vanhempia sukupolvia, áhkun ja ádján sukupolvea ja nähnyt, kun he tekevät. Ja se áhkku ja áddjá ei ole pelkästään minun áhkku ja áddjá, vaan ne ovat kaikki ne vanhat ihmiset, jotka silloin ovat olleet. Esimerkiksi jos áddjá teki rekiä, ja näin, miten hän teki. Kun áhkku ja ne tekivät näitä karvatöitä, niin minä leikin niillä karvoilla. Ja aivan lapsuudesta jo olen päässyt seuraamaan sitä mukana ja näkemään. Nyt olen alkanut ymmärtää, että sitä ei tarvitse kaikkea tehdä itse, mutta kun pääsee seuraamaan mukana – nähdä, tuntea – niin olen alkanut tekemään duodjia enemmän ja enemmän.

Perinteiseen saamenkäsityöhön liittyvät kokonaisvaltaiset muistot ja kokemukset kulkevat mukana, ja ne voivat palata mieleen myöhemminkin elämässä. Tässä kuultava kertoo, miten hän yhdisti hyvin nukutut yöt poronnahan käsittelyyn käytetyn sisnaparkin hajuun, joka oli tuttu lapsuudesta:

Mä mietin, että miksi mä nukuin niin hyvin, kun mä nukuin siellä. Sitten mä tajusin, et täällähän on sisnaa, niillä on se parkki. Ja sillä oli semmoinen sisna, vastatehty sisna siinä huoneessa. Ja sitten mä tajusin, että tämä on se mun lapsuuden haju, mikä mulla oli aina. Siellä tuoksu aina pajun parkki. Semmoisia hauskoja juttuja, jotka sitten tulee myöhemmin.

Yhteisöllisyys ja side edellisiin sukupolviin tulee kuultavien kertomuksissa usein esille. Vanhemmat sukupolvet ovat joillekin kuultaville olleet läsnä siten, että he ovat päässeet tutustumaan iso- ja esivanhempien tekemiin käsitöihin. Eräs kuultava kertoo, miten hänen *máttaráhkku (isoisoäiti/esiäiti)* on ilmestynyt hänen uniinsa opastamaan käsitöiden tekemisessä:

Mä oon tosi kova näkemään unia esimerkiksi, niin sitten kun mulla on useasti varsinkin hervanauhojen kanssa, että mie olen miettinyt jotakin asiaa ihan hirveästi, pääni puhki ja katellut, että onko hyvä ja sillä tavalla, niin sitten mie saatan nähdä unessa, että máttaráhkku (isoisoäiti/esiäiti) tulee sanomaan mulle, että kuulepa, ja sitten se näyttää mulle, että no näin ja näin ja näin. Se on mulle yhdenlainen voimavara ja iso apu.

Muutokset käsityöperinteen jatkuvuudessa

Käsityöperinteen muutos tai sen osittainen katkeaminen heijastaa laajempia yhteiskunnallisia muutoksia, jotka koskettivat myös saamelaisyhteisöä toisen maailmansodan jälkeen ja jälleenrakennuksen aikana. Perinteinen saamelainen elämäntapa alkoi vähitellen hajota erikoistuneisiin moderneihin ammatteihin ja elinkeinoihin. Samalla uudet materiaalit ja helposti saatavilla olevat länsimaiset tuotteet, erityisesti vaatteet, alkoivat syrjäyttää perinteisiä luonnonmateriaaleja ja vähensivät perinteisen käsityön arvostusta. Myös saamenpuku, joka oli aiemmin ollut päivittäisessä käytössä arjen vaatteena, alkoi väistyä länsimaisten vaatteiden tieltä. Elämäntavan muutosta pohdittiin kuulemisissa:

Minä en osaa näskätä, vaikka äiti sen osaa. Mutta onko se minun vikani, että aika on muuttunut. Nykyään se ei ole kaikissa perheissä enää niin, että jokaisen pitää hallita joka ainoa saamelainen työ, ja vielä siihen lisäksi käydä ansiotyössä, ja vielä erotusaidalla vapaa-ajalla. Elämäntapa on muuttunut kovasti.

Myös asumismuoto alkoi vähitellen muuttua. Enää ei ollut itsestään selvää, että lapset asuvat isovanhempiensa kanssa ja oppivat perinteisen käsityön taitoja lähisukulaisiltaan. Tässä sitaatissa kuultava puhuu nykyaikaisen työelämän vaatimuksista ja siitä, miten se on vaikuttanut lasten mahdollisuuksiin oppia perinteisiä töitä:

Yhdellä tapaa tämä nykypäivän elämä vaatii niin paljon vanhemmalta sukupolvelta, että he joutuvat tekemään töitä ja lapset eivät pääse siinä olemaan mukana. He ovat niissä töissä ja sitten lapset ovat kouluissa ja sitten myös se, että áhkut ja ádját eivät asu niin lähekkäin, kuten meidän aikana yhdessä samassa talossa tai samassa pihassa. On muuttunut niin, että lapset eivät pääse kokemaan kulttuuria samalla tavalla. Se on yhdellä tapaa se saamelaisuus hajonnut pieniin osiin, ja sitten pitäisi pystyä saamaan kokonaisuus.

Saamenpuku, identiteetti, kulttuuri ja kieli

Monissa kuulemisissa saamenkäsityö kiteytyy saamenpukuun (pohjoisaameksi *gákti*, koltansaameksi *sää'mpihttáz* tai *määccaĵ*² ja inarinsaameksi *sámimááccuh*), ja se on yleisin saamenkäsitöitä käsittelevissä kuulemisissa esiin nouseva yksittäinen aihe. Tässä tekstissä saamenpuvulla viitataan kaikkien saamelaisten kansanpukuun. Saamenpuvulle on myös suomen kielellä useita vakiintuneita nimiä, kuten

2 *Sää'mpihttáz* on yleinen nimitys kaikille kolttsaamelaisten vaatteille ja *määccaĵ* on yksiosainen puku.

lapintakki ja lapinpuku, mutta nimitystä *saamenpuku* on kuitenkin pyritty vakiinnuttamaan suomen kieleen 1990-luvulta lähtien. Kuultavat käyttivät kaikkia näitä nimityksiä sekä myös saamenkielisiä nimiä kuulemisissaan.

Saamenpuku sitoo saamelaisen omaan sukuun ja sukualueille. Se on yhteisöllinen vaate, ja sillä on vahva merkitys identiteetin kannalta. Monille puku onkin merkityksellinen juuri siksi, että sen kautta voi ilmaista yhteenkuuluvuutta omaan kulttuuriin ja yhteisöön. Monet kuultavat puhuvat saamenpuvun yhteisöllisyydestä ja sen tuomasta turvasta:

Gákti on kyllä tosi moniulotteinen asia. Se pukeutuminen on jo osa sitä yhteisöllisyyttä, vaikka ne pukeutumistilanteet on ihan hirveää härdelliä, joku juoksee jossakin ja jollakin on nuppineulat hukassa, mutta silti kaikki tehdään yhdessä. Minusta ne on aivan ihania muistoja lapsuudesta asti. Siellä on tädit, serkut, sellainen sekalainen seurakunta, kenen tykönä me ollaankaan menossa kenen juhliin. Ne on ihania ne muistot itsellä. Siinä on se saamelainen suku, se turvallinen yhteisö.

Kuultavat kertovat saamenpuvun merkityksestä sekä siitä, mitä merkitsee, kun saamenpukua ei ole. Monet kielensä menettäneet saamelaiset saattavat kokea hankalaksi pukeutua saamenpukuun ilman, että osaavat kieltä. Joillekin kielen opettelu ja saamenpuvun hankkiminen tapahtuvat yhtä aikaa, ja kumpikin edesauttaa identiteetin vahvistumista. Saamenpuku ei ole vain vaate, vaan tärkeä identiteetin ja yhteisöllisyyden symboli. Sen puuttuminen voi herättää samankaltaisia tunteita kuin saamen kielen puuttuminen: molemmat voivat luoda ulkopuolisuuden ja irrallisuuden kokemuksia. Eräs kuultava kuvaa asiaa näin:

Se kuva siitä saamelaisesta on semmoinen, että on gákti ja on kieli. Mutta mulla ei ollut lapsena kumpaakaan, niin mie olin tosi hukassa, että mitä mie olen ja olenko mie minkä arvoinen. Esimerkiksi sukujuhlissa olin ainoa, jolla ei ollut gáktiä ja en osannut sitä kieltä. Se on kyllä sen kielen ohella vaikuttanut siihen ulkopuolisuuteen. Siinä tuli sellainen arvottomuuden tunne.

Kielen menettäneille kielen oppiminen voi olla samaan aikaan sekä voimaannuttava että raskas prosessi, kuten kuulemisissa on käynyt ilmi. (Aiheesta lisää luvussa 4 – ”Kipeä asia on se puuttuva palanen” – saamen kielten elvytys ja elinvoima). Samoin myös käsityötaidon oppiminen tai oman saamenpuvun hankkiminen ja siihen pukeutuminen ensimmäistä kertaa on hyvin merkittävä prosessi ja virstanpylväs. Seuraavassa sitaatissa kuultava kertoo, mitä ajatus kolttapuvun tekemisestä

merkitsee ja miten oman saamelaisuuden näyttämiseen pitää jollain tasolla olla henkisesti ”valmis”. Puvun valmistaminen ja sen pitäminen on myös oman paikan ottamista omassa yhteisössä:

Omat lapset on vähän helpompi vaatettaa, mutta sitten omien vaatteiden kanssa olen käynyt vähän pidempää matkaa. Jotenkin olen kokenut, että se ei käy noin vain, että minun täytyy olla jotenkin valmis. Sitten kun koen, että olen valmis, niin sitten. Valmis ottamaan vastaan sen huomion ja tulla nähdyksi kolttasaamelaisena ihan ulkoisin merkein. Tavallaan kun on semmoisesta taustasta, että ollaan yritetty sulautua taustaan ja olla jotenkin mahdollisimman paljon kuin muut, niin siitä on aika pitkä matka siihen, että nousee eri tavalla katseiden kohteeksi.

Kuultava kertoo, miten oman saamenpuvun hankkimisella on erityisen suuri merkitys silloin, kun on joutunut peittämään oman kulttuuritaustansa. Useilla komission kuulemilla kolttasaamelaisilla oli vastaavia kokemuksia. Osittain asiaa selittävät erityisen rankat kokemukset ja ylisukupolviset muistot ja kokemukset muun muassa asuntola-ajoilta. Seuraavassa eräs kolttasaamelainen kuultava kuvailee, miten pukeutuminen saamenpukuun ensimmäistä kertaa sukutapahtumassa merkitsi sekä hänelle että muille sitä, että liittyi osaksi ”jatkumoa” omassa suvussa. Hetkellä oli suuri merkitys kuultavalle itselleen ja muille:

Se identiteetti vahvistu siinä niin, että sinne juhliin mä teetin itselle puvun. Ja sehän oli ihan älyttömän iso juttu, koska sitten kun mulle oli tehty se puku, ja mulla oli mummon lakki päässä, niin äidilläkin ihan itku pääsi, kun näki. Että se oli niin hurja tapahtuma, ja kaikille sukulaisillekin. Ja sitten se tunne, että sä liityt siihen jatkumoon siellä, ja uskallat olla sitten tosiaan yksi porukasta. Ja oli uskomaton kokemus siinä sitten, että miten ihmiset ottaa vastaan siinä kohdin.

Pukeutumiskulttuuri muuttuu ajan mittaan. Eräs kolttasaamelainen kuultava toi esille sen, miten jotkut perinteiset tavat pukeutua eivät enää ole tämän päivän pukeutumistapojen mukaisia. Tällaisia voivat olla esimerkiksi huivin käyttö, jota ovat aiemmin ohjailleet yhteisön tiukat normit. Se, että yhteisö on alkanut laajemmin hyväksyä perinteestä poikkeavia pukeutumismalleja, on innostanut myös nuorempaa polvea käyttämään kolttasaamelaisten pukuja. Kolttasaamelaisten käsityö- ja pukeutumisperinteen ja historian eroavuus muihin saamelaisryhmiin nähden tulivat kuulemisissa myös esille:

Se on niin isossa ristiriidassa se, mikä on ollut meidän perinteinen tapa, tämän päivän kauneushanteisiin ja tämän päivän käytäntöihin. Meitä pelottaa niin kauheasti tulla näkyväksi. Saati sitten, jos me ollaan meidän perinteisissä vaatteissa, me ollaan niin erilaisia, että me ollaan niin kuin huutomerkki. Se on liian

raskasta tällä traumataustalla ja suhteessa muihin saamelaisryhmiin. Mä tiedän mitä se on, ei me olla samassa asemassa.

Muutamit iäkkäämmät saamelaiset kuvailevat kuulemisissa, kuinka vaikeaa heille on ollut käyttää saamenpukua. He kertovat ihailevansa nuoremman polven halua näyttää saamelaisuuttaan ja käyttää pukua. Seuraavassa sitaatissa eräs 60-luvulla syntynyt kuultava pohtii, miten hänen sukupolvensa on ollut vaikea omaksua saamenpuvun käyttö. Arvostuksen puute saamelaisuutta ja saamelaiskulttuuria kohtaan on ollut niin sisäistetty, että sen purkamiseen voi mennä useampi sukupolvi:

Minulla itsellä soi ne mummon sanat sieltä lapsuudesta, että älkää viittikö minita kovin, että olette saamelaisia, että te pääsette helpommalla. Se on vaikuttanut niin, että nuorena ei tullut pidettyä lapinpukua. Mutta minusta on niin ihana, kun meidän kaikki nuoret haluavat pitää ja ovat suorastaan ylpeitä siitä. Itse olen tavallaan vähän kateellinen, siellä hautajaisissakin, meillä kaikilla sisaruksilla oli mustat vaatteet päällä, mutta kaikilla lapsenlapsilla oli lapinpuvut. Se kantamisen vaikeus juontaa sieltä lapsuudesta.

Joillekin asuntolakoulun käyneille saamelaisille koulukokemukset ovat saattaneet jättää jäljet ja kokemuksen siitä, että omalla äidinkielellä ja saamelaisuudella ei ole ollut arvoa. Häpeä omasta taustasta on voinut ilmetä niin, että henkilö ei ole halunnut pukea saamenpukua päälleen myöhemmissäkään elämänvaiheissa. Tässä kuultava kuvailee, miten rippikouluikäisenä häpesi omaa saamelaisuuttaan:

Ja sittemmin paljonhan kieli sitten kääntyi suomeksi. Yksi asia, joka vaikutti minuun, kun menin rippikouluun, oli että häpesin saamelaisuuttani. En halunnut laittaa gáktia, lapinpukua, päälle. Tiesin, että olin saamelainen, mutta lapinpuku, gákti, oli sellainen, jota en halunnut näyttää, että olen saamelainen. Ja se on myöhemmin painanut minun mieltäni. Kaikki minun sukulaiset – äiti, isä, mummo, pappa – heillä oli lapinpuku, gákti, päällä, mutta tämä kuvasi sitä, minäköinen identiteettini oli silloin.

Saamelaisuuden ”torjumiseen”, kuten seuraava kuultava kuvailee, on monia syitä, kuten asuntolakokemukset ja kielen menetys, joitan on käsitelty myös muualla kuulemisraportissa. Nämä kokemukset ovat osa laajempaa kollektiivista traumaa, jota saamelaiset kantavat kuultavien mukaan ylisukupolisesti. Käsityötaitojen oppiminen ja osaaminen voi parhaimmillaan olla voimaannuttava ja korjaava tekijä näiden asioiden käsittelyssä. Tässä kuultava kuvailee oman saamelaisidentiteettinsä vahvistumista ja käsityöperinteeseen perehtymistä henkilökohtaisen ”dekolonisaatioprosessina”.

Laitoin ensimmäisen kerran gáktin päälle vasta ripillä. Siitä meni vuosia, ennen kuin mä halusin oman. Se on ollut sellainen prosessi itsensäkin kanssa, että mitä kaikkea sitä on kokenut, sieltä täydestä torjumisesta siihen, että on tullut yhä vahvemmaksi se saamelaisuus itsessä. Siinä on ollut osana se, että olen ollut täällä pitkiä aikoja áhkun ja muiden sukulaisten kanssa, jotka opettivat mua tekemään käsitöitä. Se on ollut semmoinen oma pieni dekolonisaatioprosessi.

Saamenpuku ja valtaväestö

Kuultavat kertovat erilaisia kokemuksia siitä, millaista on pukeutua saamenpukuun yhtäältä saamelaisalueella muiden saamelaisten joukossa ja toisaalta saamelaisalueen ulkopuolella valtaväestön keskuudessa. Monille puvun käyttäminen saamelaisalueella on mutkattomampaa ja paineettomampaa kuin sen pukeminen muualla Suomessa. Monissa kuulemisissa todetaan, miten saamelaisalueen ulkopuolella saamenpuku herättää välillä mielenkiintoa ja uteliaisuutta ja välillä, valitettavan usein, myös negatiivista huomiota. Monet kuultavat kertovat, että heidän henkilökohtainen tilansa ikään kuin häviää, ja muut kokevat voivansa kosketella ja ihastella ilman lupaa. Tilaisuuksissa, jossa on ainoana saamelaisena, voi joutua kohtaamaan loukkaavia kommentteja.

Oltiin yksissä häissä, mentiin juhlatilaan ja istuttiin alas, niin kaikkien katseet kääntyi minuun, kun mulla oli gákti, ja yksi sieltä huusi, että joikaapa vähän. Se oli mykistävä hetki, mie en oikeasti tiennyt, että pitäiskö minun itkeä vai nauraa.

Saamenpuvun käyttäminen isommissa suomalaisissa kaupungeissa koetaan kuultavien mukaan hankalana. Monesti saamenpuvun pukemiseen saamelaisalueen ulkopuolella joutuukin valmistautumaan henkisesti eri tavalla kuin saamelaisalueelle. Se voi tuntua jo itsessään niin ahdistavalta, että saamenpukuun ei pukeuduta lainkaan:

Saamelaisalueella se on ihan erilainen juttu, kuin jos menisin vaikka jonnekin etelään häihin. Silloin kun on omiensa kanssa, niin silloin se on mukavaa laittaa, kun kaikilla muillakin on. Ja sitten kun on tilanne, että tietää, että mie oon ehkä ainoa, jolla on gákti päällä ja siellä on kaikki muut suomalaisia, niin mietin että mitä hän tästä tulee, vähän niin kuin preppaa itseään joihinkin tiettyihin tilanteisiin ja kysymyksiin. Ja olen kyllä ollut aika rohkea pukemaankin sen, mutta kyllä yksikin huono kokemus heti lannistaa, ja mulla tulee semmoinen olo, että mie en pistä enää ikinä mihinkään tuommoiseen tilaisuuteen, jossa on pelkästään suomalaisia. Mie saan pitkiä katseita ja minua tullaan koskettelemaan, ei se ole oikein.

Seuraavassa sitaatissa kuultava kertoo, miten hän koki itsensä ”sirkuseläimeksi” eräässä isommassa suomalaisessa kaupungissa kulkiessaan saamenpuvussa valtaväestön keskuudessa:

Mä muistan, kun ensimmäisen kerran puin gáktin päälle ja kuljin siitä keskustan läpi, niin tuli sellainen olo, että tiedän täysin miltä tuntuu eläimistä, jotka on josain eläintarhassa töllisteltävänä. Ihmiset tuijottaa. Ymmärrän sen, että eihän ne ole tottunut, ihmettelevät että mikähän tuo on. Supistaan ja tekisi mieli kysyä selkeästi, mutta kun kukaan ei kehtaa kysyä. Kyllä sitä tuntee olonsa tosi haa-voittuvaiseksi, jos siinä ei ole muita saamelaisia sun tukena. Ei jaksaisi olla joku sirkuseläin.

Sama kuultava kertoo myös, miten ei halua tulla eksotisoiduksi samalla tavalla kuin hänen vanhempiansa sukupolvi asuntolassa ja koulussa. Aiempien sukupolvien kokemukset ja heidän kertomuksensa vaikuttavat nykypäivänäkin siihen, miten saamelainen kokee itsensä suhteessa valtaväestöön ja miten tulee nähdyksi.

Ihmettelyn, tuijottelun ja henkilökohtaisen tilan katoamisen lisäksi saamelaiset joutuvat pahimmillaan kokemaan pilkkaa, syrjintää ja väkivaltaa näyttäessään omaa saamelaisuuttaan. Seuraavassa sitaatissa kuultava kertoo, miten he joutuivat Helsingissä naurun kohteeksi, kun he kulkivat saamenpuvut päällä. Samalla pohditaan, miten asiat olisivat eri tavalla, jos suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulujärjestelmässä olisi perustietämys saamelaisista riittävällä tasolla:

Siinä meitä vastapäätä, kun oltiin menossa alaspäin, oli joitakin nuoria ihmisiä, jotka nauroivat kovaan ääneen ja osoittelivat meitä. Se oli varmaan ensimmäinen kerta, kun koin tuollaista syrjintää saamelaisuuteni takia. Sitten olen jälkeensä miettinyt, että mitä jos niillä olisi koulussa, vaikka historian tunneilla kerrottu saamelaisista, saamelaisten historiasta ja saamelaisten ja suomalaisten yhteydestä.

Jos on gákti päällä, niin se on tosi näkyvä asia ja silloin tuntuu, että se rasismi ja kaikki ennakkoluulot tulee eniten esiin. Musta on maailman stressaavinta käyttää gáktia muualla kuin Saamenmaalla, koska tulee aina tosi toiseutetuksi, eksotisoiduksi. Turistit tulevat kuvaamaan, ajatellaan, että mä olen joku avoin tietokirja, ja mua saa tulla koskemaan.

Yleisen saamelaistiedon puute suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulujärjestelmässä näkyy negatiivisissa kokemuksissa, joita saamelaiset joutuvat kohtaamaan arjessaan. Näitä kokemuksia on tullut paljon esiin komission kuulemisissa. Saamenpuku ja saamelaisuuden näyttäminen herättää erilaisia reaktiota ihailusta ja

utelaisuudesta aina pilkkaan, syrjintään ja väkivaltaan. Saamenpuvun pukeminen ja käyttäminen ei-saamelaisten keskuudessa ja saamelaisalueen ulkopuolella voi tuntua hankalalta omakohtaisten kokemusten takia, mutta myös niiden kokemusten takia, joita on kuullut muiden saamelaisten kokeneen.

Saamenkäsityön normit

Muutamassa kuulemisessa kuultavat kertovat tietynlaisesta vaativasta tai kriittisestä asenteesta, joka liittyy käsitöiden tekemiseen oikealla tavalla. Kuultavat kertovat saaneensa kuulla sukulaisiltaan kommentointia, jonka ovat kokeneet lannistavaksi tai kriittiseksi. Muutamaat kuultavat ovat puolestaan kokeneet samanlaista negatiivista kommentointia liittyen saamen kielen puhumiseen ja osaamiseen. Seuraavassa sitaatissa kuultava pohtii saamaa kommentointia käsitöiden ja kielen oppimisen ja tekemisen kautta:

On se kovuus jollakin tavalla, vaikka on läheinen ja turvallinen kasvuympäristö. Vaikka aika on ollut kova meidän vanhemmillemme, niin kyllä se on meillemkin ollut. Monesti tuntuu, että meidän pitää kantaa hyvin raskasta taakkaa. Monesti tuntuu, että vaikka käsitöissä sukulaiseni ovat arvostelleet minua, sanoneet taitamattomaksi, jos en heti osaa jotakin. Se on hyvin kovaa. Ja jotkut eivät ole kuitenkaan valmiita olleet opettamaan, vaikka he huomauttelevatkin. Tiedän, että se kieliasia on myöskin aika raskas, monta kertaa siitä myöskin huomautellaan, jos ei käytä oikeita sanoja tai jotain. Sellainen kovuus, se on minusta hyvin epämukavaa.

Esimerkiksi saumat. Joku on saattanut sanoa, että ne pistot, ompeleet, ovat taitamattoman ihmisen tekemiä. Se on ollut suurin piirtein minun ensimmäinen käsityöni. Mielestäni vanhempi sukupolvi kiinnittää hyvin pieniin asioihin huomiota, että miten päin ompelee. Voi olla, että ompeleekin väärinpäin, vaikka hulpion. Joskus on ollut vähän niin kuin sellainen epäsuora tapa, että 'ai sinä ompelet noin päin, meidän kyllä piti opetella toisella tavalla'. Se on vähän niin kuin sellaista ylenkatsomista. Joskus on tullut kyllä ihan suoraa palautetta.

Saamelaisyhteisön sisäisestä duodjin normittamisesta ja duodjiin liittyvästä "katseesta" (*geahčastat*) on kirjoittanut esimerkiksi tutkija Sigga-Marja Magga väitöskirjassaan *Saamelainen käsityö yhtenäisyyden rakentajana: Duodjin normit ja brändit* (2018). Kommentointi ja huomion kiinnittäminen yksityiskohtiin voidaan katsoa myös perinteestä huolehtimiseksi: näin huolehditaan, että asiat opitaan ja tehdään oikealla tavalla. Samalla pidetään huoli siitä, että ihminen on oikean tiedon kautta sidottu omaan perintöön.

Kuulemisissa esitettiin useampia vaihtoehtoisia selitystapoja toisten kommenteille. Seuraavassa eräs kuultava yhdistää saamelaisten kollektiiviset traumat ja historian kokemukset siihen, miksi nykypäivänä saamenpuvun pukeminen on niin tarkkaa:

Kun miettii ennen aikaan, niin ei silloin ollut niin tarkkaa, miten huivi on ja millaiset riskut on. Mutta miksi siitä on tullut niin tarkkaa. Miksi ihmisillä on niin suuri tarve siihen. Niin herran jumala, löytyy meidän hienot duodji-poliisit. Heillä on kollektiivinen trauma. Saamelaiset on nähty likaisina lappilaisina, sehän tulee evakkoajasta. Ja miten vaikka suomalaiset ovat Ylivieskassa, Alavieskassa nähneet saamelaiset, ja sen jälkeen on tullut tarve näyttää, että gákti pitää olla juuri niin. Pitää olla niin hienoja, pitää kiiltää hopeat ja kaikki. Ja ymmärtävätkö ne gákti-poliisit itse, että he valtaväestön takia yrittävät korjata omaa traumaansa, ja sen takia myös pitää huonompana ja ylenkatsoo muita. Että sehän menee aivan Suomen väestön laariin itse asiassa.

Kulttuurinen omiminen

Saamenkäsityön opetuksen siirtyminen yleiseen, kaikille avoimeen muotoon sen sijaan, että perinne ja oppi kulkisivat pääosin suvussa, on lisännyt kulttuurisen omimisen riskiä. Kursseille tulee myös saamelaisyhteisön ulkopuolisia ihmisiä, jotka haluavat oppia saamenkäsitöitä. Rajat siitä, kuka saa oppia ja mitä, eivät ole selkeät, ja kaikilla käsityökursseille tulevilla henkilöillä ei ole kulttuurista tietämystä alueellisista ja sukuun liittyvistä saamenkäsityön merkityksistä eikä myöskään suoraa sidettä saamelaisyhteisöön tai saamelaiseen sukuun. Eräs kuultava kiteyttää ongelman seuraavasti:

Ulkopuoliset ihmiset tulevat ja alkavat tekemään duodjia jonkin mallin mukaan, että minä haluan kaavat ja aion tehdä. No, sitten he tekevät. Kukaan ei voi kieltää, ettet saa, mutta joillakin ei ole sellaista nöyryyttä, että he itselleen tekevät, vaan he alkavat tekemään ja myymään. Että hehän kyllä osaavat tämän. He eivät ajattele tai eivät varmaan edes ymmärräkään, että millaisia asioita [duodjiin] liittyy, olkoot gákti tai mikä se duodji onkaan. Se ei ole pelkästään se lopputulos, mutta kuinka paljon sinun pitää tietää, ennen kuin voit alkaa tekemään sitä duodjia. Ennen aikaan jotkut tavarat olivat vaihtotavaroita, ne tehtiin sille [tietyille] ihmiselle. Ei ole sillä tavalla, että minä teen näitä kymmenen ja laitan tuohon myyntiin.

Saamelaisyhteisön ulkopuoliset henkilöt eivät välttämättä näe eivätkä ymmärrä saamenkäsityöhön liittyviä moninaisia merkityksiä. Muutamit kuultavat kertovat kokevansa käsityöopetuksen turvattomaksi silloin, jos mukana on ulkopuolisia ja yhteisöön kuulumattomia ihmisiä.

Kulttuurinen omiminen nousi kuulemisissa esiin myös muissa yhteyksissä kuin saamenkäsityöhön liittyen. Sitä pohdittiin esimerkiksi joidenkin suurta mediakohua herättäneiden suomalaisten taiteilijoiden tekemien teosten yhteydessä. Jotkut kuuluvat kertoivat joutuneensa hankaliin ja vaivaannuttaviin tilanteisiin, kun he joutuivat selittämään omia ja saamelaisyhteisön mielipiteitä liittyen kulttuuriseen omimiseen. Asialliset selitykset kulttuurisen omimisen ilmiöstä sivuutetaan, ja kertoja ja saamelaiset leimataan hankaliksi ja riidanhakuisiksi.

Useampi kuultava pohtii kulttuurisen omimisen ilmiötä ja sitä, miten yhtenä ongelmana on, kuinka saamelaiskulttuurin kuuluvat asiat, kuten symbolit, esineet, taide, joilla on kulttuurissa ja yhteisössä moninaiset ja syvät merkitykset, nostetaan irralliseen saamelaiskulttuurin kontekstista. Keskeisenä ongelmana on nimenomaan valta-asetelma, jossa valtaväestö ottaa käyttöönsä ja hyötyy vähemmistökuulturiin kuuluvista elementeistä:

Mä olin niin raivona, että mitä valtaväestö tekee – otetaan joku asia, mikä kuuluu jollekin vähemmistölle, mistä he on saanu kuraa niskaan, esimerkiksi kun joikaminenkin on ollut kiellettyä ja peräti syntiä.

Me ollaan saatu kärsiä siitä, ja sitten me ollaan otettu se takaisin, että tää on meidän juttu ja me ei peitellä eikä piilotella tätä. Ja sitten joku valtaväestöön kuuluva tulee, että no me voidaan vähän rumpumusiikkia ja joikua käyttää jossakin, niin kyllähän se on tosi loukkaavaa. Ja sitten kun sitä on ihan jatkuvasti joka paikassa. Se on niin kuormittavaa aina kerta toisensa jälkeen purkaa näitä tuntoja.

Alueellisten erityispiirteiden huomioiminen saamenkäsityön opetuksessa

Saamenkäsityön opettamisella virallisen koulutusjärjestelmän puitteissa on merkittävä rooli saamelaisen kulttuuriperinnön säilymisessä, koska nykyään ei enää opita käsityötaitoja kotona tai sukulaisilta siinä määrin kuin aiemmin. Suomessa voi opiskella saamenkäsitöitä Inarissa Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa (SOGSAKK), joka on valtion oppilaitos. Opinnoissa voi keskittyä joko pehmeisiin tai koviin materiaaleihin, kuten myös hopeatyöhön. Saamenkäsityöntekijöiden yhdistys Sámi Duodji ry järjestää käsityökursseja saamelaisalueella ja sen ulkopuolella. Kaupungeissa toimivat saamelaisyhdistykset tilaavat kursseja muun muassa SOGSAKK:ilta ja Sámi Duodjilta. Sen lisäksi saamenkäsityön opetusta ja perinteen siirtämistä ylläpidetään hanketoiminnalla, jollaista edustaa esimerkiksi saamelaiskäräjien vuonna 2027 alkava Duodji Akatemia -hanke. Joissain paikoissa myös esimerkiksi kansalaisopistot järjestävät saamenkäsityön opetusta.

Vaikka opetustarjontaa on, varsinkin Enontekiön alueella on tuotu esille huoli alueen perinteisen saamenkäsityön jatkuvuudesta. Enontekiön alueen käsityöläiset tuovat kuulemisissa esille, kuinka tärkeää olisi, että Suomen valtio ja opetustoimintaa tuottavat tahot ymmärtävät ja pitävät arvossa sitä, että saamelaisilla on siidot-tain sekä alueellisesti erilaiset ja eriävät käsityöperinteet. Nämä ovat osa alueellista ja siidakohtaista aineellista ja aineetonta perinnettä ja perintöä. Kuultavat painottavat, että nämä erot ja erityispiirteet kuuluisi ottaa huomioon opetuksessa:

Meillä on omat duodjitavat, oma murre, Suomen valtion pitäisi se tunnustaa. Ainoa ratkaisu on, että tuki on kulttuurinen tuki kuntatasolla ja niille tarpeille, jotka ovat ovat jokaisella alueella ja jokaisen alueen poronhoitoon ja duodjiperinteeseen liittyen. Saamelaisten erityispiirteiden tunnustaminen – sitä ei tee muu kuin valtio. Sitten voi alkaa parantuminen.

Kuultavat nostavat konkreettiseksi esimerkiksi alueellisten erityispiirteiden huomioimatta jättämisestä sen, että valtion oppilaitos SOGSAKK järjestää Enontekiöllä toisinaan käsityökurssseja, joiden opettajilta puuttuu paikallisen saamenkäsityöperinteen tuntemus. Kuultavat painottavat, että Enontekiön saamelainen käsityöperinne liittyy oleellisesti alueen saamelaisiin poronhoitosiidoihin: jokaisessa siidassa on sukupolvien myötä muotoutunut tapansa koristella ja valmistaa saamenpuku.

Kuultavat kertovat saamenpukukurssista, jonka tiimoilta Enontekiön saamelaiset käsityöläiset ottivat yhteyttä SOGSAKK:iin ja pyysivät, ettei kurssia järjestettäisi, koska perinteen opettaminen asianmukaisesti ei olisi taattu. Lopputuloksena oli, että kurssi peruttiin ja sen tilalle järjestettiin villahuivikurssi. Enontekiön saamelaiset käsityöläiset kokevat turhauttavaksi sen, että valtion oppilaitos ei osaa ottaa huomioon heidän aineelliseen perintöönsä liittyviä oikeuksia.

Sámi Duodji ry on järjestänyt erilaista toimintaa Enontekiöllä, ja yhdistyksellä on myös ollut toimitila ja työntekijä siellä. Kuultavien mukaan yhdistyksen toiminta on kuitenkin toistuvasti aloitettu ja lopetettu ilman riittävää tiedottamista jäsenistölle ja alueen käsityöntekijöille. Yksittäisen ihmisen irtisanominen tai irtisanoutuminen vaikuttaa koko käsityöyhteisöön ja perinteen siirtymiseen. Enontekiön saamelaiset käsityöläiset ovat olleet yhteydessä Sámi Duodjiin Enontekiöllä järjestettävään käsityötoimintaan liittyen.

2 Nykykulttuuri ja taide

Saamelaiset elokuvat ja saamelaisuusikot

Vuonna 2023 ilmestyi kaksi merkittävää saamelaista elokuvaa – Suvi Westin ja Anssi Kömin *Máhccan – kotiinpaluu* (ensi-ilta 8.9.2023) ja Katja Gauriloffin maailman ensimmäinen kokopitkä kolttasaamelainen elokuva *Je’vida* (ensi-ilta 20.10.2023). Nämä elokuvat nousivat esille komission kuulemisissa. Elokuvat tarjoavat saamelaisille väylän tunnistaa ja käsitellä ilmiöitä, kokemuksia ja tuntemuksia, jotka saattavat muuten olla vaikeita ja kipeitä hahmottaa. Monet kertovat, että elokuvien katsominen auttoi heitä ymmärtämään itseään paremmin ja tunnistamaan, etteivät he ole yksin oman kokemuksensa kanssa. Elokuvilla on siten myös merkittävä yhteisöllinen rooli:

Tämä Westin Suvin elokuva oli itselle äärettömän voimakas kokemus. Jotenkin huomasi, että mie en olekaan ainut, joka ajattelee asioista tällä tavalla, tai tuntee. Siellä tuli minun elämän palasia paikalleen, se oli hyvin voimakas kokemus. Kyllä se vertaistuki, yhteisöllisyys tai samankaltaisuus on tärkeä meille jokaiselle.

Katja Gauriloffin elokuva *Je’vida* mainittiin useissa kuulemisissa, mutta varsinkin kolttasaamelaisille elokuvalla on erityisen suuri merkitys. Elokuva herätti monia reaktioita ja tunteita. Eräs kuultava kertoo, että nähtyään *Je’vidan* hän ymmärsi, että hänen kannattaa tulla kertomaan omista kokemuksistaan. Joillakin heräsi muistoja ja jopa aistimuistoja omasta menneisyydestään, ja jotkut ymmärsivät sukulaistensa puhumattomuutta paremmin:

Elokuva on pyörinyt jo viikon mielessä ja vienyt myös yöunet. Elokuva nosti pintaan hajat, tunteet ja oman orpouden tunteen. Kaikki se tuska jonka lapsuudessa koin, nousi pintaan elokuvaa katsoessa ja tämän viikon aikana. Yöllä ahdistaa. Luulin, että olen omat lapsuuteni traumat käsitellyt, mutta en ilmeisesti olekaan. Vaikka olen vahva, niin tämä asia saa heikoksi.

Toinen kuultava tuo esiin, että elokuva toimii välineenä, jonka kautta valtaväestö voi saada paremman käsityksen saamelaisten kokemuksista:

Kaikkien suomalaisten pitäisi nähdä elokuva. Kaikkien pitäisi ymmärtää, miltä se tuntuu, kun menettää oman kielen, kulttuurin ja oman identiteetin.

Elokuvaa katsoessa tuli mieleen, että nämä ovat syitä miksi taistelemme kielen ja kulttuurin puolesta, pelkäämme, että menetämme sen, vaikka mitään akuuttia uhkaa ei koko ajan olisi päälläkään. Olemme tottuneet siihen, että meidän pitää pärjätä ja taistella.

Elokuvat voivat myös rikkoa vaikeiden ja traumaattisten kokemusten luomaa ylisukupolvista puhumattomuutta:

Olen nuorta sukupolvea, oma sukuni ei ole puhunut koskaan mitä ovat kokeneet ja kuulen näistä ensimmäisiä kertoja. Sieltä täältä tulee tiedon palasia ja tämä elokuva toi tarinana hyvän kuvan siitä, millaista kokemus on voinut olla.

Myös saamelaismuusikot tulkitsevat saamelaisten yhteisöllisiä tunteita. Heidän kauttaan saamelaiset ja saamelaisuus saa enemmän näkyvyyttä valtaväestön keskuudessa. Jotkut kuultavat muistelivat artisteja, jotka ovat jättäneet heihin onohutumattoman jäljen nuoruudessa. Se, että saamelaisartisti menestyy tekemällä musiikkia jollain kolmesta Suomessa puhutulla saamen kielellä ja saa vielä näkyvyyttä valtaväestön keskuudessa, tarjoaa samaistumispintaa nuorille saamelaisille. Eräs kuultava kertoo, minkälaisen vaikutuksen Ailu Vallen näkeminen televisioissa teki häneen nuorena:

Ailu Valle oli mulle niin iso roolimalli pienenä, eikä sen takia, että mä olisin puhunut saamea tai kuunnellut räppiä. Vaan itse asiassa ihan hirveän surullisesta syystä. Se oli silloin kun Ailu Valle nousi joskus 2010-luvun alussa, olin ala-asteikäinen. Niin mulla oli telkkari päällä ja Ailu Vallella oli joku haastattelu. Ja sitten mie pysähdyin katsomaan, että kuka ihme tämä tyyppi on, ja sitten kun se kävelee sisään, niin sille annetaan aplodit. Mie olin, että mitä vittua. Se oli ihan järkyttävää.

Saamelaisten taiteilijoiden kokemukset

Komission kuulemisiin osallistui myös saamelaistaiteilijoita. He kertovat, kuinka saamelaistaiteen visuaalinen perinne kytkeytyy vahvasti saamenkäsityöhön ja käsitöistä kumpuvaan estetiikkaan. Samalla he huomauttavat, että suomalaiset taideinstituutiot ovat melko tietämättömiä saamelaisesta visuaalisesta perinteestä ja saamenkäsityöstä, jolloin saamelaistaiteilija jää varsin yksin oman taiteilijaidentiteettinsä kehittymisen kanssa. Omaan kulttuuritaustaan täytyy tutustua melko yksin ja ilman muodollista tukea:

Olen saanut semmoisen länsimaisen koulutuksen. Ja koin, että se koulutus oli omalta kohdalta todella vajavainen, koska sieltä ei saanut minkäänlaista kannustusta siihen oman taiteellisen tekemisen, sen identiteetin luomiseen, siihen kehittymiseen. Siellä ei ollut mitään ymmärrystä, vaikka duodjiperinteeseen ja miten se meidän visuaalinen perinne lähtee nimenomaan duodjista. Koin olevani tosi yksin siinä opiskeluaikana ja teinkin tosi paljon ikään kuin, se oli tämmöistä oma-toimista opiskelua, että hiihdin tai kuljin tunturissa ja maalasin tuolla ja loin sitä suhdetta omaan kotiseutuun.

Taideinstituutiot ja valtaväestö kohdistavat saamelaistaiteilijoihin monenlaisia odoituksia. Eräs taiteilija kertoo kuulleensa ihmettelyä siitä, miksi hän on ”noin fiksoitunut näihin saamelaisaiheisiin”. Kuultavat kertovat myös ihmettelystä, jota on seurannut, kun he eivät ole tuottaneet ihmisten mielestä riittävästi saamelaisaiheista taidetta, ja silloin kun saamelaisaiheita on käsitelty, se on toisten mielestä tehty väärällä tavalla. Seuraavassa sitaatissa kuultava taiteilija kertoo kokemuksestaan, jossa häneltä tilatussa työssä ei ollut tarpeeksi ”uhrinarratiivia”.

Halusin nimenomaan korostaa sitä iloista puolta, enkä toistaa sitä uhrinarratiivia. Sitten kuitenkin sieltä tuli ne kommentit, että he kaipaivat sitä uhrinarratiivia, tämä on nyt vähän liian maalaileva ja mitä tässä nyt halutaan sanoa, että semmoinen tietty terä puuttuu. Se ihminen siellä vaikutti tietävän saamelaisten historiasta, asemasta ja kokemuksesta sitä ja tätä, ja minun oli pakko sanoa, että ilmeisesti te tiedätte paremmin tässä kohtaa.

Saamelaistaiteilijat toivat myös esille sen, miten länsimaiset ja suomalaiset taideinstituutiot arvottavat saamelaisten kulttuuriperinnettä hyvin eri tavalla kuin saamelaiset itse. Saamenkäsityö nähdään museoesineistönä sen sijaan, että se olisi hyvinkin ”tässä ajassa”:

Meillä on hyvin erilainen näkemys omaan kulttuuriperintöön kuin suomalaisilla tai länsimaalaisilla. Se mikä länsimaalaisen mielestä voi olla historiaa ja menneisyyttä, jotain kuollutta ja tylsää, on meille elävää ja tässä ajassa. Meillä on erilainen aikakäsitys ja erilainen suhde meidän esivanhempiin. Se on oikea elävä suhde, ja ne oikeasti elävät meidän kanssamme. Koen taiteilijana suurena vallankäyttönä ja arvostuksen puutteena sen, miten meidän visuaalinen kulttuuriperintö esitetään etnografisissa museoissa, kun taas suomalainen tai länsimaalainen visuaalinen traditio esitetään taidemuseoissa. Siinä on tosi suuri arvostuksen ero.

Vaikka tällaisia kokemuksia edelleen on, eräs saamelaistaiteilija kertoo suomalaisen ja pohjoismaisen kulttuuriympäristön ja asenteen saamelaistaidetta kohtaan muuttuneen viime vuosina. Muutos on hänen mukaansa tapahtunut osittain sen takia, että saamelaistaidetta ja -taiteilijoita on alettu arvostaa eri tavalla muualla Euroopassa:

Tämä suomalainen tai pohjoismainen kulttuuriympäristö on kyllä tosi paljon muuttunut viime vuosina ja ylipäättään, ettei ole niin hegemonista ja yhdestä suunnasta katsovaa. Siihen mun mielestä aika monesti vaikuttaa se, että jos sitä huomiota saa ulkomailta, muualta Euroopasta, niin sitten suomalaiset taiteen vallanpitäjät suostuvat myöntämään, että kyllä siinä sitten varmaan jotain on.

Saamenkielinen media ja saamelaiset kulttuuritapahtumat

Tärkein tiedonvälittäjä Suomessa asuville saamelaisille on Yle Sápmi, joka tuottaa uutisia ja ohjelmia inarin-, koltan- ja pohjoissaameksi. Yle Sápmi on toiminut vuodesta 1947 ja työllistää tällä hetkellä noin 20 henkilöä. Saamenkielinen, kolmella saamen kielellä juonnettu uutislähetys Yle Ođđasat perustettiin vuonna 2013. Yle Sápmi:n nettisivuilla on myös saamelaisia koskevia uutisia suomen kielellä.

Kuultavat painottavat, että saamenkielinen media on tärkeä, koska se ylläpitää ja vahvistaa saamen kielten asemaa Suomessa, ja varsinkin inarin- ja koltansaamen kielten, joiden puhujien määrä on pienempi kuin pohjoissaamen kielen puhujien. Kuultavien mukaan erityisesti lastenohjelmien tuottamista kaikilla saamenkielillä tulisi jatkaa ja tukea. Kuulemisiin osallistuneilla saamelaisilla oli vaihtelevia mielipiteitä siitä, ovatko inarin- ja koltansaamenkieliset uutiset ja radio-ohjelmat vähentyneet vai lisääntyneet, mutta kaikki olivat sitä mieltä, että uutisia ja ohjelmia tulisi olla kaikilla kielillä.

Jotkut kuultavat kertovat huomanneensa, että Yle Sápmi on alkanut viime vuosina ”palvelemaan suomalaista maailmaa” saamelaisten sijasta:

Yle Sápmi oli ennen hyvä, mutta nyt se on alkanut palvelemaan suomalaista maailmaa. Se tulee esille sillä tavalla, että ketä siellä haastatellaan, no suomalaisia. Esimerkiksi Paliskuntain yhdistyksen kokouksen jälkeen, niin ketä siellä ensimmäiseksi haastateltiin, no näitä lantalaisia. En tiedä, mikä siellä on muuttunut, mutta se ei palvele enää meitä yhtä hyvin kuin se aikaisemmin on palvellut. Se mitä minä olen huomannut, että ehkä viimeisen vuoden, kahden vuoden sisällä se on muuttunut, ja se ei ole minun mielestäni oikein, jos se on meidän ainoa mediamme. Miksi se ei tuo meidän saamelaisten näkemyksiä enemmän esille?

Saamelaismedian lisäksi myös saamelaisalueen kulttuuritapahtumat ovat tärkeitä saamen kielen ja kulttuurin näkyvyyden ja saavutettavuuden kannalta. Alkuperäiskansojen musiikkifestivaali *Ijahis Idja*, alkuperäiskansojen elokuvafestivaali *Skábmagovat* ja *Saamelaisnuorten taidetapahtuma* ovat tärkeitä kohtaamispaikkoja saamelaisille. Tapahtumien merkitystä korostivat varsinkin ne kuultavat, jotka eivät asu saamelaisalueella. Saamelaisnuorten taidetapahtuma on nuorille saamelaisille tärkeä paikka ylläpitää ja luoda yhteyksiä muihin saamelaisnuoriin ja -lapsiin. Tapahtumaan kutsutaan kaikki saamelaislapset sekä lapset ja nuoret, jotka saavat saamenkielistä ja saamen kielten opetusta. Niissä muutamissa kuulemisissa, joissa taidetapahtuma tuli esille, muisteltiin tapahtumaa lämmöllä ja merkittävänä asiana saamelaisidentiteetin ja yhteenkuuluvuuden kehittymisen kannalta. Kuulemisissa tuli myös esille saamelaislapsen ja -nuoren opettajan tärkeä rooli siinä, että tapahtumaan osallistuminen on mahdollista.

3 Lopuksi

Saamelaisten kulttuuriperintö ja nykykulttuuri nousevat kuulemisissa esiin vahvasti yhteisöllisinä voimavaroina. Perinteinen saamenkäsityö ja etenkin saamenpuku ovat tällaisia voimavaroja, jotka yhdistävät saamelaisen sukuunsa, suvun alueille ja saamelaisyhteisöön. Saamenkäsitöihin sisältyy monikerroksisia merkityksiä, jotka eivät avaudu ulkopuolisille ja joita on vaikea ymmärtää ilman, että kuuluu yhteisöön. Käsitöillä ja käsityötaitojen oppimisella ja osaamisella on suuri merkitys ja yhteys omaan kieleen, kulttuuriin, yhteisöön ja identiteettiin.

Kuultavat kertovat haasteista käsityön opetuksessa ja siitä, miten on vaarana, että saamenkäsityön opetuksessa sivuutetaan alueelliset erityispiirteet. Nämä on tärkeä huomioida saamenkäsityön opetuksessa ja kuultavat tuovat myös esille, että Suomen valtion tulisi tunnistaa ja tunnistaa nämä erityispiirteet. Käsityöopetus tulisi lähteä kunkin alueen paikallisten saamelaisyhteisöjen tarpeista käsin.

Kuulemisissa nousee esille valtaväestön tietämättömyys saamelaisista ja saamelaiskulttuurista. Kuultavat nostavat tietämättömyyden esille etenkin sellaisten tapausten yhteydessä, kun ovat kohdanneet negatiivista tai syrjivää käyttäytymistä kantaessaan päällään saamenpukua. Useat kuultavat kertovat kokemuksistaan, joissa he ovat kohdanneet uteliaisuutta, väärinkäsityksiä tai jopa ikäviä kommentteja, varsinkin saamelaisalueen ulkopuolella liikkuessaan. Nämä kokemukset heijastavat sitä, että saamenpuvun merkitystä ei aina ymmärretä valtaväestön keskuudessa. Valtaväestön tietämättömyys saamelaisista ja saamelaiskulttuurista nousee esille myös muiden alojen saamelaistaiteilijoiden kuulemisissa. Saamelaistaide ja saamenkäsityö nähdään yhä monesti historiaan tai etnografisiin museoihin kuuluvina sen sijaan, että saamelais- tai alkuperäiskansataide olisi arvokasta itsessään ja itseisarvoisesti. Saamelaistaidetta tunnutaan kuultavien mukaan myös arvostavan muualla maailmalla ja Euroopassa enemmän kuin Suomessa. Valtaväestön tietämättömyyteen liittyy myös kulttuurisen omimisen ilmiö, josta muutamat kuultavat puhuvat kuulemisissaan.

Kuultavat kertovat elokuvien merkityksestä sekä heille itselleen että saamelaisyhteisölle ja niiden roolista saamelaistietoisuuden lisäämisessä valtaväestön keskuudessa. Elokuvat voivat olla väylä käsitellä omia ja yhteisön kipeitä muistoja ja kokemuksia. Saamelaiset taiteilijat kertovat kuulemisissaan myös kokemuksistaan suomalaisissa taideinstituutioissa sekä niistä odotuksista, joita valtaväestöllä ja erilailla saamelaistaiteen tilaajilla on saamelaistaiteeseen liittyen.

Lisäksi kuulemisissa tuodaan esille saamenkielisen median tärkeyttä kaikilla Suomessa puhutuilla saamen kielillä. Kulttuuritapahtumat ja festivaalit kuten Ijahis Idja-musiikkifestivaali, Skábmagovat-alkuperäiskansojen elokuvafestivaali ja Saamelaisnuorten taidetapahtuma ovat kaikki tärkeitä kohtaamispaikkoja saamelaisille, ja on tärkeää, että näitä tapahtumia voidaan tulevaisuudessakin järjestää.

LÄHTEET

Magga, Sigga-Marja 2018. *Saamelainen käsityö yhtenäisyyden rakentajana: duodjin normit ja brändit*. Oulu: Oulun yliopisto.

Nylander, Eeva-Kristiina 2025. *Saamelaisineiden kotiinpaluun eli repatriaation merkitys ja mahdollisuudet saamelaisyhteisölle – Erillisselvitys saamelais-ten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:20. Helsinki: Valtioneuvosto.

III MONIÄÄNINEN SAAMENMAA

7 ”Se on valtiovalta varmaan unohtanu ne paikalliset” – Inarinsaamelaiset väliinputoajina

Totuus- ja sovintokomission kuulemisiin osallistuneet inarinsaamelaiset kertovat omia kokemuksiaan sekä vanhempien sukupolvien kokemuksia siitä, millä tavalla inarinsaamelaiset ovat kokeneet oman elintilansa kapenemista perinteisessä elämäntavassa eri aikakausina.

Kuultavat kuvaavat, minkälainen vaikutus viranomaisten päätöksillä on ollut ihmisten elämään, kun he ovat joutuneet sopeutumaan toisen maailmansodan jälkeisiin väestömuuttoihin omalla asuinalueellaan. Lisäksi he kertovat tavoista, joilla he kokevat valtion tukipolitiikan syrjiväksi perinteisten elinkeinojen, muun muassa kalastuksen ja poronhoidon osalta. Inarinsaamelaisten elinkeinot ovat joutuneet ahtaalle osittain näiden takia, kuten myös metsienhakkuiden vuoksi. Inarinsaamelaiset kuultavat kertovat historiassa tapahtuneista vääryyksistä, joissa sukujen maa- ja vesioikeuksia on riistetty keinottelemalla. Lisäksi vesipiirirajankäynti, joka oli osa saamelaisalueen erityisjärjestelyjä maa- ja vesiasioissa, koetaan epäoikeudenmukaisena saamelaisia kohtaan. Valtio sai vesipiirirajankäynnissä lisää vesiosuuksia, eikä se kunnioita lupamyynnissä yksityisiä vesialueita.

Inarinsaamen kielenelvytystä pidetään yleisesti onnistuneena, ja sitä on käytetty esimerkkinä muiden saamen kielten elvytytyydessä. Kuultavat kertovat kielen elvytyksen alkuajoista ja Anarâškielâ servin perustamisesta kielen edistämistä varten. Vaikka kielenelvytys on sujunut hyvin ja inarinsaamen kielelle on saatu paljon uusia puhujia, kielen normitus ja ei-saamen kieltä äidinkielenään puhuvien määrän kasvu on tuonut mukanaan myös huolia kielen nykytilanteesta. Kuultavat kertovat, kuinka inarinsaame on muuttunut 10 viimeisen vuoden aikana, eivätkä kaikki muutokset ole positiivisia. Osa äidinkielistä kuultavista kertoo, että uudistettua kieltä ei ymmärrä enää kovin hyvin eikä kieli enää ole saamelaisten itsensä hallussa.

Kuulemisissa inarinsaamen kieli yhdistyy usein identiteettiin ja saamelaisuuteen. Kuultavat kertovat, miten kielen hyvä osaaminen tai suvun kielen opiskelu vahvistaa saamelaista identiteettiä. Kielenmenetys puolestaan koetaan saamelaista identiteettiä heikentäväksi tai jopa sen esteeksi.

Kuultavat puhuvat myös saamelaiskäräjälain ympärillä käytävästä poliittisesta keskustelusta, jonka moni kuultavista kokee ahdistavaksi. Useissa kuulemisissa inarinsaamelaiset kertovat kokevansa, että inarinsaamelaisuuden määrittelee yhteisön ulkopuolinen taho, eivätkä he uskalla tuoda omaa inarinsaamelaisuuttansa esille.

1 Sodat kavensivat elintilaa

Toisen maailmansodan jälkeen inarinsaamelaisten alueelle muutti paljon uutta väkeä. Ensimmäinen muuttoliike tuli, kun pohjoista Suomea evakuoitiin syksyllä 1944. Noin viisisataa Petsamon kolttasaamelaista joutui jättämään kotinsa, ja heidät asutettiin sodan jälkeen Inarin kuntaan. Lopulliset asuinsijat löytyivät Pohjois-Inarista Sevettijärven–Näätämön alueelta ja Etelä-Inarista Keväjärven–Nellimin alueelta. Lisäksi Inarin alueelle sijoitettiin noin 40 Petsamon alueen suomalaista perhettä. Yhteensä Inarin kunnan väkiluku lisääntyi vuosina 1945–1949 noin 26 prosenttia.

Toinen suuri muuttoliike kohdistui pohjoiseen vuosien 1946–1959 aikana, kun Paatsjoen voimalaitoksia rakennettiin. Osa voimalaitosrakentajien perheistä asui Nellimissä. Liikenne Paatsjoen työmaille Neuvostoliittoon kulki Nellimin kautta. Myöhemmin 1960-luvulla rakennettiin vielä Ylä-Tuuloman voimalaitos, jonka rakentamisen aikaan Inarin kunnan väkiluku on ollut suurimmillaan. Rakennustöiden päätyttyä suurin osa työväestä muutti takaisin omille kotiseuduilleen.

Kolmas muuttoliike tapahtui 1960-luvun lopussa. Vuotsossa, Sodankylän kunnassa sijaitsevien Lokan ja Porttipahdan tekoaltaiden rakentaminen aiheutti valtavia laidunmenetyksiä alueen poronhoidolle. Osa alueen poronhoitajista muutti Inarin kunnan alueelle 1970-luvulla porotokkineen. Yksi kuultava kertoo omassa kuulemisessaan, että allasevakot tulivat suurine porokarjoineen jakamaan inarinja kolttasaamelaisten laitumia varsinkin Ivalon paliskunnan alueelle. Eräs kuultava puolestaan kertoi, että heidän perheensä ei menettänyt laidunalueita vaan asuinpaikan, joka jäi Porttipahdan tekoaltaan alle. Kuultavan isovanhemmat muuttivat Ivalon alueelle ja toivat mukanaan lehmät sekä porot, jotka siirrettiin Ivalon paliskuntaan. Eri kuulemisissa ihmiset ovat kertoneet, kuinka muuttoliikkeet ovat aiheuttaneet laidunalueiden ahtautta ja inarinsaamelaisten elintilan kaventumista, jotka ovat johtaneet esimerkiksi inarinsaamelaisten poismuuttoon omilta asuinalueiltaan, varsinkin Inarjärven ympäriltä.

Kolttien asuttaminen inarinsaamelaisten alueelle

Kolttaasaamelaiset asutettiin osittain inarinsaamelaisten asuinalueelle. Asuttamisen aikana inarinsaamelaisia ei kuultu suoraan, mikä aiheuttaa katkeruutta vielä tänäkin päivänä.

Maatalousministeriön 1940-luvulla asettaman ns. Petsamon toimikunnan tehtävänä oli pohtia kolttien asutuskysymystä. Se linjasi, että kolttaväestö oli pidettävä yhtenäisenä ryhmänä, jonka perinteinen elämäntapa tulee turvata esimerkiksi erillisillä kalastusoikeuteen liittyvillä määräyksillä, minkä lisäksi poronhoitoalueesta oli neuvoteltava paikallisten paliskuntien kanssa. Toimikunnan ehdotus kävi lausuntokierroksella, jolla paikalliset osapuolet saivat lausua mielipiteensä. Muun muassa paliskunnat, Inarin kunta ja Metsähallitus olivat lausujaosapuolia, mutta inarinsaamelaisia ei kuultu lainkaan erikseen. Inarinsaamelaiset kuultavat kertovat, että he ovat nyt päässeet ensimmäistä kertaa lausumaan mielipiteitään siitä, mitä he ajattelevat valtion toimista kolttien asuttamisen yhteydessä. Eräs kuultava korostaa sitä, että he ovat sopeutuneet, vaikka ovat menettäneet noin puolet omasta alueestaan:

Sodan jälkeen koltat asutettiin inarinsaamelaisten alueelle, niin inarinsaamelaiset sopeutuivat siihenkin. Vaikka me menetimme puolet omasta alueestamme, ehkä vähän enemmänkin kuin puolet, koska koltta-aluehan halkaisee Inarijärven. Minunkin kotipaikka on siellä niin sanotulla koltta-alueella. Kolttien edut on hyvin ajettu, se täytyy sanoa kyllä. Olisipa meillä muillakin saamelaisilla ajettu asiat niin hyvin, kun siellä.

Kuultava kertoi oman isänsä muuttaneen porokarjoineen 1940-luvulla evakkoajan jälkeen pois perinteisiltä alueiltaan, koska koki elinolosuhteiden kaventuneen alueelle muuttaneiden uusien asukkaiden takia. Hänen kalastusvälineensä oli tuhottu Lapin sodan aikana:

Isä oli syntynyt 1900-luvun alkuvuosina, oli inarinsaamalainen ja asui Partakon lähetyksillä. Sehän vasta sitte, kun sota oli päättynyt, evakkoajan jälkeen muutti Inarin sivukylään 1940-luvun loppupuolella ja vei porot myös sinne. Hän oli poronhoitaja ja kalastaja ja kertoi, kuinka hyvät kalansaaliit oli Inarijärven. Uistimellakin saattoi saada taimenia niin paljon, että veivät Nellimiin kauppaanki kaloja. Kun he tulivat evakosta takasin, ne meni ensin Nitsijärvelle, ja kalastusvälineet ja vehkeet, ne hän oli tuhottu kaikki. Sodan jälkeen ihmisiä muutti joka puolelta Nariin, ja tuli Petsamon siirtolaiset ja tuli koltat. Se vaikutti siihen, että isä muutti pois. Se näki sen, että muuallaki vois olla mahdollisuutta, koska tuli niin paljon ihmisiä, että kaventui ne elinolosuhteet.

Inarinsaamelaiset, varsinkin, jotka on asunu länsipuolella Inaria tai pohjoispuolella, ne on puhunut inarinsaamea, ja sitten ne on osannut myös pohjoissaamea. Ja osa on osannu vielä kolttaakin puhua. No tietenkin oli isällä melkoinen muutos, kun se muutti pois, mutta kyllähän se sopeutui siihen. Muistan isän kertoneen, että se aina kaipasi takaisin sinne Inarijärven puolelle, koska se oli kotiseutu ja kalastus muuttui.

Muutto kotiseudulta ei ollut helppo päätös, ja erityisesti Inarijärven aikoinaan tuottavan kalastuksen menettäminen kaiheri mieltä vielä pitkään. Julkisuudessa näistä asioista ei ole keskusteltu.

Toisen kuultavan mielestä valtiovalta teki virheen, kun ei neuvotellut inarinsaamelaisen kanssa kolttien asuttamisesta heidän asuinsijoilleen:

Sillä on ollu vaikutusta, kun tänne on asutettu petsamolaiset, ja sitte myös koltat joutui muuttamaan tänne. Vielä sekin asia, että Pohjois-Inari on kolttien aluetta. Luonnollisesti sillä oli iso vaikutus, kun ne annettiin koltille. Vanhempien sukupolvien mielestä oli väärin, että ne annettiin koltille, koska siellä oli paikallisväestöä, jotka elivät porotaloudesta ja kalastuksesta. Siinä on suurin syy, että lähtivät sieltä ne ihmiset. Suurin osahan on varrinu (muuttanut) Ivaloon ja Nellimiin, ja on niitä Inarissaki. Inarinsaamelaisten kanssa ei neuvoteltu mitenkään. Se on varmaan valtiovalta unohtanu ne paikalliset. Se on valtiovallan virhe. Koltille annettiin, jotka tuli muualta, alueita, ja inarinsaamelaisia ei noteerattu ei miksiäkään. Valtiovallan hommiahan se on.

Varsinkin Suonikylässä asuneet kolttasaamelaiset ovat olleet tekemässä inarinsaamelaisen kanssa jo pitkään ennen Inarin kuntaan asuttamista. Kuultava kertoo, että on elänyt lapsuutensa hyvää rinnakkaiseloa kolttasaamelaisten kanssa. Kolttasaamelaiset kulkivat Suonikylästä kauppamatkoilla Nellimissä ja Ivalossa ja poikkesivat kulkiessaan kylään:

Koltat tulivat hyvin läheiseksi meille, koska minun ja heidän vanhempansa olivat jo kolttien kanssa kanssakäymisissä useimpia kymmeniä vuosia, ellei satoja vuosia sitten. He tunsivat hyvin toistensa historian. Kun nuorttakset tulivat meille, kieli vaihtui ja kaikki puhuivat koltan kieltä. Kotona puhuttiin inarinsaamea mutta opittiin lapsena jo koltan kieltä. Keitettiin nuotiolla tsaijua eli teetä ja keskusteltiin töiden lomassa. Ne osallistuivat töihin, aivan kuin samaa taloa oltaisiin ja toisia autettiin. Sitten kun hyvästeltiin, niin ei tänä päivänä ihmiset niin sydämellisesti toisiaan syleile.

Inarinlappalaiset ja itälappalaiset, ne olivat niin paljon yhteydessä keskenään, että turha kenenkään väittää, että on ollut riitoja. Jos riitoja ja kiistoja on ollut, ne ollut henkilökohtaisia, ei heimojen välisiä. Niin ymmärsivät toisiaan hyvin ja myötälivätkä toisten kokemuksia. Kyllä inarinlappalaiset on tukeneet kolttia silloin, kun ne tulivat tänne. Eihän ne edes kyseenalaistanut syytä, miksi ne tuli, vaan ne oli heti valmiit tulemaan. Minulla on kolttanaisia kummeinakin.

Suomen valtio hoiti sen kolttien tänne asutuksen tosi huonosti. Muutenkin vähän oli lappalaisilla sitä tilaa ja aluetta. Ne jaettiin sitten kolttien kanssa, niin ei olisi pitänyt tehdä. Koltat itse ymmärsivät sen, että se oli väärin, mutta ne ei voineet mitään sille. Valtio teki virheen. Silti asuttiin rinnakkain. Ei se niin isoja kiistoja aiheuttanut, kun se vanha ystävyys oli taustalla. Se oli vahvempi kuin se, että nyt te tulitte meidän maille.

Inarin kuntaan asuttamisen jälkeen kolttasaamelaiset tulivat Vätsärin ja Muddusjärven paliskuntien osakkaiksi. Muddusjärvi jakautui kahteen osaan vuonna 1968, jolloin kolttasaamelaiset saivat oman, Näätämön paliskunnan. Vätsärin paliskunta jaettiin vuonna 1989 kahteen osaan, Vätsärin ja Paatsjoen paliskuntaan. Näätämön paliskunnan perustaminen aiheutti suuria ristiriitoja ja katkeruutta. Alueilla sijaitsi ennen paliskuntien jakoa inarinsaamelaisten porojen kesälaitumia:

Kun kolttien elot tuli sinne ja ne rupesi rakentamaan, niin kyllähän ne kirosivat niitä kolttia. Niitähän ne tietenki kirosi, eihän ne valtiota osannu kirotta. Ei tietenkään. Ne tuli jakamaan ne samat laitumet ja samat kalapaikat. Ja sitten ne otti sen palkisenkin (paliskunnan) vielä meiltä, pohjoispuolen kokonaan. Meilläähän oli Norjan rajalle asti se Muddusjärven palkinen. Ne vaati sitte omaa palkista, nii nehän sai. Alaruikka ja Nickulihan (Karl Nickul) ne jako sen, vaikka meidän palkinen vastusti, nämä meidän kanta-asukkaat. Ei auttanu. Valtiovalta oli niiden puolella, tavallaan syrji paikallisia inarilaisia. Kyllähän ne oli katkeria.

Vaikka Vätsärin paliskunnan jako kahtia on silloisen poroisännän mukaan sujunut ilman kiistoja, nykyinen laidunmaiden pirstoutuminen on tuonut esille myös vanhat päätökset, joiden vaikutukset näkyvät tänä päivänä porotalouden harjoittajien työssä. Syy paliskunnan jakamiselle aikoinaan oli puhtaasti taloudellinen ja taustalla oli valtion tukipolitiikka:

”Oli helppo rajata. Katsottiin ja määrättiin rajat yhdessä paliskunnan sisällä, mistä alkaa Paatsjoen ja mistä Vätsärin paliskuntien rajat. Yksimielisesti hyväksyttiin paliskunnassa rajat ja minä poroisäntänä hyväksyin. Ne oli paliskunnan päätöksiä ja niistä on pöytäkirjat olemassa. Ei niistä silloin mitään riitoja ollut.” (puhelinkeskustelu)

Inarinsaamelaisten perinteisillä alueilla porotalouden laidunmaat ovat pirstoutuneet myös poro- ja luontaistilojen pakkohuutokauppojen vuoksi. Tällä tavalla on menetetty inarinsaamelaisten sukujen maita. Kun porotilojen maat ovat joutuneet ulkopuolisten käsiin, porotiloille tarkoitetuille alueille on rakennettu kesämökkejä. Seuraavan kuultavan mielestä porotilalakiin olisi aikanaan tarvittu tarkempia sää-döksiä siitä, miten porotilojen metsiä voi ostaa tai myydä. Ongelmia on tullut erityisesti silloin, kun poro- tai luontaistilan omistajan kuollessa ei poronhoidon jatkajia ole ollut:

Jos joku on saanut etuuksia porotalouden kautta ja sitten, jos ei ole enää perillisiä jatkamassa, olisi pitänyt valtion lunastaa ne takaisin. Nyt on kauheat ongelmat, kun ne on metsäpalstoja, joille ei saa rakennuslupia.

Siellä on meidän laidunalueet täynnä mökkejä. Mökin rannassa tai pihalla haukkuu koira, ja kelkoilla ajelevat siinä, kun Metsähallitus antaa viiden kilometrin kelkkailuluvan pilkkimistä varten, oli missä vain se kämppä. Siinä olen sitten niiden kanssa ihmeissäni.

Ne on niitä porotiloja ja luontaiselinkeinoiloja, mistä ne maat on ratkottu. Niin mie olen sen ajatellut, että valtiolla on ollut tarkoituskin yksityistää täällä näitä maita ja laitumia. Metsäpalstat, jotka ovat tokkien alueella, on meille tärkeitä.

Kerrankin porot tuli talvikaivosalueelle ja sitten yks mökkiläinen tuli, ja alkoi ajamaan moottorikelkalla juomuksia (jäänalainen verkkokalastus) siinä missä me ruukasimme ruokkia poroja. Nykyporo on semmoinen, kun kelkan jossakin kuu-lee, niin ei se välttämättä lähde karkuun, mutta se lähtee sinne kelkan tykö. Kun ei tietenkään saaneetkaan ruokaa, ne lähti vaeltamaan sen jälkeen. Ei ne ymmärtäneet palata sinne, missä ne oli aiemmin rauhassa kaivamassa.

Eri saamelaisryhmiä eivät ole laittaneet vastakkain pelkästään alueiden menetykset, vaan myös valtion tukipolitiikka. Ulkoisen paineen lisääntyttyä inarinsaamelaisten perinteisellä alueella on jouduttu taistelemaan omasta elintilasta, toimeentulosta ja elinkeinojen säilymisestä. Viranomaisten päätökset kolttien asuttamisen osalta ja kolttalaki sekä nykyisin Lapin ELY-keskuksen hallinnoimat elinkeinoiniin liittyvät valtion tuet ovat aiheuttaneet inarinsaamelaisissa eriarvoisuuden tunnetta ja jopa katkeruutta. Esimerkiksi kolttatilojen ja porotilojen tukimuodot ovat erilaisia maan ja metsän saantiin liittyen. Kolttatiloihin ei voinut hakea lisämaata ja metsää sitä perustettaessa, kuten porotiloihin aikanaan saattoi hakea. Nykyään porotilojen maata tai metsää voi myydä esimerkiksi investointeja varten, kun taas kolttatiloilla tällaista mahdollisuutta ei ole. Tämän vuoksi ELY-keskuksen rakennerahaston tukiprosentti on kompensoitu porotalouden tuissa kolttasaamelaisten hyväksi.

Porotalouden ja luontaiselinkeinojen harjoittajat sekä paliskunnat voivat saada rakennetukilain mukaista rakennetukea esimerkiksi kelkkojen tai mönkijöiden hankintaan tai rakentamiseen. Alle 41-vuotias poronhoitaja voi lisäksi hakea nuoren elinkeinonharjoittajan aloitustukea.

Yleinen, mutta virheellinen käsitys on, että kolttasaamelaisille poromiehille myönnetään tukea porojen hankintaan tai investointeihin kolttalain mukaan. Alkuperäisellä kolttalailla tuettiin myös elinkeinotoimintaa, kuten poronhoitoa ja yritystoimintaa. Vuonna 2015 porotalouden ja luontaiselinkeinojen rakennetukilain uudistus kuitenkin poisti kolttalaista elinkeinojen tukemisen. Kolttalaki aiheuttaa katkeruutta inarinsaamelaisten piirissä vielä tänäänkin. Kuulemisissa kolttasaamelaisia ei kuitenkaan tästä syytetä, vaan Suomen valtiota:

Se tukihomma on hankala. Kaikki pitäisi olla samanarvoisia, kun samaa aluetta asutaan. Se on vähän tyhmä systeemi, se eriarvoistaa. Jos katsoisi niitä vanhoja tauluja, siellä on inarinsaamelaisia sukuja ollut, mutta ne on kaikki pullahtanut pois osittain varmaan sen tukipolitiikankin takia. Olemme puhuneet poromiesten kanssa, ettei se ole reilua, mutta eihän se ole ihmisten vika, se on valtion vika. Ei ihmiset ole niitä tukia itsellensä määrännyt. Valtion politiikka, se kylvää eripuraa. Asuttaminen ei olisi saanut heikentää siellä asuvien saamelaisten elinkeinoja ja oikeuksia. Mutta miten kävi?

Inarinsaamelaiset kuultavat tuntevat itsensä väliinputoajiksi, koska inarinsaamelaisten oikeuksia ei ole turvattu erillisellä lainsäädännöllä. Inarinsaamelaisille tarvittaisiin heidän mukaansa oma laki, joka turvaisi oikeudet paremmin kuin nykyinen saamelaiskäräjien asettama inarinsaamelaisten neuvottelukunta.

Toivon, että komission raportissa näkyy kuitenkin tämä inarinsaamelaisten kohta, koska meitä on niin kauhean vähän. Eero J. Aarnio jo aikanaan kirjotti yhteen selvitykseen, että inarinsaamelaiset tarvii oman lain, jonkunlaista vahvempaa kun pelkkä neuvottelukunta saamelaiskäräjien hallituksen alla. Koltilla on kuitenkin ne kyläkokoukset ja omat vaalit.

Saamelaiskäräjien asettaman inarinsaamelaisten neuvottelukunnan tehtävänä on antaa lausuntoja saamelaiskäräjien hallitukselle ja lautakunnille inarinsaamelaisia koskevissa asioissa. Vaikka neuvottelukunta voi toimia asiantuntijana inarinsaamelaisia koskevissa asioissa ja tehdä esityksiä inarinsaamelaisia koskevissa kysymyksissä hallitukselle, hallitus voi silti päättää asiassa toisin kuin neuvottelukunta on esittänyt. Kuultava korostaa, että neuvottelukunnalla ei ole päätäntävaltaa.

2 Perinteinen kulttuuri ahtaalla

Kalastus

Kalastusta pidetään inarinsaamelaiden perinteisenä pääelinkeinona, ja heitä on kutsuttu usein kalastajalappalaisiksi tai -saamelaisiksi. Inarinsaamelaiset ovat harjoittaneet kalastusta ympärivuotisesti eri menetelmin omilla sukumaillaan. Lainsäädäntö ei kuitenkaan tunnista sukujen vanhoja perinteisiä pyyntipaikkoja.

Aikaisemmin inarinsaamelaisilla kylillä oli sukujen omat perinteiset pyyntipaikat, mutta nykyään paikalliset kalastajasaamelaiset joutuvat väistymään ELY-keskuksen myöntämien ammattikalastusluvan saaneiden kalastajien tieltä. Kuultava vertaa nykyistä tilannetta 1990-luvun vaihteen troolibuumiin, jolloin valtio myönsi avustuksia trooliveneiden ja kalastusvälineiden ostoon muikun pyyntiä varten. Suurin osa uusista troolikalastajista tuli Inarin kunnan ulkopuolelta. Muikkua pyydettiin laajamittaisesti vuosina 1987–1991, ja pyynti hiipui vuonna 1992 muikkukannan romahtaessa:

En saa kalapirttiä järvelle. Pitäisi täyttää ammattikalastuskriteerit. Valtio on muuttanut Inarijärven kalastuksen. Silloin, kun se troolaus tuli tänne ja ne isorysät, se muutti Inarijärven kalastajakunnan. Ei taida olla enää yhtään saamelaista kalastajaa. ELY-keskus tukee ulkopuolisia kalastajia, niin kuin trooliaikanakin, jolloin oli 16 troolia. Ne tyhjensi koko järven ja lopetti hommat. Mutta jotka oli koko ikänsä tehnyt, ne suvut ja perheet, niin sehän tappoi niitten elinkeinon siinä sivussa.

Eikä mitään korvausta saatu, ei nähty että mitään väärää on tapahtunut. Inarinsaamelaisilla kalastajilla ei ollut minkäänlaista oikeusturvaa. Ennenhän oli kyläisillä ne sukujen paikat, perinteiset pyyntipaikat. Jokainen tiesi, että tuolla on verkot tuossa, ja tuolla on verkot tuossa. Niihän se on vieläkin, eihän se tartte kuin hakemuksen pistää, ja alkaa ammattikalastajaksi. Ulkopuoliset tulevat, kun heilähän on oikeus, kun ovat ELY-keskuksen ammattikalastajia.

Kalastuslain (379/2015) 13 §:ssä säädetään kaupallisen kalastuksen harjoittamisesta alueellisella luvalla. Sen mukaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus voi myöntää kaupalliselle kalastajalle luvan kaupallisen kalastuksen harjoittamiseen enintään viiden vuoden määräajaksi, mikäli vesialue on käyttö- ja hoitosuunnitelmassa määritetty kaupalliseen kalastukseen hyvin soveltuvaksi. Vesialueen kalakantojen tilan tulee olla sellainen, että se mahdollistaa niiden hyödyntämisen kaupalliseen kalastukseen. Lisäksi kaupallisen kalastuksen harjoittamisesta ei saa aiheutua merkittävää haittaa alueen rannanomistajille tai -haltijoille tai alueen muulle käytölle.

Metsästys

Nykyään metsästyslain (615/1993) 8 §:n mukaan kaikilla kuntalaisilla on samanlaiset metsästysoikeudet valtion mailla riippumatta siitä, onko henkilö suomalainen vai saamelainen. Inarinsaamelaiden vanhojen tilojen tilakirjoissa on kuitenkin ollut tiloille rajattuja metsästysalueita. Vanhoilla tiloilla on myös ollut erityisperusteisia oikeuksia muun muassa Inarijärven vesialueisiin:

Meidän suvun tilalla on ollut nautintaoikeus Iijärven yläpuolella olevalle järvelle. Meidän sukulaiset on siellä kalastaneet. Järvi kuuluu siihen tilaan. Siellä on sitten alue, joka on metsästysaluetta. Ne on laajat siinä tilakirjassa. Tilakirjassa sanotaan metsästysoikeuksista, että on oikeus metsästä lintuja valtion maalla.

Lintujen metsästys on edelleen turvattu tilojen sukumailla. Inarinsaamelaiset ovat metsästäneet riekkoja perinteisesti ansapyyntinä. Kuulemisissa on tuotu esille, että riekonpyynti on kuitenkin vaikeutunut lainsäädännön vuoksi valtion mailla. Paikallisten ansapyynti on muuttunut kannattamattomaksi, koska koirien käyttö riekonmetsästyksessä on lisääntynyt.

Muutama kuultava kertoi, että Metsähallitus on määrännyt inarinsaamelaisia purkamaan perinteisiksi erämaatukikohdiksi ja riekonpyyntiin tarkoitettuja kammeja. Kammeja on rakennettu omille perinteisille sukualueille ennen 1960-lukua. Osan kammeista Metsähallitus on myynyt ulkopaikkakuntalaisille, ja muutama on jopa varastettu. Kuultavien mukaan Metsähallitus ei ole tässä asiassa pitänyt sopimuksesta kiinni:

Perinteiset erämaatukikohdat kuten riekonpyyntiin tarkoitettut kammit tuhottiin 1960-luvulta lähtien. Ne jäivät kelkkojen yleistettyä vähemmälle käytölle, mutta nekin, jotka halusivat perinteitä jatkaa, joutuivat sakon uhalla itse tuhoamaan kamminsia. Osa rakennuksista jopa varastettiin paikallisilta. Yhtenä esimerkkinä on Siuttavaaran kämppä Inarijoen varressa, jonka paikalliset rakensivat kulkemisen tukikohdaksi, ns. eräkämpäksi. Se otettiin valtion autiotuvaksi aluksi, ja myöhemmin vuonna 2013 se myytiin yksityiselle omistajaryhmälle. Kämpää olivat rakentamassa Inarijoen asukkaat omaan käyttöön, ja sopimus Metsähallituksen kanssa oli se, että he saivat valtion metsästä ottaa puut rakentamiseen ja siitä tulee kaikille avoin autiotupa.

Metsähallituksen metsästyslupamyynti saa kuulemisissa runsaasti kritiikkiä. Ulkopaikkakuntalaiset, joille on myyty runsaasti metsästyslupia, ovat tuoneet perinteisille metsästysalueille uudenlaisia pyyntitapoja. Paikallisväestö kokee ne epäreiluina ja ongelmallisina siksi, että pyytäjiä tavataan myös yksityismailla. Kuultavat puhuvat sekä riekon- että hirvenpyyntiin liittyvistä epäkohdista:

Riekkokanta, vaikkakin on hyvä alkusyksyisin Metsähallituksen ja riistanhoitajien laskelmien perusteella, verotetaan ulkopaikkakuntalaisten metsästyksellä ole-mattomiin syksyllä.

Hirvenmetsästyks on perinteisesti ollut naakimalla (hiipiä väijyen perässä tai lähelle) tehtyä, lumen tultua ja nyt tehokas koirapyynti tekee perinteisen metsästyksen mahdolliseksi. Ulkopaikkakuntalaiset tulevat etelästä ja saamelaisten kotiseutualueen kuntakeskittymistä metsästäämään sukujen perinteisille nautinta-alueille, joita laki ei tunnista. He käyttävät gps-pantakoiria, jotka he päästävät irti ja ajelevat metsäautoteitä pitkin koiran luokse, kun se on päässyt "haukulle". Osa etelän metsästäjistä estävät paikallisten pääsyn metsäautoteille ajamalla autonsa poikittain metsäautoteiden alkuun.

Porolaitumet ja metsänhakuut

Totuus- ja sovintokomission kuultavat muistelevat kaiholla vanhoja porolaitumia, joissa ihminen ja poro viihtyivät ja voivat hyvin:

Oli hyviä laitumia, ne oli semmoisia luonnonkauniita alueita, erikoisia paikkoja. Kun sinne meni, niin sen tunsin oikein, että kuinka hyvä on olla siinä porolla ja itsellä. Ja ne hakkasi ne. Niille ne oli vaan euroja.

Nämä laitumet ovat kuitenkin muisto vain. Kuulemiseen osallistuneet poronhoitajat kertovat kokemuksiaan siitä, miten metsänhakuut ovat kaventaneet ja pirstoneet perinteisiä laidunalueita. Toimista aiheutuvan huomattavan haitan osoittaminen on kuitenkin vaikeaa, kun paliskunnan aluetta hakataan pala kerrallaan, leimikko kerrallaan, jolloin yhdestä leimikosta ei katsota olevan huomattavaa haittaa. Hakattu alue ei kuultavien mukaan ehdi toipua, kun jo hakataan uusi alue.

Kuultavat kertovat myös kokeneensa rajua painostusta valtion virkamiesten taholta, jotta metsänhakuut sallittaisiin paliskunnan alueella. He kokevat myös, että virkamiesten käyttäytyminen on ollut epäasiallista:

Paine oli melkoista. Se oli syyllistämistä ja pakottamista ja uhkailua ja kiristystä. Jos jostakin hakuusta kieltäydyit, se ei riittänyt, että sinä kieltäydyt tai sanot, että ei sinne saa mennä. Sinun piti vaihtoehtoinen paikka heti näyttää. Minne sitten voi mennä, jos tuohon ei saa mennä. Näytä se nyt heti! Mistä sen näyttää, kun kaikki alueet kuitenkin tärkeitä. Haukut kyllä sain monesti. Naama punaisena huusivat ja haukkuivat poromiehet valehtelijoiksi. Aivan ne viranomaiset. Kun kävimme metsäkeskusteluja, Paliskuntain yhdistyksen työntekijä piti meille

muilutuspuheen, että me kärsimme enemmän tästä, jos me menemme kieltämään hakkuut.

Vaikka ei ole viiteen vuoteen hakattu, niin se haittahan on meille jäänyt. Sen kanssa me elämme ja ostantme niitten menetettyjen laitumien tilalle rehuja ja heinää. Valtio on aiheuttanut kuluja ja työtä. Ne on jääny meille maksettavaksi. En minä voi metsureita syyttää, mutta Metsähallitusta ja valtiota, metsurithan on vain ollut työntekijöitä. Me joudumme ajamaan paljon enemmän kelmalla kuin ennen, paimentamaan, kun ne on niin tilkkumaiset ne laitumet. Ei pysy ne porot siinä tilkussa, nyt tilkku siellä, tilkku täällä. Ennen yksi heinärekka tuli meille koko kylään. Siinä oli monta taloa.

3 Inarinsaamelaisten maa- ja vesioikeuksien riisto

Ensimmäisen maailmansodan aiheuttama pula-aika sekä suomalaisten ja norjalaisien keinottelijoiden kiinnostus Inarin alueen metsäomaisuuteen johti uudistiloihin ja kruununmetsätorppiin kohdistuvaan metsäkeinotteluun, joka oli huipussaan juuri ennen isojakoa vuonna 1917. Isojako oli historiallinen maanjakotoimitus Suomessa ja Ruotsissa, jonka tarkoituksena oli siirtää hajallaan olevat viljelysmaat yhteisiksi tiloiksi ja selkeyttää omistussuhteita. Tilallisia painostettiin myymään tiloja tai metsäosuuksia ennen isojaon toteuttamista. Heille annettiin suullisia lupauksia, jotka kuitenkin puuttuivat lopullisista sopimuksista. Noin kolmasosa Inarin tiloista päätyi keinottelijoiden käsiin. Tilojen haltijoilla ei ollut käsitystä tilojen todellisesta arvosta:

Tuossa meidän lähellä on Inarijärvellä sukulaisen kotipaikka. Siinä on saari, joka on konjakkipullolla myyty vuosisadan vaihteessa. Vieressä on toinen saari, joka meni sitten kaupan päälle, kun oli niin hyvä kauppa. Isä ja pappa on tästä kertoneet. Ja siinä saarella on aika monta rakennusoikeuspaikkaa tullu kaavoituksessa. Sitten on yksi kesäpaikka just laitettu myyntiin. Senkin tilan historia on semmonen, kun niille omistajille oli tullut köyhyys, niin nämä XXX oli ostanu sen. Niin ne on mennyt ja pirstoutuneet nämä inarilaisten tilat. Just tällainen keinottelu, että kun konjakkipullolla on voitu ostaa kokonainen iso saari. Nuorempi sukupolvi on katkera tästä.

Vielä myöhempinäkin aikoina inarinsaamelaisten tiloja on joutunut vieraiden käsiin kyseenalaisin keinoin:

Pankinjohtaja kun näki siellä pankissa, että tuolla ei mene hyvin, niin hän tarjosi tietyn summan, että minä voin maita vastaan hoidella hommat. Puhutaan 1950–1960-luvusta. XXXX:n suvulla on ollu niitä maita Inarijärven rannoilla. Ne

on siinä vaiheessa ostaneet niitä maita semmosilta pilkkahintaan, jotka on joutuneet vaikeuksiin.

Vesipiirirajankäynti oli osa saamelaisalueen erityisjärjestelyjä maa- ja vesiasioissa. Tiloihin kuuluvien vesialueiden rajankäynti aloitettiin vuonna 1960, ja isojakoon liitetyvät toimitukset aloitettiin vuonna 1932. Kuultavien mukaan vesipiirirajankäynti ei ollut oikeudenmukainen saamelaisten oikeuksien kannalta. Isojaossa olisi pitänyt määritellä vesijättömaiden omistussuhteet, mutta niitä ei vahvistettu ja alueet jäivät vesijättömaiksi:

Vesipiirirajankäynnissä on otettu tiloista uittomaata, ja niitä ei oo palautettu. Nekin piti palauttaa. Ennen vesipiirirajankäyntiä oli kalastusoikeus fifty-fifty näillä vanhemmilla tiloilla. Vesipiirirajankäynnissä se muuttui. Se kalastusoikeus ei ollu enää tiloilla kuin 30 ja valtiolla 70. Että sitä on siinäki kohdassa viety. Niistä valittiin. En tiedä millä perusteella valtio niin suuren osan sai. Isänikin kulki niissä kokouksissa 90-luvulla. Inarijärven on just näitä tiloihin liittyviä erityisperusteisia oikeuksia monella tilalla. Voi olla yhteiseen vesialueeseen, missä on myös valtion vettä. Maanmittaustoimituksessa vahvistettiin erityisperusteiset oikeudet. Paikalla oli kaks maanmittausmiestä ja siellä niitä ilmoitettiin ja sitten tuli ne paperit, että tiloille on merkitty oikeudet.

Metsähallitus ei ota huomioon vesipiirirajankäynnissä tiloille osoitettuja erityisperusteisia oikeuksia, vaan myy kalastus- ja verkkolupia myös yksityisten vesialueille. Kuultavan mielestä Metsähallituksen pitäisi kunnioittaa yksityisiä vesialueita, eikä se saisi myydä verkkolupia vain yleisesti Inarijärven, koska tilojen vesialueilla on monia omistajia:

Meilläkin on niitä erityisperusteisia oikeuksia, mutta niitä ei noteerata riittävästi. Metsähallitushan tässä on aina se kaiken pahan alku ja juuri, ku ne myy niitä kalastuslupia tai verkkolupia. Sitte ku mä sanon, että miksi te ette anna semmosta karttaa, että mihin ette saa viiiä verkkoja, no ne antaa kuulemma jotku kartat, missä saa kalastaa, mutta kyllä niitä jatkuvasti tulee meidänkin vesialueelle. Ei me tänä päivänä kukaan nälkään kuolla, mutta se on meillä historiallisesti kuitenkin semmonen, että tässä on meidän kala-aitta ja siihen ette tule! Mehän kalastetaan ympäri vuoden. Inarijärven kalakanta on huono. Sehän on tässä muuttunut. Isän suku täältä on ollut ihan kiinteästi näitä Inarijärven kalastaja-saamelaisia, järvenrannan asukkaita.

Suomi on säännöstellyt Inarijärveä jo vuodesta 1942 alkaen, kun Paatsjoelle oli valmistunut säännöstelypato ja Petsamon nikkeli-kaivosta varten alettiin tuottaa sähköä Jäniskosken voimalaitoksessa. Säännöstely oli kuitenkin luvatonta, ja se

keskeytyi vuonna 1944. Vuonna 1946 vesistötoimikunta myönsi luvan Inarijärven säännöstelyyn, ja nykyinen säännöstelylupa on annettu vuonna 1958. Suomen, Norjan ja Neuvostoliiton välille laadittiin tuolloin valtiosopimus, johon sisältyi säännöstelyvelvoitteina kunnossapitovelvoite ja kalatalousvelvoite. Kuultava nostaa esille sen, että inarinsaamelaisille, jotka kalastivat niin sanottujen erityisperusteisten oikeuksien turvin, ei ole korvattu säännöstelyn aiheuttamia vahinkoja. Kuultavan mukaan erityisperusteiset kalastusoikeudet nauttivat kuitenkin myös omaisuuden suojaa:

Näen tämän säännöstelyn valtiosopimuksen vuodelta 1948 ehkä suurimpana elinkeinorakenteen muutoksena inarinsaamelaisten osalta. Yleensä pitäisi menetyksistä maksaa, mutta kun he eivät olleet kalastusoikeuden haltijoita vaan olivat erityisperusteisilla oikeuksilla kalastavia, niin valtio ilmeisesti katsoi, että tällöin ei tarvitse korvata mitään, mikä on huvittavaa, koska neidän on samanlaista omaisuuden suojaa nauttivat kuin kaikki muutkin.

4 Inarinsaamen kielen elvytys ja kielen nykytilanne

Inarinsaamen kielenelvytyksen alkuvuodeksi on voitu määritellä 1986, jolloin inarinsaamelaiset perustivat inarinsaamen kielen yhdistys Anarâškielâ servi ry:n. Yhdistyksen tarkoituksena on edistää inarinsaamen kieltä. Tärkeimpiä toimintamuotoja ovat olleet Anarâš-aikakauslehden toimittaminen ja julkaisu, kirjallisuuden ja musiikin julkaiseminen, kielipesätoiminnan hallinnointi vuosina 1997–2021, vapaa-ajan toiminnan järjestäminen ja tutkimushankkeisiin osallistuminen. Anarâškielâ servin rooli inarinsaamen kielen elvytyksessä on ollut keskeinen sen perustamisesta lähtien.

Komission kuultavat ovat halunneet kertoa omia näkemyksiään yhdistyksen perustamisen alkua ajoista. Erään kuultavan mukaan yhdistyksen perusti aikoinaan kolme inarinsaamelaista. Perustamiselle oli suuri tarve, koska inarinsaamea äidinkielenään puhuvia koululaisia oli jäljellä enää kolme. Tarve pakotti toimimaan, ja se oli lähtökohta inarinsaamen elpymiseen.

Yhdistys halusi julkaista omia tiedotuksia ja kirjoituksia inarinsaameksi, ja sitä varten perustettiin Anarâš-lehti 1988. Kirjoitettiin itse ja kerättiin kirjoituksia niiltä muutamilta, jotka osasivat inarinsaamea. Lehti ilmestyy edelleen. Haettiin rahaa vähän mistäkin... Opetusministeriöltä saimme osan ja suurimman osan saimme saamelaiskäräjiltä. Saamelaiskäräjät myönsi aina rahaa, ja sillä rahalla pystyttiin julkaisemaan jopa 4–5 lehteä vuodessa.

Toinen iso julkaisu oli paikannimikirja. Siinä oli paikannimiä yli 18 000 neljällä kielellä: pohjoissaameksi oli varmaan 2 000 nimeä, koltansaameksi varmaan muutamia satoja ja inarinsaameksi melkein 17 000 paikannimeä. Siinä oli sen verran kova homma, että sen kirjoittaminen kesti 30 vuotta.

Anaråškielâ servi ry on ollut keskeinen toimija myös inarinsaamenkielisten kielipesien perustamisessa ja toiminnan ylläpitäjänä ja kehittäjänä. Kuultava kertoo, miten yhdistyksen jäsenet olivat aktiivisia kielipesien käytännön toimissa:

Toinen merkittävä aika oli se, kun perustettiin kielipesä Inariin ja se oli vasta 1997. Yhdistys hankki tilat ja työntekijät. Alussa pidettiin pahvista sanalista, että aina kun lapsi kielipesässä sanoi jonkin inarinsaamen sanan, niin se kirjoitettiin ylös. Niin se suuri pahvi alkoi täyttyä, ja emme enää ottaneet uutta pahvia käyttöön, mutta se on kielipesässä edelleen tallessa. Siinä on ensimmäisten kielipesälästen sanomat sanat. Ostimme leikkikaluja sinne, mutta päämateriaali oli lapsille puhuminen inarinsaameksi. Kielen puhuminen oli kaikkein tärkeintä. Lisäksi tehtiin itse inarinsaamenkielisiä lastenlauluja ja eräs työntekijä oli taitava laulamaan, niin hän lauloi.

Kielen normittaminen on vaikuttanut kaikkiin Suomessa puhuttuihin saamen kielisiin. Normittamisen avulla kielisiin on luotu paljon saamenkielisiä uudissanoja ja tehty lainasanamalleja sekä ohjeita ja sääntöjä oikeinkirjoitukseen ja sanojen taivuttamiseen. Normittaminen on helpottanut esimerkiksi käännöstyötä ja oppimateriaalituotantoa. Nykyään saamen kielten normittamisesta vastaa Norjan, Ruotsin ja Suomen saamelaiskäräjien perustama yhteispohjoismainen asiantuntijaelin Sámi Giellagáldu (Kielikaltio).

Kuultavat kertovat, kuinka inarinsaamen kieli on muuttunut 10 viimeisen vuoden aikana. Osa on kokenut, että kaikki muutokset eivät ole positiivisia äidinkielisten puhujien kannalta. Osa äidinkielististä kuultavista kertoo, että uudistettua kieltä ei ymmärrä enää kovin hyvin. Kokemus tuli esille useassa ikäryhmässä:

Kieli on muuttunut. Inarinsaame ei ole enää niin kuin ennen, silloin kun minä olen oppinut ja puhunut. Paljon on otettu pohjoissaamesta, Norjan puolen sanoja, ja en minä tiedä, mistä ne on niitä sanoja keksineet, mutta paljon on muuttunut. Ne, jotka ovat opiskelleet kielen, ovat opettajia, pyrkivät olemaan saamelaisia, mutta ei minusta ole saamelainen vielä se, joka puhuu saamea. Sanat muuttuvat, opiskelijat käyttävät semmosia sanoja, joita ei meillä ole koskaan käytetty. Kyllä miehenkin ymmärrän, että kieli muuttuu jonkun verran, mutta ei sekään ole mukava, että se ihan muuttuu kokonaan, muuten katoaa nämä alkuperäiset kielet. Onhan

niitä kielentekijöitä. Tuossa naapurissakin on henkilö, joka on kääntäjä, mutta ei se ole minulta juuri koskaan kysyny. Hän kääntää niinku hän itte ajattelee.

Osa kuultavista pitää kielen normitusta välttämättömänä kielen säilymisen ja kehittymisen kannalta. Eräs kuvaa asiaa näin:

Kielen normitus ei minua häiritse niin paljon. Kieli muuttuu tai sitä normitetaan ja sen kanssa tehdään työtä. Pakkohan normitusta on tehdä, koska muuten se kieli olisi jo kuollut.

Joidenkin kuultavien mielestä uusi inarinsaame ei ole enää saamelaisten kieli, koska sitä ei ymmärrä ja valtaosa uusista kielenpuhujista on ei-saamelaisia. Yksi kuultavista pohtii, että kielen voisi tästä syystä antaa jopa kuolla. Kuultavan mukaan inarinsaamelaiset itse kuitenkin kantavat suurta huolta kielen siirtymisestä sukupolvelta toiselle ja kokevat vastuun painavana:

Mehän ollaan sukupolvista se, jonka täytyisi oppia kaikki ja siirtää seuraavalle sukupolvelle, ihan valtava vastuu. Olen tosi huolissani siitä, että kieli on muuttunu aivan radikaalisti 10–15 vuoden aikana. Olin vasta yhdessä Anarâš eehitissä (inarinsaamen ilta), jossa oli noin parikymmentä osallistujaa. Laskin, että noin neljä saamelaista, neljä saamenkielistä, ja muut oli suomalaisia, jotka oli opetellut kieltä tai opettelemassa kieltä. Olin järkyttynyt, kun mie en välillä ymmärtänyt, että mitä siellä puhuttiin inarinsaameksi. Katoin ympärilleni, että täällä on muutama prosentti saamelaisia, että ei tämä ole enää edes saamelaisten kieli.

Olen miettiny ja sanonu joskus ääneen, ja kuulostaa tosi julmalta, karulta ja hirveeltä, että minun puolesta inarinsaame ois voinu jopa kuolla. Tai että minun jälkeen voisi kuolla, kun se ei ole enää se kieli, mikä se on aikaisemmin ollu, eikä myöskään enää saamelaisten kieli, kun se on aivan muitten hallussa, kuin meidän saamelaisten. Suomalaiset opettaa suomalaisille inarinsaamea, ja myös saamelaisille, eihän se ole oikein. Ja kun se on noin muuttunu, niin minä en enää tunnista sitä minun kieleksi, vaikka osaankin sitä, ja se on minun toinen kieli.

Kuultavan puheesta huokuu tunne siitä, että oma kieli on joutunut vieraiden käsiin ja on muuttunut tunnistamattomaksi. Toiseuden tunne tulee myös siitä, että inarinsaamea opettavat inarinsaamelaisille nykyisin pääosin suomalaiset, eivät inarinsaamelaiset itse.

Inarinsaamen kielen puhujakunnan muutos näkyy myös saamelaisalueella järjestetävissä koulutuksessa. Eräs kuultava kuvaa tilannetta näin:

SAKK:n vuoden koulutus alkoi täydennyskoulutuksena saamelaisille, jotta saadaan aikuisia saamenkielisiä ihmisiä tekemään töitä saamen kielellä ja edelleen palveluita saameksi. Ensimmäisinä vuosina siellä oli yhdeksän kymmenestä saamelaisia, ja se oli koulutus saamelaisille, jossa voidaan ottaa oma kieli takaisin. Siellä oli nuoria saamelaisia, jotka meni lukion tai yhden ammatin opiskelun jälkeen sinne hakemaan omaa kieltä. Tämän takiahan me haluttiin myös tämä kuuleminen, koska se häiritsee, että nyt siitä on tullut suomalaisten välivuosi, käydään pohjoisessa elämässä hidasta elämää, ja opiskellaan yks kiva kaunis kieli. Se on menny tollaseksi, ja se on ollut itselle hyvin vaikeaa.

Epävarmuutta ja ristiriitaista oloa tuottaa myös se, että inarinsaamelaiset nuoret vanhemmat tuntevat, etteivät he enää osaa samoja taitoja kuin aikaisemmat inarinsaamelaiset sukupolvet eivätkä siksi osaa siirtää niitä seuraavalle sukupolvelle:

On myönnettävä, että on uudella tavalla epävarma vanhemmuuden myötä, et mitä mullakin on jättää noille lapsille: se kotipaikka siellä, kieli, yksi lapasmalli ja se siitä. Mihin se oikeasti riittää ja kantaa, ja kuka saamelainen sitä nyt tässä on, ku ei osaa sitä, tätä eikä tuota. Vanhemmuuden mukana on kertautunu se identiteetin epävarmuus ihan 100-kertaiseksi, koska ei pysty opettamaan lapsilleen niitä asioita, mitä haluaisi.

Myös Anarâškielâ servi ry saa tiukkaa kritiikkiä. Ryhmäkuulemiseen osallistuneiden kuultavien mukaan kieli on irrotettu kulttuurista kokonaan, ja heistä tuntuu, että yhdistys ei enää ole inarinsaamelaisille itselleen. He sanovat, että kielen elvytyksestä on jätetty inarinsaamelaiset ulkopuolelle ja unohdettu kokonaan:

Anarâškielâ servi ei oo ollu saamelaisyhdistys enää vuosikausiin, sekin tekee vähän tiukkaa. Vaikka siinä on saamelainen puheenjohtaja, ja suurin osa hallituksesta varmaan on saamelaisia, tai vähintään kulttuurissa pitkään olleita puolisoita. Mutta se, että se kaikki niitten toiminta on jo pitkään pyöriny vain sen kielen ympärillä, että se kieli on irrotettu kulttuurista kokonaan. Tuntuu, että se yhdistys ei enää oo inarinsaamelaisille itselleen, ja kielen elvytyksestä on unohdettu inarinsaamelaiset kokonaan.

Inarinsaamelaisten unohtamista kielenelvytyksessä yksi kuultava kuvaa siten, että äidinkielliset eivät saa omalta kieliyhteisöltään tukea ja kannustusta kielen opiskeluun ja siirtämiseen lapsille. Hän kokee, että sen sijaan kannustetaan ei-saamenkielisiä opiskelijoita. Kritiikistä huolimatta ei-saamenkielisten saamen kielen opiskelua ei pidetä kuulemisissa pelkästään huonona asiana:

Nykyistä tilannetta kuvaa se, että yhteisön ulkopuolinen ei-saamenkielinen opettelee kielen, ja sitten oikein kehutaan ja tsemptataan häntä. Saamelaiset jää vähän paitsioon, ei näy ketään missään, ei kuulu ketään missään. Mie olen miettiny vaikka Anarâš-lehteä ja Anarâškielâ sanaa sanana. Anarâš-lehti ei ole enää anarâš (inarinsaamelainen), ku siellä on vaan suomalaisten kirjoittamia artikkeleita. Mietin myös anarâškielâ (inarinsaame) -sanaa. Käytin keskustelussa ilmausta Anar Sämi kielâ, niin kaveri perusteli, että eikö se ois hienempi, että olis anarâškielâ (inarinsaame), ku se on meidän inarinsaamelaisten kieli. Mietin, että niin, ku se ei enää ole meidän saamelaisten kieli. Muillakin saamen kielillä, vaikka Julev (Luulaja) ja Ume (Uumaja) on sen paikan nimen mukaan, niin mieki olen alkanu käyttämään enempi sitä paikan nimeä. Sanon nykyään Anar sämi kielâ (Inarin saamen kieli).

Itseä häiritsee paljon, että sellaset, jotka on tullu muualta ja opiskellu kielen, vaikka he tekiski hyvää työtä sen kielen parissa, niin he ovat ne, jotka saavat kehuja, että sä oot kyllä hyvä, ja kattokaa miten hienoja satukirjoja taas on käännetty ja näin monta. Mutta en muista, että ois kertaakaan kukaan Anarâškielâ servin ihminen koskaan sanonu mulle, että onpa kivaa, että oot opetellut kielen ja opetat sitä lapsille. Siitä on lähinnä saanu enemmän kritiikkiä kuin positiivista palautetta.

Se, että suomalaiset opiskelee kielen, niin siinä ei ole mitään ongelmaa, eikä siinääkään, että suomalaiset opettaa sitä kieltä. Mutta toivoisin, että ne olisi niin ku Annika Pasanen (saamen kielen professori), maailman paras esimerkki siitä, että ne ite myös tajuaisi sen oman asemansa siinä. Osa heistä ei tajua sitä. Omitaan se kieli ja kulttuuri ilman, että siinä on semmosta tiettyä nöyryyttä. Se ei ehkä oo hyvä sana, mut vähän sellaista.

Kun inarinsaamea alettiin elvyttää, äidinkieliä pyydettiin kielimestareiksi, jotta opiskelijat saivat jutella äidinkielisten kanssa ja oppivat siten oikean tavan puhua. Äidinkielisten lapsena opittu kielitaito osoittautui arvokkaaksi. Eräs kuultava kertoo näin:

Saamen kieli on säilyny. Täällä on vielä puolenkymmentä ihmistä, joitten kanssa pystyn vielä puhumaan saamea. Olen kirjottanutkin paljon, siihen Anarâš-lehteen. Sitten mullahan on se blogi olemassa. En ole moneen vuoteen enää kirjottanu, mutta sielläkin mulla on aika paljon. Sitten kielimestarina olen ollu SAKK:issa. Vuonna 2016 olin ensimmäisen kerran Anna Morottajan houkuttelevana. Koronatalvi oli se viimeinen talvi, siihen se loppui, eikä sen jälkeen ole ollu.

5 Suojaton identiteetti – inarinsaamelaisuuden määrittely ulkoapäin

Komission kuulemat inarinsaamelaiset kertovat useissa kuulemisissa kokevansa, että inarinsaamelaisuuden määrittelee jokin yhteisön ulkopuolinen taho. Monen kuultavan mielestä inarinsaamelaisuutta käytetään hyväksi keskustelussa saamelaiskärjäläistä, jossa inarinsaamelaisia on kuvattu metsäsaamelaisten kanssa samaksi ryhmäksi tai heidät rinnastetaan metsäsaamelaisiin. Metsäsaamelaisilla viitataan saamelaisiksi itsensä kokeviin henkilöihin, joiden esi-isissä on ollut tai on voinut olla saamelaisia.

Inarinsaamelaisuus koetaan kuulemisten perusteella tulenaraksi keskustelunaiheeksi. Se näkyy some-keskusteluissa sekä yksittäisten ihmisten ja poliitikoiden kannanotoissa, jotka luovat ristiriitoja ja sisältävät vihapuhetta saamelaisia kohtaan. Poliittisessa keskustelussa tuodaan myös esille, että inarinsaamelaisia ei hyväksytä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon, heitä syrjitään ja heidän oikeuksiaan loukataan, mutta kaikki inarinsaamelaiset eivät pidä väittämää totena. Inarinsaamelaisen yhteisön kahtiajakautuneisuus nostaa joidenkin kuultavien kynnystä tuoda esille omaa inarinsaamelaisuuttaan. Tämän vuoksi monet kuultavat eivät tuo omia mielipiteitään esille eivätkä tunnista julkisuudessa esille tuotuja ”inarinsaamelaisia” toimintatapoja sellaisiksi, joilla saamelaiset ovat perinteisesti asioita hoitaneet:

Tunnistan meidän perheessä tai suvussa, että inarinsaamelaisessa yhteisössä kynnys kertoa olevansa inarinsaamelainen on kasvanut ihan hirveästi. Siihen liittyy myös oma identiteetin epävarmuus. En pysty kahdella jalalla seisomaan tässä tuulta vasten, että minäpä olen nyt saamelainen, tämä kuulutetaan kaikille. Viime vuosina mediassa on annettu kuva siitä, että inarinsaamelaisia ei hyväksyttäisi saamelaiskäräjillä. Se ei pidä paikkaansa minun ja minun suvun osalta. Meidän suku ei tunnista näitä väittämiä omakseen. Moni inarinsaamelainen on töissä saamelaiskäräjillä ja ehdokkaana saamelaiskäräjävaaleissa.

Kun mietin meidän perheen taustaa, miksi ei ole puhuttu inarinsaamea, se liittyy sopeutumiseen. Luin, olisikohan Morottajan Matti siitä kirjoittanut, että se on inarinsaamelaisuudessa ja saamelaisuudessa yleisesti, että on oltu hyviä sopeutumaan. On sopeuduttu erilaisiin tilanteisiin, muutoksiin ja se on ollut sekä hyvä että huono asia. Kun on liikaa sopeuduttu, niin ei myöskään olla osattu puolustaa sitä omaa, on menty liikaa siihen toiseen.

Kun mietin koko sukua, meitä on paljon, pikkuserkkujakin joku 50 pelkästään mummon puolelta, niin kukaan ei ole riidanhaluinen, sellainen, joka haluaisi keinnolla millä hyvänsä saada tahtonsa läpi. ”Hiljainen taistelumme” -dokumenttielokuva kuvastaa meidän sukua. Ei viitsit somessa alkaa kirjoittaa takaisin tai kovaäänisesti puolustautumaan. Enenevässä määrin ajatellaan, ettei kannata

lähteä tuohon mukaan. Se ei silti tarkoita, etteikö olisi mielipiteitä. Riidanhaluisuus ja konfliktihakuisuus ei ole meissä, vaan yritetään ymmärtää ja selvittää tai antaa olla.

Kun mediassa puhutaan, että inarinsaamelaisia ei hyväksytä tai inarinsaamelaisia syrjitään, niin jotenkin tuntuu, että joku on vienyt identiteetin meiltä tai ottanut omakseen sen ryhmän. Mitä voi tehdä, jos näin on? Tämä syö meidän yhteisöä sisältä päin, mikä on surullista. Inarinsaamelaisuus on tällä hetkellä tulenarka aihe. En uskalla itsekään ottaa asiaan kantaa, että en saa vihaa. En ole aktiivinen somessa, en jaa mitään elämästäni eli saamelaisuudestani. Tiedän semmoisia henkilöitä, jotka on somessa tosi aktiivisia ja avoimia saamelaisuudesta, ja he saa sitä vihapostia.

Kuultavat kertovat, miten suku ja maa luovat konkreettisen yhteyden kotipaikkaan. Se on kieltäkin merkittävämpi asia ja vahvin side saamelaisuuteen:

Vaikka mulla on muka ollut vahva identiteetti, no ei kenelläkään ollu ysärillä Ivalossa vahva saamelaisidentiteetti, joka muuta väittää, on uuslappalainen. Mutta se on totta oikeasti! Musta tuntuu, että se ero, mistä tunnistaa metsälappalaisen on se, että se on kauheen varma itsestään, ja on ollut sitä aina. Mä en tunne yhtään saamelaista, joka olisi niin itsevarma, ku ne.

Vaikka aina on ollu tosi selkeää, et me ollaan saamelaisia, meillä on helpottanut se, et meillä on se papan kotipaikka. Se on konkreettinen side. Se on itelle ollu vielä kieltäkin merkittävämpi asia aina. On niin vahva se sukuyhteys, kun siellä on kymmenkunta sisarusta, kaikilla on oma mökki siinä samassa vanhassa kentässä, ja me ollaan siellä paljon yhtä aikaa ja ollaan oltu lapsesta asti. Se on ollu lapsena, ja on edelleen vahvin side saamelaisuuteen. Kun ei oo ollu kotona poroja eikä käsitöitä, niin siksi se on niin iso asia.

Kielellä on iso merkitys. Ja iso merkitys on ehkä vielä myös ollu sillä, että lapset on äidinkieliä, että siitä on tullu selkeästi itselle iso tekijä omassa identiteetissä.

Eräs kuultava kertoo, että tavalliset inarinsaamelaiset eivät tuo näkemyksiään julkisesti esille. Hän painottaa, että sosiaalisen median keskusteluissa kuuluu poliittisesti aktiivisten ihmisten ääni:

Jos aloittaisin ensin vanhemmista, ku se minun inarinsaamelaisuus kyseenalastetaan monissa yhteyksissä. Isähän oli inarinsaamelainen ja asui Partakon lähetytyillä, hoiti poroja ja kalasti. Kieli on perheessä ollu aina. Kielen avulla sitä siirretään kuitenkin paljon. Koska täällä puhutaan paljon inarinsaamelaisista, ja

on inarinsaamelaisia, ja näitä, jotka pyrkii inarinsaamelaiseksi. Se on suuri loukkaus näitä pohjimmaisina inarinsaamelaisia kohtaan. Sitten jos päättäjiin menee väärää informaatiota, se on tosi suuri loukkaus. Ainaki mie olen kokenut sen loukkauksena. Monta kertaa olen miettinyt, että kun ei oikein kelpaa inarinsaamelaiseksi eikä kelpaa muuksikaan, niin se on kyllä aika kumma asia. Ja toiset on välillä enemmän inarinsaamelaisia. Ja se on tosiasia, että ne oikeat inarinsaamelaiset on ne hiljaset ihmiset. Ne on ne toiset nyt äänessä, ja ne tavalliset inarinsaamelaiset, ne ei ole äänessä. Kun sen oman joukkonsa tuntee, minkälainen se on. Se on hyve ja se on pahe.

Komission kuulemisissa nouseekin esiin kokemus siitä, että inarinsaamelainen yhteisö on jakautunut kahtia. Kuultavat kertovat, että jakautuminen eroaa selvästi aiemmasta elämästä, jolloin ihmisiä ei eroteltu saamelaisryhmien mukaan. Nykyinen tilanne liittyy kuultavien mukaan julkiseen poliittiseen keskusteluun, jota käydään saamelaismäärittelyn ympärillä:

Inarinsaamelaisten yhteisö on kahtia jakautunut. Koen, että meillä on inarinsaamelaiset, jotka on Inarin pohjoisosista, joilla on vahvat yhteydet koko muuhun saamelaisyhteisöön, ja sitte on Ivalon tai Inarijärven eteläpuolen saamelaiset, joilla yhteys on ollu enemmän suomalaisiin, jotka on usein menettäny sen kielen. Olen miettinyt tosi paljon sitä ryhmää, että miten sitä vois yhdistää ja miten vois saada näitä kielensä, yhteyksiensä menettäneitä saamelaisia takaisin tähän yhteisöön. Saamelaiskäräjälain käsittely ei ainakaan tehny yhtään hyvää. Aika paljon on käytetty inarinsaamelaisia hyväksi siinä, että on heikennetty koko saamelaisyhteisöä pyrkimällä jakamaan sitä ja niputettu inarinsaamelaisia yhteen metsälappalaisten kanssa. Ikään kuin meillä ois hirveen iso joukko semmosia saamelaisia, joiden oikeuksia rikotaan ja joita ei oteta mihinkään mukaan, vaikka ei se näin oo.

Me, jotka ollaan vähän pohjosempaa, ollaan kasvettu yhteisössä, saamelaisessa ympäristössä saamelaiseen identiteettiin, enkä nyt tarkoita vaan omaa sukupolvea vaan niitä aikasempia vielä enemmän. En muista ikinä lapsuudesta, että mulle ois sanottu, että olet inarinsaamelainen, vaan oltiin vaan saamelaisia. En muista semmosta erottelua, että kuka on mikäki saamelainen.

Etelämpänä olevilla, kuten Nellimissä oli varmasti kanssa omat yhteisöt, mutta he on niin paljon ollu suomalaisten vaikutuspiirissä, että heillä on heikentyny se saamelaisidentiteetti, tai sitten se on muodostunu rajaseutuidentiteetiksi tai vastaavaksi saamelaisen ja suomalaisen kulttuurin sekoitukseksi. Ivalon seudulla on paljon ihan suomalaisiakin, mutta hekin kalastavat ja liikkuvat luonnossa ja voivat vaikka käyttääkin yksittäisiä saamenkielisiä sanoja, että se on sulautunu

suomalaiseen kulttuuriin. En usko, että he siellä ovat lähtökohtaisesti olleet muita saamelaisia vastaan tai vihamielisiä, mutta minusta sitä on lietsottu viimeisten parinkymmenen vuoden aikana paljon. Siinä on ollu ihan nimettävissä olevia yksittäisiä henkilöitä, poliitikkoja, jotka sitä on tehny ja ajanu omia poliittisia tarkoituksia sillä, että on näille inarinsaamelaisjuurisille ihmisille luotu semmosta kuvaa, että muut saamelaiset syrjii heitä. Nyt sitä satoa korjataan siitä työstä, mitä on jo pitkään tehty. Siellä on nyt tätä porukkaa, joka myös vastustaa saamelaiskäräjiä ja saamelaisten oikeuksia ja ehkä sillä sahaa myös omaa oksaa.

Inarinsaamelaiset tuntee inarinsaamelaiset suvut, vaikka järvi on aika radikaalisti jakanut sitä yhteisöä. Kun puhun nyt paremmin pohjoissaamea kuin inarinsaamea, niin koen että minäkään en ole heidän yhteisöään. Toiset inarinsaamelaiset ja metsälappalaisliikkeestä on tultu sanomaan, että olen pohjoissaamelaisten aivopesemä, heidän talutusnuorassa kulkeva ja en ajattele omilla aivoillani. He eivät usko, että kukaan inarinsaamelainen oikeasti kannattaisi saamelaiskärälä lakia. He sillä itsekkin asettavat inarinsaamelaiset semmoiseen asemaan, että me ei olla itsenäisiä toimijoita, vaan me ollaan jonkun toisen talutusnuorassa, joka tuntuu hullulta.

Eräs kuultava kertoo, että hän puolustaa metsäsaamelaisten oikeuksia, mutta ei hyväksy sitä, että inarinsaamelaisista puhutaan kuin he olisivat metsäsaamelaisten kanssa samaa ryhmää.

Kuulemisissa on keskusteltu paljon myös sukujen kielen menettämisestä ja sen vaikutuksesta identiteettiin. Kielenmenetystarinat ovat yksilöllisiä ja kielen menettämisen seuraukset ovat moninaisia. Puhuttaessa identiteetistä kieli nousee keskeiseksi asiaksi. Eräs kuultava kuvaa oman sukunsa kielenmenetystä koko elämän suurimmaksi ja pitkäaikaisimmaksi kärsimykseksi:

Minulla ei ole mitään nykyiseen elämäni niin negatiivisesti vaikuttavaa asiaa. Kielen menetys on vaikea asia inarinsaamelaisille itselleen ja se on este identiteetin tunnustamiseen.

6 Lopuksi

Inarinsaamelaisten asema muutosten keskellä

Inarinsaamelaiset ovat eläneet historiallisten ja yhteiskunnallisten muutosten keskellä, joissa he kokevat jääneensä usein väliinputoajiksi.

Inarinsaamelaisten perinteinen elämäntapa, joka perustuu luontaistalouteen, on joutunut vähitellen ahtaalle. Luontaiselinkeinot ovat herkkiä ympäristön muutoksille ja edellyttävät laajoja, yhtenäisiä alueita. Lainsäädäntö ei kuitenkaan tunnista saamelaisyhteisöjen perinteisiä pyyntipaikkoja, pyyntitapoja tai kulttuurisia oikeuksia.

Komission kuulemisissa on tuotu esiin, että valtiolliset toimet – kuten sotien jälkeiset alueelle kohdistuneet muuttoliikkeet, voimalaitosrakentaminen ja vesistöjen säännöstely sekä metsänhakuut – ovat heikentäneet inarinsaamelaisten elinkeinoja ja niiden jatkuvuutta. Metsänhakuut ovat aiheuttaneet laidunalueiden pirstoutumista ja kustannuksia poronhoitajille. Inarinsaamelaisia ei ole kuultu keskeisissä päätöksissä, mikä on jättänyt pysyvän katkeruuden tunteen.

Keinottelu on johtanut siihen, että suuri osa tiloista ja vesialueista siirtyi ulkopuolisten haltuun, usein vilpillisin keinoin. Isojaossa ja vesipiirirajankäynnissä aloitettuihin tiloihin liittyvät toimitukset ovat jääneet kesken, eikä oikeuksia ole palautettu tai korvattu asianmukaisesti. Ne ovat johtaneet maa- ja vesioikeuksien menetyksiin. Metsähallituksen toiminta, kuten kalastuslupien myynti yleisesti Inarijärveen, vaikka vedellä on useita omistajia, muun muassa yksityisiä vesialueita, on koettu erityisen ongelmalliseksi.

Valtion tukipolitiikka on lisännyt saamelaisten välistä eripuraa ja eriarvoisuuden tunnetta. Eri tukimuodot ja rakennetukijärjestelmät ovat aiheuttaneet epäselvyyksiä ja ristiriitoja erityisesti inarinsaamelaisten keskuudessa, jotka kokevat jääneensä ilman omaa lainsäädännöllistä suojaa.

Inarinsaamen kielen elvytys on ollut kulttuurisesti merkittävää, mutta siihen liittyy myös ristiriitaisia kokemuksia. Kielen opettaminen ja käyttö on kuultavien mukaan siirtynyt yhä enemmän ei-saamelaisten käsiin, mikä on aiheuttanut epävarmuutta ja ulkopuolisuuden tunnetta äidinkielisten keskuudessa. Kuultavien mukaan kieli on irrotettu kulttuuristaan, ja osa inarinsaamelaisista kokee jääneensä kielenelvytyksen ulkopuolelle. Myös kielenmenetys koetaan henkilökohtaisena ja identiteettiä heikentävänä kokemuksena. Sukuyhteys ja kotipaikka koetaan kielen lisäksi merkittävänä saamelaisuuden perustana.

Inarinsaamelainen identiteetti koetaan haavoittuvaksi ja ulkopuolelta määritellyksi. Saamelaiskäräjälain ympärillä vuosia käyty poliittinen keskustelu, sosiaalisen median vihapuhe ja yhteisön sisäinen kahtiajako ovat lisänneet epävarmuutta ja hilyttäneet monia. Yhteenkuuluvuuden tunnetta on vaikeuttanut yhteisön kieli- sekä kulttuuriyhteyksien katkeaminen. Moni kuultava kokee, että ei uskalla tuoda omaa inarinsaamelaisuuttaan esiin julkisesti.

LÄHTEET

- Anarâškielâ servi ry <https://anaraskielaservi.fi>, 19.6.2025
- ELY-keskus <https://www.ely-keskus.fi/porotalouden-ja-luontaiselinkeinojen-rakennetuet>, 15.8.2025
- Hänninen, Ahti. suullinen tieto 20.5.2025
- Jutikkala, Eino 1959. *Suomen historian kartasto, N:o 14 Lapin rajat ja yhteismaat.* Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Lehtola, Veli-Pekka 2009: Kolttasaamelaiden asuttaminen Inariin 1945–49. *Historiallinen Aikakauskirja*, 107(4), 454–470. <https://doi.org/10.54331/haik.139637>, 6.6.2025
- Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa – Erillisselvitys saamelaiden totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisu 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Magga, Anne-Maria 2024. *Suomalaisen poronhoitolainsäädännön ja paliskuntajärjestelmän vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon ja siidajärjestelmään – Erillisselvitys saamelaiden totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisu 2024:59. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Nikula, Kaisu 2024. *Inarinsaamelaiset ja inarinsaamelaisen kulttuurin elinvoima – Erillisselvitys saamelaiden totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisu 2024:50. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Pasanen, Annika 2025. *Saamelaiden kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistamisen prosesseja Suomessa – Erillisselvitys saamelaiden totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisu 2025:55. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Ruokavirasto <https://www.ruokavirasto.fi/tuet/porotalous/porotalouden-ja-luontaiselinkeinojen-rakennetuet/#elinkeinonharjoittajan-asunnonrakentamistuki>, 15.8.2025
- Saamelaiskäräjät www.samediggi.fi, 6.6.2025
- Sámi Giellagáldu <https://www.giella.org/>, 19.6.2025
- Suomen kalakirjasto <https://www.suomenkalakirjasto.fi/wp-content/uploads/2019/09/Muikku-uusi-laji-Inarij%C3%A4rven-kalayhteis%C3%B6s-%C3%A4-ja-saaliissa-1990.pdf>, 19.6.2025
- Tieteen termipankki <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kielimestari>, 15.8.2025
- Tynys, Tapio (toim.) 2000. *Vätsäri – erämaa järven takana.* Vantaa: Metsähallitus.

8 ”Taakkaa on siirtynyt sukupolvelta toiselle” – Kolttasaamelaisten kokemukset

Kolttasaamelaiset osallistuivat totuus- ja sovintokomission järjestämiin ryhmä- ja yksilökuulemisiin sekä saamelaisalueella että muualla Suomessa. Kuultavat kertovat kokemuksistaan ja havainnoistaan eri aikakausilta. Näissä kertomuksissa nousevat esiin, kuinka menneisyyden tapahtumat ja niiden kipupisteet elävät yhä vahvasti nykyhetkessä ja vaikuttavat siihen, miten kolttasaamelaiset kokevat kuuluvansa omaan yhteisöönsä.

Kuulemisiin osallistuneen vanhemman polven kertomuksissa korostuvat sodan ja evakkoajan raskaat vaiheet, sotalapsikokemukset sekä kolttasaamelaisten uudelleenasettamisen mukanaan tuomat haasteet. Erityisesti koulu- ja asuntola-kokemukset nousevat esiin merkittävinä, ja niillä nähdään olevan vaikutuksia paitsi omaan elämään, myös seuraavien sukupolvien hyvinvointiin. Lisäksi osa kuultavista kertoo terveystutkimuksista, joihin heidät on veloitettu osallistumaan. Osa kantaa edelleen tutkimuksista aiheutunutta häpeää. Kertomuksissa kuvataan myös tilanteita, joissa varsinkin sisarukset ovat joutuneet erilleen ja tutustuneet toisiinsa uudelleen vasta aikuisina tai menettäneet yhteyden kokonaan.

Nuorempi polvi tarkastelee kuulemisissa vanhempien ja isovanhempien asuttamis- ja koulukokemuksia ja niihin liittyviä traumoja, jotka ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle. He pohtivat myös asuttamisen perintönä tullutta vaikenemisen kulttuuria, jolla on suuri vaikutus identiteetin rakentumiseen sekä kulttuurin ja kielen siirtymiseen tai sen katkeamiseen. Kuultavat kertovat lisäksi vihapuheen ja yhteisön sisäisten ristiriitojen vaikutuksista nykypäivään.

Kuultavat tuovat esiin myös valtion ja muiden viranomaisten asenteita ja toimia, sekä menneisyydessä että nykyhetkessä. Näissä kertomuksissa korostuu kokemus siitä, että viranomaisten toiminta on ollut ratkaisevassa roolissa kolttasaamelaisten yhteiskunnallisen aseman muotoutumisessa, ja usein tavalla, joka on aiheuttanut syrjintää, marginalisointia ja kulttuurista haavoittuvuutta. Esille nousevat erityisesti kolttalain soveltamiseen liittyvät ongelmat.

Tässä kuulemisraportin luvussa ei käsitellä koulu- ja asuntolakokemuksia, koltansaamen kieltä eikä poronhoidon erityiskysymyksiä, joita kaikkia käsitellään omissa erillisissä luvuissaan.

1 Kolttasaamelaiset sotien ja asutusten varjossa: jatkuvaa siirtymistä ja sopeutumista

Kolttasaamelaiset siidat muutosten keskellä: evakko ja asuttamisen aika

Kolttasaamelaiset ovat eläneet alueilla, joilla valtioiden rajat ovat muuttuneet vuosisatojen ajan. Samalla he ovat joutuneet sopeutumaan valtiollisiin muutoksiin ilman vaikutusmahdollisuuksia niihin. Vuonna 1920 Tarton rauhassa Suomi sai Petsamon alueen, johon kuuluivat kolttasaamelaisten kolme siidaa eli lapinkylää: Paatsjoki, Petsamo ja Suonikylä. Alun perin kolttasaamelaisia siidoja oli seitsemän, ja ne sijaittivat nykyisen Suomen, Norjan ja Venäjän alueilla. Uusi valtakunnanraja halkaisi useita siidoja, mikä pakotti kolttasaamelaiset valitsemaan kansalaisuutensa. Suku ja sukualueet ovat kolttasaamelaisille tärkeitä. Koska osa siidojen alueista jäi Neuvosto-Venäjän puolelle, valitsivat jotkut perheet jäädä asumaan vanhoille sukualueilleen Neuvosto-Venäjän kansalaisina.

Tarton rauhan rajanveto vaikutti elämään merkittävästi: kolttasaamelaisten elämä perustui vuotuiskiertoon, jossa talvikylä oli yhteisöllinen keskus. Suonikylä menetti tärkeän talvikylänsä, jonka tilalle, keskelle sukualueita, rakennettiin uusi kylä 1920-luvun lopulla, mutta se ennätti toimia vain noin kymmenen vuotta. Petsamon siida puolestaan menetti kesälaitumensa. Näitä menetyksiä seuranneet toisen maailmansodan aikaiset evakoinnit johtivat lopulta siihen, että kolttasaamelaiset asutettiin vuosina 1945–1949 pysyvästi Inarijärven ympäristöön.

Talvisota ja jatkosota hajottivat kolttasaamelaisten yhteiskunnallisen elämän. Kun talvisota syttyi vuonna 1939, päättyivät kolttasaamelaisten mahdollisuudet viettää normaalia elämää sukualueillaan Petsamon ympäristössä. Evakuointisuunnitelmat ja itse evakuointi olivat puutteellisia ja sekavia. Rajaseuduille ei ollut omaa evakuointisuunnitelmaa. Sisäasiainministeriö neuvotteli vielä syksyllä yleisesikunnan kanssa siitä, kenen tehtävänä evakuointi on. Petsamon evakuointikäsky annettiin vasta talvisodan alkamispäivänä, eikä evakuointi onnistunut kaikilta osin. Evakkoon lähtö tuli useille kolttasaamelaisille yllätyksenä, ja valmistautumiseen ei jäänyt juuri aikaa.

Komission kuultavat kertovat sekavista evakkoon lähdön hetkistä. Jotkut ihmiset odottivat evakuointia turhaan, ja lopulta venäläiset tulivat evakuoimaan heidät. Sotatoimialueelle jääneet kolttasaamelaiset joutuivat lähtemään Kuolan niemimaalle Neuvosto-Venäjälle ja paatsjokiset pakenivat Norjan puolelle, koska heille ei vielä sodan alettuakaan ollut tullut ohjeita evakuoinnista:

Suomalaiset eivät ennättäneet evakuoida tai mistä se epäonnistuminen joihtui, vaikka melko lähellä tietähän ne olivat. Mutta kuitenkin he jäivät sotatoimialueelle ja olivat sitten talvisodan evakossa siellä kaukana Kuolan niemimaalla, Luujärvellä Lovozerossa. He menivät ensin laivalla.

Olin aika pieni, kun sota syttyi. Odotimme, että meidät olisi siirretty evakkoon pidemmälle Suomeen, mutta se ei onnistunut. Venäjän sotilaita alkoi pian näkemään, ne tulivat aika nopeasti. Puskankylästä ja Lapinkylästä siirrettiin ihmiset luostariin. Luostarissa odotimme, mutta jouduimme palaamaan takaisin kotiin. Petsamon siidan väki ja luostarin munkit jäivät sotatoimialueelle. Kun me jäimme, emmekä päässyt evakkoon, niin sitten venäläiset lähtivät meitä evakuoimaan. Kuorma-auto tuli luostariin ja menimme kaikki lavalle ja sitten laivalla jatkoimme Liinahamariin. Murmanskissa meitä käytettiin täisaunassa. Junalla jatkoimme matkaa etelään päin ja lopulta poroilla lähelle Luujärveä. Siellä oli yksi iso parakki, jossa asuimme monta kuukautta ja meitä oli paljon. Kyllä ne meille ruuan toivat, siinä isossa parakissa meitä oli kauhian paljon porukkaa, ja lattiahan siellä ei ollut muuta kuin risut. Parakki oli alkeellinen. Tammikuussa sinne menimme ja touko-kesäkuun puolella pääsimme pois ja kuljimme samaa reittiä takaisin. Ennen kotiin pääsyä jouduimme karanteenileirille Paatsjoen Luusuaan. Siellä aikuisia kuulusteltiin. Se oli ikävä paikka. Huonon ruokahuollon vuoksi ihmiset sairastuivat kovaan ripuliin ja sinne kuoli paljon ihmisiä. Siellähän keitettiin ruispuuroa iso tynnyri ja kun ne huomasivat, että puuro ei riitä kaikille, niin lisättiin kylmää vettä. Ja kun kylmä vesi ei päässyt kiehahtamaan, se teki kauhean ripulin. Oma mummoni sairastui myös ja kuoli Inarin sairaalaan. Elokuussa pääsimme kotiin. Kotipaikat oli säilyneet ja talot olivat ehjiä. Oli paikka mihin palata. Vuonna 1943 piti lähteä uudelleen evakkoon pois sotatoimien alta.

Kun Petsamon evakuointikäsky annettiin, evakuointi aloitettiin seuraavana päivänä. Viranomaiset ryhtyivät siirtämään siviiliväestöä, ja Suonikylän asukkaita käskettiin kokoontumaan talvikylään. Kaikki perheet eivät olleet tuolloin paikalla, joten evakuointikäsky jouduttiin viemään kauas erämaahan. Suonikyläläiset siirrettiin nopeasti autoilla Tervolan kuntaan. Evakuoinnin suurin haaste oli autojen vähyys. Naiset, lapset ja vanhukset kuljetettiin Tervolan Koivukylään. Osa poromiehistä jäi alueelle, kun taas toiset lähtivät evakkoon porotokan kanssa. Osa poroista luovutettiin armeijalle, osa meni kansanhuoltoon ja osa myytiin.

Evakkoajan asuinpaikkana Tervolassa toimi Kiviojan kansankoulu. Samassa tilassa oli useita perheitä ahtaissa tiloissa. Osa majoitettiin paikallisten koteihin. Ongelmana oli puhtaan juomaveden saanti, sillä vesi täytyi ottaa Kemijoesta, johon koulu ja talot laskivat likavetensä.

Jatkosota

Kolttasaamelaiset saivat palata hetkeksi Petsamoon keväällä 1940. Osalla paluu viivästyi miinanraivausten vuoksi. Kun kolttasaamelaiset palasivat Suonikylän talvikylään kesäpaikoiltaan vuonna 1941, oli jatkosota alkanut ja heidän talvikyläänsä oli rakennettu Pennasen joukkojen varustettu tukikohta, jonka käyttöön luovutettiin joitakin taloja. Pennanen oli suomalainen erillisosasto, joka taisteli saksalaisten rinnalla Luton seuduilla. Osaston miehistö koostui petsamolaisista ja inarilaisista miehistä. Asuminen talvikylässä oli kolttasaamelaisille turvallista, koska tukikohdan joukot suojasivat heitä partisaanien hyökkäyksiltä. Kauempana sukualueilla näiltä hyökkäyksiltä ei kokonaan vältytty. Partisaanien ja karanneiden sotavankien uhreiksi joutui kauempana sukualueilla liikkuneita sekä asuneita kolttasaamelaisia. Sukualueilla asuminen oli vaarallisempaa, koska vihollisten sotajoukot miinoittivat asuinpaikkojen ympäristöä ja pommittivat asuinrakennuksia. Kolttasaamelaiset asevelvollisuusikäiset joutuivat palvelukseen, ja osa heistä taisteli Pennasen joukoissa.

Kolttasaamelaisia ei evakuoitu heti jatkosodan syttyessä, vaan vasta kesästä 1943 alkaen. Lääninhallitus määräsi Suonikylän kolttasaamelaiset siirrettäväksi aluksi Luttojen latva-alueille. Eräs kuultava kertoo ajasta näin:

Silloin mummot itki, kun he joutuivat lähtemään sieltä, niin he sitten kaivoivat maahan kaikkein kallisarvoisimmat ikonit, kultarahoja ja kaikki mikä oli, koska he aikoivat tulla takaisin. Rahahan ei mene pilalle eikä ikonit, kun ne oli metallisia ne ikonit. Niin ne kaivettiin sitten sinne.

Ku sota tuli, ei ne kerenny mitään ottaa, ku vain se, mitä oli päällä, ja kaikki jäi sinne. Pappa oli kerenny piilottaa, kaivoi maahan ja sinne kalleimmat piilotti. Ja ne on siellä vieläki. Ei päässy koskaan hakemaan. Piti äkkiä mennä pois ennen ku alkaa pommittamaan.

Ilmasuojelumiesten tehtävänä oli kerätä siirrettävät tavarat, kun väestö oli saatu ensin pois alueelta. Suonikyläläisten kolttien omaisuus jäi kuitenkin suurimmaksi osaksi siirtämättä pitkien matkojen ja vaikeiden kulkuyhteyksien vuoksi. He joutuivat jättämään myös lampaansa ja poronsa, koska vapaana laiduntavien eläinten kokoaminen olisi vienyt liian paljon aikaa.

Evakuointisuunnitelmat vaihtelivat monta kertaa. Lopulta syyskuussa 1944 lääninhallitus vahvisti, että Petsamon asukkaat evakuoidaan Kalajoelle. Sijoitussuunnitelmaa muutettiin vielä viime tipassa, ja Kalajoki joutui vastaanottamaan siirtoväkeä myös Inarista ja Savukoskelta. Näin väkimäärä ylitti aiemmin lasketun sijoituskyvyn. Asuntotilanne Kalajoella oli erittäin huono, ja kolttasaamelaiset ripoteltiin eri kyliin. Alueella järjestettiin yhteismajoitusta. Osa joutui asumaan kalamajoissa ja osa pääsi paikallisten koteihin. Kodeissa saattoi olla omistajaperhe ja lisäksi kaksikin kolttasaamelaista perhettä. Suonikyläläisten asunto-olot olivat kaikkein huonoimmat. Paikallisväestö ei suhtautunut evakoihin hyvin, ja osa kolttasaamelaisista käännytettiin ovelta takaisin. Negatiivinen suhtautuminen vaikeutti sopeutumista, ja monet vanhemmat kolttasaamelaiset eivät osanneet suomen kieltä.

Vaikka meri oli lähellä, kolttasaamelaiset eivät voineet kalastaa, koska kalastusvälineet olivat jääneet kotiseuduille eikä uusiin ollut varaa. Heidän poronsa ja lampansa jäivät myös kotiseuduille. Tämän vuoksi suuri osa heistä ei ollut omavaraisia evakossa olon aikana, vaan he olivat riippuvaisia tuen saannista. Helmikuussa vuonna 1945 ennen Inariin muuttoa suonikyläläisiä siirtyi Oulun Maikkulan pakolaishuoltolaan, parakkimajoitukseen.

Yksi kuultava kertoo, että paluumatka Pohjanmaan evakosta Inariin oli pitkä. Linja-auto pysähtyi pitämään taukoja ja loppumatkasta sattui onnettomuus:

Sukulaismies otti pienen tyttärensä syliin ja hyppäsi ojan yli, niin hyppäsi miinan päälle ja se räjähti. Hän menetti toisen jalkansa. Oli ikävää, kun terveenä oli selvinnyt sodassa, sitten kun sota loppui, nii sitten vasta loukkaantui.

Muutama kuultava kertoo hyviä kokemuksiaan kohtaamisista saksalaisten sotilaiden kanssa sotien aikana. Jatkosodan aikana Oulun ja Lapin läänin alueella saksalaisia sotilaita oli noin 200 000. Eräs kuultavista kertoo, että jatkosodan alettua alueella oli saksalaisia sotajoukkoja. Hänen mukaansa saksalaiset sotilaat olivat mukavia lapsille ja vähän leikkittivätkin heitä, eivätkä tahtoneet pahaa siviileille:

Alueella oli vielä saksalaisia sotilaita. Mehän menimme heti leikkimään, juoksimme niitten tykö, niin samalla tavalla nuoret miehet, eihän niillä mitään vihaa ollut. Me niitten kanssa juttelimme ja opimme puhumaan saksaa [naurahtaa]. Ne oli niin mukavia, ne nuoret pojat. Onneksi oli jotain mukavaakin. Meidän kans juttelivat. Varsinki lapsille, eihän niillä mittään meitä vastaan ollu. Niillä oli mukavaa, ku saivat pelleillä meidän kanssa. Hyviä muistoja, mutta oli siellä ikävääkin aikaa.

Kolttasaamelaiset, jotka ovat kokeneet evakon, eivät ole juurikaan kertoneet evakkoajan kokemuksistaan ja tuntemuksistaan. Osa kuultavista ei halua muistella evakkoajoja lainkaan tai liian tarkasti. Osa kolttasaamelaisista ei myöskään osallistunut kuulemisiin lainkaan siinä pelossa, että oma terveys ei kestä, kun haavat aukeavat ja trauma joutuu työstämään kuulemisen jälkeen. Kuulemisista voi päätellä, että yhteisöllisyys loi turvaa evakkomatkoilla ja Pohjanmaalla asuessa. Kuultavat kertovat myös yhteisestä surusta, kun omaisia kuoli ennen evakkomatkoille lähtöä ja evakossa asuessa, ja omaisten haudat ovat jääneet kauas. Erityistä surua he kantavat kuolleista lapsista.

Sotalasten kokemuksia

Talvisodan ja jatkosodan aikana suomalaisia lapsia siirrettiin Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan turvaan yhteensä lähes 80 000. Pääosa lapsista siirrettiin Ruotsiin. Aloite siirroista tuli Ruotsin puolelta, ja toiminta käynnistyi nopeasti, jopa paniikinomaisesti. Saamelaisten sotalasten määrää ei ole selvitetty tarkemmin. Kolttasaamelaisia lapsia oli sijoitettu Petsamon lastenkotiin. Lastenkodilla oli keskeinen rooli heidän siirroissansa, sillä se vastasi kuljetusten organisoinnista. Sotalapsikertomuksissa korostuu perheestä erilleen joutuminen, ja varsinkin sisarusten eri sijoituspaikat Ruotsista paluun jälkeen kummastuttavat kuultavia. Usea kuultava kertoo olleensa monessa eri lastenkodissa. Sotalapsuudesta Ruotsissa on pääosin hyviä muistoja. Kuultavat kertovat, että varsinkin perheisiin pääseminen toi paremmat elinolosuhteet. Jotkut ovat pitäneet yhteyttä ruotsalaisiin perheisiin myös aikuisena.

Seuraava kuultava kertoo, miten hänen äitinsä sairastui väliaikaisessa evakossa ollessaan, ja hän jäi kahden pienemmän sisaruksensa kanssa ilman äitiä. Olot olivat kurjat, ja mummo huolehti heistä:

Sitten tuli tieto äidin kuolemasta ja meidät pienten sisarusten kanssa siirrettiin Petsamon lastenkotiin. Vuonna 1943 meidät siirrettiin Ruotsiin sotalapsiksi. Minä lähdin ensimmäisessä erässä. Toisessa erässä lähtivät kaikki lapset ja hoitajat, kun Petsamo tyhjennettiin. Ruotsissa oli oikein hyvä olla. Ensinhän me olimme kolme kuukautta Gävlessä, lastenkodissa. Sitten Tynderöstä tuli perhe, joka haki minut ja siellä olin kolme vuotta ihan ummikkona. Sain siellä hyvän perheen ja asuin maatalossa. Sisaruksista jouduin eroon, heidät vietiin eri paikkakunnalle. He saivat kuitenkin olla yhdessä. Heidät siirrettiin Ruotsista Lohjalle ja minut siirrettiin Kalajoelle. Osa lapsista jäi Ruotsiin, kun silloin oli niin, että jos vanhemmat antaa suostumuksen, saa jäädä Ruotsiin. Minun eno ei antanut suostumusta. Kun palasin Suomeen, oli outoa kun en osannut yhtään suomen kieltä, enkä muistanut koltankieltäkään. Opin ne myöhemmin uudelleen. Isä kuoli Kokkolassa ja enosta tuli minun huoltaja.

Toinen kuultava kertoo, että hän syntyi, kun perhe palasi talvisodan evakosta Kuolan niemimaalta. Hän joutui noin kaksivuotiaana Petsamon lastenkotiin äidin sairastuttua. Äiti kuoli ennen sotalapseksi Ruotsin lastenkotiin lähtöä ja isä oli joutunut vankilaan. Kuultava muistelee, että Petsamosta hänet siirrettiin Ruotsin Skellefteåiin, jossa oli kaksi vuotta sisarensa kanssa. Kaksi muuta sisarta olivat perheessä Suomessa. Toinen siskoista ei ole koskaan puhunut asiasta. Kuultava kertoo ajasta näin:

Se oli niin kuin leirintäalue, jossa oli punaiset isot parakit, missä me olimme koko lauma. Siellä oli nukkumaparakki, sitten oli semmoinen missä laitettiin ja syötiin ruokaa. Ja se oli aika lähellä merta, Skellefteåssa se paikka, missä me oltiin. Ja siinä oli korkea verkkoaita ympärillä. Hoitajat olivat oikein ihania. Yksi hoitajista vei sitten meidät vielä sieltä Ruotsista Metsolaan, lastenkotiin Lohjalle.

Ruotsista Lohjalle siirron jälkeen kuultavan asuinolosuhteet muuttuivat huonommaksi, ja hän koki turvattomuutta:

Minulla on hirveät muistot lastenkodista. Siellä oli kova kuri. Jos jotain jätti tekemättä tai teki, sai selkäänsä ja risu piti itse hakea. Sain monesti selkääni, olen saanut niin paljon risua. Johtajatäti otti syliinsä, pyllä paljaaksi ja piiskaa. Sitten opin, että mitä nopeammin alan itkemään, hän lopettaa piiskaamisen. Olen ollut tällainen villi ja vilkas enkä mikään hiljainen ja kiltti, niin minua on sitten rankaistu. Pyykkituvan vieressä oli komero, johon kerättiin lasten pissavaipat. Minut on viety sinne kurinpalautusta varten ja olen siellä tietysti itkenyt. Toinen tyttö on kellarista jotain hakiessaan kuullut, että minä siellä itken. Ovi oli ulkopuolelta lukittu, hän haki minut sieltä pois. Olimme hänen kanssaan samoissa lastenkodeissa ihan pienestä asti ja olen aina sanonut, että hän on minun siskoni. Olen tutustunut omiin siskoihini vasta aikuisena. Ystävälleni puolestaan kävi niin, että lauantaisin oli saunapäivä ja siellä oli tapana sanoa ”terveisiä saunasta” ja hän ei sanonut sitä. Johtajatäti sanoi, että hänen pitää mennä hakemaan risu. Oli syksy ja kylmä ja hänen täytyi mennä ulos. Minä juoksin raput ylös vinttiin ja ikkunasta tiputin hänelle saappaat, että pane jalkaan. Se paikka ei ollut ollenkaan hyvä paikka asua.

Lohjalla lastenkodissa meidän piti maitohinkit viedä aina maatalolle, josta sitten hevosella tuotiin aamulla maito. Muistan, kun vein niitä kannuja, niin mie aina sanoin, että miksi te äiti ja isä jätitte minut tänne ja katoin tuonne ylös. Kuvittelin Lapin olevan siellä, niin kuin se kartassa oli näytetty. Ei ne tulleet hakemaan, vaikka toivoin. En silloin voinut tietää, mitä on tapahtunut. Olimme jääneet orvoiksi.

Alussa lastenkodissa oli paljon lapsia. Pikkuhiljaa lapsia alkoi lähteä takaisin Lappiin. Muistan kun yksi täti lähti. Hän oli ollut jo Petsamon lastenkodissa töissä. Hän otti yhden tytön mukaansa ja lupasi tulla hakemaan minutkin. Minä odotin ja odotin, eikä hän koskaan hakenut minua.

Lastenkodissa oli sellaisia tätejä, jotka kattoivat nenänvartta pitkin, mutta vain johtajatäti oli ankara. Eräs Tyyne-täti auttoi minut aina pulasta. Elimme sodan jälkeistä aikaa, joka oli kaikkiaan huonoa aikaa Suomessa. Silti en oo ikinä kärsinyt nälkää. Oli aamupuuro, lounas, välipala, illallinen ja iltapala. Minulla on yksi muisto ruokailusta, kun erään Petsamosta lähtöisin olevan tytön aamupuurosta löytyi toukka. Hän oksensi, kun näki sen ja hänet pantiin syömään se puuro uudelleen. Pidän vieläkin yhteyttä lohjalaisiin ja Ruotsiin ja muistelemme näitä aikoja. Olin ainakin neljässä eri kuorossa mukana. Pioneerien kuoroon emme saaneet mennä, mutta minä menin. Talonmies oli niin mukava, että hän piilotti minut tai kertoi, että oli vasta nähnyt minut tässä lähellä jossain, ja minä olin mennyt sinne pioneerien kuoroon laulamaan. Tykkäsin työväenlauluista. Yksi työväenlaulu on minulle kaikkein rakkain:

'Punaorvon vala (kuultava laulaa)

On luonto jylhä, rajumyrskyt pauhaa ja niin synkkä on toiveitteni tie. On ryöstetty multa isä, äiti ja puutetta nyt kärsiä mä saan. Oli minullakin ennen kaunis koti, jossa vanhempani mua hoiteli. Vaan pommitus sen multa kaiken ryösti ja kova onni mua kohtasi. Mun isäin lepää sorakuopas tuolla, hän on tutkimatta teloitettuna ja äiti tuolla nurmen alla rauhallisna uinuu viimeuntansa. Heidän haudallensa istutan mä ruusun ja kostutan sen kyynelilläni. Sitä ruusua ei sortovalta kaada, sen puolest annan vaikka henkeni. Tulee vielä toinenkin aika, jolloin sorron yöstä mekin nousemme. Me katkomme sortovallan kahleet ja sotaorvon valan vannomme.'

Saman perheen lapsia voitiin sijoittaa eri perheisiin ja lastenkoteihin. Monet sisarukset ovat tutustuneet toisiinsa vasta aikuisina. Seuraava kuultava kuvaa kokemuksiin näin:

Olimme syksyllä kalakämpässä, kun äiti sairastui. Meitä oli neljä pientä lasta, nuorin rintaruokinnassa. Naapurivuonon setä toi keskimooottoriveneellä meidät Nellimiin. Äiti eli noin viikon sairaalassa ja kuoli. Jouduimme Rovaniemelle tuberkuloositutkimuksiin, menimme lokakuussa ja keväällä pääsimme pois. Sitten sisaruksista kaksi vietiin Rovaniemeltä jonnekin. Isä sanoi, että häneltä ei kysytty edes mitään. Kaks lasta jätettiin sinne vaan johonkin vieraisiin perheisiin. Siskon kanssakin ekaa kertaa nähtiin vasta, kun 18 olin. Nuorimman sisaren mie kyllä

näin Inarissa silloin, kun se oli yhdessä perheessä. Pariin kertaan sain siellä käydä kylässä. Sijaisperheen äiti ei halunnut, että me tutustutaan. Eno aina pyrki sinne katsomaan siskon lasta. Ne oli heti sanonut, että ei saa tulla. Veli oli kansalaiskoulussa ja asui samassa perheessä, missä pikkusisko oli, koska ei ollut vielä asuntolamajoitusta. Hän päivittäin tapasi sisartaan. Se aina, kun tuli sitten lomille, kertoi pikkusiskosta. Hän sai, mutta minä en saanut mennä sinne, minä olin asuntolassa.

Osa lapsista palasi lastenkodeista myöhemmin takaisin Suomeen. Osa heistä kokee, että tällöin olosuhteet huononivat uudelleen.

Ruotsissa olin sotalapsena. Mä kerron siitä nyt. Olin noin 1-vuotias ja sairaanhoitaja saattoi minut ilmeisesti Haaparantaan, koska sitten siitä vietiin, kilkura (nimikyltti) kaulassa. Ruotsissa mä olin ensin semmosessa laitoksessa, se oli varmaan joku lastenkoti. Ja sen jälkeen mut siirrettiin yhteen perheeseen. Mul oli kaikkea, mitä lapsi tarvii. Aivan kaikki. Mä sanon ihan suoraan, että mul oli onnellinen lapsuus, mutta kurja nuoruus. Äiti halusi pojan pois sieltä sitten, ja olinko mä 4,5 vuotta vanha. Kalajoella kerkesin kans olla sitten.

2 Asuttaminen ja valtion toimien vaikutus

Petsamolla on kolttasaamelainen historia, joka kytkeytyy sekä Venäjän että Suomen valtioihin. Alueella on ollut merkittävä rooli venäläisenä hallintopaikkana, ja myöhemmin sillä on ollut oma historiansa osana Suomea. Suomen valtion ensisijaisina tavoitteina 1920- ja 1930-luvuilla olivat Petsamon uudisasutuksen lisääminen ja luonnonvarojen teollisen hyödyntämisen aloittaminen Nikkelin kaivoksessa ja Jäämeren kalastuksessa. Näihin liittyvät valtion toimet aiheuttivat kolttasaamelaisille vaikeuksia jo ennen heidän asuttamistaan Inarin kuntaan, muun muassa elinkeinoista luopumista. Yksi kuultava kuvaa tilannetta näin:

Suomen valtio on hajottanut kolttayhteisöä tosi paljon, kun on asuttanut ihmisiä sinne kolttien alueelle ja sillä tavalla aiheuttanu sen, että juuri Paatsjoella ja Petsamossa he eivät oo enää voineet elää siinä elinkeinossa, mikä heillä on ollu. Jo silloin suomalaistaminen on vaikuttanu tosi paljon kolttayhteisöön ja tuonu alueellista jakoa.

Valtion omat tavoitteet ovat voineet vaikuttaa virkamiesten käyttäytymiseen kolttasaamelaisia kohtaan. Kolttasaamelaisen erityisasemaa alkuperäiskansana ei tunnustettu tai tunnistettu Petsamossa asumisen aikana. Petsamon kolttasaamelainen menneisyys heijastaa alueen poliittisia ja kulttuurisia muutoksia.

Toisen maailmasodan jälkeen kolttasaamelaiset asutettiin Inariin. Kolttasaamelaisen Inarin kuntaan asuttamisen selvitys- ja valmistelutyön tekijöitä on arvosteltu vitkastelusta, sillä asuttaminen kesti vuosikausia. Asuttamistoimet ja niitä seuranneet epävarmat ajat ovat jättäneet syviä traumoja asutettuun sukupolveen. Kuultavien kertomuksista käy ilmi, että tämän päivän epäluottamus viranomaisia kohtaan juontaa juurensa selkeästi historian tapahtumiin. Kuultava kertoo asuttamisen käytännön toteuttamisesta, joka oli raskasta erityisesti lapsille ja vanhuksille. Hän kuvaa oman perheensä monivaiheista matkaa väliaikaisesta asuinpaikasta Sevettijärvelle sekä asuttamisen ensi hetkiä traumaattiseksi muistoksi:

Evakon jälkeen asuimme Nangujärven Pihtikankaalla 4 vuotta. Se oli hirsirakennus. Meidän isoisä ja mummo asuivat kanssa siinä samassa. Maaliskuun 15. päivä 1949 yöllä olimme nukkumassa kun isä ja äiti herättivät, että äkkiä ylös, nyt meidän pittää lähtiä. Hevonen seisoj ulkopuolella kelkan kanssa, niin meitä sinne vaan täkkien ja taljojen väliin. Akujärven risteykseen ja kuorma-autoon. Inariin ku tulimme, Ranta-Marissa tarjosivat ruokaa. Sen jälkeen kuorma-auton lavalle ja jäätä myöten Inariin, Sevettiin päin. Ei ollu mittään tietä. Inarijärveä pitkin, Nitsijärveä pitkin Suojanperään, siihen tyhjensivät. Siinä oli kelkkaraito (pororaito), oli nimetty ketkä piti ottaa. Ja sitte ku tuli perille, piti kaivaa lumet ennen ku pääsi taloon sisälle.

Se oli ilkiä, kun sinne korpeen lähettivät, ja monet vanhukset ei ollu terveitäkään. Kesällä kuljettiin moottoriveneellä, viikko meni ennen kuin selvisi takasin. Kävi sääliksi mummoja ja pappoja, ku ne ei pystyny itte tekemään mittään ja piti kuitenkin toimia. Muistan, ku kävimme yhdessä talossa, ni siellä vanhukset söivät lattialla. Ei mittään ollu muuta. Siinä vaan semmonen pyyhe lattialla, ne siinä söivät. Ja piisissä oli pikkuinen tuli palamassa. Kyllä se teki kipiää. Nehän ne tuli ensimmäisenä, ja sitte ne kuolikin vielä. Siitä asti minä oon inhonnu niitä herroja, ku surman suuhun monet lähettivät sinne. Ja ei ollu lääkäriin mahollisuutta. Ei ollu puhelimia, ei tietä. Monet sairasti, vakavammin ku sairastu, ni se oli selvää, että se pahenee vaan, ku ei heti saa hoitoa. Ja pikkuvauvojaki monta meni, kuoli. Oli semmosta aikaa, eikä vaan se sota, mutta sen sodan jälkeenhän se oli vaikea, ku ei mittään ollu, ei mittään. Vaatteet oli resuset päällä. Oli se hirveää. Silloin oli taistelua.

Ennen sotia kolttasaamelaiset asuivat suvuittain siidoissa. Inarin kuntaan asuttamisen jälkeen Suonikylän siidan asukkaat sijoitettiin pääosin Pohjois-Inariin, Sevettijärven–Näätämön alueelle ja Paatsjoen sekä Petsamon siidojen asukkaat Etelä-Inariin, Keväjärven–Nellimin alueelle. Läntisimmän kolttasaamelaisen siidan, Näätämön siidan alueet, ovat ulottuneet myös nykyiselle kolttala-alueelle sen pohjoisosiin.

Sevettijärven alue on ollut Näättämön siidan aluetta. Asuttamisella oli hajauttava vaikutus sukuyhteyksiin. Samasta suvusta olevat kuultavat kertovat, että vaikka suku oli asunut Suonikylässä, silti heidän perheensä asettui asumaan Nellimin alueelle:

Sinnehän ne jäi, vaikka mummo olisi halunnut että olisi paljon läheisiä ja sukulaisia. Me jäätiin muusta ydinsuvusta pois. Minä olen käynyt Nellimin ja Ivalon kouluja ja sitten lähtenyt maailmalle, ennen olisin ollut Sevetissä. Olen puoli vuotta siellä sitten jälkeen päin käynyt kulttuuri- ja kielikoulutusta, niin kyllähän se on ihan erilaista. Mie silloin tutustuin kaikista eniten siihen kyläyhteisöön. Norjakin lähellä. Minun sisaruksista moni olisi toivonut, että olisi ollut Sevetissä. Olisi se vanhempi kulttuuri säilynyt. Mehän menetimme paljon. Olen niin suomalaistettu, että olen kohta enemmän kuin suomalaiset. [Naurua]. Harmittaa.

Sevettijärvellä oltiin kaukana kaikista palveluista. Ensimmäisen tien rakennustyöt kestivät 20 vuotta. Autolla ajettava polkutie Sevettijärvelle saakka valmistui 1969. Lapin syrjäseutujen sähköistäminen eteni hitaasti, ja Sevettijärvi–Näättämön alueella oli vielä 1980-luvulla sähköttömiä kotitalouksia.

Sevettijärvellä varttunut kuultava muistelee, että oli vain noin 10-vuotias, kun joutui pari vuotta vanhemman siskonsa kanssa vastuuseen pienistä sisaruksistaan, kun äiti sairastui ja joutui kahdeksi kuukaudeksi sairaalahoitoon. Isä oli porotöissä, eikä kotiin saatu ketään apuun. Sevettijärvellä ei ollut asuttamisen alussa vielä terveydenhoitajaa. Sukulaiset vetivät sairastunutta vetokelkalla rantataipaleita pitkin Sevettijärveltä Inariin. Oli toukokuu ja kelirikkoaika, rannasta oli jo jäät sulaneet ja jälle oli vaikea päästä:

Siskohan oli vain pari vuotta, oliko se sitäkään. Kun hänkin sairastui, isällä oli porohommat, mutta joutui laskea porot pois. Eihän me olis selvitty niitten kans vielä kaiken lisäksi. Se oli kurjaa aikaa. Porot tulivat syksyllä takaisin. Sitte parani tilanne, ku terveysisaret oli siellä, että ne pystyi auttamaan. Ne tekivät hyvän työn kuitenkin. Ei niitä voi moittia. Se paikka oli tiettömän taipaleen takana todellakin. Jos Norja ei olis ollu niin lähellä, ni ei siellä olis selvinny monikaan. Sieltähän kaikki elintarvikkeet aina haettiin.

Useat kuultavat kertovat Norjan läheisyyden tärkeydestä asuttamisesta aivan näihin päiviin asti. Norjaan tehtiin säännöllisesti kauppamatkoja Nellimin ja Sevettijärven alueilta. Kauppoihin ja ravintoloihin myytiin ja vaihdettiin elintarvikkeisiin poronlihaa, riekkoja, kalaa, marjoja ja käsitöitä. Myöhemmässä vaiheessa Norja tarjosi

kolttasaamelaisille myös työtä. Maitoa haettiin myös Inarjärven ympäristön asukkailta, muun muassa Kauhalahdesta, jossa asui inarinsaamelaisia perheitä. Marjoja ja kaloja myytiin myös Inarin ja Nellimin kauppoihin.

Sodan jälkeiset jatkuvat muutot olivat raskaita, ja ihmiset olivat väsyneitä monen tilapäisen asunnon rakentamiseen. He toivoivat hajanaisen tilapäisasumisen päättyvän. Kaikki eivät halunneet jälleen muuttaa valtion heille osoittamaan uuteen asuinpaikkaan Sevettijärvelle, ja osa halusi jäädä parempien ansiotyömahdollisuuksien vuoksi Etelä-Inarin alueelle. Luttojoen varrella puolestaan oli rehevää maata ja samantyyppinen maisema kuin entisillä kotiseuduilla, ja joessa oli mahdollisuus kalastaa:

Meiän perhe oli yks niistä perheistä, jotka ei halunnu muuttaa Sevettiin. Heille oli osoitettu se talo sieltä, mutta ne oli niin väsyneitä siitä ainaisesta evakosta ja muuttamisesta, niin ne päätti, että me jäädään tähän, sinne Mustolaan. Ja niin ne jäi ja Suomen valtio otti niiltä kaikki tuet pois. Eivät saaneet kolttatilaa, eli ne sai pärjätä omillaan.

Asutusviranomaiset olivat tehneet päätöksen, että ainoastaan valtion osoittamalle kolttala-alueen asuinpaikalle muuttaville kolttasaamelaisille kuuluivat lain mukaiset etuudet.

Menneisyyden tapahtumat tämän päivän kipupisteinä

Kuulemisissa kerrotaan, että kolttayhteisössä esiintyy nykyään merkittäviä sosiaalisia ongelmia, kuten alkoholismia, syrjäytymistä ja mielenterveysongelmia. Näiden juuret ulottuvat asuttamistoimiin ja epäselviin vaiheisiin kolttalain toteutuksessa, jotka ovat hajottaneet yhteisön rakenteita ja heikentäneet luottamusta viranomaisiin:

Kolttayhteisössä luottamus on tosi heikkoa valtiota tai muutenkin viranomaisia kohtaan. Historia tekee sen. Varautuneisuus ja pelko uusia hankkeita kohtaan lähtee siitä, miten Petsamossa on käynyt. Petsamon nikkelin löytyminen on vaikuttanu siihen, että on jouduttu lähtemään sieltä alueelta pois. Pelko elää nyky päivän koltissa edelleen yhtä paljon. Myös Petsamon aika on ollut Suomen valtion toimia.

Asuttamisen perintönä jälkipolville on asutetun sukupolven vaikeneminen ras-kaista kokemuksistaan. Vaikeneminen johti siihen, että koltansaamen kielen siirtäminen seuraaville sukupolville katkesi osittain ja joissakin perheissä kokonaan, ja tilalle tuli häpeän ja alemmuuden tunne omista juurista. Se on jättänyt pysyvän

jäljen seuraaville sukupolville, ja kulttuurinen menetys on korvaamaton. Taakkasiirtymät näkyvät nuoremmissa sukupolvissa. Taakkasiirtymillä tarkoitetaan sukupolvelta toiselle kulkeutuvia ongelmia ja tunnetiloja, jotka on työnnetty pois mielestä. Niitä ei ole pystytty kohtaamaan ja käsittelemään. Vaikka asiat ovat jääneet suurimaksi osaksi tiedostamattomiksi, ne vaikuttavat ihmisen identiteettiin sekä sisäiseen ja ulkoiseen elämään.

Eräs kuultava pohtii myös asuntolasukupolven toimijuutta:

Sehän on myös aikansa kuva, että on haluttu piilottaa kolttasaamelaisuus ja olla jotakin muuta kuin sitten onkaan. Jotenkin se asuntolasukupolven toimijuus on karsittu pois, että vaan reagoidaan siihen, mitä annetaan. Kyllä mä sen jonkun sortin traumaksi tai taakkasiirtymäksi lasken. Pikkuhiljaa se kolttasaamelaisen herääminen siihen, että oma kulttuuri ja kieli on tärkeää ja arvokkaita, se tuli ehkä enemmän sitten 2000-luvun puolella.

Nuoret, jotka muuttivat 60-luvun lopulla ja 70-luvulla Etelä-Suomeen tai Ruotsiin, halusivat että heitä ei pidetä kolttasaamelaisina. Ne salasivat sen, koska se oli niin kipeä asia, että pidetään huonompana.

Vaikka minua ei koskaan pilkattu eikä haukuttu, minä tunsin sen. Tiesin sen, että kun olen kolttia, minulla on kolttasukunimi, olen vähän alempiarvoinen. Mutta minähän en sitä ikinä voinut hyväksyä, siksi minä aina sitten sanoinkin, että minä olen kolttia ja puolustin.

Kuultavat kertovat kolttialueen kylien moninaisista sosiaalisista ongelmista. He puhuvat pitkäaikaisesta työttömyydestä, syrjäytymisestä ja erityisesti alkoholiongelmistä. Ryhmäkuulemisissa sosiaaliset ongelmat tuodaan selkeästi esille, mutta niitä ei avata tarkemmin. Kuultavat kaipaavat turvallista tilaa, jossa asioista voidaan keskustella yhteisönä. He kertovat kuolemantapauksista, jotka liittyvät alkoholin käyttöön sekä itsemurhista eri aikakausina. Yksittäisissä kuulemisissa asioista kerrotaan perhekohtaisina kokemuksina. Eräs kuultava kuvaa ongelmia näin:

Justiin tuo alkoholiongelma on ollu tällä kylällä, että nuoria menny paljon sen takia. Melkeen luovuttaneet jo nämä toiset ihmiset, että kyllä aika ihme pittää tapahtua.

Muutama kuultava kertoo komissiolle kokemuksiaan lapsuudesta alkoholisoituneessa perheympäristössä, jossa vanhemman päihteidenkäyttö heijastui voimakkaasti lapsen hyvinvointiin. Eräs kuultava kuvaa kokemuksiaan seuraavasti:

Lapsuudessani entisessä kotikylässäni näkyi tosi vahvasti pahoinvointi sekä inarinsaamelaisilla että koltilla. Perinteinen elämänmalli alkoi murtua ja alkoholin käyttö oli tosi rajua. Oli myös työllisyysongelmia. Alueelle tuli metsätyömaita ja rakennettiin uusia kolttiloja. Ihmisiä siirrettiin Inarijärven ympäristöstä tänne asumaan ja suurin osa oli yksinäisiä miehiä, jotka sitten alkoholisoituivat. Metsätyömaat lopulta vähenivät ja tuli talousvaikeuksia. Jos ajattelee vaikka isän ikäisiä ja vähän nuorempia kun olin lapsi, niin oikeestaan kaikki he ovat kuolleet. Kyllä se heijastui tosi paljon lapsen elämään, kun kotona oli levotonta.

Eräs kuultava kertoo, että on aikuisena ymmärtänyt, että myös muilla samanikäisillä on ollut alkoholismia perheessä. Alkoholin leimaamassa perheessä kasvaminen on ollut jopa yhden kokonaisen sukupolven kokemus, jonka taustalla ovat edellisen sukupolven kokemukset:

Mä ajattelen, että miten assimilaatio on näkyny meille jälkipolville. Ja sitten mä havahduin alkoholin käyttöön ja siihen, miten se on vaikuttanu. Puhe on keskittynyt paljon asuntolassa asuneisiin sukupolviin. Mutta se on ehkä vähän vaiettu aihe, että minkälainen lapsuus ja nuoruus on ollu meillä, ketkä ollaan näiden asuntolan käyneiden ihmisten lapsia. Siitä ehkä vähän ohimennen siellä täällä myös puhutaan, että moni hukuttaa huolensa pulloon, tai että moni avaa sen korkin. Se on tietynlainen normaali, ja sitä alkoholia käytetään monessa talossa. Suvuissa tiedetään, että siellä talossa juodaan. Sitten samaan aikaan ei kerrota, että meidänkin kotona.

Aikuisena olen oppinut ymmärtämään, et aika monilla mun ikäisilläni oli sama tilanne kotona. Kun on humalainen vanhempi kotona, se vaikuttaa siihen turvallisuuden tunteeseenkin, ja sitten kannoin myös häpeää siitä, että meillä on nyt kotona vanhempi, joka juo, ja kenelläkään muulla ei varmasti oo. Ajattelin, et muilla on ne täydelliset saamelaiset perheet, missä on poronhoitoa ja kalastusta, ja kuljetaan ja tehään yhdessä. Ja sit meil ei oo mitään.

Ehkä se ydinajatus siinä on, että on sukupolvia, jotka ei oo saanu kokea vanhemmuutta ja että ymmärtää sen, kuinka olla vanhempi, ku ei oo saanu siellä asuntolassa vanhemmuuden mallia, että kuinka toimia. Sitten se näkyy meidän elämässä, että jatkuu se sellanen pärjäämisen mentaliteetti. Vanhemmat sukupolvet on joutunut pärjäämään erilaisissa olosuhteissa eri syistä, ja nuoremmilla se pärjääminen jatkuu taas näistä muista syistä.

Edelleen se on sellainen aihe, mistä julkisestikaan ei puhuta. Koska yhteisöt on pieniä, ei haluta kantaa sitä häpeää itsestä, että minä olen nyt vaikka sairastunut, ja minulla on alkoholin kanssa ongelmia. Ei haluta häpäistä omaa perhettä tai

omaa sukua. Koska se ajattelutapa on niin laaja, että oli mitä tahansa poikkeavaa perheessä, niin se ei koskaan koske pelkästään sitä yksilöä, vaan se ajatellaan sitten siihen sukuun.

Assimilaatio tarkoittaa prosessia, jossa vähemmistökulttuurin jäsenet sulautetaan valtakulttuuriin. Kolttasaamelaisten osalta tämä tarkoittaa äidinkielen menettämistä osittain tai kokonaan, koska saamen kielen käyttöä rajoitettiin tai se kiellettiin kouluissa ja asuntoloissa 1950- ja 1960-luvuilla. Opetus ja kasvatus järjestettiin valtakulttuurin ehdoilla ja pääosin suomen kielellä. Toimet tukahduttivat kolttasaamelaisten kulttuurisia tapoja, katkaisivat yhteyksiä omaan yhteisöön ja vaikuttivat identiteetin muotoutumiseen.

Kuultavat kertovat, että ovat kokeneet asuntolakouluissa yksinäisyyttä, häpeää ja syrjintää ja jopa väkivaltaa. Vaikutukset eivät jääneet yksilötasolle, vaan ovat siirtyneet seuraaville sukupolville. Nuoremmat sukupolvet joutuvat etsimään uudeleen yhteyttä omaan sukuun ja kulttuuriinsa. Kulttuurinen ja kielellinen elvytys on nykyään osa prosessia, jossa menneisyyden haavat pyritään parantamaan ja yhteys omaan kulttuuriin palauttamaan. Kuultavat puhuvat taakkasiirtymästä jälkipolven pärjäämisen kulttuurina. Eräs kuultava kuvaa taustaansa näin:

Kolttasaamelaiset juuret on minulla kyllä hyvin salaperäiset. Minulle ei oo kerrottua mitään. Se on ollut semmonen häpeän aihe. Isäni on suomalainen ja äiti kolttasaamelainen. Me ollaan käyty mummolassa ja olen viettänyt siellä lapsuuden kesiä. Lapsuuden lomista mulla on älyttömän ihanat muistot. En aina ymmärtänyt mitä mummo sanoi, koska hän puhui sekaisin suomea ja saamea.

Ku tultiin pois sieltä, missä kaikki oli suomalaisia äitejä, ja meillä oli sitte tämä kolttasaamelainen äiti, ni tuli vastaan se häpeän tunne. Miksi äiti käyttäytyy noin? Miksi äiti on niin sulkeutunu? Ja äiti oli myös sairastunut. Hän teki lopulta itsemurhan. Hän on voinut huonosti. Äiti ei kertonut koskaan lapsuutensa vaiheista.

*Mulle on selvinny nämä kaikki nyt vasta kuudenkymmenen ylitettyäni. Nyt, ku *Je'vida*-elokuva tuli, niin minä löysin siitä selityksen, että voiko tämä johtua siitä, miten niitä on kohdeltu, miten niistä on alettu tekemään suomalaisia. Kovaa on ollut kolttanaisen jälkeläisen, lapsenkin, elämä. Nyt oon iän myöten tullu enempi ylpeäksi.*

Suurimpana toiveena olisi, että ihmiset ei enää jatkaisi tuota pilkkaa. Nyt äitin juuret ja äitin sairastuminen, niin mä oon löytäny siihen tarinan, että mikä kaikki on vaikuttanut tähän (omaa häpeään), mikä on onneksi menny pois nytten,

koska ymmärtää sen, mistä on kysymys. Häpeähän siinä on aika paha. Sehän vaikuttaa ihmisen liikkumiseen ja tutustumiseen ja kaikkiin asioihin. Häpeä voi olla iso kynnys ylittää.

Siihen on auttanut asioiden tutkiminen ja nyt mä tiedän, mitä se on. Ku enhän minä oo tienny. Ja tämä Je'vida antoi vielä lisää mulle selvyttä, että mikä voi olla se, mikä on aiheuttanu äitillekin sitä häpeää ja vaikenemista, niin sehän on juuri tuo, mitä niille on tehty. Ja herkät ihmisethän kärsii.

Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön Uvjj – Uvjä – Uvjan kulttuurinmukaisia palveluja pidetään kuulemisissa erittäin tärkeinä. Syiksi tähän koetaan muun muassa se, että yksikön työntekijät voivat jalkautua kentälle ja ovat siten hyvin saatutettavia, eikä kulttuurisia asioita tarvitse erikseen selvittää.

Mie ite oon kokenu tosi hyvänä, että on Uvji. Yleensä saattaa mennä terapia-ajasta puoli tuntia siihen, että selvität, että minkä takia mä saatan tuntea näin voimakkaita reaktioita johonki pikkuasiaan, ku pitää ensin selvittää, että ku mie oon saamelainen ja taakkaa siirtyny sukupolvelta toiselle ja kielitraumoja, että sen takia tulee tämmösiä vahvojakin reaktioita pieniin asioihin. Uvjalla ei tarvi sitä selittää, vaan ne tietää etukäteen siellä, että saattaa olla kaikennäköstä taakan siirtymää. Henkilökohtaisesti en tiennyt kaipaavani Uvjjin kaltaista toimintaa ennenkö sitten sitä olen hyödyntäny.

Mietin juuri semmosia ihmisiä, jotka on ollu koulukiusattuja ja sitten on traumatisoitunut siitä ja kokemukset on lamauttanu. Monelle on tullu se alkoholiongelman jälkeen, ja aika paljon on niitä ihmisiä.

Osalle on mielenterveysongelmat tullu sitä kautta, niin se osoittaa, että pitäs olla näitä kulttuurin mukaisia mielenterveys- ja päihdepalveluita, koska nehän on semmosia asioita, mitä ei ihminen oma-aloitteisesti pysty alottamaan. Ja sitte muodostuu se sosiaalisten tilanteiden pelko niin suureksi, että omia asioita, niitä jätetään mieluummin hoitamatta, kuin lähetään niitä hoitamaan. Siitä muodostuu solmuja vuosi vuodelta enemmän.

3 Kylien elinvoimaisuus ja kolttalaki

Kolttalaki ja sen soveltaminen

Kolttalailla säädellään kolttasaamelaisten asemaa, oikeuksia ja tukitoimia erityisesti kolttala-alueella. Kolttalain yhtenä tavoitteena on kolttasaamelaisten kylien elinvoimaisuuden parantaminen. Lain pohjalta on perustettu kolttakulttuurisäätiö, jonka tehtävänä on varmistaa kulttuurin jatkuva kehitys sekä koltansaamen säilyminen.

Kolttalaki säädettiin alun perin asuttamislakina (273/55), ja sen taustalla olivat toisen maailmansodan jälkeiset tapahtumat. Lain tavoitteena oli turvata maattoman väestön ja kotiseutunsa menettäneiden kolttasaamelaisten asumisen ongelmia. Laki auttoi kolttasaamelaisia uuden alun rakentamisessa, sillä Suomen valtio oli luvannut huolehtia heistä. Nykyisen kolttalain (253/1995) 1 §:ssä säädetään lain tavoitteeksi edistää kolttaväestön ja kolttaluonnon elinolosuhteita ja toimeentulomahdollisuuksia sekä ylläpitää ja edistää kolttakulttuuria.

Kuultavat ovat kertoneet moninaisista ongelmista, jotka liittyvät kolttalain soveltamiseen. Useimmiten ongelmat liittyvät rakentamiseen, rahoitukseen ja maankäyttöön ja näiden osalta myös viranomaisten vaihtelevaan lain tulkintaan. Kolttalaki koetaan myös yhteisöä jakavaksi rakenteeksi, koska laissa määritellään hyvin tarkasti, ketkä voivat saada rahoitusta ja rakentaa. Osa kolttasaamelaisesta yhteisöstä jää kolttalain suomien mahdollisuuksien ulkopuolelle. Kuultavat kertovat myös lain ongelmista avioerotilanteissa ja perintökaressa.

Kolttien kyläkokous ja kolttaneuvostot

Kolttien kyläkokous on kolttasaamelaisten perinteinen itsehallintojärjestelmä, ja se on kolttasaamelaisten virallinen edustaja. Kolttalain kahdeksannessa luvussa on säädetty kolttien kyläkokouksesta, kolttaneuvostoista ja luottamusmiehestä. Ne ovat osa kolttien vanhaa, ennen sotia vallinnutta perinteistä kylähallintoa. Kyläkokousjärjestelmä on jatkanut toimintaansa yhteisön keskuudessa satoja vuosia. Kolttasaamelaisten asiainhoito on kirjattu sittemmin myös lain tasolle. Järjestelmä on siis ollut olemassa jo ennen nykyistä lainsäädäntöä. Suomalaiset viranomaiset ovat tunnustaneet sen aseman kolttasaamelaisten korkeimpana päättävänä elimenä jo 1900-luvun alussa, vaikka tällä ei ollut aina käytännön merkitystä. Kylähallinnon asema kuitenkin oli tiedossa ja tunnustettiin asuttamisen aikana, ja ensimmäisen kolttalain jälkeen kolttatiloja jaettaessa kyläkokousta tai luottamusmiestä kuultiin, kun piti ratkaista, oliko henkilö tai perhe oikeutettu kolttatilaan.

Kolttalain 45 §:n mukaan kolttaneuvostot vastaavat kyläkokouksissa käsiteltävien asioiden valmistelusta ja päätösten täytäntöönpanosta. Ne antavat lausuntoja viranomaisille kolttasaamelaisten elinkeinoja ja elinolosuhteita koskevissa laajakantoisissa tai kiireellisissä asioissa. Lisäksi kolttaneuvostot lausuvat muun muassa poro-, metsästyks- ja kalapirttihakemuksista sekä maansaantihakemuksista ja muista kolttasaamelaisten olosuhteisiin vaikuttavista asioista.

Kyläkokouksen toiminnan määräraha tulee maa- ja metsätalousministeriöstä. Ministeriö maksaa määrärahan maaseudun kehittämisrahastosta. Se myöntää Lapin ELY-keskukselle vuosittain määrärahakirjeellä tietyn summan kolttien asiainhoidon

kulujen korvaamiseen. Asiainhoito on määritelty kolttalain kahdeksannessa luvussa. Vuosittainen määräraha ei ole noussut juurikaan yli kymmeneen vuoteen, vaikka kustannuksia on tullut lisää. Jo pelkästään rahan arvo on muuttunut kymmenessä vuodessa.

Komission tekemissä kolttasaamelaisten kuulemisissa on tuotu esille huoli määrärahan riittävyydestä. Määrärahan riittämättömyys asioiden hoitoon vaikuttaa hallintojärjestelmän toimintaan rajoittavasti, ja kokouksia on jouduttu vähentämään, vaikka niitä olisi tarpeen pitää enemmän:

Vuonna 2014 määräraha on ollut 85 000 euroa kaikkineen kaikkien kulujen maksamiseen, johon sisältyvät luottamusmiehen palkkio, sihteerin palkkio ja kokouspalkkiot, matkakulut, vuokrat ja kaikki toiminta. Vuonna 2024 vuosittainen määräraha oli 90 000 eli se on noussut kymmenessä vuodessa 5 000 euroa. Toisaalta kaikki kulut on nousseet ihan älyttömän paljon. Valtion matkustussäännön mukainen matkakorvaus on paljon enemmän nykyään, esimerkiksi tällaiseen menee paljon enemmän rahaa ja on erikoista, että sitä ei nähdä. Luottamusmiehen ja sihteerin palkkiot ovat nousseet kymmenen vuoden aikana noin 200 euroa ja ne ovat indeksin mukaisia korotuksia. Ei älyttömän paljon, jos vertaa työmäärään ja työn vaativuuteen, ja minkälaista osaamista pitää olla, niin nämähän ei vastaa ollenkaan sitä. On edelleen niin, että ELY-keskus maksaa sen palkkiona eli luottamusmiehellä ja sihteerillä ei ole työsuhdetta olemassa. Kolmena vuotena peräkkäin on tehty kirjallisesti esitys maa- ja metsätalousministeriölle siitä, että nostettaisiin toiminnan määrärahaa sekä muutettaisiin tehtäviä työsuhteiksi.

Kolttien kyläkokouksella ei ole omaa oikeushenkilön asemaa, joten se ei voi toimia esimerkiksi työnantajana. Kyläkokous on esittänyt luottamusmiehen ja sihteerin tehtävien kehittämistä, mutta se vaatisi muutoksen kolttalakiin. Lain muutosprosessiin ei uskalleta lähteä, koska jokavuotinen määrärahan riittämisen epävarmuus luo pelkoa siitä, voidaanko lakiesitystä käsitellä ja järjestää laajoja kuulemisia asiasta ilman riittäviä resursseja.

Komission kuulemisissa korostuu, että kolttalaki on osin vanhentunut eikä vastaa nykyajan tarpeita. Pääosin kolttalaki koetaan hyväksi. Kolttasaamelaiset kokevat asioinnin ELY-keskuksen ja maa- ja metsätalousministeriön kanssa vaikeaksi, koska viranomaiset eivät edistä asioita tai eivät selvitä vaihtoehtoja, vaikka niitä olisi. Usein vastauksena on, ettei nykyisen lain puitteissa voida tehdä mitään, mikä koetaan painostukseksi lain avaamiseen ja uudistamiseen.

Kuulemisvelvollisuus

Kolttalaissa on säädetty viranomaisten kuulemisvelvoitteesta. Lain mukaan viranomaisten tulee kuulla kolttien kyläkokousta tai kolttaneuvostoa sellaisissa asioissa, jotka koskevat kolttasaamelaisten elinkeinoja, elinoloja tai muita heille tärkeitä kysymyksiä. On tapauksia, joissa viranomaisen lausunnon pyytäminen kolttaluuetta koskevasta asiasta on jäänyt tekemättä. Kun asiasta on muistutettu kyseistä viranomaista, he ovat pahoitelleet, minkä jälkeen on ollut mahdollista antaa lausunto ja viranomaisen on antanut lisäaikaa lausunnon toimittamiseen. Lain edellyttämä minimi on lausuntopyyntö, jonka koetaan olevan todella heikko tapa vaikuttaa. Viranomaisella ei ole kuulemistilaisuuden järjestämisvelvollisuutta, vaan sen on ainoastaan varattava tilaisuus lausunnon antamiseen. Viranomaiset toteuttavat pääsääntöisesti kolttalain kuulemisvelvoitteen minimivaatimuksen:

No, meillähän on se kuulemisvelvoite, mutta se on taas eri asia, kuinka vakavasti mitäki otetaan. Ja sitte mikä taho tietää ja haluaa pyytää sitä lausuntoa meiltä, nii se on semmonen yks ongelma, että niistä joutuu muistuttelemaan. Metsähallituksen kanssa menee nyt kohtuu hyvin, että ne nykyään aktiivisesti ottaa meihin yhteyttä näissä kuulemisissa ja jopa pidetään neuvotteluitakin, että se on kehityssaskel eteenpäin. Mutta on monia tahoja, jotka ei sitten.

Kolttien kyläkokous saa myös kritiikkiä toiminnastaan kuulemisissa. Kuultavat kaipaavat kylien kehittämissuunnitelmaa toiminnan selkeyttämiseksi. Osa kuultavista, joilla on pienimuotoista yritystoimintaa, esimerkiksi matkailua, kokee ettei heidän asioitaan edistetä kyläkokouksissa eikä kokouksiin osallistumisella ei ole merkitystä. Osa kuultavista kokee oman yritystoiminnan kehittämisen vaikeaksi, koska matkailulle annetaan liikkumisrajoituksia luontoon poronhoidon eduksi. Kuultavat kertovat kolttaluuetta sisäisistä ristiriidoista, joissa korostuu perinteisten elinkeinojen ja muiden elinkeinojen vastakkainasettelu.

Kylien elinvoimaisuus

Keväjärv–Nellimin sekä Sevettijärvi–Näätämon kolttaluuetta asukkaiden ryhmäkuulemisissa keskusteltiin erikseen molempien alueiden erityispiirteistä sekä yhteisistä kolttalakiin liittyvistä asioista. Kuultavat toteavat, että saatavat ja saavutettavat palvelut tekevät kylistä elinvoimaisia. Vaikka kolttalain yhtenä tavoitteena on kylien elinvoimaisuuden parantaminen, laki ei yksistään riitä tämän turvaamiseen. Suomen heikko taloudellinen tilanne on johtanut jo ennestään vähäisten julkisten palvelujen vähenemiseen, ja palvelut ovat siirtyneet kuntakeskittymään Ivaloon tai etäpalveluiksi. Matkaa kuntakeskukseen voi olla kunnan alueella jopa 200 kilometriä:

Kun puhuit näistä palveluista, niin nythän on menty takaisin siihen aikaan, ennen kuin palvelut tuli. Kaikki karkaa kauas ja mittään ei saa täältä. Tai sitten on se tietokone, mutta varmaan puolet porukasta on semmosia, jotka ei käytä näitä vehkeitä. On muutamia paikkoja, missä on aika haastavat verkkoyhteydet, esimerkiksi Nitsijärvellä ja myös Kirakkajärven alueella.

Paikoittain heikot tietotekniset yhteydet vaikeuttavat palvelurakenteiden saavutettavuutta ja esimerkiksi etätyön tekemistä ja etäopiskelujen suorittamista.

ELY-keskukselle kuituosuuskunnan nimissä olen tehnyt esityksen, että uuden asuinalueen tontille vedettäisiin kuituvaraus. Tästä ei valtiolle olisi mitään kuluja koitunut, vaan kulut olisi koitunut sille koltalle, joka tämän valokuituliittymän haluaa ottaa käyttöön. Ely-keskukselle laitettiin esitys, että vedetään nämä kuituvaraukset ja pyydettiin lupa, että saako nämä kaapelit sijoittaa ELY-keskuksen hallinnoimalle maalle. Sieltä tuli vastaus, että ei saa, joten ei näitä kuituvarauksia sitten sijoitettu. Oltiin ihan hyvää hyvyttään kolttaluuetta kehittämässä, mutta en oikein tiä, valtiolla ei ollu intressiä tähän.

Kolttasaamelaisten asuinalueista porotaloutta harjoitetaan Sevettijärven alueella. Nellimissä porotaloutta on enää muutamalla ihmisellä. Porotalous nähdään kuulemisissa tärkeäksi huoltovarmuustekijäksi ja työllistäjäksi, mutta ennen kaikkea koetaan, että porotalous säilyttää perinteistä elinkeinoa ja kieltä:

Täällähän meitä vielä on. Ennen oli joka talossa ihmisiä ja niillä vähän poroja ja saattoi kalastaa. Siinä suhteessahan se on aika paljon muuttunu, että on paljon taloja tyhjillään tai sitten on yhtä, kahta ihmistä, jotka on ikääntyneitä, ei ole aktiivisesti enää mukana. Ja poronhoidossa se väki vähenee koko ajan. Minusta on äärimmäisen tärkeätä, että turvataan se, että pystytään täällä elämään näissä perinteisissä elinkeinoissa. Nytkin huomasi, ku meillä oli viikonloppuna molemmissa paliskunnissa erotukset, että minkälainen merkitys sillä on – ei pelkästään niille ammattiporomiehille mutta sille, jolla on kaks poroa tai jolla ei ole yhtään poroa – niin kuinka paljon niitä ihmisiä siellä on mukana, ja miten ne on osana sitä, ja välillä on lapsia tosi paljon aidoilla mukana.

Ilmastonmuutos koetaan kuulemisissa merkittävänä uhkana poronhoidolle. Se aiheuttaa jatkuvia taloudellisia haasteita ruokinnan lisääntyessä ja polttoainekulujen kasvaessa ja herättää huolta siitä, voivatko perinteiset elinkeinot enää tarjota toimeentuloa. Moni miettii, miten elää ja selviytyä kasvavista kustannuksista. Tämä kehitys uhkaa elävää kulttuuria ja herättää kysymyksen: miten täällä pärjätään jatkossa?

En voi sanoa ainakaan, että valtio hyvin hoitaisi. Kehumaan ei voi lähteä. Valtio ei usko poromiestä eikä saamelaista varsinkaan siinä, mitä ne sanoo. Siihen tarvitaan Luke ennen kuin se uskoo, että mitkä on kaivuolosuhteet. Luken tutkija tulee silloin ku sen kalenteriin sopii ja käy kaivamassa sen lumen tuossa. Se ei usko, jos me koko talven teemme sitä. Ku Luken tutkija käy yhen päivän ja muutamaman montun kaivaa, niin se kertoo sitten valtiolle, että mikä on se kaivuulosuhde. Onko maat jäässä, hankaloittaako se lumi kaivuuta ja minkä takia porot näkyy, että onko se ylilaidunnus vai ilmastonmuutos tai muut häiriöt tai joku muu. Pitää todistella ensin vuosi sitä tuhoa, sitten oottaa toinen vuosi mahdollista korvausta ja sitten se väli, se kaks vuotta poromies on ahdingossa. Sitten kun tulee se korvaus, tulee nykytahtia jo uus kato sen jälkeen. Että hankala päästä jaloilleen. Se näkyy nyt siinä, että ihmiset lyö pillejä pussiin. Luulen, että meillä tulee työvoimapula paliskunnissa, ja siirtykö se sitten enää uusille sukupolville. Se on oikein iso murros tässä tulossa ilmastonmuutoksen takia.

Koltta-alueen kylissä on ollut tavanomaista, että ihmiset elävät yhdistelmätaloudessa. Perheissä voi olla kalastusta, poronhoitoa, käsitöitä, keräilyä ja pienimuotoista matkailuliiketoimintaa sekä muuta palkkatyötä. Ammattimainen kalastus on vähäistä. Kotitarvekalastuksen merkitys puolestaan on melko suuri:

Kotitarvekalastus, sitähan on kyllä edelleen joka talossa. Kyllä täällä kaikki jotka vaan järven rantaan kostuu, itte kalastaa.

Kolttalain 11 §:ssä säädetään koltta-alueen kalavesien hoidosta. Maatilatalouden kehittämisrahaston varoilla voidaan hankkia kalanpoikasia istutettavaksi koltta-alueen vesistöihin. Nellim–Keväjärven alueella istutuksia on tehty vuosittain, ja istutussuunnitelmat tekee Metsähallitus. Taimenistutusten osalta ongelmana on, että ne pyydetään alamittaisena istutusten jälkeen, eikä Metsähallituksella ole riittäviä kalastuksenvalvontaresursseja. Sevettijärvi–Näätämön koltta-alueen vesistöihin istutukset ovat kiellettyjä lohen iholoisen (*Gyrodactylus salaris*) tartuntavaaran vuoksi. Alueen kalavesien hoito perustuu luontaiseen kalastukseen, jonka kuulemissa todetaan olevan riittävä:

Tietyissä paikoissa alkaa olla ylitiheyttä. Missä enemmän pyydetty, on tehty rajoituksia kolttien kyläkokouksen esityksestä. Tarvittaessa voidaan tehdä muun muassa kutuaikarauhoituksia.

Sevettijärvi–Näätämön alueen kolttasaamelaisille tärkeä ja perinteinen kalastuskohde on Näätämöjoki. Veden kalastusoikeudet, rajoitukset ja sallitut pyyntitavat neuvotellaan yhdessä Norjan valtion kanssa. Suomesta mukana on maa- ja metsätalousministeriö ja Norjasta vastaava ministeriö. Viime vuosina myös Näätämöjokeen

noussut kyttyrälohi käsitellään vieraslajistatuksella, ja osana valtiollista sopimusta määritellään, miten sitä torjutaan, hyödynnetään ja kalastetaan sekä miten saaliit jaetaan valtioiden kesken. Eräs kuultava kertoo kalastamisen tilanteesta näin:

Onhan meillä tässä laissa kymppipykälän virtavesien kalastusoikeus. Meillähän on se maksuton mutta muilla kuntalaisilla se on maksullinen. Sillä tavalla huomioidaan perinne. Norjan puolella on se kápälän (heittoverkon) heitto neideniläisillä ja meillä on sitten tässä Näätämön rekisterikylässä vakituisesti asuvilla, me saamme Näätämöjoen verkkoluvan. Mutta sen saa myöskin muut täällä vakituisesti asuvat, jotka ei ole kolttasaamelaisia, mutta se on vaan tämä Näätämön kylä, jossa sen saa. Kaks verkkoa saa piittää ja kyllähän sitä etelästä päin tuntuu olevan kova painostus, että miksi pitää, että kun viimisiä lohijokia, niin pitäisi kieltää verkkokalastus ja Norjassa kápälän heitto, että siellä sais vaan turistit heittää perhoa.

Me perustettiin varmaan kymmenkunta vuotta sitten oma vapaaehtoinen yhteinen toimielin. Kyläkokous ja mejän paikalliset kalastajat, sitte tuolla Norjan puolella on se kalastuskunta ja se yrkesman. Vuosittain käsitellään nämä asiat, että miten on menny. Ja sitte annetaan niitä suosituksia, minkä mukkaan sitte rajoitetaan ja säännellään sitä kalastusta. Se on toiminut kohtuullisen hyvin.

Nellim-Keväjärven alueella Inarijärven itäinen ja pohjoinen osa kuuluvat kolttaluueeseen. Kolttasaamelaisilla on kolttalain 9 §:n mukaan vapaa kalastusoikeus kolttaluueeseen valtion vesillä. Kuultavat kertovat, että osa inarinsaamelaisista ja kuntapoliitikoista vastustaa kolttasaamelaisten kalastusta Inarijärven alueella:

1950-luvulla kalapirttejä myönnettiin vain Näätämön alueen kolttatiloille. Ne oli valtion maalla, hyvin vaatimattomia tukikohtia. Mutta täällä puolellahan se tuli vasta 1980-luvun lainmuutoksessa, että pystyttiin hakemaan tälle puolelle (Inarijärven eteläpuolelle) niitä kalapirttejä.

Kolttalain 9 §:ssä säädetään erityisistä etuuksista, joihin kolttaluueella asuvalla kolttasaamelaisella on oikeus valtion maa- ja vesialueilla. Yksi oikeuksista on kalapirtin sijoittaminen metsähallintoviranomaisen luvalla. Komission kuulemisissa on tuotu esille kalapirttien lupaongelmia ja myös väärinkäytöksiä.

Kolttaneuvosto lausuu, onko henkilö sellainen kolttasaamelainen, joka on oikeutettu kalapirttiin. Metsähallitus myöntää kalastustukikohdan sijoituspaikkaluvan ja katsoo, että paikka on soveltuva.

Seuraavan kuultavan mukaan Metsähallitus soveltaa kolttalakia tässä prosessissa hyvin. Kuultava kertoo, että ongelma tulee rakennusluvan saannissa. Kun kunnalle toimitetaan poikkeamislupahakemus ja piirustukset, rakennusvalvonta joko puoltaa tai ei puolla hakemusta ja kunnanhallitus päättää luvasta. Tässä vaiheessa kuntapoliitikot pääsevät vaikuttamaan rakennusluvan saantiin ja lausunnon antajat perustelevat kielteistä päätöstä Natura-alueella ja rantojensuojeluohjelmalla.

Tällä hetkellä on kyseenalaista, voiko kukaan kolttasaamelainen saada enää kalastustukikohtia Inarijärvelle. Asiasta on tehty ainakin yksi kielteinen ennakkopäätös. Osa kuntapoliitikoista ja lausunnonantajista vastustaa kolttasaamelaisten kalastusoikeuksia. Hotellihankkeiden lupia ei hylätä kaksinkertaisella suojeluperusteella, mutta kolttasaamelaisen kotitarvekalastukseen tarkoitetulle kalapirtille nähdään tällaiset perusteet. Kenenhän intressien vastaista tämä on?

Kuultavat kertoivat omakohtaisia kokemuksia kolttalain soveltamisen ongelmista avioerotilanteissa ja asianosaisen kuollessa. Maata ei voi ostaa rakennusvaiheessa, vaan kalapirtti rakennetaan valtion maalle. Valtio antaa maahan käyttöluvan eli nautintaoikeuden ja siihen ei voi tehdä lainhuudatusta. Ainoastaan rakennettu kalapirtti on henkilökohtaista omaisuutta. Kun asianosainen kuolee, omaisista ei aina löydy henkilöä, jolle käyttöluvan voisi siirtää kolttalain mukaisesti:

Minä sain Metsähallitukselta nyt kirjeen, että tämä käyttöoikeus kalapirttilupaan, siihen tukikohtalupaan raukeaa siinä vaiheessa, kun asianomainen kuolee. Ja sitte kun ruvetaan selvittämään, että kenelle sen maa-alan käyttöluvan voi siirtää, niin kävi ilmi, että täytyy olla joko kolttala-alueella asuva kolttala, jolloin se käyttöoikeus voidaan siirtää käyttöoikeutena, tai sitten tietyin edellytyksin, eli jos on kolttala, joka asuu Inarin kunnassa, niin silloin voidaan tehdä vuokrasopimus siitä. Se kuulosti olevan 250 euroa nykyisin. Kun minä asun Etelä-Suomessa, niin mä en löytänyt semmosta pykälää, että miten minä voin periä nyt sen isäni kuoleman jälkeen.

Kuulemisissa on käynyt ilmi, että kalapirtteihin liittyy myös väärinkäyttötapauksia. Kolttala-alueella on vähän yleisesti vuokrattavia mökkejä, ja matkailun lisääntyessä kolttalain mukaisia kalapirttejä on vastoin kolttalakia vuokrattu turismin käyttöön:

Kyläkokouksella on paljon ollu näiden asioiden kans tekemistä siksi, että kalapirttiasiaa käytetään jollakin tavalla hyväksi niin, että saattaa olla hakija, joka ei sitte ite kuitenkaan omista sitä, ja sitte ajatellaan sitä enemmänkin mökkinä kuin kalastustukikohtana, joka sen kuitenkin lain mukaan pitäis olla, se käyttötarkotus. Näitä tämmösiä väärinkäyttötapauksia joita on, ne aiheuttaa harmia myös niille, jotka haluaa lain mukaan sitä tosiaan hakea ja käyttää, että sitte kiristyy

se sääntely ja muu siihen liittyen. Metsähallituksen kanssa noista kalapirteistä on ollu kolttien kyläkokouksella ihan hyvä neuvotteluyhteys, ja siitä on tehty periaatesopimuksia.

Kolttasaamelaiset saavat kolttalain perusteella hakea ELY-keskukselta maata asuntorakentamiseen. Kun 70-luvulla alkoi uusien kolttatilojen rakentaminen, monet ihmiset joutuivat taloudellisiin vaikeuksiin jo rakentamisvaiheessa. Eräs kuultava kuvaa, miten alue oli ”vapaa kenttä” erilaisille kauppiaille, muun muassa talopakettien myyjille, sähkö- ja putkifirmoille sekä kalustemyyjille. Ihmiset eivät tienneet, että palveluja olisi voinut kilpailuttaa, vaan luulivat kauppiaiden tuomat tarvikkeet suoraan talopaketteihin kuuluviksi. Ensimmäinen autolla ajettava polkutie Sevetijärvelle valmistui 1969, mikä mahdollisti alueen rakentamisen ja kaupankäynnin laajenemisen:

Minusta oli todella surullista se, miten paljon täällä ihmisiä käytettiin monelta eri taholta hyväksi. Se oli uusien talojen rakentamisvaihe. Ja sehän oli täysin uusi ja outo asia näille ihmisille. Valtiovallan olis pitänyt, tai kuka sitte näissä asioissa oli vastuussa, olisi pitänyt ehdottomasti jalkauttaa tänne sellanen henkilö, joka ois ollu luotettu ja olisi voinut rakentamiseen liittyvät kaikki asiat ohjata. Aika myöhässä vaiheessa esimerkiksi Ely-keskus havahtu siihen, että kun oli laskujen maksun aika, niin ei sitä rahaa enää monellakaan ollu, koska siinä välissä viejiä oli jo monenlaisia. Siis tarkoitan sitä, että tässä vaiheessa käytettiin hyödyksi sitä, että heillä oli rahaa. Kun sitä ei alkuvaiheessa ollu sidottu tiettyihin prosentiosuuksiin. Se tuli myöhemmin, kun huomattiin, että tässä tuli tämmösiä väärinkäytöksiä, että sitte jäi talo ja kauheat velat päälle, kun ne talorahat oli menny ihan muuhun tarkoitukseen.

Nykyään lupaprosessi ja rakentaminen ovat sujuneet kuultavien mukaan pääosin hyvin. Suuremmat ongelmat ovat tiettyjen alueiden maansaannissa, mikäli tarkoituksena on harjoittaa luontaistaloutta. Nellim–Keväjäjärven alueella on muuta maankäytön painetta paljon, muun muassa matkailun laajeneminen, autotestauksen laajeneminen, kaivosvaraukset ja loma-asutuksen lisääntyminen. Kylän soranotto-paikka myytiin yksityiselle yrittäjälle. Kuultava kuvaa nykyistä tilannetta seuraavasti:

ELY-keskus on 90-luvun alussa ostanut Keväjäjärven uuden alueen tontin, joka on sillon kaavoitettu ja pirstottu niiksi pieniksi tonteiksi, ja ELY-keskushan perustelee koko ajan sitä, että se ei mistään muualta Keväjäjärven alueelta nyt voi myydä kolttalain perusteella maata, kun heillä on näitä olemassa olevia jo kaavotettuja tontteja, että he itsepintasesti pysyttelee siinä alueessa, jonka he on yli 30 vuotta sitten hankkineet eikä ole saaneet myytyä kokonaan sitä kolttasaamelaisille johtuen just siitä, että minkälainen se alue siinä on. Jäljelle jääneet alueet

ovat kivikkoa ja pounikkoa ja kaikille elinkeinoille ei sovi se alue, niin siinä puutuu ihan kokonaan se ymmärrys kyllä ELY-keskuksella.

Minulla tuolla Keväjärven alueella huolettaa se, että sieltä ei kolttatiloja saa muualta kuin uudelta asuinalueelta. Mitenhän sitä nyt kuvais? Tämmönen kaavatonttihan, se on enemmän suomalaista asutuskulttuuria, mikä on Keväjärvelle väen vängellä tuotu valtion toimesta. Se politiikka, että kolttatilat on nykyään niitä 2 000 neliön tontteja, niin se ei mahdollista luontaistalouteen kuuluvaan eläinten pitoon ja kalastukseen. Itse olen hallinto-oikeudessa taistellu oman maani vuoksi usean vuoden ajan, ja lopulta sitten hallinto-oikeudessa voitettiin se.

Matkailulla puolestaan nähdään olevan sekä hyviä että huonoja puolia. Matkailu on merkittävä työllistäjä Lapissa, mutta kuultavat kertovat, että työntekijät tulevat pääasiassa muualta, paikalliset eivät työllisty, ja erityisesti Nellimin alueella matkailu on jo maankäyttöönkin vaikuttava asia. Matkailuyrittäjät ovat ostaneet myynnissä olevia tiloja ja kiinteistöjä. Se on vaikuttanut alueeseen negatiivisesti, koska vuokra-asuntoja ei juurikaan ole ja koko Inarin kuntaa vaivaa asuntopula. Esimerkiksi paluumuuttajat tai nuoremmat, joiden sukualueita alueella on, eivät pääse muuttamaan kotiseudulleen:

Ihmiset ei pysty muuttamaan sinne muualta, koska niistä kiinteistöistä on kilpailu ja nimenomaan nämä hotellyrittäjät tekevät aika härskéjä ostotarjouksia. Kiinteistömyyjät mielellään myyvät tälle yrittäjälle niitä sitten. Koko kylän keskusta-alue alkaa oikeastaan kohta olla sen hotellin omistuksessa.

Matkailun voimakas määrällinen kasvu nähdään uhkana erityisesti silloin, kun sen vaikutuksia ei tarkastella kokonaisvaltaisesti. On aiheellista huolestua siitä, että päätöksenteon tasolla ei osoiteta riittävää halukkuutta tunnistaa tai käsitellä matkailun mahdollisia haittavaikutuksia. Kuultavien näkemyksen mukaan nämä haittatekijät jäävät usein vaille huomiota, ja ne sivuutetaan vetoamalla matkailun merkittävään taloudelliseen rooliin kunnassa. Tämä luo vaikutelman siitä, että matkailun tuottamat miljoonatulot asetetaan etusijalle muiden yhteiskunnallisten ja ympäristöllisten näkökohtien kustannuksella:

Matkailu on, ehkä voisi sanoa uhkakuva. Tuntuu, että se on niin kauhea buumi, että mikään niitten toiminta ei aiheuta mitään haittaa kenellekkään, että se on vaan hyvä asia, niin se on semmonen trendi. Ja sitte kun setelin kulmaa vilautellaan, että siitä teille tulee kaikkia, niin saahan mieliä muuttumaan.

4 Viranomaisten katse kolttasaamelaisiin

Kolttasaamelaisten kuulemisissa toistuvat kertomukset arkipäivän rasismista ja syrjinnästä, vallankäytön eri muodoista sekä viranomaisten kielteisistä asenteista eri aikakausina. Yksi varhaisimmista esimerkeistä haitallisesta viranomaiskohtelusta on Lapin rajavartioston komentaja Kurt Martti Walleniuksen toiminta.

Walleniuksen ja kolttasaamelaisten ensikohtaamiset tapahtuivat 1910-luvun lopulla, jolloin itä-Lapissa toiminut poromies Aleksi Hihnavaara eli Mosku houkutteli Walleniuksen itärajan yli jahtaamaan punaisia eli sisällissodan hävinneitä. Ennen kaikkea Mosku halusi Walleniuksen mukaan retkelle kolttasaamelaisten pariin. Tavoitteena syksyllä 1919 suoritetulla ”retkellä” oli Moskun ja Walleniuksen mukaan hakea takaisin suomalaisten poroja, joita koltat heidän mukaansa olivat varastaneet. Walleniuksen, sotilaiden ja ylemmän sotilasjohdon tietoisuus tulevasta rajanylityksestä ja retkestä teki tapahtumasarjasta valtion hyväksymän operaation. Koska toimijat – sotilaat ja sompiolaiset poromiehet – olivat valtion palkkalistoilla, heidän väkivaltainen tunkeutumisensa ihmisten koteihin ja omaisuuden anastaminen voidaan nähdä valtion tukemana toimintana.

Mosku eli Aleksi (Aleksanteri) Hihnavaara (1882–1938) on jäänyt kiistanalaisena hahmona Lapin historiaan. Aleksi Hihnavaara oli savukoskelainen poronomistaja, suomalainen uudisasukas, joka harjoitti poronhoitoa Sompion alueella. Sompion alueen paliskunnat rajautuivat 1900-luvun alussa Venäjään ja siellä sijaitseviin kolttasaamelaisten maihin.

Elokuussa 1918 Mosku tapasi komentaja Kurt Martti Walleniuksen, joka nimitti hänet Korvatunturin ja Kemihaarojen alueen valvojaksi ja antoi hänelle oikeuden pidättää punaisia. Mosku sai armeijan mauserin (käsiaseen). Wallenius omaksui Moskun näkemyksen pororosvojen uhasta idässä ja johti syyskuussa 1919 noin 20 miehen raskaasti aseistetun joukon rajan yli kolttasaamelaisia vastaan. Retkellä joukot kuulustelivat kolttasaamelaisia kovakouraisesti ja veivät poroja ja muuta omaisuutta. Samanaikaisesti Ivalon rajakomendantti Suvirinne teki oman retkensä Venäjälle poroja etsien, mutta ei löytänyt yhtään suomalaista poroa. Tästä hän myös raportoi Walleniukselle.

Mosku tunnetaan toteuttamastaan niin sanotusta *corpilaista*, jota hän harjoitti porovarkaina pitämiään kolttasaamelaisia kohtaan myös komentaja Kurt Martti Walleniuksen suostumuksella toimiessaan hänen seurueensa oppaana. Vuonna 1919 toteutunut retki kolttasaamelaisten pariin on laajemminkin tunnettu, sillä Wallenius julkaisi vuonna 1934 kirjan ”Erämiehiä ja ihmismetsästäjiä”, jossa kuvataan hyvin yksityiskohtaisesti kolttasaamelaisten pariin tehtyä ”retkeä”, jota myös kolttien kuritus- tai tukistusretkeksi on nimetty. Tämä väkivaltaiseksi yltynyt retki ei ollut

todennäköisesti ainoa. Mosku ei toiminut pelkästään oppaana Walleniukselle syksyllä 1919, vaan Moskun omien kertomusten ja eri asiakirjalähteiden sekä kolttasaamelaisten perimätiedon mukaan hän on myös kiduttanut ja surmannut ihmisiä.

Eräs komission kuultava kertoo, että eräänä syksynä suomalaiset viranomaiset saapuivat kolttasaamelaisten alueelle ja syyttivät vanhaa suvun miestä porojen varastamisesta. Mies ei puhunut suomea eikä kyennyt puolustautumaan. Viranomaiset tulkitsivat hänen hiljaisuutensa vastarinnaksi ja ryhtyivät väkivaltaan. Häntä pahoinpideltiin raskaasti, ja lopulta hänet sidottiin pulkan vetonaruun kaulastaan. Hänet vedettiin hirvaan perässä yli 20 kilometrin matka Suomun rannalle puoliksi tajuttomana. Hänen puolionsa seurasi jalkaisin perässä. Rannalla miehen henki riistettiin, ja hänen vaimolleen sanottiin, että jos hän kertoisi tapahtuneesta kenellekään, sama kohtalo odottaisi koko heidän sukuaan. Hänet käskettiin palaamaan kotiin. Seuraavana päivänä suvun miehet lähtivät etsimään vainajaa. He löysivät ruumiin tulipaikan edestä.

”Moskulle korpilaki tarkoitti sitä, että vain vahvin selviää ja miesten on otettava oikeus omiin käsiinsä, jos halusi selvitä itä-Lapin oloissa. Hänelle tämä tarkoitti väkivallan käyttöä kohtaamiaan kolttasaamelaisia kohtaan. Sekä Kännö että Wallenius antavat kirjoissaan kuvan Sompiosta ja raja-alueesta armottomana erämaana, jossa ihmishenki ei ole kallis. Tuon ajan kuvauksissa kolttasaamelaisia kuvataan tuskin ihmisinä, mikä on todennäköisesti ollut kirjallisuuden ja ehkä Moskun itsensäkin tapa oikeuttaa väkivalta kolttasaamelaisia kohtaan.” (Tanhua, 2025)

Moskun toiminta herätti jo aikanaan voimakkaita tunteita, ja hänen perintönsä on jakanut mielipiteitä vielä vuosikymmeniä hänen kuolemansa jälkeen. Tiedotusvälineissä, fiktiossa ja perimätiedoissa Moskua on kuvattu sekä sankarina että pahantekijänä.

Kolttasaamelaisten näkökulma on jäänyt vähälle huomiolle. Esimerkiksi Sakari Kännön *Mosku*-kirjassa ja myöhemmin tehdyssä *Mosku – lajinsa viimeinen* -elokuvassa kolttien ääntä ei kuultu. Kolttasaamelaiset kokevatkin, että Moskusta tehtiin sankari kuulematta toisia lainkaan. Elokuvan tekijät osoittivat kolttasaamelaisia kuvaavissa osuuksissa myös huonoa kulttuurin tuntemusta, ja elokuvan herättämät reaktiot asutetun sukupolven keskuudessa ilmentävät syvää loukkaantumista. Kolttasaamelaisten näkemyksiä ja tuntemuksia aiheesta ei ole tähän asti kuultu juurikaan julkisuudessa:

Jos sinä isä ajattelet sinun omia vanhempia, niin sinun äidin suvulla sattuu olemaan ne paikat ihan rajan pinnassa, niin nehän joutu olemaan rajankäynnin

jaloissa ennen kuin Suomi itsenäistyi ja sen jälkeen, kun se itsenäistyi. Sitte ne Moskun puhistukset, niin niillähän meni lopulta kaikki.

Joo. Kyllä se on tosi, että me oltiin tässä linjalla. Heleposti tulivat sieltä Moskun sakki ja äitihän aina nuorena jutteli, että se oli ihmeellistä, että aina kun isä ja äiti oli muualla, aina se Mosku tuli Suomen miesten kanssa sinne ja ensimmäisenä ne kaikki alkoivat taljoja nakkomaan aitasta ulos ja porohihnoja. Aina se Mosku sano, että tämä on savukoskelaisten poroja vaikka ei ollu, mutta eihän ne Suomen armeijan miehet, kun eihän ne porohommista tienny mittään. Ja sitten liha-keiton keittoon alkavat, hakivat aitasta materiaalit ja lihat ja kaikki, mitä oli. Sitä syötiin vahvasti ja lähtiessä otettiin tieteen ne taljat ja hihnat ja porotarvikkeet, ku ne lähtivät pois, nii on se ollu. Wallenius oli kuitenkin valtion virkamies. Sillähän oli sotilasvaltuudet, että se annettiin sille Moskulleki, että hänellä on tässä oikeus toimia tällä lailla. Ja hyväksyi niinku sen korpilain, mitä ne käyttivät.

Kolttasaamelaisten sukujen porokarjat romahtivat jyrkästi vuosina 1914–1920. Romahduksen takana oli useita tekijöitä. Raja-alueilla liikkui porovarkaita, ja Mosku sekä muut sompiolaiset varastivat ja teurastivat kolttien porokarjaa häikäilemättä. Alueella liikkui lukuisia erilaisia aseellisia joukkoja ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän sisäisen myllerryksen vuoksi, ja nämä joukot käyttivät kolttien poroja ravintonaan. Sotaväkeen oli joutunut Paatsjoen, Petsamon ja Suonikylän siidoista yhteensä 43 miestä, mikä tarkoitti sitä, että työikäiset ja kykyiset miehet olivat poissa eivätkä voineet osallistua poronhoitoon. Poronhoito jäi vanhusten, naisten ja lasten tehtäväksi. Myös petoeläimet pääsivät verottamaan porokarjaa. Eräs kuultava kuvaa tilannetta seuraavasti:

Suvun köyhyys tuli kauhean lyhyen ajan sissään, ku niin monta kertaa putsattiin, ne aitat ja porot, ja sitten jo miehen terveys petti ja hän kuoli. Ja varmaan oli takana myös se ensimmäisen maailmansodan aikainen, jolloin kolttasaamelaisten porokanta väheni huomattavasti, kun oli miehet armeijassa ja oli vain vanhat miehet ja naiset ja lapset kotona.

Suomen armeija muonitettiin niillä, Saksan armeija, venäläiset veivät ja ihan pommittivatkin. Suomen armeija niin paljon muonitettiin niillä kolttienki poroilla, sitte lahjotuksina annettiin kymmenen poroa, ku yli monen tuhannen tokat oli menny sodan melskeissä vielä sitten. Sitä muistellaan sitten 70 vuotta sitä asuttamisen jälkeen saatua lahjoitusporoa.

Kuultavat kertovat nykyisin erityisesti kolttalakiin liittyvästä vihapuheesta, jota he kohtaavat. Saamelaiskäräjälain monivuotinen käsittely lisäsi vihapuheen määrää kolttasaamelaisia kohtaan. Huolta kuultavissa herättää se, että vihapuheeseen

osallistuu myös eri organisaatioiden virkamiehiä ja valtakunnallis- sekä kuntatason poliitikkoja. Kuulemisista käy ilmi, että yksittäisten virkamiesten suhtautumisella asioiden hoitoon on ollut merkittävä vaikutus kolttasaamelaisten kokemuksiin vuosikymmenten ajan:

On vahingollista, että se sävy siirtyy helposti tasolta toiselle. Se antaa luvan rasismiin ja ihmisten alistamiseen tavallisessa keskustelussakin, jos semmonen ihminen, joka on julkisessa vallankäyttöasemassa, näyttää esimerkkiä toisille. Se on selkeesti näkyvä tässä saamelaiskärjälakikeskustelussakin, että herkästi siirtyy tänne kolttiin päin jostain syystä tämä keskustelu.

Tietyt ihmiset on päässeet piiloon saamelaisuuttaan, mutta me, jotka ollaan kouluun tultu, että ei ole suomea osattu ja meillä on nimet tällaset, niin kaikkihan sen näkkee jo kilometrin päähän, että tuossa on kolttia, jota voi päähän potkia. Ja se keskustelu, mikä nyt näkyy täällä saamelaiskärjälakikeskustelussa, nii sehän on ollu arkipäivää 1970-luvulla kolttia kohtaan ja sitä ennenkin ihan jokapäiväistä elämää. Kysypä joltakin 1950-luvulla syntyneeltä, että onko kuullu ryssittelyä.

Minusta sekin kertoo aika paljon historiasta, että sukunimiä on vaihdettu suomalaisiksi.

Kolttasaamelaiset ovat kohdanneet työelämässä vakavaa syrjintää, vähättelyä ja uhkailua. Suurin osa kuultavien kokemuksista sijoittuu 1960–1990-luvuille, mutta kertomuksista käy ilmi, että vastaavanlaista kohtelua tapahtuu yhä nykyäänkin. Eräs kuultava kertoo sisarensa kokeneen ikäviä tilanteita työpaikalla harjoittelun aikana. Hänen kertomansa mukaan Inarin kunnan kahvihuonekeskusteluissa puhutaan rumasti kolttasaamelaisista. Sisar on lopulta joutunut paljastamaan, että hän itse kuuluu kolttasaamelaiseen yhteisöön ja on kuunnellut näitä keskusteluja:

Oltiin yleisellä kahvipaikalla, niin sitten oli iso pöytäseurue, ja ne alko puhumaan yhtäkkiä koltista. Mä aikani kuuntelin, ja mä sanoin, että kuulkaa, minäki oon koltta, ja mä en mielellään kuuntele tällasta, että tässähän ei oo perääkään tässä asiassa. Työyhteisö, ihan siis kaikki oli Inarin kunnan virkamiehiä.

Olen suurimman osan työurasta tehnyt valtion laitoksessa. Jotku kokemukset oli kauheita. Pahin tapaus, mikä on ollu minun uran aikana, siinä alkuajana, minä seurustelin sen johtajan tytön kanssa. Minä en tiä mistä se suuttui. Sanoi, että jos sinä et lopeta hänen tytön kanssa seurustelua, niin se ampuu minut. Ja sitte vielä lisäsi, että jos teette lapsia, minä tapan kaikki. Minä kerroin työlle, että kyllä meidän pittää nyt lopettaa tämä homma. Joku meistä kuolee muuten. Minä oon kertonu siitä sen johtajan pojalle. En ole muille kertonut. Luottamusmiehelle en

*uskaltanut kertoa tästä, pelkäsin perheen puolesta. Johtaja teki minusta kante-
luita, että joutuisin pois. Luottamusmies sai ne asiat selvitettyä. Että ei se helppo
ollu, se ura kyllä. Kolttasaamelaisuus on siinä takana se asia, että miksi ei ole
hyväksytty. Eihän ne tietenkään kaikki, mutta jotkut semmoset, joilla on vaiku-
tusta vieläkin. Vuosien mittaan oli hyviäkin kavereita. Työelämässä on ollu paljon
sortamista, että ei kaikkea nyt muistakaan, mutta se oli yhtä pelkäämistä koko
aika.*

Syrjintää on koettu myös Inarin kunnan hallinnossa ja lautakunnissa. Kolttasaame-
laisuus ja porotalous herättävät niissä kuultavien mukaan vastustusta ja vähättele-
vää suhtautumista:

*Se on ollu nähtävissä niin monessa eri asiassa, että sekä sosiaali- ja terveyslauta-
kunnassa, sivistyslautakunnassa, sitten opetustehtävissä ja ympäristöasioissa ja
tämmösissä, niin kyllä koin, että koltat ja porotalous, niin ne oli semmonen punai-
nen vaate.*

Kuultavat kertovat, että ELY-keskuksen asenteesta heijastuu haluttomuus hoitaa
kolttalain mukaisia tehtäviä, ja että kolttien asiat nähdään ylimääräisenä taakkana.
Tämä vaikuttaa luottamukseen ja yhteistyön mahdollisuuksiin:

*Ely-keskuksesta heijastuu nykyään asenne, että kyläkokous on vähän semmonen
ylimääräinen juttu, jota niitten on pakko hoitaa. Että heillä on tässä kyllä paljon
muitakin asioita, nää kyläkokouksen jutut eivät todellakaan ole heidän ainoita
juttuja, että se heitä stressaa ja vaivaa, se kolttalaki ihan selvästi. Vaikuttaa siltä,
että ne haluaisi jollakin tavalla eroon niistä asioista. Se heijastuu siitä asenteesta.*

Kuultavien mukaan tietyt viranomaiset ovat ilmaisseet suoraan, että kolttalain eri-
tyiset etuudet koetaan haitallisiksi. Tämä asenne heijastuu alentavana suhtautumi-
sena kolttasaamelaisia kohtaan ja näkyy yksittäisten henkilöiden asioiden hoidossa
viranomaisen epäasiallisena käytöksenä.

Eräs kuultava kertoo hoitaneensa kyläyhteisön puolesta yhteistä asiaa Metsähalli-
tuksen virkamiehen kanssa. Koska hänellä on suomalainen sukunimi, virkamies ei
tiennyt hänen olevan kolttasaamelainen.

Puhelun aikana virkamies totesi: "Kuinkahan kauan menee, että koltilta loppuvat
kaikki nämä oikeudet." Kuultava vastasi: "Kyllä siinä meillä saattaa vielä jokunen
vuosi pyörähtää eteenpäin." Tämän jälkeen virkamies tajusi, että vaikka kuultavalla

on suomalainen sukunimi, hän on kolttasaamelainen. Kuultava kokee, että tämä tapaus kuvastaa hyvin sitä, millaisia asenteita viranomaisilla voi olla kolttasaamelaisia kohtaan.

Ryhmäkuulemisissa ihmetellään virkamiesten asenteita, jotka periytyvät uusille virkamiehille ja asenne pysyy vuodesta toiseen negatiivisena. Kuultavat ovat huolissaan siitä, että virkamiehet levittävät virheellistä tietoa:

Kolttasaamelaisiin kohdistuva vähättely oli aiemmin yleinen puheenaihe, jopa niiden maatalouspiirin virkamiesten keskuudessa, jotka olivat mukana kolttalain valmistelussa. He saattoivat todeta esimerkiksi: 'No joo, nehän saa kaiken sata-prosenttisesti valtionavustuksella.'

Ja edelleen tänä päivänä kuulee väitteitä, että koltat asuvat ilmaisissa taloissa ja saavat kaiken, mitä haluavat, valtion kustantamana.

Kuultavat huomauttavat, että kukaan kolttasaamelainen ei saa 100-prosenttista valtion tukea, vaikka näin väitetään. Talot ja rakentaminen eivät ole ilmaisia, vaikka niihin on mahdollista hakea tukea ja lainaa, kuten myös porotiloihin, maatalouteen ja yritystoimintaan. Rahoituksen saaminen edellyttää kuitenkin tarkkojen ehtojen täyttymistä, ja tukien myöntämiseen liittyy myös tuloarvoja:

Eräs kuultava muistelee työelämän aloitusta nuorena koulutuksen jälkeen, jolloin kolttasaamelaisuuden väheksyntä iski vasten kasvoja:

Kun minä ammattiin valmistuin ja lähin työelämään, siellähän oli sitten aivan suomalaiset työkaverit. Ei moitittu minua millään lailla, mutta väheksyttiin saamelaisuutta. Ja aina sitä, että he ei oo ikinä koskaan mitään tukiaisia saaneet, että ovat ihan omalla rahalla sitä ja tätä ja tuota ostanut. Ja minä ihmettelin, että mitä tukiaisia sitten saadaan, kun eihän sitä nuorelle tytölle selitetty niitä, että jotakin on tukiaisilla, jotakin on ilmaiseksi saatu, ja sitä minä aina ihmettelin, että mitähän ne mahtaa tarkoittaa. No minä siitä joskus puhuin, että mitähän ne semmoset on, niin sitten olikohan se äiti ja isä jolle mie sanoin, niin ne sanoivat, että semmonen luulohan oikeasti on, että saamelaiset saa kaiken ilmaiseksi. Semmosta saamelaisten moittimista kyllä riitti, riittää tänä päivänäkin vielä. Edelleen tänä päivänäkin kuulen niitä samoja.

Työpaikassani on kulkenu valtion virkamiehiä hyvin useita, ku me kuulumme ministeriön alaisuuteen. Sieltähän se rahoitus meille tulee, opetus- ja kulttuuriministeriön virkamiehiä ja opetusministereitä kulkenu meillä, tasa-arvovaltuutetuja on käynyt vierailmassa ja tutustumassa meidän toimintaan. Helpompi on

ollu keskustella ongelmista valtion virkamiesten kanssa, jotka tulee etelästä, kuin esimerkiksi paikallisten virkamiesten kanssa täällä. Mulla on semmonen ajatus, että saamelaisten arvostaminen tulee yleensä muualta kuin kotiseutualueelta. Se on hyvin selkeästi nähtävissä ollu pienen elämäni ajan, mitä mie muistan. Nämä jotka arvostaa, ne tulee aina muualta. Mulla on hyvä työnantaja. Sitä mie en voi moittaa. Omat lähiesimiehet on antanu suuren tuen minun työlle, ja aina on kuunneltu ja yritetty huolehtia.

5 Lopuksi

Historialliset kokemukset ja nykyhaasteet

Kuultavien kertomuksista muodostuu kokonaiskuva, jossa historialliset tapahtumat ja rakenteelliset ratkaisut vaikuttavat edelleen yhteisön hyvinvointiin, kulttuuriseen jatkuvuuteen ja elinolosuhteisiin.

Kolttasaamelaisen kulttuurin peruspilareita ovat yhteisöllisyys ja perinteinen elämäntapa, joka pohjautuu vahvasti luontoon, kieleen, elinkeinoihin ja ortodoksisen uskontoon sekä vanhaan luonnon uskoon. Kolttasaamelaisten vahva side sukualueisiin perustui luonnonpavontaan ja elinkeinojen luontoyhteyteen. Siksi erityisesti sukualueiden menettäminen ja evakkoajan jälkeinen uudelleenasettaminen ovat olleet yhteisölle traumaattisia kokemuksia. Sukulaiset oli usein haudattu sukujen omille hautausmaille. Kuultavat kertovat jatkuvasta sopeutumisesta muuttuviin olosuhteisiin. Kolttakulttuuri koetaan pääasiassa luonnonmukaiseksi elämäntavaksi.

Luonnonusko tarkoittaa uskomusjärjestelmää, jossa luonto nähdään pyhänä, elolisenä ja henkien asuttamana. Se ei ole yksi yhtenäinen uskonto, vaan yleisnimitys monille alkuperäiskansojen ja perinteisten kulttuurien maailmankuville. Luonnonusko siirtyy suullisesti käytännön kautta sukupolvelta toiselle, ja se näkyy kolttayhteisössä edelleen vahvasti juhlapäivissä, rituaaleissa ja hautausperinteissä.

Kolttalaki on yhteisölle tärkeä, mutta sen käytännön soveltamisessa ilmenee haasteita erityisesti rakentamisessa, rahoituksessa ja maankäytössä sekä viranomaisten asenteissa ja lain tulkinnoissa. Lain toimimattomuus vaikuttaa suoraan kolttalaisten kylien elinvoimaisuuteen. Vaikka yhteisöllisyys on ollut kolttayhteisössä vahvaa vuosisatojen ajan, kuulemisissa tuodaan esiin myös sen heikentymistä elinkeinojen välisen vastakkainasettelun vuoksi. Osa kokee myös, että yhteisön sisällä vaiennetaan ihmisiä.

Kuulemiset tuovat esiin syvälle juurtuneita historiallisia kokemuksia ja nykyhaasteita, jotka vaikuttavat yhteisön hyvinvoinnin lisäksi identiteetin rakentamiseen ja luottamukseen viranomaisiin. Kuulemiset osoittavat, että viranomaisten päätökset

läpi vuosikymmenten olisivat tarvinneet päätösten jälkeisiä sopeutustoimia. Kulttuuri, kieli ja elinkeinot ovat edelleen haavoittuvassa asemassa, ja viranomaisten toiminta ei aina tunnista tai kunnioita yhteisön erityispiirteitä.

Taide on auttanut kolttsaamelaisia käsittelemään historiassa tapahtuneita kokemuksia. Esimerkiksi elokuvat voivat rikkoa ylisukupolvista puhumattomuutta. Maailman ensimmäinen koltansaamenkielinen koko illan elokuva, vuonna 2023 ensi-iltansa saanut Katja Gauriloffin ohjaama Je'vida kertoo pakkosuomalaistamisen seurauksista. Se herättää kysymyksen, mitä kerrottavaa jää jälkipolville, jos ihminen on pakotettu luopumaan omasta identiteetistään, kielestään ja kulttuuristaan. Kuultavien mukaan elokuva on auttanut ymmärtämään, mitä vanhemmat sukupolvet ovat voineet joutua käymään läpi ja mistä vaikenemisen kulttuurissa on kyse. Elokuvan esiin tuomat kokemukset ovat avanneet ensimmäistä kertaa mahdollisuuden keskustella yhteisönä kipeistä asioista.

Leu'dd, tarinanlaulantaperinne, puolestaan oli arkielämää ennen maailmansotia ja vielä pitkään asuttamisen jälkeen. Nykyään Ylen elävän arkiston vanhat leuddit, joita kutsutaan kolttakansan salatuksi muistiksi, toimivat muistitietona seuraaville sukupolville historiasta, entisajan asuinympäristöstä, suvuista ja perinnetiedoista. Leuddaaminen on yksi tapa käsitellä tunteita, esimerkiksi surua ja menetyksiä. Asutetun sukupolven leuddaaja Vassi Semenoja esitti kirjoittamansa protestileu'ddin 1979 Sevettijärven asuttamisen 30-vuotisjuhlissa:

Protestileuddi

Suonikylästä hakivat,
meidät Suomeen veivät.
Siellä takaisin
me Saamenmaahan pääsimme.
Ei ollut meillä onnea,
ei tullut koskaan se kesä,
että takaisin olisimme
synnyinpaikoillemme päässeet.

Suomen herrat miettivät,
he meidät Sevettijärvelle veivät.
He sanoivat meille:
"Siellä hyvä on teidän elää,
siellä porolaitumet ovat hyviä,

siellä on paljon järviä,
siellä kalaa pääsette pyytämään
ja uudelleen kolttain lailla elämään.”

Kolmekymmentä vuotta olemme kalaa pyytäneet,
kolmekymmentä vuotta olemme Sevettijärvellä eläneet.
Tänä vuonna Suomen herrat tulivat
ja vedet kaikki jakoivat.
He taas meille sanoivat:
”Nyt näin on parempi teille:
kalaa ei pidä pyytää,
pääsette suomalaisittain elämään.”

Vassi Semenoja (käännetty koltansaamesta suomen kielelle)

LÄHTEET

- Finlex, kolttalaki <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/1995/253>, 2.9.2025
- Holsti, Päivi 1990. *Suonikylän koltat vuosina 1939–1957*. Suomen historian julkaisuja 1990:14.
- Jefremoff, Irja 2025. *Itäsaamelainen kulttuuriperintö nostaa oman arvontuntoa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:75. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Kolttien kyläkokous <https://www.kolttasaamelaiset.fi/kolttien-kylakokous-2/>, 2.9.2025
- Kännö, Sakari 1992. *Mosku: kertomus poromies Aleksanteri Hihnavaarasta ja Lapin kenraali Kurt Matti Walleniukselta vuosina 1900–1938*. WSOY.
- Lehtola, Veli-Pekka 2009. Kolttasaamelaisten asuttaminen Inariin 1945–49. *Historiallinen Aikakauskirja*, 107(4), 454–470. <https://doi.org/10.54331/haik.139637>, 6.6.2025
- Lehtola, Veli-Pekka 2012. *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Helsinki: SKS.
- Sää'modđâz -lehti 1980. Omakustanne.
- Tanhua, Sonja 2023. *Kolttasaamelaisen kyläkokousjärjestelmän vaikuttamisen strategiat ja taktiikat 1920–1979*. Oulun yliopisto. Tampere: Punamusta.
- Tanhua, Sonja 2025. *Kostoretkiä ja vakoilua: historiantutkimus kolttasaamelaisten muistitiedon tukena – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:96. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Valtonen, Taarna ja Juutinen, Markus (toim.), Tanhua, Sonja, Semenoja Darija 2025. *Kolttasaamelaisten elinkeinot, erillislainsäädäntö ja suhteet Suomen valtion kanssa vuosina 1920–2024 – Kolme erillisselvitystä saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:76. Helsinki: Valtioneuvosto.

9 ”Kuin turistit omalla maalla” – Saamelaisalueen ulkopuolella asuvat saamelaiset

Meijänkin mummon sukupolvi, niin kaikki tytöt lähti ja kouluttautui, ja meni sitten suomalaisten kanssa naimisiin. Ja pojat jäi sinne.

Saamelaisten muuttoliike kaupunkeihin on pitkäaikainen ilmiö, jonka juuret ulottuvat sotien jälkeiseen aikaan. Suomessa 1960- ja 1970-lukujen suuren muuton aikana maaseudun väestö muutti kaupunkeihin ja Ruotsiin työn, koulutuksen ja paremman elintason perässä. Myös monet saamelaiset muuttivat suomalaisten tavoin pois kotiseudultaan ja Ruotsin lisäksi myös Norjaan. Siitä, milloin yli jo puolet saamelaisista asui kotiseutualueen ulkopuolelle, ei ole yksiselitteistä tietoa. Saamelaiskäräjien kokoamat tilastot viittaavat kuitenkin siihen, että tämä käänne tapahtui 2000-luvun alussa.

Myös nykyisin saamelaisten muutttoa pois kotiseutualueelta ohjaavat koulutuksen ja työelämän tarpeet. Saamelaisalueella on rajalliset opiskelumahdollisuudet, ja nuorille poismuutto on käytännössä välttämätöntä. Vaikka osa nuorista haluaa palata kotiseudulle opintojen jälkeen, se ei aina ole mahdollista, koska kotiseudulta ei välttämättä löydy koulutusta vastaavaa työtä tai sopivaa asuntoa.

Suurin osa saamelaisista asuu nykyään saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaiskäräjävalien yhteydessä koottujen tilastojen mukaan saamelaisia asuu yhteensä yli 200 kunnassa. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolisia saamelaisväestön keskittymiä ovat Rovaniemi, Oulu, Helsinki, Vantaa, Espoo ja Tampere.

Ei ole yhtä oikeaa tapaa määritellä kaupunkisaamelaisuutta. Kaupunkisaamelaiset voi kuitenkin kuulemisten perusteella jakaa kahteen ryhmään: niihin, jotka ovat muuttaneet sotien jälkeen Saamenmaalta, ja niihin, jotka ovat syntyneet ja kasvaneet kaupungeissa. Opiskelijat, jotka eivät ole päättäneet, muuttavatko valmistuttuaan takaisin, ovat eräänlainen väliryhmä.

Termillä kaupunkisaamelaiset viitataan tässä luvussa saamelaisalueen ulkopuolella asuviin kuultaviin, mutta on tärkeää huomioida, että kaikki heistä eivät välttämättä halua identifioitua kaupunkisaamelaisiksi eivätkä kaikki myöskään asu kaupungeissa. Käsitteellä Saamenmaa viitataan tekstissä saamelaisalueeseen.

Saamenmaalta kaupunkiin muuttaneet kuultavat kertovat syistä, joiden takia he ovat muuttaneet kaupunkiin, kuten myös siitä, miten he ovat sopeutuneet ja millaiset yhteydet heillä on Saamenmaalle. Tässä ryhmässä, varsinkin 2000-luvulla muuttaneiden joukossa, nousevat esiin kysymykset siitä, millaisia oikeuksia kaupunkisaamelaisilla on poronhoitoon sekä kalastukseen ja metsästyksen entisellä kotiseudullaan. Kaupungeissa kasvaneet saamelaiset pohtivat kuulemisissa paljon omaa identiteettiään – olenko oikea saamelainen – ja sitä, miten vahvistaa siteitä Saamenmaalle.

Molempien ryhmien yhteinen huoli on se, miten saamen kieltä ja kulttuuria voidaan kaupungeissa siirtää seuraaville sukupolville. Kuultavien mukaan valtion tulisi tukea myös kaupunkisaamelaisia ja heidän perustuslaissa taattuja oikeuksiaan kehittää ja ylläpitää saamen kieliä ja saamelaiskulttuuria. Nykyään lainsäädäntö erottaa saamelaisalueella asuvien ja kaupunkisaamelaisten oikeudet. Ero on merkittävin kielellisissä oikeuksissa sekä perinteisiin elinkeinoihin, kuten poronhoitoon ja kalastukseen liittyvissä oikeuksissa.

1 Kaupunkisaamelaisia ja kaupungissa asuvia saamelaisia

Kaikki totuus- ja sovintokomission saamelaisalueen ulkopuolella asuvat kuultavat eivät kutsu itseään kaupunkisaamelaisiksi. Jotkut identifioituvat saamelaisiksi, jotka ovat lähtöisin saamelaisalueelta ja muuttaneet kaupunkiin ensisijaisesti opiskelijan perässä, minkä jälkeen he ovat myöhemmin jääneet sinne pysyvästi. Osa pitää kuitenkin mielessään mahdollisuutta palata kotiseudulle, mikä osaltaan vähentää halua omaksua kaupunkisaamelaisen identiteettiä. Kuultavien joukossa on myös monia opiskelijoita, jotka mieltävät itsensä saamelaisiksi, jotka ovat vain käymässä kaupungissa.

Osa kuultavista taas määrittelee itsensä hybrideiksi ja monipaikkaisiksi: he elävät ja toimivat sekä saamelaisalueella että sen ulkopuolella säilyttäen siteensä kotiseutuun samalla kun he sopeutuvat kaupunkielämään. Jotkut asuvat osan vuotta pohjoisessa ja osan kaupungissa, ja jotkut tekevät kaupungista käsin etätöitä Saamenmaalle. Osa kuulemisiin osallistuvista kaupungissa asuvista saamelaisista puhuu arjessaan yhä saamea ja on välittänyt kielen myös lapsilleen ja lapsenlapsilleen.

Monella kuultavista on loma-asunto tai joku muu kiinteistö kotiseudulla, ja sukuun pidetään paljon yhteyksiä, kuten seuraava 1970-luvulla kaupunkiin muuttanut pohjoissaamenkielinen kuultava:

Minä olen säilyttänyt kielen. Ja aina kun soittelemme keskenämme veljeni ja sisarukojeni kanssa, niin puhumme saamea. Minulla on vieläkin hyvät yhteydet sinne pohjoiseen. Se on erittäin iso vahvuus ja voimavara. Olemme säilyttäneet kotipaikan yhteisenä. Sinne kokoontuu aina paljon ihmisiä, meidän sukulaisemme, joka kesä. Me pidämme erilaisia tilaisuuksia siellä. Käyn siellä aina kun on mahdollista.

Kaikki muuttajat eivät kuitenkaan ole pitäneet saamelaisuutta voimavarana. 1960–1970-luvuilla saamelaisalueelta pois lähteneet kuultavat kertovat, että he ovat uudessa asuinpaikassaan salanneet saamelaisen taustansa. Joku on jopa myynyt lähtiessään saamenpukunsakin. Tuona aikana joistakin saamelaisperheistä lähes kaikki lapset muuttivat pois saamelaisalueelta.

Seuraava kuultava on asunut kaupungissa jo vuosikymmeniä. Vaikka yhteydet kotikylään ovat säilyneet, kaupungissa hän on piilottanut kolttasaamelaisen taustansa, koska on ajatellut sen aiheuttavan haittaa. Hän kertoo kouluaikojen huonoista kokemuksista ja kielteisistä asenteista kolttasaamelaisia kohtaan:

Kaikkihan me lähettiin aikaisin pois sieltä. Mulla muutti sisaruksetkin. Ja osa lähti Ruotsiin. Kotikylään ei jäänyt kukaan meidän perheestä. Ensin [asuntola]kouluun piti lähteä, ja sitten kun ei siellä kotikylässä töitä ollut, pakko oli lähteä maailmalle. Kävin silti usein vanhempien tykönä, ja vieläkin kävisin, jos pystyisin.

Täälläkin oon asunut yli 50 vuotta. Minusta täällä [kaupungin nimi] on ollut ihan hyvä asua. Monetkaan ei oo tienneet, että mä oon kolttasaamelainen. Mä en koskaan kertonut. Mä oon sanonut, että Petsamosta vanhemmat on lähtöisin. En oo halunnut sanoa, että olen kolttasaamelainen. Koska siitä ois varmaan tullu jotakin negatiivista, ehkä. En tiä sitten, mikä se vois olla, mutta varon sanomasta.

Monet kolttasaamelaiset muuttajat kertovat, että he tunsivat olevansa Saamenmaalla alinta kastia saamelaistenkin keskuudessa. Kun he muuttivat etelämmäs, he halusivat rakentaa mahdollisimman suomalaisen elämän ja identiteetin. Vasta tämän sukupolven lapset ja lapsenlapset ovat halunneet palata juurilleen:

Ainakin oma kokemus on se, että just se kolttasaamelainen sukupolvi, joka on jo syntynyt etelässä, niin osalla on halu etsiä juuriaan, mutta sitten jotkut kokee, että onko he edes saamelaisia. Oisko 1970-luvulla syntyneillä vahvemmin, että ei olla saamelaisia, mutta 1990-luvulla syntyneillä taas sitten, että haluaa olla.

*Nuoremmilla on tavallaan vähemmän sitä taakkaa, että on helpompi alkaa otta-
maan [kulttuuria ja kieltä] takaisin.*

Jotkut kaupungeissa syntyneet ja kasvaneet saamelaiset ovat kantaneet vanhempiensa häpeää saamelaisuudesta sukupolvien yli. Seuraava kuultava kertoo 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa kaupunkiin muuttaneen isänsä häpeän siirtyneen hänelle kasvatuksen kautta. Kuultava ei kuitenkaan ole suostunut kantamaan häpeää, vaan on opiskellut saamen kieltä, rakentanut omat yhteydet Saamenmaalla ja saamelaiseen kulttuuriperintöön ja lopulta muuttanut Saamemaalle:

*Mä oon ehkä niitä ensimmäisiä isoja kaupungistumisen sukupolvia. Mä oon
2000-luvun alussa kasvanut pääkaupunkiseudulla. En ole oppinut saamea kotoa.
Pitkään isälle on ollut vaikeeta keskustella saamelaisuuteen liittyvistä asioista, ja
siihen liittyy häpeetä. Hän on sanonut, että silloin kun hän on ollut nuori, ei ollut
hyvä aika olla saamelainen. Että se pitäisi jotenkin piilottaa. Ja se on varmasti vai-
kuttanut sitten myös omaan kasvatukseen ja kantautunut sieltä sukupolven yli.
Ja siis mä oon opiskellut saamea. Ja se oli kyllä suuri käänne, tulin osaksi sitä saa-
melaisyhteisöä ja yhteiskuntaa. Mä muutin silloin ensimmäistä kertaa saame-
laisalueelle asumaan. Teen nyt itse saamenkäsitöitä ja koen gáktin hyvin omaksi
ja haluan sitä käyttää. Mulla ei oo ehkä semmosta stigmaa siihen [saamelaisuus-
teen] enää, mitä jossain kohtaa on ollut.*

Kaupungissa kasvanut nuori sukupolvi on monen kuultavan mukaan saanut saamelaiset vanhempansa arvioimaan omaa suhdettaan saamelaisuuteen uudestaan. Eräs pohjoissaamea äidinkielenään puhuva kuultava kertoo paenneensa omaa saamelaisuuttaan kaupunkiin 1980-luvulla, mutta viime aikoina hänen poikansa on työntänyt häntä takaisin juurilleen, ja päätös muuttaa eläkepäivillä takaisin Saamenmaalle on tehty:

*Minähän olen paennut pois jollain tavalla. Ja kaikki kyllä tiesivät, että minä lähden.
Siskoni ja äitini puhuivat, että miksi menet niin kauas? Minä pakenin, kun en
tiennyt, minne minä kuulun. Tiesin kyllä kaikki sukulaiset, että olemme saamelaisia,
mutta en tuntenut itseäni saamelaiseksi. Nyt minulle on alkanut tulla lämmin tunne,
ja tiedän, että minä sinne menen, pohjoiseen, kun pääsen eläkkeelle. Olin
menettämässä kaiken, ja rakas viisas poikani alkoi työntää takaisin saamelaisuuteen.
Viime kesänä aloin huomata, että ajattelen lapsuudenkodistani ja sukulaisistani
aivan eri tavalla kuin ennen. Tuli rakkaus, ja minä haluan olla taas siellä.*

Kaikki eivät ole muuttaneet kaupunkiin vain työn ja opiskelujen perässä. Saamelaisalueella voi olla vaikeaa asua, jos kuuluu seksuaalivähemmistöön. Jotkut kuultavat kertovat, että Saamenmaalla oma sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön liittyvä queer-identiteetti pitää häivyttää, mutta kaupungeissa on helpompi olla oma itsensä ja myös tukea muista saamelaisista löytyy helpommin:

Saamelaisyhteisössähän se queer on aika vaikea asia. Mä olen ainakin kokenut, että en mä mun oman perheen kanssakaan voi olla kovin avoimesti queer. En voi ilmaista olevani muunsukupuolinen tai pitää gáktia. Kyllä se on aika sukupuolitunutta, semmoista heteronormatiivista, se sellainen yleisajatus. Mutta meillä on elävä ja hyvinvoiva sateenkaariyhteisö. Me pidetään yhteyttä yksityiselämässä ja yksityisesti, mutta myös organisoidusti. Saadaan tukea toisiltamme ja se on tosi iso apu. Se on kyllä varsinkin ollut tärkeää, koska siellä pohjoisessa käydessä, jos sain saamelaispaikassa, on tosi vaikeaa olla ihan kokonaan itse.

Aiemmin Saamenmaalta kaupunkiin muuttaneiden saamelaisten kokemuksia leimasivat häpeä omasta taustasta ja pyrkimys sulautua valtakulttuuriin. Nykyään häpeän rinnalle ovat nousseet poliittisista kiistoista kumpuavat ristiriidat – kuten pitkään jatkunut saamelaiskäräjälakiin liittyvä erimielisyys. Saamelaisten kokemusten painopiste on siirtynyt yksilöllisestä häpeästä kohti yhteiskunnallisia jännitteitä.

2000-luvulla saamelaisia kohtaan esiintyy vihapuhetta saamelaiskäräjälaista käydyn keskustelun lisäksi myös tilanteissa, joissa heitä pidetään matkailun, teollisen maankäytön tai muun yhteiskunnallisen kehityksen esteinä. Moni kokee joutuvansa peittelemään saamelaisuuttaan, koska haluaa välttää osallistumista keskusteluun, jossa saamelaisia syyllistetään yksipuolisesti:

Meillä on ollut yhteiskunnassa semmonen ilmapiiri, että on ollut jopa ihan neutraalia olla saamelainen. Mutta tämä saamelaiskäräjälakikeskustelu on kärjistyessään voimistanut sitä, että varsinkaan kaupungissa ei mielellään tuo esille sitä, että on saamelainen. Ja kyllä mä koen siitä vähän jopa surua, että se tilanne on tämä – sitä [saamelaisuuden peittelyä] kuulee muiden puheesta, ja sitä toteuttaa myös ite.

Ketkä sitten ovat varsinaisia kaupunkisaamelaisia? Näin tähän kysymykseen vastaa kuultava, joka itse kertoo olevansa monipaikkainen eli hänellä on koti sekä saamelaisalueella että kaupungissa:

Minä en ole kaupunkisaamelainen. Kaupunkisaamelainen olisi sellainen, joka asuu vakituisesti kaupungissa ja joka on syntynyt kaupungissa tai asunut

kaupungissa vuosikymmeniä ja käy kotiseudulla vain pari kertaa vuodessa. Minun lapseni taitavat olla kaupunkisaamelaisia, koska he ovat syntyneet kaupungissa.

Miten edellä kaupunkisaamelaisiksi määritellyt saamelaiset itse määrittelevät itsensä? Eräs pääkaupunkiseudulla kasvanut ja aktiivisesti saamelaisasioita edistävä kuultava kuvaa kokemustaan kotiinpaluuna saamelaisuuteen. Kaupungissa syntyneelle saamelaiselle identiteetin rakentaminen voi hänen mukaansa olla pitkä prosessi, joka kulkee teini-iän oman kulttuurisen taustan kieltämisestä vähitellen kohti saamelaiskulttuurin puolustamista. Kuultava on kertonut kokemuksistaan komissiolle Saamenmaalla, minkä vuoksi hänen puheessaan esiintyvä sana 'täällä' viittaa pohjoisessa sijaitsevaan vanhempien kotikylään eikä kaupunkiin:

Mä oon asunut etelässä koko ikäni. Me ollaan kuitenkin oltu täällä [paikannimi] aina joka vuosi. Ei sitä lapsena edes ymmärtänyt, että me ollaan saamelaisia. Mä olin etelässä koulussa, ja luulin, että kaikilla on poroja. Sitten mä jossain vaiheessa ymmärsin, että se ei pidä paikkaansa. Ei tosin mun isällä ollut enää poroja, mutta kyllä me lapsena oltiin poronmerkityksissä ja kalassa.

Mun opettaja on ollut ihan täysrasisti saamelaisia kohtaan, ja mä olin hänen lempioppilas. Se oli tosi ristiriitainen tunne. Se sano joskus ala-asteella, kun Hesarissa oli ollut joku saamelaisten mielenosoitusjuttu, että ethän sinä [nimi] ole näitä pellepukuisia saamelaisia. Sit mä olin silleen en, en tietenkään. Enhän mä ole semmonen.

Se meininki oli 90-luvulla tosi toksinen ja erilainen. Kaikki oli vaan sitä nunnuka-juttua, ja sit se saamelaisuus oli niin häpeä niissä ympyröissä, missä mä pyörin. Mä en halunnut olla missään nimessä saamelainen. Ja eihän mulla ollut gáktia, ennen ku vasta ku menin ripille. Sekin meni sitten alban alle. Eikä siitä kukaan käynyt mitään taistelua. Mun mielestä se on muuttunu sit viime vuosina. Ja siitä meni vuosia, ennen kuin halusin oman [gáktin].

Se on prosessi ollut ihan ittersäkin kanssa. Se on ollut henkilökohtainen matka sieltä täydestä torjumisesta tähän päivään. Saamelaisuus on tullut yhä vahvemmaksi, mitä enemmän on ollu täällä [paikannimi]. Ku mä olin parikymppinen, mä olin töissäkin täällä, ja sukulaisten luona, jotka opetti mua tekemään käsitöitä. Ja sitten oon ollut aikuisena porohommista matkassa auttamassa, mitä nyt on pystynyt.

Se on semmonen oma pieni dekolonisaatioprosessi, ja sitten mä vaihdoin mun sukunimenki. Se on ollut kaikki sellasta kotiinpaluuta. Mä oon nyt käyttänyt

kotiinpalun termiä, joka tulee siitä Suvi Westin elokuvasta. Se on hyvä mun mielestä, se kotiinpaluu.

Suurin osa meistä [saamelaisista] asuu kaupungeissa tällä hetkellä. Kukaan saamelainen ei ole koskaan kyseenalaistanut saamelaisuuttani sen takia, että en asu Saamenmaalla. Toivoisin, että [kaupungeissa] olis ne kielelliset palvelut, ja että siellä vois olla omat elävät saamelaisyhteisönsä. Ja että olis niin kuin Norjassa, jossa Oslossa on saamelaisten "kylätalo". Semmonen vois olla Helsingissä tai Tampereella tai jossain. Tuntuu, että sekinkö pitäisi tässä ite tehdä.

Kotiinpaluu saamelaisuuteen ei kuitenkaan onnistu kaikille kaupunkisaamelaisille tai se jää puolitiehen. Aina ei ole helppoa päästä yhteyteen suvun ja muiden saamelaisten kanssa, jos ei osaa saamen kieltä eikä ole yhteistä arjen kokemuspintaa Saamenmaalla asuvien ihmisten kanssa. Eräs kuultava kertoo, että hänen saamelainen isänsä ja isoisänsä ovat kuolleet, ja hänellä on vaikeuksia saada tietoa suvun vaiheista, koska sukulaiset eivät halua kertoa.

Monet kuultavat kertovat, että saamen kielen opiskelu voi herättää vaikeita tunteita, koska kielen osaamisen puute voi aiheuttaa häpeää. Myös saamelaisten historia, erilaiset kulttuuri-ilmaukset ja tapahtumat voivat tuntua vierailta, ja usein ulkopuolisuuden tunne valtaa mielen. Seuraava, alle 30-vuotias kuultava kertoo, että tilanteissa, joissa kaikki läsnäolijat puhuvat saamea, hän voi mennä lukkoon. Hän ei tiedä, mitä muuta kieltä voisi käyttää, eivätkä sukulaiset välttämättä tue häntä tällaisessa tilanteessa:

Mä oon kasvanut ja asunut koko elämäni täällä kaupungissa, vaikka on ollut vahva yhteys kyllä Saamenmaalle. Oon siellä pienestä asti käynyt paljon, mutta en oo koskaan asunut siellä. Mun äiti ei puhu saamea, koska mun vaari ei puhunut sitä lapsillensa, joten mäkään en puhu. Mun serkut puhuu saamea. Pikkuserkut puhuu saamea. Mä oon suvun lapsista ainoa, joka ei puhu, ja se on aiheuttanut paljon epävarmuutta ja ulkopuolisuuden tunnetta.

Mulla on myös hirveän vähän kulttuurista tietämystä. Kyllä mulla on sitä, mutta ei samalla tavalla kuin ihmisillä, ketkä on kasvanut siellä pohjoisessa. En tiedä ja en osaa puhua paikoista tai asioista, ilmiöistä tai esineistä. On aika paljon häpeää, mitä vastaan sitten yrittää mennä. On semmonen olo, että en oo tarpeeksi saamelainen, mikä on ilmeisesti aika yleinen olo. Kyllä mä usein mietin sitä ja koen surua ja ehkä katkeruutta, että en oo saanut kasvaa kiinni siihen kulttuuriin ja kieleen. Ja sitten kun on se häpeä, nii sitten on tosi vaikea ja hidas prosessi opiskella saamea. Jos on joku asia, jota en tiedä, nii en kehtaa kysyä siitä edes omilta

sukulaisilta, koska hävettää, että paljastuu, että ei tiedä edes sitä. Sitten ei myöskään opi niitä asioita, kun ei uskalla kysyä.

Kaikki muut suvussa on paljon enemmän kiinni siinä kulttuurissa. Tuntuu, että on jotenkin yksin sen häpeän kanssa. Osa ainakin yrittää tukea ja ymmärtää ja auttaa, mutta ei ne sitten kummiskaan omaa sitä samaa kokemusta, koska ne ei ole siinä samassa tilanteessa kuin minä.

Joissain tapauksissa saamelaisyhteisön ulkopuoliset ihmiset kyseenalaistavat saamelaiden etnisyyden ja kutsuvat sen sijaan itseään saamelaisiksi. Tämä on monille kuultaville vaikea ymmärtää ja hyväksyä. Eräs nuori saamelainen, joka asuu Lapin läänissä mutta saamelaisalueen ulkopuolella, pohtii, että ei-saamelaiden on helppo julistautua saamelaisiksi, koska heiltä puuttuvat ne sukupolvien yli siirtyneet taakat, joita saamelaiset kantavat mukanaan:

Saame on ollut minun isovanhempien äidinkieli ja isän vanhempien sisarusten äidinkieli, mutta minun isälle sitä ei ole opetettu. Minun isän sukupolvea on loukattu sillä, että on haukuttu saamelaisuuden takia. Nykyään se on kääntynyt niin päin, että täällä aletaan alistaa ja arvostella, ettemme me muka ole oikeita saamelaisia. Tulee se pelko, että mitä jos saamelaiset sanoo, että sie et ole saamelainen, vaikka saamelaiset on kyllä aina tiennyt, että me olemme saamelaissuku. Se on arka asia, ja myös se on häpeä, että [saamen]kieli on mennyt, ja olen tavallaan vähän sulautunut tähän [paikannimi] kulttuuriin.

Minun serkku, joka on muuttanut etelämmäs ja on enemmän suomalaistunut, on sanonut, että hänelläkin on välillä vaikeaa sanoa, että on saamelainen. Ja sitten nämä suvut, missä ei ole ikinä käytetty gákteja, eikä ole ikinä sanottu, että on saamelaissuku, niin nyt yhtäkkiä ne sanovat, että he on saamelaisia. Nämä, ketkä on polkenut saamelaisuutta, niin heille se onkin helppoa sanoa, että ME olemme niitä saamelaisia. Niillä ei varmaan ole sukutraumoja.

Kaupunkisaamelaiset eivät muodosta yhtenäistä ryhmää, vaan heitä yhdistää moninaisuus niin kieli- ja kulttuuritaustan kuin elämäntilanteidenkin osalta. Mukana on eri vuosikymmeninä muuttaneita sekä kaupungissa syntyneitä ja kasvaneita saamelaisia. Kuten aiemmista puheenvuoroista on käynyt ilmi, sekä pysyvästi muuttaneilla sukupolvilla että heidän jälkikasvullaan on omat, mutta erilaiset haasteensa suhteessa saamelaisuuteen. Yhteys sukuun, perinteisiin ja kotiseutuun Saamenmaalla on kuitenkin tekijä, joka yhdistää heitä ja näyttäytyy merkittävänä voimavarana.

2 Kaupunkisaamelaisyhdistykset kielellisten ja kulttuuristen palvelujen edistäjinä

Toisin kuin aiemmilla sukupolvilla, 1980-luvulla ja sen jälkeen kaupunkeihin muuttaneilla saamelaisilla on halutessaan ollut mahdollisuus liittyä kaupunkeihin syntyneisiin saamelaisyhteisöihin. Kaupungeissa saamelaisyhdistykset ovat järjestäneet monenlaista toimintaa. Osa kuultavista kertoo kokeneensa helpotusta siitä, ettei kaupunkisaamelaisten keskuudessa ole ollut samoja jakolinjoja eri sukujen ja saamelaisryhmien välillä kuin Saamenmaalla, vaan kaikki halukkaat on otettu toimintaan mukaan. Viime vuosina saamelaiskäräjakeskustelun laineet ovat yltäneet kuitenkin myös joidenkin yhdistysten linjauksiin siitä, ketkä voivat olla saamelaisyhdistyksen jäseniä ja ketkä eivät. Eräs kuultava kertoo asiasta näin:

Silloin kun olimme muuttamassa tänne, niin yksi suuri syy, miksi oli helppo lähteä [paikannimi] pois, oli se, että minä en jaksanut taistelua siitä, kuka on oikea saamelainen ja kuka ei ole. Silloin oli juuri tullut se kielipesä, jossa aktiivina olivat lasten suomalaiset äidit. Ja siellä oli riitaa, että meneekö nyt oikein. Ja sitten oli pohjoissaamenkielisillä ihmisillä sellaisia näemyksiä, että pelkästään ne ovat hyviä saamelaisia, joilla on sekä äiti että isä saamenkielinen. Minä en jaksanut kuunnella, kenen kaveri saan olla ja kenen en. Tai kenen kanssa lapseni saa leikkiä, ja kenen kanssa ei. Oli helppo jättää se kaikki sinne. Ja sitten kun tulimme tänne [kaupungin nimi], niin oli niin ihanaa, että täällä [saamelaisyhdistyksessä] oli kaikki saamelaisia. Jokainen puhui omaa kieltänsä vähän tai ei ollenkaan, ja sekaisin. Pitkään oli niin, että jokainen saattoi olla yhdistyksen jäsen, mutta nyt täälläkin muutama vuosi tuli vähän sitä samaa kuin pohjoisessakin oli. Nyt on sääntömuutokset tehty: jos ei ole saamelainen voi olla tukijäsen, mutta ei varsinaisen jäsen. Ja mielestäni se oli erittäin vaikea päätös, koska olen lähtenyt sitä eripuraa pakoon ja nyt se on tullut tänne. Tietysti minä kyllä ymmärrän, miksi jokainen ei voi kuulua käräjien rekisteriin [saamelaiskäräjien vaaliluetteloon].

Vaikka muuttoliike on asettanut paineita perinteiselle saamelaiskulttuurille ja sen jatkuvuudelle Saamenmaalla, se on samalla synnyttänyt saamelaisyhteisöjä kaupunkeihin. Urbanit saamelaiset ovat aktiivisia toimijoita, jotka ylläpitävät ja kehittävät kulttuuriaan monipaikkaisesti. Kaupungistuminen on edistänyt kaupunkisaamelaisyhdistysten syntyä. Nämä yhdistykset toimivat kulttuurin ylläpitäjinä ja neuvottelevat kaupunkien ja kuntien kanssa palveluista ja kulttuurikysymyksistä. Yhdistykset tarjoavat jäsenilleen paikan tavata muita saamelaisia, vahvistaa identiteettiä sekä ylläpitää kieltä ja kulttuuria myös kaupunkimiljöössä.

Esimerkiksi Oulu Sámit ry järjestää tapaamisia, kieli- ja kulttuurikurseja sekä tekee saamelaisuutta näkyväksi Oulun alueella. Rovaniemellä toimii Roavvenjárgga Sámi Searvi Mii ry, joka ajaa saamelaisten etuja ja tukee yhteisöllisyyttä kaupungissa.

Tampereella ja Sisä-Suomen alueella vaikuttava Bárbmú ry järjestää kielikahviloita ja kulttuuritapahtumia. Kaikki yhdistykset järjestävät myös saamelaisen käsityön eli duodjin kurseja, joilla kaupunkisaamelaiset voivat opetella tai vahvistaa perinteisiä taitoja ja tavata toisiaan. Pääkaupunkiseudulla toimi pitkään City-Sámit ry, mutta toiminta päättyi taloudellisten haasteiden vuoksi. Saamelaisvanhemmat ovat vuonna 2017 perustaneet Giellabálggis-yhdistyksen pääkaupunkiseudulle edistämään lasten varhaiskasvatus- ja koulutusasioita.

Yksi keskeinen haaste yhdistysten toiminnassa on rahoitus ja jatkuvuus. Saamelaisyhdistykset toimivat vapaaehtoisin voimin. Monet kuultavat ovat maininneet siitä, että kaupunkeihin pitäisi saada vakituisen rahoituksen avulla toimivia saamelaisia yhdistyksiä tai muita toimijoita, jotka voisivat palkata henkilökuntaa ja taata pysyviä saamenkielisiä toimintaympäristöjä.

Eräs kuultava on toiminut eri kaupunkien saamelaisyhdistyksissä 1980-luvulta lähtien. Hänkin on aikoinaan muuttanut nuorena pois Saamenmaalta, mutta on halunnut kaupungissa olla mukana edistämässä saamelaisten asioita:

Tiesin, että on tämä valtakunnallinen saamelaisyhdistys, Lapin sivistysseura, ja kysyin, että voiko tulla mukaan jäseneksi. Kohta mä olinkin jo tekemässä yhtä sun toista. Me tilattiin Sámi Duodjista käsitöitä ja meillä oli joulumyyjäiset. Pyöritettiin myyjäispäiviä Helsingissä, milloin missäkin, ja mullakin oli saamenpuku aina päällä. Sivistysseura jakoi myös avustuksia erityisesti tuonne kolttasaamelaisille, Sevettijärvelle. Se [yhdistys] loppui sitten aikanaan. Mä olin kymmenkunta vuotta mukana.

No sitten kuuluin tietenkin City-saamelaisiin ja sielläkin olin aktiivinen, me järjestettiin aina se kansallispäivän juhla, 6.2. Mä en ollut niissä kokouksissa niin paljoa, mutta he on joutunut ottamaan kantaa kaikkiin saamelaisasioihin. Olen ollut vaan siinä järjestelyhommassa, niitä juhlia me ollaan järkätty. Olin siellä tosi pitkään, lähdin 2000-luvun alussa pois.

Täällä Rovaniemellä liityin Mii searvi ry:hyn ja olisin hallitukseenkin [päässy], mutta kun kuulin, että hekin joutuu antamaan lausuntoja päättäjille, että kuinka paljon lapsia tulee [saamen opetukseen] ja mihin ne pannaan, niin minusta tuntui, että mä en halua siihen lähteä.

Helsingissä ja Rovaniemelläkin pitäisi olla saamelaisille paikka, jossa he voisivat kokoontua. Se olisi sitä parasta kielen elvytystäkin.

Vaikka muutin nuorena pois kotoa, niin olen kuitenkin saamelaisuutta edistänyt omalla vapaa-ajalla. Yhdistyksissä oli ne tietyt saamelaiset, jotka oli jonkun aikaa ja sitten ne lähti, mutta kyllä mie olin sinnikkäästi aika pitkään aina mukana.

Myös Suomen saamelaisnuoret ry on tärkeä kohtaamispaikka Saamenmaan ulkopuolelle muuttaneille nuorille. Se on valtakunnallinen nuorisjärjestö, joka järjestää kieli- ja kulttuuritapahtumia, työpajoja sekä tapaamisia, jotka tukevat nuorten mahdollisuuksia käyttää ja oppia saamen kieltä. Se toimii saamelaisnuorten äänenä yhteiskunnallisessa keskustelussa, kertovat monet kuultavat.

Yhdistys auttaa saamelaisnuoria vahvistamaan omaa identiteettiään, luomaan yhteyksiä toisiin saamelaisiin eri puolilla Suomea ja säilyttämään siteen kulttuuriin silloinkin, kun arki ei sijoitu perinteisille kotiseutualueille. Eräs kuultava, entinen aktiivijäsen, kertoo yhdistyksen merkityksestä hänen elämässään seuraavasti:

Saamelaisyhdistyksessä on ollut pakko ottaa selvää asioista, kun on edustanut muita ihmisiä. Meitä lähti yliopistosta suurempi ryhmä toimintaan mukaan. Meillä oli melko akateeminen lähestymistapa, olimme enemmän muka kirjavii-saita ja kirjoitimme lausuntoja. Oli pakko opiskella, jos halusi jotain kirjoittaa. Saatoimme olla koko viikonlopun yhdessä, tai yhden päivän tosissaan kirjoitimme. Aika paljon keskustelimme vaikeistakin asioista. Se [yhdistys] oli melkein ainoa paikka, jossa oli ihmisiä, jotka ymmärsivät sinua eikä tarvinnut selittää eikä tehdä minkäänlaista alkuesitelmää [saamelaisuudesta]. Meillä oli samanlaisia kokemuksia, siinä mielessä se yhdistystoiminta oli erittäin tärkeää. Me olemmekin nauraneet, että jossain kohtaa meistä tuli yhdistyksen ulkopuolella ystäväryhmä. Se on ollut silloin erittäin tärkeää juuri siinä tietystä iässä.

Saamelaisyhdistykset ovat olleet ratkaisevassa roolissa saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja saamen kielen opetuksen järjestämisessä eri puolilla Suomea. Ne ovat toimineet perheiden äänitorvina ja neuvotelleet kaupunkien ja kuntien kanssa lasten kielellisten oikeuksien toteutumisesta. Yhdistysten kautta on voitu osoittaa, että kyse ei ole yksittäisten perheiden tarpeista, vaan laajemmasta ja yhteisöllisestä oikeudesta ylläpitää ja vahvistaa saamen kieltä sekä kulttuuria:

Kyllä yhdistyspuolella on paljon suurempi mahdollisuus vaikuttaa ja toimia. Se on tietysti siitä kiinni, että minkälainen ryhmä on, ja miten pystyy tai osaa hankkia resursseja, ja käyttää niitä resursseja, mitä yhdistyksellä on. Ja me kyllä onnituimme hyvin tässä kielen elvyttämisessä täällä Helsingissä. Jos City Sámit ry -yhdistys ei olisi toiminut ahkerasti silloin vuosina 2012–2016, en tiedä olisiko kaupunki alkanut miettimään saamenkielisen opetuksen ja varhaiskasvatuksen järjestämistä. Meillä oli silloin ydinryhmä, joka käytti paljon aikaa yhdistyksen

toimintaan, ja sitä priorisointiin, ja siellä oli taitavia ihmisiä eri aloilta. Ihmisillä oli motivaatiota tehdä töitä yhdistyksen puolesta, koska heidän omat lapsensa tarvitsivat päivähoitoa ja opetusta saameksi.

Kuultavien mukaan ilman yhdistysten tukea yksittäisillä vanhemmilla olisi huomattavan vaikeaa saada kaupunkeja ja kuntia kuulemaan heidän tarpeitaan. Yhdistykset tuovat neuvotteluihin paitsi yhteisön voiman, myös asiantuntemusta ja pitkäjänteisyyttä. Kaikissa kaupungeissa ja kunnissa ei kuitenkaan ole saamelaisyhdistyksiä, joiden kanssa vanhemmat voisivat toimia.

Äidinkieleltään saamenkielisillä lapsilla on lain mukaan oikeus saamenkieliseen varhaiskasvatukseen koko Suomessa. Tällä hetkellä pohjoissaamenkielistä varhaiskasvatusta kotiseutualueen ulkopuolella järjestetään Rovaniemellä, Sodankylässä, Oulussa ja Helsingissä. Inarin- ja koltansaamenkielistä varhaiskasvatusta ei järjestetä.

Perusopetuslaki velvoittaa kuntia järjestämään opetusta suomeksi, ruotsiksi ja saameksi, mutta saamen kielen osalta tämä velvoite koskee vain saamelaisten kotiseutualuetta. Kotiseutualueen ulkopuolella annettavaa saamelaisopetusta koskevia säännöksiä ei ole perusopetuslaissa eikä -asetuksessa.

Pohjoissaamen kielen opetusta on järjestetty Rovaniemellä ja pääkaupunkiseudulla 1990-luvulta lähtien perusopetusta ja lukiokoulutusta täydentävänä saamen kielten opetuksena. Oulussa opetus aloitettiin 2000-luvun alussa, ja opetusta on ollut satunnaisesti myös muualla. Helsingissä aloitettiin vuonna 2018 pohjoissaame-suomi-luokka Pasilan koulussa, ja vastaava luokka käynnistyi Oulun kaupungin perusopetuksessa syksyllä 2023.

Saamen kielten opetusta järjestetään lähiopetuksen lisäksi myös etäopetushankkeessa. Hanketta johtaa Utsjoen kunta, ja sitä koordinoi saamelaiskäräjät ja rahoittaa opetus- ja kulttuuriministeriö rahoittaa. Hanke käynnistyi vuonna 2018, ja sen kuudentena lukuvuonna 2023–2024 opettajat antoivat inarin-, koltan- ja pohjoissaamen opetusta saamelaisalueen ulkopuolella kahden viikkotunnin verran noin 180 oppilaalle ja opiskelijalle 110 eri koulussa.

Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi) suosittelee saamen kielten etäopetushanketta koskevassa raportissaan (2023), että saamen kielen opetusta koskevaa osaa perusopetuslaista tulee muuttaa siten, että se koskettaa koko Suomen aluetta eikä ainoastaan saamelaisten kotiseutualuetta. Tämä toisi saamelaisoppilaille eri puolilla maata yhtäläiset kielelliset oikeudet saada opetusta omassa kielellään.

Kunnat ja kaupungit odottavat saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen rahoitukseen ratkaisuja, jotka lisäisivät valtakunnallisesti yhdenvertaisuutta myös koulutuksen järjestäjien välillä.

3 Kaupunkisaamelaisten oikeudet kalastukseen, metsästykseseen ja poronhoitoon

Kun saamelaiset muuttavat pois perinteisiltä kotiseutualueiltaan, he menettävät usein oikeuksia, jotka liittyvät kalastukseen, poronhoitoon ja metsästykseseen. Kaupunkeihin tai muualle Suomeen muuttaneilla saamelaisilla ei ole enää samanlaista mahdollisuutta ylläpitää ja harjoittaa perinteisiä elinkeinoja ja niihin liittyviä taitoja Saamenmaalla käydessään, vaikka ne ovat yhä olennainen osa heidän kulttuuriaan ja identiteettiään.

Poronhoitolaki rajaa poronhoito-oikeuden vain poronhoitoalueella asuviin henkilöihin, mikä käytännössä tarkoittaa, että kaupungeissa asuvat saamelaiset menettävät mahdollisuuden omistaa poroja, vaikka heidän muu kulttuurinen ja kielellinen yhteytensä saamelaisperinteisiin säilyisi vahvana.

Seuraava kuultava kertoo, että hänelle oli hyvin raskas päätös luopua poroista ja poromerkistä, kun hän muutti kaupunkiin. Hän on myöhemmin katunut päätöstään ja pohtii, voisivatko hänen lapsensa joskus ostaa poromerkkin ja poroja ja jatkaa perheen perinteitä:

Isäni oli poromies. Kun isä kuoli, sain hänen poromerkkinsä ja jatkoin kulkemista vasanmerkityksissä, vaikka asuinkin Etelä-Suomessa. Mutta sitten tuli laki, että ei saa omistaa poroja, jos ei asu poronhoitoalueella ja saman kunnan alueella. Paliskunnan ihmiset sanoivat, että pidä vain ne muutama poro. Mutta minulla oli niin kova omatunto, että en voinut pitää poroja vaan myin ne porot merkkeineen. Se oli kuin olisin leikannut oman napanuorani. Minun piti miettiä tätä päätöstä monta kuukautta ja senkään jälkeen en oikein pystynyt helposti tekemään sitä. Se tarkoitti sitä, että minun piti leikata jotakin pois itsestäni ja saamelaisuudesta sen takia, että laki sanoi niin. Ja se oli minulle kova paikka. Ja nyt minulla on vaikeuksia saada poronlihaa. Kyllä minä aina saan jotakin kautta, mutta nyt on ollut vaikeita talvia poronhoidossa.

Sen jälkeen, kun olen luopunut poroista, on hyvin outoa ja kummallista mennä sinne. Minun lapset ja minäkin autan sukulaisia, mutta tunnen olevani niin kuin turisti siellä enkä kuulu joukkoon. Ja muutkin käyttäytyvät sillä tavalla. Olen katunut merkin myymistä paljon, mutta se merkki on edelleen suvussa ja se on hyvä. Se merkki on kulkenut minun perheessäni ja ne porot ovat olleet meidän

perheessä ja suvussa koko ajan. Se oli ikään kuin olisin katkaissut myöskin suhteeni luontoon, kun luovuin poroista.

Olen rakentanut mökin. Tunsin, että minulla pitää olla jotakin, joka sitoo minut sinne. Se mökki on minulle tärkeä asia. Nyt voin olla rauhassa siellä ja tiedän, että ne maat siinä ympärillä ovat kuuluneet minun suvulleni, pyyntimaat, nautinta-alueet. Se onkin ainoa asia, joka sitoo minua edelleenkin sinne fyysisesti.

Lapseni sanovat, että he haluavat jatkaa poronhoitoa. Minä sanon, että ikävä kyllä meillä ei ole enää poroja. Olen kyllä miettinyt, että voisin tietysti ostaa muutamaman poron ja tehdä uuden merkin, mutta on vaikea saada takaisin sijaa poronhoidossa, kun on kerran luopunut siitä.

Seuraavan kuultavan mukaan saamelaiden porosukujen jälkeläisillä tulisi olla oikeus pitää poromerkki ja muutama poro, vaikka he muuttaisivatkin pois saamelaisalueelta:

Meidän paliskunta on antanut meidän pitää meidän porot ja korvamerkki, jos siellä on joku, joka hoitaa poroja. Lain mukaan se ei ole oikein. Suomen lain mukaan se menee niin, että jos et ole kolmeen vuoteen asunut pohjoisessa, niin sinulla ei pidä olla poroja siellä. En ole selvittänyt, voiko merkin menettää. Mutta sehän on omaisuutta, ei kai sitä voi ottaa pois?

Paliskunnat ovat pystyneet vielä antamaan luvan pitää poroja, mutta en tiedä kuinka pitkään se on mahdollista. En tiedä, miten käy lapsilleni, minun aikanani varmaan vielä menee näin. Toisella on merkki ja poroja, mutta toisella ei. En ole hakenut merkkiä, kun tiedän, etten saisi sitä kuitenkaan. Pitäisi muuttaa sinne.

Ongelma on myös ne kulkuvat metsässä. Kun olemme porohommista, pitää hakea luvat, jos tarvitse ajaa jossain, ja kun on ruokkimassa poroja. Kaikkiin tällaisiin asioihin se vaikuttaa.

Se on myös ongelma, että jos poikani perii minun poromerkkini, hän joutuisi sen myymään.. Saamelainen ei voi periä [poromerkkiä ja poroja], jos ei asu siellä [Saamenmaalla].

Saamelainen ei voi periä porokämppeäkään. Meillä on perintönä saatu, valtion maalle rakennettu porokämppe.³ Lain mukaan en voi omistaa sitä, vaan kämpän on oltava niiden nimissä, jotka asuvat saamelaisten kotiseutualueella. Se on kuitenkin meidän yhteisessä käytössä. Jos on huonot yhteydet, niin voin menettää kaiken. Täytyy pysyä hyvissä väleissä.

Sen minä kyllä ymmärrän, etten minä voi olla mikään suuri poronomistaja, jos minä en itse siellä ole. Se on aivan päivänselvää. Mutta kyllä pitäisi olla lupa pitää jonkun verran poroja. Kun pitää katkaista kokonaan poronhoito, silloin katkaset sosiaaliset yhteydetkin. Se on vähän sama asia kuin Tenon kalastaminen. Heillä [jotka asuvat kaupungeissa] on perinteinen oikeus sinne, mutta eivät heidän vaadi pato-oikeutta. He voisivat olla vain onkimassa siellä, että pääsisivät olemaan siellä omilla mailla.

Saamelainen menettää oikeudet, ja kuuluvaisuuden omaan poroyhteisöön, kun muuttaa pois. Paljon on pelissä. Se on minulle asia, joka on vähän vaikea. Mutta mitä sitten tehdään, jos tulee vielä enemmän tällaisia ihmisiä?

Saamelaisten kalastus- ja metsästysoikeudet perustuvat pääosin maanomistukseen, pohjoisissa kunnissa vakituisesti asuvien oikeuksiin ja alkuperäiskansan perinteisiin oikeuksiin. Kun saamelainen muuttaa pois saamelaisten kotiseutualueelta, hän menettää useat hänelle aiemmin kuuluneet oikeudet. Käytännössä tämä johtaa siihen, että kaupunkisaamelaiset menettävät pääsyn perinteisiin elinkeinoihin. Se luo eriarvoisen tilanteen saamelaisyhteisössä: kotiseudulla asuvat voivat ylläpitää ja siirtää perinteitä, kaupungeissa asuvat eivät.

Monet kuultavat ovat sitä mieltä, että saamelaisalueen ulkopuolella asuvien pitää saada harjoittaa kalastusta ja metsästystä omilla kotiseuduillaan, vaikka oikeudet eivät olisikaan niin laajoja kuin Saamenmaalla asuvilla. Varsinkin Tenon varrelta olevat kuultavat pitävät tärkeänä, että heillä ja heidän lapsillaan ja lapsenlapsillaan olisi turisteja paremmat oikeudet kalastukseen. Eräs kuultava kertoo näin:

Kun muutimme pois saamelaisalueelta, niin mehän jouduimme ostamaan turistitiluvat kalastukseen. Me olimme turisteja omalla maalla. Tunturissa sai kalastaa, mutta Tenolla ei. Olen miettinyt, että jos omat lapset ja lapsenlapset haluvat kalastaa, niin minkälaisilla oikeuksilla he voivat kalastaa. Onko niillä enää

3 Poronhoitolain (848/1990) mukaan poronhoitoalueella poronhoitajilla on oikeus käyttää maata poronhoidon tarpeisiin, mikä voi sisältää myös tilapäisten rakennelmien pystyttämisen, kuten paimennuskämpät.

mitään? Pitäisi olla sellaiset luvat, että sinne pääsee, jos haluaa. Edes rannalla heitellä. Eihän me mitään ryöstökalastajia olla. Jos muutat pois, niin kaikki oikeudet jää, kaikki ovet menevät kiinni. Ei se saamelaisuus saa katketa siihen, että sinä et asu siellä. Eihän kaikki voi edes asua Saamenmaalla.

Jotkut kuultavat ovat pitäneet Utsjokea virallisena asuinpaikkanaan niin pitkään mahdollista, eivätkä ole tehneet muuttoilmoitusta, jotta he voivat jatkaa kalastusta Tenolla:

Olen joutunut tekemään laittomuuksia. En kertonut totuutta. En valehdellutkaan, mutta jouduin esimerkiksi pitämään pitkään omaa asuinpaikkaani Utsjoella, jotta voin säilyttää omat kalstusoikeuteni. Olisin menettänyt mahdollisuuden osallistua lohenpyyntiin. Mutta sitten, kun muutin tänne kaupunkiin, minun oli pakko siirtää kirjat tänne.

Saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisten perinteisistä oikeuksista on käyty voittoa oikeutta Tenon kalastukseen liittyen. Vuonna 2018 Helsingissä asuva saamelainen oli kulkuttamassa⁴ lohta veljensä kanssa Tenojoella luvatta, sillä vuoden 2017 kalastussäännön myötä saamelaisalueen ulkopuoliset eivät enää saaneet perinteiseen kulkutukseen oikeuttavaa lupaa. Tapaus eteni käräjäoikeuteen, joka hylkäsi kaikki syytteet vuonna 2023.

Päätöstä perusteltiin perustuslaillisella oikeudella kulttuurin harjoittamiseen. Lisäksi perusteissa mainitaan perustuslain omaisuudensuoja, jonka kautta henkilöllä on ylimuistoinen nautintaoikeus sukunsa perinteisiin pyyntipaikkoihin. Päätöksessä todetaan, ettei näitä perustuslaista johdettuja oikeuksia voida rajoittaa esimerkiksi kalastuslailla.

Taustalla olivat vuoden 2017 tapahtumat, joissa viisi utsjokelaista kalastajaa rikkoi tarkoituksella Tenon kalastussääntöjä. Tapaus johti korkeimman oikeuden vuoden 2022 ennakkopäätökseen, joka tunnustaa saamelaisten perustuslailliset oikeudet perinteiseen kalastukseen.

---

4 Kulkuttaminen on perinteinen Tenolla käytetty lohensuomusmuoto, jossa veneellä kuljetaan jokea pitkin ja lohta pyydetään uistinta tai perhoa vetämällä.

Jotkut kuultavat ovat pohtineet näiden tapahtumien jälkeen, tulisiko kaupunkisaamelaisten erityisiä oikeuksia ja tarpeita varten asettaa toimikunta, joka voisi valmistella parannusehdotuksia ja esittää konkreettisia ratkaisuja alkuperäiskansan oikeuksien turvaamiseksi myös kaupunkilaisympäristössä. Seuraava kuultava on ajatellut asiaa useasta eri näkökulmasta:

Uskon, että tarvittaisiin kaupunkisaamelaisten identiteettiselvitys, vaikkapa lomakekyselyn kautta. Selvitys siitä, minkälaisia erilaisia tasoja saamelaisuudessa on täällä kaupungissa. Minkälaisia näkemyksiä, ja mitä odotuksia on siitä, mitä kaupunkisaamelaisten hyväksi pitäisi tehdä, että heillä ja heidän jälkeläisillään olisi helpompi elää saamelaisina.

Luulen, että kaupunkisaamelaissilla ei ole paljon ennakkoluuloja niitä saamelaisia kohtaan, jotka asuvat tuolla saamelaisten kotiseutualueella ja siellä sukualueilla. Mutta sen kyllä tiedän, että siellä on paljon ennakkoluuloja niitä kohtaan, jotka asuvat etelässä.

Siksi olisi tarve selvittää, mitä saamelaisten kotiseutualueella asuvat ihmiset ajattelevat kaupunkisaamelaissista. Minkälaisia oikeuksia he olisivat valmiita antamaan? Miten he näkevät tämän realiteetin, että saamelaisten kotiseutualueella asukkaiden lukumäärä laskee ja ihmiset vanhenevat? Miten he näkevät tämän tulevaisuuden näkymän vaikuttavan paikalliseen saamelaiskulttuuriin? Kaupunkisaamelaissat voivat olla resurssi saamelaisuuden eteenpäin viemiseksi, hyvin vahvakin resurssi. Se on vaan siitä kiinni, että annetaanko heille oikeus tai mahdollisuus.

Perustuslaissa sanotaan, että saamelaisilla on oikeus harjoittaa kulttuuriaan, kuten kalastaa, mutta sehän ei voi koskea ketä tahansa saamelaista millä tahansa alueella. Saamelaisten maankäyttö tai alueidenkäyttö on hyvin paikallista. Ei edes koko kuntaa voi pitää yhtenä alueena. On paljon pienempiä alueita, missä ihmiset metsästävät, kalastavat ja hyödyntävät luontoa. Jos se puuttuu, se kuuluvuus, se yhteys, niin se ei ole mahdollista. Nykytilanteessahan talonkirjat kertovat oikeudet. Jos pystyy näyttämään toteen, että on jonkun saamelaisten kotiseutualueen talon jälkeläinen, niin silloin voisi nähdä sen mahdollisena.

Kaupunkisaamelaisten oikeuksia varten pitäisi perustaa jokin komitea tai toimikunta, joka tutkii ja tekee selvityksen identiteetistä ja näkemyksistä ja tarpeista. Pitäisi kartoittaa, mikä on kaupunkisaamelaisten oikeuksien perusta. Perinnönjako on aika iso este ihmisille, jotka asuvat kaupungissa tai saamelaisalueen ulkopuolella, nauttia omasta kulttuuristaan. Toisaalta heillä olisi saamelaisina oikeus siihen, mutta sitten perinnönjaon kautta se katkaistaan. Ja miten tämä sitten pitäisi ratkaista? Sekin pitäisi tässä selvityksessä jotenkin ottaa mukaan.

4 Lopuksi

Yhä useampi saamelainen asuu kotiseutualueen ulkopuolella, erityisesti suurissa kaupungeissa. Kaupunkisaamelaisten oikeudet kieleen, kulttuuriin ja perinteisiin elinkeinoiniin toteutuvat kuitenkin heikommin kuin kotiseutualueella asuvilla.

Kuultavat korostavat, että poismuutto katkaisee yhteyden kalastukseen, metsästyseen ja poronhoitoon, sillä oikeudet on lainsäädännössä sidottu alueella asumiseen. Tämä heikentää kulttuuristen perinteiden siirtymistä sukupolvelta toiselle. Toisaalta kuultavat muistuttavat, että saamelaisille on perustuslaissa turvattu oikeus kulttuuriin ja kieleen asuinpaikasta riippumatta.

Perusopetuslaki velvoittaa kunnat järjestämään opetusta suomeksi, ruotsiksi ja saameksi, mutta saamen osalta tämä velvoite koskee vain saamelaisten kotiseutualuetta. Kaupungeissa opetuksen järjestäminen on pitkälti kuntien oman harkinnan ja resurssien varassa. Vaikka joissakin kaupungeissa on perustettu saamenkielisiä varhaiskasvatusryhmiä ja kaksikielisiä luokkia, palvelut ovat hajanaisia, resurssit niukkoja ja jatkuvuus epävarmaa.

Saamen kielen etäopetusta on annettu kaupunkisaamelaislapsille jo 2010-luvulta lähtien, mutta se elää edelleen väliaikaisratkaisuna, koska sitä ei ole kirjattu suoraan lakiin, vaan se perustuu rahoituspäätöksiin. Saamelaiskäräjät ja saamelaisyhdistykset ovat kuultavien mukaan toistuvasti esittäneet, että oikeus etäopetukseen tulisi kirjata selkeästi perusopetuslakiin, jotta sen jatkuvuus ei olisi riippuvainen vain vuosittaisesta rahoituspäätöksestä.

Kuultavat korostavat, että saamelaisyhdistykset ovat olleet ratkaisevassa asemassa neuvotellessaan kaupunkien ja kuntien kanssa saamenkielisestä varhaiskasvatuksesta ja opetuksesta. Ilman yhdistysten pitkäjänteistä työtä yksittäisten vanhempien olisi ollut lähes mahdotonta saada kuntia järjestämään saamenkielisiä palveluita. Yhdistykset tuovat yhteen perheitä, vahvistavat yhteisöllisyyttä ja toimivat sillanrakentajina viranomaisten suuntaan. Kaupunkisaamelaisten yhdistyksille tulisi kuultavien mukaan myöntää vakituista rahoitusta, jotta ne voisivat vakiinnuttaa tarjoamaansa toimintaa.

Kaupunkisaamelaisten asema nostaa kuultavien mukaan esiin kysymyksen siitä, miten alkuperäiskansan oikeudet toteutuvat Suomessa, kun suuri osa saamelaisista asuu nykyään kotiseutualueen ulkopuolella. Eräs kuultava ehdottaa, että saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisperheiden erityistarpeet ja oikeudet tulisi kartoittaa, minkä jälkeen tulisi laatia ehdotuksia saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja opetuksen, kulttuuripalveluiden sekä perinteisiin elinkeinoiniin liittyvien oikeuksien turvaamiseksi heille.

LÄHTEET

Härmälä, Marita, Sarivaara, Erika, Laihonen, Petteri & Huhtanen, Mari 2023. *Paljon on tehty, mutta paljon on vielä kehitettävää – Saamen kielten etäyhteyksiä hyödyntävän opetuspilotin arviointi 2022*. Julkaisut 3:2023. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.

Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Kenen maa, Kenen ääni? Saamelaisten ja suomalaisten suhteet esihistoriasta nykypäivään*. Helsinki: Gaudeamus.

Saamelaiskäräjät https://dokumentit.solinum.fi/samediggi/?f=dokumenttipankki/tilastoja/saamelaisten_lkm_vaaleissa , 14.10.2025

Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

10 ”Aika ahtaalla alkaa saamelainen olla” – Vuotson alueen saamelaiset

Vuotso (saameksi *Vuohčču*) sijaitsee Sodankylän kunnassa. Se on Suomen eteläisin saamelaiskylä ja kuuluu saamelaisten kotiseutualueeseen. Poronhoito on tärkeä elinkeino ja elämäntapa, ja se liittyy läheisesti saamelaiskulttuuriin, kieleen ja perinteisiin. Vuotson saamelaiset kuuluvat pääosin Lapin paliskuntaan, jonka alue ulottuu Vuotsosta pohjoiseen aina Kiilopään ja Saariselän tunturiseuduille saakka. Vuotson koulussa opetetaan pohjoissaamen kieltä, ja myös saamenkielistä opetusta sekä varhaiskasvatusta järjestetään.

Vuotson alueen saamelaiset ovat jo vuosikymmeniä joutuneet elämään poronhoitoon kohdistuvien ulkoisten maankäyttöpaineiden alla. Kuultavat kertovat, että nykyäänkin alueella joudutaan jatkuvasti tasapainottelemaan perinteisen saamelaisen maankäytön, kasvavan matkailun ja muiden maankäyttötarpeiden välillä. Kaivostoimintaan liittyvät varaukset ja Tankajoen alueelle levittäytynyt koneellinen kullankaivuu herättävät kuultavien parissa keskustelua ja huolta alueen tulevaisuudesta.

1 Vuotson alueen saamelaisten juuret

Porosaamelaisten muutto Vuotson alueelle 1800-luvulla liittyy valtioiden rajapoliittisiin muutoksiin ja poronhoidon rajoituksiin. Suomen ja Norjan välinen raja suljettiin 1800-luvun puolivälissä. Rajasulku aiheutti laidunkriisin ja pakotti saamelaiset etsimään uusia alueita poronhoidolle. Vuonna 1889 myös Suomen ja Ruotsin välinen raja suljettiin, mikä edelleen rajoitti Enontekiön alueen saamelaisten poronhoidon harjoittamista. Seuraavan kuultavan mukaan niiden saamelaisten jälkeläiset, jotka joutuivat jättämään Enontekiön seudulla sijaitsevat perinteiset maansa rajasulkujen vuoksi, kantavat edelleen muistoa lähtöalueelle jääneistä sukulaisista ja peilaavat omaa taustaansa näihin juurille jääneisiin yhteyksiin:

Kun ajattelee Vuotson alueen saamelaisia, niin täällähän on kaikki poronhoitajasaamelaisia. Poronhoito on kulttuurin kannalta tärkeä tekijä. Mulla on jäänyt lapsuudesta ja varhaisnuoruudestakin mieleen, että suku loi turvallisuutta, ja tavallaan kehikon elämälle.

Jos tuli joku saamelainen sukulainen kylään, niin ensin juteltiin vähän niitä näitä. Mut sitten joka ikinen kerta menttiin muistelemaan niitä sukulaisia. Niitä, jotka tuli sieltä Koutokeinon alueelta, Hetasta ja Kaaresuvannosta. Se meni joka kerta siihen, että muisteltiin, että kuka oli kenenkin sukulainen, ja kerrottiin johonkin tiettyyn ihmiseen liittyvä pieni muistelus. Se loi turvallisuuden tunteen, ne muistelukset. Ja tavallaan se loi näille Vuotson saamelaisillekin jalustan, jonka päälle ne rakensi elämää.

Vaikka ne meidän esi-isät lähti sieltä ja tuli tänne, me muistamme ne, keitä ne oli. Esimerkiksi minä itse osaan oman sukulinjan isän puolelta. Mie oon omalle pojalle sanonut sitä, että on tärkeää tietää, kuka sinä olet, ja mistä lähtökohdista sinä tulet. Ja mie väitän, että kaikki nämä Vuotson muuttajasaamelaisten jälkeläiset, niin niillä käy tämä keskustelu edelleenkin siinä, että miten se nyt menikään se ja se suku. Sillä oli niin ja niin monta poikaa, ja miten ne meni sitten naimisiin. On tosi tärkeää tietää, kuka on ja mistä tulee.

Se, mikä minun mieltä lämmittää todella paljon, on kuinka Koutokeinon ja Hetan alueilla asuvat sukulaiset edelleenkin muistaa sen, että osa heidän suvuista lähti tänne, että ne ei oo meitä unohtanu. Vuotson muuttajasaamelaisten jälkeläiset, nekään ei ole unohtanut juuriaan, se on tosi tärkeä seikka.

Mie oon myöskin tavallaan muuttajasaamelainen lapsi. Nehän muutti tänne rajasulkujen takia. Että mie olen lapsuuden ja nuoruuden kuullut hirveän paljon näistä asioista, että kuinka sieltä tuli retkikunta, joka lähti tutkimaan tälle alueelle, että löytyykö vapaata tilaa, löytyi. Paljonhan puhutaan taakkasiirtymästä. Kuinka paljon siinä muuttoprosessissa on ollu kipuilua, ja kuinka paljon se on siirtynyt sukupolvelta toiselle. Varmaan on. Jos ajattelee Vuotson alueen saamelaisia, niin kuinka paljon tämän alueen saamelaiset on joutunut kokemaan. Se kotipaikan jättäminen on sitä, et jätetään tutut paikat, ja sitten kestää vierautta jonkun aikaa ennen kun kotiudutaan.

Ja eihän ne porotkaan oppinut heti näille palkisille. Nehän jutas länteen, ja niitä haettiin sieltä takaisin tänne. Ja sitä oon monesti miettinyt, että ne joutui jättämään sen sukuyhteisön, joka siellä Koutokeinossa oli, ja Hetassa. Kaikki ne haudatut esi-isät, oman kulttuurillisen ympäristön, ja niitten piti aloittaa elämä täällä. Ja sitten täällä kohdata kaikkia ennakkoluuloja, mitä on ollut.

2 Sodankylän kunnan asenteet porosaamelaisia kohtaan

Sodankylän kunnan keskustaajama sijaitsee vajaan sadan kilometrin päässä Vuotson etelään. Vaikka maantieteellinen välimatka ei ole suuri, kulttuurinen etäisyys on huomattava. Vuotson alueella elävät vahvasti saamelaiset perinteet, kieli ja elinkeinot, kun taas kuntakeskuksen kulttuurinen painotus on selvästi valtaväestön mukainen.

Totuus- ja sovintokomission kuultavat kertovat Sodankylän kunnan kielteisistä asenteista vuotsolaisia kohtaan:

Ja sitten tuosta kulttuuritietoisuudesta. Vuotso on Sodankylän kunnan pohjoisin kylä, ja saamelaisalueen eteläisin kylä, mutta kuinka vähän Sodankylän kunnassa on oikeaa tietoa saamelaisista. Saamelaiskäräjillä oli projekti, jossa nuoret saamelaiset kierteli kertomassa saamelaiskulttuurista kouluissa. Ja sitten täältäkin kylältä oli yksi meidän koulun entinen oppilas siinä mukana. Juttelin tämän henkilön kanssa siitä, että no, minkälaisia kokemuksia sulla on siitä? Hän kertoi juuri sitä, kuinka vähän siellä on tietoa, ja kuinka stereotyyppisiä käsityksiä saamelaisista ihmisillä on. Edelleenkin, vaikka me ollaan osa Sodankylän kuntaa.

Muistan yhden palaverin Vuotson koululla, jossa eräs henkilö ehdotti, että eikö Vuotson koulun vois hallinnollisesti siirtää saamelaiskäräjien alaisuuteen, eli siirretään tämä kuluja tuottava yksikkö. No ei voi, koska kunnan tehtävänä on tuottaa tämä opetus. Ja sitten ollaan monesti puhuttu siitä, että Sodankylän kuntakin saa saamelaisväestöön perustuvaa rahoitusta, mutta sitä ei ole korvamerkitty mitenkään. Minusta se on lainsäädännöllinen ongelma, koska kunta voi sitten käyttää sitä rahaa [mihin haluaa].

Sodankylän kunta ei kohtele meitä tasa-arvoisesti. Sodankylään rakennettiin yli 20 miljoonan hieno koulu, mutta kunnassa on päätetty, että Vuotson saamelaisille välttää parakkikoulu. Kunnalla oli väistötila hankittu Sodankylään, kun siellä rakennettiin uusi koulurakennus. Siellä jäi väistötilat tyhjiksi, ja ne päätti tuoda ne Vuotsoon, kun päätettiin että Vuotson koulu pitää purkaa ja rakentaa uus. Niin että väistötilaksi tuodaan, ja sitten yhtäkkiä päätettiin, että se parakki jätetään tänne pysyväksi, eikä uutta rakenneta.

Tämäkin on yksi asia, jossa tulee turhauttava kokemus siitä, että vuotsolaisilla ei ole mitään mahdollisuuksia vaikuttaa mihinkään. Ja pakkohan meidän on tyytyä. Kunta hoitelee näitä hommia. Vaikka me kuinka yritämme, niin emme me saa ääntämme kuuluviin. Kuullaan, mutta ei oikeasti kuitenkaan kuunnella. Onhan sielläkin poliitikkopolvi kuitenkin jo Sodankylän kunnassakin vaihtunut, mut asenne ei.

Ja se kunnan alkuperäiskansan, saamelaisten, elämä ja tulevaisuus, niin ei se paljoa kuntaa kiinnosta, koska sillä ei ole taloudellista arvoa. Paitsi silloin, jos tarvitaan matkailun edistämiseen saamelaiskulttuuria näkyville, niin kyllä silloin käännytään vuotsolaisten puoleen. Olen tehnyt henkilökohtaisen boikottipäätöksen, että mie en laita lapintakkia päälle, jos on kyse jostakin kunnan järjestämästä jutusta, jossa taustalla on vaan se ajatus, että kunta saa tuoda esille, että täällä meidän kunnan pohjoisosassa on saamelainen kylä nimeltä Vuotso. En ala pelleksi. Toivoisin, että Sodankylän kunnassakin asenteet muuttuisivat suopeammiksi, mutta sielläkin on taakkasiirtymää. Siellä on sukupolvelta toiselle jatkunut kielteinen asenneympäristö saamelaisia kohtaan. Muuttuuko se koskaan? Epäilenpä, että ei.

Sama kuultava kertoo, että kunnan lisäksi myös Lapin hyvinvointialue ja Suomen evankelisluterilainen kirkko ovat jättäneet vuotsolaiset huomioimatta:

Sitten vanhusten palvelutalosta. Toivoisin, että saisin viettää vanhuudenpäiväni täällä omassa kotikylässä, omassa kulttuuriympäristössä, mutta todennäköisyys sille on hyvin olematon.

Vuotson kappeli oli hyvin pitkälle suunniteltu, mutta sielläkin voitti rasistinen mielipide, että eihän nyt saamelaisille voi omaa kappelia tänne rakentaa, vaikka se olisi ollut kaikkien kappeli. Sekin on hyvä esimerkki siitä, että kuinka edelleenkin tässä niin sanotusti tasa-arvoisessa Suomessa me emme oikeasti ole tasa-arvoisia. Saamelaiset eivät ole samalla tasolla suomalaisten kanssa.

Joitakin kuultavia hiertää myös se, että Sodankylän kunnassakin aiemmin kovin alas arvioitu saamelaisuus on nyt alkanut kiinnostaa, ja vuotsolaisia syytetään siitä, että he olisivat pyrkineet anastamaan joidenkin muiden ryhmien saamenpukuja kulttuurisen omimisen hengessä:

On ikävää, että tässä on tämä metsäsaamelaisuus. Mie en ole ottanut kantaa siihen, että mitä ne on, ja onko niitä olemassa vaiko ei. Mutta me ollaan kuulemma omittu Savukosken metsäsaamelaisten saamenpuvut. Vaikka meidän vuotsolaisten saamenpuvun juuret on tuolla Kautokeinosssa. Siellähän on saamenpuku samanlainen. Mutta tämmösiä syytöksiä on kuulunu. Samoin kuin se, että me Vuotson saamelaiset ei olla alkuperäisiä, kun me ollaan muualta tultu. No ollaanhan me täällä melkein 150 vuotta asuttu. Monestihan ne ihmiset sotkevat niitä käsitteitä, että mikä on alkuperäiskansa tai alkuperäinen asukas. Kyllähän tämmösiä näkemyksiä, varsinkin jos alkaa netistä kaivelemaan, niin tulee vastaan muutamien vuosien takaa.

3 Lapin paliskunta maankäytön kilpailutilanteessa

Kuultujen saamelaiden poromiesten mukaan Lapin paliskunnan toimintaa ohjaa kestävä kehitys ajatus, jonka tavoitteena on säilyttää poronhoito elinkelpoisena sukupolvelta toiselle. Tätä toteutetaan muun muassa siten, että poroja ei pidetä liikaa suhteessa laitumiin ja laidunalueita käytetään suunnitellusti ja laidunkierron mukaisesti. Näin varmistetaan, että laitumet pysyvät terveinä, porot saavat riittävästi ravintoa ja perinteinen saamelainen elämäntapa säilyy:

Meillä on UKK-puistossa kolmen palkisen poroja, mutta Lapin paliskunnan porohoidon tunnen tietenkin parhaiten. Tällä hetkellä paliskunnat itse saa vaikuttaa siihen, mitä on se kestävä kehityksen tie. Esimerkiksi Lapin paliskunnassa poroluvut ei ole ollut suurimmassa sallitussa määrässä moneen vuoteen, vaan ne pidetään alempana. Sitten laidunkiertoa ohjailaan sillä tavalla, että siellä missä on hyvät talvilaitumet, niin siellä on laidunkiertoaita. Se tarkoittaa sitä, että siellä ei kesäaikaan ole juurikaan poroja. Nehän tulee luontaisesti tänne suoalueille ja jokivarsille, ja sitten laitetaan veräjät kiinni.

Sitten kun porot lähtee taas talvilaitumille, niin sitten me pidetään erotukset, ja vain elämään jäävät porot pääsee sinne talvilaitumille. Se on sitä kestävä kehitystä. Minusta tämä nuorempi sukupolvi, joka nyt on päättävissä elimissä meidän palkisessa, on ymmärtänyt sen, että se oli sitä vanhaa aikaa se, että pitää olla mahdollisimman paljon poroja. Että jos sulla on 1 000 poroa, ja ne on huonokuntoisia, niin eihän se ole kenenkään etu. Poronhoito on peruselinkeino tällä alueella. Jos poronhoitajat jäisi työttömäksi, ja joutuis lähtemään pois, ni tämä olisi puoliksi asumaton alue.

Meillä Lapin palkisessa on lähes kaikki porot luonnonlaitumilla. Meillä ei tarvita porojen ruokintaa kuin huonoina talvina vain. Nuo suuret suoalueet auttaa. UKK-puisto ja Sompion luonnonpuisto on Lapin palkisen poronhoidon pelastus.

Paliskunnan omista kestävä käytön periaatteista huolimatta sen elintilaa ovat jo vuosikymmeniä murentaneet ja murentavat edelleen ulkopuoliset maankäyttäjät, kuten tekoaltaat, metsähakkuut, matkailu, kaivostoiminta ja muu rakentaminen, jotka häiritsevät laidunkierron toimivuutta ja pienentävät käytettävissä olevia laitumia, kertovat poroelinkeinossa mukana olevat kuultavat.

Lisäksi poromiehet kokevat, että he eivät pysty vaikuttamaan kovin paljon muuhun maankäyttöön liittyvään päätöksentekoon, vaikka se vaikuttaa suoraan heidän elinkeinoonsa ja perinteiseen elämäntapaansa:

Miten ne maankäyttöön liittyvät asiat vaikuttavat poronhoitoon? Maankäyttömuotoja tai päätöksiä tehtäessä tuntuu epäreilulta, kun poljetaan oikeuksia eikä anneta arvoa poromiesten näkemyksille asioissa, joissa he on ite asiantuntijoita. Esimerkiksi jos on kullankaivuulupia tai kullankaivuuseen liittyviä asioita vireillä, ja se ei saisi aiheuttaa merkittävää haittaa poroelinkeinolle, niin kuitenkin kunta, kaivosviranomaisen tai Metsähallituksen arvioi, että se haettu asia, oli se reitti tai kullanhuuhdonta-alue, ei aiheuta merkittävää haittaa.

Paliskunnan kanta ei tule kuulluksi siinä, vaikka he ovat asiantuntijoita omassa asiassa. Sen päätöksen, että [suunniteltu hanke] ei aiheuta merkittävää haittaa, tekee joku muu, eikä se asianosainen, ketä se koskee. Paliskuntien ja myös saamelaiskäräjien valtaa pitäisi pystyä lisäämään niin, että poromiehet tulisivat paremmin kuulluksi.

Eihän missään muussakaan ammatissa joku toinen tule kertomaan sulle, että eihän tämä nyt sinun elinkeinoa haittaa, vaikka elinkeinonharjoittaja on sitä mieltä, että haittaa.

Ja mikä se on se merkittävä haitta? On ihan oookoo, että halutaan tarkennuksia, että mikä se merkittävä haitta paliskunnan mielestä on.

Eihän poronhoidossa se merkittävä haitta ole koskaan yksiselitteinen asia. Joku voi ajatella, että mitä haittaa jostakin reitistä on, kun eihän siinä näkynyt yhtään poroa, kun ajoin siellä kelkalla yritystoiminnan yhteydessä. Mutta kun se haitta on niin paljon laajempi asia, ja isompi ja merkityksellisempi. Se voi olla talvilaidunalueita tai [reitti] voi häiritä porojen laidunrauhaa. Nehän voi lähteä kulkemaan jälkeä(reittiä) pitkin, mennä väärille laidunalueille, ja voivat mennä väärän palkisenkin alueelle. On aina kyse isommista asioista, mutta niille ei anneta painoarvoa, eivätkä poromiehet ja paliskunnat aina tule kuulluksi ja ymmärretyiksi.

Matkailu laajenee ja tarvitsee koko ajan tilaa. Tuntuu, että hakemuksia tulee joka puolelta. Milloin ne on reittejä vailla, milloin tilaa tukikohtia tai rakentamista varten. Meidän palkisessa on menetetty tosi paljon matkailulleki. Esimerkiksi Kiilopään seutu on ollut meidän palkisen tärkeää vasonta-alueita ja talvilaidunalueita. Mutta sehän on käytännössä menetetty nyt kokonaan, koska siellä on niin paljon ihmisiä. Niistä alueista, mitkä siinä Kiilopään ympäristössä on, pyritään pitämään kiinni, mutta koko ajan se matkailu siellä niitä reittihakemuksia tekee.

Saamelaiden kotiseutualueen luonnonvarasuunnitelma on hyvä opus, jossa on Metsähallitukselle toimintatapaohjeita, että miten toimitaan, ja se koskee kaikkia tulosalueita. Se on suhteellisen tuore.

Esimerkiksi, jos on matkailuyrityksistä kyse, ja jos ne hakee vaikka pitempää reittiä tai isompia tapahtumia, niin kysytään aina paliskunnalta lausunto ja tarvittaessa neuvotellaan. Voidaan kysyä myös saamelaiskäräjiltä ja kolttien alueella kolttien kyläkokoukseltakin. Jos paliskunta vastustaa, niin ei välttämättä tehdä paliskunnan [kannan] vastaista päätöstä, mutta toisaalta tiedän kyllä pari tapausta ainakin, joissa on kyllä tehty. Siinä Metsähallituskin on todennut, että poronhoidolle ei aiheudu merkittävää haittaa, ja on tehnyt myönteisen päätöksen vastoin paliskunnan kielteistä kantaa.

Kyllä meillä on myös metsänhakkuita. Kun metsäteitä kunnostetaan, niin se tarkoittaa hakkuita. Just paliskunta kävi Metsähallituksen, siis metsätalouden, kanssa neuvotteluja. Mulla on semmonen käsitys, että paliskunnalla on hyvät keskusteluyhteydet hakkuusuunnitelmien [tekijöiden kanssa].

4 Tekoaltaiden alle jäi 10 prosenttia laitumista

Eräs kuultava kertoo tekojärvien vaikutuksesta poronhoitoon Vuotson alueella ja laidunkiertoon:

Kaikki tämä, mitä mie tarkastelen, on aika pitkälti poronhoitajan näkökulmasta, mutta myös saamelaiskulttuurin näkökulmasta, ja luonnon.

Kun tekojärvet tuli 60-luvun lopulla, niin 10 prosenttia Lapin paliskunnan maapinta-alasta, etupäässä kesälaitumia, jäi veden alle. Laidunkierto meni ihan sekaisin, ja uuden laidunkierron muotoutumiseen menee ehkä viisi vuotta. Silloinhan ne meni minne meni, ne porot, ja niitä piti hakea muun muassa tuolta Hammastunturin puolelta. 2 500 poroakin kerralla tokkana.

Ensin oli tekojärvet, ja sitten oli laajat metsien hakkuut Tankajokivarressa, siellä lännessä. Kaikkein hulluinta oli se, että myrkytettiin koivikoita, koska se oli arvoton puu. Sinnehän rakennettiin pieni lentokenttäkin. Tällä tavalla luontoa tuhoettiin, ja se kaikki on aina pois porohommasta.

Kun nuo tekojärvet rakennettiin, niin niiden vaikutushan ei pelkästään koske niitä ihmisiä, jotka sieltä joutuu muuttamaan pois ja lähtemään evakkoon. Sehän vaikuttaa poronhoitoon, kun 10 prosenttia maista meni sinne veden alle, minunkin poronhoitoon ja minun lasten. Meillä on pienempi palkinen, joka murenee jostakin aina pala palalta. Ajattelen, että tekoaltaat rakennuttaneen Kemijoki Oy:n pitäisi maksaa poroelinkeinolle korvaus, kun sillä on se vastuullisuusohjelma.

5 Tankajoen koneellinen kullankaivuu

Saamelaisten kotiseutualueella on kaivoslain mukaista kaivostoimintaa nykyisellään lähinnä koneellisen kullankaivuuun muodossa. Vaikka kyseessä on pienimuotoinen kaivostoiminta, ovat koneellisen kullankaivuuun haittavaikutukset merkittäviä saamelaisille, kertovat kuultavat. Luonnonvarakeskuksen tutkimusten ja poronhoitajien havaintojen mukaan porot, erityisesti vasovat vaatimet ja kesällä vasojensa kanssa liikkuvat yksilöt, välttelevät kullankaivuuun melua ja tärinää noin 1,5 kilometrin säteellä tai laajemminkin. Porot karttavat myös alueita, joilla kaivutoiminta on jo päättynyt, mutta maata ei ole vielä entisöity.

Vuotson saamelaisten alueella sijaitseva Tankavaara on tunnettu kultahistoriastaan. Sen jälkeen, kun koneellinen kullankaivuu kiellettiin Lemmenjoella, ovat koneelliset kullankaivajat siirtyneet enenevässä määrin Tankajoelle. Tankajoki on aikoinaan ollut lohijoki, ja nykyään se on paras taimenen kutujoki, kertovat Vuotson saamelaiset. Kuulemisissa he pelkäävät, että koneellinen kullankaivuu pilaa Tankajoen veden:

Ne vedet, jotka on niin Sompion kuin UKK-puiston sisälläkin, on ollut perinteisiä kalastusvesiä vuotsolaisillekin. Tuo Tankajoki on joki, johon nousi Kemijoen lohi. Sehän oli lohen kutujoki. Ja minun setä ruukas[tapasi] muistella sodan jälkeen, että Tankajoessa oli isoja ne lohet. Tankajoesta on nykyään tullut parhaita taimenen kutualueita.

Koneellinen kullankaivuu on tänne tullut vasta nyt, mutta kyllä mie pelkään, että se vaikuttaa aika radikaalisti Tankajokeen. Painopiste on nyt täällä, kun Lemmenjoella ei enää kaiveta.

Tankajoella on varmaan vaihtunut moneenkin otteeseen ne valtauksen omistajat. Ne [kullankaivuu] luvathan on täällä paliskunnankin lausunnoilla. Mutta eihän niille oikeestaan voi mitään muuta kuin hidastaa sitä prosessia, ne tulee kuitenkin. Vettähän ei kuitenkaan saisi pilata, mutta kyllä se näyttää niin halpaa olevan se vesi, ettei siitä välitetä.

On näitä kuulemisvelvollisuuksiakin, ihan lakitekstillä säädetty, kyllähän ne pitävät niitä [tilaisuuksia], mutta ei niitä noteeraa kukaan. Vaikutuksia saattaa olla, mutta ne eivät ole [luvan antajan mielestä] merkittäviä. Jos kaivostoiminnan ympäristövaikutuksia haluttaisiin oikeasti suitsia tehokkaammin, niin pitäisi olla tiukemmat määräykset siitä, paljonko sitä tavaraa sinne veteen saa päästä ja paljonko ei.

6 Urho Kekkosen kansallispuiston perustaminen ja menetysten kompensatio

Urho Kekkosen kansallispuisto perustettiin vuonna 1983, jolloin presidentti Urho Kekkonen sai 80-vuotislahjaksi nimikkopuiston luonnonsuojelujärjestöjen ehdotuksesta. Kansallispuisto sijaitsee Sodankylän, Savukosken ja Inarin kuntien alueella. Luonnonpuisto on toiseksi suosituin retkeilykohde. Vuonna 2024 puistossa kävi 435 900 kävijää.

Puiston perustamisen yhteydessä kaikki kolme kuntaa menettivät maa-alueita. Sodankylän kunnan metsätalouden piirissä olevia maa-alueita varattiin suojelualueeksi, ja sen vuoksi kunnan alueella menetettiin muun muassa työpaikkoja ja verotuloja. Kompensaatioksi Tankavaaraan perustettiin opastuskeskus ja Vuotson kylään muun muassa matkailua palveleva Vuotson porokylä. Eräs kuultava kertoo aiheesta näin:

Aikanaan, kun tämä UKK-puisto perustettiin, keskusteltiin näistä kompensatioista. Vuotsohan oli yksi alue, johon näitä kompensointipäätöksiä tehtiin, ja ne toteutuikin ainakin osittain. Tuli opastuskeskus ja tuli asuntoja työntekijöille, puistonjohtajaa myöten. Tuli hallintorakennus, missä oli toimisto, ja siinä samassa pihapiirissä oli huoltorakennus, isot varastot ja muut tämmöset. Ja työpaikkoja tuli kauheesti, mikä oli tärkeintä.

Vuotson alueen kuultavat ovat pettyneitä, koska Sodankylän kunta ei ole pitänyt kiinni kompensationsa saaduista työpaikoista. Metsähallituksen Luontopalvelut siirsi Tankavaaran opastuskeskuksen toiminnan Inarin kunnan puolelle, Saariselälle. Kuultavien mukaan luvatut työpaikat ovat hävinneet, ja syyttävä sormi osoittaa kuntaa, koska se ei ole pitänyt Vuotson puolia. Kuultavat kokevat, että kunnan suhtautuminen on vähättelevä: *Nuo vuotsolaiset on vähintäänkin toisen luokan kansalaisia*, kuten eräs luonnehtii.

Yksi kuultava kuvaa tilannetta näin:

Täytyy vähän kyllä moittia Sodankylän kuntaa, että sehän ei tehnyt itse asiassa mitään. Eihän kunta meistä pitänyt huolta ollenkaan tässä asiassa. Ei se puolustanut meitä missään. Siellä on kompensatiotyöpaikat ja kompensatiot lahonneet, jotka siinä UKK-puistolaissa niin komeasti luvattiin. Nehän kirjoitettiin sinne lakiin, ja se oli ehdoton edellytys, että tämä puisto voitiin perustaa, että tuli nämä kompensatiot. Ja sitten se, että porohoito saa vapaasti käyttää puistoa, oli se toinen asia.

UKK-puiston paikallisjohto ei ollut tyytyväinen siihen, että toimintoja on juuri täällä Vuotsoissa. Pyrkyhän oli täältä pois. Ja sitä yritettiin monta kertaa. Me jouduttiin etulinjaan puolustamaan näitä kompensatiotyöpaikkoja. Me onnistuttiin

siinä aika pitkälle, mutta toiminnot pikkuhiljaa siirrettiin Inarin kunnan puolelle, elikkä Saariselälle. Täältä ei sitten enää palkattu edes kevättalven huoltoporukoihin nuoria miehiä. Niin siinä sitten kävi, kun ne toiminnot siirtyi tuonne Inarin kunnan puolelle, vaikka UKK-puiston aluehan sijoittuu valtaosin tähän Sodankylän kunnan alueelle.

Kun Urho Kekkosen kansallispuisto perustettiin, lakiin kirjattiin perustelut luonnon suojelemiseksi ja poronhoidon edellytysten turvaamiseksi, ja luvattiin, että se työllistää paikallisia. Ja siinähan oli kovaa kädenväntöä, että kun menetetään metsätyöpaikkoja, niin työllistettiin sitten muita paikallisia, kompensatiosta puhuttiin. Mutta sanopa, miten se laki voi yhtäkkiä muuttua? Nyt UKK-puisto työllistää tasan kaksi Sodankylän kuntalaista tällä hetkellä.

7 Matkailu Urho Kekkosen kansallispuistossa ja Sompion luonnonpuistossa

UKK-puiston sisällä on Lapin paliskunnan laidunmaita. Kuultavien mukaan puiston perustaminen on ollut hyödyksi porotaloudelle. Varsinkin matkailun lisääntyessä puistoalue suojaa rakentamiselta, mutta kasvavat matkailijamäärät tarvitsevat uusia reittejä ja mahdollisuuksia liikkua luonnossa myös moottoriajoneuvoilla, kertoo eräs kuultava:

UKK-puiston lain perusteluissa mainitaan poronhoidon edellytysten ja eräretkeilyn turvaaminen, mutta nyt mennään matkailu edellä – matkailu, retkeily ja matkailuyritykset. Matkailuyrityksillä kova paine viedä [turisteja] tunturiin kelkalla, tekevät revontuliretkiä ja muuta. Puisto on avattu pyöräilylle, ja kaikki lähireitit on pyöräilyä varten. Kun on semmonenkin mahdollisuus, että voi luonnonsuojelusyistä rajoittaa jotain, niin eikö sitä korttia pitäisi käyttää joskus?

Urho Kekkosen kansallispuiston kanssa limittäin sijaitsee Sompion luonnonpuisto, jonka ensisijainen tavoite on säilyttää metsä-, tunturi- ja suoluontoa tulevaisuutta ja tieteellistä tutkimusta varten. Luonnonpuiston alueella liikkuminen on kaikkina vuodenaikoina kielletty muualla kuin maastoon merkityillä retkeilyreiteillä.

Vuotson alueen kuultavat ovat huolissaan luonnonpuiston matkailukävijämäärien jatkuvasta kasvusta:

Miten se on mahdollista, että täällä luonnonpuisto on kuin kansallispuisto, että siellä saa käydä väkimäärää ihan rajattomasti. Heidän tavoitehan on, että vuosi vuodelta pitää saada kasvamaan se kävijämäärä. Vanha Ruijanpolku on nyt muuttunut pyöräilyreitiksi. Ihmettelen, miten luonnonpuistossa sallitaan näin laajamittainen matkailu, se on muualla kiellettyä. Ja maksatetaan vielä se turistien kulku sitten paikallisilla ihmisillä.

Matkailijoiden käyttöön tarvitaan toimiva tieverkosto. Kuultavien tietojen mukaan Sompion luonnonpuistoon johtavaa sisääntuloväylää, Rovaselän vajaan 10 kilometrin yksityistietä, parannetaan parhaillaan. Samaa tietä pitkin kulkevat sekä matkailijavirrat että huoltoajot UKK-puiston itäosiin. Tie palvelee myös rekkaliikennettä, joka kuormittaa sen pintaa. Tie on perustettu vuonna 1983 ja rekisteröity yksityistieksi vuonna 1984.

Kuultavien mukaan on epäilua, että yksityistien osakkaat joutuvat maksamaan tien parannuksesta, jota tehdään matkailijoita varten. Kyläläiset haluaisivat tien yleiseksi tieksi. Metsähallitus on pitänyt aiemmin tien kunnossa, eikä tieosakkaita laskuttettu. Tien parannushankkeen myötä asia on muuttunut, kertoo seuraava kuultava:

Siinähan näyttäisi nyt käyvän niin, että tieosakkaat joutuu maksumiehiksi. Minua se ei ainakaan miellytä, kun siellä kuitenkin on luontopalveluiden toimesta matkailijaliikennettä. Ja nyt kun se tie korjataan, niin sieltähän lankeaa maksut tiettenkin tieosakkaille. Metsähallitus on suurin maksaja euromääräisesti. Liki 80 prosenttia kohan se nyt oli. Siinä on epäkohta, että Metsähallitus voi sanella sen tien suhteen, mitä se tahtoo ja haluaa. Se tuli hyvin esille näissä kokouksissa, mitä pidettiin tätä hanketta varten. Yritettiin saada äänestykseen, että keskeytettäisiin se hanke, ja katsottaisiin, että löytyisikö siihen ratkaisua niin, että se menisi yleisen toimijan korjattavaksi ja hoidettavaksi. Metsähallituksen edustaja totesi siinä ykskantaan, että saattehan te äänestää, mutta äänivalta on meillä. Se äänestys raukesi siihen. Ja muutenkin se oli pikkusen ylimielistä se suhtautuminen paikallisväestöön.

Kysyin hankkeen vetäjältä, joka sitä hoiti, että mistä tämä hanke on lähtenyt liikkeelle, onko se Metsähallituksen ajatus. Ei ole, sanottiin. Tämä on matkailijoiden taholta lähtenyt vaatimus, että tietä pitää parantaa. Matkaajat purnasivat. Juuri kattelin tuossa tilastoa viimeisen 10 vuoden jaksolta, vuosina 2011–2020, ja tuon 10 vuoden aikana kävijämäärä on noussut viisinkertaiseksi.

8 Allasevakot

1960-luvulla rakennetut Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat nousevat toistuvasti esille Vuotson alueen saamelaisten kuulemisissa.

Lokan tekojärvi rakennettiin Luiron yläjuoksulle Sodankylän pohjoisosassa, ja se yhdistyy Porttipahdan tekojärveen Vuotson kanavalla. Porttipahdan täyttö aloitettiin vuonna 1960 ja Lokan vuonna 1967. Allasrakennushankkeen takana on Kemijoki Oy, ja altaat rakennettiin säätelemään voimalaitoksille tarvittavaa vesimäärää.

Noin 600 ihmistä joutui muuttamaan kodeistaan pois. Kurujärven ja Rieston saamelaiskylät jäivät täysin tekoaltaiden alle, ja niiden rakentamisella oli merkittäviä vaikutuksia alueen perinteisille elinkeinoille, saamelaisyhteisöille, kielelle ja kulttuurille. Asuinalueiden lisäksi veden alle jäi maita ja alueita, jotka olivat paikallisen väestön kannalta tärkeitä poronhoitoon liittyviä laidunmaita ja jäkälämaita.

Kurujärveltä allasevakkoon joutuneet kuultavat muistelevat entistä elämää, joka jäi altaan alle:

Siellä oli hyvä asua. Siinä oli järvi, kalaa sai aina järvestä. Illalla pantiin verkot järveen ja aamulla sai keittää, jos halusi tuoretta kalaa. Sitten oli jokia, joista pojat pyysivät tammukoita ja harria. Ne olvati hyviä kaloja suolata ja paistaa. Keittokalat olivat siinä järvessä. Siellä sai hilloja kesällä, siellä oli hyviä hillapaikkoja ja mustikoita, ja kaikkia marjoja siellä sai helposti.

Marraskuun puolivälissä tuli käsky, että nyt pitää lähteä. Sitten meidän piti alkaa äidin kanssa keräämään kaikki tavarat, se itketti kyllä. Kaikki tavarat piti pakata, aivan kaikki Me pakkasimme äitin kanssa, pojathan oli jo ettohommissa (kokoomassa poroja). Minua kyllä itketti ihan, se oli niin ikävää. Mie tykkäsin asua siellä Kurujärvessä, siksi minulle oli tosi ikävä lähteä. Sitten, kun meidän piti lähteä, oli ihan mahdoton ajatella, että nyt pitää lähteä pois kotoa. Sinä iltana tuli auto sinne Kurujärveen. Ne oli tehneet tien Vuotsosta.

Kuultavat kertovat kyläyhteisön pirstoutumisesta ja saamen kielen katkeamisesta. Eräs kuultava kertoo osanneensa pelkästään saamen kieltä mennessään kouluun Vuotsossa:

Kurujärvessä oli kaikki perheet saamelaisia. Siellä me puhuimme saamen kieltä ja kun tulimme Vuotsoon, niin saamen kieli jäi. Minun saamen kieli jäi sinne Lokan alle, mie ajattelin sillä lailla. Äidinkin kanssa puhuimme suomea sitten. En minä opettanut saamea lapsille, kun se meni sillä lailla se elämä. Koko kylän väki meni mihin meni.

Komission kuulemisissa käyneiden ihmisten kertomuksissa sekä myös myöhemmin tehdyssä allashankkeisiin liittyvässä tutkimuksessa korostuu se, että Kemijoki Oy ei ole ottanut tarpeeksi huomioon allashankkeen vaikutuksia paikalliselle väestölle. Paikoittain vaikutuksia on jopa vähätelty. Altaiden alle jääneistä yksityisomistuksessa olevista alueista tehtiin Kemijoki Oy:n kanssa kiinteistökauppoja ja joidenkin kuultavien mukaan maita myös pakkolunastettiin. Jotkut kuultavat kertovat myös siitä, miten Kemijoki Oy lunasti itselleen maita, jotka eivät jääneet veden alle:

Kemijoki vaati, että ne alueet, tässä kylän pinnassakin, jotka ei mene veden alle, niin nehän haluaa niihinkin käyttöoikeuden. Kemijoki oli niin ahne, että se otti paljon enemmän kuin mitä tarvitsi. Ne sanoivat, että eihän sitä tiedä, jos se alue vesittyy. Ja nyt, kun siitä on 50 vuotta tuon altaan teosta, niin ei se kuule noussut se vesi. Sitä ei olisi tarvinnut myydä kaikkea, mutta ne oli niin varman päälle.

Porojen laidunmaita jäi veden alle ja kuultavat puhuvat siitä, miten osa poroista hukkui altaiden täytyttyä.

Kurujärven porot lähti sinne kotipuolelle, ja niitä hukkui sinne paljon. Paljon poroja meni hukkaan. Ja ne aina soitti: tulkaa nyt taas pelastamaan, siellä on poroja. Kun vesi nousi siellä aavassa, ja kun porot meni sinne, ne vajos [veteen].

Olen ajatellut sitä [tilannetta]poron näkökulmasta. Poro ui siellä altaan kylmässä vedessä, ja sitten se näkee maata: "Tuonne minä menen", ja sitten kun se menee sinne, niin se "maa" onkin vain upottava turvelautta, jonka päälle poro yrittää epätoivoisesti kiivetä, ja hukkuu sitten siihen. Olen monesti miettinyt, että jos tuollainen allasrakentaminen tulisi esille tässä ajassa, niin kyllä se herättäisi suurta vastustusta.

9 Toisen maailmansodan muistot

Sodankylän ja Vuotson alueen saamelaiden kuulemisissa on muutamia kertomuksia toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista: evakosta, Neuvostoliiton partisaani-iskuista ja evakosta paluusta. Kuultavat kertovat myös saksalaisjoukkojen läsnäolosta Vuotson alueella 1941–1944.

Eräs kuultava muistelee yhteiseloa saksalaisten kanssa ennen evakkoa:

Niitähän kävi meidän luona kylässä niitä saksalaisia. Tässä oli 2 000 saksalaista asunut, ja nehän rakensi elokuvateatterin lentokentän taakse. Siellä näytettiin pääasiassa saksalaisia sotaelokuvia.

Siitä isosta valkoisesta talossa saksalaiset oli vuokranneet sen vinttikerroksen, josta ne katsoi aina, että tuleeko pommikone Venäjältä päin. Siitä oli hyvät näköalat Nattasille päin. Monesti kun tuli pommikoneita, niin juostiin piiloon kellariin. Mulla on jäänyt ahtaan paikan kammo siitä.

Jotkut saamelaiset olivat tehneet itselleen suojan pommituksilta kauemmaksi kylästä. Eräs kuultava kertoo näin:

Ne lensivät jatkuvasti. Meidänkin piti aina mennä tuonne metsään, johonkin semmoiseen kuruun, että siellä on ainakin sirpalesuojassa. Meille rakennettiin kotakin sinne kuruun, jonka nimi on Kotakuru. Sinne sitä mentiin aina päiväksi, ja joskus yötäkin oltiin. Kun tultiin evakosta, niin siinä Kotakurussa savustettiin lihoja.

Kertomukset siitä, mihin tilaan saksalaiset jättivät Vuotson ja Sodankylän alueen lähdettyään Suomesta, sen sijaan poikkeavat täysin yhteiseloä kuvanneista muistoista. Ne kuvaavat täyttä tuhoa:

Saksalaiset eivät polttaneet Kitisen varren taloja, ne jäivät ehjäksi. Vuotsossa oli kaikki poltettu, ei täällä ollut kuin savupiiput vain. Poroja oli paljon kadonnut, nehän joutuivat sota-aikana luovuttamaan mahdottomat määrät.

Kun ne lähtivät täältä, niin ne polttivat ja hajottivat kaikki talot, räjäyttivät ilmaan. Kun täällä meilläkin aloitettiin kämpän rakentaminen, niin eihän silloin ollut tiiliä eikä mitään muutakaan. Ei nauvoja, ei lautaa, eikä mitään kauppaa. Me lähdimme keräämään talojen palopaikoista naulat ja niitä oiottiin kiven päällä, että jollakin lailla saatiin kämpä pystyyn. Saksalaisiltahan jäi tänne paljon semmoisia vanerista tehtyjä teltoja. Ne oli hajotettu, purettu, mutta ne levyt olivat jääneet ehjäksi. Me niitä keräsimme.

Jatkosodan lopulla partisaanihyökkäykset (Neuvostoliiton sissijoukkojen hyökkäykset) itärajan siviiliasutusta vastaan lisääntyivät. Niiden takia myös sompiolaisia evakuoitiin, joskin tutkija ja tietokirjailija Veli-Pekka Lehtolan mukaan Yliluiron ja Uulalan saamelastalojen osalta tämä myöhästy kohtalokkaasti. Kuultavilla on perinnetietoa näistä tapahtumista:

Kyllähän ne sen tiesi ja olivatkin peloissaan, että koska ne [partisaanit]tulevat. Nehän olivat varautuneet. Sekin oli laittanut, kun se asui siellä kamarissa, valmiiksi penkin siihen ikkunan alle, että kun ne tulevat, niin hän menee ikkunasta ja jokeen. No, nehän tulivatkin, ja ovat ampuneet sen.

Eräs kuultava muistelee, miten partisaanit eivät hyökänneet tietyille alueille johtuen saksalaisjoukkojen läsnäolosta. Silti ihmiset elivät jatkuvassa valmiustilassa partisaanihyökkäyksiä peläten:

Olihan tässä se saksalaisporukka, ei niiden tänne ollut hyvä tulla. Eikä ne päässeet tähän, tämä oli niin hyvin vartioitu tämä alue, saksalaisilla oli vartiot tuolla metsässäkin tietyissä paikoissa. Tämä aluehan oli eristetty kokonaan piikkilanka-aidalla.

Vuotson alueen saamelaiset olivat evakossa Pohjanmaalla. Evakkoon lähtö oli kiireinen, muistelee eräs kuultava:

Oli potunkaivuuaika, nämä muut perheet juoksevat eestakas aittaan ja takasin. Isä tulee siihen, kun äiti kaivaa pottuja ja sanoo, että mitä sie kaivat, nyt pitää lähteä evakkoon. Mie olin pieni vauva, ja sitten piti lähteä yhtäkkiä. Mehän lähimme sitten evakkoon, ja ne saksalaiset varmaan meitä auttoi siihen vielä kuorma-auton katolle. Isoäidillä oli rahaa, kun oli myynyt poroja. Se oli ostanu heti junalipun. Toiset jäi oottamaan, koska pääsee eteenpäin sinne evakkopaikkaan, mutta hän osti porukallensa liput.

Samasta henkilöstä on ilmeisesti kyse myös seuraavan kuultavan tarinassa:

Ja sitten tulee mieleen kertomus, minkä äiti kertoi. Vuotsolainen evakko, vanhempi naishenkilö oli lähtenyt evakkoon suuren rahatukon kanssa, koska syyserotukset oli juuri olleet, ja hän oli myynyt poroja. Niin sitten joutui epäilyn kohteeksi, että hän oli varastanut ne rahat jostain. Saamelaisen naisen asemahan on ollut ihan erilainen mitä suomalaisnaisen. Saamelainen nainen on voinut omistaa, sillä on voinut olla omaisuutta, rahallistakin omaisuutta. Siellä Pohjanmaalla oli todella erikoinen asia, että vanhalla saamelaisnaisella on tukku seteleitä. Ajateltiin, että se on varmasti varastanut ne. Niin sekinhän tavallaan kuvastaa sitä asennoitumista, mitä saamelaisia kohtaan oli siellä evakkopaikassa. Loppujen lopuksi siellä [Pohjanmaalla] aika vanhakantaisesti elettiin sillä tavalla, että isäntä oli se rahojen haltija, ja emännän piti tyytyä siihen, mitä isäntä päätti.

Useampi kuultava kuvailee evakosta paluuta murroskohtana, jolloin saamen kielen puhuminen loppui:

Isä ja äiti on kertonu, että kun tuli evakko aika ja lähdettiin Pohjanmaalle evakkoon, niin se on ollu semmonen murroskohta. Sen jälkeen, kun tultiin evakosta, niin suomen kielen käyttö voimistu ja lisääntyi kaikilla. Elikkä pikkuhiljaa suomi otti valtaa enemmän ja enemmän. Mutta esimerkiksi kun isä tapas sukulaisia tai muita tuttavuuksia saamelaisalueelta, niin kyllä se saamen kieli oli aina se ensimmäinen kohtaamisen kieli. Ja sitten se jossakin vaiheessa kääntyi suomeksi, ja täällä kylälläkin, että kun tavattiin toisia, niin ne alkutervehdykset vaihdettiin saamen kielellä, mutta sitten jossakin vaiheessa kieli kääntyi suomeksi.

Evakko aika on ollut todella merkittävä aikajakso Vuotson alueen saamelaisille. Se on tosiaankin avannut oven suomalaisen kulttuuriin, ja sitä myöten tuli sitten asioita Vuotson saamelaisille, joista ei ollut tietoa aikaisemmin. Sitä myöten alkoi itä se siemen siellä, että suomalaistuminen ja suomen kielen omaaminen on se ainoa oikea ratkaisu omien lasten kannalta, jotta ne menestyisi suomalaisessa yhteiskunnassa.

10 Lopuksi

Vuotson alueen saamelaiset kuultavat ovat kokeneet useita merkittäviä muutoksia elinympäristössään ja elämäntavassaan. 1800-luvulla rajasulut Suomen, Ruotsin ja Norjan välillä pakottivat heidän esivanhempansa siirtymään Enontekiön alueilta Vuotsoon, jotta perinteinen poronhoito olisi mahdollista. Toisen maailmansodan aikana Vuotson alueella oli suuria saksalaisten tukikohtia ja Neuvostoliiton itärajan kylä tuhoavat partisaanit aiheuttivat pelkoa. Vuotson alueen saamelaiset palasivat evakosta saksalaisten polttamaan kylään. 1960-luvulla alueelle rakennettiin tekoaltaita, mikä muutti luonnonympäristöä ja vaikeutti perinteisiä elinkeinoja. Myöhemmin metsänhakuut, matkailun kasvu ja koneellinen kullankaivu ovat asettaneet lisäpaineita luonnonvarojen käytölle ja saamelaisten elämäntavalle.

Saamen kielen asema on ollut Vuotson alueella pitkään uhanalainen, mutta kuultavat kertovat elpyvästä kielitaidosta. Vuotson alueen saamelaiset muistavat edelleen pohjoiseen jääneitä sukuja ja peilaavat omaa taustaansa heihin mikä vahvistaa sukupolvien välistä muistia ja kulttuuriperintöä.

LÄHTEET

Jefremoff, Irja. Suullinen tieto, 15.10.2025.

Lehtola, Veli-Pekka 2025. Kenen maa, kenen ääni? Saamelaisten ja suomalaisten suhteet esihistoriasta nykypäivään. Helsinki: Gaudeamus.

Luontoon.fi <https://www.luontoon.fi/fi/kohteet/urho-kekkosen-kansallispuisto/historia>, 14.10.2025.

Luontoon.fi <https://www.luontoon.fi/fi/kohteet/sompion-luonnonpuisto>, 14.10.2025.

Metsähallitus <https://www.metsa.fi/vapaa-aika-luonnossa/kayntimaarat/kayntimaarat-maastossa/>, 15.10.2025.

11 ”Ouniksen vaiettu terrori” – Historian jäljet Enontekiöllä

Poropaimentolaiset olivat vasta toipumassa 1800-luvun puolenvälin jälkeen asetetun rajasulun aiheuttamasta kriisistä paimentolaisporonhoidolle, kun he pian joutuivat Enontekiön alueelle asettautuneiden uudisasukkaiden harjoittaman väkivallan, sorron, kiusanteon, laidunten valtauksen ja porovarkauksien kohteeksi. Näin kertovat totuus- ja sovintokomission kuulemat enontekiöläistäustaiset saamelaiset kuulemislausunnoissaan.

Saamelaisten kertomuksissa ”Ouniksen vaietuksi terroriksi” kutsuttu ajanjakso alkoi Ounastunturin ja Pallastunturin ympärille rakennetusta rengasaidasta, ”*kuolemanaidasta*”, jonka uudisasukkaat rakensivat saamelaisten perinteisille laidunmaille 1890-luvulla. Aidan rakentamiselle oli viranomaisten tuki, sillä paikallinen nimismies toimitti vuonna 1889 Suomen senaatille osoitetun uudisasukkaiden valtionapuhakemuksen poroaidan rakentamisen aloittamiseksi. Senaatti myönsi hankkeelle valtionapua sekä lainaa.

Aidan sisään jääneet saamelaisten asumukset, kodat, lypsykaarteet ja muut rakennelmat poltettiin ja tuhottiin. Alueella perinteisesti laiduntaneet saamelaiset joutuivat väistymään ja väistämään aggressiivista elinkeinon ja kulttuuriympäristön tuhoamista sekä väkivaltaa ja sen uhkaa.

Komission kuulemisiin osallistuneiden saamelaisten käsityksenä on, että suomalaiset talolliset tavoittelivat poronhoidon kannalta erittäin hyvien laitumien valtaamisen, kadehtimansa saamelaisten poro-omaisuuden varastamisen ja saamelaisten alueelta häätämisen lisäksi hyötymistä Suomessa käynnissä olevasta isojaosta. Saamelaisten perimätiedon mukaan suomalaisten uudisasukkaiden keskuudessa oli valloillaan käsitys, että kaikki maat, jotka on aidattu, on mahdollista saada isojaossa omakseen.

Komission kuulemisiin osallistuneet kertovat Enontekiön tapahtumista, että vuosien 1907–1933 aikana Ounastunturin rengasaidan sisällä tai sen välittömässä läheisyydessä suomalaiset uudisasukkaat murhasivat yhteensä neljä saamelaista. Lisäksi kuultavien tiedossa on ainakin kaksi murhayritystä.

Ketomellasta kotoisin oleva Kari Autto on kirjannut alueen saamelaisten perinteistä tietoa talteen ja kirjoittanut niiden perusteella kaksi Ounastunturin tapahtumia käsittelevää teosta, vuonna 2004 julkaistun *Ouniksen vaietun terrorin* sekä vuonna 2024 julkaistun *Ouniksen vaiettu terrori: voi Ounistunturia onnetonta*. Autto on myös kustantanut molemmat teokset. Saamelaisten perinneyhdistys Sámi Árvvut rs palkitsi Kari Auton vuonna 2023 saamelaisen perinteisen tiedon palkinnolla. Palkinnon myöntämisen perusteluiksi yhdistys ilmoitti muun muassa sen, että Autto on pystyttänyt jyvän kivipaasin ”Ouniksen terrorin uhreille” tilansa maille. Lisäksi Ounastunturin historiallisiin tapahtumiin on viitattu muun muassa komissiolle poronhoitoon liittyvien erillisselvitysten tehneiden tutkijoiden Anne-Maria Maggan ja Oula-Antti Labban julkaisuissa.

1 ”Vastaavanlaisia nautintoja kuin saamelaisilla”

Enontekiön uudisasutus

Muualta muuttaneiden suomalaisten uudisasukkaiden määrä alkoi 1700-luvun lopussa kasvaa Enontekiöllä, ja 1800-luvun alussa Enontekiöllä oli enemmän uudistiloja kuin Utsjoen ja Inarin alueilla. Uudistilan perustamisen ehtona oli karjan omistaminen, ja uudistilallisten elinkeinoksi tuli pääsääntöisesti karjanhoito ja pienviljely. He niittivät heinää lehmiensä ravinnoksi tilan lähistöltä pienistä kosteikoista ja jokivarista. Heinät koottiin niittopaikoilla haasioihin ja kuljetettiin tilalle vasta syksyllä tai seuraavana keväänä. Suomalaisten määrä Enontekiön alueella jatkoi kasvamistaan 1800-luvulla ja myös Suomen itsenäisyyden aikana.

Vuoden 1852 ja 1889 rajasulut

Saamelaisten valtionrajat ylittävä poronhoito-oikeus oli vahvistettu Tanska-Norjan ja Ruotsi-Suomen välillä solmitun vuoden 1751 Strömstadin rajasopimuksen lisäpöytäkirjassa. Paimentolaisporonhoidon valtaisaan kriisiin ajaneeseen vuonna 1852 Norjan ja Suomen ja vuonna 1889 Ruotsin ja Suomen välille asetettuihin rajasulkuihin ovat viitanneet kuulemisten kertomuksissaan monet rajasulun kokeneiden porosaamelaisten jälkeläisistä, sekä myös Inarin ja Utsjoen saamelaissukujen jälkeläisistä. Enontekiön alueen saamelaiset muistuttavat kuulemisissa, että heidän sukunsa ovat joutuneet sopeutumaan molempien rajasulkujen saamelaiseen poronhoitoon tuomiin muutoksiin. Lisäksi yksi kuultava muistuttaa siitä, että ensimmäinen rajasulku johtui osaltaan Enontekiön uudisasukkaiden toimista ja vaatimuksesta. Hän kuvaa tapahtunutta seuraavasti:

Saamelaisilla oli ikiaikaisia nautintoja molemmin puolin rajaa ja monilla perheillä oli laidunalueita kummankin maan alueilla ja meren rannalla kalapaikoja. Sen jälkeen, kun Venäjä valloitti nykyisen Suomen alueen vuonna 1809, alkoi

näiden nautintojen osalta kiistely, joka johtui erityisesti Enontekiön uudistilallisten vaatimuksista saada vastaavanlaisia nautintoja kuin saamelaisilla. Seurauksena oli Tanskan (eli Norjan alueelle) asettama rajasulku 1852, mikä esti kaikkien Venäjän alueen kansalaisten nautinnat nykyisen Norjan puolella. Suomalaisten talollisten ahneus katkaisi perinteisen laiduntamisen sisämaasta Jäämeren rannalle, samoin kuin monien muiden saamelaisten, esimerkiksi inarinsaamelaisten perinteisen merikalastuksen.

Toinen kuultava puolestaan muistuttaa, että Suomen ja Norjan väliseen rajasulkuun lopulta johtaneissa, Lappekodisill-sopimuksen uudistamiseen tähdänneissä neuvotteluissa vuosien 1831–1851 aikana Norjan edustajat olivat painottaneet uudistamisen ensisijaiseksi tavoitteeksi säilyttää saamelaisten rajat ylittävä poronhoito-oikeus ja varmistaa, että kalastusoikeudet koskevat vain rajojen yli jutavia porosaamelaisia. Suomen edustajat puolestaan tavoittelivat ensisijaisesti aiemmassa sopimuksessa Inarin ja Utsjoen paimentolaissaamelaisille annettujen merikalastusoikeuksien laajentamista koskemaan myös muita alueen asukkaita ja Enontekiön asukkaita sekä pyrkivät takaamaan oikeuden omien alusten sekä pyydysten käyttämiseen.

Rajasulut pakottivat saamelaiset etsimään itselleen uusia laidunalueita rajan taakse jääneiden tilalle. Suomen ja Norjan välinen rajasulku sai monen Koutokeinon ja Enontekiön porosaamelaisen perheen siirtämään kirjansa Ruotsin puolelle Karesuvantoon, jotta heidän oli mahdollista jatkaa rajat ylittävää poronhoitoaan.

Useat kuultavat muistuttavat, että Enontekiön suomalaiset talolliset olivat aloitteellisia myös vuoden 1889 rajasulun aikaansaamisessa. Uudisasukkaiden tekemät valitukset Ruotsin puolella kirjoilla olleiden porosaamelaisten porojen heinä- ja jäkälävahingoista johtivat lopulta rajasulkuun myös Suomen ja Ruotsin välillä, kun suomalaisten valituksista käynnistyneet neuvottelut päättyivät tuloksettomina. Myös tämän rajasulun seurauksena oli porosaamelaisten muuttoliikettä poroineen, sillä laidunpaine oli liian suuri muuttuneessa tilanteessa. Monet Enontekiön porosaamelaisperheistä päätyivät muuttamaan Kittilän, Inarin ja Sodankylän alueille. Esimerkiksi joidenkin nykyisin Vuotsossa poronhoitoa harjoittavien saamelaisten esivanhemmat kuuluivat näihin ”rajasulkupakolaisiin”.

Kuulemiseen osallistuneet porosaamelaiset kertovat, että Suomen puolelle jääneillä oli talvilaitumet jo ennestään Suomen puolella, ja rajasulku tarkoitti yleensä kesälaitumille jutamisen eli porojen siirtämisen estymistä. Eräs kuultavista kertoo oman sukunsa Ounastunturiin liittyvästä taustasta näin:

Äitini äiti on omaa sukua Kemi ja hän on siis Viikusjärveltä Lannanvarresta Ruotsin puolelta. Sieltä ovat ne Kemit, sieltä Soppero-Vittangi alueelta aikanaan

jutanneet Ounistunturille ja niin teki myös tämä Niila Kemi, joka oli isoäitini isä. Siellähän oli paljon muitakin sukuja, jotka jutasivat ja käyttivät Ounastunturia tämmöisenä laidunalueenansa. Me sanomme, että Ounis, mutta se on siis Ounastunturit.

Toinen kuultava puolestaan kuvaa rajasulun vaikutuksia seuraavasti:

Me saamelaiset jouduimme kaikki pakoon yli rajojen, kuka minnekin. Niin kuin se yksi saamelainen, joka meni ja Sodankylässä ilmoitti kotipaikaksensa kaikki tunturit. Nykyisin ei ymmärretä sitä, että on porojen ehdoilla ilmoitettu, että missä ovat henkikirjoilla.

Rajasulkujen myötä valtaosa Suomen puolelle jääneistä porosaamelaisista Inarin ja Utsjoen alueella ryhtyi vähitellen uudistilallisiksi tai kruununtilallisiksi. Valtaosa Enontekiön porosaamelaisista puolestaan jatkoi paimentolaisena aina 1960-luvulle asti.

Suomalaisen poronhoidon alkaminen Enontekiöllä

Saamelaisten perinnetietona on, että suomalaiset käyttivät rajasulusta seurannutta paimentolaissaamelaisten kriisiä hyväkseen ja pyrkivät edistämään suomalaisten poronhoidon käynnistämistä. Eräs komission kuulema saamelainen kertoo asiasta näin:

Sodankyläläiset yrittivät aloittaa tunturiporonhoitoa, mutta heiltä puuttui osaamista siihen. Heidän täytyi kutsua Enontekiön porosaamelaisia opettamaan sitä.

Toinen kuultava kertoo käsityksensä suomalaisen poronhoidon alkamisesta Enontekiön alueella näin:

Ouniksen terrori oli viimeinen toimi, jolla ajettiin saamelaiset pois täältä. Ja onhan jonkun valtaajan suonissa saattanut vähän saamelaista verta olla. Mutta 1800-luvun lopulla se suomalainen poronhoito on alkanut täällä. Ja sehän oli paha, se rajasulku, jota nämä suomalaiset, nämä nimismiehet ja komissiot ylistävät, että silloin suomalaisten poronhoito elpyi siitä. No elpyi tietenkin, kun saatiin saamelaisten porot.

”Rajat kunnan sisällekin” – Paliskuntien perustaminen Enontekiöllä

Suomalaisen poronhoidon alkaminen tarkoitti myös paliskuntalaitoksen saapumista poronhoitoon. Eräs kuultava kuvaa paliskuntien saapumista Enontekiölle näin:

Suomessa aloitettiin paliskuntien perustaminen 1890-luvulla. Enontekiö jaettiin vuonna 1893 neljäksi paliskunnaksi: Lappi, Näkkälä, Palojoensuu ja Peltovuoma. Suomalaisen paliskuntia olivat Peltovuoma ja Palojoensuu, Lappi ja Näkkälä puolestaan olivat saamelaisten paliskuntia. Palojoensuun paliskunta lakkautettiin 1900-luvun alussa ja myöhemmin myös Peltovuoman paliskunta lakkautettiin. Sen jälkeen Enontekiöllä oli vain kaksi paliskuntaa, Enontekiön Lapin paliskunta (myöhemmin Käsivarsi) ja Näkkälän paliskunta.

Useampi kuultava kertoo Enontekiön paliskuntien perustamiseen ja lakkauttamiseen liittyen, että viranomaiset pakottivat Enontekiön saamelaispaliskuntia ottamaan lakkautettujen suomalaispaliskuntien poronhoitoa jatkaneet suomalaiset poronhoitajat osakkaikseen. Asiassa ei kysytty saamelaispaliskuntien näkemystä asiaan.

2 ”Kaikki maa, joka keretään aidata, se saadaan ikiomaksi”

Rengasaidan rakentaminen

Ounastunturin rengasaita ei ollut suinkaan ainoa suomalaisten saamelaisten perinteisille nautinta-alueille rakentamista aidoista. Kuultavat kuitenkin pitäytyvät käsittelemästä muihin aitoihin liittyviä tapahtumia. Alueen saamelaisten kipeät muistot liittyvät nimenomaisesti Ounastunturin rengasaitaan.

Yhden kuultavan mukaan silloinen paikallinen nimismies oli keskeisessä roolissa rengasaidan rakentamisessa. Hän kertoo saamelaisten kerronnassa ”kuolemanaidaksi” nimetyn Ounastunturin ja valtaosan Pallastunturia kattaneen rengasaidan rakentamisesta seuraavaa:

Nimismiehen johdolla oli kuultu, että Suomeen tulee isojako, ja kaikki maa, joka keretään aidata, niin se saadaan ikiomaksi. Sitten alettiin töihin nimismiehen johdolla. Silloinhan ei mitään siihen aikaan tapahtunut, jos ei nimismies ollut takana. Aivan turha oli mitään muuta puhua. Se oli 1800-luvun puolella, kun se aita panttiin toimeen, ja rahaa saatiin yhteiskunnalta, monenlaisia avustuksia. Ja sitten aitatarpeet metsästä ilmaiseksi. Ja sitähan perusteltiin, että heinämaat, heinäsuovat ja nämä säilyvät sitten, että saatiin rahaa siihen yhteiskunnalta. Eihän se yhteiskunnan raha olisi mihinkään riittänyt. Se meni sitten ne porot, jotka ne oli ottaneet saamelaisilta, ja sitten minkä verran heillä itsellä oli ollut silloin niitä poroja, hyvin vähän, kaikki meni lähestulkoon. Ja siitä se on sitten pikkujalaa lähtenyt.

Sitä on sanottu, että se aita on ylilaidunnusta vastaan ollut, mutta ei se siitä ole ollut kysymys, kun aita on ollut käytössä vain kesällä. Talvella porot ovat olleet

ulkopuolella aittaa. Tehtiin 83 kilometriä pitkä kuolemanaita, tai rengasaitanahan se virallisesti tunnetaan. Ja sen tekemiseen meni heidän omat rahat ja kaikki näiden saamelaisten aidan sisällä olleista poroista vuokrakorvauksina kynityt varat, ja ne ihmiset köyhtyivät sitten. Ajatus oli se, että he saavat sen alueen omaksi, se vallattiin sillä aidalla. Isojaossa luultiin, että he saavat sen ikiomaksi. Täällä Enontekiöllä valmistui isojako vasta vuonna 1956, että ei se tullut niin nopeasti, kun ajattelivat.

Suomalaisethan on esimerkiksi Hetassa Pyhäkerolla kulkeneet saamelaisilta kerjäämässä pokkalihoja (koipilihoja). Se on sitä aikaa, että kyllä sen nyt jokainen käsittää, että mikään uudisasutus täällä ei menesty ilman poroja täällä. Niin on tarvinnut poroja. No, niillähän on ollut tietenkin niitä niin sanottuja lainakoita, mutta sitten on ne halunneet koko porohomman itsellensä, ja sehän se otettiin verisesti. Kateushan siinä on (pohjalla).

Toinen kuultava kertoo Ounastunturin rengasaidasta seuraavaa:

Suomi aloitti voimakkaasti edistämään suomalaisten poronhoitoa 1890-luvulla ja tarjosi valtionapua ja -lainaa suurten rengasaitojen pystyttämiseen. Lähin rengasaita oli Ounastunturilla. Aita pystytettiin vuosien 1896–1901 aikana. Rengasaidan sisälle jäi Heikki Niilonpoika Maggan porosiida. Siellä häneltä katosi melkein kaikki porot, mutta hän onnistui lopulta jutamaan parinkymmenen poron kanssa pois aidan sisältä. Hän siirtyi siidaväkensä kanssa lähelle Norjan rajaa. Heikin veljet olivat muuttaneet jo aiemmin Enontekiöltä Inariin ja Kittilän puolelle Raattamaan.

Samasta tapahtumasta kerrotaan kuulemisissa myös näin:

Ottivat ne saamelaisten porot heille itsellensä siihen aitaomaisuuteen. Esimerkkinä on Heikki Maggan juttu, kun se toi 700 poroa siihen, niin oliko se nyt toistakymmentä päätä, kun se sai matkaan ja yön selkään joutui sitten lähtemään pakoon. Ja vielä Nunnasen takanakin oli takaa-ajajia perässä.

Kuulemiskertomuksissa kuvataan myös poronhoitoa rengasaidan sisällä. Eräs kuultava kertoo siitä perimätietoon pohjaten seuraavasti:

Nimenomaan se oli kesäaikana (käytössä), että porot ei pääse pakoon ja talvelahan lumen aikana pystytään paimentamaan paremmin. Näiltä oli yksi tokka karannut ja lähtenyt painumaan pohjoiseen. Se oli lähtenyt niin kuin vainun varassa, se oli mennyt yli Lätäsenon. Ja niin kauan olivat olleet perässä, kun Lätäsenon meni yli. Siinä sitten joutuivat luovuttamaan, että kyllä ne on nyt heiltä

karannut. Ja aitahan oli sitä varten, että eihän he olisi pystyneet tokkaa kesällä pitämään, vaikka heillä oli panttivankina pari, kolme raitiota (palkattu poropaimen), saamelaista raitiota, jotka osasivat tietenkin paimentaa poroja, mutta ei ne olisi pystyneet pitämään kesällä niitä muualta tuotuja poroja, kun ne olisi kuitenkin menneet. Ja tarkoitan panttivangilla sitä, että jos oli mennyt naimisiin ketomellalaisen kanssa, ja heillä oli yhteinen talo siinä ja meinasivat pitää poroja, niin nehän oli pakko pitää siinä aidassa. Ja sitten yksi raitiohan tapettiinkin, kun se ei suostunut maksamaan niitä korvauksia, vuokraa, niin paljon kuin olisi vaadittu. Siellä perittiin vuokraa siitä, jos oli rengasaidan sisällä poro.

3 ”Päätökijähän oli vallesmannin apulainen”

Ouniksen terrorin ensimmäinen henkirikos vuonna 1907

Ensimmäinen Ouniksen terrorin murhasta tapahtui vuonna 1907. Ounastunturilla varhaisesta murhayrityksestä hengissä selvinneen saamelaisen jälkeläinen kuvaa omaa kipeää muistijälkeään näin:

Minulla on taustalla tällainen trauma, että Niila Kemiä, isoäitini isää, kohden ammuttiin ja se laukaus osui karvakengän paulaan. Suomalaiset kaksi henkilöä olivat murhatarkoituksessa. Ei edes tappotarkoituksessa, vaan ihan murhatarkoituksessa ampuivat tätä Niila Kemiä, karvakengän paula katkesi ja Niila pääsi karkuun. Niila lähti, juoksi ja pääsi pakoon. Meidän suvussa on joskus vitsailtuakin, että kyllä on hyvä, että on nopeat jalat, ja minä en koskaan sitä nuorempana oikein ymmärtänyt, että mikä vihje siihen sisältyi. Mutta siihen sisältyi tällainen vihje, että tämä tietty suomalainen yritti tappaa tämän Niilan.

Niilalla oli mukana toinen mies, joka oli nimeltään Lars Prost, mutta häntä sanottiin Sarrin Lassiksi. Niila pääsi pakoon, mutta luoti tavoitti Sarrin Lassin, joka ammuttiin siihen paikkaan. Mutta häntä ei saatu ihan heti hengiltä, niin häntä ammuttiin sitten toisen kerran ja sitten hän kuoli. Eli kaksi miestä lähti tunturiin, toinen kuoli, toinen pääsi pakoon. On sitten kerrottu, että Niila lymyili Kätkäsvannossa neljä kuukautta ja sitten pääsi pikkuhiljaa takaisin Viikujärvelle Ruotsin puolelle. Tämä on se semmoinen, joka on kalvanut meitä aika lailla. Tämä minun isoäitin isän ampuminen tapahtui vuonna 1907. Suomihan oli silloin suurruhtinaskuntaa, eli oli Venäjän alainen, mutta valtioiden suojeluvollisuus koski suomalaisia, niin sen olisi pitänyt koskea myös saamelaisia. Tätäkään ei ole koskaan selvitetty. Sarrin Lassi ja Niila olivat siellä tunturissa nähneet, kun suomalaiset varastavat saamelaisilta poroja, Magga-suvun poroja. Ja sitten myöhemmin päätökijä ja hänen seurassaan ollut toinen mies ovat kääntäneet sen niin päin, että nämä uhrat syyllistettiin eli ammutusta ja murhayrityksen kohteena olleesta tehtiin porovarkaita. Jopa eräessä sanomalehdessä, jonka leikkeen löysin, mutta

jota nyt yritin hakea enkä enää löytänyt, siinä tarina oli käännetty niin, että suomalaiset olivat yllättäneet nämä varastamassa niitä poroja. Se ei ole historiallinen totuus. Näitähän ei ole missään historiankirjoissa koskaan kuvattu ennen. Kari Autto on tehnyt suuren työn, kun hän on koonnut ja kuvannut tämänkin tapauksen.

Kansanperinne, nämä aikalaiset ovat kertoneet tämän yhteneväisesti, vain nämä murhamiehet ovat väittäneet, että Niila Kemi ja Sarrin Lassi olisi olleet varastamassa Maggojen poroja. Se ei pidä paikkaansa, ja sen on myöskin tämä Magga-suku hyvin tietoisesti tuonut ilmi.

Toinen kuultava kertoo samasta tragediasta näin:

Sarrin Lassia ammuttiin ja se haavottui ensimmäisestä luodista kauhean pahasti. Ja se sitten sanoi niille murhaajille, että ottakaa jo loppuhenkikin pois. Ja niinhän se otettiin, hengiltä ammuttiin. Ensin se ruumis käärittiin semmoiseen, sanotaan, että kompsioon (kehtoon), käärittiin nyytiksi suopunkilla. Ja painettiin rimppiin (suon silmäkkeeseen) ja kiviä päälle. Mutta kuitenkin sitten lähetettiin vaihtamaan sitä piilopaikkaa ja viimeisenä ruumis poltettiin semmosessa onsihongassa, onttohongassa. Jokainen tietää, joka semmoiseen tekee alhaalta tulen, niin se aivan hirvittävän kuumana tulena nousee ylös se (liekki). Se on aika hyvin kyllä palanut. Sitten luut on heitetty lähelle Hettaa olevaan lanttoon. Siellä on vielä tänä päivänäkin.

Sarrin Lassin tappamisessa on semmoisia piirteitä, että mie uskon, että on houkuteltu nämä kaksi saamelaista siihen tunturiin, avotunturiin, ja sitä varten oli lainattu kivääri. Ja kun päässään sitten hollille, niin sitten ammuttu. Ja todennäköisesti oli tarkoitus ampua se toinen, se vanhempi mies, mutta ammuttiin kuitenkin tämä nuori mies. Ja toinenkin olisi ammuttu, kun sitäkin osui paulaan, tai rippasi tuosta nilkasta, ja paula meni poikki. Sitä muistellaan kyllä kaikissa aikalauskertomuksissa tarkoin. Ja tämä Sarrin Lassin juttu, Kari Autolla on siinä kirjassa sen murhaajan veljen kertomus ja myös murhatun veli Johannes Prost muistelee sen, ja Karin äitin isä muistelee siinä. Tarina on kahdelta puolelta ja ihan täsmälleen samanlaiset (tiedot). Näitä peltovuomalaisia poromiehiä ja muita silminnäköijöitä on ollut niin monta siellä, että siellä on ollut joku isompi suunnitelma. Siinä on ollut väijytysjuttu, että ne on houkuteltu avotunturiin ja sitten tehty se temppu.

Sama kuultava jatkaa:

Ei tätä ensimmäistäkään (murhaa) olisi tapahtunut, jos ei olisi ollut vallesmannin suosiota takana. Tämä päätekihän oli vallesmannin apulainen, joka esimerkiksi, kun Ouniksella, oliko se nyt vuonna 1900 ja vähän päälle, suomalainen tappoi suomalaisen, tämä saamelaisten murhaaja oli siinä nimismiehen apulaisena tutkimassa sitä asiaa. Ja nimismies antoi sen suomalaisen murhaajan tämän hänen apulaisensa käsiin ja itse meni vähän syrjemmälle, että hän ei ole näkemässä mitä tapahtuu. No, tälle laitettiin suopunki kaulaan, sillä oli toinen suomalainen mies apuna siinä. Laitettiin suopunki kaulaan ja nostettiin puunoksaan, ja kun varpaat nostettiin ylös, niin silloin mies tunnusti sen teon. Siitä tuli elinkautinen sille (suomalaisen) murhaajalle. Ja (suomalaisen) murhaajan veli oli poliisi, niin se menetti myös virkansa, kun kattoivat tietty, että se on jotensakin suosinut sitä.

Toinen henkirikos vuonna 1909

Ouniksen terrorin toisesta henkirikoksesta, joka tapahtui muutama vuosi ensimmäisen jälkeen, kuultavat kertovat paljon vähemmän. Eräs kuultava osaa kertoa siitä näin:

Keto-Juho (Johan Erik Ketola) tapettiin sillä lailla, että lyötiin todennäköisesti sillä ryhmysauvalla niskaan ja se kaatui. Ja sitten pompittiin polvillaan sen rinnan päällä niin kauan, että veri purskui suusta. Sen silminnäkijät muistivat siitä tarkoin. Ja siitä ei niin kauheasti enempää kerrota, kuin sen tappohomma. Ja mie olen yrittänyt hakea, että olisiko se (ruumis) piilotettu jonnekin siihen (tunturin) lähistölle, mutten ole löytänyt mitään jäänteitä.

Sehän on tunnettu, että saamelaiset ei ole olleet väkivaltaisia, niin ne tekivät Ounistunturin joiun kostojoiksi. Lassi Ketola, Keto-Lassiksi me sitä sanotaan, joi kasi (Samuli) Paulaharjulle sen Ketomellassa ja katsoi koko ajan tunturiin, kun joikasi. Ounistunturin joiku oli kostojoiku näitä vainoalaisia vastaan. Ja Keto-Lassikin joutui sitten murhayrityksen kohteeksi. Tämä tappaja löi sitä selkään tai niskaan, mutta ei osunut siihen takaraivoon. Ja Lassi lensi maahan, mutta kerkesi pakoon ennen kuin tappaja kerkesi uudestaan kimppuun.

Lassin Juho-veli oli jo tapettu. Ja kun Keto-Juho tapettiin, se perhe jäi kovasti hunningolle. Se perheenpää eli isä sairasti. Se oli menettänyt oikeastaan työkykynsä. En tiedä, että kuinka pahoin, mutta kuitenkin menettänyt. Keto-Juho piti perheen pystyssä poronhoidolla, mutta sitten kun hänet tapettiin, niin perhe jäi sillä lailla. Ja nuorin veli oli sitten tuo, joka syntyi, kun hänen äitinsä oli hiihtämässä Ketomellassa Peltovuomaan. Se syntyi siellä keskellä vuomaan karvakinttaiden päälle,

ja se (äiti) pani lapsen sinne poveen ja hiihti sitten semmoiset kuusi, seitsemän kilometriä lähimpään taloon. Siellä oli raskaana oleva vaimo, niin tämä Ketolan äiti varotti siitä, että se voi mennä kesken. Että ei pidä pelästyä, jos täältä kuuluu ääntä, täältä povesta. No, niinhän se sitten sai sieltä jotakin sille lapsellensa päälle.

Ja nämä Ketolat oli, vaimot olivat kaikki saamelaisia ja sitä kauttahan ne (tuli saamelaisiksi). Ne oli aluksi Kyröjä ja saivat kaksi kruunutilaa Ketomellaan. Toiselle tuli nimeksi Ketola Ketojärven mukaan ja toiselle Mella, kun siellä on hiekkamelloja. Ja tästä tuli kylälle nimi Ketomella. Ja tämä paikkahan sitten satoi heidät sinne, että ei ne voineet lähteä minnekään pakoon.

Kolmas henkirikos vuonna 1914

Kolmas Ouniksen terrorin henkirikoksista tapahtui hieman myöhemmin, vuonna 1914. Sen uhrina oli Lassi Valkeapää, jonka kohtaloa eräs kuultava muistelee seuraavasti:

Valkko-Lassihan oli juuri se, joka ei suostunut maksamaan. (Hän) ei halunnut maksaa niin paljon, kuin vaadittiin sitä aitamaksua, mikä heillä oli. Valkko-Lassihan oli työhommassa siinä, käytännössä renkinä tai raitiona. Hakattiin takaraivo läjään jollakin kepillä, varmaankin poron aisoilla ja semmoisilla. Sehän oli turvallinen tappotapa, että lyödään takaraivo sisälle, niin (uhri) halvaantuu tai sitten se kuolee. Se on pelistä poissa, eikä ole ulkoisia merkkejä siitä, että on (siitä) kuollut. Ja sitten toinen oli se, että polvillaan hypittiin rinnan päällä läjään rintakehä. Se oli toinen. Siitäkään ei jäänyt ulkoisia merkkejä. Niin se Valkko-Lassi sitten, se ei kuollu siihen paikalle, se halvaantui ja yritti sitten siitä toipua, mutta ei toipunut ja kuoli.

Neljäs henkirikos vuonna 1933

Neljäs saamelaisten Ouniksen terroriin liittämä henkirikos tapahtui lähes 20 vuotta edellisestä. Nutti-Nikun murhaaminen tapahtui Suomen itsenäisyyden aikana, vuonna 1933. Kolmesta aiemmasta henkirikoksesta poiketen teko tehtiin rengasaidan ulkopuolella Kittilän kunnan puolella. Peltovuoman paliskunta oli ollut tapahtuma-aikaan jo toistakymmentä vuotta liitettynä Näkkälän paliskuntaan. Kuultavien mukaan viranomaiset suorittivat tässä yhteydessä edes jonkinlaista tutkintaa, vaikka edelleenkin tekijä tai tekijät eivät saaneet siitä tuomiota. Tästä tapauksesta kuultavat eivät kertoneet tarkempia kuvauksia, mutta muutama kuultava toteaa, että Kari Auton vasta julkaistussa kirjassa on tarkempia tietoja itse teosta.

Yleisesti Ouniksen terroristista

Kuultujen enontekiöläistäustaisten saamelaisten mukaan Ounastunturin tapahtumat ovat leimanneet alueen väestösuhteita. Eräs kuultava kertoo Ouniksen terroristista näin:

Sarrin Lassin murhasta alkoi tämä Ouniksen terrorin aika silloin. Tämä on takautuvaa katsetta, eli sitä mennyttä. Meillä on oikeus menneisyyteen. Meillä on myöskin oikeus menneisyyteen sellaisena, kun olemme sen kokeneet, eläneet ja nähneet, ei sellaisena, miten valtaväestö tai nämä talokassuomalaiset haluaisivat sen kerrottavan. Sehän jatkui tämä Ouniksen terrori niin, että sen jälkeen tapettiin kolme muutakin saamelaista siinä 26 vuoden aikana. Nimittäin Valkko-Lassi eli Valkeapää, sitten tapettiin Juho Ketola. Ja viimeinen, joka tapettiin vuonna 1933, oli Nutti-Niku. Nutti-Niku liittyy minun elämäni sillä tavalla, että kun olen Ketomellan kylältä kotoisin, niin Nutti-Nikulla on nimettyjä paikkoja siinä. Kun katsoo joen yli, siellä on Nutti-Nikun kenttää ja tievaa, ja on muuten sarrilaisillakin, yksi vuoma on nimetty sen suvun mukaisesti. Ne ovat nämä ihmiset, jotka on siellä ollut ja paimentaneet, ja joitten elinehto ja elämän resurssi on ollut se Ounastunturin alue. He ovat jättäneet sinne paikkoihin nimensä.

Sama kuultava jatkaa:

Tämä on se semmoinen painolasti, joka on ollut meillä ja se on tehnyt meistä varovaisen ja vähän niin kuin sivuun vetäytyvänkin porukan. Tämä yksittäinen tarina kertoo kolonisaation tarinan, eli asuttajakolonialismi on se iskusana tässä, josta törkein ja järkyttävin esimerkki on tämä Ounastunturi.

Olen sanonut joskus näin, että varastamalla ne laitumet meiltä varastettiin tulevaisuus, koko meidän sukuhaaralta. Ja tietenkin mie kysyin saamelaiselta perinnetietäjältä, että mitä mieltä hän on siitä, onko sillä ollut vaikutusta. Kyllä sillä on ollut vaikutusta kaikkiin näihin sukuihin, jotka on tällä alueella asuneet ja jotka on joutuneet pakenemaan. Esimerkiksi Magga-sukuhan joutui lähtemään pois, koska sinne rakennettiin senaatin avustuksella ja sellaisen aitatoimikunnan avustuksella semmoinen niin sanottu kuoleman aita, joka kiersi pitkin Ounastunturia.

Toinen kuultava puolestaan tiivistää tapahtumakuvauksen näin:

Ouniksen vaiettu terrori oli vaiettu siksi, että Suomen yhteiskunta vallesmannin johdolla oli näitten murhien takana, tai ainakin hyväksyi ne. Ja muuten ei olisi ollut mahdollista, että ne olisi tapahtuneet, ellei olisi nimismies ollut takana, sorret silmillä. Ja siksi se oli vaiettu. Jos (siitä) olisi alettu puhumaan, niin todennäköisesti siitä ryhmysauva olisi tullut niskaan sitten, eikä korppi olisi perään

ronkkunut (raakkunut). Nämä murhat tapahtuivat vuosina 1907, 1909, 1914 ja viimeinen 1933. Silloinhan oli Suomi jo itsenäinen. Tapahtumien aikaan on ollut monta nimismiestä, se nimismiesluettelo on tuossa (Kari Auton) kirjassa.

Eräs kuultava kuvailee saamelaisten henkirikosten tutkimista, tai pikemminkin tutkimatta jättämistä seuraavalla tavalla:

Samaan aikaan, kun suomalainen tappoi suomalaisen, se tutkittiin tarkoin ja tuomiot tuomittiin. Mutta jos suomalainen tappoi saamelaisen, sitä ei yhtään edes tutkittu Enontekiön puolella. Ja se mikä tapahtui Kittilän puolella kaksi kilometriä Enontekiön rajasta, Raattaman poromiehet veivät sen ruumiin, ei suostuneet sitä piilottamaan sinne tunturiin niin kuin muuten olisi tehty, niin se vietiin Raattamaan.

Sitä (ruumista) sitten mutkan kautta käytettiin Ketomellassa, ja käytiin sanomassa Enontekiön nimismiehelle. No, eihän se ottanut sitä miksikään. Ilmoitti vaan Kittilän nimismiehelle, että täällä on tällainen tapaus, että viekää se sinne Kittilään. No, se vietiin Kittilään, se Nutti-Nikun ruumis. Ja kun se tuli näin julkiseksi, se päätyi lehtiin, niin oli pakko tehdä jonkunlainen näytösoikeudenkäynti, ja semmoinenhan siitä tuli. Ja se on sitten siellä kirjassa, Kari Autto on maininnut sen. Ja siellä todettiin kyllä syylliseksi se (päätekijä), että se on aiheuttanut, mutta näyttöä ei ole riittävästi.

Ja sitten yksi (asia), jolla hallittiin tätä Ouniksen terroria, oli se kuolemanaita. Ja vielä poronhoidosta: kun porot on jouduttu myymään, niin sitten jonkun ajan kuluttuahan se (luku) alkaa kasvamaan taas. Ja niinhän siinä kävi sitten. Ja sitten aitahan jäi oikeastaan tarpeettomaksi vuonna 1938, kun tuli kansallispuisto. Ja hyväksyttiin heidän vaatimukset, että mikä on se (raja). Ja nythän siellä on Metsähallitus käytännössä näiden poromiesten renkinä. Se vaan huoltaa sinne teitä.

Saamelaisten nimeämästä päätekijästä

Saamelaisilla on perimätietona tiedossaan Ouniksen päätekijän ja muiden keskeisten osallisten nimet. Saamelaiset tuovat näitä tietojaan esille kuulemisissa. Osallisten nimiä ei ole sisällytetty raporttitekstiin.

Eräs kuultava antaa lisätietoja päätekijän kohtalosta:

Sitähän ihmeteltiin Ketomellassa, että kun se päätekijä vanhuuden päivillä joutui linnaan (vankilaan), kun oli (kansallis)puistossa kaatanut puun, kun oli oravaa pyytänyt. Se joutui siitä linnaan, mutta todennäköisesti siinä on (muuta) ollut,

että siellä on metsänvartija ollut, niin se on sitä pahoinpidellyt tai vastaavaa. Että ei se linnaan, tuskin siitä puun kaadosta on joutunut. Tai niin se muistellaan, että puun kaadosta joutui.

Sama kuultava kertoo päätekijän tulemisesta tunnontuskiin:

Sitten kuolinvuoteella tämä päätekijä alkoi tunnustamaan näitä, että mitä hän on tehnyt. No, murhakaveri sitten hätääntyi siitä, että mitä noista muutamasta kisurasta. Se käänsi sen, että on poroista puhe, kun toinen alkoi ihmisten tappamisista puhumaan. Joo, että pane hänen päähän puolet, niin pääset keveämmällä. No niin, eihän se kestänyt niitä puoliakaan, sekosi hänkin sitten. Se oli se murhaajakin vanhuuden päivillä sekaisin. Olisiko se tuo Ounistunturin joiku tehonnut?

4 ”Kylät on rakennettu niillä korvauksilla, talollisten talot”

Talollisten heinävahingot

Enontekiön porosaamelaiset liittävät Ounoksen terrorin kanssa samaan kokonaisuuteen myös suomalaisille uudisasukkaille maksettavaksi tulleet heinävahingot. Enontekiön porosaamelaisten jaettu näkemys on, että alueella harjoitettiin 1900-luvun alusta 1970-luvulle asti pitkäkestoista ja laajamittaista keinottelua, jolla poromiehet saatiin maksamaan valtavia heinävahinkokorvaussummia porojen aiheuttamista vahingoista tilallisten heinäsuoville.

Yksi kuultavista kuvailee asiaa näin:

Talolliset oli saaneet niitä niittyjä jokivarresta. Ne niitti ne niityt, ne vähäiset, ja jättivät heinät talveksi sinne jokivarteen, ja sieltähän porot ne söi. Ja sitten se lasku tuli aina poromiehille. Enontekiöllä oli tietenkin oikein paljon niitä. Nunnasen kylä ja Leppäjärven kylää on rakennettu heinävahinkorahoilla. Ne ihmiset itse ovat sanoneet, että ne on heinävahinkorahoilla.

Toinen puolestaan kertoo asiasta näin:

Niistä heinävahingoista, tässä on 1900-luvulta 1930-luvulle Näkkälän paliskunnassa korvattu 581 970 kiloa (heinää). Sitten 1930-luvulta 1960-luvulle se korvattu kilomäärä on 1 910 678 kiloa (lähes kaksi miljoonaa kiloa). Nehän tekivät ennen niitä heiniä, heinäsuovia, porojen jutamisreiteille. Tekivät sen takia, että porot söisivät. Minulla on vielä kartat, että missä on ollut ne heinäsuovat, joista on niitä korvauksia saatu. Sitten vielä ne paikat, että missä ovat olleet ne jänkät ja missä ne on niitä heiniä muka tehnyt, ihan tunturille asti muka olisi (tehty).

Siinä oli sitten suomalaiset vahinkoarvioitsijat. Ja korvauksien saajien joukossa oli, sanotaanko, että siellä oli opettaja, siellä oli nimismies ja oliko se vielä se kunnan joku pamppukin. Semmosia oli. Ja sitten tietenkin nämä talolliset kaikki. Että kyllä Leppäjärven, Peltovuoman ja Nunnasen kylät on rakennettu niillä korvauksilla, talollisten talot. Eihän niillä ole ollut juuri muuta tuloa, ennen kuin sosiaalihuolto tuli, niin ne on nämä saamelaiset maksaneet (korvauksilla) ne. Kyllä sen ymmärtää, että minkä takia ne tietyt perheet Inariinkin muuttivat. Sen yhdenkin veli puhu siitä, että veli joutui lähtemään, että ei se jaksanut (maksaa korvauksia).

5 Lopuksi

”Yhteiskunta on tästä vastuussa”

Ounastunturin historialliset tapahtumat eivät tule julkisuuteen ensimmäistä kertaa. Suomen viranomaiset eivät kuultavien mukaan ole koskaan ottaneet tutkittavakseen edes vakavimpia tapahtumiin liittyviä oikeudenloukkauksia eli henkirikoksia. Kuulemiskertomusten ja komissiolle esitettyjen kirjallisten lähteiden mukaan tapahtumiin liittyy aktiivisina toimijoina suomalaisia viranomaisia nimismiehistä lähtien. Väitteet useasta rikoslaissa ilman vanhenemisaikaa määritetystä rikoksesta tulisi kuultavien mukaan käsitellä vaikenemisen jatkamisen sijaan – etenkin, kun tapahtumiin liittyy väitetysti ihmisten oikeuksien kannalta keskeisen viranomaisen eli paikallisen nimismiehen hyväksyntä, rikosten tutkinnasta pidättäytyminen ja koko virkakunnan vaikeneminen. Asioista vaikenemisen jatkaminen tarkoittaa kuultavien mukaan myös henkirikosten uhrien jälkeläisten ja muiden sukulaisten oikeuksien loukkausten tietoista jatkamista.

LÄHTEET

- Autto, Kari 2004. *Ouniksen vaiettu terrori*. Omakustanne.
- Autto, Kari 2024. *Ouniksen vaiettu terrori: voi Ounistunturia onnetonta*. Omakustanne.
- Sámiárvvut rs 2023. Facebook -profiili 16.12.2023, 12.10.2025.
- Komiteanmietintö 1905. Lapinmaan taloudellisia oloja selvittämään asetetun komitean mietintö. Helsinki.
- Labba, Oula-Antti 2024. *Saamelaisten poronhoidon oikeudellinen asema ja poronhoitoon liittyvät oikeudet Suomessa oikeusjärjestyksen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:60. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Magga, Anne-Maria 2018. 'Ounastunturin terrori' ja uudisasutus Enontekiöllä: Saamelainen poronhoito kolonialismin aikakaudella. *Politiikka* 60(3), 251–259.
- Magga, Anne-Maria 2024. *Suomalaisen poronhoitolainsäädännön ja paliskuntajärjestelmän vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon ja siidajärjestelmään – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:59. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Näkkäläjärvä, Klemetti & Pieski, Pentti 2004. *Jauristunturin elämää. Itä-Enontekiön lähihistoriaa sanoin ja kuvin*. Enontekiö: Eanodaga sámiiid searvi.
- Näkkäläjärvä, Klemetti 2013. *Jauristunturin poropaimentolaisuus. Kulttuurin kehitys vuosina 1930–1995*. Oulu: Oulun yliopisto.

IV PERINTEISET ELINKEINOT JA KULTTUURIT MURROKSESSA

12 ”Poroilla on ottajia” – Poronhoito saamelaisten kuulemiskertomuksissa

Minun mielestäni ne kansat, jotka ovat eläneet arktisen ja subarktisen alueen rajaseudulla, ja jotka ovat kyenneet liikkumaan myös sen rajan yli, ovat kyenneet sopeutumaan siihen poron avulla. Poro ja ihminen yhdessä, ne ovat muodostaneet keskinäisen riippuvuussuhteen. Ihminen ja poro yhdessä sopeutuvat paremmin siihen luontoon kuin kumpikin erikseen. Ne auttavat toisiaan selviytymään.

Monet saamelaisten totuus- ja sovintokomission kuulemiset käsittelevät poronhoitoa. Aktiivisesti poronhoitoa harjoittavien porosaamelaisten lisäksi näkemyksiään poronhoidon merkityksestä, ongelmista ja tulevaisuudesta kertovat poronhoidosta luopuneet tai heidän jälkeläisensä. Näkemyksiään ovat esittäneet myös ilman henkilökohtaista yhteyttä poronhoitoon olevat saamelaiset sekä henkilöt, jotka ovat työnsä tai ammattinsa puolesta tekemisissä poronhoidon kanssa, vaikka eivät sitä itse harjoittaisi.

Monet porosaamelaiset kokevat, että Suomen valtio ei ole turvannut saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia. He pitävät valtion saamelaispolitiikkaa tietoisena hajota ja hallitse -strategiana, jonka seurauksena sekä saamelaisten keskinäinen luottamus että luottamus viranomaisiin ja suomalaisiin yhteiskunnan rakenteisiin on heikentynyt. Kuulemisissa tuodaan toistuvasti esiin näkemys, että valtio ei ole tunnustanut saamelaisten maa- ja vesioikeuksia, alkuperäiskansaoikeuksia eikä saamelaisen poronhoidon erityispiirteitä. Tämän katsotaan puolestaan mahdollistaneen kilpailevan maankäytön laajenemisen sekä suurpetojen aiheuttamien porovahinkojen jatkuvan lisääntymisen saamelaisten kotiseutualueella.

Poronhoidon laidunalueita vähentävän ja sirpaloittavan muun maankäytön ohella myös ilmastonmuutos on lisännyt saamelaisen poronhoidon jatkuvaa sopeutumistarvetta. Monet saamelaiset poronhoitajat kertovat uupuneensa joutuessaan

tekemään yhä enemmän työtä pitääkseen poronsa hengissä ja elinkeinonsa taloudellisesti kannattavana. Poronhoidosta ei kuitenkaan ole helppo luopua, koska se on elämäntapa. Eräs kuultava kertoo näin:

Miksi on niin vaikeaa luopua poroista? Jos poroihmiset ajattelisivat vain rahallista hyötyä, niin monet olisivat jo lopettaneet. Raha ei ole se, mitä ihmiset ensimmäiseksi ajattelevat. Vaikka olisi taloudellisesti hyvin vaikea tilanne, on vaikeaa luopua poroista ja poronhoidosta. Ihmiset pyrkivät niin pitkälle, kuin vain on mahdollista, pitämään porot ja poronhoidon.

Eri alueiden poronhoitajat kokevat kukin omalla tavallaan poronhoidon haasteet ja ristiriidat. Yhteisten epäoikeudenmukaisuuden ja syrjinnän kokemusten lisäksi porosaamelaiset kertovat kuulemisissa paikallisista haasteista ja oikeudenloukkauksista. Kuultavat esittävät myös toimenpiteitä, jolla saamelaisen poronhoidon asemaa, kannattavuutta ja tulevaisuutta voitaisiin parantaa.

1 ”Kuuluuko maa uudisasukkaille vai nomadeille?”

Minun väite on se, että 1800-luvulla oli paljon keskusteluja valtion puolella ja yhteiskunnassa siitä, millä saadaan nomadit kontrollin alle, tai että heidät pitää saada kiinteästi asuviksi ja kristillisen elämäntavan piiriin.

Perinteinen saamelainen poronhoito perustuu siidajärjestelmään, joka on vuosisatojen ajan toiminut saamelaisten yhteisöllisenä hallinto- ja päätöksentekorakenteena. Siida koostuu useista suvuista tai perheistä, jotka käyttävät yhteisiä laidunalueita ja tekevät yhdessä päätöksiä poronhoidon järjestämisestä, laidunkierron ajoituksesta ja alueiden kestävän käytön periaatteista. Siidan sisäinen toiminta perustuu perinteiseen tietoon, yhteisvastuuseen ja sukupolvien väliseen jatkuvuuteen.

Suomen lainsäädäntö ei ole missään vaiheessa tunnistanut ja tunnustanut saamelaisten siidoja ja niihin liittyvää tapakulttuuria, päätöksentekoa ja kulttuurisia oikeuksia. Poronhoitoa säätelee paliskuntajärjestelmä, joka on luotu 1800-luvun lopulla suomalaisen hallintokäytännön pohjalta. Se korostaa yksittäisen poronmistajan oikeuksia ja poromäärään perustuvaa päätösvaltaa, kun taas saamelainen poronhoito perustuu siidan yhteisölliseen päätöksentekoon ja kollektiiviseen vastuunjakoon.

Yksi kuultavista kertoo saamelaisten porosiidojen ja suomalaisen poronhoidon eroista seuraavalla tavalla:

Jokaisen poronhoitajan pitää olla yksityrittäjä. Haluavat, että jokaisella poronhoitajalla on yritys, mutta se ei ole saamelainen poronhoitotapa. Saamelaisten pitää elää siidojen mukaan, jotta ne ovat vahvoja, ja jotta saamelaiset pystyvät hallinnoimaan aluettaan ja elinkeinoa. Mutta suomalainen poronhoitaja haluaa, että jokainen ruokkii itse, ajaa itse, nylkee itse, hyötyy itse.

Komission porosaamelaisten kuultavien mielestä Suomen poronhoitopolitiikka on aiheuttanut vakavia ongelmia ja haittoja saamelaisten poronhoidolle:

Kyllähän porotalouspolitiikka Suomessa on ollut aika katastrofaalista saamelaiselle poronhoidolle. Toki voidaan olla ylpeitä siitä, että olemme pystyneet pitämään saamelaisen poronhoidon voimissaan ja elävänä. Mutta se on paljon köyhtynyt, ja köyhtyy yhä enemmän. Ja ne muutokset, mitä on tapahtunut, on monissa kohdissa olleet ulkopuolisia paineita tai valtion päättämiä asioita.

Kuulemisiin osallistuneet porosaamelaiset muistuttavat, että saamelaisten kotiseutalueen maanomistus on yhä selvittämättä. Heidän näkemyksensä mukaan valtio ei ole tunnustanut saamelaisten historiallista maankäyttöä eikä siihen perustuvia oikeuksia. Porosaamelaisten mukaan valtion toimet, kuten lapinkylien lakkauttaminen ja niiden maiden siirtäminen valtion omistukseen ilman lainhuutoa, ovat heikentäneet saamelaisten asemaa. Lisäksi maiden merkitseminen kiinteistörekisteriin valtion nimiin sekä isojakotoimitusten toteuttaminen poronhoitajille epäedullisina ajankohtina ja suomen kielellä on koettu oikeustajua loukkaaviksi. Näitä toimia pidetään esimerkkeinä menettelyistä, jotka ovat vähentäneet saamelaisten vaikutusmahdollisuuksia oman maankäyttönsä ja elinkeinonsa, erityisesti poronhoidon, suhteen.

Eri puolilla saamelaisaluetta asuvat kuulemisiin osallistuneet saamelaiset kokevat historiallisena ja edelleen jatkuvana oikeudenloukkauksena sen, että valtio on mahdollistanut suomalaisille uudisasukkaille ja talollisille poronhoidon aloittamisen saamelaisten perinteisillä nautinta- ja laidunalueilla.

Enontekiön ja Inarin alueen porosaamelaiset tuovat esille, että saamelaisten perinteisiä laidunalueita on jouduttu luovuttamaan suomalaisille poronhoitajille, mutta myös toisille saamelaisille, joita on pakkosiirretty muiden siidojen alueille. Kuultavien mukaan tätä on tapahtunut paliskuntalaitoksen alkuaikojen lisäksi myös myöhemmin, erityisesti 1960-luvulta ja 1980-luvulle.

Eräs enontekiöläisen porosiidan jäsen kuvaa tapahtunutta näin:

Sehän on hyvin tunnettu fakta, että laidunmaat ovat olleet Käsivarren ihmisillä hyvin erilaiset kuin mitä tänä päivänä. Meidän naapurisiidalla niitä on ollut Sonkamuotkaan asti. Laitumet on viety heiltä, ja ne ovat Muonion paliskunnan aluetta nykyään. Samalla se on aiheuttanut dominoefektiä kaikkiin näihin siidoihin, mitä meillä on. Naapurisiida, joka ajettiin pois Sonkamuotkasta, joutui tulemaan pohjoisemmaksi, joka sitten puolestaan vaikutti meidän muiden siidojen laidunmaihin.

Yksi kuulluista saamelaisista pitää muutosten seurauksia tuhoisina sukunsa kannalta:

Varastamalla ne laitumet meiltä varastettiin tulevaisuus, koko meidän sukuhaaraltamme.

Toisen maailmansodan päätyttyä valtio asutti kolttasaamelaisia uusille asuinalueille Inarijärven koillis- ja kaakkoisosiin. Tämä aiheutti pitkäaikaisia ristiriitoja alueella jo ennestään laiduntaneiden inarinsaamelaiten ja uusien kolttasaamelaiten poronhoitajien välillä. Monet kuulemisiin osallistuneet inarinsaamelaiset poronhoitajat kritisoivat valtion viranomaisia siitä, että nämä vahvistivat vuosina 1950–1980 paliskuntajaot, joita he pitävät epäoikeudenmukaisina ja saamelaisryhmiä keskenään eriarvoistavina.

Entinen poronhoitaja kuvaa tuntojaan lyhyesti:

Se on koko paliskunta viety. Toisilta otettu ja toisille annettu.

Porosaamelaiset tuovat esiin käytännön esimerkkejä siitä, miten Suomen valtio on heikentänyt saamelaista poronhoitoa. Suurin osa lainsäädännöllisistä ja hallinnollisista toimista, jotka ovat olennaisesti vaikuttaneet saamelaiseen poronhoitoon, on kuultavien mukaan tehty ja toteutettu kuulematta saamelaisia. Monet saamelaiset korostavat, että ne harvat kuulemiset, jotka on toteutettu, ovat olleet luonteeltaan näennäisiä ja järjestetty liian myöhäisessä vaiheessa päätöksentekoprosessia. Näin ollen he eivät ole tosiasiallisesti voineet vaikuttaa päätöksiin, jotka koskevat heidän oikeuksiaan tai perinteisiä elinkeinojaan.

Kuultavien mukaan tämä on omiaan heikentämään luottamusta viranomaisiin ja lisäämään kokemusta siitä, että heidän näkemyksiään ei aidosti oteta huomioon osana valmistelua ja päätöksentekoa:

Kulttu on, mutta ei kuunneltu. Muodollisuudet ovat kunnossa, ja poronhoitolain mukaiset kuulemiset on tehty. Päätöksenteko tapahtuu kuitenkin niin, että meitä ei kuunnella. Meille nauretaan ja haukutaan, että yritämme vastustaa.

2 Poronhoitolainsäädännön kehitys saamelaisen poronhoidon näkökulmasta

Vuoden 1932 poronhoitolaki oli ensimmäinen virallinen säädös, joka säänteli poronhoitoa Suomessa. Se kuitenkin perustui täysin suomalaiseen hallintokäytäntöön eikä ottanut huomioon saamelaisen poronhoidon yhteisöllistä luonnetta.

Eräs porosaamelainen huomauttaa, että Suomi ei käyttänyt tilaisuutta korjata saamelaisten oikeuksien kannalta kestävämpää tilannetta ensimmäisellä poronhoitolailla vuonna 1932. Päinvastoin laki vahvisti paliskuntajärjestelmän koko poronhoitoalueelle sekä sääti poronhoito-oikeuden kuntalaisten yleisoikeudeksi. Laissa vahvistettiin myös käytäntö, jonka seurauksena saamelaisten kotiseutualueen kunnissa oli porojen aiheuttamien heinävahinkojen arviolautakunnissa käytännössä aina suomalaisenemmistö.

Porosaamelaisten mukaan saamelaisen poronhoidon asemaa on heikennetty myös myöhemmin poronhoitolain uudistusten yhteydessä. Eräs porosaamelainen luonnehtii asiaa näin:

Moottorikelkan käyttöönotto poronhoidossa taitaa olla ainoa meidän ajama uudistus, joka on mennyt läpi. Ja siinäkään ei ollut lainsäädännöstä kysymys.

Vuoden 1948 poronhoitolaki pakotti kaikki Suomen paliskunnat Paliskuntain yhdistyksen jäseniksi. Saamelaispaliskunnat jäivät yhdistyksen päätöksenteossa vähemmistöasemaan. Samalla Paliskuntain yhdistyksen hallituksesta tehtiin poromerkkiviranomainen, mikä heikensi saamelaisten siidojen sukumerkkijärjestelmän toimivuutta ja kulttuurista merkitystä. Paliskuntain yhdistyksen päätöksenteossa saamelaisten tapakulttuurilla ei ollut ratkaisevaa painoarvoa. Saamelaisten siidojen sukupolvelta toiselle siirtyvät sukumerkit eivät ole pelkästään porojen tunnistamiseen käytettäviä korvamerkkejä, vaan olennainen osa yhteisön identiteettiä, omistusoikeuksia ja oikeusjärjestelmää.

1980-luvun lopulla, poronhoitolain uudistamisen valmistelun yhteydessä, saamelaisvaltuuskunta toisti jo noin kahdenkymmenen vuoden ajan esittämänsä vaatimukset. Se vaati saamelaisen poronhoidon turvaamiseksi erityislakia, joka ottaisi huomioon siidajärjestelmän ja saamelaisten perinteiset hallintomallit. Lisäksi

valtuuskunta vaati Paliskuntain yhdistystä vastaavan organisaation perustamista saamelaisten kotiseutualueelle, jotta saamelaiset poronhoitajat voisivat toimia päätöksenteossa ja hallinnossa omien perinteidensä mukaisesti.

Saamelaisten vaatimuksia ei otettu huomioon vuonna 1990 voimaan tulleessa poronhoitolaissa. Perusteluissa viitattiin valmistelussa olevaan saamelaislakiin. Saamelaislain valmistelussa jätettiin elinkeino- ja maankäyttöasiat lopulta lain ulkopuolelle ja laki työstyi laiksi saamelaiskäräjistä. Saamelaisvaltuuskunnassa asian valmisteluun osallistunut porosaamelainen kuvaa tapahtumia näin:

Saamelaisten tapaa harjoittaa poronhoitoa ei ole koskaan poronhoitolaissa hyväksytty. Silloinhan me sitä yritimme, mutta lainvalmistelussa mainittiin, että saamelaiskysymykset hoidetaan eri yhteydessä. Ja sillä ne tarkoittivat tietenkin, että tulee saamelaislaki. Mutta sitä ei tullut. Saamelaisten tapaa hoitaa poroja ei lainsäädännössä tunnusteta eikä puolleta.

Lainsäädännön kehitykseen perehtynyt porosaamelainen pohtii kehitystä saamelaisten kannalta näin:

Mie oon laskenut, että joka lainmuutoksessa saamelaisista olevat maininnat vähenevät. Tämän hetken lainsäädännössä on vain se, että saamelaiskäräjät saa nimetä PY:n [Paliskuntain yhdistyksen] hallitukseen yhden edustajan. Ja muuta saamelaisuuteen viittaavaa ei ole, ne on karsittu. Se on ollut nation buildingia [kansakunnan rakentamista], jossa on selvästi keskusteltu tai suunniteltu ihan valtion ylätasolla sitä, että kuuluuko maa uudisasukkaille vai kuuluuko se nomadeille.

Toinen kuultava korostaa, että Suomen EU-jäsenyyden liittymissopimuksen saamelaisia koskevat pöytäkirjakirjaukset eivät itsessään takaa saamelaisen poronhoidon aseman parantamista, vaan sen toteutuminen riippuu täysin kansallisesta lainsäädännöstä:

Silloin, kun Suomi liittyi jäseneksi, siihen tuli se saamelaisia koskeva pöytäkirja, että Suomi voi EU-säännösten estämättä tehdä saamelaisten kulttuurisen itsehallinnon ja oikeuksien toteuttamiseksi omaa lainsäädäntöä. Siellä puolella ei ole esteitä. Esteet tulee täältä kotimaasta.

Suomen EU-jäseneksi liittymissopimuksen liitteeksi hyväksyttiin vuonna 1995 pöytäkirja, joka koskee saamelaisia alkuperäiskansana. Pöytäkirjassa korostetaan, että EU-jäsenyys ei saa heikentää saamelaisten oikeuksia omaan kieleensä, kulttuuriinsa

tai perinteisiin elinkeinoihinsa, kuten poronhoitoon. Pöytäkirja muodostaa tärkeän poliittisen ja oikeudellisen perustan saamelaisten oikeuksien tunnustamiselle ja turvaamiselle.

Kuultavien mukaan perinteisen saamelaisen poronhoidon oikeusasema Suomessa on heikko. Suomen katsotaan pakottaneen saamelaisten perinteiset porosiidat lainsäädännön kautta paliskuntajärjestelmään ja sitä kautta paliskuntien poronhoito-laissa määritetyn päätöksenteon sekä paliskuntia koskevan säätelyn alaisuuteen.

Porosaamelaiset korostavat sitä, että poronhoitolainsäädäntö on laadittu suomalaisen maatalouspohjaisen poronhoidon ja valtion ohjauksen tarpeisiin. Poronhoito-laissa on sivuutettu saamelaiseen poronhoitoon liittyvät erityispiirteet, tarpeet ja oikeudet.

Eräs porosaamelainen pitää poronhoitolain ja muiden poronhoitoon liittyvien lakien suurimpana ongelmana sitä, että ne vaikeuttavat luottamuksen ja yhteistyön ylläpitämistä paliskunnan ja elinkeinon sisällä, koska tietyt lakipykälät on kirjoitettu hyvin tulkinnanvaraisiksi ja epämääräisiksi. Hän kuvaa tilannetta seuraavasti:

Lait on kirjoitettu sillä tavalla, että elinkeinon harjoittaminen on taloudellisesti ja paperilla muodollisesti mahdollista. Mutta niissä ei ole otettu huomioon sitä, että miten me paliskunnan sisällä pidämme yllä luottamusta. Miten me pärjäämme keskenämme paliskunnan sisällä? Yksi näistä pahimmista pykälistä ovat nämä porojen vähentämiset, millä tavalla poroja pitää vähentää. Ne on niin ympäröity reästi kirjoitettu, että ovat kutsumassa riitoja ihmisten välille. Ja kun [porotalouden] tuet on sidottu näiden pykälien toteuttamiseen, niin sekin teettää ongelmia ja riitoja ihmisten välille.

Komission kuulemisten perusteella poronomistajat, paliskunnat, Paliskuntain yhdistys, viranomaiset ja tuomioistuimet tulkitsevat porojen vähentämistä koskevaa säännöstä ja paliskunnan suurimman sallitun poroluvun ylittämisen seurauksia eri tavoin. Erityisesti Paliskuntain yhdistys, viranomaiset ja tuomioistuimet käyttävät tulkintaa, jonka poronomistajat kokevat epäoikeudenmukaiseksi, etenkin niissä paliskunnissa, jotka toimivat siidajärjestelmän periaatteiden mukaisesti.

Maa- ja metsätalousministeriö (MMM) päättää paliskuntien ylimmistä sallituista poroluvuista, ja jos poroja on enemmän kuin sallittu enimmäismäärä, voidaan ylimääräiset porot määrätä pakkoteurastettaviksi. Erään kuultavan mukaan ministeriön päättämä muutos paliskunnan suurimpaan sallittuun poromäärään aiheutti vakavia ongelmia sekä paliskunnalle että lihanostajalle:

No ei nyt ole leikattu porolukuja, mutta aikoinaanhan porolukuja leikattiin rajustikin. Minun aikana on ollut kertaalleen pakkomyynti. Oli pakko vähentää, ja jos ei, niin uhkasakko paukahtaa (maksettavaksi). Se oli valtavan suuri summa. Ihmisenhän pelkäsi, olivat peloissaan erotusaidalla. (Paliskunnan) hallitus, isännät eivät voineet vaikuttaa. En tiedä, että olivatko liian arkoja sitten, että ei tohtineet olla sitä (pakkoteurastusta) vastaan. Kun laki sanoo, tai joku herra sanoo, niin uskoa pitää.

Valtion politiikasta seuranneen pakkomyynnin takia meidän yhden vuoden poronlihat meni roskeen. Teuraiden kuljetusautot eivät tulleet. Ja siinä meni konkkaan koko lihafirma. Kaikki ajettiin (ongelmiin) pakkoteurastustoimilla, uhkasakoilla ja sanktioilla.

Kokenut porosaamelainen puolestaan kertoo, että on menettänyt uskonsa siihen, että saamelaisen perinteisen poronhoidon oikeusasema parantuisi:

Pitäisi muutos tehdä, että siidallakin on oikeuksia, ettei ole pelkästään paliskunnalla. Sehän on meidän poronhoitotapa. Se on vain alistettu tuohon paliskuntavaltaan ja -järjestelmään. Mutta minulla on usko mennyt, että me omassa siidassa saisimme päättää. Kirjoitettu laki, niin kuin poronhoitolaki, sillähän jyrätään perinteiset lait ja perinteiset käytännöt, mitkä ei ole kirjoitettu mihinkään. Saamelaiset ovat nöyrää kansaa. Jos laki sanoo, niin sitä pitää uskoa, vaikka se olisi itseä vastaan ja omia ajatuksia vastaan. Mutta kun se on laki. Jos et lakia noudata, niin istut jalkapuussa kirkon portailla. Näin meidät on opetettu.

Kaikki kuultavat porosaamelaiset eivät jaa näkemystä suurista eroista saamelaisen ja suomalaisen poronhoidon välillä. Poronhoitolainsäädännön tavoittelemassa poronhoidon yhdenmukaistamisessa on siis joidenkin saamelaisten mielessä onnistuttu. Eräs jo poronomistuksesta luopunut kokenut poromies näkee tilanteen näin:

Poronhoitohan on samanlainen kautta poronhoitoalueen tänä päivänä. Jos Rovaniemeltä nostat ukon tänne ja täältä nostat ukon vierekkäin ja kysyt, kumpi on mistäkin päin, nii ei varmasti tiedä, kumpi on Inarin poromies ja kumpi on Rovaniemen poromies. Poroja hoidetaan samoilla periaatteilla.

3 Poronhoidon hallinto ja edunvalvonta

Saamelaisten kotiseutualue on jaettu 13 paliskuntaan. Paliskunta on poronhoitoalueella toimiva itsenäinen yhteisö, joka koostuu poronomistajista ja hallinnoi heidän porokantaansa. Paliskunta vastaa poronhoidosta käytännössä, muun muassa laidunalueiden käytöstä, porojen laskennasta, poronomistajien tiedottamisesta ja

poronhoitoon liittyvien sääntöjen valvonnasta. Se toimii lakisääteisenä yksikkönä ja sen tehtävät, hallinto ja jäsenyys määräytyvät poronhoitolain ja yhdistyksen sääntöjen mukaisesti.

Poronhoitolain mukaan erityisesti poronhoitoon tarkoitettua aluetta ei saa käyttää tavalla, josta aiheutuisi poronhoidolle merkittävää haittaa. Poronhoitolaki turvaa poronhoitajille vapaan laidunnusoikeuden poronhoitoalueella maan omistus- tai hallintaoikeudesta riippumatta.

Utsjoen kunnan alueella on kaksi paliskuntaa (Kaldoaivi ja Paistunturi), Inarin kunnan alueella kahdeksan paliskuntaa (Hammastunturi, Ivalo, Muddusjärvi, Muotkatunturi, Näätämo, Paatsjoki, Sallivaara ja Vätsäri), ja Enontekiön kunnan alueella kaksi paliskuntaa (Käsivarsi ja Näkkälä). Lisäksi Sodankylän kunnan pohjoisosissa oleva Lapin paliskunnan alue kuuluu saamelaiden kotiseutualueeseen. Jokainen saamelaisalueen kunta muodostaa oman merkkipiirinsä, ja Lapin paliskunta kuuluu kolmen muun Sodankylän kunnan alueella sijaitsevan paliskunnan kanssa Sodankylän merkkipiiriin.

Jo yli sata vuotta jatkunut paliskuntien pakkojäsenyys on johtanut siihen, että monet saamelaispaliskunnat ovat ajan saatossa mukautuneet poronhoitolain mukaiseen paliskuntavetoiseen päätöksentekomalliin. Paliskuntajärjestelmään osallistuminen on helpottanut muun muassa muutoksenhakua muuta maankäyttöä koskeviin päätöksiin, rahoituksen hakemista, infrastruktuurin rakentamista sekä vahingonkorvausvastuun keskittämistä paliskunnalle yksittäisten poronhoitajien sijaan.

Valtaosassa saamelaispaliskuntia poronhoitajat harjoittavat käytännön poronhoitoa ja hallinnoivat sitä ympäri vuoden tai ainakin talvikauden ajan toisistaan erillään olevissa siidoissa eli tokkakunnissa, vaikka kuuluvat alueensa paliskuntaan. Erityisesti niissä saamelaispaliskunnissa, jotka noudattavat ympärivuotisesti siidajärjestelmän mukaista poronhoitoa, poronhoitajat kokevat saamelaiden itsemääräämisoikeuden puuttumisen elinkeinoa koskevissa asioissa suurena vääryytenä.

Erään porosaamelaisen mukaan tilanne tarkoittaa esimerkiksi sitä, että paliskunta voi enemmistö päätöksellä lakkauttaa paliskunnan sisällä toteutetun porosiidojen laidunaluejaon sekä muut saamelaisen tapaoikeuden mukaiset käytänteet:

On aina päätetty, että me pidämme kiinni tästä siidajärjestelmästä. Mutta yhdellä äänestyksellä se voidaan lakkauttaa. Se on niin yksinkertaista poronhoitolain näkökulmasta.

Esimerkkinä paliskunnan vahvasta ja vastaavasti porosiidojen heikosta asemasta päätöksenteossa mainitaan Ivalon paliskunnan vuonna 2007 tekemä paliskunnan teurastussuunnitelma. Siinä päätettiin, että teurastamatta jääneet ns. rästiporot voidaan pakkoteurastaa.

Nellimin siidan eli tokkakunnan inarinsaamelaiset poronhoitajat pitivät päätöstä epäoikeudenmukaisena, eriarvoistavana ja tokkakunnan poronhoidon kannalta tuhoisana. He hakivat muutosta päätökseen kaikissa Suomen oikeusasteissa vuosina 2007–2011. Korkein hallinto-oikeus hylkäsi valituksen, minkä jälkeen poronhoitajat veivät asian YK:n ihmisoikeuskomitealle ja hakivat toimeenpanokieltoa päätökselle vuonna 2011. Komitea ratkaisi asian vuonna 2014 ja katsoi, ettei pakkoteurastuspäätös loukannut vähemmistöjen oikeuksia.

Lopulta Ivalon paliskunta kohtuullisesti pakkoteurastuspäätöksen toimeenpanoa siten, että kaikkien Nellimin tokkakunnan poronomistajien poroja ei teurastettu, vaikka KHO:n tuomio olisi sen sallinut. Muutoksenhakuprosessi aiheutti paliskunnalle merkittäviä kuluja, ja myös muutoksenhakijat joutuivat osallistumaan kustannuksiin paliskunnan päämaksun eli lukuporoista maksettavan vuosimaksun muodossa.

Näkkälän paliskunnan jakaminen ja siihen liittyvät prosessit

Vaikka saamelaiset muodostaisivat enemmistön paliskunnassa, paliskunnan enemmistöpäätös ei yksin takaa, että saamelaisten tahtotila saisi lainvoiman. Esimerkkinä tästä mainitaan monissa porosaamelaisten kuulemisissa Näkkälän paliskunnan tekemä päätös jakaa paliskunta kahdeksi erilliseksi paliskunnaksi. Paliskunnan jakopyrkimysten taustoja selvitetään myös kuulemisraportin luvussa 11: ”Ouniksen vaiettu terrori” – Historian jäljet Enontekiöllä”.

Näkkälän paliskunnan jakaminen on ollut pitkäaikainen kiistakapula, joka juontaa juurensa vuoteen 2014. Tuolloin paliskunnan ylimääräinen kokous päätti jakaa paliskunnan etelä- ja pohjoisosaan. Pohjoisosassa sijaitsevat tokkakunnat kannattivat jakoa, sillä he kokivat nykyisen järjestelyn estävän perinteisen saamelaisen poronhoidon harjoittamisen. Eteläosassa sijaitsevat poronhoitajat vastustivat jakoa peläten sen aiheuttavan epäoikeudenmukaisuutta ja haittaavan laidunkiertoa.

Lapin aluehallintovirasto (AVI) päätti vuonna 2015 olla hyväksymättä paliskunnan jakamista, sillä se katsoi jaon haittaavan poronhoitoa ja erityisesti laidunkiertoa. Asiasta valitettiin, mutta Pohjois-Suomen hallinto-oikeus palautti asian uudelleen

käsiteltäväksi. Vuonna 2019 AVI päätti jälleen olla hyväksymättä jakoa samoista syistä. Korkein hallinto-oikeus hylkäsi valitukset, ja näin ollen paliskunnan jakaminen ei toteutunut.

Näkkälän paliskunnan jakamisen taustalla on ollut halu säilyttää perinteinen saamelainen poronhoito ja siidajärjestelmä, mutta lainsäädännön ja viranomaisten näkökulmasta jako ei ole ollut poronhoidon kannalta tarkoituksenmukainen.

Eräs kuulemisiin osallistunut porosaamelainen kertoo Näkkälän paliskunnan jakamisen taustoista, käsittelystä ja lopputuloksesta seuraavasti:

Minun sukuni kuuluu Näkkälän yhden porosiidan alueeseen, ja myös niihin alueisiin, joita suomalaiset poromiehet käyttävät nykyään omiin tarkoituksiinsa. Ne alueet kuuluvat meille, meidän suvullemme. Suomalaiset poromiehet tunkeutuivat meidän maillemme pohjoiseen, sinne missä ne eivät koskaan ole olleet. Paliskunnan hallitus reagoi tähän vuonna 2012, ja paliskunnan alue jaettiin itse kullekin siidalle eli tokkakunnalle. Myös suomalaisille tokkakunnille, mutta suomalaiset eivät totelleet tätä päätöstä. Se on se jakamispäätöksen tausta.

Saamelaiset tekivät ehdotuksen, että paliskunta jaetaan. Suomalaiset poromiehet vastustivat heti ja sanoivat, että ei ole mitään eroa poronhoidon tavoissa eteläpuolen ja pohjoispuolen välillä, siis saamelaisten ja suomalaisten välillä. He valittivat paliskunnan päätöksestä. Valitusta ei tutkittu, vaan asia palautettiin takaisin AVI:lle valmisteltavaksi.

AVI:lla oli sellainen näkemys, että ei ole kohtuullista jakaa paliskuntaa, koska eteläpuolella on huonommat maat. Paliskunta ja saamelaiset olivat tuoneet esille sen, että suomalaiset poromiehet olivat itse pilanneet porolaitumet siellä eteläpuolella. Ne laidunsivat ja ruokkivat poroja siellä eivätkä totelleet paliskunnan teurassuunnitelmaa. Siellä oli koko ajan ylilukua.

AVI kuuli asiassa monenlaisia ryhmiä paitsi paliskuntaa itseään. AVI pyysi lausunnon muun muassa Metsä-, tunturi- ja kalastajasaamelaiset ry:ltä. KHO käytti vuoden 2023 päätöksessään perusteena hallintolakia, jonka mukaan viranomaisten on kohdeltava tasapuolisesti kaikkia ja lain edessä kaikki ovat tasa-arvoisia, yhdenvertaisia. Ja siinä tuli myös esille, että AVI oli oman päätöksensä perustellut Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen lausunnolla, jonka mukaan eteläpuolen maat ovat huonommassa kunnossa.

Ja KHO sitten katsoi, että paliskunnan jako ei ole yhdenvertainen kaikille paliskunnan jäsenille ja painotti, että paliskunnan jäsenten pitää päästä valitsemaan

itse mihin paliskuntaan haluavat kuulua. Ja irvokasta on, että KHO ei ole edes hyväksynyt kiistan keskeistä suomalaista poromiestä saamelaiseksi, vaikka ottaa tässä ratkaisussa kuitenkin todesta sen, kun suomalaiset poronhoitajat esittävät, että he ovat saamelaisia ja alkuperäissaamelaisia poronhoitajia.

Koko tämä prosessi, se on kaikille ollut erittäin raskas. Tilanne on rasittanut ihmisiä hyvin paljon, ihmisten terveyttä. Tilanne jatkuu, se ei ole hävinnyt mihinkään.

Sen ainoan kerran, kun paliskuntajärjestelmässä alueen saamelaiset ovat itse päässeet päättämään omasta tulevaisuudesta, niin sekään ei ole ollut hyväksyttävä päätös. Tulee suomalainen virkakoneisto, joka kieltää tämän päätöksen ja kumoo sen. Ajattelen, että se on vain jatkumoa siitä, mikä on alkanut jo silloin, kun rajat suljettiin ja saamelaiset pakotettiin tähän paliskuntajärjestelmään. Paliskuntaan liittyminen pantiin ehdoksi sille, että saattoi käyttää näitä niin sanottuja kruununmaita. Ja paliskuntajärjestelmän taustalla oli se, että siten porosaamelaiset saatiin maksamaan näille suomalaisille heinävahinkoja, suomalaisille talonpojille, ja tämä tapahtumasarja on niin kuin jatkoa siihen.

Toinen kuultava kertoo, että Näkkälän porosaamelaiset siidat eivät ole vielä luovuttaneet muutoksenhaun suhteen.

Onhan siitä valitettu YK:n ihmisoikeuskomitealle, mutta käsittelyssä menee oma aikansa. Siinä on haettu toimenpidekieltoa, ettei saa ruokintaa tehdä tälle alueelle ennen kuin se asia on ratkaistu. Mutta ei siitä ole kuulunut mitään. Siinä hän menee varmaan neljä, viisi vuotta ennen kuin se on ratkaistu. Ja se pilaantuu sinä aikana koko paikka. Eivät ne ole pysyneet siellä tien eteläpuolella. Kesällä kun katsoo, se on niin kuin poltettu se maa. Aivan ruskea. Ne on niin pilanneet sen. Se on yhtenä mönkijän jälkeenä, ja tämä on tapahtunut nyt muutamassa vuodessa. Silloin siinä AVI:n päätöksessä oli yhtenä perusteena, että ei voi olla niin pieniä hallinnollisia yksiköjä. Panimme valitukseen perusteeksi, että onhan tuolla semmoinenkin paliskunta, missä ei ole kuin yhden perheen jäsenet.

4 Paliskuntain yhdistyksen rooli

Paliskuntain yhdistys (PY) on poronhoitoalueen paliskuntien muodostama yhteisö, jonka tehtävät määritellään poronhoitolaissa. Yhdistys edustaa paliskuntia viranomaisissa, edistää yhteistyötä ja kehittää poronhoitoa muun muassa neuvonnan, poronjalostuksen ja tiedonhankinnan avulla. Valtio osoittaa yhdistyksen toiminnan rahoittamiseksi vuosittain määrärahan.

Kaikki saamelaisten kotiseutualueen paliskunnat Ivalon ja Lapin paliskuntia lukuun ottamatta jättäytyivät pois Paliskuntain yhdistyksen toiminnasta vuonna 2023. Tämä oli seurausta saamelaisten paliskuntien pitkäaikaisesta tyytymättömyydestä Paliskuntain yhdistyksen toimintaan. Kyse ei ollut protestista, joka johtuisi yksittäisestä tapahtumasta, vaan komission kuulemisissa on kerrottu pettymyksestä Paliskuntain yhdistyksen toimintaan aina 1970-luvulta lähtien.

Vaikka saamelaisten kotiseutualueen paliskuntien poronhoitotavoissa on eroja, liittyivät ne Ivalon paliskuntaa lukuun ottamatta vuonna 2018 perustettuun Saamelaispaliskunnat ry:hyn. Lapin paliskunta liittyi järjestöön poronhoitovuoden 2024–2025 alussa.

Saamelaispaliskunnat ry:llä ei ole virallista asemaa poronhoidon hallinnossa. Jäsenpaliskunnat maksavat yhdistykselle vuosittain jäsenmaksun, joka perustuu paliskunnan poromääriin. Yhdistyksen aktiivinen jäsen kertoo saamelaisten poronhoitajien asemasta Paliskuntain yhdistyksestä eroamisen jälkeen:

Meidän rahat menevät edelleen Paliskuntain yhdistykselle ja meidän omaisuutta on esimerkiksi se toimitalo siellä. Mehän ollaan Paliskuntain yhdistyksen jäseniä, haluttiin tai ei. Mutta me ollaan ilmoitettu silloin 2023 edustajakokouksessa Poroparlamentin yhteydessä, että PY ei enää meitä edusta. Nyt sen jälkeen meillä on tosi erikoinen tilanne. Meillä on saamelaiskäräjät, joka edustaa saamelaisia, mutta se ei voi edustaa poronhoitoa ja paliskuntia. Ja sitten on Paliskuntain yhdistys, jossa valta on suomalaisilla, ja sitten on Saamelaispaliskunnat ry. Se on taho, johon voidaan ottaa yhteyttä silloin, kun kyse on saamelaisesta poronhoidosta.

Maa- ja metsätalousministeriö rahoitti selvityshankkeen, jossa Ruokaviraston toimeksiannosta selvityshenkilö Päivi Lundvall selvitti Paliskuntain yhdistyksestä erkaantuneiden saamelaispaliskuntien ja PY:n välisten ristiriitojen syitä ja tunnusteli sovintoa. Kuultava sanoo, että Saamelaispaliskunnat eivät kuitenkaan enää tarvitse Paliskuntain yhdistystä vaan osaavat itse hoitaa asioitaan:

Meidän ihmiset ovat voimaantuneet (tilanteesta) ja kokevat, että eivät tarvitse Paliskuntain yhdistystä mihinkään. Me pystymme laatimaan meitä koskevista asioista lausunnot. Kun meillä on (oma) yhdistys, voimme saamelaisen poronhoidon näkökulmasta antaa lausumia, eikä tarvitse mieltä, että miltä se näyttää eteläpalkisen silmin. Jäsenpaliskunnat ja varsinkin poroisännät ovat nähneet sen, että meidän yhteistyössä on ollut voimaa.

Lundvallin raportissa todetaan, että Paliskuntain yhdistyksessä on syrjintää ja rasismia. Koen, että Paliskuntain yhdistys ei ole halunnut lähteä tilannetta korjailemaan, ja ministeriö antaa syrjinnän tapahtua valtion rahoilla. ELY-keskus, joka tekee tulossopimukset PY:n kanssa, ei myöskään siihen puutu. Aion tehdä tästä kantelun, mihin ikinä vaatiikaan.

Eteläisten paliskuntien poronomistajat ovat antaneet jo periksi, koska heidän alueillaan on niin valtavia muun maankäytön paineita ja yksityismaita. Pidän suuressa arvossa eteläpalkisten poronhoitoa. Siellä ei ole helppoa.

Ei ole oikein, että me saamelaiset poronhoitajat ei itse saada määritellä elinkeinon suuntaa ja kulttuurin kehittämistä. Varsinkin kun on alkuperäiskansa saamelaisista kyse, niin on hullua, että meidät on alistettu tämmöiseen hallintomalliin. Meillä ei saamelaisina poronhoitajina ja poropaliskuntina ole varaa antaa yhtään periksi tai toimia hissutellen ja hyssytellen. Jos me ei pidettäisi ääntä, niin me olisimme samassa tilanteessa alle kahdessakymmenessä vuodessa kuin mitä eteläpalkiset on nyt. Meillä ei ole siihen varaa.

Me tarvitsemme vahvan toimijan, joka puolustaa meitä ja edistää meidän asioita. Poronhoitolain neuvotteluvaihe on naurettava verrattuna jopa siihen (vanhassa) saamelaiskärjäläissa olevaan. Maa- ja metsätalousministeriöllä ei ole minkäänlaisia intressejä parantaa sitä, koska mitä vahvempi se olisi, niin sitä enemmän se toisi (suomalaisille) ongelmia.

Paliskuntain yhdistyksen työskentelyä aikanaan läheltä seurannut kuultava kertoo toimista, jotka ovat vuosien saatossa murentaneet saamelaisten poronhoitajien luottamusta Paliskuntain yhdistystä kohtaan. Kertomus liittyy suuriin porokatovuosiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa ja valtion niistä maksamiin katokorvauksiin:

Silloin täällä saamelaisalueella oli erittäin kova aika. Oli kovat porokuolemat vuosina 1969 ja 1972–73. Saamelaisalueen poroista kuoli kaksi kolmasosaa. Ja silloinhan näihin porokuolemiin annettiin erittäin hyvät korvaukset. Valtio maksoi toistakymmentä miljoonaa markkaa Paliskuntain yhdistyksen tilille, ja he laittoivat ne korkeakorkoisille tileille kahdeksi vuodeksi. Se toi yli miljoona markkaa Paliskuntien yhdistykselle tuloja. Ja mitä sillä tehtiin? Ei saamelaisten poronhoitoa kyllä edistäneet. Ostivat uuden Mersun, maksoivat yhdistyksen toimitalon ja ostivat johtajalle työsuhdeasunnon ylemmästä kerroksesta. Siihen meni saamelaisten avustusten korkotulot. Sitäkään ei saanut kritisoida.

He siirsivät ja siirsivät tilittämistä ja esittivät sellaisia perusteluja, jotka eivät olleet totta. Kun katokorvaushakemukset oli tehty, niin oli tarkoitettu, että pitää maksaa

*avustukset poronhoitajille hakemuksen mukaan, eikä avustusta saa muuttaa. Ei ole oikeudenmukaista, että aletaan keinotella ja siirretään tilitystä. Osa kato-
korvausavustuksista siirrettiin tutkimukseen. Näillä rahoilla porotutkija valittiin
työhön.*

Sama kuultava kertoo myös Paliskuntain yhdistyksen toimintakulttuurista saamelaisia kohtaan:

*Minulla oli tapana sanoa, että ei ole sopivaa, että te (Paliskuntain yhdistys) olette
saamelaisten asialla vain silloin, kun poronhoitoalueelle pitää saada etuja. Pyy-
dätte laittamaan gáktin päälle, ja silloin saamelainen kelpaa. Ja sitä kritisoin
kovasti, että käyttivät saamelaisia maskotteina, että pääsevät nauramaan. He
juottivat saamelaisia. Ottivat ihmisiä, joille kelpaa viina. Juottivat ja saamelaiset
olivat siellä naurun kohteita, pellejä.*

Myös toinen kuultava, joka on ollut mukana Paliskuntain yhdistyksen toiminnassa monta toimikautta, kuvaa saamelaisten tilannetta Paliskuntain yhdistyksessä hankalaksi:

Kuten tiedätte, saamelaispaliskunnat ovat lähteneet pois Paliskuntain yhdistyksestä. Paliskuntain yhdistyksessä ei tunnusteta saamelaista poronhoitoa. He käyttävät [yhdistyksen] enemmistöä rahakysymyksissä ja poliittisissa asioissa saamelaista poronhoitoa vastaan. Esimerkiksi merkinhyväksymiskäytäntö on ollut sellainen, että vaikka merkkipiiri on vastustanut ja saamelaispaliskunnat ovat vastustaneet, niin näiden saamelaisten sukumerkkien yläpuolelle on kuitenkin hyväksytty näitä merkkejä Paliskuntain yhdistyksessä.

Ja Polura-lain (laki porotalouden ja luontaiselinkeinojen rakennetuista) suhteen me jäimme vähemmistöön. Yritimme saada tänne meille paimennustukea, ja Paliskuntain yhdistys vastusti sitä. Rahoitusasioissa emme saa omaa ääntämme kuuluviin. Saamelaiskäräjien edustajan pitäisi olla mukana, kun Paliskuntain yhdistys neuvottelee ministeriön kanssa. Vaikka siitä on yhdistyksen hallituksen päätös, niin ei ole saamelaisten edustajaa kertaakaan minun aikana kutsuttu mukaan. Siellä on paljon sortoa saamelaisia vastaan, kiusaamista ja ylenkatsetta. Kaikki mitä me pidämme saamelaisessa poronhoidossa tärkeänä, niin enemmistöllä ne äänestävät meidän asiamme kumoon.

Saamelaispaliskunnat ry:n aktiivijäsen kertoo kuulemisessa, että saamelaispaliskunnat ovat pettyneet Paliskuntain yhdistyksen toimintaan porokatojen korvausasioissa. Porotaloudelle talvi 2019–2020 oli poikkeuksellisen ankara lumiolo-suhteiltaan, ja poroja kuoli paljon, kuten myös seuraavana talvena. Kuultavan

mukaan Paliskuntain yhdistys ei ajanut saamelaisten poronhoitajien asiaa toisen perättäisen katovuoden aikana, vaan jätti heidät yksin peräämään korvauksia valtiolta:

Yksi tuoreimmista (esimerkeistä) oli talven 2020–2021 uuskato heti sen vuoden 2019–2020 talven jälkeen. Paliskuntain yhdistys ei tehnyt maa- ja metsätalousministeriölle tiedoksiantoa porokadosta, niin kuin se teki talven 2019–2020 osalta. Ministeriö sitten katsoi, että ei tässä mitään hätää ole, koska Paliskuntain yhdistys ei ole siihen reagoinut. Lain mukaan Paliskuntain yhdistys, paliskunnat tai sitten tietty määrä poron omistajia yhdestä paliskunnasta voi tehdä sen tiedoksiannon. Viisi saamelaisten kotiseutualueen paliskuntaa sen tiedoksiannon sitten lähetti, että se rulla lähti pyörimään. Sehän meni sitten valtioneuvoston päätettäväksi, että porotuhoo ei ollut. Ja siitä päätöksestä ei saanut valittaa. Mutta siitä asiasta on prosessit lähtemäisillään vielä liikkeelle.

5 ”Poro on semmoinen omaisuus, että sitä ei yksin omista”

Poronhoitolain valvonta ja porovarkaudet

Poronhoitolain mukaisesti aluehallintovirasto (1.1.2026 alkaen Ruokavirasto) valvoo poronhoitolain sekä sen perusteella annettujen säädösten ja määräysten noudattamista ja toimeenpanoa. Poliisi puolestaan valvoo rikoslakia ja soveltaa rikoslain 28. ja 29. luvun pykälää porojen anastamistapauksiin poronhoitolain mukaisesti.

Komission kuulemat porosaamelaiset tuovat esiin poronhoitolainsäädännön heikkoutena sen, että prosessit epäiltyjen porovarkauksien ja muiden mahdollisten poronhoitolain rikkomusten selvittämiseksi sekä muuhun epäasialliseen käytökseen puuttumiseksi ovat riittämättömiä ja heikentävät saamelaisten oikeuksia. Monet porosaamelaiset kokevat, että vuosien oikeusprosessien jälkeen tuomitut ja rangaistusasteeltaan liian lievät tuomiot loukkaavat heidän oikeustajuaan. Heidän mukaansa valvovat viranomaiset suorittavat tutkintatoimet puutteellisesti, mikä murentaa heidän luottamustaan oikeusvaltioon.

Eräs saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuva kolttasaamelainen kertoo suvun poro-omaisuuden menettämisestä näin:

Silloin kun heidät Sevettijärvelle asutettiin, niin isovanhempien perhe oli mukana niissä porohommassa alkuun, mutta sitten pikkuhiljaa se touhu meni siellä aika vaikeaksi, kun poroja vietiin. Ja nämä menettivät sen poro-omaisuutensa, mitä oli. Se [poronhoito] päättyi 70-luvun kieppeillä. Ja sitten meni vanhimmalla pojalla mahdollisuudet viedä perintöä eteenpäin ja jatkaa poronhoitoa. Siinä on

ollut merkittävä käänne ja meidän perheen muutos. Eihän Sevetissä sitten ollutkaan enää montaa, jotka sitä elinkeinoa pystyi jatkamaan.

Varsinkin mummon suvussa ja perheissä ollaan oltu hyvin vauraitakin poronhoitajia, ja se on ollut tärkeä osa sitä identiteettiä. Se asuttaminen muutti kyllä paljon, ja menetyksiä oli paljon. Tietynlainen katkeruus kuitenkin aina kyti siellä, vaikka ulkoisesti oltiin, että kyllähän tässä pärjätään ja kyllähän meillä on kaikkea, mitä me tarvitaan. Ja meillä on autot ja skiidot (moottorikelkat). Tuleen ei jääty makaamaan, vaan sillä työn tekemisellä ja ahkeruudella pärjätään. Se ajattelu korostui entisestään [porojen menettämisen jälkeen]. Ja se oli ylpeyden aihekin, se ahkeruus ja työteliäisyys, että vielä sieltä jotenkin nouseaan.

Eräs aikoinaan kolttala-alueelta pois muuttanut kolttasaamelainen kuultava kertoo perheen poronhoidon loppumisesta puolestaan näin:

Nehän loppui ne porot sitten. Ei niillä ollut sitten loppuajasta poroja ollenkaan. Siellä oli niitä varkaita, jotka veivät niitä poroja. Näin minulle on kerrottu. Isä kävi sitten töissä silloin tällöin, mitä töitä nyt oli. Silloin kun siellä oli tietöitä ja muita töitä, niin isä kävi töissä.

Pitkään poronhoidossa ja aikoinaan myös paliskunnan hallinnossa toiminut porosaamelainen kertoo puolestaan yrittäneensä saada vuodesta 2013 lähtien Lapin aluehallintovirastoa tutkimaan paliskunnan toiminnassa tapahtuneita epäselvyyksiä ja porojen katoamisia:

Minä olen pyytänyt apua aluehallintovirastosta, että miten pitäisi toimia, kun poliisi on lopettanut porovarkauksien tutkinnan. Aluehallintovirasto ei oikein toimi niin kuin sen valvojana pitäisi toimia. Meillähän pienimmiltä loppuu kohta porot ja minun perheeltäni on satoja poroja hävinnyt. Poliisinhan kuuluu tutkia rikokset, ja aluehallintoviraston valvoa. Ne tutkinnat on vielä kesken. Kaikki on vielä kesken.

Myös toiselta suunnalta saamelaisten kotiseutualuetta tulevat kuultavat kertovat komissiolle, että heidän paliskunnassaan on epäilyjä porovarkauksista:

Kerran ajoimme paliskunnan kokouksen jälkeisenä päivänä tokkaan. Korppeja oli satoja siellä. Joku oli ampunut toistakymmentä poroa siihen. Toisena päivänä löysimme porojen nylkypaikat. Verijälkien päästä löytyi vielä neljä roppia (ruhoa) roikkumasta sieltä, minne verijäljet loppui. Ne olivat meidän puolen siidan merkeissä. Hälytettiin poliisit.

Silloin kuin poliisit ehtivät viimein paikalle niin ne [varkaat] olivat kerenneet korvat leikata pois ja korvattomien taljojen äärellä sanoivat, että ne ovat olleet heidän omia poroja. Poliisit tutkivat asiaa kevyesti ja päätyivät toteamaan, että niiden täytyy olla heidän poroja, kun he niin sanovat. Yhden sieltä löytyneen ammutun poron osalta poliisit eivät saaneet selville, että millä pyssyllä se on ammuttu. Se pysähtyi siihen. Ei tutkittu enempää.

Mehän panimme sen asian kuitenkin yleiselle syyttäjälle. Syyttämättä jätettiin. Ja mie en tohtinut lähteä omilla varoilla käräjöimään. Siinähan saattaa hävitä.

Kun meiltä varastettiin peuravasoja, ja mitä nyt saivat kiinni, niin rajamiehetkin ovat monesti käyneet tutkimassa niitä [epäiltyjä porovarkauksia]. Meillä on semmoiset korvamerkkit, että ne pystyvät jokaisesta meidän merkistä muuttamaan omaan merkkiin.

Rajamiehet kävivät tutkimassa, mutta ei niitäkään [tekoja] saatu selville. Kyllä me sanoimme, että kenellä on semmoiset pulkat, jolla niitä on haettu, mutta eipä ne sen kummemmin [asiaa] tutkineet. Ei ne menneet kotietsintöjä pitämään.

Eräs kuultava, joka kuuluu erityisesti poronhoidolle tarkoitettulla alueella sijaitsevaan paliskuntaan, kuvaa poronhoidon harjoittamista alueella ja siihen liittyviä huolia näin:

Täällä on minun ja minun puolisoni poroelinkeino. Ilman puolisoani en voisi olla porotöissä. Täällä on asuttava ja oltava, vaikka monta kertaa olen sanonut, että jos ei olisi poroja, niin me kyllä muuttaisimme pois täältä. Minulla on kauhea konfliktin pelko täällä koko ajan, ja pelko minun poroelinkeino puolesta. Tuntuu, että en uskalla sanoa enää mihinkään mitään, enkä halua riidellä, koska haluan olla osa tätä yhteisöä. Mutta se on myös tosi vaikeaa, koska välillä tuntuu, että jos haluan olla ihmisten kanssa, niin minun pitää polkea itseäni alaspäin, koska on suuri pelko, että poroja aletaan varastaa tai merkaamaan toisiin merkkeihin.

6 ”On tärkeää, että näiden maiden käyttö päätöksissä tuettaisiin perinteisiä elinkeinoja”

Monet porosaamelaisten kuulemiskertomukset käsittelevät saamelaiselle poronhoidolle kilpailevasta maankäytöstä aiheutuvaa haittaa ja kilpailevaa maankäyttöä koskevaa lainsäädäntöä. Kuultavien mukaan kilpailevasta maankäytöstä on aiheutunut haittaa poronhoidolle sekä lainsäädännön puuttumisen että säädettyjen lakien toimeenpanemisen kautta. Lisäksi porosaamelaiset kertovat kokemuksiaan kunnallisesta ja alueellisesta päätöksenteosta erityisesti kaavoitukseen liittyvissä asioissa.

Komission kuulemat porosaamelaiset kokevat, että saamelaiset ovat olleet aivan liian monesti pakotettuja lähtemään inhimillisiä sekä taloudellisia resursseja kuluttaneisiin oikeustaisteluihin oikeuksiensa, elinkeinonsa ja saamelaisen kulttuuriympäristön puolustamiseksi valtiota, kuntaa tai yksityistä toimijaa vastaan. Oikeusprosesseihin lähtemisellä ei ole kuitenkaan saavutettu tavoiteltua lopputulosta, ja poronhoito on joutunut lopulta monesti väistämään muun suunnitellun maankäytön tieltä.

Eräs kuultava kuvaa saamelaisten oikeuksien ja muun maankäytön suhteen vallitsevaa tilannetta ja maankäyttöä koskevassa päätöksenteossa vallitsevaa menettelyä tällä tavalla:

Minusta tuntuu epäreilulta, että poljetaan [saamelaisten poronhoitajien] oikeuksia niitä muita maankäyttömuotoja tai -päätöksiä tehtäessä ja silloin kun määritellään miten maankäyttöön liittyvät asiat vaikuttavat poronhoitoon. Poromiesten näkemyksille ei anneta arvoa asioissa, jotka heitä koskettaa, ja joissa he ovat itse asiantuntijoita. Tulee yleensä joko kunta, kaivosviranomainen tai Metsähallitus, ja se arvioi sen, että se haettu asia, oli se reitti tai mikä hyvänsä, vaikka kullanhuhdonta-alue, että se ei aiheuta merkittävää haittaa poronhoidolle.

Ja mikä on se merkittävä haitta? Sehän on ihan ok, että halutaan tarkennuksia, että mikä merkittävä haitta paliskunnan mielestä on. Eihän poronhoidossa se asia ole koskaan kauhean yksiselitteinen. Joku voi ajatella, että mitä haittaa siinä jostakin reitistä on, kun minä ajan vaikka yritystoiminnan yhteydessä kolkalla, niin eihän siinä näkynyt yhtään poroa. Se haittahan voi olla paljon laajempi asia, ja isompi ja merkityksellisempi. Se voi olla talvilaidunalueita tai se voi häiritä porojen laidunrauhaa. Nehän voi lähteä kulkemaan jälkeä pitkin, mennä väärille laidunalueille, voi mennä väärän palkisenkin alueelle. Kyse on isommista asioista, mutta niille ei anneta painoarvoa. Poromiehet ja paliskunnat ei aina tule ymmärretyksi eli kuulluksi. Minun mielestäni pitäisi pystyä lisäämään paliskuntien tai saamelaiskäräjien valtaa siinä, että ne tulisivat paremmin kuulluksi.

Mutta ihmisethän ne aina tekevät niitä päätöksiä. Ihmisten tietoisuutta [vaikutuksista] pitäisi myös lisätä.

Yksi merkittävimmistä esiin nousseista päätöksistä, joka on pakottanut porosaamelaiset väistymään kilpailevan maankäytön tieltä, oli 1960-luvun lopulla Kemijoki Oy:n päätös rakentaa Lokan ja Porttipahdan tekojärvet, jotka perustettiin yhtiön vesivoiman tarpeisiin ja ovat kuuluneet Euroopan suurimpiin. Tekojärvien

perustamisen vaikutuksia Lapin paliskunnan alueella asuneille saamelaisille on käsitelty tässä raportissa jo aiemmin Vuotsen alueen saamelaisten kokemusten yhteydessä (luku 10).

Monet kuultavat kertovat metsätalouden poronhoidolle aiheuttamista haitoista eri puolilla saamelaisten kotiseutualuetta. Eräs inarinsaamelainen poromies kuvaa kokemuksiaan Metsähallituksen metsätaloudesta ja sen vaikutuksista paliskunnan poronhoitoon ”hakkuista toiseen siirtymisiksi”, vaikka ”nykyään Metsähallituksen kanssa voi jo neuvotella”. Hän kertoo näin:

Porojen laidunalueista on aina ollut kiistaa Metsähallituksen kanssa. Ensimmäiset kokemukset Metsähallituksesta oli, että se vain hakkasi, eikä poromiehiltä kysytty mitään. Sitten Metsähallituksen piti olla yhteistyössä poromiesten kanssa, ja ne näyttivät kartasta mistä hakataan.

Onhan se siitä muuttunut. Nyt voi jo vähän neuvotella, mistä hakataan ja miten tuhotaan porolaitumia. Meillä on porojen talvilaitumet pienentyneet näiden hakuiden myötä. Porot ovat siirtyneet semmoiseen paikkaan, missä on ollut mahdollisuus saada ruokaa lumen alta, ja sen takia ne alueet on kuluneet. Nyt ollaan siinä tilanteessa, että poroja joudutaan ruokkimaan, että ne pystytään pitämään hengissä talven yli.

Viimeinen villitys on tämä energiapuuhakkuu. Hakkuualueet ovat menneet sakiaksi [tiheäksi], kun niitä ei ole hoidettu eikä harvennettu. Nyt taas niitä on alettu hakkaamaan ja poro ei hyväksy niitä talvilaitumiksi. Porolla on melkein parempi vainu kuin koiralla. Se haistaa jos lumen alla on jotakin, vaikka mätänävä haketta tai puuta.

Poromiehiltä ei ole kysytty, että miten he suhtautuvat tähän muuhun maankäyttöön.

Toisen paliskunnan alueella poronhoitoa harjoittava inarinsaamelainen poromies kuvaa seuraavassa sitaatissa Metsähallituksen ja poromiesten käräjöintiä metsänhakkuista ja lopulta saavutettua yhteistä näkemystä:

Metsänhakkuu alkoi kiihtymään niin, että ne meinasivat viedä kaikki laidunmaat. Meidän piti alkaa panna hanttiin Metsähallitukselle. Vuosikaudet riitelimme Metsähallituksen kanssa hakkuista. Se oli meidän laidunluettamme, mistä tasan puolet sillä hakkuumäärällä vietiin. Joka talvi meni vaara kerrallaan hakkuun alle. Luppomaat menivät siinä, jäkälät katosivat sinne oksien alle. Piti yrittää tehdä kaikkensa sen eteen, että hakkuut pienenisivät.

Haastoimme Metsähallituksen käräjille. Käräjiä käytiin monta vuotta, ja viimein saatiin vielä hakkaamattomat metsät rauhoitettua 20 vuodeksi. Ne ovat vieläkin hakkaamattomat. On tässä vielä monta vuotta aikaa, että ne saavat taas hakata. Uhka on päällä kuitenkin.

Hakkuut vaikeuttivat poronhoitoa merkittävästi. Me paimensimme poroja läpi talven 90-luvulle saakka. Mutta sitten, kun hakkuut veivät laidunmaat, niin ei tullut enää paimentamisesta mitään. Meidän piti tehdä uusi laidunkierto, että saatiin porot pysymään omalla alueella. Laitumien heikentyminen lisäsi kevättalven ruokintaa. Silloin aikaisemmin ei tarvinnut ruokkia kuin sen verran, että ne pysyivät vain paikoillaan, että ne eivät lähteneet kulkemaan.

Saman paliskunnan alueella aiemmin poronhoitoa harjoittanut kuultava kuvaa puolestaan metsätalouden muutosten vaikutuksia perheensä poronhoitoon ja sitä, miksi koko perhe päätyi myymään poronsa pois:

Tämä puoli Inarijärvestä on talousmetsäaluetta, ja kaikki vanhat metsät on hakattu. 1960-luvulla alkoi runkotien teko, ja sitten savotat lähtivät pikkuhiljaa etenemään ja tehtiin melkoinen metsäautotieverkosto tuonne kairaan. Sen näkee hyvin maastokartasta, että on tie poikineen. Se muutti porojen pitoa kyllä kovasti. Isähän tästä oli kauhean pahoillaan silloin, kun hän eli. Isä totesi, että ei tällä nykyisellä poronhoidolla ole enää tulevaisuutta. Se on liikaa sidottu näihin kaiken maailman EU-säännöksiin. Ja sama mielipidehän mullakin oli. Sitten minä möin poroni pois. Ja äiti möi poronsa pois. Ja isä möi poronsa pois.

Utsjoen alueella porosaamelaisille haittaa aiheuttaa kilpailevista maankäyttömuodosta etenkin ulkopaikkakuntalaisten harjoittama metsästys. Eräs kuultava kuvaa ongelmaa näin:

Tämä turistimetsästys on joka puolella Saamenmaata poronhoidon kiusana. Esimerkiksi täällä Kaldoaivin paliskunnassa meidän pitäisi päästää porot erotuksesta eteläpuolen syyslaitumille, mutta kova hirvenpyynti ja riekonpyynti katkaisevat laidunkierron, ja porot kääntyvät erotuksen jälkeen pohjoiseen kevätlaitumille. Emme saa poroja paliskunnan eteläpään ennen kuin metsästys on loppunut. Meidän pitää uudestaan koota tokka kaamosaikana, kun metsästys loppuu, ja kääntää se pois sieltä kevätlaitumilta ja viedä eteläpuolelle. Meille tulee lisää työtä, ja poro kärsii. Poron pitäisi päästä olemaan rauhassa kaamosaikana.

Meidät on veloitettu parantamaan laidunten tilaa, ja tekemään laidunten käyttösuunnitelman. Emme me kykene parantamaan laitumia, jos ulkopuoliset metsästäjät aiheuttavat sen, että emme voi seurata laidunkiertoa.

Olemme yrittäneet Metsähallituksen kanssa neuvotella turistimetsästyksestä. Metsästys on tullut ongelmaksi muuallakin, ei vain Kaldoaivin paliskunnassa. Metsästäjillä on koirat mukana ja koirilla satelliittipannat.

Turistien kevätriekonpyynti koirien kanssa on vienyt kaikki ne alueet, jotka ennen vanhaan olivat perinteisiä ansapyyntialueita. Ihmiset eivät pyydä ansoilla enää, koska riekkokanta on vähentynyt hurjasti. Turistipyynti on koskettanut lujasti yhtä saamelaista perinteistä elinkeinoa eli riekon ansapyyntiä.

Metsähallitus on ohjeistanut turistipyyntäjiä ottamaan yhteyttä tokkakuntiin ja kysymään, missä porot ovat ja missä he voivat pyytää lintuja. Juuri äskettäin oli paliskunnan kokouksessa puhetta siitä, että eivät ne ota yhteyttä. Meidän pitää vahtia niitä metsästäjiä ja tehdä töitä sen eteen, että eivät tulisi porotokkien sisälle. Emme mekään haluaisi, että metsästys kokonaan loppuu. Mutta meidän pitäisi päästä vaikuttamaan, mihin vuodenaikaan voisi metsästä.

Suomi liittyi sotilasliitto Naton jäseneksi vuonna 2023. Tämän seurauksena puolustusvoimien ja NATO-joukkojen sotaharjoituksia on alettu pitää myös saamelaisten kotiseutualueella. Komission kuulemisissa Käsivarren paliskuntaan kuuluvan Erkunan siidan porosaamelaiset kertovat kokemuksiaan Nordic Response 24 -sotaharjoituksen vaikutuksista heidän poronhoitoonsa.

Heidän mukaansa harjoitusta tultiin valmistelemaan ilman, että paliskunnalle oli tiedotettu asiasta etukäteen. Myöhemmin selvisi, ettei puolustusvoimissa edes tiedetty, että alueella on kaksi paliskuntaa. Kun siidan edustajat vaativat päästä keskustelemaan puolustusvoimien edustajan kanssa, heille järjestettiin tunnin mittainen tiedotustilaisuus, ei neuvottelua. *”Tämä kuvaa hyvin sitä, miten meitä kohdellaan”,* sanovat kuultavat ja jatkavat:

Me jouduimme laittamaan kaikki (porot) aidan sisälle, kun emme tienneet, että minne ne menevät niiden (joukkojen) kanssa, kun eivät kertoneet. Me jouduimme pitämään porot aidassa ja ruokkimaan koko ajan. Sitten tuli vasomisaika, ja yksi osa meistä joutui lähteä jutaamaan sellaisille maille, jossa porot eivät ennen ole olleet. Se ei ollut hyvä asia siihen ajankohtaan.

Jouduimme ruokkimaan poroja koko kevään. Poroja ei voinut laskea irti, kun olivat ajaneet kaikki maat siljoksi (jäätiköksi), ei sinne voinut kelkoilla mennä eikä porojen kanssa. Sitten lähetimme laskun (ylimääräisistä kuluista), ja se lasku on edelleen pyörimässä siellä jossain. Sitten vielä se yksi (puolustusvoimain edustaja) laittoi (viestini), että miten näin kalliiksi tulee, että eiväthän he olleet siellä kuin kaksi viikkoa harjoittelemassa. Vastasin, että niin olitte kaksi viikkoa, mutta te

ollette pilanneet kaikki paikat, joissa tavallisesti olemme. Tänä talvena, kun ei olisi tarvinnut ruokkia, koska laiduntilanne oli sen verran hyvä, emme voineet laskea poroja irti, emme voineet lähteä vaatimien kanssa minnekään kauemmas.

Rajan toisella puolen on tuttujen siida, ja he saivat kaikki kulut Norjan Natolta. Saivat vielä palkan, kun joutuivat yöt paimentamaan poroja. Siinä on suuri ero Norjan ja Suomen Naton toiminnassa. Kaksi naapurisiidaa, ja niin eri kohtelu. Norjan puolella olivat aloittaneet kommunikoinnin jo kesällä.

Myös kunnallinen päätöksenteko aiheuttaa haasteita saamelaiselle poronhoidolle. Eräs kuultava kertoo esimerkin Enontekiön kunnan Kilpisjärven aluetta koskevista kehittämis- ja kaavoitussuunnitelmista, jotka ulottuvat Jehkas-tunturille asti (pohjoissaameksi Jiehkkaš). Tunturi sijaitsee saamelaisten perinteisellä laidunalueella:

Kilpisjärven vuoden 2030 visiossa, minkä Enontekiön kunta rakensi, oli mönkijäreitit ja laajentuminen Jehkakselle asti. Koko Saana olisi otettu ympärivuotiseen turismikäyttöön. Ja siihen päälle kaavoitetaan. Nyt on tämä Kilpisjärven yleisosa-kaava päätöksessä kunnassa, ja sitä yritetään kiiruhtaa, ennen kuin uusi alueidenkäyttölaki tulee voimaan. Kunnanjohtaja on sanonut julkisesti, että meidän pitää nyt kiirehtiä tämän osayleiskaavan kanssa ennen kuin alueidenkäyttölaki tulee voimaan. Sitten ei pystytä ehkä tämmöistä enää kaavoittamaan. Se on tämän päivän asennoitumista hyvin kuvaavaa.

Vuodesta 1996 lähtien saamelaiskäräjät ovat auttaneet porosaamelaisia puolustamaan oikeuksiaan, antamaan lausuntoja sekä hakemaan muutosta viranomaisten päätöksiin. Yksi kuultava toteaa, että tuki on osittain korvannut sen avun, jota porosaamelaiset olisivat tarvinneet Paliskuntain yhdistykseltä, mutta eivät ole saaneet. Saamelaiskäräjien toiminta ei kuitenkaan ole vähentänyt asianomaisten poronomistajien ja paliskuntien omaa aktiivisuutta.

Porosaamelaiset tuovat esille myös saamelaisen poronhoidon kannalta hyödyllisiä maankäyttöhankkeita, kuten kansallis- ja luonnonpuistojen sekä erämaa-alueiden perustamiset. Esimerkiksi Lapin paliskunnan alueella Urho Kekkosen kansallispuisto ja Sompion luonnonpuisto ovat saamelaisen poronhoidon kannalta tärkeitä ja elinehtoja turvaavia alueita.

7 ”Tuottavuusvaatimus on koko ajan kasvanut”

Porot tuottaa ihan samalla tavalla kuin ennenkin, mutta ne vaatimukset on kasvaneet, että sillä (poronhoidolla) pitää kustantaa kelkkaa ja autoa ja mönkijää ja kaikkea mahdollista, mitä sen nykyelintason ja nykyelämän ylläpito vaatii. Se muutos on tapahtunut ihan parissa sukupolvessa.

Ennen Suomen EU-jäsenyyttä vuonna 1995 poronhoidolle ei ollut laajaa, yleisesti myönnettävää valtakunnallista elinkeinotukea samalla tavalla kuin maataloudelle. EU-jäsenyys on avannut uusia tukimuotoja myös porotaloudelle.

Laki porotalouden ja luontaiselinkeinojen tukemisesta (986/2011) eli niin kutsuttu Polura-laki on keskeinen väline porotalouden ja muiden luontaiselinkeinojen tukemisessa Suomessa, erityisesti saamelaisalueilla. Tutkimukset osoittavat, että laki on edistänyt porotalouden jatkuvuutta ja sopeutumista muuttuvissa olosuhteissa, mutta sen toimeenpanossa esiintyy alueellisia eroja, ja saamelaisyhteisöt korostavat kulttuurisen näkökulman huomioimisen merkitystä.

Porotuholaki (987/2011) täydentää Polura-lain tarjoamaa tukea poronhoidolle. Lain tarkoituksena on turvata elinkeino taloudellisesti poikkeuksellisissa tilanteissa, kuten vaikeiden sääolosuhteiden tai eläintautien yhteydessä.

Saamelaisyhteisöissä lain soveltaminen on herättänyt keskustelua, ja myös kuuluttavilla on paljon sanottavaa porotuholain soveltamisesta. Poronhoitovuoden 2019–2020 aikana tapahtui suurin porokato sitten 1970-luvun alkuvuosien. Poikkeuksellisen runsasluminen talvi ja kesäkuulle jatkunut lumipeitteinen aika aiheuttivat paljon porokuolemia lähes kaikkialla saamelaisten kotiseutualueella sekä myös sen eteläpuolisella poronhoitoalueella. Silloin päädyttiin soveltamaan ensimmäisen kerran porotuholakia. Korvausmenettelystä rajattiin kolme saamelaispaliskuntaa, Käsivarsi, Näkkälä ja Paistunturi, sekä lisäksi Kolarin paliskunta, koska niissä suurin sallittu eloporumäärä oli ylittynyt vahinkotapahtumaa edeltäneinä vuosina.

Myös talven 2021–2022 olosuhteet täyttivät saamelaisten mielestä lain korvauksen perusteeksi asetetut kriteerit, mutta vaikka laidunolosuhteet olivat poikkeuksellisen haastavat, valtioneuvosto ei hyväksynyt niitä tuhokorvauksien perusteeksi. Sääolosuhteiden muutokset eivät päätöksen mukaan täyttäneet porovahinkolain edellyttämiä laajoja ja ennalta arvaamattomia tuhoja, jotka uhkaisivat elinkeinon jatkuvuutta.

Porotuholain korvausten ulkopuolelle rajatun paliskunnan poronomistaja kertoo, että ulkopuolelle jääminen oli tuhoisaa poroelinkeidon kannalta. Hän korostaa, että korvausten puuttuminen johti taloudellisiin menetyksiin sekä lisäsi paineita perinteisen poronhoidon harjoittajille:

Meillä sen porotuhon jälkeen on ollut tosi vaikeaa. Poromäärä tipahti puoleen ja ihmisillä on suuri hätä. Emme ole saaneet korvauksia. Tilanne on aika hirveä. Ei ole ylilukua, mutta ei ole tulojakaan ollut moniin vuosiin. Mie koen, että oikeudenmukaisuus ei toteutunut.

Eikä asiaa ole käsitelty, kaikki halusivat siitä vaieta. Ja mie yritin ottaa yhteyttä ELY:lle, yhdistykseen, mutta syvä hiljaisuus oli kaikilla. Tämä on ollut raskas prosessi yksittäisenä henkilönä yrittää viii eteenpäin.

Kuultava kertoo, että korvaustenhakuprosessi oli ”hyvin outo”. Saamelaispaliskunnista Käsivarren, Näkkälän ja Paistunturin paliskunnat rajattiin pois korvauksensaajista ylilukuperusteella. Kuultava kirjautti pöytäkirjaan kysymyksen siitä, kuka oli tehnyt tällaisen päätöksen, mutta vastausta ei koskaan saatu. Toisaalta joissakin muissa paliskunnissa, joissa oli ylilukua vielä porotuhovuoden jälkeen, korvauksia kuitenkin maksettiin, kertoo kuultava. ”Meidän näkökulmastamme se tuntui hyvin epäreilulta”, hän sanoo.

Kuultava kertoo, että Paliskuntain yhdistyksestä jäi hänelle huono vaikutelma:

Minusta siinä oli selvä ongelma – jos samat henkilöt ovat sekä korvausten hakijoita että saajia, heidän ei pitäisi osallistua korvausjärjestelmän valmisteluun.

Myös toinen kuultava kertoo porotuhosta ja sen seurauksista paliskunnan poronhoitajille. Kuultavan mukaan saamelaisten poronhoitajien luottamus sekä valtioon että Paliskuntain yhdistykseen on kärsinyt merkittävän kolauksen, kun vuoden 2020–2021 porokadosta ei maksettu korvauksia. Hän korostaa, että korvausten puuttuminen on aiheuttanut taloudellisia menetyksiä ja lisännyt epävarmuutta poronhoidon harjoittamisessa perinteisillä kotiseutualueilla;

On aivan selvää, että jos ilmastonmuutos nyt kiihtyy ja kiihtyy, niin meillä tulee olemaan näitä katovuosia yhä enemmän ja enemmän. Esimerkiksi omassa kylässä ja omalla kohdalla on vaikuttanut vuosien 2019 ja 2021–2022 katovuodet sillä lailla, että 80 prosenttia omista eläimistä on menetetty. Jos sulla on 100 poroa, niin sulla on jäänyt 20 poroa enää. Se on aika iso tappio.

Tämä johtuu katovuosista. Meidän laidunmaille tuli isot homealueet, jotka estivät laiduntamisen. Meidän oli pakko yrittää niitä poroja ruokkia, mutta vaikka me aloitettiin tammikuun lopussa kumpanakin vuotena ruokkimaan, niin siltikin se oli liian myöhään, ja menetimme yli puolet meidän poroista, meidän siida kyläryhmänä, ja mie henkilökohtaisesti. Korvauksiahan ei tullut ollenkaan.

Ensimmäisenä vuotena se tuhokorvausprosessi laitettiin käyntiin, mutta Käsivarren paliskunnassa oli ylilukua, ja sitä käytettiin syynä, että Käsivarren paliskuntaan ja Näkkälän paliskuntaan ei korvausta annettu. Se on ollut hyvin epäoikeudenmukainen ratkaisu, koska paliskunnalla on velvoite hoitaa ylilukua asiaa. Yksittäinen poronhoitaja, joka korvauksia hakee, ei pysty yksin päättämään siitä.

Porotuholaissa ei ollut selvästi sanottu, miten tulee toimia. Maa- ja metsätalousministeriön virkamiehet lähtivät siitä, että mahdollisimman pienellä rahamäärällä pärjätään. Ne esittivät aivan pilipalisummaa, joka me sitten saatiin korotettua miljoonasta eurosta kuuteen miljoonaan. Poliittinen tahtotila oli, et he ei maksa isoa rahamäärää. Makerassa (Maatalouden kehittämisrahasto) oli isot rahat olemassa, mutta niitä piti säästää peltovahinkoihin, ja keskustapuolue oli silloin hallituksessa.

Toisena vahinkovuotena maa- ja metsätalousministeriö päätti olla toimeenpanematta porovahinkolakia, vaikka ne meidän perustelut ja Luken raportti oli paljon selkeämpi ja vahvempi, mitä silloin ensimmäisenä vahinkovuotena, kun lakia sovellettiin.

Kuultava kertoo, että Luonnonvarakeskus (Luke) raportoi, että porovahingot ovat olleet aitoja ja johtuvat poikkeuksellisista sääolosuhteista, mutta maa- ja metsätalousministeriön virkamiehet sivuuttivat Luken arvion esityksessään ministerille. Kuultavan mukaan maaseutuelinkeinosihteerien keräämien luuydinnäytteiden pohjalta on arvioitu, että erityisesti Enontekiön alueella poroja oli kuollut nääntymiseen:

Kyllä mie itsekin voin sanoa, että ei ollut kovin rapeata kattoa, kun joka päivä tippuu päitä, ja yrität niitä poroja pitää hengissä. Me yritettiin tosi varovaisesti ruokkia niitä heikompia. Mutta harva niistä saatiin pidettyä hengissä.

Paliskuntain yhdistys ei aktiivisesti edistänyt asiaa sinä toisena vahinkovuotena 2021–2022. Perusteluita en ole koskaan kuullut. Paliskuntain yhdistys kieltäytyi laittamasta sitä ensipyyntöä porovahingoista ministeriölle. Paliskunnat joutuivat sen itse tekemään. Tämä on yksi pöyristyttävistä kokemuksista.

Tämä tilanne koetaan epäoikeudenmukaiseksi, sillä lainsäädäntö on luotu juuri siksi, että katastrofitilanteissa yksilöä ei jätettäisi yksin. Silti käytännössä lainsäädäntöä ja teknisiä yksityiskohtia sovelletaan ja niillä kikkaillaan niin, että erityisesti silloin, kun tapahtumat kohdistuvat yksinomaan saamelaisten alueille, korvauksia ei makseta. Julmaa peliä maa- ja metsätalousministeriössä, jota sitten poliitikot tukevat pelätessään, että peltojen kuivuusrahat loppuvat Makerasta, jos saamelaisille maksetaan korvauksia.

Kolmas kuultava korostaa sitä, että porotuholain soveltamisessa saamelainen siida sivuutettiin täysin, ja korvauksia maksettiin vain paliskunnille ja yksityisille ihmisille.

Ne porotuhot olivat täällä [saamelaisten kotiseutualueella] ja korvaukset jaettiin koko poronhoitoalueelle. Emmehän me saaneet mitään muuta kuin ropoja, ja siitä kärsimme vieläkin. Täällä on ihmiset hädässä. Sehän oli valtava tulon ja pääoman menetys.

Siinä prosessissa ei saamelaista tokkakuntaa huomioitu, se sivuutettiin täysin. Oli paliskunta tai yksityinen poronhoitaja, mutta ei tokkakunta. Kun tuli korvaushomma, niin jos paliskunta oli ostanut ne heinät ja rehut, niin se hyväksyttiin, mutta jos tokkakunta oli, niin ei. ELY-keskuksesta sanottiin, että siidat ei saa korvauksia, niitä ei tässä laissa tunneta edes. Minun kaksi veljeä, minun lapset, ne ei saanut korvauksia, vaikka ne olivat samalla lailla ostamassa niitä rehuja ja heiniä.

Porotilat, luontaiselinkeinotilat ja kolttatilat

Vuonna 1969 säädettiin porotilalaki, jonka tavoitteena oli parantaa poronhoitajien asumisolosuhteita. Hakijan ei tarvinnut saada pääasiallista toimeentuloa poronhoidosta, vaan olennaisen osan siitä. 1980-luvun loppuun mennessä perustettiin kaikkiaan noin 650 porotilaa. Noin 40 prosenttia Suomen porotilallisista oli saamelaisia. Porotilalain lisäksi asumisololoja on parannettu luontaiselinkeinolailla ja kolttalailla.

Moni kuulemisiin osallistunut porosaamelainen kehuu porotilalakia. Yksi kuultava esittää näkemyksensä näin:

Olen elänyt ja nähnyt sen, että porotilalaki oli saamelaisten poronhoitajien pelastus. Minä olen nähnyt ne talot, mistä ne on lähtöisin. Seitsemästä kymmeneen lasta melkein joka mökissä. Neliseinäinen mökki. Ei kannata yhteiskuntaa eikä valtiovaltaa syyttää.

Kaikilla kuultavista ei ole kuitenkaan yhtä positiiviset kokemukset porotilain toteutuksesta. Yksi kuultava kertoo asiasta näin:

Tuo porotilalaki oli minusta vähän semmoinen juttu, että oliko se niin hyväkään kaikille. Siihen piti investoida. Oli ihmisiä, jotka juuri ja juuri tulivat toimeen niillä poroilla. Tietenkin jotkut tuli paremmin toimeen, ja ne joilla oli vähemmän, tulivat huonommin toimeen. Tuki oli kuitenkin kaikille sama, niin kyllä se vaikeutti monen poronhoitoa.

Ainakin yhden poromiehen tiedän, joka joutui lopettamaan sen takia. Varmaan oli kova paikka sille ja koko perheelle. Se joutui ottamaan lainaa kovasti ja lainan maksutkin alkoivat jo ennen kuin talo oli valmis. Sitten se joutui vaikeuksiin ja pankki sanoi hänelle, että pitäisi porot myydä pois, niin hän saisi talon pitää. Oli sillä metsäkin, mutta sehän oli jo kaikki myynyt.

Sitten se myi ne porot minulle. Minä sanoin, että minä en halua ostaa, mutta kun se sanoi, että se on pakkopaikka hänelle, hän menettää tuon talon. Ja mie kun ostin ne porot, niin ei mennyt kuin vähän aikaa, niin se pankki nuiji sen talonkin vielä siltä. Ei olisi uskonut, kun pankinjohtaja oli luvannut, että sen talon saat sitten pitää, kun niistä poroista saat sen ja sen verran rahaa. Se myi kaikki ne. Sitten hän se möi siinä samassa rytäkässä niitten poikienkin porot, kaikki. Kaikki.

Porotilain mukaan metsää sai ostaa tilan yhteyteen 100–200 hehtaaria. Tunturi-alueella asuvat saivat metsäpalstansa osuutena yhteismetsästä. Utsjoen porotilojen yhteismetsä sijoitettiin Inariin, jossa oli jo aiemmin perustettujen vanhojen tilojen yhteismetsiä. Rinnakkaiselo alueen poronhoidon ja yhteismetsien kanssa ei aina ole onnistunut kovin hyvin, kertoo seuraava kuultava:

On Utsjoen vanhojen tilojen ja porotilojen yhteismetsä. Sekin on erikoista, että meidän laitumille perustettiin toisten poromiesten yhteismetsä. Kaldoaivin entinen poroisäntä oli sanonut, että ei hän kyllä hyväksy sitä, että naapuripalkisen laitumille perustetaan heidän yhteismetsä. Etteikö se voisi olla kauempana jossakin. Se kaupiteltiin heille sillä, että siitä saa läheltä polttopuita ja rakennuspuita, mutta ei kukaan ole kyllä niitä hakenut.

Se on jännä, että yhteismetsästä ei voi olla porotaloudelle haittaa, kun se on yksityismetsä. Vaikka on iso yhtenäinen alue. Valtava alue. Koskeehan se koko paliskuntaa, vaikka se on kahden tokkakunnan alueella tuo porotilan yhteismetsä.

Ja sitten tuolla on se vanhojen tilojen yhteismetsä. Silloin kun ei ollut mitään mahdollisuutta meillä neuvotella, niin kyllä ne olivat karkeitä ne jäljet, mitä ne

teki sinne. Aivan jäkäläkuolpunalla kesämaassa ajoivat ja hakkasivat. Minulla on kuvia siitä. Ja sitten vielä aurasivat toisen paikan aivan pottupelloksi. Pilasivat maat, ei siitä ole enää laitumeksi. Ja sitten mikä oli se jäkäläpaikka, niin puolet tallaantui siitä oksien alle. Ne näkyy ne koneitten ajourat, kun jäkälikkö on kuollut. Sitten syytetään poromiehiä, kun laitumet loppuu.

Petopolitiikka

Suomessa suurpetojen tappamista poroista maksetaan korvauksia valtion varoista. Korvausjärjestelmä on tarkoitettu lieventämään poronhoitajille aiheutuvia menetyksiä, kun peto – esimerkiksi maakotka, susi, karhu, ilves tai ahma – tappaa poron.

Komission kuultavien mukaan poronhoidon ulkopuoliset tahot eivät aina ymmärrä suurpetojen tappamien porojen korvausperusteita ja voivat siksi levittää väärää kuvaa korvausjärjestelmästä, kuten seuraava kuultava kuva:

Kerran keskustelin yhden viranomaisen kanssa. Hän puhui siitä, että mediassa kirjoitetaan, että poroihmiset saavat niin ja niin paljon korvauksia petojen tappamista poroista. Kysyin häneltä, että mitä ne poroihmiset saavat niillä rahoilla, saavatko ne poroja jostakin kaupasta tilalle? Odotin hänen vastaavan, että eihän se korvaus vastaa niitä poroja, eivät ihmiset saa uusia tilalle. Mutta hän ei vastannut niin, vaan sanoi, että kun vertaa hänen vuosipalkkaansa, niin se petojen tappamista poroista saatu korvaus on hirvittävän iso summa. Hän ei osannut katsoa asiaa poroihmisen näkökulmasta.

Kun peto on tappanut porot, se on tappanut pääoman. Olisi kuulunut hänen työhönsä ymmärtää, miksi se korvaus on niin iso ja ettei niitä poroja saa jostain muualta tilalle sitä mukaa, kun rahat tulevat tilille. Ei voi mennä kauppaan ja sanoa, että no niin, haluaisin kymmenen vaadinta.

Toinen kuultava puolestaan on huolissaan petojen lisääntymisestä:

Pedot ovat ongelma. Kun karhun kevätppynti loppui, niin sen jälkeen karhumäärä lisääntyi mahdottomasti, ja vasat katosivat kesäaikaan. Sitten metsästäjät alkoivat saada kunnan karhukoiria, ja karhut vähenivät. Sudet ovat lisääntyneet ihan mahdottomasti, ja ilvekset myös. Jos ei ole jäniksiä eikä riekköjä, niin ilves pyytää poroja. Ahma on semmoinen kulkuri, että ne ovat kuukaudenkin pois, ja sitten taas tulevat. Kevättalvella usein ahmat tekevät tuhoja. Karhut menevät Venäjän puolelle ja sitten tulevat takaisin. Ja ahmat kulkevat rajan takaa tälle puolelle.

8 Ristiriidat

Viranomaiset ja sidosryhmät

Totuus- ja sovintokomission kuulemat porosaamelaiset kertovat useista tilanteista, joissa he ovat kohdanneet epäasiallista kohtelua, saamelaiskulttuurin ymmärtämättömyyttä sekä syrjintää ja epäoikeudenmukaisuutta. Osa tapauksista liittyy siihen, että viranomaisen tulkinta yhdenvertaisuudesta tai positiivisen erityiskohtelun puuttuminen on koettu syrjivänä. Toisinaan pettymys on johtunut asioiden hitaasta käsittelystä tai pitkistä prosesseista. Joissakin tilanteissa viranomaisyhteistyö on sinänsä sujunut hyvin, mutta lopullinen päätös on silti koettu loukkaavaksi tai epäoikeudenmukaiseksi. Myös viranomaisten passiivisuus ja reagoinnin puute ovat herättäneet saamelaisissa kokemuksia syrjinnästä.

Komission kuulemisissa porosaamelaiset ovat kertoneet kokemuksiaan useista eri viranomaisista ja julkisista toimijoista. He ovat tuoneet esiin kohtaamia muun muassa tasavallan presidentin kanslian, eduskunnan ja sen valiokuntien, valtioneuvoston sekä maa- ja metsätalousministeriön kanssa. Lisäksi kerrotut kokemukset ovat liittyneet aluehallintovirastoon, ELY-keskukseen, Paliskuntain yhdistykseen, Luonnonvarakeskukseen, kaivosviranomaisiin, Metsähallitukseen, poliisiin, rajavartiolaitokseen, oikeuslaitokseen, verohallintoon ja ulosottolaitokseen sekä näiden edeltäjiin.

Porosaamelaiset ovat kertoneet kokemuksiaan myös Lapin liitosta, sairaanhoitopiiristä, saamelaisten kotiseutualueen kunnista ja saamelaiskäräjistä. Lisäksi esiin on noussut kokemuksia kaivosyhtiöiden, vakuutusyhtiöiden, rahoituslaitosten ja muiden yksityisten yritysten kanssa asioimisesta.

Monet kertomukset liittyvät viranomaisprosesseihin, päätöksentekoon ja asiakkuuksiin, joissa saamelaiset kokevat tulleen kohdelluiksi epätasa-arvoisesti tai ilman riittävää ymmärrystä saamelaiskulttuurin erityispiirteistä.

Maa- ja metsätalousministeriön (MMM) rooli

Useat lainsäädäntöhankkeisiin sekä voimassa olevan lainsäädännön toimeenpanohankkeisiin osallistuneet saamelaiset ja saamelaisten edustajat sekä ministeriön päätöksistä henkilökohtaisesti kärsineet poronomistajat osoittavat kritiikkiä porotaloutta ohjaavaa maa- ja metsätalousministeriötä ja sen asioita valmistelevien virkamiesten käytöstä tai päätösten lopputulosta kohtaan.

Yksi kuultava ei voi ymmärtää, miksi maa- ja metsätalousministeriö ei ole edes suostunut harkitsemaan porojen laidunkierron mahdollistamista samaan tapaan kuten naapurimaissa Norjassa ja Ruotsissa:

Se [yhtäjaksoinen poronhoitoalue] olisi ollut erittäin hyvä, koska se olisi mahdollistanut vaelluksen, joka on ollut sitä oikeaa laidunkiertoa. Ruotsissa ja Norjassa on pitkänomaiset paliskunnat, ja monet kulkevat samaa reittiä, monet siidat, mutta niillä on vaan eri aikataulu. Toiset menevät, seuraava tulee vastaan. Mie oon yrittänyt kysyä tuolla kolmessa ämmässä, niiltä korkeiltakin virkamiehiltä, että mikä teillä oli mielessä silloin (kun ette hyväksyneet). Kukaan ei muka tiedä. Ne on pelännyt sitä, että sitä kautta poronhoito saisi laajempaa oikeutta maankäyttöön, kuin vain yhden paliskunnan sisällä.

Toinen kuultava kyselee syitä saamelaisedustuksen puuttumiseen neuvottelupöydistä:

Nyt ollaan avaamassa tätä porotalouslakia ja porojen vähennystä. Siihen neuvottelukuntaan ei ole valittu yhtään saamelaispaliskuntien ihmistä. Se on minun mielestä omituista. Olen ollut yhteydessä viime aikoina maa- ja metsätalousministeriin. Sieltä tuli vastaus, että laki sanoo sillä tavalla, että ei voi ottaa täältä enää lisää ihmisiä niiden lisäksi, jotka on jo nimitetty. Eteläpaliskunnissa on ne porolukujen kiintiöt, ja siellä saa jättää poroja elämään niin paljon kuin se kiintiö sallii, mutta täällä pohjoisessa on monenlaisia vähennystapoja.

Saamelaisista ei kelvannut kukaan siihen neuvottelupöytään istumaan ja neuvottelemaan siitä, että miten nämä vähennykset pitäisi tehdä. Ja sama tilanne on siinä rajasopimuksessa, jossa näistä porojen luovuttamisesta on neuvoteltu. Valtio ei ole ottanut täältä saamelaisia siihen neuvotteluun mukaan, ei ketään. Neuvottelussa ei ole ollut mukana täältä pohjoisesta ketään, jotka tietävät, miten tämä poroluvun vähentäminen ja porojen luovuttaminen pitäisi tapahtua.

9 Ilmastonmuutos ja saamelainen kulttuuriympäristö

Se ilmastonmuutos on hirveen iso kysymys. Kyllähän saamelaiset on pyrkinyt kertomaan tästä muutoksesta jo 1970-luvusta lähtien. Meillä on yksi historiallinen lausunto vuodelta 1978 YK:n täyskokouksessa, jossa on saamelaiset mukana ollut: 'Oletteko te valtiot huomanneet, että jää sulaa?'

Ilmastonmuutoksen vaikutukset

Kuultavat pohtivat, että ilmastonmuutoksen myötä porotuholain soveltamisen tarve todennäköisesti kasvaa tulevaisuudessa. Sään ääri-ilmiöt, kuten jäätyneet laidunmaat ja äkilliset lämpötilavaihtelut, lisäävät riskiä merkittävälle promenetyksille. Kuultavat kertovat kokevansa suurta huolta ilmastonmuutoksen vaikutuksista omilla alueillaan.

Katovuodet 2019 ja 2020 ovat olleet taloudellisesti raskaita, erityisesti niissä paliskunnissa, joissa korvauksia ei ole maksettu lainkaan. Tilanne on lisännyt epävarmuutta ja vaikeuttanut poronhoidon jatkuvuutta. Komission kuuleman enontekiöläisen poronhoitajan mukaan hänen oma siidansa on kokenut suuria tappioita vaikeiden laiduntalvien vuoksi, ja ilman toimivaa korvausjärjestelmää perinteisen poronhoidon jatkuvuus on vaarassa:

Kyllähän se on laajasti tiedossa, että meidän kyläryhmä on saanut hurjan iskun viimeisen katovuoden aikana. Käsivarressa korvauksen tarve olisi ollut noin neljä miljoonaa euroa. Ne on isoja rahoja. Paliskuntain yhdistys silloin ensimmäisenä katovuotena teki arvion siitä, et mikä se kokonaisvahinko oli. Se oli semmoinen 26–27 miljoonaa euroa. Sehän herätti eduskunnassa.

Meidän kylässä vahinko on ollut hurja, yli puolet eloista (eloprotokista) on kuollut. Meillä on kaikki raha loppunut. Onneksi poronhoitajilla on miehiä tai vaimoja, joilla on palkkatuloa, että pystytään yrittää elää. Investointikyky on nollassa. Myyntikyky on nollassa. Meidän kyläryhmä ei ole vieläkään noussut. Meidän pitäisi vielä noin tuhannella porolla nousta siihen vanhaan lukuun, joka on katto, mitä se meidän alue kestää.

Ja kyllähän se sosiaalisia ongelmia tuo myös, että ihmisillä rahat on loppu. Ei se vaikuta pelkästään sinne tunturiin. Kyllä se vaikuttaa tähän kylällä olemiseenkin.

Sinun pitää laskut maksaa, kiinteistövuokutukset, kaikki bensat, kaikki hommat on hoidettava. Ja jos sinulla on nolla rahaa, se tuo sosiaalista vaikeutta elämään, että miten kestät sitä kaikkea.

Se on semmoinen tunne, että me ollaan yksin. Mutta se ei ole uusi tunne. Niinhän se on aina ollut, varsinkin meidän kyläryhmässä on aina ollut se tunne, että me ollaan niin sanotusti jumalan selän takana, että meistä ei sillä lailla kovin moni välitä.

Porosaamelaisten kertomuksissa tuodaan esiin havaintoja ilmastonmuutoksesta sekä sen vaikutuksista poronhoitoon. He toimivat myös ilmastonmuutoksen kokemusasiantuntijoina, sillä heidän pitkäaikainen suhteensa luontoon ja poronhoitoon antaa ainutlaatuista tietoa siitä, miten muuttuvat sääolosuhteet ja laidunmaiden muutokset vaikuttavat perinteiseen elinkeinoon.

Eräs kuultava kertoo asiasta näin:

On kyllä melko iso vaikutus ollut tällä ilmastonmuutoksella. Ennen sitä talvi alkoi lokakuussa, hiihtämään pääsi jo silloin. Lokakuun loppupuolella oli jo erotuksia, kun järvet olivat jäässä ja lunta oli, marraskuussa viimeistään. Sitten se normaalisti kevät alkoi tulla toukokuun 20. päivän seuduilla. Sai sukset nakata ja lähteä kävelemään. Juhannuksena ei vielä saanut saunavihtaa tehtyä, oli koivu vasta hiiren korvalla.

Nykyään ei tiedä tuleeko talvea ollenkaan. Lokakuussa on vielä järvet sulat ja on leutoja syksyjä. On jo vuosikausia ollut niin, että vasta marraskuulla alkaa talven teko. Joulukuussa ei vielä pääse kelkalla useasti ajamaan, vasta tammikuun puolivälissä tulee lumi kunnolla. Vappuna usein on mustaa.

Se on melkein kuukaudella keväästä lyhentynyt se talvi. Ja syksystä se on mennyt epävakaaksi. Ei oikein tiedä tuleeko talvi. Meillä on hakkaamattomat metsät, jos tulee kovempi talvi, ne porot luppoilevat (syövät maahan pudonnutta naavaa) siellä. Mutta sitten, kun taas kevät pidentyvät, ei ole lunta, ja on kuivaa, niin ne jäkälät murentuvat sinne kuivaan maahan.

Meillä on huonot maat tässä, kun ei ole lunta niin ei pääse enää kelkalla mihinkään. Mönkijällä ei näitä pysty ajamaan. Meillä usein ensimmäiset erotukset menevät tuonne tammikuun loppupuolelle, joskus helmikuullekin.

Siinä tulee talousvaikeuksia, kun erotukset menevät niin myöhäiselle. Maksut pitäisi maksaa, mutta kun ei saa poroja myytyä ennen kuin kevättalvella. Pitää hankkia muualta tuloa.

Eräs kuultava pohtii, että poronhoitotavat vaihtelevat saamelaisalueen ja eteläpaliskuntien välillä, ja että ilmastonmuutos vaikuttaa näihin alueisiin eri tavoin. Siksi myös tarvittavien ratkaisujen ja sopeutumistoimien on oltava erilaisia kunkin alueen erityispiirteet huomioiden:

Saamelaisporonhoito ei ole maatalouspohjasta, niin kuin tuolla etelän paliskunnissa. Niillä on pellot kaikilla, ja ne niittävät, ja ruokkivat niillä heinillä poroja. Ja

täällä porot ovat luonnonlaitumilla pääasiassa. Sitten on myös lisäruokinta. Varsinkin nykyisin, kun ilmastonmuutos on todellinen. Etelämpänä ne on ruokkinut poroja jo pitkän aikaa.

Ilmastonmuutos vaikuttaa kyllä tosi paljon. Jos tulee huono vuosi, niin viranomaistoiminta tai ministeriön toiminta ei ole kovin joustavaa. Pitäisi olla niin kuin Norjassa, että jos tulee huono vuosi, niin silloin tulee hätäapuruokinta valtiovaltan taholta. Nyt on ollut monena vuonna huonoja vuosia, ja ne ovat johtuneet ilmastonmuutoksesta.

Porotuholaki ei ole kohdellut paliskuntia tasavertaisesti. Täällä on kuollut poroja, mutta tuhoja ei ole huomioitu sillä lailla kuin pitäisi. Paliskunta, joka kärsii, ei saa tarvitsemaansa apua. Sekin on ollut yksi syy, miksi saamelaispaliskunnat on halunnut erkaantua Paliskuntain yhdistyksestä.

Ja tässä muutama vuosi takaperin, soitimme näille tutkijoille jo aikaisemmin, että pitäisi alkaa tutkia laidunta, että minkälainen kaivos (porojen mahdollisuus kaivaa ravintoa maanpinnalta) on. Erikoistutkija aloitti tutkimuksen, mutta liian myöhään, helmi-maaliskuussa. Se on silloin jo aivan turha, ei ministeriöt voi mitään tehdä enää, se oikea-aikaisuus puuttuu näistä tutkimuksista.

Tänä vuonna näytti siltä, että tulee katastrofi. Muttei se vielä ole ainakaan meille ole tullut. Satoi vettä, ja oli paljon märkää lunta maan pohjassa. Kyllä kuivu aika hyvin, mutta sinne jäi karstaa. Ja silloin jo mietin, et olisi pitänyt tulla saman tien tutkijat. On se laidun aika huono kuitenkin. Kyllä sitä lisäruokintaa varmaan tulee tarvitsemaan.

Jos maa jäätyy tai jos märkään maahan sataa lumi, niin pohja jäätyy. Silloin poro ei kaiva. Se lähtee kävelemään. Ja ne muutokset tulee yhtäkkiä. Porolaitumille on tapahtunut näin monina vuosina ja se aiheuttanut katovuodet.

Kulttuurinen ja sosiaalinen ulottuvuus

Poronhoitajat ovat perinteisesti asettuneet asumaan ja perustaneet porotilojaan porolaitumiensa äärelle, ja näin on syntynyt kyläyhteisöjä myös asutuskeskusten ulkopuolelle. Eräs kuultava kommentoi asiaa seuraavasti:

Minun näkemys on se, että kyllähän se (poronhoito) on ainut elinkeino, joka täällä on pitänyt taloja lämpimänä ja tuonut elämää tänne sivukylillekin.

Toinen kuultava pohtii poronhoidon sisäisiä voimavaroja näin:

Se, mikä auttaa poronhoidossa on se, että ihmiset tekevät yhdessä töitä. Ja olisi tärkeää, että ihmisillä olisi se yhteys, ihmisten välillä olisi yhteys. Mutta se vaikea tilanne, vaikeat ajat teettävät sen, että monissa paikoissa ihmiset joutuvat vastakkain, tulee paljon konflikteja. Mutta meidän pitäisi päästä niistä yli.

Poronhoito on perinteisessä porosaamelaiskulttuurissa siirtynyt sukupolvelta toiselle lapsuudesta lähtien. Lapset ovat olleet vanhempiensa mukana poronhoitotöissä. Yksi kuultava kertoo poronhoidon jatkamiseen liittyvästä pohdiskelusta isänsä kanssa näin:

Isä sanoi, että ei, sinä menet ja luet niin pitkälle, kun päätä riittää. Porot kyllä odottavat. Tulet takasin, jos haluat tulla. Ja sen jälkeen porot on aina sinun oma valinta. Sitten kun sinulla on jotakin muuta, sinä olet ollut jossakin muualla, niin sinä tiedät, että sinä et tee sitä porohommaa suvun tai sen historian takia, vaan sinä teet sen itsesi takia. Ja jos se homma ei kannakaan tai jos ei jaksakaan, kun se on raaka maailma, se on aika ankaraa ja vaikeaa, että jos sitten ei enää tunnu (mielekkäältä), niistä poroista ei tule ikinä pakkopullaa.

Ihmisten huoli perinteisten elinkeinojen tulevaisuudesta toistuu kuulemiskertomuksissa. Eräs kuultava kiteyttää tilanteen näin:

Kyllä poronhoidossakin se väki vähenee koko ajan, mutta minusta se on äärimmäisen tärkeää, että se turvataan tänne, että pystytään täällä elämään näissä perinteisissä elinkeinoissa.

Paljon nähnyt ja kokenut porosaamelainen puolestaan pohtii poronhoidon sisäisten ristiriitojen syitä. Hän päätyy johtopäätökseen, että kyse on sisäisestä luottamusongelmasta paliskunnan sisällä:

Olen miettinyt, että porovarkaudet teettävät paljon ongelmia. Mutta minä en tiedä, onko se sittenkään niin. Koska tuntuu olevan myös paljon sellaista olettamista toisesta, 'návdí' (peto) on se sana saameksi. Siis olettamuksia. Sinä et voi tietää, et voi todistaa tai et tiedä sitä varmasti, mutta sinä oletat, että näin on tapahtunut. Ja kyllähän siinä tietysti on joku syy, miksi sinä oletat, että näin on tapahtunut, mutta kuinka paljon siinä on olettamusta ja kuinka paljon siinä on tosiasiaa.

Mutta se on se epäluottamus, mikä tekee sen. Ihmisten välillä ei ole luottamusta. Jos meillä olisi luottamus ihmisten kesken, niin ei tarvitsisi sellaisia asioita edes

mieltä. Ja se epäluottamus on yksi asia, jonka takia poronhoidolla menee huonosti. Jos meillä olisi se luottamus ja yhteistyö, niin voisimme yhdessä mieltä, miten me pääsemme tästä vaikeasta ajasta ja vaikeasta tilanteesta yli, ja mihin suuntaan nyt pitäisi lähteä. Sellaista tulevaisuuteen katsomista pitäisi olla enemmän. Ei vain tämä vuosi, ensi vuosi, vaan sinne 10, 20, 30 vuotta eteenpäin, ja niin edelleen.

10 Lopuksi

Kuulemiskertomusten perusteella porosaamelaiset ovat äärimmäisen lujilla oikeudellisesti, kulttuurisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja fyysisesti. Samalla he haluavat vaikuttaa tulevaisuuteensa ja nähdä muutoksen tapahtuvan. He odottavat valtiolta ja viranomaisilta kuulemista, ymmärrystä ja saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksien toteutumista. Kuultavat korostavat myös haluaan ja kykyään kantaa vastuuta elinkeinon, kulttuurin ja edunvalvonnan kehittämisestä. Kuultavien mukaan totuuden kertomisen jälkeen on aika ottaa seuraavat askeleet yhdessä valtion, suomalaisten poronhoitajien, muiden porosaamelaisten ja porottomien saamelaisten kanssa.

LÄHTEET

- Aikio, Inger-Mari & Aikio, Niilo 2020. *Buolbmatjávrrri eallin. Rievssat, rieban ja reaská.* Kouto-keino: DAT.
- Aikio, Samuli, Carpelan, Christian, Enbuske, Matti, Lehtola, Veli-Pekka, Luhta, Vesa, Nahkiaisoja, Tarja, Onnela, Samuli & Vahtola, Jouko 2003. *Inari – Aanaar : Inarin historia jääkaudesta nykypäivään.* Inari: Inarin kunta.
- Guttorm, Juha 2025. *Saamelaisten oikeudet ja yhdenvertaisuus – miksi saamelais-ten aseman vahvistaminen synnytti vastaliikkeen 1990-luvun alussa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:9. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Junka-Aikio, Laura 2025. *Saamenmaan militarisaation vaikutukset alkuperäiskansan kulttuuriin, elinkeinoihin ja oikeuksien toteutumiseen Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:84. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Kauppala, Pekka 2025. *Toisen maailmansodan saamelaiset uhrit ja saamelaisten menetykset Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:24. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Labba, Oula-Antti 2024. *Saamelaisten poronhoidon oikeudellinen asema ja poronhoitoon liittyvät oikeudet Suomessa oikeusjärjestyksen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2024:60. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012. *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Lundvall, Päivi 2024. *Paliskuntain yhdistyksestä erkaantuneiden 11 saamelaispaliskunnan ja Paliskuntain yhdistyksen välisten ristiriitojen syiden selvittäminen ja sovinnon tunnustelu.* Loppuraportti. VN/31876/2023. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.
- Magga, Anne-Maria 2018. *”Ounastunturin terrori’ ja uudisasutus Enontekiöllä: Saamelainen poronhoito kolonialismin aikakaudella.”* *Politiikka* 60(3), 251–259.
- Magga, Anne-Maria 2024a. *Siidan lait. Saamelaisen poronhoidon oikeusperiaatteet ja –teoria.* Tampere: Vastapaino.
- Magga, Anne-Maria 2024b. *Suomalaisen poronhoitolainsäädännön ja paliskuntajärjestelmän vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon ja siidajärjestelmään – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2024:59. Helsinki: Valtioneuvosto.

- Nikula, Kaisu 2024. *Inarinsaamelaiset ja inarinsaamelaisen kulttuurin elinvoima – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:50. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Näkkäläjärvi, Klemetti & Pieski, Pentti 2004. *Jauristunturin elämää. Itä-Enontekiön lähihistoriaa sanoin ja kuvin*. Enontekiö: Eanodaga sámiiid searvi.
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2013. *Jauristunturin poropaimentolaisuus. Kulttuurin kehitys vuosina 1930–1995*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Näkkäläjärvi, Klemetti, Jaakkola, Jouni J.K. & Juntunen, Suvi 2024. *Ilmastonmuutoksen vaikutukset Suomen saamelaiskulttuuriin – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:45. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Ranta, Kukka & Kanninen, Jaana 2019. *Vastatuuleen. Saamen kansan pakkosuomalistamisesta*. Helsinki: S & S.
- Ranta, Kukka 2025. *”Väistämisalueita ei enää ole” – uudet teolliset maankäyttöpaineet saamelaisten kotiseutualueella – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:70. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Ravna, Øyvind 2007. *Reindriftssamer – Boazodoallosámit*. Kautokeino: DAT.
- Saijets, Jan & Pyykkö, Jarmo 2025. *Metsätalouden vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon – tarkastelussa kumulatiiviset haitat ja päätöksentekoon osallistuminen – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:68. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Scheinin, Martin 2024. *Kansainväliset alkuperäiskansaoikeudet ja niiden toteutuminen Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:25. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Solbakk, Aage & Vuolab, Solveig 2001. *Deanuleahki: Sogat Historjá – Tanadalen: Slekter Historie*. Karasjoki: Čálliidlágádus.

13 ”Se kulttuuri, mikä siinä joessa elää, on kuolemassa” – Tenon jokisaamelainen kulttuuri

Tenojoki, saameksi Deatnu , on yksi Pohjois-Euroopan merkittävimmistä lohijoista. Se virtaa Suomen ja Norjan rajalla, ja sillä on ollut vuosisatojen ajan keskeinen merkitys Tenon alueen saamelaisille. Lohen pyynti ja muu kalastus on perinteisesti tarjonnut toimeentuloa ja ylläpitänyt saamelaisten yhteisöllisiä tapoja, perinteitä ja perinteistä tietoa.

Tenojoen lohikantojen suojelemiseksi ja kalastuksen ohjaamiseksi Suomi ja Norja ovat tehneet yhteisiä kalastussopimuksia jo 1800-luvun lopulta lähtien. Viimeisin sopimus uudistus tehtiin vuonna 2017, jolloin lohikantojen heikentyneen tilan takia Tenon kalastusrajoituksia kiristettiin, ja vuonna 2021 lohenpyynti kiellettiin Tenolla. Kielto on ollut voimassa jo viisi kesää peräkkäin. Tenon kalastussääntö vuosille 2024–2030 jatkaa ja säätelee rajoituksia lohikantojen elpymistilanteen mukaan. Samalla muiden kalalajien pyyntiä on helpotettu, ja kyttyrälohen kalastukseen on avattu uusia, omia mahdollisuuksia.

Totuus- ja sovintokomission kuultavien mukaan Tenon kalastusrajoitukset rikkovat saamelaisten oikeuksia, eikä niiden valmistelussa ja päätöksenteossa ole kuultu riittävästi alueen asukkaita ja kalastusoikeuksien omistajia. Tämä on synnyttänyt laajaa keskustelua siitä, millainen asema saamelaisilla kalastusoikeuksien omistajilla on päätöksenteossa, ja myös siitä, miten kalastuskiellon taloudelliset ja muut vaikutukset tulisi korvata.

Kuultavat pohtivat myös, miten saamelaisten lohenpyyntiin liittyvät perinteet ja kulttuuri voivat jatkua, kun kalastus on kielletty. Lohenpyyntiin voi hakea poikkeuslupaa opetus- ja kulttuuritarkoituksiin, mutta kuulemisiin osallistuneiden mukaan tämä ei vastaa saamelaista perinnettä eikä turvaa kalastuskulttuurin jatkuvuutta.

Lohen vähenemisen lisäksi Tenolle on levinnyt 2000-luvulla kyttyrälohi, joka alun pitäen on Tyynenmeren lohilaji. Norja on sulkenut Tenon kahtena kesänä poikkipadolla kyttyrälohen torjumiseksi. Kyttyrälohi on myös ollut yksi toistuva teema kuulemisissa.

Lohenpyyntiin liittyvien teemojen lisäksi komission kuultavat ovat kuvanneet myös, miten valtion aiemmat päätökset – kuten esimerkiksi isojako sekä luonnonsuojelulueiden perustaminen sekä viranomaisten toiminta – ovat vaikuttaneet saamelaisien oikeuksiin ja niiden toteutumiseen.

1 Tenon jokisaamelainen kulttuuri

Tenokilaakson saamelaiset kertovat, että he ovat *čáhcegátteolbmot* eli veden rannan ihmisiä. Tällä he viittaavat Tenon ja sen sivujokien varsille rakentuneeseen jokisaamelaiseen kulttuuriin, jonka ydin on kalastus – erityisesti lohenpyynti – sekä jokivarren pysyvä asutus. Lohenpyynti on saamelaisille paljon enemmän kuin vain elinkeino: se on sekä kulttuurinen perintö että sosiaalinen yhteisöllisyyden muoto. Lohenpyynti on siirtynyt sukupolvelta toiselle, ja pyyntitavat sekä niihin liittyvät taidot ja perinteinen tieto ovat osa alueen aineetonta kulttuuriperintöä. Monet suvut harjoittavat myös poronhoitoa. Molemmat elinkeinot ovat saamelaisten oikeuksien ydintä: perustuslain turvaamaa kulttuurin harjoittamista.

Monille Tenon varrella kalastus ja jokisaamelainen kulttuuri ovat tärkeämpää kuin porot. Vuoden 2022 korkeimman oikeuden päätös, jossa Utsjoella ja Vetsjoella kalastaneiden saamelaisten salakalastussyytteet hylättiin, vahvisti monien kuultavien mukaan jokisaamelaisen yhteisön identiteettiä ja antoi sille julkista näkyvyyttä. Tapauksessa KKO korosti, että lait ja asetukset eivät voi loukata perustuslaissa turvattuja saamelaisten oikeuksia, mikä nosti esiin perinteisen kalastusoikeuden merkityksen osana saamelaiskulttuuria. Kuultavat kommentoivat päätöstä näin:

Onneksi se korkein oikeus tunnusti jokisaamelaisten oikeudet omaan kotijoukkonsa. Tämähän on merkittävä ennakkotapaus, ensimmäinen laatuaan Suomessa. Oikeansuuntainen lainsäädännön kehitys olisi se, että nyt saamelaiset pantaisiin etusijalle. Nämä Vetsikon naiset, heidän työ tulee aiheuttamaan sen, että laajemmin testataan, millaiset maankäyttöoikeudet jokisaamelaisilla on tunturimaailmassakin. Meillä on paljon ihmisiä, kenellä on järviin vahvistetut pyyntioikeudet ja kulkeminen sinne pitää olla mahdollista. Ja uskon, että joskus tulee tilanne, että me vaadimme lupaa saada rakentaa sinne tunturijärvien rannoille kämpän tai pienen tuvan.

Tenon varrella elävät saamelaiset kuuluvat samaan kansaan, jonka valtakunnanraja on jakanut kahteen osaan Norjan ja Suomen puolelle. Vaikka valtakunnanraja on tuonut rajoituksia arkeen, Tenojokivarren saamelaisten yhteinen kulttuuri, kieli ja sukuyhteydet ovat säilyneet vahvana ja kanssakäyminen on vilkasta:

Teno on meidän yhteinen joki. Sama kansa asuu molemmilla puolella jokea. Sukulaissuhteita on aika paljon. Joki on ollut se elämänlähde ja pala kulttuuria. Lohenpyynti on iso osa kulttuuria ollut aina, se on siirtynyt sukupolvesta toiseen eteenpäin. Onhan se vahva kulttuuri, mutta nyt se on viety meiltä.

Tenon varren saamelaiset korostavat, että heidän elämäänsä ja oikeuksiensa toteutumista muovaavat sekä Suomen että Norjan valtion politiikat. Näiden valtioiden toimet vaikuttavat saumattomasti samoihin yhteisöihin ja elinkeinoihin, minkä vuoksi vaikutuksia on tarkasteltava kokonaisvaltaisesti ja valtioiden rajat ylittävästi.

Alueen saamelaiset ovat pitkään eläneet omavaraisesti kalastuksen, metsästyksen, pienimuotoisen karjanhoidon ja poronhoidon varassa. Vaihtokauppa ja luonnonvarojen käyttö ovat olleet tärkeämpiä kuin raha. Tenojoki on luonut myös kauppayhteydet Norjaan. Kuultavat kuvaavat monissa eri yhteyksissä saamelaista kulttuuria ja elämäntapaa sellaisena kuin se oli ennen Suomen valtion ja suomalaisen valtakulttuurin vaikutuksen voimistumista:

Ihmiset elivät enimmäkseen siellä [Tenon] yhteisöissä. Heillä ei ollut paljon yhteyksiä ulkopuolelle, eivät he kaivanneet niitä. Siihen aikaan oli lohta ja muuta kalaa Inarijoessa ja Tenolla. Oli järviä. Oli porot. Oli maitoa, kun oli lehmiä ja lampaista, ja perunoita kasvatettiin itse ennen kuin tuli kauppoja. Ei ollut rahaa, ei varmaan koko 50-luvulla ollut rahan käyttöä. Vaihtokauppaa tehtiin, että kun myi vaikka poron tai poron taljan, niin sai jauhoja vastineeksi esimerkiksi Kaarasjoella.

Me olimme aika tavallinen perhe. Oli kalastusta, metsästystä ja maataloutta ja osalla sukulaisista on ollut myös poroja. Meidän perheessä oli pyynti tärkeintä, kalastaminen ja riekonpyynti, vielä 1960–1970-luvulla. Riekkokoja myimme ja vaihdoimme niillä tavaroita, ja kävimme poroihmisten erotusaidoilla hakemassa, mitä sieltä meille liikenä. Olen siikoja pyytännyt myytäväksi, joskus lohiakin. Maatalous Utsjoen rannoilla loppui 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Lampaat olivat monessa paikassa vielä ne viimeiset eläimet.

Ja se, että elanto on tullut monesta lähteestä, on tarkoittanut sitä, että me emme ole koskaan olleet varakkaita ihmisiä. Luonnossa ihmisillä oli se varakkuus: me puhumme syömäkalan pyytämisestä, ja siitä, että pyydämme syömistä varten.

Toisen maailmansodan jälkeen yhteiskunnan muutokset kiihtyivät. Utsjoelle rakennettiin teitä, palveluja ja liikenneyhteyksiä. 1960- ja 1970-luvuilla alkoi voimakas yhteiskunnan modernisoituminen: palkkatyö ja julkiset palvelut, kuten terveydenhuolto, tulivat osaksi arkea. Monet joutuivat luopumaan perinteisistä elinkeinoista

tai harjoittamaan niitä vain osittain. Rahatalous ja suomalainen yhteiskunta sääntöineen tulivat Utsjoelle vähitellen kalastusmatkailun, kaupankäynnin, viranomais-toiminnan, koulutuksen ja infrastruktuurin kautta. Tämä merkitsi suurta muutosta saamelaisten elämässä – siirtymistä omavaraisesta jokivarsikulttuurista osaksi modernia rahatalouteen perustuvaa yhteiskuntaa.

2 Kalastuskiellon vaikutukset

Kulttuuriset ja sosiaaliset vaikutukset

Lohen taloudellinen merkitys on viime vuosikymmeninä liittynyt vahvasti matkailuun, mutta monille saamelaisille tärkeintä on edelleen oma pyynti ja sen perinteinen arvo. Nyt kun lohenpyynti on ollut kiellettyä jo useamman vuoden ajan, kuultavat ovat huolissaan jokisaamelaisen kulttuurin elinvoimaisuuden puolesta. Miten kulttuuri voi elää ja kehittyä, jos ei ole mahdollisuutta siirtää kalastusperinnettä ja siihen liittyvää perinnetietoa tuleville sukupolville? Eräs kuultava kuvaa asiaa näin:

Tenon saamelainen kulttuurihan on siihen jokeen hyvin vahvasti sidottu. Ja nyt kun olen kolme kesää katsellut sitä jokea, nythän se on vaan virta. Siellä joki virtaa, mutta se kulttuuri, mikä siinä joessa elää, on kuolemassa. Jos miettii perinteistä kalastusta ja sen siirtämistä tuleville sukupolville, nii sehän ei tapahdu muuten, kuin että siellä lapset ja nuoret on mukana tekemässä esimerkiksi patoa.

Meillä jok' ainoa suvanto, jok' ainoa koski, jok' ainoa niva, jok' ainoa kuoppa, jok' ainoa isompi kivi on nimetty. Se on osa tätä kulttuuria. Puhutaan, että poronhoidossa saamen kieli on hyvin rikas, mutta se on rikas myös Tenon kalastuskulttuurissa. Ja se kieli kuihtuu vähitellen, eikä siirry tuleville sukupolville. Ne ei tiedä, että mikä on tuon suvannon nimi, mikä oli tuon nivan nimi, mikä tuon kosken nimi. Ne jää kirjoihin, mut se ei ole elävää kieltä enää. Ens kesä on jo neljäs kesä, jolloin siellä ei tapahdu muuta kuin luvatonta kalastamista.

Sitten on tämä sosiaalinen puoli. Miten kalastuskielto vaikuttaa siihen? Kun kaks tenolaista tapaa kesällä kaupassa Utsjoella tai jossain muualla, ne puhuu kalastamisesta. Että oletko saanut? Mistä sait? Mihin otti? Jos aiotaan vielä vaikka viisi, kuusi vuotta pitää joki kiinni, nii mitä tästä seuraa? Yks sukupolvi putoaa kokonaan kelkasta. En tiedä, onko valtiovallan puolelta otettu tätä vakavasti.

Tenon kalastuskielto ei ole vain ekologinen tai taloudellinen toimenpide: se on kulttuurinen kriisi, joka jättää syvän jäljen jokisaamelaiseen yhteisöön ja koskettaa koko yhteisön identiteettiä ja jatkuvuutta. Eräs kuultava arvelee, että kalastuskielto tulee olemaan jokisaamelaisen kulttuurin suuri trauma, mitä ei vielä ihan ymmärretä:

Kalastuskielto on kollektiivinen suru, koska lohenpyynti on ollut koko elämä. Kevättalvella valmistauduttiin ja korjailtiin verkkoja ja veneitä, ja kaikkia, mitä siihen kuului. Kun kevät kului, niin veneitä tervattiin. Ja kun Teno aukeni, niin sitten sai veneen viedä rantaan ja jokeen. Ja kulutus on ollut jokakeväinen asia, suuri tapahtuma. Ja sitten on tavattu toisia ihmisiä ja istuttu nuotiolla.

Ja sitten myöskin toisinpäin, kun kesä loppuu, niin laitettiin vene talviteloille. Se on vain yksi, kaksi kuukautta, mutta se on koko elämäntapa, joka kuuluu siihen. Ihmiset ovat tottuneet puuhailemaan lohen pyynnin aloittamisen kanssa, mutta nyt ei ole toivoa päästä elämään sitä elämää. Kyllä sen näkee vanhemmista ihmisistä selvästi. Silmät eivät loista, ei ole iloa silmissä. Kyllä joillakin nuorilla on myöskin sama, mutta nuorenanhan ihmiset ovat radikaaleja, ja he ovat sitä mieltä, että he kalastavat joka tapauksessa.

Monille ihmisille lohenpyynti ja siihen liittyvät toimet ovat tarjonneet tärkeitä yhteisöllisiä kokemuksia, ja niiden menettäminen koetaan sosiaalista ja henkistä hyvinvointia heikentävänä asiana. Lohen soutu Tenolla on ollut myös "kuntosali", joka on ylläpitänyt kuntoa ja auttanut pääsemään irti arjen taakoista. Lohi on myös ollut tärkeä osa terveellistä ruokavaliota, jota nyt on jouduttu muuttamaan:

Kyllä elämä täällä Tenolla on täysin muuttunut. Se tekee vihaiseksi. Tuo vihaa, ja nostaa myöskin stressitasoa. Eihän se ole terveellistä ihmiselle, stressi. Kun oli tämä ensimmäinen pyyntikieltovuosi, olin burn outissa syksyllä, kun työt alkoivat. Huomasin, että se johtuu siitä, kun en päässyt nollaamaan päätäni ja tapamaan muita ihmisiä Tenolla.

Minun poikani sanoi, kun oli tämä Luken kysely, että te voisitte antaa meille liikuntaseteleitä, kun emme pääse pyytämään lohta Tenolle. Se on ollut meidän liikuntaamme kesäisin emmekä ole kuluttaneet kunnan liikuntasaleja. Sillä tavalla pysyy terveenä, kun liikkuu siellä joella.

Täällä Tenon varressa me olemme tottuneet jokiloheen. Meidät on pilattu hyvällä ruualla. On poronlihaa ja lohta ja järvikalaa ja merikalaa. Kyllä tämä lohestuskielto on vaikuttanut meidän ruokailutapoihimme. Enkä tiedä, että miten käy, että tuleeko tämä vaikuttamaan meidän terveyteemme.

Varsinkin kuultavilla ikäihmisillä on syvä suru ja rankka menettämisen kokemus siitä, että he eivät enää omana elinaikanaan pääse välttämättä koskaan soutamaan lohta. Kalastuskiellon takia ikäihmisen kulttuurinen elämänkaari katkeaa, kun

ihminen ei saa elää oman kulttuurin mukaisesti. Eräs komission kuulema ikäihminen kertoo, että hän pakeni Etelä-Suomeen kesäksi, ettei hänen tarvitse katsoa tyhjää jokea.

Myös nuorempi polvi on kehittänyt erilaisia selviytymistapoja: joku on siirtynyt merelle kalastamaan, joku toinen taas on lähtenyt Norjan lohijoille kesän ajaksi. Monet kalastavat muita kaloja kuin lohia Tenolla tai Tenon sivuvesistöissä ja tunturijärvillä. Äärimmäisenä ratkaisuna jotkut nuoret ovat muuttaneet pois paikkakunnalta, kuten seuraava kuultava:

Tenon jokisaamelainen kulttuuri on lähestulkoon sukupuuton partaalla. Tämä on se syy, minkä takia mä en ole siellä Utsjoella. Tenojoen kalastusperinne on Utsjoen sielu. Olen kasvanut siihen. Kun olen oppinut kävelemään, olen ollut vapa kädessä siellä. Vuodenkierto on määrittänyt kalastuksen. Se on niin iso asia elämässä, että sitä ei osaa selittää.

Ja sitten kun se kiellettiin, niin minä en pysty olemaan siinä joen vieressä ja katsomaan sitä jokea. Sieltä pitää ihan oikeasti päästä pois. Maisemahan voi olla vaikka kuinka hieno, mutta se sidos siihen maahan, siihen veteen, siihen kaikkeen, on se mikä minut pitää siellä. Ja kun se kielletään, minulla ei ole hirveästi enää syytä olla siellä. Jos palaan sinne joku päivä, niin se täytyisi olla se joki siinä tilassa, että saan kalastaa.

Kun se koko vuodenkierto on ollut pelkästään sen Tenon ympärillä, niin mitä sen jälkeen tehdään? No, minä teen pelejä kalastuksesta. Oon viime kesänä istunut ja opettanut tekoälylle Tenon kalastusta sen sijaan, että olisin itse siellä Tenolla opettamassa omaa lastani kalastamaan. Se on ollut omassa elämässä kaikista masentavin ja isoin kriisi, kun se on viety pois. Ja minä voin vain kuvitella, että miltä tuntuu niistä ihmisistä, jotka ovat tehneet sitä pidempään kuin minä, jos se jo minusta tuntuu näin hirveälle, niin entä kaksi kertaa vanhemmille ihmisille sitten?

Kaikki saamelaiset eivät ole kehittäneet korvaavia toimia Tenon lohenpyynnille. Jotkut kuultavat kertovat, että he ovat pyytäneet lohta kalastuskiellosta huolimatta, jopa vastalauseena valtion toimille. Eräät kuultavat kertovat myös nähneensä turistin ottavan onkeen tarttuneita lohia, mutta asiasta ei ole jaksettu ilmoittaa valvojille. Seuraavassa otteessa kuultava perustelee salakalastamista muun muassa sillä, että hän haluaa opettaa kalastustaitoja nuoremmalle sukupolvelle:

Emmehan me ole lopettaneet lohenpyyntiä Tenolla. Olemme pyytäneet luvatta. Ei verkoilla, mutta ongella. Haluan opettaa lapsille kalastusta ja siirtää

lohenpyyntitaidon. Vaikea on tietysti selittää lapselle, miksi me teemme laittomuuksia. Pitää punnita asiaa omantunnon kanssa. Ja myös jotkut sukulaiset voivat osoitella, että ei pitäisi kalastaa vaan antaa lohikannan elpyä. No tietysti se on hyvin vähäistä, se pyynti. Sen verran, että hiillos pysyy elossa, ja saa kokemuksen. Lohenpyynti ja lohen valmistaminen ruuaksi on asia, joka kuuluu kesään. Sitä tarvitsee. Yhtäältä minä tiedän, että se on laitonta, ja jos jäät kiinni, sinua voidaan rangaista. Mutta toisaalta tiedän, että se on oikein. Ja tiedän myöskin sen, että meidän pyyntimme ei ole se syy siihen, että lohikanta on heikentynyt. Niin on käynyt muuallakin, Norjassa ja muissa joissa.

Valtion asettamat Tenon lohen kalastuskielto ja lupajärjestelmän muutokset ovat aiheuttaneet kitkaa perinteisen käytön ja virallisten sääntöjen välillä. Joidenkin kuultavien mielestä saamelaiset saattaisivat itsekin määrätä kalastuskiellon lohen vähäisyyden takia, jos he päättäisivät itse kalastuksesta. Rajoitusten noudattaminen olisi helpompaa, jos päätökset tehtäisiin yhteisön sisällä, kuten eräs kuultava kertoo:

Jos meidän yhteisömme olisi määrännyt kiellon, en varmaankaan kalastaisi salaa.

Eräs kuultava kertoo, että yhtenä kesänä Metsähallituksen Tenon sivuvesistöjen kalastusluvut myytiin netissä loppuun ennen kuin hän ehti ostaa:

Metsähallitus myi vain tietyn määrän niitä lupia netissä. Ne menivät yhdessä päivässä. No, sinä kesänä me emme saaneet onkia Utsjoen sisällä ollenkaan ja turistit saivat. Minä en tiennyt, miten minun pitää pojalleni selittää tämä asia. Monet muutkin ovat sanoneet, että he ovat menneet luvattomasti pyytämään, koska eivät ole saaneet lupaa. Meritaimen nousee vasta syksyllä Tenoon, ja olemme aina pyytäneet sitä. Poikani ymmärsi, että sitäkin pitää salaa pyytää. Siinä tulee ristiriita, miten selittää lapsille tämä asia. No, olen yrittänyt kuitenkin kertoa sillä tavalla, että lapsille ei tule mitään vihaa suomalaisia kohtaan. Se on ollut vähän vaikeaa. Nyt en ole moneen vuoteen ostanut minkäänlaista kalastuslupaa mihinkään. Minulla ei ole mitään ajatusta siitä, että miksi en osta, mutta en vain ole ostanut.

Tenon kalastuslupien myynti siirrettiin Tenon kalastusalueelle vuoden 2025 kalastussäännössä. Nyt kalastusluvista on varattu erityinen kiintiö kalastusoikeuden omistajille tai haltijoille. Vaikka lupamyynti on muuttunut, on aiempi käytäntö rakentanut kokemusta epäreiluudesta ja saamelaisten oikeuksien ohittamisesta.

Vuoden 2017 kalastussopimusta ja sen perusteella laadittuja kalastussääntöjä pidetään komission kuulemisissa liian monimutkaisina ja muuttuvina. Paikallisväestö ei joidenkin kuultavien mukaan enää pysy perässä, mitkä rajoitukset ovat voimassa ja miten kalastusta saa harjoittaa. Tämä johtaa turhautumiseen, ja jotkut alkavat olla välinpitämättömiä rajoitusten suhteen:

Täällä Tenolla on aika paljon meiltä viety oikeuksia pois. On erittäin suututtavaa katsoa jokea, että siinä se virtaa, mutta emme pääse kalastamaan. Vuonna 2017 tuli tämä uusi Tenon sopimus ja siinä määriteltiin, millä tavalla saa pyytää. Se on erittäin monimutkaista ja hankalaa. Niistä tiedotetaan hyvin huonosti. En tiedä, millä koukulla voin mennä pyytämään harjuksia. En tiedä millä koukuilla saan mennä pyytämään taimenia. En enää edes välitä.

Taloudelliset vaikutukset

Tenon pyynti on yksi meidän jokisaamelaisten pääelinkeinoista ja sitä ohjataan laissa kuin se olisi harrastus.

Kielteisten sosiaalisten ja kulttuuristen vaikutusten lisäksi lohen kalastuskielto on aiheuttanut mittavia taloudellisia menetyksiä. Paikalliset ihmiset ovat menettäneet mahdollisuuden lohen kotitarvekalastukseen ja muihin ansiomahdollisuuksiin, matkailun suurin tulonlähde on kuivunut ja kunnan verotulot ja elinvoima ovat kärsineet. Monet kuultavat vaativat valtiovaltaa korvaamaan kalastusoikeuksien omistajille kalastuskiellosta aiheutuneita taloudellisia menetyksiä ja tukemaan Utsjoen kunnan ja yrittäjien elinvoimaa. Eräs kuultava kertoo, että Utsjoen kunta menettää kalastuskiellon takia viisi miljoonaa euroa vuodessa:

Noin neljä vuotta sitten Luonnonvarakeskus teki tutkimuksen, jossa selvitettiin, mikä se taloudellinen arvo on. Oli kotitarvekalastus, matkailun saama hyöty, kalastuslupien myyminen, soutupalvelut. Kaikki kun laskettiin yhteen, niin lopputulos oli viisi miljoonaa euroa. Se on se Tenojoen lohen taloudellinen arvo tälle pienelle Utsjoen talousalueelle. Ja nyt kun se viisi miljoonaa puuttuu, niin kyllähän se on järkyttävä katastrofi tänne pienelle kunnalle ja jokisaamelaисelle kulttuurille. Utsjoen kunta on saanut valtiolta rakennemuutosrahoja, mutta ne ovat muutamia satoja tuhansia euroja, jotka ovat aika mitättömiä siihen nähden, mitkä ovat nämä taloudelliset menetykset. Saatika siitä, mikä on vaikutus tähän kulttuuriin, ihmisten hyvinvointiin.

Etelä-Suomessa kun joku tehdas, iso työllistävä paikka menee konkurssiin tai myydään ulkomaille, saha tai paperitehdas, niin meillähän päättäjät kilpailevat siitä, kuka saa suurimmat tukimiljoonat tuotua sinne kaupunkiin ja uusia

työpaikkoja järjestettyä. Utsjoelle ei ole ollut valtakunnan päättäjiltä ryntäystä, kuka tulee pelastamaan ja auttamaan. Tenohan se on meidän tehdas ja se elinvoiman tuoja. Tämä on asia, mitä on hyvin vaikea etelän päättäjille sanottaa, koska ne eivät ymmärrä tätä kulttuuria, mitä täällä eletään.

Etelän päättäjät ymmärtävät niiden eteläisimpien kaupunkien ongelmaa, kun sieltä joku saha tai paperitehdas lopettaa ja 400–500 ihmistä jää työttömäksi. Niiden ihmisten uudelleen työllistyminen on paljon helpompaa, uudelleen kouluttaminen kuin täällä. Mitä tänne tulee sitten korvaavaksi elinkeinoksi, ja vielä kun siihen kytkeytyy kulttuuri.

Toinen kuultava kertoo alkavansa vähitellen menettää luottamuksensa valtioon:

Kalastuskunnat saavat näistä turistiluvista rahaa, ja niiltä loppuu kokonaan rahantulo. Valtio ei ole valmis maksamaan niistä oikeuksista, jotka on otettu pois meiltä. Vanhoja perinteisiä oikeuksia, joita meillä on ollut verkkopaikkoihin, on kavennettu niin paljon, että ei ole kannattavaa enää edes pyytää. Nämä oikeudet on annettu isojaon aikana. Täällä kun ei ollut metsiä, meille on annettu kalastusoikeudet. Kaikki ne maa-oikeudet, jotka meillä on, ovat niissä koskissa ja nyt ne on kaikki otettu pois. Sillä pienellä maapläntillä, minkä omistamme, ei ole kaupallista arvoa.

Ihmiset ovat rakentaneet turistikämppejä Tenon turisteja varten. Nyt ne ovat tyhjiä. Pankista on vaikeaa saada lainaa, koska tilojen maan arvo on nolla. Jotkut ovat ostaneetkin isolla rahalla maata, nyt se arvo on nolla. Ja miksi ihmiset ovat rakentaneet noihin jokitörmiiin? Niihin on rakennettu sen takia, että olisi elantoa ja toimeentuloa, ja nyt se toimeentulo on kokonaan otettu pois. Ja kaikista omituisinta on, että meidän pitäisi nyt lapset kasvattaa hyvin myötämielisiksi Suomen valtion suhteen, etteivät rikkoisi lakia.

Kuulemisissa käyneiden saamelaisten puheissa korostuu pettymys ja turhautuminen. Valtio ei korvaa Tenon kalastuskiellosta aiheutuneita taloudellisia menetyksiä vesialueen omistajille. Kalastusoikeuksien omistajat kantavat heidän mukaansa kalastuskieltoon liittyvät taloudelliset riskit, vaikka kiellon taustalla ovat laajemmat ympäristönsuojelulliset tai hallinnolliset syyt.

Tenon kalastusoikeuksien omistajien ääntä ei kuulla

Kokonaisuudessaan noin 70 prosenttia Tenojoen vesialueista on osakaskuntien hallinnassa ja noin 30 prosenttia valtion hallinnassa. Valtion vesialueisiin liittyy kuitenkin runsaasti erityisperusteisia oikeuksia, minkä vuoksi yksityisessä hallinnassa on

käytännössä noin 90 prosenttia joesta. Suurin osa vesialueen omistajista Tenolla on saamelaisia, joiden kalastusoikeudet kuuluvat kiinteistöjen varallisuuteen, jota nyt ei voi hyödyntää.

Monet kuultavat kokevat, ettei heidän näkemyksiään ole kuultu Tenon kalastusta koskevassa päätöksenteossa, vaan päätökset on tehty ”ylhäältä käsin”. Kalaveden omistajien rooli kalastusneuvotteluissa on jäänyt jäsenyydeksi neuvotteluvaltuuskunnissa ilman tosiasiallista mahdollisuutta vaikuttaa neuvottelujen kulkuun tai lopputulokseen. Kuultavien mukaan kalastussopimukset laaditaan pääosin virkamiesten kesken Suomen ja Norjan hallitusten edustajien johdolla. Tenon varren saamelaisten, eli vesialueen omistajien, tulisi kuultavien mukaan ottaa ohjat käsiinsä neuvotteluissa, jotta heidän perinteiset oikeutensa ja intressinsä voidaan turvata päätöksenteossa:

Vasta silloin, kun vesipiirirajankäynti oli tehty, eli tuossa 1970-luvun lopussa paljastui, että valtio neuvottelee Tenon sääntöneuvotteluissa saamelaisten vesistä. Tenojoen Suomen puoleisen vesialueen omistajathan ovat näitä paikallisia saamelaisia tilallisia. Senhän olisi pitänyt vahvistaa täällä paikallisen väestön määräsvaltaa. Kyllähän kalavesien omistajien pitäisi istua näissä sopimusneuvotteluissa ja käyttää puhevaltaa. Mie kyllä uskon, että me osakaskunnissa ja kalatalousalueilla osattaisiin nämä asiat neuvotella norjalaisten kanssa paremmin kuin maatalousministeriön virkamies. Tenon kalastussopimuksen neuvottelukunnassa on ollut saamelaisia, mutta saamelaisia ei ole kuultu. Kyllä vesialueen omistajilla eli osakaskunnilla pitäisi olla vahvempi rooli tässä Tenojoella.

Suomen valtion kalastussääntöneuvottelijoita moititaan Norjan valtion myötäilystä ja Suomen puoleisen Tenojoen asukkaiden etujen unohtamisesta. Myös Norjan valtion päätös sulkea Teno vieraslajiksi määritellyn kyttyrälohen nousun estämiseksi padolla vuosina 2023 ja 2025 koetaan kuulemisissa epäoikeudenmukaisena:

Kyllä se valitettavasti oli niin, että viimeksi kun säännöistä neuvoteltiin, niin Norja oli ottanut täysin otteen meidän virkamiehistä. Tämä valtion neuvotteleva virkamies tuli ihan ulkopuolelta, toki kalastusasioissa oli, mutta ei tiennyt lohentaklastuksesta juuri mitään. Tenojoen Norjan puolen paikallisten rooli on mitätön, nehän ei oo kalaveden omistajia edes, vaan niillä on se heinä määrään sidottu kalastusoikeus.

Lohenpyynti on kielletty Tenolla, mutta siellä isossa meressä ne saavat pyytää. Minusta on hyvin epämukavaa ja omituista, että Norjan valtio saa sulkea koko Tenojoen padolla ja on saanut alkaa hyödyntää kyttyrälöhta. Ja Norja voi myydä

kyttyrälohia Suomeen, mutta me emme voi täällä pyytää niitä. Me emme voi hyödyntää tätä kalaa.

Saamelaisten lohenpyytäjien Tenon kalastukseen liittyvä asiantuntemus ja perinnetieto on joidenkin kuultavien mukaan ohitettu kalastussääntöjä laadittaessa. Virkamiehet tekevät asioita paperilla, eivätkä kuuntele Tenon olosuhteet ja pyyntitavat hyvin tuntevia paikallisia kalastajia.

Tenon lohta on tutkittu vuosikymmenten ajan, mutta joidenkin kuultavien mukaan tutkimustulokset eivät ole olleet rohkaisevia, eikä paikallisia ihmisiä ole otettu mukaan tutkimusryhmiin. He kertovat, että saamelaisten lohenkalastajien perinteistä tietoa ei pidetä tutkimuksessa yhtä arvokkaana aineistona kuin tieteellisin menetelmin kerättyä tietoa, vaikka Suomi on sitoutunut allekirjoittamansa kansainvälisen biodiversiteettisopimuksen pohjalta ottamaan sen huomioon tutkimustiedon rinnalla.

Eräs kuultava tuo esiin ihmetyksensä siitä, että kalastusrajoitusten vaikutuksia ihmisten elämään ja hyvinvointiin ei ole otettu huomioon:

Kun lohen kalastukseen laitettiin rajoituksia, ne tutki ainoastaan lohta. Ei ole kokonaisuutta otettu huomioon eikä ihmistäkään ole otettu huomioon, ihmisen hyvinvointia. Miten käy ihmisille täällä, kun eivät pääse pyytämään, kalastamaan?

Nämä petokalat joessa syö lohenpoikaset, mutta kuka hävittää ne meressä? On merkillistä, ettei kunnollista tutkimusta saada siitä merialueen tilanteesta aikaan. Norjalaisia se ei kiinnosta, mutta kyllähän ne saisi ehkä kiinnostumaan, jos olisi riittävästi paineita. Kun se olisikin Suomen valtio ja virkamiehet, jotka sen tekisivät, mutta kun meidän pienten ihmisten pitää siellä puhua näistä.

Utsjoen kunnan alueen tunturijärville istutettiin muuta kalaa niin, että oma rautukanta niistä järvistä loppui, pienehi ja muuttui. Siikakanta Vetsijärvessä ja Luomusjärvessä, mitkä on isoimmat järvet, on kääpiöitynyt. Ja rautuja ei ole enää. Eli se oli sellanen biologinen tutkimus, mikä sitten epäonnistui ja tuhosi meidän järvet. Ulkopuoliset tutkijat tunkevat entistä vahvemmin tutkimaan meidän alueille ja saamelaisuus halutaan kokonaan häivyttää näkyvistä.

Kaikki kuultavat eivät kuitenkaan suhtaudu yhtä kriittisesti ulkopuolisten tekemään tutkimukseen. Tenon varren saamelaisten parissa on toisenlaisiakin näkemyksiä. Jotkut kuultavat painottavat, että tutkimuksen avulla suojellaan lohikantoja. Jos kanta pienenee, tutkijoiden vastuulla on suosittaa rajoituksia kalastukseen:

Oli kokous, jossa oli tutkijoita myöskin Norjasta ja Luken tutkijoita ja muita lohitutkijoita. Ihmiset siellä olivat sitä mieltä, että kalastus pitää avata. Minä sanoin heille, että ne ovat virkaihmiä ja heidän tehtävänä on valvoa, että kalakanta säilyy. Jos se uhkaa loppua, niin heidän tehtävänä on pysäyttää kalastus.

Suomessa kalastuslainsäädännössä kalastajat ryhmitellään erityyppisiin ryhmiin sen mukaan, millaisia oikeuksia heillä on ja millä perusteella he kalastavat. Seuraava kuultava tekee oman ehdotuksensa kalastajaryhmien määrittelemiseksi Tenolla:

Ihmisillä, jotka ovat kasvaneet ja asuvat Tenonlaaksossa ja näissä sivujoissa, pitää olla etuoikeus kalastukseen. Laittaisın toiselle sijalle ne ihmiset, jotka ovat siihen kasvaneet, mutta ovat tienestien perässä lähteneet pois. Ei ne tarvitse suuria ne oikeudet olla, kunhan on tunnustettu, ettei tarvitse vieraana ihmisenä tulla. Kolmantena ryhmänä otan esimerkiksi Utsjoen kylän. Sinnehän tulee töiden takia työntekijöitä, ja se on heidän kotinsa. Heillä pitää olla mahdollisuus myös käyttää luonnon antimia. Neljäs ryhmä ovat ne, jotka tulevat vapaa-ajan toimena pyytämään. Tätä ryhmää myös tarvitaan, ja joku myös sillä tienaa. Mielestäni nämä on sovittavissa, nämä neljä ryhmää.

3 Historiallinen näkökulma: isojako ja tilojen maa- ja vesioikeudet

Tenon lohien kalastuskielto (2021–) ei ole ensimmäinen valtion tekemä päätös, joka on vaikuttanut paikallisten ihmisten oikeuksiin alueella. Komission kuultavat tunnistavat historiasta useita tilanteita, joissa Tenon varren saamelaiset ihmiset ovat kokeneet, etteivät ole voineet tai osanneet vaikuttaa päätöksentekoon kovin tehokkaasti.

Yksi esimerkki tästä on isojako Tenolla, jossa saamelaisten perustamien uudistilojen ja valtion maat erotettiin toisistaan. Ensimmäinen uudistila perustettiin 1831, mutta isojako Tenolla saatiin päätökseen vasta 1900-luvun puolivälissä ja vesipiirirajan käynti muutamaa vuosikymmentä myöhemmin. Valtion metsämaat saatettiin kiinteistöiksi lainsäädännöllä 1970- ja 1980-luvuilla. Tämä vahvisti jo aiemmin alkanutta valtion kontrollia Tenolla.

Alueella on tehty isojaon jäljiltä yksi korjausliike. 1950- ja 1960-luvuilla Utsjoen isojaoissa Metsähallitus sai saamelaisten maista kapeita rantakaistaleita. Saamenkieliset maanomistajat eivät valittaneet menettelystä, joten ratkaisut jäivät voimaan. Vuonna 1982 laki palautti nämä rantakaistaleet korvauksetta tiloille.

Isojaon alkuvaiheessa suomenkielisillä maanmittareilla oli erään kuultavan mukaan Tenolla keskeinen rooli. He mittasivat ja kartoittivat Tenon varren kylien maat ja vesialueet. Koska saamelaiset eivät osanneet suomea, maanmittarit ovat hänen mukaansa voineet jättää merkitsemättä tilakirjoihin maita ja vesiä, joita perheet olivat perinteisesti käyttäneet. Kuultava pohtii, että maanmittaustoimituksilla on ollut kauaskantoisia seurauksia saamelaisten kannalta:

Toista sataa vuotta sitten virkamiehillä ja saamelaisilla ei ollut yhteistä kieltä. Eihän saamelaiset voinu ymmärtää aina kaikkea, mitä virkamiehet tekivät. Saamelaiset luotti, että virkamiehet tekisivät oikein. Jos asia selitetään ja jos on yhteinen kieli, niin kyllähän saamelaiset ymmärtää ja tajuaa ja osaavat kyllä toimia.

Nämä meidän vesioikeudet ja kalavedet on muutettu jossain vaiheessa erityisesti etuukseksi. Se on kaikkein suurin vääryys. Virkamiehet väittävät, ettei ihmiset täällä omista vesiä. Mistä valtiolla olisi täällä ollut erityisiä etuuksia annettavaksi? Nehän on saamelaisten perinteisiä ja ikimuistoisia maita ja kalavesiä. Saamelaisethan on täällä aina asuneet. Ei tämä alue ollut Suomen. Komissio voisi näissä maa- ja vesioikeusasioissa esittää tai suositella valtiolle, että täällä ei ole valtiolla mitään ikimuistoisia maa-alueita eikä vesialueita, ne ovat kaikki olleet omistusmaita.

Myös joidenkin muiden kuultavien puheenvuoroissa on tullut esille se, että Tenojokilaakson saamelaiset ovat kokeneet isojaon epäoikeudenmukaisena prosessina. Sukujen maita on jäänyt valtiolle, koska saamelaiset eivät ole osanneet kielitaidon puuttuessa puolustaa oikeuksiaan. Esimerkiksi saamelaisten käyttämiä, talosta kauempana sijaitsevia niittyjänsiä ei ole liitetty tilaan, koska niitä ei luokiteltu pelloksi.

Myös tilakirjoihin isojaossa merkityt manttaalit⁵ on erään kuultavan mielestä merkitty puutteellisesti: kalansaaლისოսuus jyvitetiin tilojen manttaaleihin ”suolakalana”, mutta sitä ei ole rekisteröity omaisuudeksi, joka nauttisi oikeudellista suojaa. Kuultava pohtii, että jos kaikki kalansaaლისოսuudet olisi merkitty tilojen kirjoihin, valtiolla voisi olla varsin vähän kalastusoikeuksia Tenolla:

Kun se isojakotoimitus täällä kolmen pohjoisimman kunnan alueella varsinaisesti käynnistettiin, niin siihenhän laadittiin oma maalaki vuonna 1925, vaikka tilat oli luovutettu pääsääntöisesti 1860-luvulla. Ja siinä hän jyvitetiin kalasaalis tilojen

5 Manttaali = historiallinen maan verotusarvon ja vastuiden mittayksikkö, jolla määriteltiin tilojen koko, verotus ja oikeudet

manttaaliin niin kutsuttuna suolakalana. Sitä ei ole rekisteröity niin, että se nauttisi omaisuuden suoja. Se on vain lisäpöytäkirjana jakotoimissa ollu. Suolakala vaihtelee muutamasta kymmenestä kilosta 2 000 kiloon riippuen tilakoosta. Ei vesipiirirajankäynnissä eikä näissä maanjakotoimituksissa ole huomioitu kalansaalisuutta. Esimerkiksi toisen vanhempani perintötilassa suolakalamäärä oli 2 000 kiloa, ja se tarkoittaa tuorekaloina 4 000 kilon kalansaaliista. Se on vuotuisen kalasaalis, mitä sillä tilalla on ollut oikeus pyytää. Ehkä valtio on senkin takia tämän unohtanut, koska valtiollehan ei jäisi (näiden jälkeen) Tenoon kalastusoi-keutta enää ollenkaan.

Erään kuultavan mukaan tilakirjoihin merkityt erityisperusteiset kalastusoikeudet on kirjattu pääosin oikein. Kuultava painottaa, että erityisten etuuksien tarkka laajuus ja pyyntitapa on kuitenkin jäänyt määrittelemättä. Merkinnäksi on riittänyt maininta "kalavesi". Tästä syystä saamelaiset joutuvat nykyään kiistelemään valtion kanssa siitä, millaista pyyntiä erityisperusteisilla kalavesillä voi harrastaa.

Esimerkiksi [koskialueen nimi], kun siinä on ne yhteiset oikeudet, sinne on kirjoitettu Ruotsin vallan aikana meidän kalastusvettä. Sinne ei ole laitettu silloin tarkemmin, että onko se onkipaikka, vai onko se verkko- vai kulkutuspaikka. Oli kirjoitettu vain fiskevann. Saamelaisten mielestä se pitäisi tulkita positiivisesta suunnasta, että kalastusvesi tarkoittaa lohennyntiä kaikella tavalla. Sitä on tullut juuri toisin päin. On otettu pois oikeuksia. Ja nyt valtio sanoo, että sinne ei ole kirjoitettu, että kulkutuspaikat. Se on mennyt väärään suuntaan. Jokaisen pitää itse ensin mennä salaa pyytämään ja sitten mennä oikeuteen, että saa kalastusoikeudet. Ei kaikilla saamelaisilla ole voimia eikä rahaa tehdä sitä.

Sen lisäksi, että tilakirjoihin kirjattuja erityisperusteisia kalastusoikeuksia tulkitaan kapeasti, valtio myy kuultavien mukaan lupia kalastukseen sellaisille vesialueille, joihin yksityisillä on jo tällaisia oikeuksia. Seuraavan kuultavan mukaan osan lupatuloista saaduista tuotoista tulisi kuulua kalastuslain mukaan erityisperusteisten oikeuksien haltijoille, mutta käytännössä valtio pitää tuotot itse:

Eihän valtiolla ole vesialuetta Tenossa paljon, kaksi kolmasosaa on yksityisten vesiä. Vesialueen omistajana valtio myy esimerkiksi tunturijärviin lupia ja pitää kaikki tulot. Tarkoituksella kirjataan pyöreästi se, mihin lupamaksutulot käytetään, ja sitten vesialueen omistajille jaetaan se, mitä jää. Tässä omitaan vesialueomistajan oikeudet. Kalastuslaissa on, että lupatuloista puolet kuuluu erityisperusteisen oikeusomistajille. Maa- ja metsätalousministeriön edustajat sanovat, että tulot on vaikeaa jakaa. Eihän se ole sen vaikeampaa, kuin että erityisperusteisen vesialueen omistajat perustavat osakaskunnan ja valtio tilittää lupatuloista puolet sille, ja osakaskunta sitten huolehtii sen jakamisen.

Edellisten lisäksi ongelmalliseksi on koettu myös se, että erityisperusteisia kalastusoikeuksia on vaikea käyttää, jos tiettömän taipaleen takana sijaitseville tunturijärville ei pääse kulkemaan moottoriajoneuvoilla:

Meitä on petetty sillä tavalla, että meidän perintötilojen maanmittaustoimittuksissa vahvistetut oikeudet on vesitetty. Meillä on järviä, jotka on merkitty tilan perustamisasiakirjoihin, mutta me emme saa siellä kulkea. Ennen kuljettiin hevosella, se oli sallittu. Mutta sitten, kun tulivat mönkijät ja moottorikelkka, on kyseenalaista, että saammeko sinne kulkea. Sinne ei virallisesti pääse moottoriajoneuvoilla, Metsähallitus ei anna lupia.

Moni asia menee silti kuultavien mielestä eteenpäinkin. Nykyään saamelaiset voivat edistää perustuslaissa tunnustettujen saamelaisten oikeuksien hyväksymistä suomalaisessa lainsäädännössä ja käytännössä korkeimpaan oikeuteen asti. Monet kommentoivat korkeimman oikeuden Utsjoen ja Vetsijoen salakalastustuomiota merkittävänä askeleena saamelaisten oikeuksien tunnustamisessa, vaikka vielä on pitkä matka siihen, että oikeudet toteutuisivat käytännössä:

Tuo kalastus on ongelma, kun meiltä on evätty kalastus Tenon varresta. Tämä käräjäjuttu oli Vetsikossa, Vetsijoessa. Ne, jotka kalastavat tuolla sivujoissa, niin he voivat kalastaa kotijoessa, mutta Tenohan on meidän kotijoki. Ei me voida siellä kalastaa lohta.

Seuraava kuultava pysähtyy miettimään, mitä kotijoella oikeastaan tarkoitetaan:

Ennen vanhaan Metsähallitus ei myöntänyt, että on pakko antaa saamelaisille perustuslain turvaama oikeus. Nyt se myönnetään. Mutta kuka määrittelee sen, mikä on kenenkin kotijoki. Jos minä menen Pulmankijokeen onkimaan ja sanon, että olen kotijoella, niin kuka uskoo. Meidän todistajat alkavat vanhenemaan. Meidän lapset ovat muuttaneet etelään, heidän pitäisi pystyä käyttämään talon kalastusoikeuksia täällä käydessään. Kysyin, millaiset ohjeet Metsähallitus antaa vahdeille, jos on sellaisia kalastajia, jotka sanovat, että hän pyytää erityisoikeuksilla. Sanoivat, että heidän täytyy hyväksyä se.

Kun nuo Vetsikon tytöt pärjäisivät, on ollut monta eri asiaa käräjillä sen jälkeen, ja Metsähallitus aina häviää. Sukupolvi on muuttunut sillä tavalla, että nuoremmat ihmiset uskaltavat viedä käräjille näitä asioita. Varmaan he ovat enemmän oppineita ihmisiä ja maailmaa nähneet enemmän. Meidän aikanamme minun sukupolveni ei ollut, ne tyytyivät siihen. Ihmiset kyllä ovat Vetsikon tyttöjen takana. Aika on muuttunut.

4 Jokisaamelaisten oikeudet luonnonsuojelualueilla ja erämaassa

Yksi teema komission kuulemisissa on ollut luonnonsuojelu- ja erämaa-alueiden sääntöihin liittyvät koetut epäkohdat ja (joki)saamelaisten tosiasialliset mahdollisuudet vaikuttaa alueiden käyttöön. Luonnonsuojelualueiden avulla on pyritty turvaamaan arvokkaita luontokohteita, mutta paikallisten näkökulmasta metsästyksen, kalastuksen ja keräilyn rajoitukset ovat kaventaneet perinteisiä oikeuksia. Kun nykyinen Tenon kalastuskielto asetettiin, monet ihmiset vertasivat sitä valtion aiempiin toimiin alueella. Historialliset muistot vahvistavat käsitystä siitä, että valtio toimii ylhäältä alas -periaatteella kuulematta kattavasti paikallisia asukkaita.

Kevojen luonnonpuisto on perustettu jo 1950-luvulla, ja se sijaitsee saamelaisyhteisöjen perinteisillä asuin- ja elinalueilla. Saamelaisilla on oikeus harjoittaa puistossa poronhoitoa sekä yleiskalastuslain mukaista kalastusta sekä metsästystä, mikä kuitenkin saattaa olla rajoitettua luonnonsuojelusyistä. Puistoa hallinnoi Metsähallitus, ja se tekee alueen käyttösuunnitelman kuullen paikallisia asukkaita ja poronhoitajia.

Joidenkin kuultavien mukaan Kevon luonnonpuistossa poroelinkeinon harjoittajilla on hyvin oikeuksia harjoittaa elinkeinoaan, mutta säännökset rajoittavat muiden saamelaisten mahdollisuuksia perustaa tukikohtia kalastusta ja metsästystä varten sekä liikkua Kevon luonnonpuistossa:

Kun Kevon puisto perustettiin, paikallisille luvattiin metsästys-, kalastus- ja muut oikeudet. Kevo on iso alue Utsjoella, sillä on tietysti merkitystä, kuka sitä saa käyttää. Siellä saa hirviä pyytää, ja ansapyynti on sallittu. Mutta liikkuminen on melkein kielletty kokonaan, ja siksi ei voi metsästä. Me ollaan neuvoteltu Metsähallituksen kanssa, koska siellä on valmiita teitä olemassa, me voimme traktoreita kulkea. Mie viimeinkin kävin Metsähallitukselta viime vuonna hakemassa sen maksuttoman luvan liikkumiseen.

Viime vuonna (syyskuussa 2023) voimaan tullut luonnonsuojelulaki muutti asioita. Perinteisestihän Kevon puiston alueella on ollut saamelaisten turvekotia. Metsähallituksen esitys oli, että paikallisyhteisön saamelaiset voisivat rakentaa kotia, tukikohtia kalastukseen ja metsästykseseen. Metsähallituksen esityksen mukaan ihmiset tietää ne omat paikat, minne ne laittaa ne kodat. Paliskunnat lausuvat, että heiltä pitää kysyä mihin rakennetaan. Lausuntojen perusteella nähtiin liian monimutkaisena tietää, ketkä on paikallisia saamelaisia.

Kyllä täällä tiedetään, ketkä on saamelaisia, mutta Metsähallitus uskoi mieluummin paliskuntaa. Sitten siinä samaisessa dokumentissa poromiehille laajennettiin

vielä niitä heidän oikeuksiaan: he saavat kaataa polttopuita ja rakentaa lisärakennuksia.

Seuraavan kuultavan mukaan se, että poronhoitajille annetaan luonnonsuojelualueilla oikeuksia maankäyttöön, tukee poronhoitoelinkeinon ja saamelaisten kulttuuriperinteen jatkumista. Samalla se kuitenkin aiheuttaa jännitteitä alueen muiden saamelaisten ja poronhoitajien keskuudessa. Kuultava tukee poronhoitajien oikeuksia, mutta haluaisi valtion ottavan paremmin huomioon myös muut aluetta käyttävät saamelaiset:

Valtio on jakanut meidät Utsjoella kahteen ihmisryhmään: poromiehet ja metsästäjä-, kalastaja- ja keräilysaamelaiset. Poro jakaa meitä, eläin. Onneksi poromiehille on jätetty oikeuksia näihin seutuihin. Mutta miksi meidät muut on jätetty tällä tavalla ilman oikeuksia? Miksi meidät jaetaan tällä tavalla kahtia? Minulla ei ole katkeruutta poronhoitoa eikä poroihmisiä kohtaan. Mutta minulla on katkeruutta Suomen valtiota ja päättäjiä kohtaan. Tällainen politiikka sortaa täällä pysyvästi asuvia ihmisiä. Minulle jää semmoinen ajatus, että tämä on Suomen valtion puolelta harkittua, jotta meidän välille tulisi riitaa, ja olisi vielä helpompi nujertaa meidät.

Kevon luonnonpuistoa perustamisen aikoihin pidettiin kokous Utsjoen hotellilla, ja silloin meille luvattiin, ettei mikään muutu. Sanottiin, että meillä on samat oikeudet metsästä, kalastaa ja elää niin kuin ennenkin. Sitten vaihtui nimi, tuli luonnonpuisto ja meiltä vietiin oikeudet. Sehän on suoranaista petosta ja valehtelua. Se on oikeuksien ryöstöä. Eivätkä nämä ole ainoita oikeuksia, jotka valtio on vienyt meiltä. Kaikki meidän alueet täällä, lukuun ottamatta yksityismaa-alueita, on uhrattu ulkopuolisille.

Jokamiehenoikeus, se on meille kirosana, se polkee meidän oikeuksia. Varsinkin meidän elinkeinoja ja identiteettiämme. Ennen vanhaan Utsjoellakin oli selvää, missä olivat kunkin suvun ja talon reviirit: missä hillapaikat, kalapaikat ja järvet. Toisten alueiden rajoja kunnioitettiin, eikä sinne menty. Mutta valtio on ottanut kaikilta, jotka ovat saamelaisten vanhojen systeemien pohjalta omistaneet alueita, maankäyttöoikeudet pois.

Joidenkin kuultavien mukaan myös erämaalain säätäminen vuonna 1991 vahvisti valtion määräysvaltaa saamelaisten perinteisillä alueilla. Erämaalain myötä perustettiin useita erämaa-alueita, kuten Kaldoavain ja Paistunturin erämaa-alueet, jotka ulottuvat Utsjoen ja osittain Inarin kuntien alueille. Saamelaisilla ei ole seuraavan kuultavan mukaan erityisasemaa riekonpyynnin suhteen, eikä Metsähallitus halua suojella alueen saamelaista kulttuuriperintöä:

Saamelaisilla oli tämä koko tunturialue käytössään, ja nyt se on kääntynyt niin, että Metsähallitus hallinnoi ja myy lupia. Saamelaiset ovat alun pitäen pyytäneet ansoilla riekkoja. Metsähallitus alkoi myydä lupia turisteille riekonpyyntiin, kun erämaalain perusteella tulivat Kaldoaivin erämaa ja Paistunturin erämaa, jotka menivät Metsähallituksen hallintaan. Alussa paikalliset yritykset saivat myydä lupia omille turisteilleen, mutta Metsähallitus alkoi 2000-luvun puolella itse myymään näitä lupia ja unohti nämä paikalliset yritykset.

Nyt on käynyt niin, että saamelaiset ovat riekonpyynnissä turistien tasolla. Paikalliset ihmiset voivat ampua riekkoja, mutta samalla tasolla on se lantalainen, joka on tullut tänne. Saamelaisilla ei ole mitään erityistä oikeutta. Ihmettelen, että se on parissakymmenessä vuodessa näin kääntynyt. Erämaa-alueilla on myöskin näitä vanhoja kotapaikkoja. Metsähallituksella ei ole mitään mielenkiintoa suojella näitä kotapaikkoja, näitä meidän vanhoja kulttuurimuistojamme.

5 Saamelainen kulttuuriympäristö uhan alla

Tutkija Päivi Magga (2007; 2013) on kehittänyt käsitteen ”saamelainen kulttuuriympäristö” kuvaamaan saamelaisten perinteisiä nautinta-alueita. Hallinnon kielellä puhutaan rakennetusta ympäristöstä ja luonnonympäristöstä, mutta saamelainen kulttuuriympäristö sijoittuu näiden väliin. Se ei ole pelkästään fyysisesti näkyviä rakenteita tai maisemia, vaan siihen sisältyy myös aineetonta tietoa, käytäntöjä ja perinteitä, jotka ohjaavat luonnon käyttöä ja alueen elinkeinoja. Maggan mukaan saamelaisen kulttuuriympäristön jäljet voivat olla hienovaraisia – kuten paikannimet, kota- ja tulisijat, pyhät paikat ja poroaidat tai niiden jäänteet – mutta ne kertovat saamelaisten elämäntavasta ja pitkään jatkuneesta alueen käytöstä. Saamelaiset ovat säännelleet ennen kansallisvaltioiden tuloa maankäyttöään saamelaisessa kulttuuriympäristössä tapaoikeutensa mukaisesti. Kansainväliset ihmisoikeusnormit – kuten YK:n alkuperäiskansajulistus ja ILO:n yleissopimus nro 169 – edellyttävät, että valtioiden on tunnustettava alkuperäiskansojen tapaoikeus ja sen merkitys heidän yhteisöjensä elämänmuodon ja kulttuurin ylläpidossa.

Saamelaisten kulttuuriympäristöön kuuluvat vanhat metsästys- ja kalastusalueet sekä niillä sijaitsevat turvekammit ja kodat ovat toistuva keskustelunaihe kuulemisissa. Kuultavat kertovat, että niitä on perinteisesti rakennettu suojaksi kalastuksen, metsästyksen ja poronhoidon yhteydessä. Jokaisella suvulla oli omat alueet, johon kammit rakennettiin, ja ne toimivat myös alueen käytön merkinä.

Metsähallitus on joidenkin kuultavien mukaan päättänyt, voimassa olevaan lainsäädäntöön nojaten, että vanhoja kammeja ja kämppejä ei saa korjata ilman lupaa ja ettei valtion maille saa rakentaa uusia rakennuksia. Joissakin tapauksissa

Metsähallitus on kuultavien mukaan vaatinut rakennusten purkamista, mutta toisinaan se on hyväksynyt vuokrausjärjestelyjä. Käytännöt eivät ole olleet kuultavien mukaan täysin yhtenäisiä, mikä on aiheuttanut epäselvyyksiä.

Seuraavan kuultavan suku ei ole saanut lupaa korjata heidän perinteisillä riekonpyyntialueilla olevaa kämppäänsä. Kuultavan mukaan kyse on ristiriidasta saamelaisien perinteisten oikeuksien ja Metsähallituksen näkemyksen välillä:

Meillä on suvun omistuksessa oleva kämppä Kaldoaivin erämaa-alueella. Metsähallitus on kieltänyt sen korjaamiseen, koska me ei makseta maanvuokraa siitä. 1900-luvun alussa on se rakennettu. Ei siihen aikaan kysytty lupaa, ei ollut rakennuslupia eikä mitään sopimuksia. Se oli itse asiassa kaikkien käytössä, ei se ollut lukossa. Eikä se oo kyllä edelleenkaan. Mutta sitä ei saa nyt enää kuulemma korjata. Eli siinä sen pitää antaa olla heitteillä, tai sitten pitää tehdä Metsähallituksen kanssa vuokrasopimus ja maksaa vuokra. Minusta siinä menee nyt taas systeemit ristiin.

Ennen vanhaan rakennettiin [riekostusalueille] aina kota tai kämppä, jossa yövyttiin. Sinne mentiin poroilla, ja siirrettiin ansaladut, ja kun ahkiot tuli täyteen, niin sitten tuotiin pois, ja mentiin taas uudestaan. Asuttiin se viikko aina siellä taikka kunnes ahkiot tuli täyteen.

Sehän on yksi aikakausi, kun riekkoja metsästettiin, ja se oli melko merkittävä leivän lisä. Niin nämä kulttuurijäänteet, mitä siitä on jäänyt, niin niitä ei saa säilyttää. Koska se on erämaa-alueita, ei siellä saa olla tuommosia kammeja ja kuitenkin erämaa-alueita on käytetty juuri sen takia, että siellä pyydetään. Tää on melko jännä, että joku perinne ei olekaan säilyttämisen arvoinen, ja sitten toinen on. Valtiovalta yksipuolisesti määrittelee, mitkä ovat oikeudet ja niiden määrittely. Ne yleensä koko ajan vähentävät, eli lyödään uudet rajat, jotka on edellisiä pienempiä. Tämä on elämän edellytysten riistoa. Esimerkiksi kun nyt yks tuttu nuori mies samoilla alueilla pyytää riekkoja, niin se vois ihan hyvin sitä kämppää käyttää, mutta kun sitä ei saa laittaa kuntoon.

Kuultavien kokemusten mukaan tilanne on epätasapainoinen: yksittäisellä saamelaisella ei ole tosiasiallisia mahdollisuuksia haastaa Metsähallituksen päätöksiä. Jotkut kuultavat ovat käyttäneet vanhoja kotapaikkoja todisteena oikeudessa tietyn alueen ja sen vesien jatkuvasta käytöstä. Seuraavan kuultavan mukaan on väärin, että todistusaineisto eli saamelaisien vanhat kotapaikat ovat nykyään vastapuolen eli Metsähallituksen hallinnassa:

Erämaalain perusteella tulivat nämä erämaa-alueet, Kaldoaivin erämaa ja Paistunturin erämaa, jotka menivät Metsähallituksen hallintaan. Myöhemmin, kun ihmiset kärjäivät kalastusoikeuksista, niin he käyttivät niitä vanhoja kotapaikkoja todisteina, ja ne olivat Metsähallituksen hallinnassa. Se oli väärin, että todistusaineisto, joka saamelaisilla oli, oli Metsähallituksen hallinnassa, joka oli vastapuoli tässä kärjäasiassa. Jo ennen sotia riekkoja pyydettiin ansapyynnillä ja sen ansapyynnin yhteydessä rakennettiin myös kotia. En muista tarkkaa lukua, mutta näitä kotapaikkoja on parisataa. Niitä kotia on aika tiheässä täällä tunturissa. Siellä tunturialueilla. En ymmärrä sitä, että miten siellä voi olla valtion maata, koska saamelaiset ovat käyttäneet niin tarkkaan sitä maata siellä tuntureilla.

Kuultavat kertovat, että joissakin tapauksissa saamelaiset ovat voineet vuokrata Metsähallitukselta maa-alueita perinteisiltä nautinta-alueiltaan, jolloin vanhojen kammien tai kotien käyttö on voinut jatkua virallisesti. Kuultavien mukaan vuokrasopimusten ehdot ovat kuitenkin vuosien varrella muuttuneet yhä tiukemmiksi ja hallinnointioikeutta koskevat määräykset ovat tiukentuneet, mikä on herättänyt epävarmuutta perinteisten käyttömuotojen jatkuvuudesta ja pelkoa siitä, että oikeudet menetetään pikkuhiljaa lopullisesti:

Meillä on Paistunturin alueella kalastuskämpä ja me ollaan Metsähallituksella vuokralla siinä. Meillä on se ikimuistoinen nautintaoikeus, sitähan ei Metsähallitus voi kieltää. Mun áhkku (isoäiti) on tehnyt alun perin sen sopimuksen. Siinä oli viidenkymmenen vuoden tai joku tosi pitkä vuokra-aika, ja sitten meidän isä on tehnyt ja silloinkin se oli kymmenen vuoden, ja nyt enää tehdään lyhyitä sopimuksia. Sitten mä pelkään sitä, että aikaa myöten tämä viedään kokonaan. Mutta nyt mä olen perehtynyt siihen Paistunturin erämaan hoitosuunnitelmaan. Siinä on näin, että vaan se suvun jäsen, joka asuu Utsjoen kunnassa, voi olla siinä kalastuskämpässä omistajana. Nyt kun meillä ei ole enää perikuntaa, niin käytännössä on vain yksi meidän suvussa, joka voi sen omistaa.

Tämä on minusta väärin, se ei saisi mennä niin. Mä näen, että tällä Metsähallitus yrittää saada ne kalastuskämpät sieltä pois. Ja sitten mä en tiedä, kuka niistä neuvottelee. Joidenkin saamelaisten etu myös saattaa olla se, että siellä ei ole niin paljon ihmisiä. Kyllä tuo maiden vienti on parhaillaan käynnissä Metsähallituksen toimesta.

Mä olen miettinyt, että mun pitäisi alkaa tälle asialle tekemään jotain ja välillä tuntuu, että pitäisi olla oikeasti joku helvetin lakitutkinto. Joka suvussa saamelaisilla pitäisi olla yksi lakimies vähintään, että pystyy näitä omia oikeuksia pitämään.

Seuraava kuultava kertoo kamppailustaan, jota hän on käynyt Metsähallituksen kanssa saadakseen kalastuslupaa vuokraoikeuden sekä sen kunnostamiseen tarvittavan luvan. Tukikohta sijaitsee suvun perinteisellä nautinta-alueella, jolla hänen isänsäkin oli kalastanut. Tämä tapaus kuvastaa edellisten tapaan, kuinka perinteiset käytännöt voivat kuultavien mukaan olla ristiriidassa voimassa olevan lainsäädännön kanssa. Vanhojen sukualueiden käyttöön liittyy aina ylisukupolvinen huoli: miten varmistaa, että saamelaisten oikeudet vanhojen sukualueiden nautintaan säilyvät myös tulevilla sukupolvilla?

Minä kalastan ja metsästän meidän perinteisillä alueilla ja käytän kämppää, joka satoja vuosia on mennyt sukupolvelta toiselle. Olikohan se vuoden 1970 alussa, kun kota tippui ja sukulaismies rakensi laudoista kämpän siihen. Ostin sen 1990-luvun alussa ja korjasin, että voin siellä perheeni kanssa kalastaa ja metsästä. Olen lapsia opettanut siellä pyytämään riekkoja ansoilla ja verkoilla pyytännyt siikoja talvella. Nyt kun minulla on lapsenlapsia, niin on mukava hilloja koota ja mustikoita kerätä.

Sain kämpän valmiiksi, ja sitten Metsähallitus sanoi, että minun pitää purkaa se. Siitä se alkoi 2000-luvun alussa tämä minun taistelu Metsähallitusta vastaan. Kävin Metsähallituksen aluejohtajan luona Ivalossa. Hän puhui vain erämaalaista ja sanoi, että sinun täytyy purkaa mökki. Minä sanoin, että minä en tule sitä purkamaan, meidän täytyy käräjille mennä.

Tuli uusi aluejohtaja, jonka kanssa saattoi vähän neuvotella. Minä otin lakimiehen avuksi, ja hän laittoi Metsähallitukselle kirjeen, että mökkiä ei tulla purkamaan vaan mennään käräjille. Liitteeksi laitoin vanhan kuvan, jossa oli postileima vuodelta 1957. Isäni ja hänen sukulaiset olivat kuvassa kodan luona. Sanoin, että siinä on minun dokumentti siitä, että isä on pyytännyt siellä. Minä näihin perinteisiin oikeuksiin nojaan, en aio purkaa mitään.

Sitten neuvottelimme ja he tarjosivat vuokrasopimusta. Minä sanoin, että en suostu siihen, ne ovat olleet meidän maitamme satoja vuosia. Meidän esivanhemmat ovat täällä pyytäneet. Lopulta myönnyin, mutta olin huonolla mielellä: tämä ei mene oikein.

Vuokrasopimukseen oli laitettu, että pitää olla erillinen kulkemislupa mökille. Se tuntui oudolta, kun olemme kulkeneet isoisien mukana, minulla ei ikinä ole ollut lupaa. On lupa ajaa (moottoriajoneuvolla), kun on kämppä siellä ja maksaa vuokraa siitä.

Lapseni, jotka asuvat muilla paikkakunnilla, maksavat kulkuluvasta 50 euroa vuosi. Turisti, joka ei ole kasvanut täällä, niin hän saa 50 eurolla kolmeksi vuodeksi sen luvan. On väärin, että meidän lapset ovat pahempia kuin turisti. Heillä ei ole myöskään riekonpyyntilupaa. Nykyään pitää istua netissä ja vahtia, milloin luvat on saatavilla.

Minulla on tapana pyytää ansoilla, minulla on lupa. Menemme hiihtäen lasten kanssa, teemme ansoja ja sillä tavalla opetan heitä. Mutta itsenäisesti kaikki lapset eivät voi pyytää ansoilla, ainoastaan Utsjoella asuva lapsi.

Kun me puhumme saamelaisuudesta ja saamelaiskulttuurista, niin siihen kuuluu myös hirvenpyynti. Lapseni, jotka asuvat muualla, heidän täytyy hakea tammi-kuun loppuun Metsähallitukselta hirvenpyyntilupa. Heidän 50 euron vuosittaiseen pyyntilupaan pitäisi kuulua hirvenpyynti, järvipyynti ja kalastus Tenolla yksi tai kaksi vuorokautta. He varmasti mielellään maksaisivat sen. Mutta monia satoja euroja ei ole oikein.

Nyt, kun olen ollut sairaana, niin minulla on raskasta. Tuntuu, että onko lupaa-kaan vuokrata maata. Minulla on siellä talo, ja sitten pitää eri luvat joka asialle. Se tuntuu mielestäni väärältä. Ja ikävää se on, kun ei tiedä, tulevatko repimään.

Täällä saamelaiset ovat metsästäneet ja kalastaneet. Entisaikaan ihmiset ovat myös pyytäneet riekkoja ansoilla. Täällä on ollut kotia, mutta kaikki on lahonneet, on mennyt monta sukupolvea. Nyt kun ihmisillä olisi mahdollisuus korjata niitä, niin Metsähallitus ei anna niille lupia. Moni pelkää, valtiota vastaan ei uskalla lähteä. Mutta minä olen nähnyt, että kun jotkut saamelaiset ovat joutuneet käräjille eivätkä ole antaneet periksi, niin myös valtio joutuu antamaan periksi.

Ja meille on tärkeää, kun puhutaan kulttuurista, ettei puhuta pelkästään poronhoidosta. Me pyynti- ja metsästyssaamelaiset opetamme lapsillemme, mitä me olemme oppineet esivanhemmiltamme. Ihmettelemme vain, että miten meidän kulttuurimme siirtyy eteenpäin, jos me emme pääse näyttämään lapsille, miten me olemme oppineet.

Uskon, että kun saisi saamelaiskäräjälain läpi, niin se vahvistaisi paljon meidän oikeuksiamme. Meillä on nuoria, jotka ovat hereillä, mutta kyllä valtiota vastaan on kuin tuulimyllyjä vastaan taistelisi. Mutta toivottavasti maailma muuttuisi.

Ulkopuolisten maanomistajien vaikutusvallan lisääntyminen

Monet kuultavat ovat kertoneet, että saamelaiset ovat 1960-luvulta lähtien myyneet maita Tenolla ja Inarijoen varressa saamelaisyhteisön ulkopuolisille ihmisille. Ulkopuolisille on myyty maakauppojen yhteydessä myös niihin liittyviä kalastusoikeuksia ja osuuksia yhteisiin vesiin. Tämä on ajan myötä johtanut jännitteisiin paikallisten saamelaisten ja ulkopuolisten omistajien välillä:

Silloin 70-luvulla tuli sellainen käytäntö, että nämä erityisperusteiset oikeudet on siinä kauppakirjassa. Ostit vaikka hehtaarin, saatiin enemmän oikeuksia, kuin siihen mökkitonttiin olisi voinut kuulua. Jotkuthan noista sai jopa kunnan ulkopuolisen kalastajaryhmän aikaseksi.

Se on saamelaisten oma syy myöskin. Silti en voi syyttää, rahahan se on, joka määrää. Tietysti tarvitsivat rahaa. Ne [lohituristit] ostivat vain kämpän ympärille maan ja siirsivät oikeudet yhteiseksi. Saamelaiset eivät ymmärtäneet, mitä siellä kauppakirjassa lukee. Osuusyhteisiä. No, se tarkoitti niitä kalastusoikeuksia. Ja ne rakensivat ja varmistivat, että heidän jälkeläisensäkin saavat ne oikeudet Tenon pyyntiin. Ihmiset ovat ymmärtämättömyyttään myyneet omat oikeutensa.

Joidenkin kuultavien mukaan ulkopuoliset maanomistajat haluavat olla mukana päättämässä Tenon kalastussäännöistä ja -sopimuksista. Teema herättää vahvoja tunteita kuultavien parissa. Kuultavat kertovat, että Tenon rannalle hirsihuviloita rakentaneet ja mökkejä ostelleet ”herrat” uhoavat, että he tulevat saamaan vaikutusvaltaa ja oikeuksia, koska he tuntevat ministereitä ja muita vaikutusvaltaisia ihmisiä:

Ne haluavat saada itsensä neuvottelukuntiin mukaan. Sitten ne vaativat vastaavanlaisia oikeuksia kuin meillä on. Mikä ihmeen oikeus niillä pitäisi olla ikimuis-toisiin nautinto-oikeuksiin? Äidin ikäluokka pelkää sitä, että ne jylläävät päälle ja vievät oikeudet. Mökkiläisethän vaativat, että heilläkin pitää olla verkko-oikeuksia ja sitä, tätä ja tuota. Se jos mikä menee tunteisiin varmaan aika monella. Tämä on semmoinen asia, että siihen jos mihin voisi mikä tahansa taho vaikuttaa.

Jotkut kuultavat pohtivat, voisiko valtio lainsäädännön avulla palauttaa maakauppojen mukana menneet erityisperusteiset oikeudet takaisin saamelaisille. Kuultavien pelkona on, että oikeudet esimerkiksi tunturijärvien kalastukseen leviävät suurelle joukolle ulkopuolisia ihmisiä, joilla ei ole siteitä saamelaiskulttuuriin. Tilanetta verrataan Inariin, jossa saamelaisten maita joutui 1900-luvun alkuvuosikymmenillä paljon keinottelijoiden käsiin:

Minusta asiat, mistä me kärsimme, ovat nämä Tenon kalastussopimus ja -säännöt, ja nämä maakaupat. Voisiko se valtio jotenkin korjata sitä tilannetta, kun maakaupoissa on siirtynyt tilojen erityisperusteisia oikeuksia ulkopuolisille. Se erityisperusteinen oikeus ei pitäisi kyllä liikkua tilan mukana. Se on vanha saamelainen perintö eikä kuulu vieraille. Siinä on kyllä myyjilläkin ollut asiantunte mattomuutta, kun on kaikki päästetty käsistä. Sehän on vähän sama tilanne, kun 20-luvulla Inarissa myytiin maita keinottelijoille, ja sitten syntyi huoli, että inarilaisten maat menee ihan vääriin käsiin.

Se vaatisi lainsäädännön, että niitä [erityisperusteisia oikeuksia] voitaisiin peräyttää takasin. Ja se vaatisi sitte oman maanmittaustoimituksen taikka selvityksen, missä käytäisiin läpi, kuinka monessa paikkaa oikeudet on mennyt ja mitä on tapahtunut.

Ja tietenkin ne, jotka ovat ne saaneet ostettua, laittaisivat jyrkät vastalauseet. Ja siitä sitten tietenkin kiisteltäisiin. Maat on vapaaehtoisilla kaupoilla siirtynyt, mutta onko ne myyjät ymmärtäneet, mistä kaikesta ne on luopuneet. Siinä on vaan se, että ne erityisperusteiset oikeudet laajenee ihan järkyttävän laajalle.

Paljonkohan niitä erityisperusteisia oikeuksia kaikkiaan Utsjoella on? Niitä on jokaiselle alkukantatilalle kuulunut. Ne vanhat paperit ovat tärkeitä, sieltä näkyy, miten se saanto on järjestynyt.

Sen lisäksi, että ulkopuoliset ovat ostaneet maita ja pyrkivät vaikuttamaan Tenon kalastussopimukseen ja -sääntöön, on turistikalastus monen kuultavan mielestä vähentänyt lohikantaa enemmän kuin paikallisten perinteinen kalastus. Ulkopaikkakuntalaiset lohituristit ovat kuultavien mukaan olleet vaikutusvaltaisia, ja heidän intressinsä ovat osaltaan muokanneet kalastussopimuksia ja sääntöjä suuntaan, jossa lohestusta ei ole haluttu rajoittaa:

Jo 70-luvun lopulla saattoi nähdä, että lohikanta pieneni ja se meni alaspäin koko ajan. Sitten loppui kala. Tämä tonttien myyminen oli yksi tärkeä syy kalan loppumiseen. Ulkopaikkakuntalaiset ovat rakentaneet yli 700 mökkiä. Se vaikutti kyllä paljon. Loppuajasta myytiin yli 45 000 kalastuslupaa vuorokaudessa.

Päätäjät eivät rajoittaneet kalastusta, koska täällä kävi tärkeitä ihmisiä. Ja sitten ulkopuoliset alkoi ajaa sitä, että jos sinulla on tontti täällä, niin sinä saat paikallisluvan. Aikaisemmin se oli niin, että sinun piti asua vakinaisesti täällä, että sait paikallisten luvan. Tästä on muutamia vuosia aikaa, kun se avautui niin, että se, joka omisti tonttimaan täällä, niin hän sai tämän paikallisluvan katsomatta siihen, kuinka pieni läntti se oli, mitä omistit. Suurin osa oli näitä kynnenkokoisia

tontteja. Mutta paikallisille tämä verkkopyynti määräytyy tontin koon mukaan, että jos sinulla oli isompi tontti, niin sinulla oli enemmän verkkoja. Ja jos sinulla oli pienempi maa, saat vähemmän verkkoja laittaa pyyntiin.

Miten turvata saamelaisten oikeudet?

Eräs kuultava on pohtinut, miten saamelaisten oikeudet voitaisiin turvata tulevaisuudessa. Hän ehdottaa, että saamelaisten oikeuksia ei tulisi sitoa tiettyihin elinkeinoihin, koska ne voivat loppua. Oikeudet tulisi hänen mukaansa sitoa maahan huolimatta siitä, mitä elinkeinoa siellä harjoitetaan:

Olen miettinyt sitä, että saamelaisten ei kannattaisi sitoa omia oikeuksiaan lohennyntiin, koska lohi voi loppua. Meidän pitää sitoa oikeutemme pyyntiin laajemmin. Mikä vain kalalaji tulisi Tenoon, niin meillä olisi oikeus pyytää niitä. Samalla tavalla on poronhoidon kanssa, jos poronhoitoon tulee joku tauti tai sairaus, ja porokanta pienenee. Mitkä ovat silloin porosaamelaisten oikeudet? Sen täytyy olla oikeus maahan ja saamelaiskulttuuriin.

Poronhoidossahan on näitä lain määrittämiä asioita, mutta muut saamelaiselinkeinot kuten kalanpyynti ja metsästys – niitä hallitaan nykyään turistipyynninä, vapaa-ajan toimintana eikä peruselkeinona. Sama koskee myöskin tunturijärvien pyyntiä. Siellä ei saa pyytää verkoilla joissakin paikoissa, mutta turisti pääsee kyllä ongella kalastamaan. Se on myöskin asia, joka menee saamelaiskulttuuria vastaan. Saamelaisilla pitäisi olla oikeus huolimatta siitä, että on joku rajoitus olemassa, verkostella joka tapauksessa.

Saamelaiskulttuurille pitäisi antaa oikeus kehittyä eikä sitoa sitä kenkäheinän leikkaamiseen, jäkälän nostamiseen ja sellaisiin. Sen pitää seurata aikaa, kehittyä ajan mukana. Silloinhan kulttuuri säilyy, jos se pääsee edistymään, etenemään, kehittymään.

6 Lopuksi

Kuultavien mukaan jo viisi kesää kestänyt lohien kalastuskielto Tenolla on vaikuttanut merkittävästi alueen saamelaisten elämään sekä taloudellisesti että kulttuurisesti. Monille saamelaisille kalastuskielto on merkinnyt elinkeinon kaventumista ja tärkeän lohennyntiperinteen katkeamista. Perinteisten pyyntioikeuksien rajoittaminen ei ainoastaan heikennä saamelaisten kulttuurin jatkuvuutta, vaan myös kaventaa yhteisöjen hyvinvointia ja ruokaturvaa. Kuultavien mielestä saamelaisten

oikeuksia ei ole otettu huomioon, eikä kalastusoikeuksien omistajille ole korvattu kalastuskielloista aiheutuneita taloudellisia menetyksiä. Kalastuskiellot ovat lisänneet kokemusta siitä, että saamelaisten näkemykset ja oikeudet ohitetaan.

Kuultavat korostavat, että Metsähallituksen asema valtion maiden ja vesien hallinnoijana on käytännössä hyvin merkittävä. Se toimii lainsäädännön puitteissa, mutta kaikki saamelaisten perustuslailliset oikeudet ja ikimuistoiset nautintaoikeudet, jotka perustuvat vuosisataiseen käyttöön, eivät kuultavien mukaan aina tule huomioituiksi.

Joidenkin kuultavien mukaan luonnonsuojelu- ja erämaa-alueiden perustaminen on aiheuttanut jossain määrin jännitteitä poromiesten ja muiden saamelaisten välille, sillä niiden katsotaan rajoittaneen muiden kuin porosaamelaisten mahdollisuuksia hyödyntää perinteisiä nautinta-alueitaan.

Isojaon jäljet herättävät edelleen keskustelua, ja jotkut kuultavat kokevat sen olleen epäoikeudenmukainen saamelaisten kannalta. Saamelaiset eivät heidän mukaansa saamenkielisinä aina ymmärtäneet toimituksen tarkoitusta ja siksi tyytyivät toimitusmiesten ratkaisuihin. Monien kuultavien mukaan isojaon ja vesipiirirajankäynnin yhteydessä valtio otti itselleen saamelaisten sukujen ja siidojen maa- ja vesialueita, jotka jäivät yksityisten maiden ja vesien ulkopuolelle.

Ulkopuolisten maanomistajien vaikutusvallan kasvu alueella huolestuttaa kuultavia. Maakauppojen myötä tilojen erityisperusteisia oikeuksia on siirtynyt saamelaisyhteisön ulkopuolisille omistajille. Pelkona on, että oikeudet esimerkiksi tunturijärvien kalastukseen leviävät suurelle joukolle ulkopuolisia ihmisiä, joilla ei ole siteitä saamelaiskulttuuriin. Jotkut kuultavat pohtivat, voisiko valtio lainsäädännön avulla palauttaa maakauppojen mukana menneet erityisperusteiset oikeudet takaisin saamelaisille. Tilannetta verrataan Inariin, jossa saamelaisten maita joutui 1900-luvun alkuvuosikymmenillä paljon keinottelijoiden käsiin.

Kaiken kaikkiaan kuultavat tuovat esiin, kuinka Tenon perinteinen elämänmuoto on uhattuna, ja saamelaisten vaikutusmahdollisuudet alueensa päätöksentekoon ovat riittämättömät. Tämä huoli on yhteinen kaikille kuulluille, mikä korostaa tarvetta paremmin saamelaisia ja saamelaisten oikeudet huomioivalle päätöksenteolle.

LÄHTEET

- Heinämäki, Leena, Allard, Christina, Kirchner, Stefan, Xanthaki, Alexandra, Valkonen, Sanna, Mörkenstam, Ulf, Bankes, Nigel, Ruru, Jacinta, Gilbert, Jérémie, Selle, Per, Simpson, Audra, Olsén, Laura 2017. *Saamelaisten oikeuksien toteutuminen: kansainvälinen oikeusvertaileva tutkimus*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisuja 4/2017. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Lehtola Veli-Pekka 2025. *Kenen maa, kenen ääni? Saamelaisten ja suomalaisten suhteet esihistoriasta nykypäivään*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Magga, Päivi 2007. Rakennuksia, kotasijoja, muistoja –saamelaista kulttuuriympäristöä inventoimassa. Teoksessa Elo, Tiina ja Magga, Päivi (toim.). *Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan*. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus. 11–24.
- Magga, Päivi 2013. *Mikä tekee kulttuuriympäristöstä saamelaisen?* Teoksessa Magga, Päivi ja Ojanlatva, Eija (toim.) *Ealli Biras-Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi Museum – Saamelaismuseosäätö. 10–13.
- Pokka, Hannele 2025. *Saamelaisten kalastusoikeuksien kehityspiirteitä: Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:63. Helsinki: Valtioneuvosto.

V SAAMELAINEN YHTEISKUNTA JA SAAMELAISTEN HYVINVOINTI

14 ”Pakkoaktivismia” – Saamelaisten kokemuksia vaikuttamisesta

Saamelaiset osallistuvat aktiivisesti saamelaisyhteiskunnan kehittämiseen monin eri tavoin: poliittisessa päätöksenteossa, työelämässä, kansalaistoiminnassa ja yksittäisinä henkilöinä. Kuultavien mukaan saamelaisten asioiden ajaminen vähemmistöasemasta käsin on usein vaativaa ja kuormittavaa, sillä heidän näkökantojaan ei aina oteta päätöksenteossa riittävästi huomioon eikä heidän asiantuntemustaan arvosteta sen mukaisesti. Tämä aiheuttaa turhautumista ja tunnetta siitä, että saamelaisten on jatkuvasti perusteltava ja puolustettava oikeuksiaan sekä vaadittava samoja palveluja ja rakenteita, jotka valtaväestölle ovat itsestäänselvyksiä.

Monet kuvaavat tätä tilannetta ”pakkoaktivismiksi” – velvollisuudeksi ottaa kantaa ja toimia, koska kukaan muu ei tee sitä heidän puolestaan. Työ on jatkuvaa neuvottelua, näkyvyyden lisäämistä ja oman kulttuurin puolustamista. Samalla se on kuitenkin myös palkitsevaa ja voimaannuttavaa, sillä saavutetut tulokset hyödyttävät koko saamelaisyhteisöä ja usein myös laajemmin yhteiskuntaa. Yhteisöllisyys ja yhdessä tekemisen kulttuuri tuovat työhön sosiaalista merkitystä ja tukea.

Komission kuultavana oli sekä työelämän edustajia, kansalaisaktivisteja että yksityishenkilöitä, jotka kertoivat kokemuksistaan saamelaisten asioihin vaikuttamisesta.

1 Saamelaiskäräjien työntekijöiden kokemuksia

Saamelaiskäräjät on vuonna 1996 erillisellä lailla perustettu saamelaisten edustuksellinen itsehallintoelin. Sen tehtävänä on toteuttaa perustuslakiin kirjattua kieltä ja kulttuuria koskevaa itsehallintoa sekä edesauttaa saamelaiskulttuurin säilymistä ja kehittymistä.

Saamelaiskäräjälain 9 §:n mukainen neuvotteluelvoite kattaa kaikki merkittävät toimet, jotka voivat vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana kotiseutualueella. Tällaisia ovat muun muassa yhdyskuntasuunnittelu, valtionmaan ja

suojelualueiden käyttö, kaivos- ja luonnonvarojen hyödyntäminen, elinkeinoihin liittyvät lainsäädännölliset muutokset sekä saamenkielisen koulutuksen ja sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittäminen.

Neuvotteluelvoitteen tulisi toteutua FPIC-periaatteen (*Free, Prior and Informed Consent*) mukaisesti, eli vapaaehtoisesti, etukäteen ja tietoon perustuen. FPIC on kansainvälisesti tunnustettu periaate, jonka mukaan alkuperäiskansoilla on itsemääräämisoikeus erityisesti hankkeissa, jotka koskevat heidän maitaan ja luonnonvarojaan.

Useassa kuulemisessa tuli esiin se, miten neuvotteluelvoite ei toteudu. Sekä FPIC-menettelyn että 9 §:n neuvotteluelvoitteen mukaan saamelaisilla ja saamelaiskäräjillä tulisi olla aikaa reagoida ja antaa lausuntoja oikea-aikaisesti ja etukäteen hankkeista ja toimenpiteistä, jotka vaikuttavat saamelaisiin ja saamelaisalueella. Useat kuultavat antavat esimerkkejä siitä, miten saamelaiskäräjät kutsutaan neuvottelupöytään vasta siinä vaiheessa, kun päätöksiä on jo tehty:

Niitä esimerkkejä siitä, että saamelaiskäräjät sivuutetaan, on – jos mieltii vaikka Tenon sopimusneuvotteluita, niin aina on joku muu, joka tietää paremmin, mikä on lohikantojen tila tai mikä on se sopiva määrä, mitä siellä voi pyytää tai miten se pitäisi järjestää. Eihän saamelaiskäräjiä aina kuunnella. Tulee semmoisia tilanteita, että järjestetään neuvottelu semmoiseen ajankohtaan, kun asia on jo päätetty. Kyllähän se kertoo siitä, että ei ole koskaan ollut tarkoitukseen huomioida sitä, mitä sanotaan. Ei ole viitsitty edes sen vertaa teeskennellä, että olisi järjestetty se neuvottelu oikeaan aikaan. Saamelaisten kuuleminen on näennäistä. Kunhan nyt saadaan paperiin merkintä, että on käyty vuoropuhelua, mutta ei ole sitten kuitenkaan kuunneltu.

Kuultavat kertovat, että vuonna 2016 saamelaiskäräjät teki kantelun oikeuskanslerille maa- ja metsätalousministeriön (MMM) toimintatavoista. Ministeriö oli laininlyönyt saamelaiskäräjälain 9 §:n mukaisen neuvottelumenettelyn Tenon kalastussopimuksen valmistelussa. Seuraavana vuonna apulaisoikeuskansleri moitti ministeriötä siitä, että neuvottelut järjestettiin vasta, kun päätökset oli jo tehty, eikä saamelaiskäräjillä ollut tosiasiallista mahdollisuutta vaikuttaa.

Kuultavien mukaan ministeriö jatkoi tämän jälkeen neuvotteluja samaan tapaan. Esimerkiksi vuonna 2021 lohenpyynnin täyskieltoon liittyvään neuvotteluun saamelaiskäräjille annettiin vain kahden päivän varoitusaika. Valmistelumateriaalia ei myöskään toimitettu etukäteen, vaan neuvotteluihin jouduttiin osallistumaan ”tyhjin käsin”.

Eräs toinen kuultava kuvailee saamelaisten olevan usein altavastaajina neuvotte-
luissa. Asioiden edistämistä hidastaa myös se, että perusasiat joudutaan selittämään
aina alusta uusiksi:

*Me emme toimi ammatillisesti samalla tasolla, me olemme aina altavastaajina ja
meidän täytyy käyttää paljon strategisia tapoja, kun me neuvottelemme meidän
kollegoiden kanssa ministeriössä. Meidän pitäisi olla samalla linjalla.*

*Meidän täytyy aina selittää perusasioita. Emme koskaan ehdi kokouksessa var-
sinaisiin asioihin. Jos neuvotteluissa eivät ole ne ihmiset, jotka voivat päättää
asioista, niin se on myös yksi tapa alentaa saamelaiskäräjien legitimizeettiä.
Meillä on puheenjohtajat neuvotteluissa, ja sitten ministeriön puolelta on tavalli-
set virkamiehet, jotka eivät päästä mistään.*

Kuultavat kertovat saamelaiskäräjillä työskentelyn osalta, kuinka saamen kieliä ja
kulttuuria ylläpitäviin ja edistäviin toimintoihin on monesti määräaikaiset rahoituk-
set. Kuulemisissa he nostavat esille toiminnan hankeluontoisuuden huonoja puolia:

*Kun ajattelee saamelaisyhteisöä ja meidän rajallisia resursseja, niin se, että ollaan
aina mukana jossain hankkeessa, on aika kuormittavaa. Kun hanketta suunnitel-
laan, niin ensin osallistutaan erilaisiin yleisötapahtumiin ja kerrotaan taas kerran
ne samat asiat, mitkä on jo tiedossa. Ja sitten joku istuu siellä hankkeen projekti-
tai ohjausryhmässä ja on neuvottelemassa taas niistä samoista asioista, mitkä
olivat siellä yleisötilaisuudessa ja jotka on jo kymmenen vuotta sitten joku nos-
tanut esille ja joille ei ole vielääkään tapahtunut mitään. Turhauttaa, kun ne asiat
vain toistuvat ja toistuvat ja toistuvat. Hetkeksi jopa saattaa tulla sellainen olo,
että nyt alkoi tapahtua ja sitten huomaa, että tässä sitä ollaan, että ei sitten kui-
tenkaan mitään kovin merkittävää tulosta tullut. Se on kuin kultakalan elämää,
aina vaan ne samat asiat.*

Kuulemisissa tuotiin esille myös myönteistä kehitystä. Vaikka saamen kielen käyt-
tämistä viranomaisasioissa tai poliittisissa ympäristöissä on kuulemisissa kuvailtu
"punaiseksi vaatteeksi", niin joidenkin viranomaisten kohdalla mahdollisuudet
asioida saamen kielellä kerrotaan parantuneen. Se, että julkisissa instituutioissa
on saamenkielisiä työntekijöitä, selvästi edesauttaa kielilain toteutumista käytän-
nön tasolla. Tässä kuultava kertoo, miten "ideaalitalanne" on jo saavutettu joidenkin
viranomaisten kanssa:

*Joissakin suurissa suomalaisissa laitoksissa, esimerkiksi Kelassa, on saamenkieli-
siä työntekijöitä, joita nämä laitokset ovat ottaneet käyttöön ja myös suomalai-
set yrittävät edistää saamelaisasioita siellä sisäisesti. Se on minun unelmatilanne,*

että saamelaiskäräjien ei tarvitsisi aina olla osoittamassa ja vaatimassa, vaan että viranomaiset itse yrittäisivät proaktiivisesti edistää saamelaisasioita niin pitkälle kuin mahdollista, ja sitten konsultoivat, jos heillä on haaste, että miten voisimme tämän selvittää. Saamelaiskäräjät voisivat sitten auttaa siinä, että miten joku koulutus järjestetään.

Kuultavan mukaan sekä saamelaisten että suomalaisten kouluttaminen on tärkeää, jotta viranomaisasioissa päästäisiin tilanteeseen, että asioiminen saamen kielillä on mahdollista. Saamenkielisten digipalvelujen saaminen samalle tasolle suomenkielisten digitaalisten viranomaispalvelujen kanssa on myös tärkeää. Tämän lisäksi saamelaiskäräjien lanseeraaman *Mii ovttas - Mij oovtâst – Mij õõutâst – Me yhdessä* -verkoston kaltaiset koulutukset pyrkivät kehittämään viranomaisten tarjoamia palveluja.

Vuoden 2023 saamelaiskäräjien vaaleissa vaalilautakunta jätti vaaliluettelosta pois 86 henkilöä, joille korkein hallinto-oikeus (KHO) oli aiemmissa vaaleissa myöntänyt äänioikeuden vastoin saamelaiskäräjien kantaa. Lautakunta perusteli ratkaisuaan YK:n ihmisoikeuselinten näkemyksillä, joiden mukaan KHO:n päätökset loukkasivat saamelaisten itsemääräämisoikeutta. KHO määräsi vaalit uusittaviksi.

Poliisi pyysi saamelaiskäräjien vaaliluettelosta pois jätettyjä henkilöitä, jotka Korkein hallinto-oikeus (KHO) oli aiemmin katsonut äänioikeutetuiksi, tekemään rikosilmoituksen. Ilmoituksia tehtiin 73, ja poliisi käynnisti esitutkinnan epäilystä virkavelvollisuuden rikkomisesta ja syrjinnästä. Esitutkinta kohdistui saamelaiskäräjien vaalilautakunnan ja hallituksen jäseniin. Toukokuussa 2025 esitutkinta kuitenkin lopetettiin, sillä syytteen nostamiselle ei katsottu olevan todennäköisiä perusteita. Syyttäjän mukaan saamelaiskäräjien päätökset olivat perusteltuja. Rikostutkinta oli vielä käynnissä siihen aikaan, kun komissio järjesti kuulemisia ja kuultavat kertovat siitä, miten tutkinta vaikutti saamelaisyhteisöön:

Olen monta kertaa miettinyt, miten järkyttävä asia se on, kun mieltii, että mistä kaikesta siinä on kysymys. Kysymys on saamelaisten itsemääräämisoikeudesta, ja on ihan selvää, että alkuperäiskansalla on oikeus itse päättää oman kansansa jäsenyydestä ja myös omista poliittisista elimistään. Sitten Suomessa kuitenkin ollaan tilanteessa, jossa Suomen valtio päättää lainsäädännöstä, joka koskee saamelaisten poliittista elintä [saamelaiskäräjiä] ja se lainsäädäntö pitää sisälleen myös käytännössä ne kriteerit, kuka pääsee jäseneksi tai osalliseksi siihen alkuperäiskansan oman poliittisen elimen toimintaan.

YK:n ihmisoikeuskomitea on selvästi todennut, että tämä nykyinen tilanne on väärin ja loukkaa saamelaisten itsemääräämisoikeutta. Tuntuu, että

vaihtoehtoiksi on annettu saamelaisille itselleen joko itse rikkoa niitä omia alkuperäiskansalle kuuluvia oikeuksiaan tai sitten noudattaa niitä. Ja kun saamelaiset yrittävät noudattaa YK:n ihmisoikeuskomitean ratkaisuja ja rotusyrjintäkomitean ratkaisuja ja korjata sen tilanteen, jota Suomen valtio ei ole pystynyt korjaamaan tai halunnut korjata, niin saamelaiset yksilöt ovatkin yhtäkkiä epäiltynä rikoksesta.

Kaiken lisäksi poliisi ensin tiedottaa siitä, että tällöinen tutkinta on aloitettu ja kehottaa ihmisiä tekemään rikosilmoituksia. Se on esimerkki siitä, että miten saamelaisia pidetään löysässä hirressä tai ehkä talutushihnassa koko ajan. Osoitetaan, että teillä ei ole oikeutta olla olemassa tai hoitaa omia asioitanne, vaan se on joku muu, joka ne asiat hoitaa ja parhaiten pystyy hoitamaan.

Kuulemisiin osallistui myös henkilöitä, jotka KHO:n mukaan täyttivät äänioikeutettujen vaatimukset, ja jotka poistettiin Saamelaiskäräjien vaaliluettelosta. Seuraava kuultava kuvaa tuntojaan ja ajatuksiaan prosessista, joka oli kuulemisten aikaan vielä kesken:

Tämän vuoden keväällä käräjien vaalilautakunta poisti vaaliluettelosta 86 meistä sinne pysyvästi määrättyä. Olin vaaliluettelosta poistettujen joukossa. Menetin äänioikeuteni vaalissa, kuten ehdokkaaksi asettumisen mahdollisuudenkin.

15 korkeimman hallinto-oikeuden lainvoimaisen tuomion saanutta pyrki äänestämään Sajokseen, yhtä päivää ennen ku äänestysaika päättyi. He eivät päässeet äänestämään, ja peruste oli se, että heitä ei ollut merkitty tämän vuoden vaaliluetteloon. Mitä tekee Suomen valtio?

Saamelaiskäräjien hallinto on vääristänyt julkisuuteen käsitettä alkuperäiskansa Suomessa. On tarkoituksella alettu puhua vain saamelaisista ja saamen kielestä. Toinen tärkeä osa koko käsitteestä, alkuperäiskansa, on jätetty pois. Perustuslain 17.3, siis kolmas momentti, toteaa, että saamelaisilla on alkuperäiskansana oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisjohto ei halua alkuperäiskansaansa kuuluvia inarin- ja metsäsaamelaisia saamelaiskäräjien vaaliluetteloon. Se on tullut selväksi. He haluavat hallita ja jakaa kaiken alkuperäiskansalle kuuluvan oikeuden ja valtion sille jakamat vuosittaiset noin kymmenen miljoonaa euroa valtion tuesta (yksin).

Vuoden 2025 saamelaiskäräjälainmuutoksen myötä Saamelaiskäräjien vaaliluettelo laaditaan kokonaan uudelleen ennen vuoden 2027 vaaleja.

2 Saamelaiset yhdistysaktiivit

Kyllä yhdistyspuolella on paljon suurempi mahdollisuus vaikuttaa ja myöskin paljon suurempi mahdollisuus toimia.

Saamelaisten yhdistystoiminta on ollut tärkeä osa kamppailussa kulttuurisen ja kielellisen itsemääräämisoikeuden puolesta. Kuultavat ovat kertoneet laajasti osallistumisestaan järjestötyöhön – niin saamelaisyhdistysten kuin muidenkin järjestöjen toimintaan.

Vaikka pohjoismaiden saamelaisten järjestäytyminen sai alkunsa jo 1900-luvun alussa, Suomessa saamelaisliike käynnistyi toden teolla vuonna 1945 perustetun Sámi Litton myötä. Laajeneva yhdistystoiminta loi pohjan saamelaisten poliittiselle ja kulttuuriselle järjestäytymiselle, joka johti lopulta saamelaiskäräjien perustamiseen ja kansainväliseen yhteistyöhön.

Kuultavat ovat osallistuneet saamelaisjärjestöjen toimintaan useiden vuosikymmenten ajan. Heidän kertomuksissaan mainitaan esimerkiksi saamelaisten käsityö-, opiskelija-, taide- ja paikallisyhdistyksiä, jotka ovat edistäneet saamelaisten yhteisöllisyyttä ja yhteiskunnallista vaikuttamista. Esimerkiksi Gieku ry keskittyy opiskelijoiden hyvinvointiin, ja paikalliset saamelaisyhdistykset Enontekiöllä, Utsjoella, Inarissa, Vuotsossa ja suurissa kaupungeissa järjestävät toimintaa omilla alueillaan ja omien painopisteidensä mukaisesti.

Yhdistykset toimivat usein silloin, kun viralliset instituutiot eivät vielä tarjoa tarvittavia palveluja. Tämä on näkynyt selvästi saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja saamen kielen opetuksen järjestämisessä. Kun yhdistys osoittaa, että palvelulle on todellinen tarve ja että toiminta on toteutettavissa, viralliset tahot ottavat usein vastuun myöhemmin. Hyvä esimerkki tästä on Anarâškielâ servi ry (Inarinsaamen kielen yhdistys), joka perusti inarinsaamen kielipesiä ja ylläpiti niitä 1990-luvulta aina vuoteen 2021 saakka, jolloin niiden ylläpito siirtyi Inarin kunnalle.

Myös kaupunkisaamelaisten yhdistykset ovat olleet ratkaisevassa roolissa saamenkielisten palvelujen edistämisessä. Rovaniemellä, Oulussa ja Helsingissä juuri paikallisten saamelaisyhdistysten aktiivinen toiminta on johtanut siihen, että kaupungit ovat alkaneet järjestää saamenkielistä varhaiskasvatusta ja opetusta.

Vastaavanlaisia kehityskulkuja on nähtävissä myös muilla aloilla. Joitakin yhdistysten aloittamista sosiaalipalveluista on myöhemmin vakinaistettu osaksi julkista palvelujärjestelmää, kertoo saamelaisen sosiaalialan järjestön SámiSoster ry:n työntekijä. Yhdistys on yksi harvoista saamelaisista järjestöistä, joilla on palkattuja työntekijöitä.

Samoin kulttuuritapahtumissa yhdistykset usein käynnistävät toiminnan: esimerkiksi Skábmagovat-festivaali syntyi Saamelaisaitteen tukiyhdistyksen aloitteesta, talukootyöllä ja rajatuin resurssein. Festivaalin kasvu, sen jatkuvuus sekä kunnallisten ja muiden tahojen tuki ovat johtaneet siihen, että se on vakiintunut osaksi laajempaa kulttuuritarjontaa. Hetan Marjanpäivien tapahtumat on Enontekiöllä järjestänyt jo vuosikymmeniä saamelaisyhdistys Johtti Sápmelaččat ry.

Yhdistysaktiivit tekevät työtä oman aikansa ja voimavarojensa puitteissa. Vaikka yhdistykset voivat hakea rahoitusta esimerkiksi saamelaiskäräjiltä ja muista rahoituslähteistä sekä työllistää määräaikaaisesti hankekohtaista henkilöstöä, suurin osa toiminnasta ja sen organisoinnista tapahtuu vapaaehtoisten omalla ajalla.

Kuultavat korostavat, että yhdistystyö vaatii paljon aikaa ja sitoutumista. Yhdistysaktiivit jaksavat toimia aikansa, mutta usein on jäätävä sivuun liiallisen työtaakan ja kuormituksen takia, kertoo kuultava, joka on jättäytymässä pois saamelaisyhdistyksen hallituksesta:

Mäkin lopetan nyt siinä yhdistyksessä. Mulla ei vaan pääkoppa kestä sitä, kun me siellä kilpaillaan ihmisten vapaa-ajasta, ja se on niin kuormittavaa. Meillä on näitä ylityöllistettyjä ihmisiä, joiden pitää käydä koulua päätoimisesti, tehdä töitä päätoimisesti ja hoitaa lapsia ja perhettä. Ehkä se toimisi, jos mä oisin opiskelija silleen kaksikymppisenä, että silloin olisi ehkä enemmän aikaa. Me saadaan palkkio, mutta siihen työmäärään suhteutettuna se ei ole tarpeeksi. Mä haluaisin olla se kulissien takana oleva henkilö, mutta nyt huomaan, että minua revitään koko ajan enemmän tekemään muita asioita, kuin mitä haluaisin tehdä, ja se työ kärsii. Onneks meille tulee vuosikokous.

Jo ennen laajan saamelaisyhdistysten verkoston syntyä ovat saamelaiset olleet mukana perustamassa kotikylissään muun muassa urheilu- ja metsästysseuroja ja kyläyhdistyksiä. Usein syynä on ollut jokin ajankohtainen, omaa aluetta koskeva yhteiskunnallinen ongelma, jonka vuoksi on haluttu järjestäytyä ja sitä kautta vaikuttaa asioihin. Näin tapahtui myös Inarijoen alueella 1990-luvun alussa erään kuultavan mukaan: kun alueelle alkoi tulla ulkopuolisia metsästäjiä ja maanomistajia, syntyi tarve perustaa saamelaisten oma metsästysseura ja kyläyhdistys:

Ulkopuoliset saattoivat tulla meidän maille, tehdä sinne mökkejä ja alkaa pyytää meidän ihmisten pyyntialueilla. Aloimme ehdotella, että pitää tällainen ja tällainen yhdistys perustaa, että pääsemme omia asioita hoitamaan. Perustimme metsästysseuran ja kyläseuran. Muut ei tainnut toimia kuin Angelin kylän yhdistys. Ja minä olin saamelaispolitiikassa mukana. Minä odotin, kun saamelaiskäräjät tuli,

että nyt varmaan tapahtuu jotain, että Inarijoen saamelaisten toimintaa ja elinkeinoa voidaan edistää, mutta eihän se muuttunut, ei ollenkaan.

Edellinen kuultava kertoo, että yhdistysten toiminta hiipui taloudellisen tuen puutteen vuoksi, minkä takia Inarijokilaakson kylien tarpeita ei pystytty edistämään samalla tavalla kuin aktiivisempien yhdistysten alueilla. Hän odotti, että ensin saamelaisvaltuuskunta ja myöhemmin saamelaiskäräjät huomioisivat alueen saamelaisten asiat paremmin, mutta pettyi, kun näin ei tapahtunut. Kuultava toivoo edelleen, että saamelaiskäräjät laatisi kylille oman kehittämissuunnitelman ja nostaisi esiin Inarijokilaakson ”unohdetun” saamelaisen kulttuuriympäristön, joka on jäänyt Tenojokilaakson varjoon.

Kolttsaamelaiset ovat edistäneet omia oikeuksiaan Suomen ortodoksisen kirkon toiminnassa. Seuraava kuultava kertoo, kuinka hän 1960-luvulla oli ensin mukana perustamassa Nellimin urheiluseuraa ja myöhemmin Koltta-asiain kannatusyhdistyksessä edistämässä kirkon ja kappelin rakentamista koltta-alueille:

Nellimissä hän oli paljon nuorta väkeä, paljon niitä nuoria miehiä. Ja sitten mietimme, että alamme perustamaan urheiluseuraa. Ensin ei ollut mitään paikkaa, missä kokoontua ja niitä kokouksia pidettiin aina jonkun talossa. Sitten aikaa myötä hommasimme oman talon. Se rakennettiin ihan talkoovoimin. Nellimössä oli se sahalaitos. Siinä hän oli kaikki nämä nuoret miehet töissä sahaamassa. Sitten ne hoksasivat, että saataisiinkohan me tuolta puita tuosta vaarasta, kysytään Metsähallitukselta. No nehan lupasivat. Me otettiin tuosta vaaralta niitä, kaadettiin ja ne traktorilla ajettiin sirkkeliin, ja tehtiin kerhotalo ihan uudesta tavarasta. Se oli vuonna 1967 muistaakseni.

Minähän olin sitten siinä kolttakannatusyhdistyksessä. Sieltä Rovaniemeltä oli niitä herroja ja metropoliitta Leo, hän oli siihen aikaan Oulun metropoliitta. Ensiksi Sevetin suunnalle tehtiin kaksi rivitaloa. Minä sitten [kokouksessa]käytin puheenvuoron ja sanoin, että nyt on jo toisten kylien vuoro. Tänne Nellimöön pitää rakentaa kirkko ja se pitää olla samanlainen kuin Petsamossa oli, mutta pienempi. Siihen astihan nellimiläiset olivat kulkeneet Ivalossa palveluksissa, ja joskus pappi kävi taloissa. Siihen nousi se hanke ja kirkkokin nousi. Minä kävin Metsähallitukselta kysymässä, että antaisiko Metsähallitus kolttayhdistykselle rakennuspuita. Joo, kyllä kolttalain mukaiset rakennuspuut saatte. Vuonna 1988 se vihittiin, ensiksi tsasounaksi. Sama kannatusyhdistyshän oli taustalla, kun rakennettiin Keväjärvelle tsasouna.

Kuultava on osallistunut myös Nellimin kansantanssi- ja perinneryhmän toimintaan parin vuosikymmenen ajan ja toiminut puheenjohtajanakin. Ryhmä aloitti toimintansa vuonna 1975, ja 2000-luvun alkupuolella tehtiin viimeisiä esiintymisiä. Ryhmä kävi esiintymässä ulkomailla, Suomessa osallistuttiin suuriin tapahtumiin, kuten Kaustisen kansanmusiikkijuhlille ja Helsingin juhlahviikoille, ja ryhmällä oli myös ystävyysseuroja.

Muutamit kuultavat kertoivat kokemuksistaan alkuperäiskansaliikkeessä 1970–1980-luvuilla. Vuonna 1975 Saamelaisneuvosto, joka on Suomen, Norjan, Ruotsin ja Venäjän saamelaisten yhteinen yhteistyöelin, liittyi World Council of Indigenous Peoples -järjestöön, mikä toi saamelaisliikkeelle kansainvälisiä vaikutuskanavia. Saamelaisliike kytkeytyi näin osaksi globaalia alkuperäiskansaliikettä, jossa myös tutkijoilla oli tärkeä rooli tietoisuuden lisäämisessä. Eräs kuultava kertoo näin:

Vuonna 1975 Saamelaisneuvosto tuli mukaan tähän World Council of Indigenous Peoples (WCIP), ja siellä Aslak Nils Sara oli varapuheenjohtaja. Utsjoella kävi näitä WCIP:n johtajia, Jose Carlos Morales ja he pitivät siellä luentoja tai oppitunteja kouluissa alkuperäiskansa-asioista, että myös lapset saivat kuulla niistä.

Tutustuin Saamelaisinstituutin ihmisiin. Ja minä pidin heitä hyvin suurella arvolla ja erittäin taitavina ihmisinä. Ja he sovinnollisesti edistivät asioita. Saamelaisinstituutti oli siinä saamelaistutkimuksessa mukana. Esimerkiksi Aslak Nils Sara tutki saamelaisia ympäristöasioita, ja Ole Henrik Magga jatkoi Israel Ruongin työtä.

Saamelaisliikkeessä ihmiset tapasivat, tulivat yhteen ja pääsivät keskustelemaan. Silloin oli erittäin turvallinen tila myös keskustelulle. Me emme koskaan puhuneet valtiosta, me puhuimme omista asioistamme ja siitä, miten niitä pitäisi edistää ja ottaa kaikki mukaan. Me rakensimme tiukkaa yhteenkuuluvaisuutta keskenämme. Kansan eteen me teimme paljon töitä. Se oli se niin kutsuttu mobilisaatio, saamelaisliike teki työtä dekolonisaation eteen.

Kuultavien mukaan yhdistystoiminnalla on ollut ja on edelleen keskeinen merkitys saamelaisten asioiden edistämässä. Kuultavat kertovat, että esimerkiksi saamelaisilla nuorisojärjestöillä on aktiivista yhteistyötä sekä pohjoismaisella että kansainvälisellä tasolla, aina YK:n foorumeita myöten. Järjestöjen kautta saamelaiset ovat tuoneet esiin kulttuuriaan, kieliään ja oikeuksiaan osana laajempaa alkuperäiskansojen yhteistyötä ja vahvistaneet yhteyksiä muihin alkuperäiskansoihin eri puolilla maailmaa.

Kuultavat tuovat esiin, että yhdistykset ovat ketteriä ja joustavia toimijoita, jotka pystyvät reagoimaan nopeasti ajankohtaisiin kysymyksiin ja tuomaan saamelaisten näkökulmia esiin poliittisessa päätöksenteossa. Ne tunnistavat palvelujärjestelmän aukkoja ja kehittävät uusia toimintamalleja, joista osa on myöhemmin vakinaistettu julkisen sektorin vastuulle.

Toimintaa kuitenkin rajoittaa vähäinen aktiivijoukko, uupumisen riski sekä resurssien puute: harvalla yhdistyksellä on omia toimitiloja tai palkattua henkilökuntaa, ja rahoitusta on haettava erikseen jokaista hanketta varten.

Kolmas sektori on välttämätön saamelaisen kulttuurin ja kielten elinvoiman edistäjä. Jotta yhdistysten työ voisi jatkua pitkäjänteisesti, kuultavien mukaan tarvitaan toimia, joilla turvataan niiden toimintaedellytykset ilman jatkuvaa epävarmuutta rahoituksesta.

3 Saamelaislasten vanhemmat pakkoaktiivismin paineessa

Saamelaisten lasten vanhemmat kertovat komissiolle saamenkieliseen opetukseen ja varhaiskasvatukseen liittyvistä haasteista. Kokemuksia jaetaan sekä saamelaisaluelta että sen ulkopuolelta. Vanhemmat käyttävät omia resurssejaan ja aikaansa järjestääkseen lapsilleen saamenkielistä varhaiskasvatusta ja opetusta.

Ensin he laittoivat lapsen suomenkieliseen päivähoitoon, vaikka me olimme sanelleet aikoja sitten, että pitää järjestää saamenkielinen hoito, ja sitä ei meinannut millään saada. Sitten viimein kun löysimme työntekijän, niin meillä oli mahdollisuus vähän painostaa, että meillä on työntekijä. Sitten kunta tietysti sanoi, että eivät he voi järjestää, kun ei ole koulutettuja työntekijöitä. Sitten kun selvisi, että lapsella on subjektiivinen oikeus päivähoitoon, niin sen jälkeen kunnan viranomaisen puolelta asia alkoi etenemään. En enää muista, käsittelivätkö he lautakunnassa asian, mutta muistan sen, että me olimme kauhean hankalia kunnalle.

Eräs vanhempi kertoo, että usein ensimmäinen haaste on löytää saamen kieltä osaava opettaja. Vanhemmat joutuvat usein hyödyntämään omia sosiaalisia verkostojaan, esimerkiksi sosiaalista mediaa, opettajan löytämiseksi:

Ja niin se sinä vuonna kävi, että me vanhemmat etsimme opettajan. Se löytyi. Ihminen oli nuori, joka oli kirjoittanut ylioppilaaksi muutama vuosi aikaisemmin. Hän tuli opettamaan tätä ryhmää. Se tietysti tarkoitti sitä, että eivät välttämättä kaikki halua laittaa opetukseen lastansa, kun ei ole kelpoista, ammattitaitoista opettajaa. Seuraava vuosi tuli, ja meillä oli sama tilanne saamenkielisen opetuksen kanssa. Taas samalla metodilla soitella, sosiaalisen median kautta kysellä

kaikkia ihmisiä, joita sattuu tietämään. Se on myös stressaavaa vanhemmalle, että voiko opetus jatkua.

Monet kuultavat kuvaavatkin, että lastensa kielellisiä oikeuksia puolustavat vanhemmat saavat ”hankalan ihmisen” leiman. Joskus pienessä yhteisössä vanhempi joutuu tarkkaan punnitsemaan, alkaako taistella lapsensa kielenopetuksen puolesta vai jättääkö taistelun taistelematta:

Kun asut pienessä yhteisössä ja joudut olemaan se hankala ihminen, joka taistelee oikeuksiensa puolesta, niin ihmiset helposti katkaisevat yhteydet sinuun. Jää hyvin yksin. Olet jonkinlainen hylkiö, eikä kukaan halua olla sinuun yhteydessä siksi, että olet niin vaikea ihminen. Ne ovat sellaisia asioita, joita ihminen joutuu punnitsemaan: olenko valmis siihen, että saan kritiikkiä joka suunnalta ja olenko valmis siihen, että kun minä taistelen, se voi vaikuttaa minun lapseni sosiaalisiin yhteyksiin myöskin. En ihmettele, että ihmiset eivät ala [taistelemaan] siksi, että he miettivät pääsevänsä helpommalla, kun antavat periksi.

Kuulemisiin osallistuneet saamelaislasten vanhemmat kuvaavat useita ongelmia koulujen ja kuntien kanssa. Niitä voivat olla esimerkiksi se, ettei saamen kielen tai saamenkielistä opetusta olla ylipäättään järjestetty, tai se, että opetusta on järjestetty epäkäytännöllisiin aikoihin, esimerkiksi iltaisin. Sen lisäksi joissakin tapauksissa saamelaislasten oppimisvaikeudet ratkaistaan erään kuultavan mukaan siten, että lapsi siirretään saamelaisluokista suomenkielisiin luokkiin:

Yksi ongelma on, kun koulujen pitää järjestää tukea, jos on oppimisvaikeuksia, mutta kun kouluilla ei ole osaamista, niin ensimmäinen tuki on se, että saamenkieliset lapset siirretään saamelaisluokista suomalaisluokkiin. Saamelaisalueella opetusasiat menevät aika hyvin, vaikka täälläkin on ongelmia, mutta saamelaisalueen ulkopuolella on kaikkein eniten ylenkatsomista. Erittäin usein tuntuu, että koulut eivät ole yhtään kiinnostuneita tai eivät välitä järjestää. Rovaniemen kaupunki on yksi hyvä esimerkki, että joka vuosi melkein siellä joutuvat vanhemmat keskustella. He eivät saa tietoa, miten opetus on järjestetty, ja siellä on paljon lapsia.

Eräs kuultava saamelaisen vanhempainyhdistyksen jäsen kuvaa, että työ ei lopu palvelujen perustamiseen. Vaikka saamenkielinen ryhmä tai luokka on saatu perustettua, sen säilyminen vaatii jatkuvaa seurainta:

Koen, että perheiltä vaaditaan paljon oma-aloitteisuutta, osallistumista ja monialaista tietämystä ihan jo lasten koulunkäyntiin liittyvien perusasioiden, kuten opetus suunnitelman, aikaansaamiseksi. Yhteistyö ja yhteisönä

keskusteluun osallistuminen on hieno asia, mutta perheiden ei voida olettaa tekevän koululle ja opettajille kuuluvaa pohjatyötä.

Saamelaisalueen ulkopuolella saamen kielen opetus ja varhaiskasvatus rajoittuvat useimmiten pohjoissaamen kieleen, jolloin inarin- ja koltansaamenkieliset lapset eivät saa opetusta omalla äidinkielellään. Saamelaiskäräjien ja Utsjoen kunnan luotsaama saamen kielten etäopetushanke pyrkii vastaamaan tähän järjestämällä etäopetusta kaikilla kolmella saamen kielellä koko Suomen alueella.

Saamelaisalueen ulkopuolella, varsinkin pääkaupunkiseudulla, saamelaislasten vanhemmat kertovat etenkin pitkistä ja hankalista välimatkoista, joita joutuvat sovittelemaan saadakseen saamenkielistä päivähoidtoa lapsilleen:

Kaupungin viranomaiset sanoivat, että tällä kertaa me voimme järjestää sen [saamenkielisen päivähoidon] Herttoniemeen. Kun pitää viedä lapsi sinne aamulla, niin se vienti sinne kestää puolitoista tuntia ja samoin sitten illalla hakeminen. Kaupungin viranomaiset käyttivät myöskin tällaista perustelua, että kyllä hän te saamelaiset olette tottuneet kulkemaan pitkiä matkoja. Minä sanoin kyllä hänelle, että ette te täällä kyllä hyväksyisi sitä, että kun valitsee omalle lapselleen lailla suojatun mahdollisuuden opetukseen, niin sitten sinulle jää vain kuusi tuntia aikaa tehdä töitä. Pitää valita päivähoidon ja oman uran välillä! Se on ihan selvää, että kuudessa tunnissa ei kovin paljoa kerkeä.

Jotkut vanhemmat pääkaupunkiseudulta muistelevat, kuinka ovat usein joutuneet aktiivisesti ottamaan yhteyttä niin kaupungin viranomaisiin, vähemmistövaltuutettuun kuin saamelaiskäräjiin edistääkseen lastensa saamenkielistä opetusta. Taistelllessaan oman lapsensa kielellisten oikeuksien puolesta vanhemmat tekevät myös töitä muiden lasten eteen. Samalla samojen asioiden edistäminen vuodesta toiseen luovat kuultavissa turhautumisen tunnetta ja epäilystä siitä, edistyvätkö asiat oikeasti:

Muistan kun vuonna 2013 pohjoissaamenkielinen kielipesä tuli tänne Helsinkiin. Hesarissa oli sivun kokoinen juttu siitä päiväkodista ja sanottiin, ettei ole vielä yhtään lasta. Se oli se hetki, kun mä otin puhelimen käteen ja soitin, että saan lapseni sinne. Jos totta puhun, niin helpommalla olisin päässyt, jos en olisi juttua nähnyt.

Tämä on ollut aikamoista taistelua ja unettomia öitä, että saat lapselle saamen kielellä mahdollisuuden käydä päivähoidossa, mahdollisuuden päästä kouluun ja jatkaa opintoja yläasteelle asti, ja toivottavasti siitä vielä pidempäänkin. Me

saatiin koululuokka tänne Länsi-Pasilaan, mutta siihen pitivät vanhemmat tehdä ihan hirveästi töitä. Olisin toivonut, että kaupunki olisi ottanut sen hoitaakseen.

Mä haluaisin, että sillä työllä, mitä mä teen, olisi vaikutus näihin, jotka tulevat perässä. Silloin se työ olisi sen arvosta. Mutta jos mä jo seitsemättä vuotta taistelen samoista asioista, joista mikään ei ole muuttunut, näille tuleville ykkösille, kakkosille, se tuntuu kaikista turhauttavimmalta. Kun meillä tulee vastaan joku ongelma tai haaste, ja mä nostan sen esille, niin näihin mun viesteihin ei vastata, meille ei pidetä niitä lupauksia, mitkä meille on annettu vanhempina tai vanhempainyhdistyksenä. Se kuormittaa. Jos sä joudut joka vuosi laittamaan palautetta samoista asioista ja niille ei tehdä mitään ja se ei näy missään, se turhauttaa.

Kuultavat toivat kuulemisissa esiin myös myönteisiä kokemuksia ja kertoivat havainneensa asennemuutoksia kaupungin viranomaisten toiminnassa. Eräs kuultava kertoo näin:

Kaupungin viranomaisten ajattelutapa on muuttunut. Ennen he aina käänsivät asiaa sinne päin, että minkä takia ei ole mahdollista. Nyt on alettu ajattelemaan toisella tavalla, että miten niitä mahdollisuuksia voi järjestää.

Useat vanhemmat kuvaavat, kuinka myös saamelaiskäräjälain uudistamista koskeva julkinen keskustelu ja aktiivinen kamppailu lain edistämisen puolesta veivät paljon voimavaroja ja vaikutti heidän jaksamiseensa vanhempina.

Se tarkoitti sitä, että se puoli vuotta kirjelmöitiin eduskuntaan kansanedustajille. Somessa päivystämistä oikomassa sitä disinformaatiota, mitä koko somemaailma on tulvillaan. Ja se, kun lapsi sanoo, että äiti voisitko sinä laittaa edes hetkeksi sen puhelimen pois, kyllä sinä voit elokuvan katsoa ilman, että sinä katsot sitä puhelinta. Se tuntuu pahalle, kun tajuat, että toisaalta se, mitä sä teet, niin sä teet sen lapsen vuoksi, koska sä toivot, että hän saisi ne oikeudet, mitkä hänelle kuuluu. Ja toisaalta sä koet ihan älyttömän huonoa omaatuntoa siitä, että sä et ole läsnä sille lapselle sen takia, kun sä yrität pitää huolta hänen oikeuksista. Ja tämä on asia, mitä yksittäiset vanhemmat tekevät, ja muutamat aktiivit, jotka ovat sitten ihania ja äänekkäitä, mutta meitä on tosi vähän.

Monet vanhemmat kertovat toivovansa, että he voisivat keskittyä vain olemaan lapsilleen hyviä vanhempia – ilman, että heidän täytyy samalla käydä jatkuvaa taistelua saamelaisten ja omien lastensa tulevaisuuden oikeuksien puolesta.

4 Saamelaisopettajien aktiivinen vastuunkanto

Samalla tavoin kuin saamelaisvanhemmat kokevat joutuvansa pakkoaktivisteiksi, myös saamelaisopettajat ovat usein saman paineen alla. Heidän työnsä ei rajoitu pelkästään opetukseen: heidän on jatkuvasti mietittävä esimerkiksi opetusmateriaalien laatimista ja sitä, miten oma oppilaitos voi mahdollistaa saamen kielten opiskelun, sekä tasapainoteltava vanhempien, oppilaiden ja koulun ristiriitaisten odotusten välillä. Tämä tuo opettajille merkittävää lisätaakkaa ja vastuuta saamen kielen säilyttämisestä.

Kuultavat nostavat esiin, kuinka saamelaisopettajilla on suuri työmäärä, jota ei usein huomioida palkassa. He käyttävät paljon aikaa opetusmateriaalien laatimiseen, saamen kielten opiskelun järjestämiseen ja oppilaiden sekä vanhempien tarpeiden huomioimiseen, mutta tämä ylimääräinen työ jää monesti tunnistamatta ja arvostamatta. Seuraavassa opettajat eri oppilaitoksista tuovat esille omia tuntojaan asiasta.

V1: Sitten on myöskin tämä saamenkielisten opettajien työmäärä, ala-asteelta yliopistoon saakka. Siitä aina puhutaan, mutta mitään ei tapahdu. Me olemme niin marginaaliryhmä, että meidän tarpeitamme ei nähdä. Olen melkein koko elämäni ajan ollut tekemisissä opetuksen kanssa, ja puhumme aina saamenkielisten opettajien työmäärän vähentämisestä kaikilla tasoilla, mutta siihen se jää.

V2: Minulla oli näitä sote-alan opiskelijoita. Joskus opetus alkoi siitä, että piti kysyä opiskelijoilta, minkälaisia työvälineitä heillä on työssään, ja millaisia sanoja tarvitaan. Sitten etsit tarvittavan sanan ensin. Mikä on tyrä ja mikä on liuska ja sellaisia, mitä ne ovat saameksi. Mikä on verikoe, verenpaine ja mikä on pyörätuoli. Ei ole vain se, että sinä suunnittelet opetuksen järjestämistä. Se saamen kielen opetus on hyvin raskasta, jos on paljon termistöä.

V3: Eihän meillä ole valmiita ja uudenaikaisia peruskoulun oppikirjoja ja digitaalisia oppimateriaaleja. Tietysti voimme näitä vanhoja oppimateriaaleja käyttää, mutta kun ne on suoraan käännetty suomesta saameen, niin ne ovat oppilaille vaikeita, eivät he tunnu ymmärtävän. Pitäisi olla sellaisia [kirjoja], että ne ovat suoraan kirjoitettu saameksi tai käännetty suomesta saameen niin, että ne ovat saamelaisen tavan mukaan sovitettu.

V4: On väärin, että emme voi Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa aloittaa kaikkien saamen kielten opetusta joka vuosi. Täytyy priorisoida sitä, mitä kieltä tänä vuonna opetetaan, ja kuitenkin on kysymys uhanalaisista kielistä. Meidän opetukses- tamme puuttuu myös vakinainen tarjonta saamenkielisille opiskelijoille, siis saamenkielinen tarjonta. Rahoittajat vaativat, että kurseja ei järjestetä, jos opiskelijoita on liian vähän. Olen yrittänyt kuvata sitä niin, että kun meillä on noin 2 000 saamenkielistä ihmistä Suomessa, niin jos vaaditaan 15 tähän äidinkielisten ryhmään, se on 0,75 prosenttia kaikkien puhujien luvusta.

Kuultavien mukaan saamenkielisten opettajien työtaakkaa lisää paitsi opetusmateriaalien puute myös oppilaiden heterogeeninen kielitaito, erityisesti varhaiskasvatuksessa ja peruskoulussa. Luokissa voi olla lapsia, jotka hallitsevat saamen kielen hyvin, mutta myös niitä, jotka eivät vielä osaa sitä kunnolla esimerkiksi kielipesä- tai kaksikielisen taustan vuoksi. Tämä asettaa opettajille suuria pedagogisia haasteita ja vaatii opetuksen jatkuvaa sovittamista eritasoisten oppilaiden tarpeisiin ilman riittäviä resursseja ja tukea. Eräs kuultava kertoo aiheesta näin:

Oli varhaiskasvatusryhmä. Se opettaja ei puhunutkaan lapsille saamea, ja ne oppilaat tulivat meidän [saamenkieliseen] luokkaamme joillekin tunneille. Kun meidän oppilaat huomasivat, etteivät he ymmärtäneet, niin he alkoivat puhua heille suomea. Ja sitten se kieli kääntyi suomeksi.

Ei riitä, että lapsille opetetaan saamea, mutta pitää opettaa sillä tavalla, että lapset ovat niitä, jotka vievät kieltä eteenpäin. Ei vain se, että minä opin, vaan että vien myös eteenpäin. Tämän asian kanssa on pitänyt paljon taistella ja se vei meiltä paljon voimia. Meillä on suuri huoli saamen kielestä, omasta äidinkielestämme.

Joissakin tapauksissa asiat voivat mennä juuri päinvastoin. Varhaiskasvatuksessa luodaan vankka perusta saamen kielelle, mutta koulussa kielitaito huononee:

Varhaiskasvatuksessa teemme kovasti töitä, että säilytämme saamen kielen taidon lapsilla, Kun lapset menevät kouluun, niin lasten kielitaito heikkenee. Se trendi on sellainen. Se ihan säikähdytti. Ensimmäisestä luokasta tai oikeastaan esikoululuokasta lähtien se heikkeni paljon. Lapsille tulee kömpelöitä lauserakenteita, ja se tulee kömpelömmäksi ja kömpelömmäksi, mitä vanhemmaksi lapsi tulee.

Kuultavat kertovat, että myös yliopisto- ja keskiasteella opiskelijoiden suuret tasoerot saamen kielessä vaikeuttavat sopivien ryhmien muodostamista. Tämä tekee tuntien suunnittelusta haastavaa, eikä opettajalla ole aina mahdollisuutta räätälöidä opetusta siten, että oppilaat hyötyisivät siitä parhaalla mahdollisella tavalla.

Opettajille säilyttyy usein myös paljon vastuuta, joka kuuluisi vanhemmille, esimerkiksi keskustelut siitä, onko lapsen kielitaito riittävän hyvä saamenkielisen opetuksen seuraamiseen. Nämä tilanteet kuormittavat kuulemisiin osallistuneita opettajia ja vaikuttavat heidän työhyvinvointiinsa, sillä heidän on samalla sovittava opetusta oppilaiden erilaisiin kielitaitoihin ja huolehdittava lasten kielten oppimisen ja kehityksen tukemisesta. Pitkään opettajana toimineen kuultavan mukaan tilannetta vaikeuttaa se, ettei ole virallista ja vakiintunutta käytäntöä siitä, miten lapsen kielitaitoa tulisi arvioida tai miten asiaa koulun puolelta tulisi hoitaa:

Täällä on paljon erilaisia näkemyksiä kielen osaamisesta eli mitä perheet ajattelevat siitä, minkälainen kielitaito heidän lapsillaan on. Sitten he laittavat lapsensa väärään luokkaan, koska he ajattelevat, että heidän lapsensa osaa saamea, hehän ovat olleet saamenkielisessä päivähoitossa. Ja sitten tulee suomenkielisiä näihin (saamenkielisiin) luokkiin.

Se on ollut minun suurin haasteeni viime aikoina. Olen yrittänyt pysytellä asiallisena sen suhteen, koska se on työasia. Minun pitää kertoa vanhemmille, että sinun lapsesi ei tunnu kuuluvan saamenkieliseen luokkaan, koska hän ei ymmärrä, mitä minä opetan. Hän ymmärtää kyllä, jos sanon että pitää siirtyä jonnekin, lähdetään pukeutumaan, nyt on ruokailu, mutta jos opetan kouluaineita, niin kielitaito ei ole riittävän hyvä, että hän kykenisi oppimaan. Olen sellaisia joutunut kertomaan vanhemmille.

Siitä saa vihaa päällensä, ja se on hyvin raskasta. Olen monesti miettinyt sitä, että mikä se minun roolini on ja mikä on koulun rooli. Että pitäisikö koulun kehoittaa vanhempia miettimään sitä, että jos lapsella ei ole niin hyvä kielitaito, hän ei välttämättä kuulu sinne saamenkieliseen luokkaan. Meillä ei ole kielitestejä. Me emme ole ratkaisseet, että miten me kehotamme vanhempia valitsemaan, mihin luokkaan lapsi kuuluu tai mihin luokkaan lapsi laitetaan.

Opettajat kertovat myös, että joissakin kouluissa saamen kielten opettajat eivät saa samaa arvostusta kuin muut opettajat, ja heidän näkemyksensä saatetaan sivuuttaa. Vanhempien tavoin opettajat ovat turhautuneita siihen, että saamen kielten edistäminen ja juurruttaminen koulumaailmaan jää usein saamelaiden itsensä vastuulle, kun oppilaitokset eivät ole riittävän sitoutuneita kielen aseman vahvistamiseen.

5 Lopuksi

Kuultavien mukaan monet saamelaiset kokevat joutuvansa harjoittamaan pakkoaktivismia, jossa he kantavat vastuuta asioista, joiden tulisi kuulua viranomaisille. Kokemus yhdistää työntekijöitä, yhdistysaktiiveja, vanhempia ja opettajia.

Yhdistysaktiivit kertovat tekevänsä työtä niukoilla resursseilla, jotta saamen kieli ja kulttuuri säilyisivät elinvoimaisina. Vanhemmat kuvaavat käyttävänsä runsaasti omaa aikaa ja energiaa järjestääkseen lapsilleen saamenkielistä varhaiskasvatusta ja opetusta. Usein he joutuvat näin vaatimaan kunnilta oikeuksia, jotka ovat jo lakiin kirjattuja.

Opettajien työmäärää lisää opetusmateriaalien puute ja oppilaiden vaihteleva kielitaito, erityisesti varhaiskasvatuksessa ja peruskoulussa. Kielen osaamiseltaan heterogeeniset ryhmät ja vastuu lasten kielivalinnoista kuormittavat opettajia ja vaikuttavat heidän työhyvinvointiinsa.

Kuultavien kertomuksissa toistuu tunne siitä, että saamelaiset joutuvat jatkuvasti tekemään ylimääräistä työtä kielensä ja kulttuurinsa säilyttämiseksi, ja usein ilman sitä, että heidän panostaan tunnustetaan tai arvostetaan.

LÄHTEET

Lehtola Veli-Pekka 2025. *Kenen maa, kenen ääni? Saamelaisten ja suomalaisten suhteet esihistoriasta nykypäivään*. Helsinki: Gaudeamus.

Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.

15 ”Se on tosi vaikeeta olla ihan kokonaan itse” – Sateenkaarisaamelaiset

Totuus- ja sovintokomission kuulemisissa käydään pohdintaa siitä, mitä on kuulua seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön saamelaisyhteisössä. Henkilökohtaisten kokemusten ohella kuultavien pohdinta koskee saamelaisyhteisön asenne- ja arvomaailmaa sekä sen taustaa historiassa ja suomalaisen yhteiskunnan keskellä.

1 ”Aina meitä on ollut”

Kuultavat korostavat, että sateenkaari-ihmisiä on ollut saamelaisyhteisössä aina. Menneisyyden saamelaisyhteisön he kuvaavat tässä suhteessa nykyistä avarakatseisemmaksi:

Kyllähän aina sateenkaarisaamelaisia on ollu olemassa. Aina.

Kun alat tunnistaa, niin kyllähän niitä alkaa rivien välistä löytää, eri runouksista ja kaikesta. Jos ajatellaan saamelaista maailmankatsomusta, nii kyllä mä aatellen, että siellä on hyvin paljon semmosta, mikä todellakin tukee enemmän sitä, että ei ole mitään tiettyä yhtä binääriä. Tästä mä olen puhunut myös muiden sateenkaarisaamelaisten kans, että eiks ennen ollut vähän enemmän silleen, et ihmiset tekee semmosia töitä, missä ne on hyviä. Eikä ole samalla lailla ollut semmosta sukupuolijakaumaa, että no niin, naiset sinne kotitöihin ja miehet sinne ulos.

Muutos on kuultavien mukaan tullut kolonialismin ja kirkon opetuksen mukana:

Jos ajatellaan aikaa ennen aktiivista kolonisaatiota, kuten vaikka aktiivista kirkon tuomien arvojen pänttäämistä ajatukseen siitä, että on mies, joka on parempi kuin nainen, ja että on vain kaksi sukupuolta, kahdenlaista ihmisyyttä. Ja sehän ei missään nimessä ole totta, niin mä haluaisin aatella, että ennen tätä aikaa on ollu paljon avarakatseisempi näkemys, mikä tulee luonnosta. Ja luonnossa kaikki on erilaisia, siellä ei ole tämmöstä arvojärjestelmää, binääriä, ei oo jotain tiettyä lokeroa tai jotain.

Silloin kymmenisen vuotta sitten, kun alettiin puhumaan enemmän LGBTQ-saamelaisten oikeuksista, niin jotkut tutkijathan sano, että ennen vanhaan meillä on

ollu paljon joustavampi se käsitys, että on sallittu ja siedetty. Yks tutkija sano, et on siedetty sitä, että ihmiset nyt vaan on. On sanottu, että tuo nyt on tuommonen, ja mikäs siinä. Se on meidän yhteisön jäsen. Mutta että onko sitten kaikki nämä, mitä on kolonialismin ja valtioitten kontrollin tullessa meidän päälle, niin muuttanu. Niin, ja kirkon.

Esimerkkinä menneisyyden saamelaiskulttuurista, jossa sukupuolijajattelu ei ole ollut erityisen normitettua, kuultavat tuovat esiin saamenpuvun kehityksen.

Joku gáktikin, miten se on sukupuolitettu nykyään. Tai miten se on muuttunut nii selkeesti, että on miesten gákti ja naisten gákti ja on vaan nää. Koska ennenhän on ollu enemmän silleen samoja, kaikki on ollu saman pitusia, ei ollu semmosta sukupuolta, ja sitten ne on alkanu kehittyä.

2 Hyväksyvä ja hyljeksivä hiljaisuus

Nykytilanteen kuultavat kuvaavat toisenlaiseksi. Seksuaali- ja sukupuoliormeista poikkeamiseen kytkeytyy saamelaisyhteisössä vahva tabu:

Mutta sittenhän tässä on, jos miettii, että on niin vaikea kuvitella semmosta aikaa, että mitään näitä struktuureja ei olisi. Että kaikki nekin ajat me tiedetään, että on vaikka ollu meillä oma luonnonusko, ja on ollu parantajia, on käyttörumpua. Se tuntuu niin valtavan kaukaiselta, että mitä se ajattelu on ollu sillon. Ja että mitä se on voinut olla, mutta ehkä tässä on tullut kaikenlaista, ja jotenkin ehkä sitten unohtuu se, että on suvaitsevaisuutta monenlaiseen. Mutta sen mie kyllä sanon, että minusta meidän yhteisössä kyllä suvaitaan, että jokainen saa olla tyyppinä semmonen kuin on. Että semmosta me kyllä suvaitaan, jos joku on vähän erikoinen tyyppi.

Että no, se nyt vaan on tuommonen tyyppi, ja se on silti tosi tärkeä osa yhteisöä. Se on minusta hieno puoli, mutta mistä ne tulee sitten ne ajatukset, että vaikka homomiehiä ei suvaita tai mitä se nyt aina onkaan, niin ne tuntuu kyllä tosi raskaalta. Ja siis varmaan nyt on sitten miljoona muutakin tabua, mut nää nyt tulee päällimmäisenä mieleen, ja näit on miettiny, koska on niitä lähipiirin nuoria, jotka ei pysty avoimesti vielä olemaan, mitä ovat, tai jos ovat, niin sitten vähän kohtaaavat kulmien kohottelua ja semmosta. Niin se huolettuu, että milloin me voidaan muuttua.

E erityisen vahva tabu on kuultavien mukaan perinteisten elinkeinojen sukupuolittunut arvomaailma:

Me ollaan tosi konservatiivisia niissä asioissa vielä. Ja mulla on lähipiirissä, suvussa joitaki nuoria, joilla on erilainen kokemus omasta sukupuolesta kuin se, mihin he on syntynyt, tai heillä on tästä normista poikkeava seksuaalisuus. Niin kyllä he joutuu tosi paljon tekemään sen kanssa töitä, ja kohtaamaan ennakkoluuloja. Ja sitten mie luulen, että se on helpompaa vaikkapa naisilla. Meidän isoin tabu Suomen puolellahan on, että meillähän ei ole juuri ketään julkihomoja. Ja täytyyhän totta kai niitäkin olla, ja me tiedetään, että niitä on. Ja mikäs siinä. Mutta varsinkin perinteisten elinkeinojen piirissä, missä on semmonen tosi ahdas mieskuva, se on tosi vaikeaa, että se saamelaisen miehen kuva on niin kapea. Siinä on yksi tabu. Mie en ees tiedä, että miten tämmöstä alat keskustelemaan. Enkä mä nyt tarkoita, et pitäis olla poikkeava sukupuoli- tai seksuaalikäsitelmä normaali, vaan ihan yleisesti, että se on aika semmonen kapea se saamelaisen miehen kuva ja se ideaali.

Maskuliinista sukupuoli-ihannetta kuvataan hallitsevaksi varsinkin poronhoitajayhteisössä. Eräs kuultava toteaa, että Norjassa tilanne on vielä kärjistyneempi. Poronhoitajien joukossa on sateenkaari-ihmisiä, mutta asiasta ei puhuta:

Kun on ollut kautokeinolaisten kanssa paljon tekemisissä, ni on huomannut, miten toksinen maskuliinisuus on siellä tosi vahvaa. Mä tunnen sieltä päin sateenkaari-ihmisiä, ja myös Karasjoelta sateenkaari-ihmisiä, että miten siellä on erityisen vaikeaa etenkin Norjan puolella olla sateenkaari-ihminen. Ja ei pelkästään siellä, mutta siellä se hierarkia poronhoitokulttuurissa on vielä hirvittävän paljon korostuneempi kun täällä. Että sä et ole ihminen, ja ihmiset lopettaa puhumisen sulle, jos sulla ei ole poroja. Mä oon kuullut tällasia juttuja. Ja sitten ajattelee, että sä oot sateenkaari-ihminen tommosessa. Ja siis onhan Suomen puolellakin sateenkaari-ihmisiä tai ihmisiä, jotka men who sleep with men, erityisesti täällä, kun mun mielestä toi on miehisyyteen liittyvä asia. Poronhoitajia, jotka ovat sateenkaari-ihmisiä, suomalaisia ja saamelaisia. Tiedän tämän faktan.

Seuraava kuultava kuvaa tilannetta, jossa on päällisin puolin suvaitsevaisuutta, mutta suvaitseminen perustuu vaikenemiseen. Saa olla, kunhan asiasta ei puhuta:

Kyl mä tiedän Suomen puoleltakin ihmisiä, jotka on avoimesti ollut trans tai queer tai jotain, niin ei se heidän kokemus ole se, että heidät olisi jotenkin hyväksytty. Ja sen takia ne ihmiset muuttaa pois, monet. Ja sitten joitakin tarinoita, jotka ei välttämättä ole Suomen puolelta, että perhe saattaa tietää. Ja sit on vastakkaisia tarinoita, mitä mä oon kuullu. Vaikka, että joku vanhempi poromies oli, että aa, no sehän on hyvä sitten, et on kaks miestä, niin sitten on helpompi. No on se vähän silleen slightly toxic. Silleen, että okei, eikö naiset muka pysty. Mutta mä

ymmärrän sen ajatusmaailman, että tavallaan lihasmassalta, että pystyy, ehkä jaksaa jotenkin paremmin olla porohommissa.

Raskaista hommista hän varmaan puhui. En mä voi yleistää tietenkään, miten se menee. Mutta että kyllä ollaan tiedetty, et hän on tämmönen joku, mikä se on se sana, no että elää yksin ja näin. Mutta että kuinka yksinäistä se elämä sitten on ollu. Mitä tapahtuisi, jos joku tulisi, että no tässä on tää "Mihkael Mahte" tuolta Altasta. Mutta että mikä se poronhoitajien reaktio semmoseen olisi, jos sä olisitkin avoimesti yhtäkkiä. Että mua tää nyt ei kosketa.

Kuultava kuvaa, miten saamelaisyhteisön hiljaisuudella voi olla kaksi puolta. Toisaalta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluva voi sen suojissa elää hyväksyttyinä, toisaalta se sisältää hyljeksintää:

Mä oon saanut joitain ihmisiä, jotka on hyväksynyt. Ja se hiljanen hyväksyntä verus ollaan voitu hyväksyä myös hiljaisuudella. Mutta sitten toisaalta, sitten sä et koskaan tulis tietämään sitä, että hyväksytäänkö sut oikeasti, kun siitä ei koskaan puhuta. Niin sen takia siinä on semmonen suuri ristiriita, että mitä siihen kaikkeen kätkeytyy, siihen hiljaisuuteen. Onko se hyväksyntää vai onko se hyljeksyntää.

Puhumattomuuden raskas puoli on, että se kätkee sisäänsä paljon yksinäisyyttä:

Ja sitten mä oon kuullut, että jotkut elää aika semmosta, ja siis nää on nuoria ihmisiä. Nää ei oo siis vanhoja ihmisiä, vaan siis mä puhun nyt 20–50-vuotiaista ihmisistä, joita mä tiedän ympäri Saamenmaata. Ihmisiä, jotka elää tosi surullista elämää sen takia, että ne ei voi olla omia itsejensä. Eikä ne ees tee sellasta, että ne lähtis sieltä kylästä mihinkään hellustelemaan, vaan ne on vaan siellä. Eihän, siellä ne möllöttää kotona yksin, et onko siellä sitte kivaa. Se on niin surullista, niin sen takia mä en ihan purematta niele sitä, että se hiljaisuus olisi jotenkin hyvä juttu.

Ne kuultavat, jotka ovat avoimesti sateenkaarisaamelaisia, kertovat kokeensa, että heidän olemassaoloaan ei aina haluta tunnistaa saamelaisyhteisössä. Eräs kuultava kertoo, ettei oman perheen kanssakaan voi olla avoimesti queer. Toinen kokee, ettei hänen omaa työtään oteta vakavasti sen vuoksi, että on sateenkaarisaamelainen:

Saamelaisyhteisön sisällä mä koen, että mua ei oteta tosissaan tai että se on jotenkin vähempiarvoista tai jotain. Ja ihan saamelaisyhteisön sisällä on paljon ihan vaan hiljaisuutta ja semmosta, että esitetään, että mua ei ole olemassakaan, koska se on tabu ja jotain. Ja sitten toisaalta ihmiset kommentoi, että et sä voi olla

oikeasti saamelainen, kun sä näytät tolta. Tai et sä voi olla saamelainen, koska sä oot myös sateenkaari-ihminen.

Saamelaisyhteisössähän se on aika vaikea asia. Mä olen ainakin kokenut, että en mä mun oman perheen kanssakaan voi olla kovin avoimesti queer. En voi ilmaista olevani muunsukupuolinen tai en voi pitää gáktia. Kyllä se on aika sukupuolittunut, semmoista heteronormatiivista, se sellainen yleisajatus.

Jotkut kuultavat ovat kohdanneet sulkemista ulos varsinaisesta saamelaisyhteisöstä. *”Että ei voi olla homo ja saamelainen kumpaakin, et pitää päättää”*, kuten erään kuutavan on annettu ymmärtää.

Kokemus kytkeytyy myös kieleen. Sille, mikä on tabu ja vaikenemisen piirissä, ei saamen kielessä ole omia sanoja. Itse kieli vaikenee ja korostaa ulkopuolisuutta. Kieli, jolla sateenkaarisaamelaiset voivat puhua itsestään, kuten homoseksuaalisuus, muunsukupuolisuus ja queer, on peräisin muualta, etelästä, valtakulttuurista. Seuraavat sitaatit ovat ryhmäkuulemisen keskustelusta, jossa ovat mukana kuultavat V1, V2 ja V3:

V2: Mutta teiltä halusin kysyä, että koettekste sellasta, että saamelaisyhteisön sisällä sateenkaarisaamelaisuus ja se seksuaalinen suuntautuminen ja identiteetti kaikilla tasoilla, että se on jotenkin semmonen konsepti, joka ei oo sitä saamelaisuutta?

V1: Joo, mä koen.

V2: Koska siihen liittyy se, että vaikka queer ja vaikka ihan termit, kun kaikestahan puhutaan termeillä ja sanoilla, ja ne tosi paljon ohjaa sitä, että miten puhutaan asioista, niin kun saamen kielessä ei olla puhuttu, koska se on tabu, niin ei oo puhuttu suoraan niillä sanoilla.

V1: Nii, tai vaikka saamen kielessä, että lainasanojen kautta määritellään.

V2: Että kun mä käytän lainasanoja, niin sitte jotenkin koetaan, että näiden lainasanojenkin kautta se on vähän sitä muuta, sieltä etelästä tulevaa tämmöstä jotakin, ei oo täällä niinku ytimessä.

V3: Kyllä mulle on ihan suoraan myös sanottu, että joo, tää on Helsingistä tänne tuotu konsepti, että se ei oo oikee asia.

Asetelma kääntyy näin vastakkaiseksi sille, minkä kuultavat toisaalta kuvaavat historiallisena kehityksenä. Sen mukaan sallivan ja sukupuoli-identiteetiltään joustavan saamelaisuuden muuttivat etelästä, kirkosta ja valtayhteiskunnasta tulevat ahtaat normit. Tämän hetken kokemuksessa saamelaisyhteisössä vallitsevat ahtaat normit, ja niiden kyseenalaistamisen nähdään olevan etelän ja valtayhteiskunnan perua.

Kuulemisissa myös tulkitaan saamelaisyhteisön sisäinen vaikenemisen kulttuuri suojautumiseksi ulkopuolelta tulevaa painetta kohtaan. Koska saamelaiset joutuvat puolustamaan omia oikeuksiaan ja omaa olemassaoloaan, oman yhteisön sisäisten vaikeiden kysymysten käsittelylle ei ole tilaa. Samalla se korostaa ”oikean saamelaisen” ideaalia. Tästä keskustellaan myös seuraavassa ryhmäkuulemisessa, jossa ovat mukana keskustelijat V1 ja V2.

V2: Olen itsekin kokenut sitä, että vaikea kävellä kylillä. Kailottaa siellä, että on queer, tai sillee, ettei tarvitse piilottaa mitään. Se on vaikeaa siellä Saamenmaalla. Mä olen miettinyt, mistä se tulee. Ehkä se tulee siitä, että on ylipäättään vaikeaa ja se kolonialismi on niin syvällä ihmisissä ja sitten se työ kestää kauan. Ehkä varmaan sen takia sitä on, että siellä on aina joku syy, että miksi vaikka on homofobiaa.

V1: Niin, kyllä mä olen huomannut sellaista, tai kokenut, että siihen ehkä liittyy sellaista, että pitää olla mahdollisimman jotenkin huomaamaton, tai ei voi erottua. Pitää olla sellainen hyvä saamelainen... Niin ehkä se queer-kysymys liittyy aika paljon tämmöiseen yleiseen ilmapiiriin, että se on aika kärjistynyt ja paljon vastakkainasettelua. Poliittinen tilanne on aika vaikea sekä siellä Saamenmaalla saamelaisten kesken ja Suomen yhteiskunnassa, niin tuntuu, että siinä on niin monta asiaa, mitkä puristaa, että ei ole tilaa myöskään sille queerhoodille. Paine mahtua siihen, olla täydellinen, on niin iso.

3 Monikerroksinen ulkopuolisuus

Kaupungeissa asuvat sateenkaarisaamelaiset kertovat kuulemisissa monikerroksesta vieraudesta ja ulkopuolisuudesta:

Ja sitten jotenkin, joku tommonen epävarmuus ja ulkopuolisuus, just saamelaisyhteisössä ja varsinkin Saamenmaalla ollessa tulee tietysti monesta syystä, tai siitä just, että ei oo niin kiinni kulttuurissa, ei oo kasvanu siellä ja ei tunne kaikkia, ja sitten siitä, että on queer-ihminen, että on monella tapaa ulkopuolinen olo.

Jos olisi kasvanut siellä ja olisi enemmän kiinni kulttuurissa, niin ei olisi niin paljon pelkoa jostain queerfobiasta.

Tai siis varmasti myös olisi, koska toisaalta se myös jotenkin tuo turvaa, että ei oo kasvanu siellä. Ei oo nähnyt sellasta tosi suoraa ja hirveätä queerfobiaa, mitä siellä yhteisössä on. Mutta toisaalta olisi itsevarmempi olo siitä, että kuuluu sinne yhteisöön kulttuurin puolesta. Ehkä uskaltaisi myös tuoda enemmän itseään esille ja sellasia queer-asioita esille.

Epävarmuus omasta paikasta saamelaisyhteisössä saa kuultavan varomaan esiintymistään Saamenmaalla. Kyseessä on yksi kerrostuma sateenkaarisaamelaisuuden ympärille rakentuneesta vaikenemisen maailmasta. Sen lisäksi, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen olemassaoloa Saamenmaalla varjostaa kulttuurinen hiljaisuus, myös he itse voivat kokea joutuvansa vaikenemaan omasta asiastaan:

Tuntuu vaikealta alkaa tehdä jotain sellasta työtä, että toisi queer-oikeuksia ja yleisesti queer-ihmisiä esille Saamenmaalla, koska on niin epävarma olo omasta kulttuurisesta suhteesta ja tulee pelko, että nyt mä oon kolonisoitu länsimäinen, joka tulee tänne puhumaan jostain queeriudesta. Vaikka sehän on aina ollut myös saamelaisessa kulttuurissa ja saamelaisyhteisössä. Niin sellasia epävarmuuksia.

Kun kulkee siellä jossain Saamenmaalla tai saamelaisyhteisössä, on epävarma ja pelokas olo. Ja on ristiriitainen olo, koska koen, että mä en haluaisi olla Helsingissä ja mä haluisin muuttaa sinne ja olla enemmän yhteydessä kulttuuriin ja olla enemmän kiinni jossain saamelaisyhteisössä. Mutta samaan aikaan mä tiedän, että ei se olisi mulle turvallinen paikka queer-ihmisenä.

Kuultavat kuvaavat ristiriitaa, joka nousee kahdenlaisesta identiteetistä: siitä, että on samanaikaisesti saamelainen ja sateenkaari-ihminen. Seuraava kuultava kertoo tuntevansa yhteenkuuluvuutta yhtäältä saamelaiseen yhteisöön ja toisaalta suomalaiseseen queer-yhteisöön:

Se on jotenkin surullista, että on turvallisempaa joidenkin valkoisten suomalaisten queer-ihmisten keskellä kuin saamelaisten keskellä. Mutta taas saamelaisten keskellä on turvallisempaa liittyen jotenkin siihen saamelaisidentiteettiin, että ei koe vaikka rasismia.

Ristiriita saa kuultavan toteamaan seuraavasti:

Jotenki mä haaveilen siitä, että voisin olla joku ihan random, joku valkoinen suomalainen cis-hetero teinijantteri jossain Janakkalassa, enkä miettiä mitään muuta kuin jotain mopoja.

Kuultavat kertovat saavansa tukea omasta ”elävästä ja hyvinvoivasta” Sateenkaari-saamelaiset-yhteisöstään ja Sápmi Pride -tapahtumasta. Eräs kuultava kertoo näin:

Mutta on meitä, ja pidetään yhteyttä yksityiselämässä ja yksityisesti, mutta myös organisoidusti. Mä olen ollut tekemässä Sápmi Pridea tänä vuonna, ja mä en tiedä onko se miten legit järjestönä, mutta on olemassa jollain tasolla. Saadaan tukea toisiltamme ja se on tosi iso apu. Se on kyllä ollut musta ihanaa, että on niin paljon queer-saamelaisia ympärillä, ja on jotenkin sellainen, että kyllä meitä on. Se on kyllä ollut tärkeä varsinkin siellä pohjoisessa käydessä, kun on jossain saamelaispaikassa, niin se on tosi vaikeeta olla ihan kokonaan itse.

Tukea haetaan myös pohjoismaisista queer-verkostoista, mutta ne ovat hajanaisia.

Psykososiaalisen tuen ja vertaistuen tarve tulee kuulemisissa selkeästi esiin. Katse kohdistuu myös valtiovaltaan: voiko vähemmistön vähemmistö saada sitä kautta tukea oikeuksiensa vahvistamiseen? Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön (Uvjj - Uvja - Uvja) merkitys nähdään erityisen tärkeänä.

4 Lopuksi

Sateenkaarisaaamelaisten tilanne tulee kuulemisissa esiin kahdella tavalla.

Se esiintyy yhtäällä kysymyksenä siitä, miten saamelaisyhteisössä vaikuttava maskuliininen, vahvasti sukupuolia normittava kulttuuri vaikuttaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin. Kulttuuri saattaa hiljaisuudessa hyväksyä moninaisuutta, mutta samalla hiljentää ja painaa näkymättömiin ja yksinäisyyteen. Tällaisen kulttuurin juuret nähdään kolonialistisessa perinnössä.

Toiseksi tilannetta käsitellään avoimesti sateenkaari-identiteettinsä esiin tuoneiden saamelaisten kokemuksena. Tästä kertovista kuultavista suuri osa on nuoria aikuisia ja elää saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Se, että sateenkaarisaaamelaisten oma kokemus nousee nuoremman sukupolven taholta ja etelässä, kuvastaa kertomuksissa esiin tullutta kuvaa saamelaisyhteisön ristiriitaisesta suhtautumisesta sukupuolinnormeista poikkeamiseen. Kokemus sisältää moninkertaisen ulkopuolisuuden: yhtäältä ulkopuolisuus saamelaisyhteisössä sateenkaari-ihmisenä, toisaalta ulkopuolisuus suomalaisyhteisössä saamelaisena.

Suomalaisen valtakulttuurin katse saamelaisiin on kolonialistisen yhdenmukaistava. Sen luomien paineiden keskellä saamelaisessa yhteisössä koetaan olevan niukasti tilaa seksuaalisen ja sukupuoli-identiteetin moninaisuudelle.

Ristiriitojen keskellä eläminen on kuluttavaa. Saamelaisten keskustelussa käytetään usein ilmausta ”vähemmistöstressi”. Sateenkaarisaamelaisilla, vähemmistön vähemmistöllä, vähemmistöstressi on monitasoinen. Sápmi Pride -tapahtuma ja Sateenkaarisaamelaiset-yhteisö ovat heille tärkeitä. Ne voivat vahvistaa omaa identiteettiä sekä saamelaisena että sateenkaari-ihmisenä, ja ovat tuoneet näkymättömissä ja puhumattomissa olevaa inhimillistä todellisuutta näkyväksi ja puhumisen piiriin.

16 ”Onko sinulle parempi puhua näistä asioista saamen kielellä?” – Saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset sosiaali- ja terveyspalvelut

Saamelaisten hyvinvointi kietoutuu syvästi kieleen, kulttuuriin ja yhteisöllisyyteen. Kun näitä yhteyksiä ei tunnisteta palvelujärjestelmässä, seurauksena voi olla syrjäytymistä, pahoinvointia ja luottamuksen menetystä.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalveluiden saatavuus ja laatu ovat keskeisiä tekijöitä yhdenvertaisten palveluiden toteutumisessa. Nämä palvelut eivät ole ainoastaan kielellisiä kysymyksiä, vaan ne liittyvät olennaisesti potilasturvallisuuteen ja perusoikeuksien yhdenvertaiseen toteutumiseen.

Sote-uudistus toi mukanaan lainsäädännöllisiä muutoksia, joilla on vaikutusta saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämiseen. Uudessa laissa⁶ tunnustetaan asiakkaan oikeus käyttää saamen kieltä tietyissä palveluissa, erityisesti saamelaisten kotiseutualueella ja niissä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolissa yksiköissä, jotka Lapin hyvinvointialue on osoittanut saamelaisten kotiseutualueen asukkaiden käytettäväksi. Lapin hyvinvointialueella on voimassa olevaan lainsäädäntöön perustuva erityistehtävä saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämisessä ja kehittämisessä palvelutarpeiden mukaisesti. Muilla hyvinvointialueilla omakielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluja ei ole.

---

6 Laissa sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021, erityisesti 4 §) todetaan, että sosiaali- ja terveyspalveluissa on turvattava asiakkaan oikeus käyttää saamen kieltä saamelaisten kotiseutualueen kunnissa sekä tietyin edellytyksin myös Lapin hyvinvointialueen muissa yksiköissä. Saamenkielisten oikeus käyttää omaa kieltään sosiaali- ja terveyspalveluissa perustuu myös saamen kielilakiin (1086/2003), potilaslakiin (785/1992) sekä sosiaalihuoltolakiin (1301/2014).

Tässä totuus- ja sovintokomission kuulemisraportin luvussa kuultavat kertovat kokemuksiaan pääasiassa saamelaisalueen ja Lapin läänin sosiaali- ja terveystalvluista sekä siitä, mitä niihin liittyvät kielelliset ja kulttuuriset oikeudet tarkoittavat käytännössä ja miten ne toteutuvat arjen palvelutilanteissa.

1 Varjot matkassa: taakkasiirtymät ja puhumattomuus

Monet kuultavat puhuvat siitä, että saamelaisessa yhteiskunnassa ja yhteisöissä valitsee puhumattomuuden kulttuuri. Vaikeista asioista vaietaan sen sijaan, että niistä keskusteltaisiin avoimesti. Vaikeneminen saattaa hetkellisesti tuntua helpommalta kuin asioiden käsittely, mutta pitkällä aikavälillä se voi aiheuttaa väärinkäsityksiä ja pahaa oloa. Monet kipeät asiat vaietaan vuosikymmeniksi.

Aina tapahtunutta ei kuitenkaan voi pysyvästi sulkea pois. Menneisyys saattaa pulpahtaa esiin odottamattomassa hetkessä – tarinana, eleenä tai sirpaleisena muistona – ja paljastaa seuraavalle sukupolvelle jotain, mitä he eivät ole tienneet vanhemmistaan tai muista sukulaisistaan. Tällaiset hetket voivat horjuttaa totuttuja käsityksiä, mutta myös lisätä ymmärrystä ja halua selvittää asioita:

Tämä ei ole minun henkilökohtainen kertomukseni. Koska minun lähisukulaiseni ei ole enää elossa, hän ei voi tulla kertomaan. Sain tietää tästä syksyllä, kun eräs tuttu kysyi minulta, että miten siinä sen [nimi] jutun kanssa kävi. Minä olin, että mikä juttu? No se, kun sitä hakattiin siellä asuntolassa. Minä sanoin, että en minä ole kuullut sellaista. Tämä tuttu kertoi, että hän oli sukulaiseni kanssa samassa asuntolassa 1960-luvulla. Siellä oli henkilökuntaan kuuluvan naisen mies, jolla oli tapana juopotella. Mies meni kerran näiden poikien huoneeseen ja muut pojat pääsivät pakoön, mutta lähisukulaiseni oli siellä yläsängyssä. Hän jäi kiinni ja sai selkään. Tämä asuntolan työntekijän mies oli hakannut hänet. Kaikki pojat olivat saamelaispoikia. Minulle tämä oli shokki, koska olin ollut hyvin ylpeä siitä, että meidän suvussamme ei ole asuntolatraumoja. Olen ollut väärässä ja aloin miettimään, että mitä muuta siellä on tapahtunut, mitä minä en tiedä. Oliko siellä muutakin väkivaltaa? Mihin kaikkeen se on vaikuttanut [nimi] elämässä? On hyvin vaikea puhua näistä asioista, koska hän ei puhunut näistä kotona.

Uskonnollisten yhteisöjen piirissä koettu seksuaalinen väkivalta on myös aihe, josta kuultavien mukaan vaietaan usein jopa sukupolvien ajan. Näin kertoo omista kokemuksistaan seuraava mieshenkilö:

Lestadiolainen herätysliike on jakanut ihmisiä paljon ja se on ollut hyvin tuomitseva. Se elää hyvin voimakkaana täällä, ja voi sanoa, että aika rumanakin. Se on vaikuttanut minun elämäni hyvin paljon, jättänyt jälkensä. Ja se, mitä minä olen

kokenut lapsuudessani ja nuoruudessani, tulee aina silloin tällöin esille. Olen ollut äitini mukana seuroissa ja siellä näin ja koin kaikenlaista.

Jos lähden sieltä ihan lapsuudesta. Se oli pelottavaa, kun ihmiset tulivat liikutuksiin, ne vanhemmat ihmiset. Mummoni ikäiset ihmiset saattoivat yhtäkkiä ruveta pyörimään lattialla ja kinkata ulkona ja ulvoa ja itkeä. Melkein sanoisin, että he tulivat mielipuoliksi. Ja kukaan ei selittänyt lapsille, mitä tässä tapahtuu.

Tästä ei ole kovin helppo puhua. Aamulla mietin, että on hyvä, kun pääsee kertomaan kokemuksistaan komissiolle, mutta nyt en haluaisi siitä puhua. En tiedä onko oikea aikaan puhua tästä. Minä ponnistelen kovasti, että pystyn kertomaan näistä asioista. En ole kovin monelle kertonut omista kokemuksistani. Ei näistä ole helppo puhua.

Kaikista ruminta, mitä itse olen kokenut lapsena ja nuorena, on sellaista, mitä nykyään kutsutaan seksuaaliseksi ahdisteluksi. Minua ei kyllä raiskattu eikä väkisin maattu, niin kuin kuuluu olleen joissakin muissa paikoissa Saamenmaalla. Minä olen kokenut koskettelua ja puristelua. Se mies on kuollut, jolla oli tapana puristella minua ja kosketella. Hän ei tehnyt sitä vain kerran. Kerran olimme tulossa poroaidalta, autossa oli ahdasta ja jouduin istumaan hänen syliinsä. Hän alkoi siinä autossa puristelemaan minua. Minä käännyin häntä päin. Otin kurkkootteen ja sanoin, että tämä loppuu nyt tähän, nyt sinun on tämä lopetettava. Sen jälkeen se ei enää koskenut minuun.

Monta kertaa näin ja kuulin äitivainajaltani, että hän oli myös äitiäni kohtaan käyttäytynyt samalla tavalla, puristellut ja yrittänyt tehdä ties mitä. Heidän oppiensa mukaan piti kunnioittaa vanhempia ihmisiä. Tietysti on luonnollista, että vanhempia ihmisiä kunnioitetaan, mutta se tapa, millä ne vanhemmat ihmiset käyttäytyivät, se oli kaukana kunnioituksesta. En ole voinut sellaisia kunnioittaa, jotka käyttäytyivät rumasti lapsia ja naisia kohtaan.

Mutta pelkään, että on tapahtunut enemmän ja vielä pahempaa kuin se, mitä minä olen kokenut. Se ei ole hyväksyttävissä. En tiedä, uskaltavatko ihmiset puhua näistä asioista. Joutuvat vielä pois näistä porukoista. Se on tietysti näille ryhmän jäsenille se kamalin, mitä voi tapahtua, kun muut sitten syrjivät. Ja se on se, mitä todennäköisimmin tapahtuu ensimmäisenä. Ja sanotaan, että eihän niin ole koskaan tapahtunut, että mitä sinä tuollaisia keksit.

Myös vanhemmalla naishenkilöllä on samankaltaisia muistoja:

Kyllä ne olivat näitä kristittyjä. No, sitten pysyivät toisena päivänä taas anteeksi, kun yrittivät näitä lapsia seksuaalisesti käyttää hyväksi.

Saamelaisissa perheissä seksuaalisuudesta on kuultavien mukaan aiempina vuosikymmeninä puhuttu vain varoittamisen kautta – erityisesti tyttölapsille on korostettu, että heidän täytyy olla varovaisia ja suojella itseään. Kuultavat ovat kertoneet kokemuksiaan seksuaalisesta ahdistelusta ja myös siihen liittyneestä arvottomuuden tunteesta, jopa syyllisyydestä, joka on estänyt kertomasta asiasta muille.

Seuraava kuultava kokee, ettei häneen kohdistunutta seksuaalista väkivaltaa otettu todesta:

Olin yhtenä perjantaina yksin siskoni luona, ja tämä poika tuli sinne, ja en tiedä, aikoiko hän oikeasti minut raiskata, mutta hyvin kovasti hän yritti kosketella minua. Minulla oli kaikki paikat kipeänä, kun hän oli niin kovasti puristanut ja työntänyt sohvaan vasten. Meni muutama päivä, ennen kuin uskalsin kertoa kenellekään. Rehtori sanoi minulle, että jos poika pyytää sinulta anteeksi, niin se on silloin ihan hyvä. Siinä oli se, miten he hoitivat sen asian. Se ei edennyt mihinkään suuntaan. Me jatkoimme samassa koulussa. Ja hän sen jälkeenkin on monta tyttöä ja naista ottanut väkivalloin ihan kunnolla.

Isä toi joskus kaikki omat juopuneet kaverit kotiin. Jos minulla ja minun sisarusilla oli lapsenvahti, joka oli vähän vanhempi tyttö, muttei kuitenkaan aikuinen vielä, niin minä muistan, että joku vieraista meni sinne lapsenvahdin sänkyyn, ja siitä ei puhuttu mitään. Yksi parhaimmista ystäväistäni on sanonut hyvin nuorena, että hänelle on joku tehnyt jotain, mutta hän ei tule koskaan kertomaan, kuka se on. On niin kamalaa, että kuka se on ja miksi siitä ei voi puhua. Minulla on paljon naispuolisia sukulaisia ja heidät on raiskattu lapsena eivätkä he kerro, ketä ne [raiskaajat] ovat.

Kuultava sanoo, että seksuaalisesta väkivallasta on voitava ja uskallettava puhua avoimesti, mutta samalla on varmistettava, että yhteisöt saavat riittävän psykososiaalisen tuen, kun kipeitä kokemuksia aletaan käsitellä:

Tunnen, että minulla on velvollisuus kertoa. Pelkään puhua, vaikka olenkin kannattanut sitä, että pitää avoimesti puhua. Se, että me emme puhu, pitää huonoja asioita elämässä mukana. On tavallista, että kun minä kuulen, että jollekin on tapahtunut jotain, niin minulla ei enää tunnu missään, ja se on vähän hirvittävä. Se on aivan tavallista, normihomma, niinhän on tapana käydä.

Voi olla, että se edelleen jatkuu, että lapsia raiskataan. Ja kun emme puhu siitä, niin se vain jatkuu ja jatkuu. Siitä pitäisi puhua, mutta se on sellainen Pandoran lipas, että emme voi puhua ennen kuin meillä on valmiiksi suuri armeija auttamassa näitä ihmisiä.

Ne, jotka käyttävät näitä naisia ja tyttöjä hyväkseen, ovat edelleen siellä, ne elävät meidän kanssamme. Ja kun olemme pieni yhteisö, niin me tarvitsemme toinen toisiamme. Jos yhtäkkiä onkin niin, että yhteisössä todetaan, että osa on lapsia käyttänyt hyväksi, niin miten me sitten selviämme? Sehän on varmasti kauhea järkytys. Ne, joita on raiskattu, tarvitsevat apua ja myös ne, ketkä ovat tehneet, ja niiden läheiset.

Minä mietin tässä erityisesti Uvjaa, että heillä on aika raskas taakka, jota joutuvat kantamaan, mutta varmaan ammattilaiset osaavat. Mutta minä toivon, että tästä asiasta ei puhuta [julkisesti] ennen kun on olemassa apua. Muuten se on aivan katastrofi. Tämä asia pitää ratkaista, mutta se pitää ratkaista oikealla tavalla.

Myös perheväkivallasta voi olla erityisen vaikea kertoa kertovat monet kuultavat. Suku on heidän mukaansa tärkeä osa yksilön identiteettiä ja yhteisöllisyyttä, minkä vuoksi suvun mainetta ei haluta vaarantaa puhumalla julkisesti perheen sisäisistä ongelmista. Pelko suvun arvostuksen heikkenemisestä saa usein uhrin hiljaiseksi, ja lisäksi todistustaakka väkivallasta laskeutuu usein juuri uhrin harteille, mikä lisää syyllisyyden ja häpeän tunnetta. Tämä yhdistelmä voi estää avun hakemisen ja puhumisen, ja samalla väkivallan kierre jatkuu hiljaisuudessa sukupolvesta toiseen. Seuraava kuultava on päättänyt katkaista kierteen:

Erosin. Se suhde oli väkivaltainen. Siinä on selviytymismekanismi se, että valehtelee itselleen ja kieltää todellisuuden. Eron jälkeen oli pakko kohdata se, että minä olen elänyt väkivaltaisessa suhteessa. Minun äitin suvussa se väkivalta on ollut isoa ja tosi vakavaa, ja valitsin lasteni isäksi väkivaltaisen ihmisen. Kun olen sanonut sosiaalitoimeen, että pelkään sitä ihmistä, se on väkivaltainen, niin ei sitä oteta todesta. Lähtökohta monesti on, että minun pitäisi pystyä todistamaan. Se oli minun elämäntehtävä, että piilotin sen [väkivallan], niin ei mulla ole mitään todisteita, se on sana vastaan sana. Se väkivaltainen ihminen halusi ottaa kaiken, minkä tiesi olevan minulle tärkeää. Esimerkiksi se, miten tärkeää mulle on tämä [saamelais]kulttuuri ja se että välittyisi eteenpäin. Lähisuhdeväkivalta on edelleen iso stigma ja häpeä monelle. Sitä ei saa sanoa ääneen.

Alkoholiongelmien peittely on kuultavien mukaan tavallinen esimerkki puhumattomuuden kulttuurista. Saamelaisyhteisöissäperheen alkoholiongelmista vaietaan, koska niiden esille tuominen koetaan leimaavaksi. Tällöin vaikeneminen toimii kuultavien mukaan keinona suojata omaa tai läheisen mainetta ja säilyttää ulospäin ehjä kuva perheestä, suvusta ja koko saamelaisyhteisöstä.

Toisaalta alkoholia käytetään saamelaisyhteisöissä erään kuultavan mukaan niin yleisesti, että sen runsas käyttö koetaan monille tavallisena ja normaalina asiana. Tämänkään vuoksi ilmiöön ei puututa aktiivisesti, vaan se saatetaan sivuuttaa, pohjaa kuultava, jonka sukulaisilla on alkoholiongelmia:

Alkoholismi on niin tavallista. Aikaisemmin ajattelin, että humalakäyttäytyminen on normaalia, mutta nyt olen ajatellut, että ei se ole normaalia, vaikka se onkin tavallista. Puhun nyt omista läheisistä sukulaisista: he käyttäytyvät humalassa hyvin ikävästi ja rumasti.

Äitini sisarusten keskuudessa maailmat ovat hyvin erilaisia. Joillakin on tiukkoja näkemyksiä, eivätkä he halua edes nähdäkään [juoppoja], ja jotkut taas itse juovat paljon. En halua valita niin, että en ole tekemisissä niiden kanssa, jotka juovat liian paljon, en halua hyljätä heitä. Minun mielestä on ikävää, että sukulaiset eivät saa apua. Eivätkä edes huomaa, että he tarvitsisivat apua. En tiedä onko nuoremmilla sukupolvilla tällaisia ongelmia, mutta varmasti on. Kotoa voin sanoa, että äitini ei ole koskaan juonut, mutta olen muiden nähnyt juovan.

On hyvin vaikea auttaa heitä, jotka eivät tiedä, että he tarvitsisivat apua. Apu voi olla monenlaista. Uskon, että kun vähän pääsee sisään omaan kulttuuriin, niin sillä on hoitava vaikutus ihmiseen. Olen puhunut tietoisesti yhdelle läheiselle sukulaiselle, että pitäisikö hänelle ommella saamenpuku. Olen ollut huomaavinani iloa hänen silmissään. Esimerkiksi niin konkreettisia asioita, ne voivat auttaa.

Toinen kuultava kuvaa puolestaan näin:

Serkkuni joi ittensä hengiltä. Isosisko joi koko elämänsä ajan ja kuoli alkoholismiin.

Ja kolmannellakin kuultavalla on samankaltaisia kokemuksia:

Isä on edelleenkin alkoholisti, ja silloin ku minä olin lapsi, niin hän oli hyvin paha. Tiedän, että hänenkin lapsuudessa on raskaita asioita taustalla, en tiedä, mitä, enkä halua tietää, mutta tiedän vain, että siellä on jokin raskas asia tapahtunut.

Isä oli paha silloin, kun oli tarpeeksi humalassa. Äiti joutui kärsimään väkivallasta, niin fyysisestä kuin psyykkisestä. Kun lapsi joutuu elämään sellaisessa ympäristössä, niin kyllähän se vaikuttaa. Ja kun pelkää, niin ei ole helppoa olla yhdessä. Kun isä oli selvinnyt, me emme puhuneet mitään, kuin mitään ei olisi tapahtunut. Äiti sanoi, että näistä me emme puhu kenellekään, ja me emme puhuneet, mutta kaikki kyllä varmaan tiesivät.

Vaikka äidinkieleni on saamen kieli ja minun kaikki juureni ovat saamelaisia ja minä olen elänyt tällä alueella, niin silti tuntuu, että [saamelainen] kulttuuri puuttuu. Siitä ei paljoa puhuta, että mitä lapselle merkitsee se, että vanhempi ei alkoholismien tai psyykkisen sairauden takia voi tai osaa tai ei halua siirtää kulttuuria [lapsille], eikä ymmärrä sen merkitystä.

Kuultavien mukaan saamelaisyhteisöissä monet kokevat yhä, että omista ongelmista puhuminen on merkki heikkoudesta. Rahahuolet, stressi, yhteisön sisäiset ristiriidat, ulkoiset paineet ja itsetuhoiset ajatukset pidetään usein sisällä, sillä niiden paljastamisen pelätään merkitsevän arvostuksen menettämistä muiden silmissä. Kun ihminen joutuu elämässään tilanteeseen, jossa hän ei enää näe ulospääsyä, seurauksena voi olla oman elämän päättyminen – tragedia, joka koskettaa syvästi sekä läheisiä että koko yhteisöä. Itsemurhasta on kuultavien mukaan perinteisesti vaiettu: siitä ei ole puhuttu perheen ulkopuolella, eikä useinkaan edes perheen sisällä:

Kuka osaa kertoa, minkä takia minun luokkakaveri ampu itensä? Miksi se ei jatkanutkaan poronhoidossa vaan jäi työttömäksi ja alkoholisoitui siinä sitten. Saattaa olla sen kaverilla, joka on hengissä, samoja asioita - se tietäisi yks yhteen, että mitä he ovat yhdessä kokeneet. Se pystyisi ehkä puhumaan sen edesmenneen kautta ne omat traumansa sitte (ulos).

Seuraava kuultava kertoo, että hänen poikansa jätti poronhoidon, koska siihen liittyi sekä yhteisön sisäisiä, että ulkopuolelta tulevia ongelmia, joihin ei aina pystynyt itse vaikuttamaan. Puhumattomuus lisää muutenkin raskaan ammatin taakkaa:

Paliskuntien sisäinen eripuraisuus ja taloudellinen tilanne aiheuttavat todella paljon psyykkistä stressiä nykyisin. Pelkällä poronhoidolla ei tule perheet toimeen, siinä pitää olla puoliso ammatti. Ei voi olla isoja poromääriä, kun paliskunnissa on määräykset porojen enimmäismääristä. Ja teurassuunnitelmat, ne on tosi rajuja. Moottorikelkat maksavat, mönkijät maksavat.

Siellä konferenssissa tuli esille saamelaisnuorten itsemurhat, johon vaikuttavat juuri nämä ristiriidat, taloudellinen epävakaisuus ja hätä siitä, että pärjääkö. Ja

sitten tietysti median vaikutus. Siihen aikaan paljon keskusteltiin, miten porolaitumet kuluvat. Syytettiin poronhoitajia. Ja sitten oli tämä petokysymys. Siinä oli hyvin paljon tämmöistä taakkaa. Lähisukulaisen poika jätti poronhoidon. Luulen, että kaikki tämmöiset ristiriidat olivat yhtenä syynä. Hyvin paljon semmoista psyykkistä painolastia on ollut poronhoitajilla näinä vuosina.

Puhumattomuuden ja vaikenemisen käyttäytymismalli on juurtunut syvälle ja muodostaa kuultavien mukaan pärjäämisen kulttuurin ytimen. Aiemmin tiiviit sukuyhteisöt jakoivat vastuuta ja tukivat toisiaan arjessa. Nykyään yksilöt, varsinkin naiset, kasaavat itselleen paineita esimerkiksi perinteen siirrosta, mikä kuormittaa ja rasittaa heidän hyvinvointiaan, sanoo kriittisesti pärjäämisen malliin suhtautuva kuultava:

Olen nähnyt tosi paljon minun vanhempien ja vähän vanhemmissa sukupolvissa, että ei saa valittaa ja pitää näyttää, että asiat ovat hyvin ja aina pitää pärjätä. Se vaivaa just nimenomaan saamelaisnaisia, että pitää tehdä kaikki: tienata rahaa ja käydä töissä, ajaa oman kansan oikeuksia ja sitten tehdä kotona kaikki käsityöt ja tämmöiset. Siinä on ainakin kolmen ihmisen kokopäivätyö. Nykyään ihmiset ottavat päällensä kaikki tuommoiset velvollisuudet mitkä ovat ennen jakaantuneet isommalle yhteisölle. Yhteisön rispaantuminen näkyy tuossa, että ihmiset ottavat paineen siitä kulttuurisen tiedon, taidon ja kielen välittämisestä itselleen yksilönä. Se yhteisöajattelu ei ole päässyt tarpeeksi pitkälle, että me alkaisimme sitä oikeasti rakentamaan.

Yksi suuri, saamelaisyhteisön sisällä harvoin käsitelty kokonaisuus on kuultavien mukaan yhteisön omat sisäiset ristiriidat. Ne voivat liittyä esimerkiksi eri kieliryhmien, sukujen tai elinkeinojen välisiin jännitteisiin. Yli kolmekymmentä vuotta kestänyt saamelaiskäräjälakikiista on estänyt monien sisäisten asioiden avoimen käsittelyn yhteisössä, arvelee seuraava kuultava:

On jännä huomata, että lapsuuden traumoja ei oo jäänyt suomalaisten ja saamelaisten välisistä asioista, mutta ne on enemmän niitä saamelaisyhteisön sisäisiä asioita. Mie luulen, että niissä yhteisöissä, joissa mie oon kasvanut, ollaan ainaki vielä meidän sukupolvessa ja vanhemmissa sukupolvissa tietoisia näistä ääneen sanomattomista sisäisistä hierarkioista. Ne on pieniä eleitä tai ilmaisuja siitä, kuka on parempi ja arvokkaampi, ja kenen kulttuuri on parempi ja arvokkaampi. Tuntuu ihan uskomattomalta, että tämmösiä täytyy edes miettiä.

Nämä on niin valtavia tabuja, että en halua puhua näistä asioista julkisesti, enkä oikein sukujen sisälläkään. Ja mehän halutaan, ihan rehellisesti sanottuna, niin koittaa, jos nyt ei mitätöidä eikä vähätellä, mutta kuitenkin selitellä

sitä, että saamelaisryhmien välillä ei ole konflikteja. Mutta varmaan niistäkin olisi ihan hyvä puhua, ja nyt on vähän alettu puhua kolttasaamelaisten kohtelusta tai siitä mitä inarinsaamelaiset kokee. Mutta kyllä meilläkin pohjoissaamen puhujien eri ryhmien välillä on hierarkisuutta, mikä on vaikuttanut varsinkin meidän sukupolveen.

Lapsuudesta on jäänyt vaivaamaan tietty arvottaminen ja tunne, että toisen vanhemman suku on parempi kuin toisen. Mie tiiän kyllä, että minun ystäväillä, joilla on saamelainen ja suomalainen vanhempi, niin niillä on vähän samanlainen kokemus, mutta kahden kulttuurin välillä. Mulla on yhden kulttuurin sisällä.

Oon kokenut huonommuutta siitä, että mulla on tämä ”huonompi saamen kielen murre”. Olen viimeiset 15 vuotta koettanut pyrillä siitä tunteesta eroon. Nuoremalla sukupolvella ei oo tämmöstä kokemusta enää. Se [sukujen] arvottaminen on toivon mukaan vähentynyt meidän yhteiskunnassa.

Minusta on tosi tärkeää ymmärtää, että saamelaisuuden kokemukset ovat tosi monipuolisia.

Jokaisen ihmisen kokemus on kuitenkin arvokas. Ne pitää ottaa tosissaan, ja miettiä, että miten näitä lähtisi purkamaan. Minusta on aika raskasta, että meillä ei tässä suomalaisessa yhteiskunnassa ole oikein tilaa purkaa näitä omia tabuja ja omia vaikeita asioita. Se liittyy esimerkiksi tähän saamelaiskäräjien vaaliluetteloaan, kun me ei voida mitään meidän sisäisiä juttuja purkaa eikä tuulettaa, koska me tiedetään, että niitä käytetään heti meitä vastaan. Mutta toivottavasti joskus tulisi se aika, että me voitaisiin näitä rauhassa setviä.

Erään kuultavan mukaan uhrin rooliin asettuminen on pienissä saamelaisyhteisöissä tavallinen tapa asennoitua vaikeisiin asioihin. Uhrin rooli voi toimia eräänlaisena strategisena valintana – tietoisena tai tiedostamattomana tapana selviytyä tilanteesta, jossa avoin puhuminen koetaan liian uhkaavaksi tai vaaralliseksi. Tällainen hiljaisuuden kulttuuri kuitenkin estää ihmisiä kohtaamasta toisia saamelaisia, joilla on vastaavia kokemuksia, pohtii kuultava:

On tietyllä tavalla helppo olla siinä uhrin roolissa. Siinä on uhri ja tekijä, ja uhrin ei tarvitse kantaa vastuuta. On kauhean raskasta ottaa se vastuu, jos ei siihen ole oppinut koskaan. Me ei yhteisönä löydetä toistemme luo. Se on vaikeaa, koska on niin iso haava, ettei sitä pysty katsomaan. Yrittää elää tätä elämää ja turruttaa [itsensä], olla kohtaamatta sitä kipua. Ei pystytäkään kohtaamaan sitä toista, jossa näkee sen oman [kuvansa]. Sitten kartetaan tai ei tulla toimeen tai halutaan olla ilkeitä, kun ollaan täysin kyvyttömiä tulemaan yhteen.

Uhrin roolin purkaminen edellyttää tietoista päätöstä siirtyä passiivisuudesta aktiivisuuteen: vaikka puhuminen on vaikeaa, se on ensimmäinen askel kohti todellista muutosta.

Nuorempi sukupolvi on alkanut katkaista vaikenemisen ketjua ja purkaa pärjäämisen pakkoa. Moni kuultava kertoo, että on käsitellyt perheensä ja suvun nykyhetken ongelmia ja vaiettuja kokemuksia erilaisissa terapioiden ja keskusteluissa. Samalla on syntynyt ymmärrys siitä, että menneisyyden taakkaa ei tarvitse kantaa loputtomiin – että on lupa elää toisin kuin ennen. Tämä oivallus ei kuitenkaan ole tullut helposti, vaan sen kypsyttely on ottanut aikaa, kertoo terapiassa käynyt kuultava:

Siinä on kestänyt tosi kauan, että olen päässyt irti siitä, että ei ole minun tehtävää kantaa mukana niitä vanhempien sukupolvien ongelmia. Olen oppinut vähän enemmän itsestäni, kuka olen ihmisenä ja kuka olen saamelaisena. Kaikki isot tunteet on olleet hirveän pelottavia ja vaarallisia, kun omat vanhemmat ovat olleet semmoisia, että joko ei ole ollut läsnä tai sitten on jättänyt yksin selviämään vaikeitten tunteiden kanssa. Eihän nämä ole saamelaisten haavoja yksinomaan. Mutta se kulttuurinen osuus on se, että se etäinen osa on jossain siellä lukkojen takana. Tai sitten pitää olla täydellinen saamelainen. Välimuotoja ei oikein ole. Varmaan osasyynä on just nämä taakat ja vaietet asiat, kun menneisyyttä ei kyetä kohtamaan.

Sen oman taustan kanssa eläminen on osa niitä vanhemmuuden taitoja, mitä mun sukupolven pitää opetella uusiksi: keitä me olemme ihmisenä, keitä me olemme saamelaisina. Miten me kohdataan se pieni ihminen, joka kasvaa maailmaan, jossa hän kuuluu vähemmistöön, jolla on ollut isoja vastoinkäymisiä, hankalaa historiaa ja paljon vaiettuja asioita.

Itse asiassa elämän ei tarvitse olla hirveän hankalaa, sen ei tarvitse olla jatkuvaa vastoinkäymistä. Ehkä se on aiemmille sukupolville ollut rankkaa, ja se on ollut hyvin toisenlaista, mutta me eletään erilaisessa elämässä. Se, että pystyy näkemään tulevaisuuden sekä itselleen että sukupolvia eteenpäin, vaatii sen, että käsittelee ainakin omalta osaltaan näitä menneisyyden asioita, että ne eivät ole siellä lukkojen takana tai semmoisena puuttuvana palasena. Se kohta, missä ne perustukset ovat heikkoja, niin siihen ei voi varata oikein muutakaan kuormaa.

2 Kokemuksia saamenkielisistä kohtaamisista sosiaali- ja terveyspalveluissa

Se, millä tavalla ja millä kielellä kokemuksista puhutaan vaikuttaa suoraan siihen, miten apua tarjotaan ja vastaanotetaan. Saamen kielten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen merkitys on tärkeä puhumattomuuden kulttuurin katkaisemiseksi ja vaiettujen traumojen ja sukupolvien kokemusten tuomiseksi päivänvaloon, kuultavat korostavat.

Saamen kieli ja kulttuurinmukaiset palvelut voivat toimia sillanrakentajana, joka auttaa ihmisiä löytämään oman äänen vaikeiden kokemustensa käsittelyssä. Toisaalta vieras kieli ja toisesta kulttuurista tuleva tapa lähestyä voi vahvistaa hiljaisuuden kulttuuria ja estää avun saamisen.

Kuultavat muistavat erityisen hyvin tilanteet, joissa heitä on yllättäen tullut hoitamaan saamenkielinen henkilö. Tällaiset kokemukset ovat jääneet mieleen, koska ne ovat olleet poikkeuksellisia ja vahvistaneet tunnetta kulttuurisesta ja kielellisestä kohtaamisesta. Yhteinen kieli on helpottanut viestintää ja lisännyt luottamusta.

Eräs kuultava kertoi tilanteesta, jossa hän oli mennyt silmälääkärin vastaanotolle ja kohdannut saamenkielisen lääkärin, joka tervehti häntä saameksi. Koko hoitotilanne käytiin saamen kielellä, mikä teki kokemuksesta poikkeuksellisen ja mieleenpainuvan:

Kerran sattui, kun menin silmälääkäriin keskussairaalaan. Siellä oli lääkärinä utsojokelainen nainen, joka tuli ja sanoi: hyvää päivää, sinä varmaan puhut saamen kieltä. No, se oli erittäin mukavaa, kun lääkäri olikin saamelainen. Se on ollut ainoa saamelainen lääkäri siellä, joka puhuu saamen kieltä äidinkielenään. Se on kyllä jäänyt mieleen, se lääkäri.

Toinen kuultava kuvaa, kuinka merkittävää oli kuulla saamen kieltä tilanteessa, jossa hänet oli tuotu keskussairaalaan ensiapuun vakavan onnettomuuden jälkeen. Hän kertoo, että omakielisen lääkärin ääni toi rauhaa ja turvaa keskelle pelkoa ja kipua. Häden hetkellä yhteinen kieli loi välittömän yhteyden – hoitava henkilö ymmärsi paitsi sanat, myös niiden taakse kätkeytyvän kulttuurin.

Oli hienoa, että siellä oli saamenkielinen lääkäri, joka oli kuullut, että minut tuodaan. Hän ei ole saamelainen, mutta saamenkielinen. Hän tuli sinne, kun mie olin vielä siellä ensiavussa. Ja ennen kun mulle oli oikeastaan edes puhunut kukaan, että mitä nyt tapahtuu, niin tuli tämä lääkäri. Oli kuullut, että pohjosen poikaa tuodaan sinne ja huonossa kunnossa, niin hän oli sitten kysynyt hoitavalta lääkäriltä, että saako hän tutustua minun papereihin. Hän tuli ja otti minua käestä ja saameksi sano, että hei, sulla on tosi paha paikka, mutta sie selviät. Näyttää, että

sulla on käynyt tosi niinku tuuri, että sie oot kuitenkin jaksanut taistella tänne asti, että nyt sie selviät, mutta sulla on ollut tiukka paikka siellä mettässä.

Komission kuulemat saamenkieliset lääkärit puolestaan kertovat, että varsinkaan vanhemmat ihmiset eivät usein pysty kuvailemaan vaivojaan ja kipujaan monisaisesta suomeksi. Tämä voi vaikeuttaa diagnoosin tekemistä ja johtaa väärinkäsityksiin hoitotilanteissa. Vanhukset saattavat myös jännittää suomenkielistä lääkäriä niin paljon, että sanat katoavat kokonaan. Omakieliselle lääkärille tai hoitajalle potilas uskaltaa puhua avoimesti ja tarkemmin voinnistaan:

Minulla on sama kieli kuin potilailla. Vaikka potilaan asia tulisi jollakin tavalla selväksi suomen kielellä, saameksi pääsee kiinni asioista paremmin. Se on ihan erilaista. Tässä yksi esimerkki. Olin vasta valmistunut ja terveystieteiden keskuksessa töissä. Siellä oli ähkkä, vanha nainen, jolla oli jalka kipeä. Hän selitti minulle selvästi saameksi, että mistä kohtaa juulii ja pistää, kun hän kävelee. Sitten pyysin toisen lääkärin siihen ja hän sanoi kolmella sanalla sille toiselle lääkärille, että tuosta käy kipiää. Hän ei osannut selittää suomeksi. Hänellä ei ollut sanoja. Minä sitten aloin selittämään, että asia on noin ja näin, ja tuohon sattuu. Ei tarvitse aina olla mielenterveysasiaa tai sellaista, ettei osata selittää suomeksi. Se voi olla vain, että polvi on kipeä. Sellaisissakin asioissa tämä kieliasia tulee esille.

Kun ihmiset sairastuvat muistisairauteen, kieli saa hoitotilanteessa entistä suuremman merkityksen, muistuttavat useat kuultavat. Saamenkielisillä vanhuksilla suomen taito voi vähitellen heikentyä, jolloin omakielisen hoitajan merkitys kasvaa entisestään. Kun potilas ei enää pysty ilmaisemaan oloaan toisella kielellä, oma kieli tuo turvaa ja mahdollistaa yhteyden silloinkin, kun muisti ja ymmärrys muuten hämärtyvät. Omakielinen hoito on tällöin paitsi käytännöllinen, myös syvästi inhimillinen tapa tukea sairastunutta.

Erään kuultavan mummo oli jo nuorena muuttanut saamelaisalueelta Etelä-Suomeen, jossa hän asui kuolemaansa saakka. Mummo piti yhteyttä kotiseudulleen, ja saamen kieli säilyi sen ansiosta. Viimeisinä vuosinaan hän oli sairastunut muistisairauteen, minkä myötä suomen kielen taito heikkeni ja saamen kieli tuli vahvemmaksi. Hoitolaitoksessa eikä kotonakaan ollut ihmisiä, jotka olisivat osanneet kommunikoida vanhuksen kanssa saameksi:

Ja sitten kun oli muistisairautta, niin viimeiset vuodet oli sit sellasia, että jotenkin se saamen kielen puhuminen tuli enemmän pinnalle, kun se oli se lapsuudenkieli. No [paikannimi] ei ollu muita, jotka ois osannut puhua. Mutta kyllä hän sit suomeksi joten kuten pärjäs, osasi kuitenkin sen verran. Se ei sille kokonaan kadonnut.

Tässä katkelmassa tulee esiin se, että muistisairaille tai muuten vakavasti sairaalle ihmiselle ei edes oma perhe välttämättä osaa puhua hänen äidinkieltään. Monet saamelaiset eivät ole oppineet kotonaan saamea, vaikka se olisi ollut vanhempien tai isovanhempien äidinkieli.

Seuraava kuultava kertoo opiskelleensa koltansaamen kielen aikuisena, ja tästä syystä pystyi kommunikoimaan äitinsä kanssa tämän elämän viimeisinä aikoina, kun äiti ei enää jaksanut käyttää muuta kieltä. Koltan kieli toi läheisyyttä hetkinä, jolloin sanat olivat vähissä:

Viimeisinä aikoina äiti ei osannut enää mitään muuta kuin kolttaa. Osasin ja pystyin puhumaan sitä äitille. Olen koko aikuisikäni sitä opiskellut, mutta miten paljon siihen täytyi käyttää aikaa ja energiaa. Eikä pelkästään sen takia, että siihen liittyy niin suuria traumoja ja kipuja. Kaikki se vuosien opiskelu kannatti, että pystyin kuitenkin äitille puhumaan, kun hän ei osannut enää mitään muuta kuin kolttaa. Aika moni samassa tilanteessa ei pysty sitä tekemään. Mä pystyin, mutta kuinka moni kantaa surua siitä, että ei pysty, ei osaa. Suurin osa ei pysty sitä omille vanhemmilleen tekemään. Sitten kun se sairaus on joka paikassa, niin ei ne ymmärrä muuta kuin lapsuuden kieltä. Ja sitten voi tulla ihan muistisairauden myötä myös, että on se oma äidinkieli vaan, jota puhuu.

Kuultavien mukaan toisinaan saamenkielisille potilaille voi tulla virheellinen diagnoosi, esimerkiksi dementia tai muistisairaus, pelkästään siksi, että potilas ei hallitse suomea riittävästi. Kielen puutteellinen osaaminen saattaa johtaa väärinymmärryksiin, jolloin oireita tulkitaan virheellisesti ja potilaan kognitiivisia taitoja arvioidaan epätarkasti:

Neurologi LKS:stä [Lapin keskussairaala] kulki Utsjoella ja Karigasniemellä. Hän teki äidilleni dementiadiagnoosin. Me olimme kyllä koko ajan sitä mieltä, että äidillä ei ole dementiaa, että syynä on suomen kieli. Lääkäri on haastatellut suomeksi. Äitini sanoi, että hän sotkeutui laskuihin, hän ei osannut laskea. Äitini kyllä tiesi kaiken, missä mikäkin on. Hän muisti entisajat ja nykyajat, hänellä oli terävämpi muisti kuin meillä. Mutta hän muisti väärällä kielellä. On erittäin hyvä, että täällä Rovaniemelläkin on se projekti, saamelaisvanhukset kaupunkiympäristössä. Se on erittäin tärkeää, koska kun me vanhenemme, niin me emme varmaan enää osaa suomea.

Kuultavan esimerkki korostaa hyvin tarvetta saamenkielisille muistisairauksien arviointimenetelmille, jotta diagnoosit ja hoito olisivat luotettavia ja yhdenvertaisia. Kuultava muistuttaa, että saamenkielisiä palveluita ei tarvita vain saamelaisalueella, vaan myös kaupungeissa.

3 Saamenkieliset terveyspalvelut – miten hyvin ne arjessa toteutuvat?

Kuultavien kokemukset hoitotilanteista kertovat, kuinka tärkeää on tulla kohdatuksi omalla kielellä. Samalla ne muistuttavat siitä, että kyse ei ole vain yksittäisistä kohtaamisista, vaan koko palvelujärjestelmän kyvystä tarjota saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluja.

Komission kuultavilla on paljon näkemyksiä ja kokemuksia siitä, miten saamenkielisyys ja saamelaiskulttuurin huomioiminen toteutuvat sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä arjen hoitotilanteissa. Kokemukset tuovat esiin sekä onnistumisia että kehittämistarpeita, ja niiden avulla voidaan arvioida, kuinka hyvin lainsäädännön tavoitteet toteutuvat käytännössä. Joidenkin kuultavien varovainen arvio on, että uuden sote-lainsäädännön myötä oltaisiin menossa parempaa kohti.

25 vuotta sitten ei edes puhuttu saamenkielisistä palveluista. Se on ainaki muuttunut, että nyt niistä puhutaan. Sote-laissa luotiin uusi ryhmä, joka ei ole saamelaiset vaan saamenkielinen väestö. Ja henkilöstölle annetaan koulutusta yhä enemmän saamen kielessä ja kulttuurissa, se on lähtenyt käyntiin.

Mielenterveyspalvelut ja saamelainen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj – Uvjä – Uvja

Saamelainen asiakas haluaisi tulla ymmärretyksi ja kohdatuksi terveydenhuollon palveluissa siten, että palveluissa huomioidaan asiakkaan oma kulttuuritausta, kieli, yhteisö ja historia. Monet kuultavat sanovat, että mielenterveyspalveluja tulisi saada omalla kielellä ja terapeutin pitäisi tuntea saamelaista kulttuuria. Varsinkin nuorempi polvi on turhautunut siihen, että terapeutille pitää opettaa asioita saamelaisesta kulttuurista ennen kuin päästään keskustelemaan potilaan ongelmista.

Eräs kuultava kertoo, että koulukuraattori ohjasi hänet saamelaisalueen kunnan mielenterveyspalveluihin. Aluksi palveluissa oli saamelainen työntekijä, jonka kanssa hän sai hyvän yhteyden ja tunsu tulleensa ymmärretyksi. Henkilön siirtyessä kesken prosessin muihin tehtäviin tilalle tuli suomalainen työntekijä, jonka kanssa kuultava ei kokenut samaa yhteyttä. Tämä muutos aiheutti pettymyksen tunteen ja korosti kielellisen ja kulttuurisen jatkuvuuden merkitystä hoitosuhteessa:

Ja seuraavan kerran, ku mie menin, siellä oli se uusi ihminen. Mie jouduin opettamaan sille saamelaisten historiasta ja että meillä puhutaan Suomessa kolmea eri saamen kieltä, ja mie olen se pohjoissaamenkielinen. Sehän meni sillä tavalla, että mie itkin puolet siitä ajasta. Kun aika oli päättynyt, se sanoi mulle, että no eiköhän varata uusi aika ja mie sanoin, että tästä ei ollut mulle apua, en tarvitse uutta aikaa.

Tapaus osoittaa, että saamenkielisten palveluiden saavutettavuus ei riipu pelkästään lainsäädännöllisestä oikeudesta käyttää omaa kieltä, vaan myös käytännön tekijöistä, kuten henkilöstön pysyvyydestä sekä kielellisistä ja kulttuurisista valmiuksista. Saamenkielisen työntekijän vaihtuminen suomalaiseksi voi katkaista syntyneen luottamussuhteen ja heikentää hoidon laatua.

Jotkut kuultavat kertovat, että he eivät ole ruvenneet opettamaan terapeutille perusasioita saamelaiskulttuurista, mutta ovat kuitenkin joutuneet taustoittamaan omaa toimintaympäristöään. Seuraavan kuultavan mukaan potilaan kannalta olisi hyödyllistä, jos terapeutti ymmärtäisi saamelaisten historiaa ja esimerkiksi asuntolakokemusten ylisukupolvisia vaikutuksia:

Ehkä olisi ollut hyödyllisempää, jos olisi löytynyt saamelainen terapeutti tai terapeutti, joka on hyvin perehtynyt saamelaiskulttuuriin sekä näihin viime vuosikymmenten tapahtumiin ja taakkasiirtymiin. Ehkä se terapeutti olisi osannut ohjata työskentelyä mulle hyödyllisemmällä tavalla. Toisaalta olen kokenut, että ei ole sentään tarvinnut lähteä selittelemään perusasioita. Olen ihan tietoisesti ottanut semmoisen tavan toimia näitten terapeuttien, psykiatristen sairaanhoitajien ja näitten kanssa, että kerron mun asiat ja voin niitä taustoittaa, mutta multa ei tule saamelaisten historiaa viimeisen sadan vuoden ajalta tähän päivään. Olen siellä ihmisenä muitten joukossa, ja mulla on tällaisia asioita mun taustassa ja identiteetissä, jotka vaatii ja tuottaa näitä ristiriitoja ja kipupisteitä. Mutta toisaalta niitä voi olla kenellä hyvänsä, oli tausta mikä hyvänsä. Eihän kenenkään identiteetti ole kiveen hakattu, mutta tavallaan se saamelaisen identiteetin rakentuminen on tosi paljon siitä ympäristöstä ja aikakaudesta kiinni.

Komission saamenkieliset kuultavat kertovat, että terapeuttiin syntyy parempi ja luottamuksellisempi suhde, kun he voivat puhua asioistaan omalla äidinkielellään. Kielen merkitys ei rajoitu pelkästään sanoihin, vaan siihen liittyy myös tietty tapa kommunikoida, ilmaista tunteita ja käsitellä asioita sosiaalisesti ja kulttuurisesti tunnistettavalla tavalla. Eräs kuultava kertoo olevansa tosi onnekas, kun on löytänyt saamenkielisen terapeutin, jonka kanssa pääsee täysipainoisesti edistämään omaa mielenterveyttään.

Kuultavien joukossa on myös niitä, jotka eivät haluaisi mennä saamelaisen terapeutin asiakkaaksi, koska hän tuntuisi liian tutulta. Taustalla voi olla myös kulttuurin sisäisiä ristiriitoja, jotka saavat epäilemään saamelaisen terapeutin puolueettomuutta:

Kun tuli tämä psykososiaalinen tuki, niin minä olisin halunnut ehdottomasti, että [terapeutit] eivät olisi saamelaisia, koska en minä voi mennä näille kertomaan,

jotka ovat poroihmisiä. Minusta olisi mukavampi mennä puolueettoman ihmisen tykö kertomaan asioista.

Tällaisissa tilanteissa suomenkielisen terapeutin löytäminen ei yleensä ole ongelma, sillä heitä on tarjolla enemmän, kun taas saamenkielisiä terapeutteja tai muita mielenterveyden ammattilaisia on vielä suhteellisen vähän.

Kuulemisissa nousee myös esille, kuinka saamenkielisillä terapeuteilla voi olla omat haasteensa, sillä he ovat usein saaneet koulutuksensa suomeksi. Tämä voi tarkoittaa, että esimerkiksi terapiassa käytettävien tunteiden ja niiden ilmaisemiseen liittyvän terminologian oppiminen ei ole tapahtunut koulutuksen kautta, vaan terapeutin täytyy itse kehittää ja vakiinnuttaa nämä sanat ja ilmaisut saamen kielellä. Tämä voi tehdä työstä haastavampaa, mutta samalla se korostaa kielen ja kulttuurin merkitystä hoitosuhteessa:

Nyt teen saamenkielistä terapiatyötä, mutta koska olen oppinut asiat suomeksi, se ei ole helppoa. Minulla ei ole kovin montaa saamenkielistä [asiakasta], mutta on joitakin. Ottaisin mielelläni saamenkielisiä, mutta voi olla, että he eivät tiedä minusta tai olen liian tuttu. Olen joutunut opettelemaan tunnesanat, mitä sanoja käytän, mitä haen. Mutta mulla on se etu, että minä tiedän, mistä tämä ihminen puhuu ja saan siitä kiinni hyvin nopeasti. Monet ovat sanoneet, että on ollut helppoa, kun ei ole tarvinnut alkaa selittää saamelaisuutta. Eikä tarvitse olla kulttuuritulkkina. Teen töitä terapeuttina siinä ympäristössä, josta itse olen lähtenyt. Alussa pelkäsin tulevatko asiat liian lähelle minua. Kerran jouduin sanomaan, että minä en ala tähän.

Saamen kielten koulutusta on tarjolla keskiasteen ja korkea-asteen oppilaitoksissa. Myös Lapin hyvinvointialue ja esimerkiksi Kela tarjoavat työntekijöille mahdollisuuden saamen kielten koulutuksiin. Saamenkielisiä terveydenhuollon ammattilaisia, kuten sairaanhoitajia, lähihoitajia ja sosiaalialan ammattilaisia, ei kuitenkaan kouluteta missään oppilaitoksessa säännöllisesti.

Vuonna 2022 perustettiin Lapin hyvinvointialueen yhteyteen kansallisesti toimiva saamelainen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj – Uvjä – Uvja. Se tarjoaa saamelaiskulttuurin mukaisia ja saamenkielisiä mielenterveyspalveluita asiakkaiden omalla äidinkielellä (pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame, suomi) kaikkialla Suomessa. Uvjan perustaminen on merkittävä ja ainutlaatuinen lisä saamenkielisiin terveyspalveluihin. Ensinnäkin se on valtakunnallinen, eli sen palvelut eivät rajoitu vain tietyille alueille. Toiseksi Uvja pystyy tarjoamaan palveluita kaikilla Suomessa puhutuilla saamen kielillä. Uvjan rahoitus on tällä hetkellä määräaikainen, ja sen vakinaistaminen varmistaisi, että valtakunnallinen palvelu säilyy pysyvänä.

Kuultavat ovat yksimielisiä siitä, että Uvja on nostanut mielenterveyspalvelujen tasoa saamelaisten näkökulmasta katsottuna. He toivovat, että Uvja vakinaistettaisiin, ja että se jalkautuisi nykyistä enemmän saamelaisalueelle.

Mä luulen, että nyt ku on Uvjj, nii se on aika paljon nostanu tasoa, ja toivottavasti se jalkautuu tänne, niin saavuttais myös täällä ihmisiä enemmän.

Sen pitäisi olla tämän [Uvjan] tuen pysyvää. Pitäisi olla tietoa levitetty, että on mahdollisuus saada saameksi apua. Minun ymmärryksen mukaan on aika tuntematonta saamelaisille, että sellaista apua saa, ja että se voi auttaa. Meillä on sellainen historia, että on tapana epäillä. Ei ole luottamusta suomalaisiin viranomaisiin ja tukityöntekijöihin.

Kuultavien mukaan saamelaisten tarpeisiin vastaava psykososiaalisen tuen yksikkö olisi tärkeä lisä sote-palveluihin. Saamenkielisen henkilöstön ja kulttuuritietoisien lähestymistavan avulla yksikkö voi parantaa palvelujen saavutettavuutta ja luottamusta erityisesti niille, jotka kokevat, ettei nykyisessä järjestelmässä heidän tarpeitaan ymmärretä riittävästi. Kuultavat korostavat, että psykososiaalinen tuki saamen kielellä olisi merkittävä askel yhdenvertaisten ja kulttuurisesti sensitiivisten palvelujen toteutumisessa.

Logopedit ja erityisopettajat – tarve suuri, tarjonta vähäistä

Mielenterveyspalveluiden ohella myös muut tukipalvelut, kuten puheterapia ja erityisopetus, ovat tärkeitä saamenkielisten hyvinvoinnin kannalta. Näiden alojen ammattilaisista on kuitenkin pulaa, kuultavat kertovat.

Logopedit kuuluvat terveydenhuoltoon ja tarjoavat kuntoutusta puheen, kielen ja äänen häiriöissä. Erityisopettajat toimivat kouluissa ja varhaiskasvatuksessa. Saamenkielisessä kontekstissa molempien ammattilaisten työ on tärkeää, ja yhteistyö varmistaa, että lapset ja aikuiset saavat kielellisesti ja kulttuurisesti yhdenvertaista tukea. Monilla kuultavilla on kokemuksia siitä, että saamenkieliset lapset jäävät usein vaille näiden ammattilaisten tukea, eikä esimerkiksi kielellisiä ongelmia havaita ajoissa.

Saamenkielisellä oppilaalla voi olla edessään pitkä tie, ennen kuin asianmukaista apua saadaan, kertoo seuraava kuultava oman kokemuksensa perusteella:

Ja sitten toisena vuonna ala-asteella alkoi olla niitä lääkärikäyntejä, kun huomattiin, että mulla on vaikeus lukea ja kirjottaa. Keskiarvo oli tosi huono. Minua kutsuttiin kylän tyhmimmäksi.

Rovaniemeltä tuli vastaus, kun täältä lähetettiin lääkäriin, että he eivät voi auttaa, koska lapsen äidinkieli on saame. No Oulussa sitten sanottiin, että lähettäkää tänne. Ei sielläkään saamenkielisiä ollut. Siellä oli aivokoneita ja puhetestejä. Sitten tuli diagnoosi, että minulla on kielen kehityksen häiriötä.

Rovaniemi sitten määräsi, että minun hoitokieli on suomi, ja että saamen kieli jätetään pois opetuskielenä. Ja opettajat nostivat kädet: heillä ei ole ratkaisua, ei apuvälineitä, kun kerran ei lääkäreilläkään ollut. Sitten viidennellä, kuudennella alettiin testaamaan, että vastaanko suullisesti, kun kysytään. Vasta kasiluokalla, kun alkoi historia, niin huomattiin, että voitais kokeilla äänikirjoja, siis Näkövammaisten liiton kirjoja. Sitten alkoi tulla äänikirjoja, ja se [opetus] kun alkoi suullisesti, nii keskiarvohan mulla nousi yli kasin.

Peruskoulun jälkeen minut lähetettiin Kelan kuntoutustutkimukseen Helsinkiin. Kyllä se oli aika tylyä silloinkin. Kun minä haaveilin jostain ammatista, niin mulle sanottiin melkein suoraan, että laitetaan sairaseläkkeelle. Mulla ei suomen kieli ollut silloin kovin hyvä vielä, enkä ymmärtänyt, mitä se tarkoitti, mutta minun äitille se oli järkytys. Äiti ei suostunut siihen, se sanoi, että me lähdemme kokeilemaan jotain ammattikoulua. Ja sekin oli haasteellinen polku. Kun menin [ammattikouluun], niin sielläkin alettiin heti nostamaan kädet, että ei he voi mitään tämmöselle lapselle, joka ei osaa kirjoittaa. Ja taas jouduin vakuuttamaan, että kyllähän mulla siitä vammasta huolimatta, nykyäänhän puhutaan luki- ja kirjoitusvaikeutena, on kyky opiskella. Mutta nyt mulla on ammatti.

Minun oikeuksia poljettiin siinä asiassa, että hoitokieli oli suomi eikä saame. Kyllähän minua poljettiin aika systemaattisesti. Ilman sukua ja äitiä minä en olisi tässä. Minä olisin varmaan sairaseläkkeellä ja kävelisin katuja ja ihmettelisin, mitä tekisin elämälläni.

Edellisellä kuultavalla luku- ja kirjoitushäiriö havaittiin jo alakoulussa, vaikka hän sai tukea oppimiseen vasta yläkoulun puolella. Häiriön tunnistaminen auttoi lääkäriä, koulua, perhettä ja häntä itseään löytämään keinoja selviytyä kielellisistä haasteista. Seuraavalla kuultavalla häiriö tunnistettiin sen sijaan vasta yliopisto-opintojen aikana. Hän on käynyt koulunsa pääosin saameksi, mikä saattoi osaltaan vaikeuttaa oppimisvaikeuksien tunnistamista aikaisemmin:

Minulle koulu oli vaikeaa siksi, kun minulla on lukihäiriö, mutta sitä ei silloin tutkittu kunnolla. Vasta aikuisena minulta on löydetty häiriö, joka vaikeuttaa lukemista, kirjoittamista ja luetun ymmärtämistä.

Yläasteen aika oli raskaampaa juuri sen takia, ettei meillä ollut saamenkielisessä opetuksessa kaikissa aineissa kirjoja. Seitsemännellä luokalla saameksi oli pelkästään saamen kieli, mutta sitten kahdeksannella ja yhdeksännellä luokalla oli historia, biologia, maantieto. Olen lukenut asiat ensin suomenkielisestä kirjasta. Sitten piti kirjoittaa saameksi vihkoon, jotta osaa kokeessa kirjoittaa saamen kielellä. Jos kirjoitti suomeksi, niin sitten se oli väärin.

Saamen kielessähän on paljon b- ja d-kirjaimia. Minä näen kirjaimen, ja tiedän sen pääni sisällä, mutta en osaa sanoa sitä kunnolla. Saamen kieli on aina ollut minulle erittäin vaikea kieli lukea noiden kirjainten takia. Ja sitten on š, č, ž ja đ. Kun katsot niitä kirjaimia, tiedät, mitä ne on, mutta et osaa sanoa.

En tiedä, jos olisin ollut suomen luokassa, olisiko tämä häiriö löydetty aikaisemmin. Kun mä osasin sillä tavalla huijata, että kun opettaja luki jonkun tekstin, niin muistin sen. Mutta en minä silloin yläastella osannut kunnolla lukea, en edes suomen kieltä. Kun tuli äidinkielen tunti, ja oli pitkä kappale luettavana, niin kun nopein lukija oli lukenut koko sivun, hän nosti pään. Ja minä olin kerennyt vain yhden neljäsosan lukea. Olin niin hidas. Kyllä minä itse huomasin sen silloin yläasteella, että minä en osaa.

Sitten vasta, kun olin opiskelemassa, tein lukitestin. Silloin ymmärsin, miksi minulla on aina lukeminen, erityisesti saamen kieli, ollut vaikeaa. Mutta nyt aikuisena olen onneksi pärjännyt lukihäiriön kanssa. Saamen kieltä en ole tarvinnut lukea nyt muutamaankymmeneen vuoteen. Kyllä minä ymmärrän, kun luen, mutta jos minun pitäisi lukea ääneen, niin en varmaan osaisi.

Saamenkielisten oppilaiden oppimisvaikeuksien tunnistaminen on edelleen haasteellista. Oppimisvaikeudet saattavat kuultavien mukaan jäädä huomaamatta tai ne saatetaan virheellisesti tulkita kielitaidon puutteeksi, erityisesti silloin kun oppilas opiskelee kahdella tai useammalla kielellä. Lisäksi saamenkielisten erityisopettajien ja logopedien puute heikentää mahdollisuuksia tarjota yksilöllistä ja kulttuurisesti sopivaa apua.

Kuultavien mukaan kielellisten häiriöiden varhainen tunnistaminen olisi ratkaisevaa, jotta oppilas voisi saada oikeanlaista tukea ajoissa. He korostavat tarvetta kehittää saamenkielisiä arviointimenetelmiä, kouluttaa lisää alan ammattilaisia sekä lisätä opettajien valmiuksia tunnistaa ja tukea oppimisvaikeuksia saamenkielisessä opetuksessa.

Muut saamenkieliset terveyspalvelut – tarjonta puutteellista

Saamenkielisiä palveluja ei ole saatavilla monilla muillakaan terveydenhuollon alueilla. Tämä tarkoittaa, että esimerkiksi fysioterapia, suun terveydenhuolto, erikoislääkäripalvelut ja usein myös kotihoito ovat pääosin suomenkielisiä. Saamelaisalueen terveyskeskuksissa ja keskussairaalassa saamenkielisiä palveluita on tarjolla vain harvoissa tapauksissa.

Esimerkiksi Utsjoella on kuultavien mukaan saamenkielisiä palveluja saatavilla vain vähän, vaikka kyseessä on Suomen ainoa saamelaisenemmistöinen kunta. Eräs kuultava kertoo, että asiointi terveyskeskuksessa joudutaan hoitamaan usein suomeksi, koska saamenkielistä henkilökuntaa ei ole aina paikalla. Saamenkielisten palvelujen puute aiheuttaa turhautumista ja ihmetystä ja antaa kokemuksen siitä, ettei saamelaisten tarpeita ymmärretä tai kunnioiteta:

Nyt, kun meillä on saamenkielisiä lääkäreitä, niin haluan ilman muuta mennä heidän luokseen, mutta terveydenhoitopuolella on kyllä muuten vähän viheviä. Minun sukulaiseni on vammautunut. Siitä olisi apua hänelle, jos siellä puhuttaisiin saamea. Hän on koko ikänsä puhunut saamea. Mutta terveyskeskuksessa ei kuulu saamen kieltä. Se on kirottu paikka, eräällä tavalla.

En oikein ymmärrä sitä, että koko ajan puhutaan sitä, että pitää olla saamen kieltä ja saamenkieliset pitää saada omankielistä palvelua ja hoitoa. Tuntuu kuitenkin siltä, että täällä halveksitaan saamen kieltä, ei pidetä sitä arvossa. Kotihoidossa on pari, jotka puhuvat saamea. Kyllä pitäisi saada saamenkielisiä ihmisiä töihin. Jostakin ne pitäisi kaivaa. Pitäisi vaatia, että kun tulevat tänne Utsjoelle töihin, niin opettelevat saamea.

Kuultavien mukaan Inarin kunnassa, Ivalon terveyskeskuksessa, saamenkieliset palvelut vaihtelevat. Toisinaan siellä on yksi tai useampi saamenkielinen henkilö, toisinaan ei ketään, sanoo eräs kuultava:

Ja [nimi] on saamentaitonen Ivalon vuodeosastolla sairaanhoitajana. Ku on saamenkielisistä hoitajista kysymys, niin kyllä siinä on välillä laskua ja sitten taas nousua.

Kun jo Utsjoella on pulaa saamen kielen taitoisista työntekijöistä, on tilanne Lapin keskussairaalassa kuultavien mukaan vielä heikompi. Saamenkielistä henkilökuntaa ei ole, minkä vuoksi potilaat joutuvat asioimaan suomeksi myös tilanteissa, joissa saamen kieli olisi luontevin vaihtoehto. Tämä vaikeuttaa erityisesti iäkkäiden ja heikommin suomea puhuvien saamelaisten asiointia ja voi heikentää hoidon laatua.

Eräs kuultava korostaa, että kielellinen saavutettavuus on olennainen osa yhdenvertaisia sosiaali- ja terveyspalveluja, mutta tällä hetkellä se ei toteudu Lapin keskussairaalassa eikä perusterveydenhuollossa:

Ensin sosiaali- ja terveyspalveluista. Niistä on tärkeää puhua. Vaikka ne näyttävät siinä tilanteessa, että ei se ole niin kamalaa, mutta ne ovat kuitenkin sellaisia, jotka vaikuttavat ihmisten terveyteen.

Täällä pohjoisessa on jonkinlainen ymmärrys suomenkielisillä työntekijöillä. Mutta täällä on paljon työntekijöitä, jotka ovat tulleet muualta ja ei ole kulttuuriymmärrystä eikä kieliymmärrystä. Minulle on se siksi tullut niin tutuksi, kun minulla on lapsi, jolla on paljon kaikenlaisia asioita ollut, joita on tutkittu. Me olemme olleet sekä perustason terveydenhoidossa että erityissairaanhoidossa, ja olen päässyt näkemään, miten saamenkielisen lapsen hoito toteutuu.

Silloin, kun lapsi oli pieni, meillä ei ollut saamenkielistä neuvolan työntekijää. Siellähän tehdään kielen ymmärrys- ja taitotestit. Meillä ei ole saamenkielistä arviointia, eivätkä saamelaislasten vanhemmat saa minkäänlaista tukea saamelaislasten kielellisen etenemisen ja neuropsykologisen etenemisen suhteen, että osaako lapsi, mitä sillä tasolla pitää osata.

Olemme olleet esimerkiksi Rovaniemellä LKS:ssä [Lapin keskussairaala] ja piti näköä tutkia. Kun lapsia tutkitaan, on kuvat eikä kirjaimet, mutta kun lapsi ei osaa sanoa niitä kuvia suomeksi. Hoitaja oli turhautunut, kun hänen työnsä ei onnistunut, mutta ei hän voi laittaa lasta ja vanhempaa sellaiseen asemaan, että se on nyt teidän virhe, kun te olette hankalia saamelaisia asiakkaita. Näkötesti meni erittäin huonosti. Lapsi itki ja se oli suuri epäonnistuminen hänelle.

Lapsella lukee äidinkielenä saamen kieli. He tietävät sen ja näkevät papereista, eivätkä silti ota huomioon mitenkään. Pitäisi turvata, että tieto kulkee, että tämä on saamenkielinen lapsi. Meillä on pitkät matkat. Me lähdemme Rovaniemelle, Ouluun. Meillä menee monta päivää matkustaa tutkimuksiin, ja ne työntekijät siellä eivät mitenkään ota huomioon sitä, että nyt tulee saamelainen perhe, että miten me heidän asioita hoidetaan. Pahimmassa asemassa ovat pikkulapset, eivät he voi itseään puolustaa. Ja sitten vanhukset. Kyllä me työikäiset ihmiset, vaikka meilläkin on varmaan inhottavia kokemuksia, kielellisesti pärjäämme, mutta miten pikkulapset ja vanhukset pärjäävät.

Omien huonojen kokemustensa lisäksi kuultava on kuullut myös positiivisista kokemuksista Lapin keskussairaалassa. Hänen tuttavansa ollessa synnytysosastolla tuli yhteen vuoroon töihin saamenkielinen kättilö. Kuultava kuvaa, kuinka suuri merkitys on sillä, että suuressa sairaalassa, kaukana kotoa, on hoitajia, jotka pystyvät kommunikoiamaan omalla äidinkielellä:

Lapin keskussairaалassa on yksi saamenkielinen kättilö. Kaverini kertoi, että kun hän oli synnyttämässä, ja oli ensin päivän ollut riukujen [suomalaisten hoitajien] kanssa, ja sitten tulee saamelainen työntekijä, niin tuli lämmin tunne, että ah, täällä on joku tuttu ihminen. Se on sillä alalla erittäin tärkeää.

Kuultavien kertoman perusteella saamenkielisten palvelujen ja kulttuurisensitiivisen hoidon satunnaisuus ja puute keskussairaалassa heijastaa laajempaa ongelmaa: järjestelmä ei tunnista saamenkielisten asiakkaiden erityistarpeita. Tarvittaisiin systemaattisia toimia, jotta yhdenvertaisuus voisi toteutua.

Jotkut kuultavat ovat sitä mieltä, että hyvinvointialueiden pitäisi palauttaa terveydenhoitajat kyliin. Aikaisempina vuosikymmeninä saamelaisalueella oli useampia terveydenhoitajia, joilla oli vastuullaan tietty alue ja väestö. Vaikka nämä terveydenhoitajat harvemmin osasivat saamen kieltä, he kuitenkin oppivat tuntemaan oman alueensa ihmiset ja heidän elinolonsa ja osasivat kommunikoida myös saamenkielisten asiakkaiden kanssa:

Kyllä aivan ehdotonta olisi hyvinvointialueilla se, että terveydenhoitajat, joilla on vaan tietty väestö, tulisivat takaisin. Jos joku mummo täältäkin menee [terveyskeskukseen], nii eihän se nyt ymmärrä, mitä ne siellä sanoo, että mikä häntä nyt loppujen lopuksi vaivaa. Eihän nykyään pääse julkiseen terveydenhuoltoon, ennen kuin kun tehdään hoidon arviointi. Sun pitää siellä pystyä kertomaan, mistä on kysymys, ennen kuin pääset edes hakemaan aikaa lääkärille.

Jotkut kuultavat kokevat, että heidän kotikunnassaan saamenkieliset terveystalut ovat parantuneet hieman sen jälkeen, kun ne siirtyivät saamelaisalueen kunnilta Lapin hyvinvointialueen vastuulle. Inarin kunnassa erityisesti saamenkielisen terveydenhoitajan palveluja pidetään tärkeänä edistysaskeleena. Tämä on mahdollistanut sen, että asiakkaat voivat asioida omalla kielellään ja tulla ymmärretyiksi ilman tulkkausta.

On kuitenkin tärkeää huomata, että kuultavan mukaan näitä palveluja tarjotaan vain pohjoissaameksi, ei inarinsaamen eikä koltansaamen kielillä, eikä pohjoissaameksiakaan koko saamelaisalueella:

Nythän on vähän parempi tilanne, kun me olemme Laphassa [Lapin hyvinvointialue]. Lyhyesti voi sanoa, että meillä on vain yksi palvelu, jonka saamme, jossa on kulttuuri ja kieli otettu huomioon, ja se on saamenkielinen neuvolapalvelu, joka onkin erittäin hyvä.

Äitiysneuvolassa on saamenkielinen työntekijä. Se on hyvä jo ensin se, että miten hän puhuttelee lasta. Hän saattaa sanoa, että serkkusi oli äsken täällä, eikö ole-kin hauskaa. Useinhan he tietävät paljon meistä, joka ei aina ole hyvä asia. Mutta työntekijät ovat taitavia, eivät he tuo sinne henkilökohtaisia asioita, mutta ymmärtävät kuitenkin kontekstin. Minä uskon, että saamelainen hoitaja tietää, että monet saamelaiset äidit ovat paljon yksin. Että se on tavallinen tilanne. Uskon, että saamelainen työntekijä voi paljon helpommin saada kokonaisvaltaisen kuvan lapsen etenemisestä, kun hän ymmärtää kulttuuria. Monesti suomalaisten työntekijöiden kanssa on sellainen tunne, että lapseni ei pärjää missään, ei osaa.

Mutta kaikki muut terveydenalan palvelut ovat pelkästään suomen kielellä. Inarinsaamenkieliset ja koltansaamenkieliset lapset pitäisi myös saada olla sen meidän pohjoisaamenkielisen hoitajan hoidossa, kun ne perheet tarvitsisivat paljon tukea kielen ja kielivalintojen kanssa. Mielestäni saamelaisen hoitajan pitäisi hoitaa kaikkia saamelaisia lapsia, kun kieli on vain yksi osa, ja se muu koskee kulttuuriymmärrystä.

Minulla ei ole sellaista ajatusta, että vaatisin hammaslääkäriä saameksi. Olen joi-takin palveluja rajannut ulkopuolelle myös lasten suhteen. Se on tietyllä tavalla se, mihin minut on opetettu.

Vaikka kuultava itse on valmis käyttämään suomenkielisiä palveluja eikä vaadi kaikkia palveluja lapsilleenkaan saameksi, hän korostaa, ettei saamelaisten vanhempien tulisi alistua tilanteeseen, jossa heidän lapsensa joutuvat tyytymään palveluihin, jotka eivät ole yhdenvertaisia suomenkielisten lasten saamien palvelujen kanssa. Hänen mukaansa omakielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuus on perusoikeus, ei etuoikeus:

Silloinkin kun lapset siirrettiin suomenkieliseen päivähoitoon, niin kunnasta tuli vastaus, että ei ole saamenkielisiä työntekijöitä. Ja kun kerroin läheiselleni, joka on saamenkielinen ihminen, niin hän sanoi, että sehän realismia. Sanoin hänelle, no ei ole, se on rakenteellista rasismia. Me itsekkin jo uskomme, että [saamenkielisten palvelujen puute] on realismia ja meidän pitää vaan tyytyä siihen, että meidän lapsillamme ei ole samoja oikeuksia kuin suomenkielisillä lapsille. En minä

hyväksy sitä. Kyllä minun mielestäni sille pitäisi jotakin pystyä tekemään. Ei voi olla pyrkimyksenä tehdä meidän saamenkielisistä lapsistamme suomenkielisiä.

Eri kieliryhmien saamat sosiaali- ja terveyspalvelut eivät ole samalla tasolla, sillä pohjoissaamenkielisille palveluja on tarjolla selvästi enemmän kuin inarin- ja koltansaamenkielisille. Koltansaamenkielinen kuultava toteaa, että heille omakielisiä sote-palveluja ei ole käytännössä lainkaan. Ne harvat saamenkieliset palvelut, joita on tarjolla, ovat lähes poikkeuksetta pohjoissaamenkielisiä:

No, ensinnäkin mä haluaisin sanoa sosiaali- ja terveyspalveluista sen, että niitä ei saa koltansaameksi. Vanhuksille on vanhainkodeissa pari koltansaamenkielistä hoitajaa, mutta siinä se on. Esimerkiksi neuvolapalveluita todella kaivattaisiin myös koltansaameksi. Itsekin haluaisin omat lapseni viedä koltansaamenkieliseen neuvolaan, mutta se on ihan utopiaa vielä, niin jotenkin unelmatasolla, että ei uskalla edes ajatella. Eikä siis mitään muutakaan kyllä, Inarin kunnan ainoat sote-alan koltansaamenkieliset työntekijät on vanhustenhoidon puolella. Eikä heitäkään montaa kyllä ole.

Kuultavien mukaan terveyspalveluja tulisi kehittää kaikilla kolmella Suomessa puhuttavalla saamen kielellä. Tämä on suuri haaste, sillä saamenkielisiä ammattilaisia on vähän ja palveluiden järjestäminen vaatii resursseja, koulutusta ja suunnittelua.

Yhteistyö Norjan kanssa

Norjassa saamenkielisillä potilailla on oikeus saada omakielisiä palveluja sairaaloissa ja terveydenhuollossa. Jos saamenkielistä henkilökuntaa ei ole, voidaan käyttää etä- ja videoyhteystulkkeja, jotka toimivat osittain iltaisin ja viikonloppuisinkin. Vaikka Suomessa on koulutettu tulkkeja, eivät palvelut ole läheskään samalla tasolla kuin Norjassa. Siellä tulkki esimerkiksi Tromssan yliopistollisessa keskussairaalassa on lähes itsestäänselvyys ja muuallakin tulkki saadaan pyynnöstä, kertoo Norjan Koutokeinossa asuva kuultava:

Jos minä nyt sairastun ja joudun vaikka Tromssaan, siellä on tulkki. Jos minut kutsutaan Hammerfestiin jostain syystä, niin minä voin vaatia etukäteen, että siellä on tulkki. Täällä Koutokeinossa, jos minun pysyvä lääkäri on norjankielinen, niin minun pitää pyytää, että voidaanko tulkata.

Utsjoen kunnassa asuvat kuultavat toivovat terveydenhuoltoon yhteistyötä Norjan kanssa, koska siellä on terveydenhuollossa saamenkielistä henkilökuntaa, ja palvelut ovat monessa tapauksessa lähempänä.

Norjan rajan pinnassa asuvat kuultavat, erityisesti Karigasniemen alueelta, tuovat esille tarpeen kartoittaa mahdollisuuksia saada vakinaisesti terveystalvuuksia Norjasta. Esimerkiksi Karigasniemeltä Kaarasjoelle on vain noin 20 kilometriä, kun taas lähimpään Suomen puoleiseen terveystalvuuksukseen Ivaloon on matkaa noin 150 kilometriä. Pitkät etäisyydet ja pohjoisen olosuhteet vaikeuttavat terveystalvuuden saavutettavuutta, ja monille Suomen puolella asuville saamelaisille norjalaiset talvuuksut olisivat sekä maantieteellisesti että kielellisesti luonnollisempi vaihtoehto:

Jos sovintokomissio voisi punnita sitä, että millaisia hyötyjä meidän ihmisille olisi siitä, jos parannettaisiin yhteistyötä Kaarasjoen kunnan kanssa. Se olisi tärkeää: se nostaisi tasa-arvoa, meidän ihmisarvoa. Meidän suvut ja ihmiset ovat Kaarasjoella. Siellä olisi hyviä talvuuksuja, ja se on lähellä.

Ennen minä sain ottaa vain taksin ja mennä Kaarasjoelle. Se oli silloin, kun oli sopimus Utsjoen kunnan kanssa. Se on lopetettu. Kaarasjoelle kyllä pääsee, kun ostaa talvuuksuja sieltä, mutta se on kallista.

Nyt tulee ambulanssi Kaarasjoelta. Jos siellä on ambulanssi, niin se tulee. Sitteen on helikopteri, joka tulee Lakselvista. Ja tämä helikopteri tulee paljon aikaisemmin kuin Aslak. Jos Aslak (Lapin alueen pelastushelikopteri) tulee, sillä menee kolme tuntia tänne.

Saamelaisalueella yhteinen kieli ja kulttuurinen ymmärrys lisäävät talvuuksujen saavutettavuutta ja potilaiden turvallisuuden tunnetta. Aiheesta kertoneet komission kuultavat toivovat yksimielisesti, että Suomen ja Norjan viranomaiset selvittäisivät mahdollisuudet pysyvään rajat ylittävään yhteistyöhön terveystalvuissa.

4 Sosiaalialan saamenkieliset ja kulttuurinmukaiset talvuuksut – ikäihmiset ja perheet etusijalla

Vuoden 2023 alusta lähtien sosiaalihuollon talvuuksut, mukaan lukien vanhustenhuolto, ovat kuuluneet pääosin hyvinvointialueiden vastuulle. Tämä tarkoittaa, että hyvinvointialueet vastaavat esimerkiksi vanhusten kotihoidosta, talvuuksuasumisesta, tehostetusta talvuuksuasumisesta, päivätoiminnasta sekä omaishoidon tuesta. Kunnat eivät enää järjestä näitä talvuuksuja itsenäisesti, mutta ne voivat edelleen tukea talvuuksujen toteutusta esimerkiksi tilojen, paikallisen asiantuntemuksen tai kulttuuristen käytäntöjen kautta.

Saamen kielen ja kulttuurinmukaisten palvelujen merkitys ikäihmisille

Kuultavien mukaan saamenkielinen vanhustenhuolto kohtaa merkittäviä haasteita erityisesti saamenkielisen henkilökunnan vähäisyyden vuoksi. Palvelut toteutuvat pääosin suomeksi, vaikka saamen kieli ja kulttuuri olisivat vanhusten arjessa keskeisiä. Tämä voi vaikeuttaa kommunikaatiota ja heikentää palvelun laatua, sillä osa vanhuksista ei hallitse suomea riittävästi ja kokee asioinnin epävarmaksi.

Vanhustenhuollossa kulttuurinmukaiset palvelut ovat erityisen tärkeitä. Kuultavien mukaan vanhuksen tulisi saada olla lähellä perhettään ja sukuaan, syödä sitä ruokaa, mihin on tottunut ja puhua saamea. Kuultavat nostavat esiin, että nämä asiat eivät ole vain mukavuuksia, vaan ne liittyvät ihmisen turvallisuudentunteeseen ja hyvinvointiin. Utsjoen Karigasniemelle on avattu vuonna 2024 Lapin hyvinvointialueen saamenkielinen palveluyksikkö, joka tarjoaa avustettua palveluasumista ja palveluasumisen asuntoja sekä kotihoitoa. Merkittävä osa hoitajista on saamenkielisiä.

Muulla saamelaisalueella, puhumattakaan muusta Suomesta, saamenkielisiä palveluyksiköjä ei ole. Eräs kuultava tiivistää suomenkielisten hoivapaikkojen ongelman seuraavasti:

Hoivapaikka elää omaa elämää ja kaikki on koulutettu suomalaisen koulutusjärjestelmän mukaisesti. Se historia painaa, että kun aina ei ole ollut arvoa saamelaisuudelle ja saamen kielelle, miten uskaltaa siellä [hoivapaikassa] sitten nostaa esille omat tarpeet, tämä vanhus. Hoivapaikoissa, missä on saamelaisia vanhuk-sia, pitäisi ottaa huomioon kulttuuri- ja kieliasiat.

Hyvinvointialueiden myötä kuultavilla on noussut myös huoli siitä, että ikäihmisiä voidaan siirtää alueen sisällä kauas omista perheistään ja yhteisöistään. Tällainen siirto vaarantaa vähäistenkin saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palveluiden saatavuuden.

Eräs kuultava pohtii, tulisiko saamelaisten palvelukotien perustaminen olla valtion vastuulla – erityisesti siksi, koska valtion aikaisempi saamelaispolitiikka on jättänyt syviä jälkiä saamelaisyhteisöön ja vaikuttanut sukupolvien kokemuksiin ja hyvinvointiin. Hän pelkää, että suomenkielisissä hoivapaikoissa asuntolasukupolven saamelaiset joutuisivat uudestaan kokemaan samoja asioita kuin aikoinaan suomenkielisissä asunnoissa:

Omat vanhemmat ikääntyvät. He ovat sitä sukupolvea, joka on jo tullut aivan kauheitten traumojen läpi. Toiset kertovat, että asuntoloissa ovat kohdanneet väkivaltaa, seksuaalista väkivaltaa, ei oo saanut puhua kieltä, ei oo saanut

käyttää saamelaisvaatteita. Kyllähän ne sukupolvet on käynyt ihan hurjia asioita läpi, vaikka jotkut suhtautuvat niihin aikoihin positiivisemmikin.

Alkaa huolestuttaa, jos ne joutuvat lvaloon vanhustentaloon, pahimmillaan vielä kauemmas jonnekin Rovaniemelle, Sodankylään, jossa ei oo saamenkielisiä palveluita. Ja jos täällä saamenkieliset palvelut, ne vähäisetkin, puretaan ja niistä säästetään, niin tarkoittaako se, että niiden pitää uudestaan mennä läpi niitä samoja asuntolatraumoja?

Voisiko se olla se suurin palvelus, että valtio joutuisi nyt pystyttämään tänne saamelaiskyliin vanhusten palveluasumispisteet?

Kuultava toivoo, että esimerkiksi Inarin kirkonkylälle saataisiin saamenkielinen palvelutalo, jotta saamelaiset vanhukset voisivat olla lähempänä sukulaisiaan ja osallistua mahdollisuuksien mukaan poroerotuksiin ja muihin yhteisön toimiin. Samanlaisia toiveita on muissakin saamelaisalueen kylissä, kuten Vuotsossa ja Sevettijärvellä:

Toivoisin, että saisin viettää vanhuudenpäiväni täällä omassa kotikylässä, omassa kulttuuriympäristössä, mutta todennäköisyys sille on hyvin olematon. Äitillä kävi kerran viikossa saamen kielen taitoinen terveyden alan ihminen, joka auttoi äitiä. Mittasi verenpainetta, ja myöskin oli vähän jutustelua, sosiaalista kanssakäymistä. Hän auttoi, jos piti tilata lääkäriaika tai jotakin muuta. Onneksi semmoista toimintaa on edelleenkin täällä Vuotsen saamelaisille tarjolla. Mutta sehän on SámiSosterin järjestämä. Että siinä mielessä on edes yks hyvä asia. Ja nyt tuo Mokta-tupa. Sekin on tosi hyvä asia, itse olen siellä vähän käynyt, mutta varmaan tulevaisuudessa entistä enemmän.

Jos se kotona oleminen käy hankalaksi, niin mihin mennään palvelutaloon? No, Sodankylässä on, mutta kyllä me toivoisimme, että myös täällä Vuotsossa olisi. Täällä pitäis olla palvelutalo, oma seurakuntatalo ja hautausmaa. Mutta ei, tänne ei saatu kirkkoa. Sodankylän kunta ei ole kovin suopea ollut kyllä.

Kuultavien mukaan koltansaamenkielisille vanhuksillekaan ei ole tarjolla omakielisiä palveluita, eikä juuri muitakaan heidän tarpeisiinsa suunnattuja palveluja heidän kotikylissään. Pitkä etäisyys palvelukeskuksiin ja harva asutusalue vaikeuttavat palvelujen saatavuutta. Kuultavat korostavat, että omakielisten palvelujen puute yhdistettynä maantieteelliseen eristyneisyyteen voi lisätä eriarvoisuutta ja vaikeuttaa vanhusten arjen sujumista.

Täällä Sevettijärvellä ei ole palvelutaloa. Asuntopalvelusäätiö ja Inarin kunta peruskorjasivat tuohon vanhaan kouluun tyhjiksi jääneisiin luokkiin palveluasunnot ja terveydenhoitajan tilat. Kyllä siinä alkuun vanhuksia asui. Ne kävi koululla syömässä ja lumityöt teki talkkari, eikä tarvinnu puita kantaa sisälle. Mutta sitten kun nämä asukkaat meni siihen kuntoon, että ne tarvitsivat lisää palveluja, niin sitten ne kipattiin Ivaloon. Siinä oli sitten uusia asukkaita, mutta ei he halua asua siellä, kun ei siellä ollut terveydenhoitajaa paikalla eikä mitään palveluja. Ei siinä ollut mitään käytännön eroa siihen, että he asuvat kotona yksin omissa talossa.

Tuolla toisella koltta-alueella saa kotipalvelua päivittäin Keväjärvelle. Siinä menee se raja, mihin saakka sitä tuotetaan Ivalosta. Ei se mikään hirveä matka enää Nellimiin olisi siitä, varsinkin nykyisellä tiellä. Mutta se ei silti onnistu. Ei ole tarpeeksi ihmisiä, jotka tarvitsisivat apua. Muutamat vanhemmat ihmiset haluvat olla vielä kotona, mutta eivät ihan kaikessa pärjää. Ihmiset jätetään heitteille, sanotaan vaan, että ei pystytä järjestämään, koittakaa jotenkin järjestellä sinne apua.

Niillä vanhuksilla, joilla on alkanut muisti temppuilemaan Ivalon vanhainkodilla, niin ne on taantunut koltan kieleen. Vanhustenhoidossa ei kuitenkaan ole koltan-kielistä palvelua. On siellä joitakin, mutta ei niitä montaa ole. Eihän nekään joka päivä ole töissä.

Myös Enontekiön saamelaiset ovat huolissaan vanhusten saamenkielisistä palveluista. Lapin hyvinvointialueen asumispalveluyksikkö Luppokoti avattiin Hetassa vuonna 2025. Kuultavat kertovat, että yksikössä on ainakin joitakin saamenkielisiä hoitajia, mutta ongelmana on, että laitoshoidon tarvitsevat lähetetään muualle:

Taas kun sitä mennään siihen, että ne [laitoshoidon tarvitsevat] sijoitetaan mihin sattuu, missä sattuu olemaan tilaa. Ne hyvinvointialueet kyllä on ihan hakoteillä tossa asiassa. Ihminen irrotetaan omasta elämästään ja omista läheisistään ja siirretään vuodeosastolle. Eihän vuodeosasto ole kenenkään koti. Ne alkavat kyllä väärästä suunnasta säästöjä tekemään. Ne käy niihin, jotka eivät osaa itteään puolustaa.

Utsjoellahan on pitkään ollut vammaisten palveluyksikkö, 20 vuotta. Utsjoelle rakennettiin vammaisten palveluyksikkö ja Enontekiölle Hettaan. No, nyt hyvinvointialue lakkauttaa sen Utsjoen yksikön, siirtää ne vammaiset ihmiset sinne terveyskeskukseen vuodeosastolle, mutta eihän terveyskeskus ole kenenkään koti.

Kuulemisissa nousee esiin myös se, kuinka kotonaan asuville vanhuksille olisi tärkeä saada palveluja kotiin. Kuultavat muistelevat kaiholla aikaa, jolloin kodinhoitajat tunsivat perheet ja auttoivat koko kotitaloutta, eivät vain yksittäistä asiakasta. Heidän mukanaan tuli usein myös seuraa, juttelua ja välittämistä. Kodinhoitajien kerrotaan olleen ainakin Utsjoella usein saamenkielisiä.

Nykyisin vanhusten luona käyvät lähihoitajat ovat seuraavan kuultavan mukaan usein kiireisiä, ja heidän työnsä rajautuu hoivaan ja terveydenhoitoon ja vähemmän kotitaloustöihin. Moni kokee, että inhimillinen ja saamenkielinen kohtaaminen on jäänyt taka-alalle, vaikka juuri ne merkitsisivät vanhuksille kaikkein eniten:

Kodinhoitaja ja kotiavustaja olivat erittäin hyviä apuihmisiä perheissä. Koulutetut ihmiset, he hallitsivat kodin työt. Ne me olemme menettäneet. Sen jälkeen tulivat lähihoitajat, jotka hoitavat vanhoja ihmisiä. Ne eivät koskaan tule täyttämään kodinhoitajan jättämää tilaa. Kun he tulevat vanhojen ihmisten luo koteihin, niin heidän eivät osaa muuta kuin kylvettää. Ja suurin osa vain lämmittää ruuan, ehkä keittää loppuun ja neljässä tunnissa pitää tehdä kaikki työ. Heidän pitää keritä kolme neljä taloa, heidän pitää ajaa pitkin tietä koko ajan. Todellisuus on se, että työaikana he eivät pysty hoitamaan näitä vanhoja ihmisiä, jotka eivät pärjää yksin, joille pitää tehdä ruokaa tai antaa ruokaa. Ja kotona pärjääjiä meidän suvuissa ja saamelaisilla on kyllä paljon.

SámiSosterin järjestämä saamenkielinen, arjen töissä auttava Renki-Aslakka ja muut saamenkieliset palvelut saavat samalta kuultavalta vuolaat kiitokset.

Mutta se on hyvä, että SámiSosterin toiminta aloitettiin ja siihen kuuluu Renki-Aslakka ja muistihoitaja ja monta muuta. Renki-Aslakka on hyvin merkittävä ihminen. Hän voi korjata kaikennäköistä kotona, mitä itse emme pysty, ruokaa laittaa ja jopa siivotakin. Puita hakea ja pihan pitää puhtaana. Se on kyllä hyvin tärkeä, kaikista paras työntekijä.

Kuultavat toivovat, että saamenkielisille vanhuksille tarjottaisiin kulttuurinmukaisia ja omakielisiä palveluja kotiin niin kauan kuin he pärjäävät siellä. Niille, jotka eivät enää selviä kotona, tulisi perustaa saamenkielisiä palvelutaloja esimerkiksi Inarin kirkonkylälle, Sevettijärvelle ja Vuotsoon. Tämä koetaan erityisen tärkeäksi, koska nykyinen saamelainen vanhussukupolvi on jo lapsena joutunut menemään ummikoina asuntolakouluihin. Toiveena on, etteivät he joutuisi vanhana uudelleen asuntolaan, jossa he saisivat jälleen hoitoa vieraalla kielellä.

Saamenkieliset sosiaalipalvelut perheille

Saamenkielisten ja saamelaisten perheiden lastensuojelupalvelujen saamenkielinen ja kulttuurin huomioiva saatavuus on hyvin rajallista. Esimerkiksi perheneuvontaa, lastensuojelupalveluja ja perheiden arjen tukitoimia ei tuoteta juurikaan saameksi tai saamelaiskulttuuria huomioiden. Puutteet saamenkielisissä perhepalveluissa voivat johtaa siihen, että perheet eivät hae apua ajoissa tai eivät saa tarvitsemiaan palveluja täysimääräisesti.

Seuraava kuultava kertoo, ettei hän nuoruudessaan saanut tukea sosiaalitoimen ammattilaisilta, vaikka hän muutti murrosikäisenä pois kotoa saamelaisten sukulaisten luo hankalien kotiolojen takia. Palveluiden puute teki siirtymävaiheesta haastavan, sillä nuori joutui selviytymään itsenäisesti ilman ammatillista ohjausta tai tukea arjen järjestämisessä.

Vielä 90-luvulla oli hyvin vahvana ajattelu, että lapset ovat hiljaa ja tottelevat. Valittaa ei saa. Heti jos joku alkaa jotain vinkumaan, niin se on hankala. Mulla oli kotona todella vaikeaa. Olen joutunut kokemaan tosi paljon kotiväkivaltaa lapsena ja nuorena. Sitten, kun niistä koitti puhua jollekin, niin sukulaiset kuitasi sillä, että äidilläsi on vaikeaa. No vittu, niin oli mullakin. Mä oireilin tavallani. Vetäydyin ja olin omissa oloissani. Olin todella ahdistunut.

Mä lähdin [paikannimi] asumaan murrosikäisenä, kun äiti oli sitä mieltä, että hän ei enää pärjää [minun kanssa]. Ja huomasi, että se ei saanut piestyä mua enää hiljaiseksi. Kunnassa ja koulussa on tasan tarkkaan tiedetty, missä mä asun, koska he ovat joutuneet järkkäämään koulukyydit. Mutta mä en ole yhdenkään sossun tai kuraattorin kanssa istunut puhumassa näistä asioista. Oli vähän semmoinen fiilis, että nyt olen oman onneni nojassa. Mun täytyy pärjätä näitten sukulaisten kanssa.

Varmaan mun vanhempien sukupolvella on ollut omat kokemukset, että nuoruus on kuule vaikeaa. Ehkä siellä kummittelee se asuntola-aika, että ei pysty kohtaamaan tai antamaan minkäänlaista turvaa. Onneksi mulla oli kuitenkin niitä sukulaisia, jotka jotenkin koppia otti. Kun ei ne yhteiskunnan rakenteet ole pystynyt siihen, sitten oli ne sukulaiset.

Siitä jäi vaan semmoinen olo, että tavallaan ei ole mihinkään oikein tervetullut ja mun ongelmat ovat vaan mun omassa päässä. Siitä on yli 20 vuotta, ja moni asia on muuttunut parempaan suuntaan. Varsinkin siinä, että miten lasten ja nuorten hyvinvointia kytätään. Toisaalta nyt ollaan menossa vähän huonompaan suuntaan siinäkin.

Esimerkki osoittaa, kuinka tärkeä rooli saamelaisella suvulla on vielä pari vuosikymmentä sitten ollut tilanteissa, joissa virallinen yhteiskunta ei ole pystynyt auttamaan. Tämä kertoo, kuinka suku voi toimia monille saamelaisyhteisöissä viimeisenä turva-
verkkona silloin, kun muut tukimuodot eivät tavoita, vaikka heillä olisi tarvetta viralliseen tukeen.

Eräs saamelaisvanhempi kertoo 2000-luvulta esimerkin, jossa nuoren ongelmatilanteessa kotikunnan sosiaalitoimi ei huomionnut perheen saamenkielisyyttä tai kulttuuritaustaa, mikä vaikeutti luottamuksen syntymistä ja asioimista työntekijöiden kanssa.

Olen ollut viranomaisten kanssa tekemisissä ja nähnyt, kuinka vähän ne ymmärtävät saamelaista yhteisöä ja saamelaista yhteiskuntaa. Kun lapsella oli kouluaikana ongelmia, jouduin olemaan tekemisissä kunnan sosiaalitoimiston kanssa ja sen systeemin kanssa. Se oli erittäin vaikeaa. Lapsi oli saamenkielinen, mutta osasi suomea myöskin. Hänen äidinkieltensä on selvästi saamen kieli. En tiedä, oliko se vain kielestä kysymys, vai myöskin ajattelutapa. Mutta kieli oli tietysti tärkeää.

Ensinnäkään ne eivät halunneet edes ajatella sitä, että olisi tarvittu saamenkielistä palvelua. Ne elivät ihan eri maailmassa. Ja minä olisin silloin tarvinnut erittäin paljon sellaista ihmistä, joka ymmärtää meidän tilannettamme. Ja uskon, että minun lapseni olisi tarvinnut sitä erittäin paljon. Mutta sellaista tukea ei tullut. Enkä tiedä, onko tänä päivänäkään.

Vaikka koulussa on saamen kieltä ja saamenkielinen opetus, niin heti kun menee luokan ulkopuolelle, siellä tulee vastaan erilainen yhteiskunta. Ja ymmärrän, että varmasti saamelaisopettajillekin tilanne on ollut erittäin raskas.

No sitten loppujen lopuksi ongelma pikkuhiljaa selvisi. Mutta me menimme lapsen kanssa vaikeita aikoja läpi. Ja voi olla, että se jätti minuun enemmän traumoja kuin lapselle. Tunsin, että en saanut sieltä viralliselta puolelta mitään tukea.

Olisin halunnut, että se ihminen, joka on tekemisissä meidän kanssamme, tuntee meidän taustamme. Ja osaa puhua sen lapsen kanssa. Että lapsi olisi voinut luottaa siihen ihmiseen. Asia olisi ehkä ratkennut nopeammin, jos siellä olisi ollut saamenkielinen ihminen, jonka kanssa hän puhuu. Mutta se oli ihan eri maailmassa tämä ihminen. Yritin kyllä saada Kaarasjoelta apua. Se ei toiminut. Jos nyt tapahtuisi samanlainen asia, niin olisi mahdollista mennä saamelaisten psykososiaaliseen yksikköön, ottaa Uvjaan yhteyttä. Sillä tavalla tämä tilanne on vähän parempi.

Huonoista kokemuksistaan huolimatta kuultava kokee, että asiat ovat menneet parempaan suuntaa. Nykyään vastaavassa tilanteessa olisi mahdollista saada saamenkielistä apua. Tämä tuo toivoa siitä, että saamenkieliset palvelut kehittyvät ja tulevat yhä paremmin asiakkaitten saavutettaviksi.

Kuultavat muistuttavat myös, että jos lapsi joudutaan ottamaan huostaan, olisi erittäin tärkeää, että vastaanottava laitos tai sijaisperhe osaa puhua lapsen äidinkieltä. Tämä ei kuitenkaan aina toteudu, mikä voi vaikeuttaa lapsen sopeutumista ja yhteyden säilymistä omaan perheeseen sekä saamelaiseen sukuun ja muuhun kulttuuriin taustaan, kertoo seuraava kuultava:

Tänä päivänä näennäisesti otetaan kulttuuri huomioon, mutta kun tulee jotain välimatkaongelmia tai muuta, niin siihen loppuu se lapsen oikeus kieleen. Jos esimerkiksi äiti ei kykenekään olemaan läsnä ja lapset otetaan huostaan, ja niillä on ollut kotikieli saame, niin sitten äidinkieli ei olekaan tärkein. Lapsen oikeus kieleen ja kulttuuriin on hyvin näennäistä, kun tulee huostaanottotilanne.

Ainakaan meidän kunnan sosiaalipalveluissa ei huomioida saamelaiskulttuuria, jos tehdään jonkinlaisia tilanearvioita. Virkamiehellä ei oo ymmärrystä saamelaiskulttuurista tai perherakenteesta. Perheen vahva yhteys isovanhempiin katsotaan heikkoutena siinä vaiheessa. Katsotaan, että vanhempi ei pysty hoitamaan lasta. Ei ole kykenevä siihen ilman omia vanhempiaan. Käännetään se laajennettun perheen ajatus päinvastaiseksi, että se onkin huono asia, kun isovanhemmat osallistuvat lapsen elämään.

Joidenkin kuultavien mukaan saamen kieli on usein lapsen ongelmatilanteissa ensimmäinen asia, josta aletaan karsia. Viranomaisten kerrotaan ajattelevan, että lapsen saamen kieli voisi olla yksi syy ongelmiin. Tällainen ajattelu voi pahentaa tilannetta ja lamaannuttaa vanhemmat:

Sitten se sama sellasissa tilanteissa, jossa lapsella on haasteita koulussa tai muualla, niin se saamen kieli on sitten yleensä se, josta ensimmäisenä halutaan lähteä karsimaan. Että se kaksikielisyys on syy ongelmiin. Se on kans sellanen asia, mikä on nyt ilmennyt. Ja kun lapsen vanhempi on ottamassa itse saamen kieltä haltuun, ja jos omalle lapselle tulee se eteen, että koulu tarjoaakin vaihtoehdoksi saamen kielen opiskelusta luopumisen, niin sehän lamaannuttaa täysin.

Saamenkielisten lasten hyvinvointi ja oikeudet kieleen ja kulttuuriin korostuvat erityisesti ongelmatilanteissa, kuten huoltajuuskiistoissa tai lapsen/nuoren sijoituksissa. Kuultavat muistuttavat, että sosiaalipalveluiden ja tuomioistuinten päätöksenteossa on tärkeää huomioida saamelaisen kulttuurin erityispiirteet, taata lapselle

mahdollisuus käyttää omaa äidinkieltään ja tukea hänen kielellistä ja kulttuurista identiteettiään. Kulttuurisensitiivinen ote ei ole vain muodollinen vaatimus, vaan keskeinen väline, jolla varmistetaan, että saamelainen lapsi ja perhe saavat parhaan mahdollisen tuen vaikeissa elämäntilanteissa.

5 Kolmas sektori täydentää julkisia palveluja – SámiSoster ry:n esimerkki

Suomessa sosiaalialalla toimii vahva kolmas sektori, jota on hyödynnetty myös saamelaisyhteisössä. Kolmannen sektorin rooli korostuu erityisesti saamenkielisten palvelujen tarjonnassa, sillä se voi vastata tarpeisiin, joita viralliset palvelut eivät aina pysty kattamaan.

SámiSoster ry on vuonna 1997 perustettu valtakunnallinen saamelaisten sosiaali- ja terveystalouden järjestö. Yhdistys järjestää saamen- ja suomenkielistä vertaistukea, leirejä, tapahtumia, hyvinvointipäiviä, ryhmätoimintaa, asiantuntijaluentoja, kehittämistoimintaa ja sukupolvien välistä kanssakäymistä. Se on ainoa Suomessa toimiva järjestö, joka keskittyy saamelaisia palveluja edistäviin toimintoihin. Järjestö saa erityistä kiitosta kuulemisiin osallistuneilta saamelaisilta ikäihmisiltä, jotka pitävät sen tarjoamia palveluita tärkeinä arjen tukena ja kulttuurisen identiteetin vahvistajina.

Saamelaisille ikäihmisille iloa ovat tuottaneet erityisesti SámiSosterin tapahtumat ja retket, jotka tarjoavat mahdollisuuden kohdata toisia ja vieraila eri puolilla Saamenmaata. Eri kylissä järjestettävät säännölliset tapaamiset ruokailuineen tukevat kuuluvien mukaan arjen hyvinvointia ja vahvistavat yhteisöllisyyttä:

Se on hyvä, että meille on järjestetty tällaisia. Toisia vanhoja ihmisiä on mukava tavata. Täällä Utsjoella ei ole aikaisemmin ollut tällaisia palveluja. Seurakunnassa ei, kunnalla ei. Ja tämä on ollut alusta lähtien saameksi. Tämä on neljäs vuosi, kun olemme tavanneet toisiamme. Aikaisemmin saatoimme tavata kaksi, kolme, neljä kertaa kuukaudessa, mutta nyt vain noin kerran kuukaudessa.

Meillä on yhteinen ruokailu, syömme yhdessä. On myös tietokilpailuja, ja sitten meillä on digikahvila. Olemme olleet yhteydessä esimerkiksi Enontekiölle. Ja saamen kieliviikolla meillä on ollut kielikahviloita ja tarinailtoja.

Olemme käyneet myös matkoilla, esimerkiksi Inarissa. Kävimme tutustumassa saamelaisarkistoon, syömässä ja ruokakaupoissa Inarissa. Ja sitten olemme käyneet Vuonomarkkinoilla ja Vesisaarella Norjassa. Olemme käyneet saamelaisilla kirkkopäivillä, ja naapuritapaamisissa joko Norjassa Kaarasjoella tai Karigasniemessä. Naapuritapaamisten järjestämisessä Utsjoen kunta, ja Lapin hyvinvointialue ovat olleet apuna. Meillä on käynyt vieraita, ja tykkäämme katsoa vanhoja

kuvia ja muistella ihmisiä, paikkoja ja paikkojen historiaa. Yhdestä kuvasta voimme löytää monenlaisia tietoja. Sellaisia, joita ei löydy kirjoista.

SámiSosterin palvelut ulottuvat myös kolttasaamelaisten pariin, kertoo eräs kuultava:

Nellimiin saatiin lopulta se SámiSosterin järjestämä vanhusten tapaaminen, joka toinen viikko. Kunta kilpailutti sitä yhdistyksillä, kolmannella sektorilla ja sitten SámiSoster teki tarjouksen.

SámiSoster on perustamisestaan lähtien tehnyt työtä saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen edistämiseksi. Yhdistyksen tavoitteena on ollut vahvistaa saamelaisväestön oikeutta omakielisiin palveluihin sekä lisätä tietoisuutta saamelaiskulttuurin huomioimisesta sosiaali- ja terveysalalla, kertoo kuulemisiin osallistunut yhdistyksen pitkäaikainen työntekijä.

Silloin 25 vuotta sitten asetettiin tavoitteet SámiSosterille: saamelaisille tarjottavat sosiaali- ja terveyspalvelut on suunniteltava saamelaisista lähtökohdista, ja ne pitää olla saamenkielisiä. Ei niitä ole tarvinnu muuttaa. Se on ollut se punainen lanka, jonka kanssa on menty tteenpäin. Töitä se on vaatinut.

Mutta kyl ne asenteet kuitenkin vielä vaikuttaa. Ne asenteet, että kaikki osaa suomea, ja miksi pitää olla saamenkielisiä palveluja. Ja mitä eroa kulttuurissa on? Se on varmaan se yks vaikein asia, että miten sanottaa se, mitä eroja suomalaisessa ja saamelaisessa kulttuurissa on. Kieli on näkyvä osa. Se on helppo. Mutta se kulttuurin sanottaminen on vaikea, jos ei oo miettinyt, mitä kaikkea siihen kuuluu.

Meillä on tulossa kirja 'Sámivuohki', Saamelainen tapa, jonka käsikirjoitus on valmis. Alun perin lähdettiin hakemaan indikaattoreita, millä mitataan saamelaisten hyvinvointia. Kirja on suomenkielinen, mutta siitä tulee olemaan hyötyä saamelaisen ihmisen palvelujen kehittämisessä. Kirjassa vahva yhteisöllisyys nousee yhdeksi hyvinvoinnin perustaksi. Suomenruotsalaisten keskuudessa on tutkittu ja todettu, et se vahva yhteisöllisyys on se, miksi suomenruotsalaiset voi paremmin kuin kantasuomalaiset. Ja niinhän se varmaan on saamelaisessakin yhteisössä, että se on se vahva yhteisöllisyys, joka kantaa. Tietää, että selviää. Ajattelen tätä suomalaistamispolitiikkaa ja kaikissa Pohjoismaissa sitä valtayhteisön politiikkaa, niin ei kai saamelaiset olisi näin kauan selvinnyt, jos meillä ei olisi ollut vahvaa yhteisöllisyyttä. Saamelaiset olisi sulautunu jo ajat sitte. Kai se on ollut se voimavara kuitenkin. En miekään rakasta kaikkia saamelaisia, mutta mie tiiän, että ne on meitä. Eihän se tarkoita, että kaikista pitää tykätä, ei suinkaan. Tiedetään, et se kuuluu meihin, ja mä tiiän, että kuulun johonkin.

Jos ajattelee sitä ympäristöä, missä SámiSoster tekee työtä, niin on selvästi nähtävissä, että SámiSoster täyttää sitä paikkaa, mihin julkinen palvelujärjestelmä ei yllä. Me olemme valtakunnallinen järjestö. Ja monesti on niin, että SámiSoster kehittää palveluita ja sitten osa siirtyy julkiseen palveluun ja osa siirtyy johonkin muuhun hankkeeseen. Ja tämä on ainoa saamenkielinen sosiaalialan järjestö, eihän muut Suomessa tee tätä työtä.

SámiSosterin toiminnalla on ollut merkittävä vaikutus saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämiseen Suomessa. Yhdistys on toiminut sillanrakentajana saamelaisten ja palvelujärjestelmän välillä sekä tuonut esiin tarpeita, joita muuten ei olisi helposti tunnistettu. Kuultavien mukaan saamenkielisten palveluiden asema suomalaisessa sosiaali- ja terveydenhuollossa olisi todennäköisesti huomattavasti heikompi.

6 Saamen kielilain mukaiset palvelut

Saamelaiskäräjien saamen kielen toimisto yhdessä saamen kielineuvoston kanssa raportoi vaalikausittain saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta (Saamen kielilaki 1086/2003, 29 §). Vaalikaudella 2020–2023 ne totesivat, että saamenkielisten palvelujen kehitys ja kielelliset oikeudet eivät ole edenneet toivotusti. Palvelut ovat pysyneet minimitasolla. Saamelaiset joutuvat usein itse muistuttamaan oikeudestaan asioida omalla kielellään, vaikka tämän pitäisi olla itsestään selvää.

Kuultavat kertoivat vain vähän tai eivät juuri lainkaan tilanteista, joissa he olisivat vaatineet kielilain mukaisia palveluja. Muutama kuultava kertoo, että he ovat käyttäneet tulkkipalveluja esimerkiksi kunnanvaltuuston kokouksissa.

Eräs kuultava esittää, että suomenkielinen terveydenhoito- ja sosiaalialan henkilöstö pitäisi kouluttaa tulkkien käyttöön. Tällöin saamelaiset voisivat suhtautua nykyistä myönteisemmin tulkin käyttöön hoitotilanteissa.

Kuultavien mukaan viranomaisten pitäisi itse aktiivisesti tarjota saamenkielisiä palveluja, mutta tämä on kuitenkin harvinaista. Yksi kuultava mainitsi tapauksen, jossa poliisi itse ehdotti, että asioita voitaisiin hoitaa saameksi:

Minulla oli yksi tapahtuma muutama kuukausi sitten. Oli vähän inhottava tilaisuus, jonne tuli myös poliisi, ja hän alkoi kyselemään minulta, mitä on tapahtunut. Me lyhyen aikaa puhuimme suomeksi, ja se oli erittäin stressaava tilanne minulle ja inhottava. Yhtäkkiä hän kysyi, että onko sinulle parempi puhua näistä asioista saamen kielellä? Minä tunsin, miten taakka lähti pois sydämestä. En tiedä

miksi, mutta tuli sellainen tunne, että jes, tämä on joku saamelainen, minun ei tarvitse mitään hänelle selittää. Ja itse asiassa oli outoa, että minulla oli turvallinen olo. Monet saamelaiset eivät halua olla saamelaisten viranomaisten kanssa tekemisissä, pelkäävät heitä. Mutta minulle tuli tunne, että hän tietää, kuka minä olen, keihin minä kuulun ja millainen ihminen minä olen. Sillä on suuri merkitys etenkin tilanteessa, jos olet vaikka sairaana ja huonossa voimissa, tai on käynyt joku onnettomuus ja poliisi tulee. Silloinhan sinähän et ole normaaleissa voimavaroissa, että se [omakielinen palvelu] on suuri asia.

Se oli utsjokinen poliisi, enhän minä siinä tilanteessa ymmärtänyt edes katsoa, kuka hän on. Hän teki hyvän työn ja analyysin siinä tilanteessa. Hän varmaan tunsu minut, koska kysyi, että onko parempi puhua saamen kieltä.

Kuultavan esimerkki osoittaa, että vaikka lainsäädäntö antaa oikeuden asioida omalla kielellä, sen toteutuminen käytännössä riippuu usein viranomaisten aktiivisuudesta. Erityisen paljon äidinkielen merkitys korostuu tilanteissa, joissa ihminen on heikoilla, esimerkiksi stressin, pelon tai voimattomuuden hetkellä. Omalla kielellä asioiminen voi tällöin lisätä turvallisuuden tunnetta, helpottaa ymmärtämistä ja vahvistaa luottamusta viranomaisiin.

Kelan saamenkielinen taksipalvelu

Kuultavien mukaan toinen myönteinen esimerkki saamenkielisten palveluiden kehittämisestä on Kelan mahdollistama saamenkielinen taksipalvelu. Palvelu on käytössä erityisesti Utsjoen, Inarin ja Enontekiön alueilla, ja sen tarkoituksena on varmistaa, että saamenkieliset asiakkaat voivat asioida omalla kielellään myös terveydenhuoltoon liittyvien matkojen aikana. Tämäkään palvelu ei tullut itsestään, vaan saamelaisten piti itse osata vaatia sitä, kertoo SámiSosterin edustaja:

Olemme saaneet asioita läpi. Esimerkiksi Kela-taksi, saamelaisilla on lupa tilata saamenkielinen työntekijä. Eihän sekään automaattisesti tullut. Ennenhän oli niin, että Inarissa ihmiset käyttivät Inarin alueen takseja ja menivät Rovaniemelle LKS:ään vaikkapa Kela-kyydillä. Sitten tuli taksiuudistus ja kilpailutus. Silloin SámiSoster-yhdistys oli etunenässä muistuttamassa, että pitää tarjota saamenkielisiä palveluja, ja täällä on saamenkielisiä taksikuljettajia. Kela sanoi, että ei ole mahdollista, kaikille on samat säännöt, mutta onneksi meillä on erittäin hyvät lait saamen kielen puolella. Ja silloin tehtiin tällainen poikkeus, että saamenkieliset ihmiset saavat soittaa saamenkielisen taksin.

Kelan korvaamissa kuljetuksissa asiakas voi ilmoittaa kielellisen tarpeensa, ja jos alueella on saamen kielen taitoinen sopimuskuljettaja, matka voidaan hoitaa saameksi. Tämä on tärkeää etenkin vanhemmille asiakkaille, jotka eivät välttämättä hallitse suomea riittävästi.

Kielitaksi on kieliperusteinen Kelan palvelu. Se on aika uusi palvelu. Sen pitäisi olla pohjoissaamenkielinen, inarinsaamenkielinen ja koltansaamenkielinen. Tiiän, että Sevetissä on kieliperusteinen taksi, joka toimii, mutta se ei ole ehkä hirveen laajasti ihmisten tiedossa. Onkohan koltankielistä tällä Nellimin suunnalla? Utsjoella ihmiset osaa nimenomaan vaatia sitä. He sanoo, että he pystyy saamaan sen oman taksin kieliperusteella.

Kuultavat pitävät palvelua hyvänä ja tarpeellisena esimerkkinä siitä, miten kielellinen saavutettavuus voidaan toteuttaa käytännössä. Samalla he kuitenkin toteavat, että palvelun saatavuus on rajallinen, sillä saamenkielisiä kuljettajia on vain muutamia, ja heidän tavoitettavuutensa riippuu ajankohdasta ja alueesta. Siitä huolimatta kuultavat korostavat, että Kelan ratkaisu on askel oikeaan suuntaan ja osoittaa, että saamenkieliset palvelut voidaan järjestää, kun niiden tarve tunnustetaan ja toteutukseen sitoudutaan.

Kela saa muutenkin kiitosta saamenkielisten palvelujen järjestämisestä. Kela tarjoaa palveluja pohjois-, inarin- ja koltansaamen kielillä. Asiakkaat voivat asioida saameksi suullisesti ja kirjallisesti sekä puhelimitse, postitse että verkossa. Osa Kelan verkkosivuista on käännetty pohjoissaameksi, ja Kelassa työskentelee useita saamea osaavia työntekijöitä, erityisesti Inarin, Utsjoen ja Enontekiön palvelupisteissä.

7 Lopuksi

Omakielisyys ja ymmärrys – avaimet yhdenvertaisiin palveluihin

Lainsäädäntö luo vahvan perustan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiselle, mutta kuulemisten perusteella palvelujen käytännön toteutuminen on puutteellista eikä vastaa saamelaisten tarpeita. Erityisesti koltan- ja inarinsaamenkielisiä palveluja ei kerrota olevan tarjolla juuri lainkaan.

Saamenkielisen henkilöstön puute on merkittävä haaste: esimerkiksi hoitohenkilöstöä ja sosiaalityöntekijöitä on vähän. Kotiseutualueen ulkopuolella saamenkielisiä tai kulttuurinmukaisia palveluja ei juurikaan ole tarjolla. Tulkkaus- ja käännöspalvelut ovat kehittyneet, mutta niiden kattavuus ja jatkuvuus eivät riitä takaamaan asiointia omalla kielellä kaikissa tilanteissa. Kulttuurinmukaisuus – esimerkiksi

perhe-, yhteisö- ja luontosuhteen huomioiminen palveluprosesseissa – jää kuultavien mukaan usein vähäiseksi, koska työntekijöillä ei ole riittävää kulttuurista osaamista.

Kuultavat tuovat useissa puheenvuoroissaan esille, kuinka omakieliset palvelut ovat heille tärkeitä. Kieli luo turvallisuutta ja luottamusta sekä mahdollistaa aidon vuorovaikutuksen. Kielen lisäksi he painottavat sitä, että sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön tulisi tuntea saamelaisten historiaa ja nykypäivää, jotta asiakkaiden tausta, arvot ja yhteisöllisyys ymmärretään palvelutilanteissa.

Kuultavat toivovat myös, että saamelainen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvja vakinaistettaisiin, jotta omakielisten mielenterveyspalvelujen jatkuvuus ja pysyvä palvelu voidaan taata. Kolmannen sektorin toimijan, saamelaisen sosiaalialan yhdistyksen SámiSosterin, tarjoamat palvelut ovat kuultavien mukaan tuoneet merkittävän lisän saamenkielisiin ja kulttuurinmukaisiin palveluihin.

LÄHTEET

Eriksen, Kati, Arola, Laura & Aikio, Ante 2025. *Saamebarometri 2024: Selvitys saamen kielilain piiriin kuuluvien viranomaisten näkemyksistä saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta*. Oikeusministeriön julkaisu. Selvityksiä ja ohjeita 2025:9. Helsinki.

Heikkilä, Lydia 2024. *Saamelaiset sosiaali- ja terveysten palvelujen asiakkaina – Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:12. Helsinki: Valtioneuvosto.

Liitteet

Liite 1 Saamelaisten totuus- ja sovintoprosessi ja komission toiminta

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 2 (a–d) Tietosuojaseloste

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

Liite 3 (a–d) Suostumuslomake

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

Liite 4 Kuulemistilastot

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-984-7>

VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI
PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO
valtioneuvosto.fi
julkaisut.valtioneuvosto.fi

ISBN pdf: 978-952-383-984-7
ISBN painettu: 978-952-383-999-1
ISSN pdf: 2490-0966
ISSN painettu: 2490-0613